UNO HARVA

Altay Panteonu

mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar

tercüme: Ömer Süveren

antropoloji DOĞUKÜTÜPHANESİ

UNO HARVA

Altay Panteonu

mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar

Tercüme
Ömer Suveren

DOĞU KÜTÜPHANESİ

YAZAR HAKKINDA

Uno Harva, Finli ilim adamı Harva, 30 Ağustos 1882'de Finlandiya'da Ypäjä / Üpeye köyünde doğmuştur.

Bir ilim adamı olarak ilimlerarası sınır tanımamazlığıyla bilinen Harva, ilgi alanını, sosyoloji ve mukayeseli din bilimi ve halk şiiri araştırmalarına yöneltir. Helsinkideki Çar Aleksander Üniversitesi teoloji bölümünden 1906'da mezun olduktan sonra, Rus vesayeti altında Altayistikçi M.A. Castren'in izinden 1911-1917 yılları arasında Sibirya'ya alanda saha araştırma gezilerine çıkarak, Udmurt, Mari, Tunguz ve Yenisey Ostyakları arasında çalışır. "Permlilerin İnanç Dünyası" (1914), "Marilerin İnanç Dünyası" (1914) ve "Laponların İnanç Dünyası" (1915) eserleri bu dönem seyahât ve tetkiklerinin mahsullerindendir.

Finlandiyanın bağımsızlığa kavuşmasından sonra Harva'nın "Hayat Ağacı" adlı eseri 1920'de ilk yayınını takiben, eser birkaç dile çevrildiği gibi, 1927'de "Finno-Ugric and Siberian Mythology" adlı bir başka tercümesi daha yayımlanır.

Bağımsızlık sonrası bağışlarla kurulan yeni "Turku/Fin Üniversitesi"ne 1926'da Finli bir tütün tüccarının inayetiyle açılan sosyoloji kürsüsüne Harva, sosyoloji profesörü olarak atanarak, öğretim üyeliği yanında, ilmi çalışmalarına devam eder. En önemli eserlerinden biri olan "Altay Soyu İnanç Dünyası" 1933 yılında yayımlanır. Bu eser 1938'de Almancaya, 1959'da Fransızcaya, 1971'de Japoncaya tercüme edilir. (Elimizde bulunan bu eser, ilk yayınından sekseniki sene sonra Almanca nüshasından tercüme edilen Türkçe'de 2015 ilk neşridir).

Harva, 1940 yılında bir dostuna üzerinde çalıştığı yeni bir eserinin taslaklarına ilişkin verdiği malûmatta, sözkonusu çalışmanın on iki bölümden ibaret olmakla; zaman hesabı, doğum, erginlik, evlenme, ölüm ve ölüler, akrabalık, işbölümü, ilkel toplumun oluşumu, ahlâk, kadim inançlar, geçim kaynaklarıyla, ayinler, bilgelik ve kadim bilgileri ele alacağından bahseder. Ancak sözünü ettiği bu eser gün yüzüne çıkmamıştır. 1942'de "Mordovanların Kadim İnanç Dünyası" ve ölümünden kısa bir süre önce 1948'de "Finlillerin Kadim İnanç Dünyası"nı yayımlayan Harva, 13 Ağustos,1949'da vatanı Finlandiya/Turku'da vefat etmiştir.

UNO HARVA

Altay Panteonu

mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar

Tercüme
Ömer Suveren

İSTANBUL, 2015

Altay Panteonu mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar

UNO HARVA

Yayın Yönetmeni
Erol Cihangir

Yayın Koordinatörü
Derya Aydın

Kitabın Özgün Adı
Altain Suvun Uskunto

Tercüme (Almancadan)
Ömer Suveren

Mizanpaj
DBY Ajans (www.dbyajans.com)

Kapak
Necminur Çimen

1. Baskı, 2015, Ocak, İstanbul

Ofset Baskı
Ofset Yayın Matbaacılık, Güven San. Sit. B Blok
No: 386 Tel. (0212) 576 47 15 Topkapı / İstanbul

Sertifika No: 19492
MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI
ISBN 978-605-5227-36-4

DOĞU KÜTÜPHANESİ
Bab-ı Ali Yokuşu, Cemal Nadir Sk. B.Milas Han
No: 24/114 Sirkeci/İstanbul Tel: (0212) 520 27 19
web: www.dogukutuphanesi.com
e-mail: bilgi@dogukutuphanesi.com

İçindekiler

Altay Panteonu Üzerine Tenkidi Bir Yaklaşım / VII
Erol Cihangir

Giriş / 1

Birinci Bölüm: Dünya Tasavvuru / 13
Yeryüzü / 13
Yeryüzünün Taşıyıcıları / 19
Gökyüzü ve Sütunu / 25
Dünyanın Katmanları / 37
Dünya Dağı / 44
Dünya Ağacı / 53
"Cennet Irmakları" ve Onların Kaynakları / 66

İkinci Bölüm: Yaradılış / 69
Dünyanın Yaradılışı (Kökeni) / 69
İnsanın Yaradılışı / 87
İnsanın Yaratıcısı Olarak Tanrı ve Şeytan / 90
İnsanın Felâketine Sebep Olan "Yasak Meyve" / 96
Dünyanın Sonu (Batış ve Yokoluş) / 100

Üçüncü Bölüm: Tanrı Tasavvuru ve (Gök) Tanrı / 111
Gök Tanrı / 111
Gök Tanrı'nın Oğulları ve Yardımcıları / 122
Doğum ve Doğum Ruhları / 133

Dördüncü Bölüm: Gök Tasavvuru / 143
Yıldızlar / 143
Güneş ve Ay / 145
Kutup Yıldızı ve Küçük Ayı / 153
Büyük Ayı / 154
Orion (Avcı) Yıldız Kümesi / 157
Ülker Yıldız Kümesi / 159
Venüs / 160
Samanyolu / 162

Oniki Yıllık Zaman Döngüsü Sembolleri / 165

Beşinci Bölüm: Tabiat ve Tabiat Unsurları / 167
Gök Gürültüsü / 167
Rüzgâr / 180
Ateş / 183
Kutsal (Tanrı) Bir Varlık Olarak Yeryüzü / 201

Altıncı Bölüm: Ruh, Ölüm Tasavvuru(Defin, Yas ve Şölenler) / 207
Ruh İnancı / 207
Ölüme İlişkin İnançlar, Defin ve Yas Âdetleri / 230
Defin Törenleri / 241
Anma Şölenleri / 262
Ölüler Diyarı / 278
Ölülerle, Yaşayanlar Arasındaki İlişki / 295

Yedinci Bölüm: Tabiat Ruhları / 313
Tabiatın Efendileri / 313
Av Âyinleri (Törenleri) / 329
Kadın ve Av / 333
Avcı ve Av / 338
Av Hayvanlarının Kemiklerinin Muhafazası / 351

Sekizinci Bölüm: Şaman ve Şamanlar / 363
Şaman / 363
Şamanın Güçleri ve Yetenekleri / 365
Şaman ve Ruhlar / 370
Şamanizm ve Hayvanlar Âlemi / 375
Şaman Ağacı / 387
Ak ve Kara Şamanlar / 388
Şamanın Kutsanması / 390
Şaman Giysisi / 400
Şaman Davulu / 417
Şamanın İcraatları / 427
Kurban Merasimleri ve Kurban / 442
Kurban Merasimleri ve Kurban Şölenleri / 443

Kaynaklar / 455

Dizin / 467

Altay Panteonu Üzerine Tenkidî Bir Yaklaşım

Erol Cihangir

Ünlü Fin ilim adamı Uno Harva'nın "Altain Suvun Uskunto" adını taşıyan bu eserinin tam tercümesi, "Altay Soylu Halkların İnançları" olup, eser Altay halklarının mitolojilerini, tanrı/tanrıları, kozmogoni ve inançlarıyla, ritüellerini incelemektedir. Eserin muhtevası, kitabın isminin ötesine geçmiş olması hasebiyle, yayıncı hakkını kullanarak, kitabın asıl tercümesinin yerine, "Altay Panteonu" ibaresini kullanmayı uygun bulduğumuzu belirtelim.

Harva'nın bu çalışması, 20.yy'ın başlarında Çarlık himayesinde (Helsinki Çar Aleksandre üniversitesi) Urallar ötesine (Sibirya) yaptığı antropolojik saha araştırmalarına dayanır. Harva'nın yola çıktığı o yılların Rusyası dikkâte alındığında (1900'lerin başları), çalışmanın niteliği bir başka boyut daha kazanır ki, bu da aşağı yukarı Asya/Turan coğrafyasının hızlı bir şekilde Çarlık Rusyası tarafından fethi ve kolonizasyonuyla ilgilidir. Bilindiği gibi Rus çarlığının II. Katerina'nın (18.yy'ın ikinci yarısı) Lahey'deki ansiklopedistlerle kurduğu ilişkiler sonucu "aydınlanma" (lumiérist) akımı Rus düşünce dünyasının kapılarından içeri sızmaya başlamıştır.[1] Bu aralık, ardısıra gelen çarlar-özellikle Deli Petro ve I. Aleksandr dönemlerinde kapıların ardına kadar açılmasıyla, batı düşüncesi Rus tefekkür hayatında kök salmaya başlar. Rusyanın batıya olan bu temayül ve perestişi, bir yanıyla Rus oryantalizmine Doğu'nun yolunu açarken, diğer yandan Rus dünyasında-ekletik de olsa-batı düşünce sistematiğini hâkim dü-

---

1 Bknz., Andrzej Walıckı, Rus Düşünce Tarihi, 1987, Ankara

şünce tarzı haline getirir. Tam da bu sıralar Harva, Petrograd namına yola çıkan hemşehrisi Castren gibi Altay soylu halkların (Turanlılar) antropolojik malzemelerini toplayan Rus oryantalistlerden biri olarak çıkar karşımıza. Ancak Harva'nın bu çalışmaları Castren'in aksine Çarlığın (St. Petrograd) rutubetli arşivlerinde kalmayarak, gün ışığına kavuşacaktır. Harva'nın çalışmalarının ortaya çıkışında, 1905'teki Dekabrist ayaklanmayla ve 1917 Bolşevik devriminin hemen ardından Finlandiya'nın bağımsızlığa kavuşmasını müteakip kurulan ilk millî Fin üniversitesinin (Turku üniversitesi) kurucu kadrosunda yeralmış olmasının rolü muhtemeldir.

Harva'nın ilmî hayatında o yılların Rusya şartları dikkâte alındığında, son derece zahmetli olduğu kadar, çok ciddi bir saha araştırmasının ürünü olan bu eser (Altay Soylu Halkların İnançları), Türkiyat çalışmaları açısından olduğu kadar, mensubu olduğumuz bozkır (Turan) dünyasının anlamlandırılması yönünden taşıdığı değere hiç şüphe yoktur. Bu çalışmayla, Harva'nın bizzat kendi intiba ve gözlemleri kadar, konu hakkında çalışan meslekdaşlarının yapmış oldukları çalışmaları titizlikle gözden geçirip, yer yer mukayeselere girişmesi ve atıflarda bulunması, gerçektende onun mesai harcadığı Altay halklarının din antropolojisi hakkında uzman olarak anılmayı fazlasıyla hak ettiğini gösterir. Hâtta bu konuda saha araştırmalarının öncülerden olması ve birinci dereceden kaynaklar sunması, Türkiyat tetkiklerinde ve Turan dünyasının kavranmasında onu imtiyazlı bir konuma yükseltmektedir.

Ancak, onun bu öncü konumu, onu ve eserini tenkitden vareste kılmadığını da baştan belirtmek gerekir. Zira, birinci olarak bu tür çalışmalarda (Harva ve benzerlerinde görüldüğü gibi) Avrupa merkezli bir yaklaşım tarzıyla olguları, sebep-sonuç ilişkisinde tek boyuta indirgemesi, ikinci olarak da ülkemiz akademik çevrelerinin bu tür ilmi çalışmaları hemen hemen hiç bir tenkide tabi tutmaksızın, mutlak doğru olarak kabûl etmeleri, bu tür tenkidi daha da elzem kılmaktadır. Hâtta bu bağlamda tenkidin asıl muhataplarının bir anlamda Harva'dan ziyade, yerli akademik çevreler olduğunu söylemek daha doğru olur. Bu babdan olmak üzere memleketimiz akademisyenleri için daha da kötüsü, konusunun uzmanı olan birinin, sadece kendi uzmanlık alanının sınırları içinde, diğer disiplinlerle ilişki kurma gereği duymadan, bütün dünyayı salt kendi uğraş (uzmanlık) alanından ibaretmiş algısına/yanılgısına düşmüş olmalarıdır. Pek tabii bu

algı, onları akademik değil, lâkin entellektüel derinlikten alıkoyduğu gibi, daha da önemlisi yeni bir paradigma kurmalarına engel olmakla, dünyayı ve olayları kavrama ve anlamlandırmada fikrî sorumluluk ve derinlikten de mahrum bırakmaktadır. Haliyle, bu durum memleketimiz akademisyenlerinin en iyilerinin bile uzmanlık çalışmaları için harcadıkları mesainin, uluslararası sistemin araştırma enstitülerine malzeme sunmaktan öte geçememektedir. Bu açıdan Harva'nın çalışmasının da, bir nevi bizim yerli akademisyenlerin çalışmaları türünden-hiç olmazsa açık olarak-Çarlık sömürge büroları (Şark Sömürge Eyaletleri) için hazırlanmış bir saha çalışması olduğunu akıldan çıkarmamak lâzımdır. Ancak Harva'nın çalışmasına yönelik fikir ve tenkitlerimiz, onun bu yanından ziyade, iş bu çalışmada olgular üzerinde sebep-sonuç ilişkisi kurmada yer yer düşmüş olduğu açmazlarla, bu olguları indirgemeci bir mantıkla Batı (Avrupa) merkezli bir perspektif içinde sunmuş olmasıyla ilgilidir.

Kitabın bahis mevzuu ettiği temel kavramlarla, bunların uzantısı/sürümleri olan mitoloji/mit, efsane/destan, ritüel/ritüel, kozmos/kozmogoni, Tanrı/tanrılar, inanç/iman, v.b. gibi kavramlar kök itibariyle birbirleriyle alâkalı kavramlar olmakla beraber, bunlar birbirinin sinonimi değildirler. Bu kavramların tam manâsıyla anlaşılabilmesi yahut moda tabirle *"okunabilmesi"*, ancak Tobarov'un deyimiyle, kendi tarihi (zaman dilimi) içinde, "dil semantiği" açısından bir anlam kazanır.[2] Ancak, bu şartlar altında konuyu belli bir metod çerçevesinde, dizge haline getirebildiğimiz ölçüde bir "inanç veya inançlar" manzumesinden bahsetmek ve anlamlandırmak mümkün olabilir. Pek tabii buradaki gerçek, böylesi bir kurma (inşa) işine girme-bu işle uğraşanların yaptığı gibi, belki de aslında (orijininde) olmayan-kendi indi hükümlerimizin kurgusu olabileceği gerçeğidir. Yani, aslında "ilk başlangıçta" böylesi bir inanç sistemi veya din olmadığı halde (Şamanizmde görüleceği gibi), bugünkü bilgi ve algılarımızın ışığında (eldeki mevcut antropolojik ve yazılı malzemeyi kullanarak), "kurgulayıp", farkına varmaksızın, sonradan öğrenilip, icadedilmiş farazi ölçüler koyarak, suni olarak üretilmiş bir "inanç ve inanç sistemi" oluşturarak, bir "din disiplini" haline getirmeye çalışıyoruz. Böylesi bir kurguya (veya varsayıma) dayalı üretme, tabii olarak o şeyin aslı olmadığı veya olamayacağı gibi, tam aksine tesadüfen

2 V. N. Tobarov'a atfen, İsmail Taş, Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji, s, 11, Konya, 2002

olabilir de. Bu bağlamda Harva'nın bu çalışması bizdeki karşılığıyla efsane veya menkıbelerle, müşterek olarak icra edilen merasim ve ritüellerin yanısıra, kozmogoninin konusu olan evrenin teşekkülünden, yaradılış ve türeyişe dair Altay soylu halkların tasavvur dünyasını anlama çabasını içerir.

Ancak, yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi birbirine benzer kavramlar veya olgular, birbiriyle ilgili oldukları halde, "zaman dizim" (kronoloji) yönünden olduğu kadar, farklı "coğrafi" mekânlarda bizim kurguladığımız veya kavramaya çalıştığımız "anlama" işaret de etmeyebilir. Sözün gelişi klâsik Batı mitolojisinde *"yaradılış"*, "Tanrıların yaradılışına" işaret ederken, Altay mitolojisinde *"yaradılış"* doğrudan "evrenin" yaradılışına işaret eder. Kozmogonik bir evren anlayışına sahip Altay halklarında bu durum klâsik Batı mitolojisinden farklı olarak, evrenin nasıl yaratıldığını diakronik bir şekilde tasvirle, evrenin eylem olarak ortaya çıkışını, tanrısal (ilâhî) bir eylemin sonuna bağlayarak, dünyanın mevcut haliyle, evrenin ortaya çıkışını sebep-sonuç ilişkisi içinde yan yana getirir. Dolayısıyla Altay kozmogonisi aynı zamanda değişim, gelişim, hareket ve süreklilik anlamını da ihtiva eder.[3]

Keza, mitlerde ilk durum; *"yokluk"*, belirsizlik, yâni *"kaosla"* başlar ve kozmik mitlerde yaratma öncesi "zaman", hemen hemen sözkonusu olmayıp, öncelik sırası bu eylemin (oluşun) başlangıcı olan tek bir *"Tanrı"*ya ait, "eylem" de sadece harekete geçirmek, düzene koymak, şekil vermek ve üretme şeklinde devam eder. Mitolojilerin bildirmiş olduğu bu eylem, hiç bir zaman mutlak manâda bir "yokluktan" var etmek anlamı taşımaz. Her ne kadar Altay halklarının anlatımında; *"... ne yer vardı, ne de gök... Tanrıdan başka hiç bir şey yoktu"* gibi ifadelere rastlarsak da, yine de biz kendisinden varlığın südûr ettiği temel unsurun var olduğunu anlarız. Dünyanın "yok"tan yaratılmış olduğu fikri ise, Hristiyanlığın İbrani kozmogonisinden aldığı mirasın, Ortaçağla birlikte doğmaya dönüşmüş halidir.[4]

Anlaşılacağı üzere Altay halklarının inanç dünyasıyla ilgili kozmik mitler, önce Tanrıların yaratılmasıyla başlayan klâsik Batı mitolojisinden (eski Yunan) ayrılırken, öte yandan "Tanrının" varlığını sorgulamadan "oluş" ve "yaradılış"ı esas alan monist bir din anlayışıyla oldukça benzerlik/yakınlık gösterir.4 Bu anlayış, Asya bozkır

---

3 İsmail Taş, Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji, s, 11

4 Adams co. Peterson'a atfen, İsmail Taş, A.g.e., s,14

dünyasının, insan zihni yönünden olduğu kadar, onların dünyayı ve eşyayı nasıl algıladıkları yönünden de son derece önemlidir. Bu kavrayış ve algı dizgesi, onların varoluşları kadar, içtimaî hayatlarıyla, tarihîlikleri ve siyâsî misyonlarında ifadesini bulur. Harva'nın konuyla ilgili olarak gerek metin incelemelerinde, gerekse pratik saha gözlemlerimde görüleceği üzere, yaradılıştan, türeyişe, üretimden, doğuma, evlenmeden, ölüme ve avlanmaya kadar pek çok inanç, merasim ve ritüel Altay halklarında sebep-sonuç ilişkisi içinde kutsalla ilişkilendirilmiş durumdadır.

Hemen hemen kutsalın dışında başka bir alanın olmadığı bozkırlı kozmogonik kavrayış, "oluşla birlikte, oluşun kendisi ve varoluşun devamı olarak"[5] en basitten, en karmaşığa kadar hayatın bütün alanı ihata eder. Gerçi kadim dönem insan cemiyetlerinin hemen hemen pek çoğuna şamil olan bu anlayış, Batının kadim gelenekten (Doğu) kopmasıyla, önce eski Yunan düşüncesi tarafından didiklenecek, Ortaçağ Avrupasında hırpalanacak, daha sonraları, modern Avrupa kartezyen düşüncesi tarafından aslî anlam dünyasından (kutsî) kopartılarak, bağımsız ve maddî bir nesneye dönüştürülecektir.

Konu, mitolojik malzemeye dayalı "inanç ve inaçlar dünyası" olduğundan, ister istemez işe mitolojiden başlamak gerekiyor. Ancak, mitoloji günümüzde bile tabiatı ve muhtevası gereği bir "ilim" olarak kabûl edilip, edilmemesi halâ ciddi şüpheler taşımaktadır (burada "ilim" tanım ve tasnifinin indi olduğuna bir başka açıdan karşı olduğumuzu da bildirmeliyiz). Zira mitoloji, tabiat olaylarındaki sistematik gözlemleri içermeyip, daha ziyade enfüsi bir dünyanın habercisi olan din ve dinî inanç içinde telâkki edilmekle, diğer taraftan evreni, oluş ve yaradılışı bir bütün olarak algılayan kiliseden, Newton mekaniği ve Descartçı (Kartezyen) anlayışla kopardıktan sonra, rönesansla tamamen sekülerleşen ve teolojiyle, moral değerlerin kaynağı olarak kabûl edilen bir alan[6] olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu indirgemeci anlayış, tek başına tabiatı çözmeye yetmediği gibi, felsefenin sorularına da cevap veremeyecektir.[7] Oysa, insan ve evren mer-

---

5 A.g.y., A.g.e., s, 11

6 V. K. Potomkin'e ve A. Usninhnov atfen, İsmail Taş, A.g.e., s, 15

7 Modern düşüncenin tezahürü olan bu ingirgemeci ve kartezyen mantığa ilişkin tenkitler 20. yy'dan itibaren ciddi bir entellektüel sorguya tabii tutulacak, bu konuda C. Dawson, H. Spencer başta olmak üzere, R. Guenon, D. Şayegan ve F. Capra gibi isimler bu sorgulamanın önde gelen simalarından olacaktır. (ed.)

kezli inanç-tanrı-zaman-oluş gibi kavramlarla ilgili olgulara kartezyen mantık prizmasından bakılması, olguların orjininden nasıl uzaklaştığını ve belki de "ilk hâli"nden kopartılarak, "ilk hâl" ile hiç alâkası olmayan bir başka-yapay- dünya-evren-insan-zaman- tasavvuruna yol açtığı görülmektedir. Ne var ki, başlangıçta "mitoloji"yi modern bilim(!) çerçevesinin dışında tutan bu anlayışı, sosyalite-bilim ilişkisi söz konusu olduğunda, bunu ekonomi-politik çalışmalarda ve *"sosyal alanların yeniden düzenlenmesi"* adıyla maruf, yeni sömürgecilik için hazırlanacak bir dizi sosyal programlar (sömürge) için günümüz dünyasında hayli parlatılan en uç örneklerden çağdaş "*antropoloji*" çalışmalarında görmek mümkündür.[8] Üstelik bu da "bilim" gibi dokunulmaz, "kutsallık" zırhına büründürülmüş-aslında "öğrenilmiş çaresizlik" üzerinden yürütülmesidir.[9]

Dolayısıyla, bir şeyi "bilmek" veya ona kavramsal bir şema uydurmak, "bilim" olmadığı gibi, bunun için çaba harcamak da "bilimsellik" olamayacağı aşikârdır. Batı, bu önermeden yola çıktığında, ancak bir batılı için "bilim", "bilimsel" olabilir ve Batı için de bu tutarlı bir önermedir. Ne var ki, diğer taraftan bir şeyi görmek, dokunmak, tutabilmek ve ona bir kimlik veya şifre vermenin dışında, onu anlamak, ideler âleminde anlamlandırmak ve zihinde kavramak "his" ve "sezgiye" dayanır ki, bunun Doğu dünyasındaki ifadesi "irfan" ve "hikmet"tir. Pek tabii olarak eşyayı kategorize eden yapısalcılar ve yapı sökümcülerin indirgemeciliğe dayalı Batı düşüncesinin Doğu'ya özgü bu "irfan" ve "hikmet" âleminden bir şey anlamaları da elbette mümkün olmayacaktır.

Mevzunun ikinci yanı ise, Batının anlam yüklediği (kendi) mitolojisi ile, Doğu dünyasındaki benzerliklerden yola çıkarak, aynı şekilde kendi zihni şablonuna uydurarak, hikmet ve irfana "Doğu fantazmaları" adını vermesidir. Oysa bu benzerlikler, şeklî olmasına rağmen, muhteva olarak Batının mitolojik kalıplarında karşılığı

---

8 Bu çalışmaların günümüzdeki en çarpıcı örneklerinden biri antropoloji çalışmalarıyla ünlenen C. Lévi Straus'tur (ed.)

9 Konu hakkında Richard Peet'in haklı olarak itiraz ettiği üzere; " böyle bir "bilim" yoktur, olamaz da. Zira, "bilim" inkar edilemeyen, gerçeklik anlamında "bilimsel" olarak gelişmiş bir şey değil, siyasetin bir aracı olarak (rasyonalizme uydurma amacıyla) "bilimsel" görünüm açısından, bilim olarak dikte edilmiştir". Daha teferruatlı bilgi için, Bknz., Richad Peet, İktidarın Coğrafyası, 2011, Ankara

olmayan unsurlardır. Nitekim, konuyla ilgili olarak meselâ, "evren" ve "oluş"la ilgili batı mitolojisi mevzuya "kaos" ve "yaratıcı güçler"den hâtta Yunan mitolojisinde olduğu gibi tanrılarının yaradılışından (thogoni) başlarken,[10] "Gök Tanrı" inancına sahip göçebe/bozkır toplumlarında (msl., Altaylılar), evrenin yaratılıp, yaratılmamasından ziyade, evren "o" anda nasılsa, ezelden de öyle varolduğu ve bu varoluşun hiç bir metafizik sebebi olmadığı[11] söz konusudur. Günümüz Anadolu Türkleri arasında (hâlâ telaffuz edilen mevcut *"hâl"* ile ilgili olarak), muhtemelen *"hikmetinden suâl sorulmaz"*ın tam karşılığı bu olsa gerektir.

Bu tür "hikmet ve irfan" merkezli evren ve eşya algısına biz bozkır halkaları *"bilgelik/ariflik"* diyoruz. Bilgelik, eşya ve tabiatın yüksek düzeyde aşkın bilince ulaşarak, örgütlenmiş bir hayat süren Doğulu bozkır medeniyetinin genel karakteristiğini teşkil eder. Dolayısıyla, dinden, felsefeye, tarihten, içtimaî hayata, efsaneden, mitolojiye uzanan Batı merkezli çalışmalar, Doğuya özgü "irfanın" ve "hikmet"in kavranıp, anlamlandırılması için değil, ezeli Doğu-Batı dualizminde Doğuya yeniden biçim verilmesinde entellektüel gücü yeniden yapılandırma müdahalesine meşruiyet kazandırmak için kendi alâmet-i farikasını (marka) etiketleme çabasını içerir. Batı'nın bu yaklaşım tarzı son tahlilde kartezyen anlayışın, ilmî, teorik ve pratik konulara uygulandığı dikkâtli ve derin düşüncenin hegomonik, küresel formu olup, bu form hiç kuşkusuz Doğu dünyasının yeniden şekillendirilmesine matuftur.[12]

Sözün gelişi Harva, yeryüzünü canlı bir varlık olarak tasavvur eden doğu medeniyetlerini genel geçer "geri medeniyetler" olarak tarif eder ki, anlaşılacağı üzere ileri-geri gibi son derece göreceli olan bu tanım, Avrupa merkezli bakışın çok bilinen sıradan ve bayağı örneklerindendir. İllâ ki, burada mutlak bir medeniyetten sözetmek

---

10 Hesiodos'a atfen, İsmail Taş, A.g.e., s, 32-33

11 İsmail Taş, A.eg.e., 26-27

12 Bu tanımlamayı F. Capra, geleneksel, okur-yazar olmayan kültürler örneğinde gördüğü Amerikan Kızılderililer için yapar ki, Capra tabii olarak Asya bozkır kültürünü bilmediği gibi, bu irfan dünyasına da oldukça yabancıdır. Ancak, yine de "ilkel" dedikleri tabiat insanının karakterini tesbit etme noktasında oldukça isabet kaydetmiş olduğunu da belirtmeliyiz. Bknz., F. Capra, Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, s, 40, 1994, İstanbul

gerekirse, avcı veya çoban toplumun, ihtiyaçları kadar avlanmak dışında, üzerinde yaşadığı tabiatı canlı bir varlık olarak görüp, ona saygılı davranması, modern Batı toplumunun–ancak 20.yy'ın sonlarında tükenen tabi kaynaklarla, kirletilip, bozulan tabiat karşısında-çevreci, yeşil hareketinden sözetmeye başladığı göz önüne getirilirse, kadim Doğunun mu, yoksa modern(!) Batının mı daha medeni olduğu anlaşılır. Nitekim, bu babdan olmak üzere, günümüz modernizminin bütün yıkıcılığına rağmen, hâlâ Altaylarda ve Anadoluda batıl inanç olarak kabûl edilen suya ve ateşe gösterilen ihtimam, ağaçlara ve dağlara gösterilen ihtiramın (hâtta kutsiyet atfedilmesi) kökenini, Harva ve benzeri Batılıların anlayamadıkları ve anlamakta zorluk çektikleri Doğulu bozkır dünyasının evreni kavrayış biçimiyle ilgilidir.[13] Harva, anlaşıldığı kadarıyla klâsik bir Batılı "aydınlanma" ilim adamı olarak bozkır dünyasında gözlemdiği veya tesbit etmiş olduğu inanç ve mitik unsurları çözemediği durumlarda, konuyu ya bir soru ibaresiyle yahut da verdiği cevaplarla, izah etmekten ziyade, ucu açık bir işaret veya hatırlatma olarak bırakır. Bunun sebebi, kanaatimizce Harva'nın ele aldığı konuları (inanç, din, ritüel) sözkonusu ettiği kültürün kendi diliyle değil, o kültürün dışında başka bir medeniyet, kültür diliyle anlamlandırma veya tanımlama çabasına girişmesidir. Elbette bu çabanın(!) arkaplânında adı konmamış tartışmasız bir üstünlük, baskınlık, Batı-Doğu ilişkisi vardır. Meselâ, metin içinde sık sık karşılaştığımız örneklerden "Ocak" unsurunun Altay halkları arasındaki kutsallığına değinen Harva; "Ocağın aileyi nasıl olup da birleştirdiğini" izah etmek yerine, bir soru cümlesiyle meseleyi askıda bırakmayı tercih eder. Oysa "Ocağın" kutsiyeti, tabii olarak ocağın fizikî varlığıyla ilgili olmayıp, göçebe bozkır insanında (özellikle, teknik icatların ortaya çıkardığı gaz, petrol, elektriğe kadar) bütün aile efradının ısınmak, barınmak ve yemek yemek için bir araya toplanıp, aile mahremiyetine ilişkin konuşmaların yapılıp, kararların alındığı çok özel bir yer olması kadar, canlı bir hayatın sürme işareti–bacadan duman tütmesi-dikkâte alındığında, ocağın bu pratik yanı zaman içinde maşeri vicdanda bir metafora dönüşerek, daha sonraları Altay soylu halkların milletin kaderini belirleyen; askerlikten (Asker Ocağı), sağlığa (Sağlık

[13] Pek tabi olarak vahşi kapitalizmin bütün yıkıcı unsurlarıyla, topyekun insanlık üzerinde zorunlu bir hakimiyet kurduğu, batının, yeniden doğululaştırdığı (oryantalizm) doğu toplumları ve insanları arasında artık böylesi bir anlayışın varlığını sürdürdüğünü iddia etmek oldukça zor.

Ocağı, şifacılar için (….'nun Ocağı) birtakım fikir sahiplerinin oluşturdukları sosyal kurumlara kadar "Ocak", aynı sembolik mantığın ifade biçimi olarak devam eder.[14]

Harva'nın çoğu zaman konuyla ilgili gözlemlerde açığa düşmesi, onun kültürlerarası gelgitleri takip edememesi kadar, açık bir bilgi eksikliğini de beraberinde getirir. Harva, muhtemelen bu eksikliğin farkında olarak, bunu aşmak için sözkonusu ettiği bir mit veya inancın açıklamasını yaparken, çoğu zaman kestirmeden bir hükümle bunun ya Hindden, Çinden, Perslerden geçtiğini söyler yahut soru ibaresiyle boş bırakmakla yetinir. Mesela, Türk ve Moğollar arasında görülen ve insana refakat eden iki ruh olduğu, bunlardan birinin insanın sağ omuzunda, diğerinin sol omuzunda olup, insanın davranışlarını kaydettiklerinden bahisle, bunun Altay halkları arasına sonradan girdiğini belirtir ki, tek Tanrılı dinlerden İslâm'da varolan bu inancı atlayarak, bu inancın aynı zamanda panteist Romalılarda da olduğunu belirtmekle yetinir. Bu durum okuyucular tarafından metin içinde yer yer fark edilecektir.

Harva'nın yaptığı çalışmada, hemen hemen pek çok kimsenin kolaylıkla farkedebileceği ve hiç de yabancısı olmayan pek çok ortak mit, rit ve inanç ve efsaneye rastlanır. Her ne kadar bu ortaklığın menşei hususunda Harva ikna edici bir izah getiremese de, zaman zaman bu ortak hususlara vurgu yapmayı da ihmâl etmez. Meselâ, dünyanın yaradılışına ilişkin verdiği "denizin dibinden toprak getirilmesi" örneğinde, hem Orta Asya, hem Amerika yerlileri, hem de Finliler arasında aynı mite rastlanması, "kadının yaratılmasına" ilişkin mitin (erkeğin kaburga kemiğinden) Altay halklarında olduğu gibi, daha sonra Kitab-ı Mukaddes'in önemli mesellerinden biri olmakla,

---

[14] Bu öylesine güçlü bir metafordur ki, Anadolu Türkleri arasında "Ocak"a atfen, mahrem bir konuşma yapılırken, "lâfımız/sözümüz ocağa" diyerek, ocak şahit gösterilip, zımnen yemin (söz) edilmiş/ettirilmiş olur. "Ocak" öylesine güçlü bir metofordur ki, meselâ, ağır bir zulme veya haksızlığa uğrayan çaresiz bir insanın zalim karşısındaki en büyük bedduası "Ocağın sönsün" yahut daha ağırı "Ocağına incir ağacı dikilsin" şeklindedir. Ocağa atfedilen bu kutsiyet, diğer taraftan Türk siyâsî tarihinin önemli kuruluşlarına isim olması da dikkât çeken bir başka husustur. Büyük bir aile olarak kabûl edilen Türk milletinin mahremiyeti ve geleceğine dair büyük tarihî kararlar alınmasına işaret eden "Türk Ocakları" keza daha sonraları kurulan "Ülkü Ocakları" gibi kuruluşlar da "Ocak" kavramı da muhtemelen buraya dayanmaktadır.

hristiyan ve müslüman halklar arasında kabûl görmesi veya "insanın yaradılış" mayasının "balçık"tan olması, köpeğe kötü gözle bakılması v.b. gibi pek çok unsur bunlardan bazılarıdır. Harva, konuyla ilgili olarak menşe ve sebebe cevap vermemekle birlikte, zaman zaman şu soruyu sormaktan da kendini alamaz. "Efsanelerin nerede oluştuğu sorusu kadar, efsanelerin bileşenlerinin çıkış noktaları da üzerinde durulması gereken bir konudur. İlk toprak parçasını denizde çıkarmak için şeytanın bürünmüş olduğu kuş ögesi oldukça dikkât çekicidir. İran dinî tasavvurlarından mülhem bir efsaneye, bu kuş ögesi nasıl ve nereden girmiştir" biçiminde sorduğu sorunun cevabını yine açıkta bırakır.

Burada bir an için konunun Batılı rasyonel yanını her hakkını mahfuz tutmak kaydıyla mevzuya bir de din antropolojisi açısından bakmak nedense hiç akla gelmez yahut getirilmez. "Akla getirilmeme"nin ülkemiz aydın veya akademisyenleri yönünden, hakim Batı kültürü karşısında "bilimsel olmamak"la itham edilmek, yahut "bilim dışı"na düşürülme kaygısı taşımaları anlaşılır bir durum olmakla beraber, ister red, ister kabûl edilsin, dinin bir olgu olduğu ve en azından ilâhiyatçılar için bunun "ilim ahlâkı" ve mesuliyetinin tabii bir gereği olduğu gözden uzak tutulur.[15]

Bundan hareketle, yukarıda Harva'nın cevabını boş bıraktığı soru şöyle sorulmalı değil midir? "Çoğu panteist ve putperest (tanım tek tanrılı, semavî dinlere aittir) kadim çağların toplumlarında geçerli olan bir takım inanç ve ritüeller, nasıl olup da çok daha sonraları zuhur edecek olan semavî din ve inançlarla benzerlik göstermektedir?" Eğer klâsik mantıktan yola çıkılırsa, bu eski zamanlara ait panteist ve putperest inançlar, daha sonra nazil olan semavi dinlere ve kitaplara da girmiş demektir ki, bu durum, semavî olduğu iddia edilen tek Tanrı inancına ve onun ilahî kitaplarına da ciddi surette halel getirir demektir. Pek tabi olarak tek tanrı inancı taşıyan insanların (Musevî, İsevî, Muhammedî) böylesi bir akıl yürütmeyi baştan reddetmeleri kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda, yine Harva'nın sorusuna cevap arama noktasında, soruyu bu şekilde değil de, şu şekilde cevap veremez miyiz; "… acaba aslında daha ilk başta bütün insan

---

15 Hâtta "bilimsellik" dışına düşmemek endişesiyle, memleketimizde pek çok ilâhiyatçı konuyla ilgili konuşma ve yazılarında batı bilim ve felsefe kaynaklarına yaptıkları atıflarla, kimi zaman zıvanadan çıkmış bir hâl alarak, adeta bilimperestliğe düştükleri vakidir.

toplulukları bir şekilde tek Tanrı inancına sahiplerdi, fakat tabii afetler, büyük kabile kavgaları, toplu ölümler, çevre felâketleri v.b. sebeplerle birbirlerinden ayrılarak, sahip oldukları tek tanrı inancını yitirip, zamanla tahrifata uğrayarak, asıl inançların, panteist bir anlayışa bürünerek, *"ilk tek Tanrılı"* inanç bakiyelerinin birer mit ve efsaneye dönüşmüş hali olması mümkün değil midir?" Elbette bu mantık dizgesi pek tabii olarak, bizi–en azından ideolojik yönden "din" temelli bir bakış açısına sahip olmakla, "bilim kilisesinin" (!) dışına atarak, aforoza götüreceğinin de farkındayız.[16]

Harva, birbirinden farklı coğrafyalarda rastladığı ortak mitik unsurlarla, semavî kitaplarda geçen mesellerin benzerliği yanında, aynı zamanda yetkin bir tasavvurun üstüne çıkan inanç konusunda bilerek veya bilmeyerek, Batılı rasyonelliğin bariyerlerini aşıp, nadir de olsa "gelişmiş bir din"in varlığından bahsetmek zorunda kalır. Adını koyamadığı bu "gelişmiş din", kadim inançlar karşısında, ona göre son üç din (Musevîlik, İsevîlik, Muhammedîlik) olamayacağına göre, bu demek ki daha önceki zamanlarda mütekamil bir "din"in varolduğu anlamına gelmektedir. Harva'nın kadim inançlarla, mütekâmil dinî inançlar arasında şaşırtıcı bulduğu benzerlikler, dinler tarihi açısından olduğu kadar, din antropolojisi açısında da dikkate değer müşterek unsurları barındırır. Mesela, ölen bir kimsenin ardından İslâm geleneklerinde görülen 3., 7. ve 40. gün anmaları (52. gün hariç), hıristiyan geleneklerinde aynen varlığını korurken, ilkel(!) inançlara sahip Yakutlarda bu günlere 9. gün, Lama Budistleri ve Lamaist Uygurlar buna 49. günü de ilâve ederek, benzeri geleneği devam ettirirler. Yine islâm inancına mahsus olarak zikredilen "Sırat köprüsü" mitinin, Altay halk inaçları arasında da (Harva yine gerekçesiz olarak bunun da Perslere ait olduğunu söyler) var olduğundan bahseder. Malûm olduğu üzre, ilk çağlardan çok daha sonraları ortaya çıkan islâm inancı içinde "kıldan ince, kılıçtan keskin" deyiminin, hâlen

---

16 Ne var ki, yukarıda mezkur satırlarda R. Peet'den yaptığımız atfa binaen, aslında pek çok şeye sıfat olan şey, "bilimsel" olarak gelişmiş, inkar edilemeyen gerçekler olmayıp, Batı düşüncesinin rasyonalizmine uydurmak amacıyla "bilimsellik" adı altında bize sunulan "öğretilmiş çaresizliğimizin" trajedisinden başka bir şey değildir. Sözün gelişi Strauss'un "bilimsellik" adı altında tamamen emperyal ideolojinin sınıflandırma esasına dayalı indi hükümleri, salt bu ideolojiye zemin hazırlaması yönüyle "bilimsel" adını almış olsa da onu bilimsel yapmayacağı gibi, mağluplar dünyasında şahsi itirazların dışında herhangi bir tepkiye de sebep olmamıştır (ed.)

Anadolu Türkleri arasında kullanıldığı bilinmektedir. Ancak, kimden kime, nereden nereye ve nasıl geçerse geçsin, önemli olan böylesi bir inancın, insanlığın daha kadim zamanlarından beri varolduğuna işaret etmiş olmasıdır.

Harva, ele aldığı konuları veya ilgili gözlemlerindeki yorumlarında kimi zaman tereddüte yer bırakmayacak şekilde kesin hüküm vermekten çekinmeyip, vermiş olduğu hükümlerde-genellikle, Altay bölgesi halk inanç ve efsanelerinin menşei hakkında meselâ; "dünyanın sonuna" ilişkin Altay inancına dair; ".... her ne kadar soğuklar sebebiyle dünyanın sonunun gelmesi tasavvuru hiç şüphesiz Altay kültürüne İran'dan girmiş olmalıdır" veya şüpheli görüp, cevaplayamadığı soruları bile aynı şekilde; "Tufan" efsanesinin Yenisey kültürüne nereden geçtiğini söylemek daha zordur, [...] sert esen kuzey rüzgârları, buraya Perslerden geçmiş olmalıdır" derken, olguyu Pers kültürüne bağlamakta tereddüt etmez. Oysa, Altayların Kuzey-Doğu'da, İran'ın Güney-Batı'da olmakla enlem, boylam ve mutlak mekan ölçüsünü dikkâte almayan yazar, kuzey rüzgarıyla –ne kadar alâkası vardır bilinmez- İran'ı ilişkilendirir. Bunun yanında bazen sorduğu, fakat cevaplayamadığı sorular da olur. Bunlardan meselâ, Abakan Tatarlarıyla, Lapon davullarının birbirleriyle olan benzerlikleri konusunda verdiği bilgilerde; ".... birbirlerinden bu kadar uzak mesafelerde yaşayan iki halkın, bu geleneği bir diğerinden öğrenmiş olması pek muhtemel görünmemektedir" der. Fakat nedense Laponların'da Altay halkları gibi göçebe ve bozkır menşeli kavimler olduğunu gözden ırak tutar. Bu ve buna benzeri (metinde de görüleceği üzere) pek çok izahı yapılmayan yahut ucu açık sorular gözönüne getirildiğinde, ilk olarak insan-inanç merkezli kadim dünyada, iletişim ve bilgi paylaşımının en düşük seviyede cereyan ettiği dönemlerde birbirinden uzakta yaşayan bu toplulukların nasıl olupta aynı veya benzeri inançları paylaştıkları sorusu akla gelmektedir. Pek tabii ki burada temel belirleyici etken olarak coğrafî konum, iklim şartları ve toplumsal dalgalanmaların büyük gel-gitler taşıdığını söylemek de mümkündür. Ancak ne coğrafya, ne iklim, hâtta ne de insanın hayat sürdürdüğü sınırlarının olmadığı (bu sınırların modern zamanlara özgü, bir nevi kendi kurguladığımız hayâlî sınırlar olduğunu hatırlamalıyız) dikkâte alındığında, insan toplulukları arasındaki bu farklılıkları çoğu zaman kesin

sınırlarla ayırmak mümkün değildir.[17] Kaldı ki, her şeyden önce birincide insan denen mahlûkun eşyayı algılama, tanımlama ve yorumlama cehdinde kullandığı mantık dizgesinin argümanları insana özgü yegane ortak araçlardır. Dolayısıyle, birbirlerinden binlerce kilometre uzakta (Tibet'le, İskandinavya-Orta Asya ile Kuzey Amerika) birbirini tanımayan insan toplulukları arasında rastlanan inanç, mitoloji ve ritüel ve figüratif benzerlikleri, aynı sosyal ve fizikî antropolojik orijinde aramaktan ziyade, insan cinsine mahsus ortak mantık dizgesinde aramanın daha münasip olacağı kanaatindeyiz. İkincisi ise, daha maddî bir gerçeğe dayanır ki o da, fizikî göç hareketleri ve eko-sitemdeki tabii değişikliklerdir. Bu durum özellikle göçebe ve yarı göçebe çoban hayatı süren çoban hayatı süren Turan kavimleri sözkonusu olduğunda, bu tür benzeşme ve kesişmeleri daha da açıklanabilir kılmaktadır. Zira, insan toplulukları arasındaki çatışmalarda, çatışmanın zayıflar aleyhine bozulmasıyla, sosyal dengesizliğin yarattığı sonuçlar, moral değerlerle, etnolojik malzemelerle, antropolojik birikimin bir yerden başka bir yere taşınmış olması şeklinde zuhur etmesi son derece tabii bir durumdur. Böylesi hâllerde bir yerden başka bir yere göç eden bir topluluğun, geride bıraktığı anayurdunu işgal edenlere bir takım maddî ve manevî miras bıraktığı gibi, göç güzergahı üzerinden rastladığı başka toplulukların değerlerini alıp, yeni yerleştiği veya itelediği toplumlara taşımış olması, bu sebeple yüzyıllar sonra bile bir mit yahut inancın, birbiriyle alâkasız yerlerde başka toplulukları arasında rastlanması tabii bir durumdur.

Burada pek tabii olarak, olayların, olguların orjinini takibedecek bir karineye veya kaynağa sahip olamamak, bizi konunun aslından kopartarak, sadece mevcut hâlde (şimdiki zaman) çoğu zaman şaşırtıcı, konunun esasını kavramak yerine, olay ve olguları mevcut şartlar ve bilgi merceği altında ilişkilendirerek izah etme gibi son derece yüzeysel, hâtta yanıltıcı sonuçlara da götürebilir. Kaldı ki bu durum, aynı zamanda bir diakroniği de bünyesinde barındırmaktadır. "Kavramak"tan ziyade bir "tanımlama"yı içeren bu çaba, anlaşılacağı üzere modern batı düşüncesinin öngördüğü "indirgemeci" metod çerçevesinde, kendi zamanımızın şablonunu yahut kendi kurgumuzu uydurma (adapte etme) uğraşını ifade etmektedir.

---

17 Bu konuda belki de en kaba sınırlardan veya sınırlamadan ancak; avcılar ülkesinden, toplayıcılar ülkesinden, çobanlar/göçebeler ülkesinden, çiftçiler v.b. gibi beşeri coğrafî mekânlardan sözetmek mümkün olabilir.

Sonuç olarak, efsane ve mitlerin farklı coğraflarda, farklı etnik gruplar arasındaki benzerliği, orjin olarak bir gruptan diğerine çeşitli sebeplerle intikali, ithali ve tadili, toplumun kültürel ve zihnî hafızasında yeni bir forma bürünmesi veya bir anlamda özümsenip, yerelleşmesi, artık onu ithal olunan asıl kaynaktan kopartarak, kendine özgü bir inanç haline getirir.

Bu durum, özellikle bozkır/çoban hayatıyla, büyük göçlerin öznesi Turan kavimlerinin göç ettikleri coğrafyalarda "din değiştirme" gibi son derece büyük maşeri inkılâplar sözkonusu olduğunda daha da bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sözün gelişi Anadolu Türkleri arasında hâlâ ateşe, ağaçlara, dağlara, suya, ocağa atfedilen kutsiyetin kökleri, kadim Gök Tanrı inancına ait unsurların, islâmî bir şala bürünerek devam ettiğini göstermektedir. Bu durum, sadece Turan kavimlerine mahsus olmayıp, benzer şekilde diğer milletler için de caridir. Meselâ, insanın yaradılışına ilişkin "köpek" figürü, İran Zerdüşt kültüründe olumsuzluğu sembolize ederken, din değiştirerek islâmlaşmış Fars coğrafyasıyla, bu kültür coğrafyasının ürünü olan Şafi mezhebi mensupları arasında köpeğin hâlâ olumsuz, pis rolünü koruduğu görülür. Pek tabii olarak bunların kökeninin geçmişin cahiliye dönemine ilişkin arkaik/batıl inançlar olduğunu söylemek, bu gerçeği değiştirmemektedir. Maşeri vicdandaki mutlak gerçeklik, izafi gerçekliği aşmaktadır.

Harva'nın bir oryantalist olarak Altay halklarının efsane ve mitolojileriyle ilgili unsurları incelerken, kitabın genelinde de görüleceği üzere örneklediği bir mit veya riti herhangi bir delil veya kaynak zikretmeden, büyük Asya anakarasında yaşayan yerleşik/tarımcı toplumlara atfederken nesnel davrandığını söylemek oldukça zordur. Meselâ, yarı efsanevi, yarı tarihî ama tarihçilerin üzerinde mutabık oldukları; Türklerin anavatanı Ötüken'in Moğolların anavatanı olduğunu ileri sürer. Bunun, dünya tarihinin son binikiyüz yıllık bölümünün Aryen-Turan mücadelerinin tarihi olduğu göz önüne getirildiğinde ve Harva'nın Batı Avrupa ile hiç bir zaman karşı karşıya gelmemiş Hint, Çin ve İran'a (oryantalistçe de olsa) bir "uygarlık" misyonu yükleyip, bu "uygarlık"tan Türkleri mahrum etmesi(!) en azından Harva açısından elbette anlaşılabilir bir durum olduğunu da kaydetmeliyiz.

Ancak hakkı teslim etme noktasında Harva, ister Altay halkları desin, ister Türk demesin, elinden geldiğince hemen her mitolojik

unsuru zorlama ile de olsa bir başka kültüre bağlamasının sebebini bilemesek de, "Gök Tanrı" inancının herhangi bir tereddüde mahâl bırakmayacak şekilde Altay soylu halklara (Turanlılara) özgü bir inanç olduğunu teyid etmesidir. Burada daha da ilginç olanı Batılı ilim adamlarının Altay/Turan kavimlerine atfettikleri ve "Şaman, Şamanizm inancı" olarak tanımladıkları-ki, böyle bir inanç ve din yoktur- kavram ve kavramları da yerli yerine oturtur. Ama asıl olan Gök Tanrı inancına ilişkin verdiği bilgilerde "Gök Tanrı inancında ona "ata" ve benzeri bir varlık olarak tapınılmadığını, "… hiç kuşkusuz Moğollar, Fin ve Ugor kabileleri Gök Tanrıyı kişileştirmeyip, semavî bir Tanrı inancına sahip" olduklarını belirtir. Semavî dinlerin tek Tanrı inancını hatırlatan bu anlayışı İbn Fadlan; "içlerinden biri zul me uğrar veya sevmediği bir şey görürse, başını semaya kaldırıp: *"Bir Tanrı"* der. Bu Türkçe bir Allah demektir. Zira Türkçe 'bir" vahid, Tengri ise 'Allah' demektir"[18] biçiminde zikrederken, aynı şekilde Ebu'l Meali, Türklerin tek Tanrıya inandıklarından bahisle; "Türkler, Allaha Tanrı derler. Onların bir Tanrı, yâni bir Allah ve Gök Tanrı, yâni Göğün rabbi derler. Yine onların Allah'a Uluğ Bayat dediklerini işittim"[19] şeklinde Harva'nın tezini teyid etmeleridir.

Takibeden sayfalarda yazar; "Birkaç istisnayı saymazsak, genel olarak Türk kökenli efsane ve destanlarda gök gürültüsünün yaratıcısı olan Tanrının, insan suretinde tasavvur edilen bir varlık değil, yaz aylarında gözüken muhayyel bir kuş veya bir varlık olarak tasvir edildiğinden" bahseder ki, bu da genel olarak Gök Tanrı esprisine halel getirmemektedir.

Bu çalışma, Altay kozmogonisi veya Gök Tanrı dininin menşei üzerine bir çalışma olmayıp, daha ziyade gözlem ve tetkiklere dayalı bir saha araştırması mahiyetinde olduğu dikkâte alındığında, sahasında yapılan en iyi çalışmalardan biri olduğunu belirtmek gerekir. Ancak Altay-Türk mitoloji ve inanç sisteminin izahı açısından-özellikle yaradılış ve türeyiş-son derece önem taşıyan Aşina/Asena/Gök Böri/Bozkurt ve dağ motifleriyle, Tanrı Ülgen ve Kayra Han unsurlarının zayıflığı dikkât çekmektedir. Yer yer bu tür zayıflık ve eksikliğe rağmen, herhalde Harva'nın çalışmasında yaptığı en iyi şey "şaman" kavramına getirdiği izahat olmalıdır. Zira, günümüze kadar hâlâ geçerli

---

18 İ. Fadlan, Seyahatnâme'ya atfen, İ. Taş, A.g.e., s, 42

19 Mutabbir b. Tahir el-Makdisi, Kitabu'l Bed'i ve't Tarih'e atfen, İ. Taş, A.g.e., s, 42

olan Batılı oryantalistlerin "şaman" isminden telif "Şamanizm" adıyla bir kavram uydurarak, bunu Altay-Türk halklarına ait bir "din" olarak dayatmasıdır. Oysa, bu uydurma kavram, iki yönden de yanlış olup, birinci de Altay halklarının hiç bir zaman şamanizm diye bir dinleri olmadığı, ikinci de mevzuya dil mantığı açısından bakıldığında, bir isme (şaman) Batılı –izm/-ist eki eklenerek yeni bir kavram türetmek, en azından Ural/Altay dil mantığı yönünden de mümkün değildir. Sözün gelişi sosyalizm yahut liberalizm, v.b. gibi burada (ideayı ifade eden) bir sıfatken, "şaman" bir ismi işaret etmektedir. Bu durumda, anlaşılacağı üzere "şamana" tersinden bir mantıkla bir "sıfat" görevi yüklenmiş olmaktadır.

Harva, bunca zaman, ortalama, hâtta ortalamanın üstünde okur yazar çevrelerinin bile yanlış olarak bilip, telâffuz ettikleri, belki de maksatlı olarak yanlış kullanmakta ısrar ettikleri "şaman" kelimesinin Türkçe'de olmayıp, Çinceden (cho-man/chu-man) geçtiğini, Batılı ilim adamlarının da bunu olduğu gibi alıp, Altay/Türk halkalarına yamadıkları, "şamanizmin" bir din olmayıp, "şaman"ın da bir din adamı olmadığı yanlışını düzeterek, dünyanın çeşitli yerlerinde benzeri mitolojik unsurlara sahip toplulukların inançlarıyla, Altay/Turan soylu kavimler arasında mesnetsiz ilişki kurmaya kalkanların tutarsızlık ve saçmalıklarının da önüne geçmiş olur.[20] Zira, "şaman" bir takım farklı kabiliyetlere sahip (normal insanlara göre) içinde bulunduğu topluluk veya ailenin sosyal hayat içinde karşı karşıya kaldığı, hastalık, ölüm, doğum, evlenme, hava durumu v.b. hadiseler esnasında işleri tanzim eden, yol yordam bilen, efsun kabiliyetine sahip kişi, lâkin bir din adamı olmadığı gibi, bu isimden mülhem böyle bir din de yoktur. İsimleri bölgelere göre "şaman, bakşı, kam, otacı" adını alan bu kimseler, din sosyolojisinin en önemli unsuru olan "din adamları" (ruhban) sınıfı oluşturmadıkları gibi, herhangi bir dinî

---

[20] Bazı kaynaklarda, şamanın aslında birçok görevi üstlenmiş olduğu anlatılır ki, meselâ koyunun omuz kemiğine bakarak kehanette bulunmak, hastaları iyileştirmek, kurban ve sunu ayinlerini yönetmek gibi işler şamanın mesuliyet alanına girmektedir. Şaman kelimesi sıklıkla yanlış kullanılır. Yukarıda adı geçen faaliyetlerin hepsini, kabile içinde güvenilir bir kişi olduğu müddetçe, şaman olmayan biri de yerine getirebilir. Hayatın her alanında şamanın yardımına ihtiyaç duyulduğu düşüncesi kesinlikle yanıltıcıdır. Radloff'un da özellikle belirtmiş olduğu gibi, beklenmedik, olağanüstü bir gelişme olmadığı taktirde, doğum, evlenme ve cenaze gibi olaylarla da şamanın hiçbir ilgisi yoktur. Bknz, U. Harva, A.g.e.

doktrine sahip olmamakla, öğretileri de yoktur. Meselâ, eski Türklerde senede bir defa icra edilen "kutsal mağara"ya giriş ayinine bile şamanın katılması yasaktır. Diğer taraftan gerçekten bir inanç (din) sistemi oluşturan Budizm, Mecusilik, Mani, Lama, v.b. gibi bir dine tâbi olan insan gruplarının, "din adamları, cemaatleri, ibadet biçimleri, kutsal metinleri ve öğretileri, ibadethanelere sahip oldukları ise bilinen şeylerdir.

Yine en çok tartışılan konulardan biri olan "Tengri"nin yanında, kutsiyet atfedilen bir takım varlıklarla (Ülgen, Umay, Yer Sub, Kayra Han, Yuma v.b.), icraa ettikleri görevler hakkında Harva, Hint, Çin, İran yahut eski Yunan dünyasında rastlanan biçimiyle bir "Tanrılar" galerisinden söz eder ki, bu bilgiler tatmin edici olmaktan uzak olmakla, tabii olarak Harva'nın bunu anlaması ve anlamlandırması da mümkün görünmüyor. Batı mitolojisinin tanrıları ki, hemen hepsi bir şeyin yaratıcısı iken, Altay inancında tek bir yaratıcı "Tengri" olup, monist tanrı anlayışının nadir ilk örneğini teşkil eder.[21] Nitekim tek yaratıcı "Tengri"nin dışında Ülgen, Umay, Yuma, Kayra Han gibi kutsal figürler, yakın zamana kadar Tengri'nin çevresinde yeralan bir dizi yardımcı tanrılar veya tanrıçalar olarak tavsif edilmektedir ki, gerek Harva, gerekse benzerlerinin bu tür tavsifleri, pek tabii olarak mukayese yoluyla ya Hint, Çin, İran yahut da eski Yunan temelli Batılı sınıflandırma modeline dayanır. Evet, doğrudur Yunan ve Hint-Çin dünyasının inanç sistemlerinde doktrin, tanrılar galerisi ve rahipler sınıfı vardır ve bunlar bir şekilde somutlaştırılmıştır. Ancak, çoban/göçebe merkezli bozkır dünyasında tabiata ait pek çok unsurun bir tanrısı veya tanrıları değil, bir "ruhu/ruhları" vardır. Meselâ, dağların yüceliğini ifade eden "dağ ruhu", nehirlerin azameti için "nehir ruhu", vatanın azizliği için "vatan ruhu", yolların emniyeti için "yol ruhu" v.s.

[21] Konu hakkında İsmail Taş'ın vurguladığı monist anlayış, daha sonraları Altay kökenli halkların Budizm, Manihizm ve Zerdüşt inancını kabûl etmeleriyle, ikili, üçlü tanrı inançlarının oluşmasına yol açmıştır. Gök Tengri yine de sabit kalmak kaydıyla Manihizm'de ışığın, Zerdüştlükle (Ehrimen) iyilik ve aydınlığın karşılığı olan karanlığın ve kötülüğü temsil eden yeraltı yahut yerin tanrısı olarak zuhur eder. Zira, Türk kozmogonisi ve mitolojisinde yaradılış öncesi zamanlardan bahsedilmediği gibi, kozmogonik öncelik tanrıya verilmiş, eylemin başlatıcısı yani kaostaki düzensizliğe ve belirsizliğe ilk hareketi veren tek bir "Tanrı"dır. Bknz., İsmail Taş, A.g.e., s, 13, 24

v.s. gibi. Bu anlayış, sadece bozkır göçebe kavimlerin arasında yaygın olan, genel bir karakteristiktir. Vakıa olmakla birlikte, yukarıda sözü edilen ve yanlış olarak anlamlandırılan kutsallar (ruhlar), aslında tanrılar veya tanrıçalar değil, göçebe/bozkır toplumuna mahsus, tabiatın koruyucusu ruhanî varlıklarıdır. Ne var ki bu durum, daha sonra Türk topluluklarının çeşitli zamanlarda din değiştirmeler sebebiyle, özellikle Mani ve Zerdüşî dönemlerinde bu dinlerin (çok) tanrılarına tekabül edecek şekilde değişerek, yeni dinin formuna bürünecektir. Bu durum daha sonra örneklerine rastlayacağımız islâmın kabûlüyle Tengri'nin "Allah"a, hıristiyanlığın kabûlüyle de Ata'nın "kutsal Baba"ya inkılâbında görülmektedir.

Harva'nın bu çalışması adından da anlaşılacağı üzere genel olarak "Altaylar" ve çevresini kapsamakla birlikte, yer yer merkez (Altay) çevre (Hint, Çin ve İran) ile olan ilişkilerle, karşılıklı etkileşimlere atıfla, ancak daha sonraki çağlarda büyük göçler ve özellikle islâm dinine geçiş-din değişikliğiyle meydana gelen değişimleri takip etmemektedir. Zira Harva'nın Altay soylu halklar olarak tavsif ettiği halkların önemli bir kısmı Batıya göçerek islâmı, bir kısmı ise hristiyanlığı kabûl etmiştir. Dolayısıyla, sözün gelişi eski Altay/Türk inançları ve mitlerinin böylesi din değişikliğiyle hristiyanlığı kabûl eden Batı Hunlarıyla, Kumanlar, Gagauzlar, Çuvaşlarla, İslâmı kabûl eden Oğuzlar veya Kıpçaklar arasında nasıl bir safha geçirdiğini takip edemiyoruz. Gerçi burada Harva zaten böylesi bir iddiada bulunmadığından, böylesi bir tenkitden de muaftır. Elbette böylesine kapsamlı bir çalışma tek bir kişinin mesai ve çabasını aşacağından, tabii olarak konunun uzmanı olan disiplinlerarası bir ilim heyetinin müşterek çabasını gerektirmektedir. Böylesi bir mesai için Harva'nın bu çalışmasının geleceğin çalışmalarına esaslı bir mukayese materyali sağlamış olduğu noktasında hakkı teslim etmek gerekir. Ancak kitabın redaksiyonu üzerinde çalışırken-okuyucuların da mutlaka dikkâtini çekecektir-gayr-î ihtiyarî olarak Altay halklarının inanç, efsane ve mitlerinin pek çoğunun günümüz Anadolu Türk halk inançları arasında kimisi açık, kimisi islâmi bir şala bürünerek yaşadığını müşahade ettik. Bunların pek çoğu menşei unutulmuş olmakla beraber, halen günlük hayatta çoğu deyim olarak kullanılan birtakım sözlerde, bir kısmı gelenekler içinde devam eden ritlerde, bir kısmı da bir takım sosyal ve siyâsî oluşumlara ilham kaynağı olarak devam etiği görülecektir. Gerçi bu konuda memleketimizde son yıllarda konuyla ilgili yapılan

çalışmalarda bir hayli mesafe alındığını söylemek mümkündür. Ancak bu çalışmaların, derleme ve folklor çalışmaların, kendi sahası dışında, özellikle de sosyal antropoloji disiplini içinde okunduğunda bir anlam kazanacağını da belirtmeliyiz. Bu durum, bazı malûm çevrelerin karikatürize etmeye çalıştıkları "Altaylar'dan Tuna'ya" söyleminin gerçekten de bu inanç motiflerinin aynı soya mensup Türk halkları arasında elan yaşamakta olduğu ve Turan tarihi coğrafyasının gerek kültür-medeniyet, gerekse soy tarihi bakımından bir bütün olarak devam etmekte olduğunu göstermektedir. Konu hakkında fikir yürütmeye çalışan malûm çevrelerin(!) Batı Türklüğü ile Doğu Türklüğünü birbirinden koparıp, nevzuhur bir "Anadolu milleti" yaratma çabası içersinde Anadolunun kadim kavimleriyle, inançlarını harmanlayarak, Anadolu Türklüğünü tarihi köklerinden koparma çabalarına cevap olması bakımından da son derece önemlidir. Tabiatıyla bu kültürel sürekliliğin devamına katkı açısından, kitabın redaksiyonu esnasında doğup büyüdüğümüz yörede (Mihalıççık) kimi rivayet, kimi hikâyat, kimi darb-ı mesel olarak halk arasında hâlen kullanılan, çocukluk hafızamızın en önemli kültür dağarcığını oluşturan bu tür malzemenin unutulup gitmemesi metnin orjinalini bozmayacak şekilde yer yer kitaba derkenar olarak ilâve ettik. Kitabı okuyan kimseler muhtemelen kendi doğup büyüdükleri yörelerde benzeri bu tür ve daha zengin malzemeye sahip olduklarının farkına vardıklarında, küçük derlemelerle Turan kültür-antropoloji atlasına katkıda bulunacakları gibi, aynı zamanda bu kültürün sürekliliğini de sağlayacaklardır. İlâve etmiş olduğum derkenar notlarla böylesi bir tasarrufta bulunduğum için Harva beni affetsin

Bu çalışma, hiç şüphesiz konuyla ilgili (Türk mitolojisi ve halk inançları) çalışmalara önemli bir kaynak olmakla birlikte, kanaatimizce (en azından bizim için) daha önemli yanı, Altay/Turan dünyasının evren, insan, dünya, tabiat tasavvuruyla, bunları algılayış tarzının ne olduğunu yakalayarak, ezeli Doğu-Batı, Kara-Deniz veya Göçebe-Yerleşik düalizminin tahlili için oldukça zengin bir malzeme sunmasıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu malzemenin zenginliğine rağmen, kozmogonik yönünün zayıflığı, Avrupa merkezli bakış biçimi, yerli ilim adamlarının mesai ve tetkiklerine muhtaçtır. Pek tabii olarak insanın veya insan topluluklarının evreni kavrayışlarıyla, evrenin nizamı arasında ilişkiyle, bu ilişkinin izahı, bize yerli, Doğulu ve Turanî bir paradigmanın teşekkülünde de rehber olacaktır.

Mensubu olduğum milletim için son derece kıymetli bir armağan olarak telâkki ettiğim bu çalışma için müteveffa Uno Harvayı hayırla yâdedip,, bu eseri bulup, yayımlanması lüzûmuna vurgu yaparak, bize ulaştıran Finli Türkolog dostum Atilla Jorma ile, yine böylesi bir eserin bulunup mutlaka yayınlanması hususunda sürekli ikazlarda bulunan Brüksel üniversite yıllarımdan sevgili kardeşim Yusuf Kızkapan'a bir defa daha teşekkür ederken, konuyla ilgili çalışacak geleceğin bütün ilim adamı adaylarına şimdiden kolaylıklar diler, saygılarımı sunarım.

30 Aralık 2014, Üsküdar

Giriş

Altay halkları, asıl anavatanlarının- isimleri her ne kadar Altay dağlarına işaret ediyorsa da-aslında çok daha Doğuda olduğu tahmin edilmekte ve hâli hazırda Asya kıtasının geniş sahalarına-hâtta Doğu Avrupaya yayılmışlardır. Dil açısından üç ana gruba ayrılırlar; Türk-Tatar, Moğol ve Mançu-Tunguz.

Türkler/Osmanlılar ve onların en yakın akrabaları sayılan Türkistan ve Stavropol Türkmenleriyle, Doğu Türkistanın Türk boyları (Kaşgar, Aksu, Turfan, Kham ve Barkul bölgelerinde yaşayanlar) dışında İdil (Volga) Tatarları (bunların bir kısmı daha sonra Sibirya bölgesine geçmiştir), Kırım Tatarları, orta Urallar bölgesindeki Başkırlar, Kırım ve Kuzey Kafkasya Nogayları, Kafkaslardaki diğer Tatar boyları ve Kırgızlar (Kazak Kırgızları, Volga kıyılarından Altay dağlarıyla, İrtiş ırmağının kaynağına kadar uzanan bozkırlarda göçebe Karakırgızlar ise Tanrı dağlarını yüksek vadileriyle, bu dağların eteklerinde yaşarlar) bütün bunlar Türk-Tatar dil grubuna dahildirler. Türkçe konuşan bu halkların, başka halkları kendi içlerine almış olmaları da imkân dahilindedir. Bu durum, kavimler göçü esnasında Altay ve Sayan çöllerine göç eden Tatar boylarının bazıları için söz konusudur. Bu boylardan Altayların Kuzeyinde, Bija ve Katun nehirleri arasındaki balta girmemiş ormanlık alanlarda yerleşik hayata geçen Orman Tatarlarıyla (Çennevya Tatari), isimlerini Bija'nın bir kolu olan Lebed nehrinden alan Lebed Tatarları-Kumandinler- bu tarz bir ilişki içindedirler. Bu terim (Kumandin), daha çok Bija bölgesine yerleşen Lebed Tatarları için kullanılır. Ancak, buralarda da Tatar boyları başka kültürlerle temasa girmekten kaçamamışlardır. Bu konuda Altay halkları uzmanı olan Granö bunlar hakkında; "Çok öncelerde bile göçebe hayat tarzı bırakılmış, çoğunluk küçük pencereli kulübelere yerleşip,

Ruslar gibi giyinmeye başlamışlardı" demektedir. Geçim kaynakları çiftçilik ve hayvancılık önde olmasına rağmen, avcılık ve balıkçılık da önemli geçim kaynakları arasındadır. İlk olarak havza sınırlarının ötesinde, Kondoma kıyılarında yaşayan Şor boyları ise -her ne kadar temel geçim kaynakları avcılık olmasına rağmen-Rus göçmenlerin hayat tarzlarını benimsemişler, bunları daha sonrasında aynı nehir havzasında yaşayan Kalarlar, Karginzler ile Abakan vadilerinde yaşayan Koyballar, Beltirler, Sagaylar takibetmiştir.

Buna mukabil, Altay dağlarının Çariştar ve yukarı Katun arasındaki bölgelerinde yaşayan asıl Altaylılarla (Altai-kizi / Altay insanları) akraba toplulukları olan ve Çulişman nehri havzasındaki Teletskoy gölü ile Katun nehrinin bir kolu olan Çuya arasında yaşayan Telengitler, Rus tesirinden uzak kalmayı başarmışlar, Kuznets bölgesinden çıkan Teleütlerse, Katun'un aşağı bölgeleriyle, Altaylılara komşu bölgelere yerleşmişlerdir. Altaylıların yerleşim bölgelerinde pek fazla orman olmadığı ve bozkırlar vadi tabanlarına kadar uzanmış olduğu için Granö'nün deyimiyle; "göçebelik esas hayat tarzı olarak, çadır ve yurtlar buralarda diğer barınma şekillerinden daha yaygın" olarak kalmıştır. Moğol tarzı keçeden yapılma altı ve sekiz köşeli ahşap yurtlar dışında, koni şekilli ve duvarları kayın veya çam ağacı kabuğundan çadırlar da kullanılmaktadır. Altaylılar ve Telengitlerin hayat tarzlarıyla, kıyafetleri ve hâtta yüz hatlarının Moğollarla benzerlik göstermesi hasebiyle Ruslar, Altaylıları "Altay Kalmukları" olarak adlandırmışlardır.

Ob ve İrtiş nehirleri arasındaki bozkırlarda yaşayan ve artık Ruslaşmış olan Çolim ve Baraba Tatarları gibi bazı Tatar kabileleri, Altay Tatarlarıyla aynı dil ailesine mensupturlar. Hâlen, Sayan dağlarının Kuzey yakasında yaşayan Karagasselerle, anavatanları Sayan'ın Yenisey nehrinin kollarıyla kesiştiği bölgeler olan Soyote kabileleri bu husutaki tetkikler açısından oldukça ilginç örnek oluştururlar. Karagasse ve Soyotelerin hayat tarzları, Kuzey Sibirya halklarını andırır; evleri, yazın kayın kabuğu, kışın ise deriyle kaplı koni şekilli çadırlardan ibaret olup, ren geyiği beslerler. Fakat bu halklar, ren geyiğini, meselâ Samoyedler gibi yük taşıma ve çekme maksadıyla değil, binek hayvanı olarak kullanırlar ve aynı bozkır bölgelerinde atların eyerlendiği gibi eyerleyip binerler. Soyote kabileleri arasında ata, genelikle Ulukem gölünün Güneyiyle, Moğol tipi keçe çadırların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde rastlanır. Soyote ve Karagasseler kendilerine "Tuba"

adını verirler ki, Çin kaynaklarında bu isim "Dubo" olarak geçer. Moğollarsa, Soyoteleri "Urjankhay" olarak adlandırırlar.

Kuzey Sibiryadaki Lena nehri ve kollarında yaşayan Yakutlar ve Doğu Rusya'da, orta İdil (Volga) bölgesinde yaşayan Çuvaşlar da bir Türk-Tatar dili konuşurlar. Kendi sözlü geleneklerine göre, Baykal bölgesinden şimdi oturdukları yerlere göç etmişler ve bu göç esnasında diğer hayvanlarıyla beraber atlarını da getirmişler, Orta Asya göçebelerinde olduğu gibi, at sütü bunlar için de önemli bir besin kaynağıdır. Kuzeydeki Yakutlar, kutup iklimi ve hayat şartlarına uyum sağlamış, hâtta ren geyiklerini ehlileştirip, evcil hale getirmişlerdir. Yakutların hayat tarzlarında, barınma alışkanlıkları ve kıyafetlerinde güçlü bir Rus etkisi gözlenmektedir. İdil Bolgarlarının soyundan gelen ve şimdilerde tarımla uğraşan Çuvaşlarsa, kültürel olarak İdil boylarındaki diğer halkalara çok daha yakındırlar.

Moğol dil grubu ise Moğollar, Kalmuklar ve Buryatlardan oluşur. Anavatanları olan Moğolistan'a da adlarını vermiş olan Moğollar, tarihleri boyunca özellikle fetihler döneminde, Türk ve diğer halklarla temas içinde olmuş ve onları kendi içlerinde eritmişlerdir. Moğollar, coğrafî konumları sebebiyle tarihin bazı dönemlerinde Çinlilere yakın olmuş ve Çinlilerin eskiye dayanan kültürleri Moğollar üzerinde derin tesir bırakmıştır. Buna rağmen Moğollar, ata babalarının hayat tarzlarına sadık kalmış, keçe çadırlarda yaşayıp, hayvanlarına otlak arazi bulmak için her mevsim göçen, göçebe karakterlerini muhafaza etmişlerdir. Çin tarzı tarım, öncelikle Güney bölgelerinde başlamıştır. Kalmuklar-veya kendilerine verdikleri isimle Oyratlar da- temel gıda maddeleri et ve süt olan sığır çobanlarıdır. Kalmuklar, Altaylar ile Tienşan arasındaki sahalarda, özellikle de Tanrı dağlarının (Tienşan) Güney vadileri ve Tibet'in Kuzey sınırlarına yakın yerlerde yaşarlar. 17.yy'daki bir iç çatışma sonucu göç eden önemli sayıda Kalmuk da o dönemden beri aşağı Volga bölgesinde hayatlarını sürdürmektedirler. Moğol dil grubuna dahil olan üçüncü halk ise, Baykal gölünün Doğu, Batı ve Güney bölgelerinde yaşayan Buryatlardır. Yukarıda adı geçen diğer halklar gibi Buryatlar da göçebe topluluklardan olup, son dönemlerde içlerinden bir bölümü tarıma dayalı yerleşik hayata geçmiştir.

Mançu-Tunguz dil grubuna mensup halklar arasında en geniş yayılımı olanlar Tunguzlardır. Tunguz boylarına, Kuzey Sibirya'nın Pasifik okyanusu kıyılarından, Yenisey nehrinin Batıdaki kollarına

kadar uzanan geniş arazilerde rastlanır. Hayat alanları Kuzeyde, Kuzey Buz denizine, Güneyde ise Baykal gölü ve Çin sınırına kadar uzanır. Tunguzların zaman içerisinde Doğudan, Batıya göç etmiş oldukları, ana vatanlarının Amur vadisi olduğu tahmin edilmektedir. Amur vadisinde hâlen birbirine yakın dilleri konuşan topluluklar yeralmakta olup, bunlar arasında Kuzey Amur'da Manegreler, Amur, Sungar ve Ussur bölgelerinde Goldeler, Olçe ve Dahurlar sayılabilir. Bunun dışında bu bölgede Mançurya'nın asıl halkı olan, Çin tarihinde bir dönem oldukça etkili olmuş, ancak şu anda Çin dili ve kültürünü benimsemiş olan Mançular bulunur. Mançu dili, hâlen Mançurya'nın bazı bölgelerinde konuşma dili olarak varlığını devam ettirmektedir. Yakutlar, Tunguzların daha seyrek bir şekilde yayılmış oldukları geniş Tunguz mıntıkasına girmeden çok önce, Batı Tunguzları şu anda bulundukları bölgelere yerleşmişlerdi. Hâlen Şatanga nehri kıyılarında yaşayan ve tamamen Yakutlaşmış olan Dolganların da Tunguz asıllı oldukları kabûl edilmektedir.

Kuzey Tunguzları ve onların boylarından olan Oroçonlar, Oroklar ve Lamutların geçim kaynakları arasında avcılık ve hayvancılık (ren geyiği beslenmesi) yeralırken, bunlardan Lamutların geçim kaynakları arasında açık deniz balıkçılığı da vardır. Petsemodaki Koltlaplar gibi yaz başlarında kıyılara yerleşip, kışları, yeniden iç bölgelere göç ederler. Sayan dağlarında yaşayan Karagasse ve Soyoteler'de olduğu gibi Tunguzlar'da da ren geyiği binek ve yük hayvanı olarak kullanılır. Eşyalarını, kayın ağacı kabuğundan üzeri ren geyiği derisi ile kaplı küfelere doldurup, bu küfeleri hayvanın her iki yanına yükleyerek taşırlar. Sahalin bölgesine göçen Orokeler, ren geyiğini ayrıca koşum hayvanı olarak da kullanırlar. Ancak, bu alışkanlık daha sonraki dönemlerde yerleşmiştir. Burada ilginç olan, Orokelerin kızakların çekilmesinde köpek kullanmamalarıdır. Komşu bölgelerde yaşayan Gilyaklar veya Amur bölgesinin avcı ve balıkçı kabileleri olan Olçe ve Goldeler, ren geyikleri olmadığı için kızaklarına köpekleri koşarlar. Mançu-Tunguz dil ailesine dahil olan halklar arasında sadece Çinlileşmiş olan Mançular tarımla uğraşmaktadırlar.

Altay halklarının bu kadar geniş alana dağılmış olmaları bağımsız, göçebe hayat tarzları ve yeni bölgeleri fethetme arzularına dayanır. Bilinen tarih dönemlerinin başından beri Türk asıllı göçebe topluluklar Asya'dan Avrupa'ya doğru göç etmeye başlamışlardı. Bunlar arasında özellikle dikkâti çeken 5.yy'da, hakanları Atilla'nın

öncülüğünde yağma ve fetih akınları ile korku ve dehşet salan Hunlar olmuştur. Bu akınlardan sonra Hunlar tekrar anavatanlarına döndüklerinde, bazı boylar Doğu Rusya'da kalarak, orta Volga bölgesinde "Büyük Bolgar Devleti"ni kuracaklar ve bu devlet, bölgede mukim olan Fin kökenli boyları da etkileyecektir. Daha çok erken dönemlerde Türk kökenli halklar, Asya'da güçlü devletler kurmuş olmalarına rağmen, bu devletlerin ömürleri kısa olmuştur. Baykal gölüne dökülen Selenge ırmağının bir kolu olan Orhun nehri kıyısında önemli bir merkez olan Orhun kurulmuş ve daha sonraları üzerlerinde en eski Türkçe yazılı, çok değerli anıtlar bulunacaktır. Danimarkalı araştırmacı Wilhelm Thomsen ve Finli araştırmacılar tarafından fotoğraflanıp, dünyaya tanıtılan bu taş yazıtlardaki yazıların alfabesi 1893 yılında çözülerek, içeriğini okunmuştur. Bu anıt yazıtların Türk hanedanı (Çin kaynaklarında: Tu-ki-u, M.S. 680-745) ve onları takipeden Uygur hanedanı (M.S.745-840) döneminde dikilmiş oldukları tespit edilmiştir. Uygur şehri Kara-Balasagun'un kalıntıları arasında bulunan ve üzerinde eski Türk yazısı dışında, Çince ve Soğdca yazılar da yeralan bir başka anıtta yazılanlardan, bu dönemde Uygurlar arasında Maniheizmin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Mani dini mensuplarının ibadet dili olan Soğdca yazılmış olan bölümünde bu din; "Tanrısal öğretmen (Mar); Mani'nin öğretisi" olarak tanımlanmakta ve bu kültürün izleri Pers kalıntıları arasında meselâ, Moğolcadaki "Khurmusta (Ahura Mazda)" veya Buryat dilindeki "Arima (Ehriman)", Kırgızcadaki "Kudai (Tanrı, Perscede (Hudai)", Abakan Tatarlarının dilindeki "Aina (kötü ruh, Perscede Aenanh)" gibi mitolojik kelimelerde takipedilebilmektedir. Manihizm ile aynı dönemlerde, Uygurlar arasında hıristiyanlığın Nestoryan mezhebinin de yayılmış olduğu görülür. Aynı dönem bir üçüncü din olarak Budizmin'de Uygurların arasında yayılmaya başladığı dönemdir. Budizm, Orta Asya'ya Çinli rahipler vasıtasıyla, Budizmin "Bothisatwa" kavramını içeren menkıbelerin kulaktan kulağa yayılmasıyla, Çin kültürü ile beraber doğudan ithal edilir. Bu menkıbeler genellikle Tibetçe değil, Sanskritçe kökenlidir. Uygurların bir kısmı daha sonra Tanrı dağlarına/Tienşan göç edip, orada tarım ve ticaret ile uğraşmaya başladıklarında, Doğu Türkistan'da önemli bir Budizm merkezi oluşur ki, (M.S. 900-1200) bu döneme ait bakiyeler daha sonraları Turfan bölgesinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılacaktır.

Moğol hakanı Temuçin'in (Cengiz Han, M.S. 1162-1227) fetihlere başlamasıyla, büyük halk kitleleri yeni bir göç hareketine başlayacaklardır. Cengiz Han'ın Avrupaya yaptığı sefer esnasında bazı Tatar boylarının Rusya'da kalması, bunların soyundan gelenler hâlen oralarda yaşayan Tatarları oluştururlar. Eşi de Nestoriyan mezhebine mensup olan Cengiz Han, dinî konularda oldukça açık fikirli ve müsamahakâr idi. Hiç kimseye dinî inançları yüzünden baskı uygulamadığı söylenir. Ondan sonra gelenler arasında, özellikle bugünkü Çin'in başkenti Pekin'in de kurucusu olan Kubilay (M.S. 1260-1294), Buda'nın öğretisine inanarak, onun yolunu takibederse de, Moğollar arasında bu öğreti çok derin bir iz bırakmayacak ve 1368'de Çin'deki Moğol imparatorluğunun yıkılması üzerine etkisini yitirecektir. Ancak 17.yy'da bir ara Budizm, Lamaizm formunda Orta Asya'da yeniden dirilerek gerek Moğollar, gerekse Kalmuklar arasında yeni bir heveskâr inananlar zümresi ortaya çıkacaktır. Kalmuklar, Tibet'e yaptıkları akınlar esnasında etkilenip, Dalay Lama'yı kendilerine ruhanî önderleri olarak benimserler. Yoğun bir misyonerlik çalışması sonucunda Lamaizm bütün halk kesimleri arasında yayılıp, hâtta "kurban verme" gibi pagan uygulamaları cezaî müeyyidelerle yasaklanır. Siyâsî dengeler sebebiyle, eski halk geleneklerine belli bir ölçü içinde müsamaha gösterilmesi, zaman içinde bu eski geleneklerin ihtiva ettiği bazı temel fikirler yeni dinin içine de dahil olur. Böylece Moğol ve Kalmukların Şamanizmi (kara inanç), Lamaizm (sarı inanç) içinde erir. Bu yeni dinin vaizleri, yâni Lama rahipleri her tarafa yayılmış manastırları ve Tibetçe dua kitapları ile kendi inançlarını yayarak, halkın savaşçı güdülerini de törpülerler. Hemen hemen Moğolistan'ın bütün sathına yayılmış olan bir çok manastır arasında en önemlisi, zamanında 10.000 civarında Lama'yı barındırdığı tahmin edilen Urga'daki manastırlardır. Son yüzyıl içinde Lamaizm, Buryatların arasında da tutunmaya başlamış, Baykal gölünün Güney ve Doğu kıyılarında yaşayan Buryatların büyük kısmı Lamaizmi kabûl ederken, küçük bir kısmı da Ortodoks kilisesine bağlanmışlardır.

Türk-Tatar dil grubu halklarının kahır ekserisi İslâm dinini benimsemişlerdir. İslâm dini, daha 8.yy'da Turan sahasından Önasya'ya göç eden Türk boyları arasında taraftar bulmaya başlamıştı. Şu anda da Osmanlı "Türkleri" dışında, Rusyadaki Tatarlar, Başkırlar, Kırgızlar ve bazı Batı Sibirya Tatar boyları İslâm inancının takipçileri olurken, Moğolların komşuları olan Soyoteler ve Sarı Uygurlar (Nan-Şan

dağlarının Kuzeylerinde yaşayan küçük bir Türk boyu) Lamaizmi benimsemişlerdir. Resmi kayıtlara göre hıristiyanlığı benimsemiş olanlar; Yakutlar, Altay bölgesi Tatarları ve Kazan Tatarlarının bir bölümüdür. Son yıllarda putperestlik ile daha üst düzey bir dinin karışımı olan Burhanizm adlı bir inanç sistemi de görülmeye başlanmıştır. Bu sistemde şamanlık ve kötü ruhlara kurban verme geleneği terk edilmiş ve "Burhan" adlı tek bir Tanrıya tapılmaya başlanmıştır.

Altay halkları arasında benimsenen dinî inançlar incelendiğinde, Ortodoks kilisesinin etkili olduğu bölgelerde pagan dönemlerinden kalma bazı inanç kalıntılarının daha bariz olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, Ortodoks kilisesinin misyonerlik ve din yayma çabalarının diğerlerine göre nispeten daha yakın bir geçmişte başlamış olması ve kısmen de- özellikle de Altay bölgesinde-çetin arazi şartları sebebiyle bu halkların diğerlerine nazaran çok daha uzun süreli başka kültürlerle karışmadan yaşamış olmalarıdır. Zira, bozkır bölgelerinde kültürel akımlar çok daha rahat yayılma imkânına sahiptir. Bunun dışında Ortodoks kilisesinin, Lamaizm gibi tahammülsüz ve kendi dışındaki inanç ve ritüellere hiçbir şekilde müsamaha göstermeyen İslâm dini gibi tutucu olmaması, bu durumda önemli bir etken olmuştur. Günümüz Sibirya şamanizminin en eski hâliyle devam ettirildiği yerler, Batı Tunguzlarının yaşadığı, yabancıların dolaşmasının pek de tavsiye edilmediği balta girmemiş ormanlık bölgeleridir. Baykal gölünün ötesindeki bölgelerde ise Tunguzların bir bölümü Hıristiyanlığı benimsemelerine karşılık, bir bölümü de Lamaizmle tanışarak onu kabûl etmişlerdir. Bu arada adı zikredilebilecek diğer hıristiyan halklar arasında Lamutlar ve Oroçonların bir kısmından bahsetmek de mümkündür. Amur vadisindeki Tunguz boyları yoğun bir Çin etkisi altında olup, bu da inanç esasları ve kurban ritüellerinde kendisini göstermektedir. Çin kültürünün bu bölgedeki aktarıcıları ise, hiç şüphesiz ki Mançulardır.

Tunguzlara ve onlarla akraba bir çok kabileye ilâve olarak, Kuzey Yakutları, Buryatlar (özellikle de Baykal gölünün Batısındakiler), Altaylardaki bazı Tatar kabileleri, Karagasseler ve Soyoteler de hâlen Şamanizm müessesesini ve babalarından, dedelerinden kalma kurban geleneklerini devam ettirmektedirler. Bu eski miras, diğer halklar arasında da az veya çok hâlen devam etmektedir. Altay halkları, geniş bir coğrafyada birbirlerinden uzak yerlere dağılmış olmaları sebebiyle, dinî inançlarının tarihî temellerini araştıranlara çok değerli

mukayese etme imkânı sunarlar. Başka kökenlerden gelmiş olmalarına rağmen, şaman kültürünü benimsemiş olan yabancı halklar da bu konuda kayda değer malzemeler sunmaktadırlar. Değişik kökenlerden gelen halklarda gözlenen pek çok benzerlik ve paralelliklere en iyi örnek Tunguz, Yenisey ve Samoyed şamanlarının kılık, kıyafet tarzları gösterilebilir. Yakutların inanç tasavvurlarına sadece Dolganlarda değil, aynı zamanda Yakutların Kuzeyinde yerleşmiş olan Jukagirlerde de rastlayabiliriz. Aynı şekilde Ugurlar arasında da hiç şüphesiz Sibirya Tatarlarından gelen bir ruhanî mirasa rastlanır. Bu konuda, Volga boylarındaki Fin kökenli halklarla, Çuvaşlar da bölgedeki Tatarlardan yoğun şekilde etkilenmişlerdir. Gözümüzü Amur vadisine çevirdiğimizde, bazı Tunguz boylarıyla, Amur kıyılarında ve Sahalin'de yaşayan Gilyaklar arasında nasıl yakın bir ilişki olduğu görülebilir. Meselâ, ayı avı ile ilgili ritüeller birbirine oldukça yakındır. Bazı konuları tartışırken, Kuzey-Doğu Sibirya halklarından, Çukçeler, Koryaklar veya Kamçadallar üzerine odaklanmak bu hususta gerekli olabilir. Her ne kadar sözkonusu bu halklar arasında sonuncuları (Kamçadallar) büyük oranda Ruslaşmış olsalar da, konu hakkında ilginç araştırma malzemelerine sahiptirler.

Altay halklarının geçmişine ait araştırmalarda, iki katmanlı bir kültürle karşılaşırız. Bunlar, kuzeyli "Orman kültürü" ve güneyli "Bozkır kültürü" olarak tanımlanabilir. Göçebe hayat üslûbunun karakteristik özelliği olan "Bozkır kültürü"ne ilişkin en eski bulgulara çeşitli bölgelerdeki mezarlarda rastlanır. "Orman kültürünün" (avcılık kültürü) mensuplarının temel geçim kaynağı avcılık olup, daha sonraki dönemlerde ren geyiği yetiştiriciliği de geçim kaynaklarının arasına girmiştir. Bu kültürün ilk barınakları kayın kabuğundan yapılan konik çadırlar olup, bu kültüre dahil olan bazı Türk boylarının ren geyiğini binek hayvanı olarak kullanmalarındaki ilham kaynağı, hiç şüphesiz bozkır kültüründe binek hayvanı olarak kullanılan at'a dayanır. Bronz çağından itibaren atın binek olarak kullanıldığını, bu döneme ait mezarlarda bulunan eyerlenmiş olarak sahibiyle beraber gömülen atlardan anlaşılmaktadır. "Orman (avcılık) kültürü"nün özelliklerinden biri olan ölülerin ağaçlara veya ağaçtan yapılmış iskeleler üzerine serilmiş kerevetlere yatırılarak defnedilme geleneğine mukabil, "Bozkır kültürü" halkları çok uzun zamandır ölülerini toprağa gömüyorlardı. Bu durumda Altaylıların öncüllerinin hangi kültüre dahil olduklarını sorusunu akla getirmektedir. Eğer ilk çıkış noktaları ormanlık

alanlar ise, ormanlardan çıkıp, ağaçtan mahrum bozkırlara geldiklerinde örnek alacakları her hangi bir kültürel unsur olmadan da defin alışkanlıklarını değiştirerek, toprağa gömme usûlüne dönmeleri gayet tabidir. Ancak, bozkırdan ormanlara geçiş yaptılarsa, ölülerini neden ağaçlara veya iskeleler üzerine defnettiklerini açıklamak burada güçleşir. Veya "Orman (av) kültürü" insanları, yabancı bir kökenden mi geliyorlardı ki, hem yeni bir dili, hem de bu yabancı dilin kültürünü benimsemişlerdi? Türklerle akraba bazı kavimlerin münasebet kurdukları hâlen "Orman (av) kültürü" aşamasında olan komşu halklardan (meselâ, Yakutlardan) etkilenip bazı alışkanlıkları benimsedikleri, ama bu arada kendi dillerini de muhafaza ettikleri de düşünülebilir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Altay ırkının bugünkü halkları iki farklı kültür dairesine dahildirler. İnançların gelişimi açısından göçebe orta Asya halklarının kurban ve süt adağı ritüelleri bu hususta ne derece ilginç bir alan sunuyorsa, Kuzey ormanlarından doğmuş olan, daha erken ve ilkel bir dönemin inanç esasları ve geleneklerini yansıtan ve Kuzey Avrasya'nın önemli bir bölümünde benzer özellikler gösteren "Orman (av) kültürü" de aynı derecede ilginç bir alan oluşturmaktadır.

Orta Asya'nın Türk kökenli halklarının inanç sistemlerine ilişkin ilk kaynaklara 13.yy'dan itibaren bu bölgelere gelen ve buralarda dolaşan Avrupalı elçi ve seyyahların hatıralarıyla, seyahatnâmelerinde rastlıyoruz. Bunlardan birisi, Papa IV. Innozenz tarafından 1245 yılında Moğolların Büyük Hanı ile görüşmek üzere Orhun kıyısındaki Karakurum şehrine gönderilen Johannes de Plâno Carpini isimli bir Fransisken papazıdır. Carpini, burada bütün bir kışı geçirmiş olduğu için, daha sonra seyahât hatıralarında anlatmış olduğu çok değerli gözlemler yapma fırsatı bulmuştur. Bir başka önemli seyahâtname ise, yine bir Fransisken papazı olan Wilhelm Ruysbroeck tarafından kaleme alınmıştır. Ruysbroeck, 1253-1255 yıllarında Kral IX. Ludwig'in temsilcisi olarak aynı bölgeye seyahât eder. Daha sonraki dönemlerde Venedikli seyyah Marco Polo'nun yazdıkları Moğolların hayatı üzerine değerli bilgiler verecektir. Marko Polo 1271 yılında Papa tarafından görevlendirilerek Kubilay Hanı ziyaretinde, Kubilay Han'ın teveccühü ve itimadını kazanarak, Moğol sarayında resmi vazife de alıp, 1292 yılına kadar Moğolistan'da kalır ve bu tarihte Han'dan izin alarak vatanına geri döner. Uzun ve maceralı seyahâtini kaleme aldığı seyahâtnamesi Ortaçağın en önemli kaynaklarından biridir. Ancak,

Orta Asya'nın dini yapısı üzerine en kapsamlı bilgileri Ruysbroeck'in eserinde buluruz. Ruysbroeck, eserinde sadece putperestler ve onların büyücülerinden değil, aynı zamanda Manihizm öğretileriyle, Nestoriyen mezhebi ve kiliselerinden, Budist tapınaklarından ve sarı elbiseli rahiplerinden de bahseder. O dönemde bölgede Cengiz Han'ın savaş esiri olarak seferden dönüşünde yanında getirdiği çok sayıda Avrupalı, Macar, Rus ve hâtta Gürcü ve Ermeni'nin de bulunduğunu yine bu eserden öğreniyoruz.

Altay ırkı halklarının inanç tasavvurları hakkında bunlardan başka en eski bilgilere Çin, Arap ve Moğol kaynaklarında rastlıyoruz. Bunlar arasında en dikkât çekici olanı Ssanang Ssetsen'in 1829'da Alman araştırmacı ve akademisyen J. J. Schmidt tarafından Almancaya çevrilmiş olan "Doğu Moğollarının ve Han Sülalesi'nin Tarihi" (Geschichte der Ost-Mongolen und Ihres Fürstenhauses) adını taşıyan kroniğidir. Önde gelen bir başka eser ise, 13.yy'da Pers tarihçisi Reşidüddin'in kaleme aldığı "Moğol Devletinin Tarihi" eseridir. Bu eser aynı zamanda Türkler ve Tatarlar hakkında teferuatlı bilgiler vermesiyle de meşhurdur.

Konuyla ilgili Ortaçağ kaynakları her ne kadar tarihî önemleri sebebiyle değer taşısalar da, aslında pek çok noksanlıkları da barındırmaktadırlar. Meselâ, bu kaynaklarda bahsi geçen halkların dinleri hakkında tam bir bilgi edinmek mümkün olmadığı gibi, aynı şekilde 17. yy seyahâtnamelerinde verilen bilgiler de aynı derecede noksan olup, bunlar da tesadüfî gözlemlere dayanmaktadır. Bu konuda güvenilir bilgilerin derlenmesi ancak Rus göçmenlerin Sibirya'ya iskân edilmeleriyle mümkün olmuştur. Bu sayede aynı bölgede uzun süreli gözlemler yapılabilmiş ve bütün halklar ayrıntılı şekilde araştırılabilmiştir. Hâtta bu araştırmalara bazı bölge yerlileri de ilgi göstermiş ve çalışmaların içinde yer almışlardır.

Ata mirası inanç tasavvurları ve ritüellerin Sibirya'nın bazı bölgelerinde hâlen yaşıyor olmasıyla, araştırma konularında her geçen yıl daha da kapsamlı bilgiler edinilmiştir. Bugün artık çeşitli halklar üzerine o kadar çok sayıda araştırma var ki, "Altay Halklarının İnanç Tasavvurlarının" karşılaştırılmasına, Altay halklarının dinlerinin ortaya çıkışından itibaren başlanabilecek kadar bilgi toplanmıştır. Bu çalışmada faydalanılan ve bazıları kısa süre önce yayımlanmış olan önemli kaynaklar, kaynakça bölümünde ayrıca belirtilmiştir. Ancak burada zikredilen birtakım bilgiler kesin olmayıp, kafa karıştırıcı

olduğundan dolayı, atıflarda veya alıntı yaparken dikkât edilmesi ve bu hususların göz önünde bulundurulması gerekir. Kaynaklarımız bazı konularda ne yazık ki yetersiz kalabilmektedir. Sözün gelişi bu konuda en zayıf kaynaklar Kuzey ormanlarındaki Tunguzlar hakkında olup, Tunguzlar yaşadıkları coğrafyanın getirdiği tabii zorluklar sebebiyle, haklarında en sınırlı araştırmanın olduğu grubu teşkil etmektedirler. Bunun yanında benzeri biçimde bazı Sibirya halkları hakkında da sınırlı araştırmalara sahibiz. Ne yazık ki, yabancı araştırmacılar için artık Sibirya halklarını yakından gözlemlemek neredeyse imkânsız hâle gelmiş durumdadır. Buna mukabil, Rus araştırmacılarının eskiden beri bu halklara gösterdikleri takdire şayan ilgilerinin gittikçe arttığını görmek, bizi Sibirya halklarının ata mirası gelenek ve ananelerinin milletlerarası çalışmalara gittikçe daha da zengin bir şekilde kaynaklık edebileceği konusunda umutlandırmaktadır.

Birinci Bölüm

Dünya Tasavvuru

Yeryüzü

Kuzey Sibirya halklarından bahsederken, Georgi; "bu halkların dünya tasavvurlarının genel olarak kendi av alanlarının dışına pek çıkmadıklarını" belirtir. Aslında, bir tabiat insanının dünya hakkındaki tasavvurlarının sadece kendisi ve atalarının hayatları boyunca edindikleri tecrübenin algılarından ibaret olması anlaşılır bir durumdur. Yenisey nehrinin başlangıç mecralarında yaşayan halklar da, bu sebeple insanlarla meskun bulunan yeryüzünün kendilerinin Kuzeyine doğru uzanan bölgeden ibaret olmakla, Yenisey nehrinin Güneyden gelip, Kuzeyde Buz denizine döküldüğününe inanıyorlardı. Güney istikametine "yukarısı", Kuzey istikametine ise "aşağısı" adını veriyorlardı. Bu tasavvura göre Güney önlerinde, Kuzey ise arkalarında kalıyordu. Bir çok Türk boyunun ana istikametleri Doğu ve Batıdan oluşu, Doğu'yu önlerine, Batıyı ise arkalarına almak esas kabûl ediliyordu. Bu tasavvurların çıkış noktası ise, tabii olarak güneşin doğuş ve batış istikametlerine işaret etmekteydi. Sözkonusu bu istikametlerin özellikle ibadet açısından çok daha önemli bir yanı vardı. Gökyüzüne ve yeryüzü üzerindeki varlıklara kurban verileceği zaman Doğuya dönülür, yer altındaki ruhlara, yâni ölülere kurban verileceği zaman ise, Batıya dönülerek ibadet edilir, Volga kıyılarında yaşayan Fin kökenli boylar da kurban verirken benzeri şekilde istikamet alırlardı.

Mahallî ilişkilerin şartları gereği kapalı bir hayat süren insanların coğrafî tasavvurlarını ne derece şekillendirebileceğine ilişkin

bir örnek de Yakut inançlarında görmek mümkündür; Yakutlara göre bütün dünya Lena nehrinin etrafından ibarettir. Başlangıç noktası nehrin kaynağında yer almakta, denize döküldüğü yerde de ise dünya bitmektedir.[1] Keza, Yenisey Ostyakları da benzeri bir tasavvurla, nehirlerinin bütün dünyanın ortasından aktığına ve dünyadaki bütün insanların Yenisey ve kollarının etrafında yaşadıklarına, bu nehrin gökten veya göklere kadar uzanan bir dağdan doğduğuna dair hikayeler anlatırlar. Aynı vadide yaşayan Samoyedlerin inançlarına göre Yenisey nehri, göğün altıncı katındaki büyük bir denizden doğmuştur.[2]

Samoyedler, Kuzeye doğru akan Yenisey nehrinin Buz denizine taşıdığı devasa su kütlesini düşünerek, nehrin denize döküldüğü noktada, akan suları yutan ve asla dolmayan çok derin bir uçurum olduğuna inanırlar ki, burada aynı zamanda dünyadan göçenlerin ruhlarının yeraltına girdikleri bir de mağara bulunmaktadır. Ob nehrinin denize döküldüğü bölgedeki halkların dünya tasavvurlarında benzeri bir su altı uçurumu (girdabı) yeralır.

Bu tip mahallî tasavvurlar dışında, Orta ve Kuzey Asya'nın birbirlerinden uzak bölgelerinde yaşayan halklar arasında da çeşitli ortak inançlara rastlamak mümkündür. Ancak, Türk kökenli halklarda şümûllü, açık ve eksiksiz bir dünya görüşü aranacak olursa, bu konuda sıkıntıyla karşılaşılır. Araştırmacıların üzerinde çalıştığı bir halkın, aynı konularda muhtelif anlatılarında bile kimi zaman ciddi farklılıklar görülmekle, bu birbirinden bağımsız halk inançları ve tasavvurları arasında derin çelişkiler ve açıklığa kavuşmamış noktalar bulunmaktadır. Bu durum, kısmen zaman içerisinde halk inançlarında doğan yeni tasavvurların eskilerinin yerini alması veya eskileriyle birlikte yanyana devam etmeleri ile açıklanabilir. Mahallî (söz konusu halkın kendisine ait olan) inanç ve ritüellerin, diğer halklardan mülhem mitlerden daha eski ve halk tarafından daha önceden benimsenmiş olduğu da açıkça fark edilebilir. Yabancı dinler, bölgeye geldiklerinde yeryüzü ve dünya hakkında kendi anlayışlarını getirmişlerdir. Ancak, bu konuda gözlenebilecek benzerlik ve paralellikler, bu tasavvurların tanıdığımız bir başka dinden geldiği anlamı taşımaz. Zira, Altay ırkına mensup halklar, daha tarih öncesi devirlerden itibaren bir şekilde başka halklarla karışmış olmalarından dolayı, inanç

1 Prinklonskij, Tri goda, 170 (ZSt 1890)
2 Tretjakov, 200

tasavvurlarında rastlanan paralellikler, her zaman başka bir kültürel etkinin ispatı da sayılmaz.

İnsan gözünün algısı sebebiyle (optik yanılgı), ufuk çizgisi dünyanın etrafını dolaşıyormuş hissi uyandırdığından, dünyanın dış sınırlarının çember şeklinde olduğu inancı doğar. "Gökyüzünün dört köşesi" kavramı da, aynı şekilde yaygın olup, dört ana yön ile bağlantılıdır. Yakut efsanelerinde fırtına ve rüzgârların dünyanın "dört köşesi"nde oluştuğu ve gökyüzünün zirvesinde buluştukları anlatılır.[*] Georgi, Tunguzların yeryüzünü tasvir etmek için dört köşeli bir demir levhayı kullandıklarını bahseder.[3] Moğol yaradılış efsanelerinden birinde de bir varlığın demir bir çubuk ile "İlk deniz"i oluşturan sıvıyı uzun uzun karıştırdığı ve böylece bu "İlk deniz"in üst yüzeyinin yoğunlaşıp, tabakalaştığı ve yeryüzünü oluştuğu anlatılır. Yeryüzünün dış sınırları, ilk başta çember şeklinde olup, daha sonra dört köşe hâlini almıştır.[4] Ancak, nadiren de olsa yeryüzünün sekiz köşeli ve sekiz kenarlı olduğuna dair tasavvurlara da rastlandığı olur. Bu sekiz köşe fikri, sekiz yön ile de ilişkili olup, özellikle Yakut efsanelerinde[5] "sekiz köşeli yeryüzü ana"nın bahsi geçer. Bütün bunlar içinde en sık rastlanan görüş, yeryüzünün çember şeklinde olduğuna dair olanıdır ki, Yakut şamanlarının çoğunun elbiselerinde yeryüzünü çember şeklinde tasvir eden figürler, bu inancın tezahürü olarak görülür.

[*] Kaynağı bilinmemekle birlikte, Anadolu Türk halk deyimleri arasında "dünyanın dört bucağı ve dört köşesi" tabiri kullanıldığı gibi, aynı şekilde yaşadığımız yörede rüzgâra en çok maruz kalan yüksek dağ ve tepeler için de "rüzgârın taksim olduğu yer" tabiri kullanılır (ed.)

Orta ve Kuzey Asya halklarının inançlarında yeryüzünün bir ekmek somunu şeklinde yuvarlak olarak tasavvur edildiğini görürüz. Bu somunun altında ve çevresinde uçsuz bucaksız bir deniz "Urmeer" (İlk deniz veya ezeli deniz) uzanmaktadır. Ancak bu inancın ilk olarak, deniz kenarında yaşayan halklar arasında çıkmış olması ihtimâl dahilindedir. Doğu halklarının dünya tasavvurlarında (ve aynı zamanda Kızılderili efsanelerinde) bu "İlk deniz-Urmeer" kavramının önemli bir yeri vardır. Eski Yunanlılardaki Okeanus buna tekabül eder ki, aynı şekilde Snorr'un Edda'sında[**] "yeryüzü çember şeklinde ve dış kenarlarının ötesinde derin denizler vardır" şeklinde geçmektedir. Nitekim, yeryüzünün yaradılışına ilişkin efsaneler, yeryüzünün nasıl olupta bu uçsuz bucaksız bir denizin ortasında meydana geldiğini açıklamaya çalışılır. Türk soylu halklarda, "Urmeer-

[**] 13 yy'da İzlanda efsanelerini derleyen araştırmacının kitabı (ç.n.)

---

3 Georgi Bemerkungen, C. I, s, 275

4 Potanin, Otserki, C.II, s, 166

5 Hudjakov, s, 112, 132

İlk deniz" kavramı, efsanelerde geçmesine karşılık, halk inançları arasında görülmez.

Vogulların (Wogulen) yaradılış efsanelerinde, ilk insanın deniz ortasında oradan oraya sürüklenen ve yerinde durmayan yeryüzünde korkarak, Gök Tanrı'dan yardım istediği anlatılır. Gök Tanrı'da ilk insana gümüş kaplı bir kemer vererek, yeryüzünün etrafını bu kemerle sarmasını söyler. İnsan, Tanrının bu emrini yerine getirmesiyle, yeryüzünün etrafını çevreleyen sıra dağlar meydana gelir. Vogul ve Ostyakların inançlarında bu dağlar, Ural dağlarıdır.[6]

Ural dağlarının, yeryüzünün etrafını saran dağlar olduğuna dair tasavvur, sadece adı geçen bu iki halkla sınırlı değildir. Herberstein, daha 16.yy'da basılan eserinde, Rusların Petçora nehri ötesindeki dağları "Semnoi Poyas" (Rusça: zemnoj pojas; yeryüzünün kuşağı) olarak adlandırdıklarından bahisle, kendisi de bunu "cingulis mundi vel terrae: yeryüzünün kuşağı) olarak tercüme eder. Herberstein'ın hazırlamış olduğu haritada Ural dağları (Yeryüzünün kuşağı-cingulus mundi) adıyla geçmektedir. Keza, Guagnino'da "Ziemnoi Poias" adı altında bundan bahseder ki, kitabında bu dağlardan Rusça adı olan Camenoi Pojas (Rusça: kamennoj pojas: Taş kuşak) olarak bahseden Witsen de, Rusların bu dağların "yeryüzünün etrafını sardıklarını" düşündüklerini belirtir. Munkacsi, Rusların bu tasavvuru Vogullar veya Ostyaklardan aldıklarını ileri sürmesi, muhtemelen bu tasavvurun, bu sahada yaşayan diğer halklar arasında da mevcut olduğunu göstermektedir.[7]

Güneyde ise, benzeri tasavvurlara Kafkas dağlarıyla ilgili olarak rastlanacaktır. Bu konudaki kaynaklarda, Arapça ve Türkçede Kafkasların "Kaf" ile yazıldığı ve bu kelimenin de çok geniş bir anlamı olduğu bilinmektedir. Zenker, İslâm inancına göre "Kaf" harfinin sadece Kafkasları değil, aynı zamanda bütün yeryüzünü çevreleyen bir dağ silsilesini ifade ettiğine işaret ederek; "Kaf'tan "Kaf'a" sözü, dünyanın bir ucundan diğer ucuna anlamına gelmektedir. Budagov da bu kelimenin geniş anlamından bahsederken; "Doğu ülkelerindeki halkların, dünyanın etrafını sardığına inandıkları dağları" ifade ettiğine vurgu yapar. "Yeryüzünün etrafını saran dağlar" silsilesi tasavvuruna Tatar efsanelerinde de rastlanmaktadır. Bu efsanelerde, dünyanın

---

6 Munkacsi, Die Weltgottheiten der Wogulischen Mythologie, 218 ss, 276 ss., (KSz, IX)

7 Munkacsi, Der Kaukasus, 236-240

ucuna kadar giden ve orada yalçın dağlarla karşılaşan kahramandan bahsedilir. Moğollarda görülen "yeryüzünün etrafını saran demir dağlar" tasavvuru ise, muhtemelen Tibet kaynaklıdır.[8] Altay halk şiirlerinde geçen, üç katmanlı dünyanın bir kuşak ile sarılmasından bahisle; orta katman ortadan, en alt katman aşağıdan ve en üst katmandan yukarıdan sarılmaktadır.[9] Ugur dil ailesi halkları arasında (Fin-Ugur halkları) görülen "yeryüzü kuşağı" kavramının da kökeninin Türk halklarındaki mukabil inanç tasavvurları gibi doğu ülkelerinden geldiği anlaşılmaktadır.

Üzerinde insanların yaşadığı yeryüzünün üstündeki "gök kubbe" ve yeryüzünün altındaki "yer altı" da, yeryüzünün etrafını saran kuşak fikri gibi Sibirya halklarının hayâl dünyasını meşgûl etmiştir. Bu düşünceye göre dünya üç katmandan oluşmaktadır. Olsen, Sayotelerin inanç tasavvurlarından bahsederken Sayotelerin yeryüzü, gökyüzü ve yer altını üst üste yatan üç büyük katman olarak hayâl ettiklerini ve yeryüzünün bu katmanlardan ortada olan olduğunu anlatır.[10] Bazı Altay Tatarları bu katmanları; "Yukarı Dünya" (Baş Tanrı Ülgen ve hizmetlileri (yardımcılarının) bulunduğu), Orta Dünya (insanların yaşadığı) ve Alt Dünya (Ölüler Ülkesi Beyi ve hizmetlilerin (yardımcılarının) yaşadığı yer olarak adlandırmaktadırlar.[11] Yakutlarda, "görülebilen" ve "görülemeyen" dünyayı "üst", "orta" ve "aşağı" olmak üzere üçe ayırırlar.[12] Yakut efsanelerinde sık sık insanların yaşadığı yeryüzünün kastedildiği "orta dünya (orto doidu)" kavramı, geçer.[13] Bilindiği üzere, İzlanda şiirinde de midgarõr "orta avlu" kavramı insanların yaşadıkları alan için kullanılmaktadır. Bu isimlendirmelerin sebebi, insanların yaşadıkları yeryüzünü dünyanın orta yeri olarak tasavvur etmelerinden kaynaklandığıdır. Moğollar, daha dar bir çerçeve içinde, eğer kendi vatanlarından bahsettiklerinde, "merkez ülke", Çinliler de "merkez imparatorluk" kavramını kullanmaktadırlar. Bu bakış açısı ile bir halk, kolaylıkla diğer halkları ve ülkeleri kendi etrafında kalmak kaydıyla, kendilerini de merkez olarak düşünebilmektedirler. Diğer taraftan, yüksek yaylalarda yaşayan Moğolların yaşadıkları

8 Zitetskij, 66
9 Alt. Tserk, Missija, 36
10 Olsen, 137
11 Alt. Tserk, Missija, 36
12 Prinklonskij, Tri goda (ZSt, 1891), 62
13 Trostsanskij, 38

ortamın tabii şartları gereği, kendi vatanlarını yeryüzünün en yüksek ve merkezî noktası olarak tasavvur etmelerinde görüldüğü gibi, Moğolların nazarında diğer bütün ülkeler alçaklarda ve kendilerinin çevresinde yeralmaktadırlar.

Yeryüzünün merkezilik fikri, başka şekillerde de insanlığın hayâl gücünü meşgûl etmiştir. Asya'nın bazı eski kültürlerinde dünyanın merkezi, dünyanın göbek deliği olarak nitelendirilmekte ve buna uygun olarak bazı Türk boylarında da aynı tanımlama kullanılmaktadır. Yakut efsanelerinde sık sık adı geçen "sessiz mekân, yeryüzünün göbeği" veya "sekiz köşeli yer ananın göbeği" veya "en merkezi yerin gümüş göbeği" ifadelerine rastlanır. Bu nokta aynı zamanda "yeryüzünde en zengin, verimli, bereketin fışkırıp taştığı yer" olarak da anlatılır.[14] Eski zamanların bir çok halk da meselâ, eski Yunanlılar-benzeri şekilde düşünmüşler, hâtta "dünyanın göbeğinin" (omphalòsgẽs) resimlerini yapmışlar ve bu resimleri kimi zaman bereket boynuzu olarak ifade etmişlerdir. Finlilerle akraba olan bazı Doğu bozkır halklarında da dünyanın göbeği-göbek deliği- kavramına rastlanır. Bu konuda Votyaklarda, hastalıklara karşı yapılan bir büyü de şöyle seslenilmektedir: "Yeryüzünün merkezinde dünyanın göbek deliği bulunur. Eğer onu oradan çıkartmayı başarabilirsen, bu hastanın canını da, kanını da al"[15] Buradan da anlaşılacağı üzere, bu deliğin asla yok edilemeyeceğine dair olan inancın hâkim unsur olmasıdır. Yaradılışa ilişkin Orta Asya efsanelerinde, yeryüzünün bu noktadan (göbek deliği) başlayarak meydana geldiği ve gittikçe büyüyerek şimdiki konumuna ulaşmış olduğu anlatılır. Benzeri düşünce biçimine, Yahudi efsanelerinde olduğu gibi, hiç şüphesiz diğer Önasya halkları arasında da rastlanmaktadır.

Yeraltı dünyasına ise bir delikten girilir; Altaylardaki Tatar kabileleri bu deliğe "yeryüzünün duman deliği" adını verirler.[16] Şamanlar bu delik vasıtasıyla yer altı dünyasına gider ve yine oradan geçerek insanların dünyasına geri dönerler. Dolayısıyla yeryüzü ile ilgili çizimlerde bu delik resmedilmektedir. Yakut şamanları ise bundan mülhem olmak üzere, elbiselerine genelde yeryüzünü temsil eden yuvarlak bir metal levha iliştirirler ki, bu levhalarda duman deliği yeryüzünün ortasında yeralmaktadır. (resim 1)

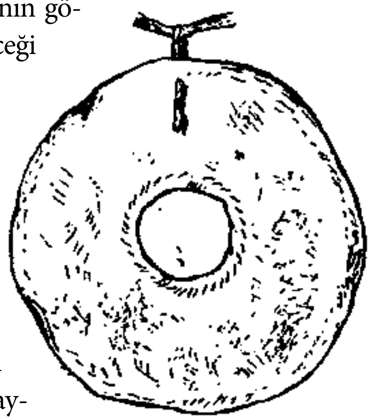
---

14 Hudjakov, 18, 112, 132, 144, 152

15 Wichmann, Wotjakische Sprachproben I, 192

16 Potanin, Otserki, IV, 65

Diğer Önasya kültürlerinde de yeraltına dünyasının göbek deliğindeki bir yarıktan geçerek seyahât edilebileceği düşüncesi yeralır.

(resim ı)
Yeryüzünü simgeleyen ortası delik demir levha. Yakut şamanlarının elbiselerinden.

Yeryüzünün Taşıyıcıları

Doğu halklarının dünya tasavvurlarında, yeryüzü uçsuz bucaksız bir denizin ortasında yer almakla, bu tasavvura bağlı olarak yeryüzünün batmasını engelleyen taşıyıcılar (veya askılar) bulunmaktadır. Türk soylu halkların yaşadığı bölgelerde görülen bu tasavvur biçiminin ortak yönü, bu taşıyıcının bir hayvan olmasıdır.

Buryat efsanelerinde "Bütün zamanların başlangıcında sadece sular ve bu suların içerisinde uyuyan dev bir kaplumbağa vardır. Tanrı, bu kaplumbağayı ters çevirerek, onun karnının üzerine yeryüzünü kurmuştur"[17] diye anlatılır. Yaradılışa ilişkin bir başka Orta Asya efsanesine göre ise; Oçirvani (Budizmdeki Bodhisatva Vairapani) ve Tsagan Şukuti gökten inerler ve denizde yüzen bir kaplumbağa görürler. Sırtüstü yatan bu kaplumbağanın karnının üzerine toprak serperler ve bu suretle insanların yaşadığı yeryüzü meydana gelir.[18] Dörbötlerin efsanelerinde de yeryüzünün yaratıcısı Mancişiri (Budizmdeki Bodhisatva Manjucri), kendini dev bir kaplumbağaya dönüştürüp, sırtüstü yatmış ve bu şekilde kendisinin meydana getirdiği yeryüzü deniz yüzeyinin üzerinde durmaktadır. Kaplumbağanın bir ayak parmağı bile oynayacak olsa, yeryüzünde depremler meydana gelir.[19] Alarsk bölgesindeki Buryatların tasavvurlarında ise kaplumbağa, dünyayı sırtında taşımakta, yorulup titrediğinde yeryüzünde depremler olmaktadır.[20] Baykal gölünün ötelerinde yaşayan Tunguzlarda da aynı inanç vardır.[21] Sayotelerin inancına göre, yeryüzünü taşıyan kaplumbağa eğer hareket ederse, yeryüzü sel altında kalmakta, [22] Kalmuklarda, eğer güneşin ışığı artar ve her şeyi yakacak kadar ısınırsa, kaplumbağa da sıcaklıktan rahatsız olmaya

---

17 Skaz Burjat, 140
18 Potanin, Otserki, IV, 221-222
19 Sama, 224-225 s.
20 Skaz. Burjat, 72
21 Spasskij, (SV IXX), 36.
22 Potanin, Otserki, IV, 208.

başlayacak ve huzursuzlanıp, kıpırdandığında yeryüzü batacaktır.[23] Moğol efsanelerinde de, dünyanın merkezindeki dağların taşıyıcısı bir "altın kaplumbağa"dır.[24]

Bu Orta Asya tasavvurlarını aynı konudaki Tibet tasavvurları ile karşılaştırdığımızda birbirlerine şaşılacak derecede benzediklerini görürüz. Her iki inanışın da kökenin de Tanrı Vişnu'nun bir kaplumbağa görüntüsünde dünyayı sırtında taşıma tasavvurunun oluşu, daha sonraki dönemlerde kadim Tanrı Vişnu'nun yerini Budizmdeki Bodhisatvalardan biri alacaktır. "Yeryüzünün taşıyıcısı" kavramı, Moğolların dünya görüşüne Çinlilerle münasebetleri sebebiyle nispeten erken dönemlerde girmiş olsa gerektir.

İlginç bir şekilde, bazı Kuzey Amerika yerli kabilelerinden, Siyu Kızılderili efsanelerinde; "İlkdeniz-Urmeer" üzerinde yüzen bir su kuşu ve bir kaplumbağadan bahsedilir. Kaplumbağanın ağzında çamur, su kuşunun ağzında ise bir tutam ot vardır. Bunların bir araya gelmesiyle üzerinde bitki örtüsü olan toprak oluşmuş ve bu da kaplumbağanın sırtına serpilmiştir. Huron efsanelerinde ise, başlangıçta sonsuz bir denizden başka bir şeyin olmadığı, sonrasında derinlerden bir kaplumbağanın çıkıp geldiği anlatılır. Efsaneye göre kaplumbağa, muhtelif hayvanları toprak getirmeleri için deniz tabanına gönderir ama, ağzında bir parça çamur getiren kurbağa dışında hepsi başarısız olurlar. Kurbağanın getirdiği çamur, kaplumbağanın kabuğu üzerine sıvanır ve bu çamurdan karalar oluşur, kaplumbağa da hâlen bu karaları taşımaktadır.[25]

Orta Asya'nın bazı bölgelerinde yeryüzünün taşıyıcısı olarak balık tasavvuruna rastlanır. Belagansk bölgesindeki Buryatlar, Dünya Denizi'nin ortasında yüzen dev bir balığın yeryüzünü taşıdığına inanırlar. Herhangi bir sebeple balık duruşunu değiştirdiği takdirde, deprem meydana gelir. Deprem esnasında yerden alınıp saklanacak olan bir parça toprağın, kadınların doğum sancılarını hafifleteceğine inanılır.[26] Buryatlar hakkında nakledilen bir başka efsaneye göre, yeryüzü üzerindeki balık yan yatmış durumdadır. Yeryüzünün ağırlığının baskısı sebebiyle, balık diğer yana döndüğünde depremler

23 Lasch, Die Ursache u. Beteutung der Erdbeben im Volksglauben u. Volksbrauch (AR V), 252-253.

24 Pallas, Sammlungen, II, 24.

25 Dahnhardt, I, 77-79.

26 Burj. skazki, 128.

oluşur.[27] Altay Tatarları ise, yeryüzünü taşıyan üç ayrı balıktan bahsederler. Büyük Tanrı Ülgen yeryüzünü yaratıp, suların üzerine yerleştirdiğinde, yeryüzünün altına, birini ortaya, diğer ikisini yanlara olmak üzere üç tane balık yerleştirmiştir. Ortadaki balığın başı Kuzeye bakmakta olup, balık kafasını biraz eğecek olsa, Kuzeyde seller oluşur, eğer biraz daha fazla eğecek olsa, bütün yeryüzünü sular basar. Bu balığın solungaçları ucu gökyüzündeki üç tane kazığa uzanan bir iple bağlıdır. İp, bu kazıklara çözülüp bağlanarak balığın kafasını eğmesi veya kaldırması sağlanır. Bu işi de Tanrı'nın yardımcılarından Mangdişir (yukarıda da adı geçmiş olan Manjuçri) üstlenmiştir. Eğer ipi kazıklardan bir tanesinden çözecek olursa, yeryüzünün Kuzeyinde, eğer ikinci kazıktan da çözecek olursa, bütün yeryüzünü su altında bırakacak olan tufan meydana gelir.[28]

Bu efsanede her ne kadar üç balıktan bahsedilirse de, önem daha ziyade ortadakine atfedilmektedir. Yeryüzünün taşıyıcısı olarak bir veya birkaç balığın varlığı, Rus yaradılış efsanelerinde de görülür.[29] Votyaklarda, yeryüzünün altında bulunan ve hareketleri ile depreme sebep olan balık tasavvuru yeralır.[30] Tambovin bölgesindeki Mordvinler de, görevi deniz üzerinde yüzen yeryüzünü taşımak olan dev bir balıktan bahsederler.[31]

Bazı Doğu Asya halkları arasında yeryüzünü taşıyan balık inancı yeralır. Japonya'daki Aino halkı, depremlere dünyayı (yâni onların nazarında Japon adalarını) sırtında taşıyan balığın sebep olduğuna inanırlar. Japonlar da, aynı mantıktan hareketle, "deprem balığı"ndan söz ederler.[32] Siyam halkı arasında da, yeryüzünün merkezi olan Zinnalon dağının altında benzeri dev bir balığın olduğuna inanılır.[33] Sumatra'daki Batak halkı ise, yeryüzünü bir ejderhanın taşıdığına ve kimi zaman onun hareket etmesiyle depremler meydana geldiğine inanırlar.[34]

---

27 Saskov, 30.
28 Verbitskij, 90; Alt. tserk. rnissija, 25.
29 Afanasev, Poet. vozzrenija slavjan na prirodu, II, 162, 16, 166
30 ZSt 1900, 199
31 Sama, 199
32 Lasch, Die Ursache (AR V), 253-254; Batchelor, The Ainu and their folklore, 55
33 Andrian, Der Hohekultus der asiat, und europ. Volker, 124
34 Warneck, Die Religion der Batak, 30-31

Birbirlerine bu kadar yakın ve benzeri tasavvurların, bu kadar değişik bölgelerde bağımsız olarak kendi başlarına oluştuğunu kabûl etmek çok zor görünmektedir. Zira, Orta Asya halklarının yeryüzünü denizin ortasında tasavvur edip, onu bir deniz hayvanının taşıdığını hayâl etmeleri için bir sebepleri olmasa gerekir? Doğu Asya halklarında ise, birbirleriyle o kadar yakın ilişkilere girmiş olmaları, bu tip tasavvurların bir halktan diğerine kolayca nakledilmiş olabileceğini gösterir. Siyamlıların Zinnalon dağı, Hintlilerin Meru dağı ile aynıdır ve dağı taşıyan balık fikrinin kökeni Hindistan olabilir. Avrupa Rusyasına da balık tasavvuru büyük ihtimâlle yeryüzünün yaradılış efsaneleriyle gelip, girmiş olmalıdır.

İslâm inanç dairesine girmiş olan Türk-Tatar halkları arasında yeryüzünün taşıyıcısı olarak genelde dev bir boğa (öküz) yeralır. Bundan hareketle Kırgız efsanelerine göre, Dünya Denizi'nin üzeri çok yoğun bir sis tabakasıyla kaplıdır. Bu sisin üzerinde bir kaya, bu kayanın üzerinde de yeryüzünü boynuzlarının üzerinde taşıyan koyu gri bir boğa (öküz) bulunur.[35] Kırım Tatarları, denizdeki dev balığın üzerinde bir boğanın olduğuna ve bu boğanın boynuzları üzerinde yeryüzünü taşıdığına inanırlar. Kırım Tatarlarına ilişkin bir başka efsanede ise, yeryüzünü bir mandanın taşıdığı, mandanın altında balığın, balığın altında suların, suların altında rüzgarın ve en altta da koyu karanlığın olduğu anlatılır. Manda yorulup, yeryüzünü boynuzunun birinden diğerine geçirdiğinde, depremler meydana geldiği ve mandanın hayatı boyunca alacağı nefes sayısının sınırlı olup, bu sayıya ulaşıldığında dünyanın sonunun geleceğine inanılır.[36] Bu inanç, Doğu Avrupa Tatarlarından, Volga boylarındaki Fin kökenli halklara da geçmiştir. Bu sebeple, meselâ Votyaklar "yeryüzünü taşıyan siyah bir boğa"nın yeryüzünün sulara batmasını önlediğine, Sarapul bölgesinde, boğa hareket ettikçe depremler olduğuna, Birsk bölgesindeki Çeremisler'de boğanın, denizlerde yaşayan dev bir yengecin üzerinde olduğuna inanılır. Boğa başını oynattığında, yeryüzü sarsılır. Onların anlatımına ilâve olarak bir başka husus ise; "yeryüzünün ağırlığı sebebiyle, boğanın boynuzlarından birisi zaten kırılmış olup, diğeri de kırıldığında yeryüzünün batacağıdır"[37] Kafkas halklarından, Mısır'a kadar İslâm inancının hâkim olduğu hemen her yerde

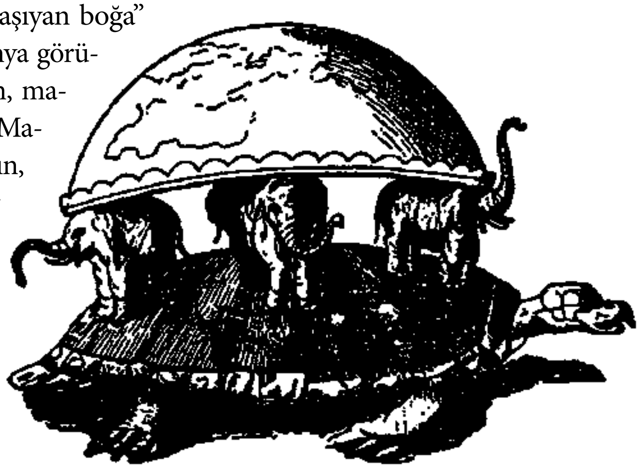
---

35 Potanin, Otserki, II, 153-154; IV, 799

36 Sama, IV, 799

37 Holmberg, Tsheremissien uskonto, 49; Permalaisten uskonto, 179-180

"yeryüzünü boynuzlarında taşıyan boğa" inancına rastlanır.[38] Arap dünya görüşünün bir parçası olduğu için, masallarda- meselâ, Binbir Gece Masallarında- bahsi geçen boğanın, altında duran başka dayanaklar da bulunmakta, bunlar arasında en yaygın olanı, boğanın bir kayanın üzerinde durduğu ve bu kayanın denizdeki dev bir balığın üzerinde olduğudur. Arap göçebelerinin eski zamanlarda sığır beslemedikleri dikkâte alındığında, bu tür bir inancın başka kaynaklardan Arap kültürüne ithal edildiği ortaya çıkar ki, muhtemelen de bu boğa tasavvuru İran menşelidir. Keza aynı şekilde Yahudi kültüründe geçen "üç başlı boğa" şeklinde tasvir edilen "Derinliklerin Bey"i de muhtemelen aynı menşeye dayanmaktadır.[39]

(resim 2)
Bir kaplumbağanın sırtında dünyayı taşıyan dört tane fil. Hint çizimi.

Anohin, Altay Teleütleri arasında "Dünyanın sini biçiminde olup, gök kubbe bunun üzerinde olduğu, ufuk çizgisinin yeryüzünün sınırı olup, dört mavi boğa tarafından taşıdığı, boğalar tökezledikleri takdirde, deprem meydana geleceğine"[40] dair bir tasavvurdan bahseder. Burada görülen "yeryüzünün dört taşıyıcısı" tasavvuru, Hind kökenli olup, Tibet'de de rastlanan "dünyayı taşıyan dört fil" (resim 2) tasavvurunu hatırlatmakla, dört taşıyıcının olması da muhtemelen dört ana yön ile ilgilidir.

Mahallî şartlara göre şekillenen bir başka inanç örneği de Çolim Tatarlar arasında görülür. Tatarlara göre Tanrı, yeryüzünün taşıyamayacağı ağırlıktaki büyük bir mamutu, yeryüzünü taşıması için yeryüzünün altına yerleştirmiştir.[41] Bu Tatar boyu da Ostyaklar, Vogullar ve Yakutlar gibi mamutların suda yaşayan hayvanlar olduğuna inanmaktadırlar.

---

38 Lasch, Die Ursache (AR V), 274
39 Bin Gorion, Die Sagen der Juden, Die Urzeit, 6
40 Anohin, Saman. u. Teleutov (SZ, 1913 n:o 253
41 Potanin, Otserki, IV, 709

Araştırmacılar, yeryüzünü taşıyan ve arada sırada hareket eden veya sallanan bir hayvan ve cisim fikrinin kökeninin depremlerle ilgili olduğu kanaatindedirler. Altay halkları arasında görüleceği üzere, bir tabiat hadisesi, yeryüzünü sırtında taşıyan bir hayvana bağlanmaktadır. Lâkin, sözkonusu olan bu hayvanların hiç biri (buna Kuzey Sibiryadaki mamut efsanesi de dahil olmak üzere) bu rolleri başka kültürel tesirlere maruz kalmadan, kendi başlarına almamış olmalarıdır. Her ne kadar Tunguzlar ve bölgedeki bazı halklar arasında depremlere yer altındaki mamut veya benzeri korkunç yaratıkların hareketlerinin sebep olduğuna dair inançlar taşısalar da, bu yaratıklar yeryüzünün taşıyıcısı olarak geçmezler. Buna benzer bir başka örnek, Kamçadalların inanışlarında geçen efsanevî hayvan, köpektir. Buna göre, Tuila isimli Tanrının kızağına koşulmuş olan bu hayvan (köpek), yer altında koştururken, üzerindeki karları silkelediğinde yer sarsılmaktadır.[42] Yeryüzünün taşıyıcıları tasavvuru, Türk soylu halkların inanışlarına hiç şüphesiz başka kültürlerden ve bu kültürlerin dünya görüşünün bir parçası olarak girmiş olduğudur.

Son olarak bu hususta Kuzey Sibirya Samoyedleri arasında anlatılan bir efsaneden de bahsetmek gerekir. Bu efsaneye göre yeryüzünü "Atlas"ı andıran bir kişi taşımaktadır. Dünyanın yaradılışı esnasında dünyada sadece iki kişi vardır; bunlardan birisi bir gün ava çıktığında yeryüzünde bir delik görüp, delikten içeri süzüldüğünde demirden yapılmış bir kulübeyle karşılaşır. Ava giden arkadaşını merak eden diğer kişi onu aramaya çıktığında, aynı delikten geçerek kulübeye vardığında, orada yeryüzünün yaşlı bilgesine rastlar. Yaşlı bilge bir yatakta oturmuş, insan kafası büyüklüğünde bir cismi elinde tutmaktadır. Adam, "Dede, elinde ne tutuyorsun" diye sorduğunda, ihtiyar; "Ne mi tutuyorum, bu bizim yeryüzümüzdür, eğer bunu ellerimde tutmasaydım, yeryüzü olmazdı" diye cevaplar. Kulübeye gelen kişilr yemek yeyip, yatağa uzanıp uykuya dalıp, ertesi sabah uyandıklarında, yeryüzünün yaşlı bilgesi, ikinci gelen adama "anlayacağın gibi ben bütün gece hiç uyumadım ve seni de bu yüzden çağırdım. Görüyorsun ki ellerim yoruldu, titriyor, bu sebeple dünyamız da sarsılıyor. Seni, yeryüzünün merkezine ağırlık, arkadaşını da yeryüzünün ayağı yapacağım ve benim ellerime destek olacaksınız" der. Böylece adamlardan biri, Ural dağlarının kutsal zirvesi, diğeri de "yeryüzünün

---

42 Kraseninnikov, Opisanie, I I, 106

ayağı" olur. Bir daha yeryüzüne dönemeyen bu iki kişi de, teselliyi ancak kendilerini insanlığa adamakta bulacaklardır.[43]

Diğer Sibirya halkları arasında rastlanmayan bu efsanede, Ural dağları yeryüzünü yerinde sabitleme sebebiyle, daha önce görmüş olduğumuz "yeryüzü kuşağı" fikrine benzer önemde bir rol üstlenmektedir.

Gökyüzü ve Sütunu

Bazı Altay halkları gökyüzünü, insanların yaşadığı yeryüzünün üstünü örten ve onu koruyan bir çadır tavanı olarak hayâl etmişlerdir. Yakutlar, gökyüzünün üst üste yığılmış ve iyice gerilmiş postlardan meydana geldiğini anlatırken,[44] Buryat efsanelerinde Samanyolunu bir "dikiş" olarak nitelendirerek, bir yaratığın "çok çok eskilerde, gençlik zamanlarımda, gök yüzünü dikerdim" biçiminde geçer.[45] Göçmen kuşlardan ve onların kışı geçirdikleri ülkelerden bahseden (muhtemelen Tatarlardan, Vogullara geçmiş olmalı) bazı Vogul efsanelerinde gökyüzü, çadır tavanı olarak tasavvur edilir. Bu efsanelere göre, kuşların kışı geçirdikleri, çok uzaklardaki "efsane bir ülke", insanların yaşadığı yeryüzünden gökyüzü sınırı ile ayrılmaktadır. Bu gökyüzü sınırı perde gibidir ve rüzgâr esip sallandığında, kuşlar perdenin altındaki aralıktan uçarak diğer tarafa geçerler.[46]

Türk kökenli halklarda, Tanrıların arada bir gökyüzü örtüsünü biraz aralayıp yeryüzünde neler olup bittiğine göz attıklarına inanılır ki, Çuvaşlar, dünyaya düşen meteorların yarattığı ışıltıyı bu şekilde izah ederler. Gökyüzü örtüsünün aralanışına denk gelmenin şans işareti olduğu ve tam da o anda Tanrıdan dilenen veya gönülden geçirilen bir dileğin kabûl edileceğine inanılır.[47] Buryatlar "gök kapısı"ndan bahsederken, bu görüntüyü kastederler. "Gök kapısı", Buryatların nazarında tanrıların kısa bir an için örtüyü aralaması anlamı taşır. Tanrılar "kapı"yı çok kısa bir süre için açtıklarında, gökyüzünden dünyaya parıltı saçan muhteşem bir ışık şulesi süzülür.[48] Çuvaşlar gibi, Yakutlar da, "Gök Kapısı" açıldığında,[*] Tanrıların insanlara bütün

[*] "Gök Kapısı" deyim olarak çocukluk yıllarımızda, çok büyük bir dileğin kabulü için yaşlı atalarımızdan sık sık duyduğumuz olurdu. Muhtemelen bu deyim eski zamanlara ait mit'in, islâmîleşmiş hali olsa gerekir.

43 Lehtisalo, Entwurf, 11-12
44 Gorohov, Materialy, 37
45 Skaz. Burjat, 6
46 Karjalainen, 399 m.
47 Magnitskij, 63 m.
48 Hangalov, Nov. mater., 18 m.

dilediklerini kabûl edeceklerine inanırlar[49]. Aslında atmosfere düşen bir meteorun sebep olduğu ışıltıdan kaynaklanan bu inanç, sadece Asya'da değil, Batı Avrupa'da da oldukça yaygın olup, aynı şekilde bu esnada tutulan bir dileğin gerçekleşeceğine inanılır.

Gökyüzünün, dünyanın üzerine yayılmış bir çadır tavanı olarak tasavvur edildiği[*] bu dünya görüşünde, yıldızlar da pek tabii olarak bu çadırın tavanındaki delikler olarak hayâl edilir. Gökyüzü ışığının içinden sızdığı bu delik tasavvuruna öncelikle Yakutlar arasında rastlanır.[50] Meselâ, "Ülker" takım yıldızının görülmesi, bu delikten yeryüzüne soğuk hava gireceği inancıyla kötüye alâmet sayılır.[51] Bu inanış esasında, Ülker takım yıldızının havaların soğumasına doğru gök yüzünde görünmesiyle, gerçek hayat gözlemlerine dayanır.

[*] Gökyüzünün bir çadır olarak tasavvur edilmesi, Türkler arasında efsane/tevatür boyutundan çıkarak, idealize edilmiş bir dünya nizamı için Oğuz Kağan destanında; "Kök kurukan, Kün tuğ bolgıl" biçiminde bir dünya görüşü hâlini alır. (ed.)

Gökyüzünün bir çadır tavanı olarak tasavvur edilmesinin kökleri hiç şüphesiz ki tarih öncesi dönemlere uzanmakta, muhtemelen insanlığın en eski dönemlerinden kalma bu ilkel barınma şekli, insanların hayâl gücünü bu yönde etkilemiş olmakla, sadece Sibirya halklarına has bir durum değildir.[52] Babil efsanelerinde bile yeryüzünden, "çoban çadırı" olarak söz edilmekte ve Eski Ahit'in bazı bölümlerinde de (meselâ, Yeşaya, 40/22) "Gökleri perde gibi geren, oturmak için çadır gibi kuran O'dur" diye geçmektedir.[53]

Türk kökenli halklar gökyüzünü yarım küre şeklinde ve sıkıca örtülü olarak tasavvur etmekle, gökyüzünün sınırlarının yerkürenin sınırları ile kesiştiğine inanmışlardır. Buryatlar da ise, gökyüzü ters çevrilmiş bir tencere şeklinde, bazen alçalıp, bazen de yükselen sürekli hareket hâlindedir. Gök kubbe yükseldiğinde, gök kubbe ve yeryüzünün kenarları arasında bir aralık oluştuğuna inanılır.[54] Buryat efsanelerinde bir kahramanın tam bu açılma anını kollayarak, gök kubbe ile yeryüzünün kenarları arasına yayını sıkıştırmasıyla, dünyanın dışına çıkmayı başardığı anlatılır.[55] Rus halk hikayelerinde de, yeryüzü ve gökyüzünün birleştikleri noktada, gök kubbenin üzerine tırmanmanın

---

49 Karjalainen, 303
50 Serosevskij, 667
51 Gorohov, Materialy, 36
52 Hommel, Aufsätze u. Abhandlungen, 405
53 Tästä kysymyksestä on Rob. Eisler kirjoittanut teoksen "Weltenmantel und Himmelszelt"
54 Skaz. Burjat, 18 m.
55 Sama, 18

mümkün olduğu anlatılır. Bir insanın gözünden bakıldığında, ufuk çizgisi yeryüzü ile birleşikmiş gibi göründüğü için, bu tarz bir tasavvur şekli, muhtelif halkların hayâl dünyalarında kendiliğinden, tabii olarak ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Fakat buna mukabil, gök kubbenin alçalıp yükselmesine ilişkin tasavvur yine de nadir rastlanan bir durum değildir. Çukçeler, rüzgârın oluşmasını bu kendine has harekete bağlarlarken,[56] Gilyaklar aynı şekilde yeryüzü ile gök kubbenin kenarları arasında bir aralık bulunduğuna ve gök kubbenin alçalıp yükselmesine bağlı olarak bu aralığın kapanıp veya genişlediğine inanırlar. Yeryüzü ve gök kubbenin kenarları birbirlerinden uzaklaştığında şiddetli bir rüzgâr çıkar. Gök kubbenin yükseldiği anlarda da, göçmen kuşlar- meselâ, kuğu sürüleri- insanların dünyasından dışarı çıkarlar. Bu açıklıktan faydalanıp çıkamayan kuşlarsa, gök kubbe tekrar alçalıp da aralık kapanırken, arada kalıp, ezilip ölür ve dünyanın kenarında oturmakta olan yaşlı bir kadın tarafında toplanıp pişirilirler.[57] Bu sebeple Çukçeler, yeryüzüyle, gök kubbe arasındaki bu zaman zaman açılıp kapanan aralığa "Kuş geçidi" adını verirler.[58]

Gök kubbenin yukarıda bahsedilen hareketliliği, Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında da görülen bir tasavvurdur. Algonkin Kızılderili efsanelerinden birinde, yeryüzü ve gök kubbenin birbirine yanaştığı anı kollayarak, gök kubbeye tırmanmaya çalışan dört kardeşten bahsedilir. Efsaneye göre kardeşlerden birisi yeryüzü ve gök kubbenin arasına düşerek hayatını kaybeder.[59] Hayda Kızılderililerine göre ise, gök kubbenin bu alçalışı esnasında kimi zaman bulutlar yüksek dağlara değerler ve bu yüzden bir uğultu çıkar, bu uğultu insanlar tarafından da duyulabilir.[60] Avrupa halk inançlarında da bu tarz mistik gök kubbe tasavvurlarına rastlanır.

Buna mukabil, yıldızlı bir gecede gökyüzünde çıplak gözle seyredilebilecek bir hadise de başka bir gök kubbe hareketi tasavvuruna ilham kaynağı teşkil eder; söz konusu hadise, Kutup yıldızı etrafındaki diğer gök cisimlerinin yer değiştirmesidir. Bu dairevî hareketin sebebi dünyanın kendi ekseni etrafında dönmesi ve bu dönüşü de bir

---

56 Ehrenreich, Die allgemeine Mythologie (Mythol. Bibl. IV), 205

57 Krejnovits, Otserk, 79-80

58 Bogoraz, Materialy, 237

59 Tylor, Die Anfänge der Kultur, l, 343

60 Alexander, North American Mythology (The Mythology of all Races X), 249-250

gün içerisinde tamamlıyor olmasıyla ilgili olmasına rağmen, insanların bunu fark edememeleridir. Kuzey yarım kürede yaşayan halklar, göklerin bu esrarlı merkezini çok erken çağlardan itibaren farketmişlerdi. Asya ve Avrupa'nın bir çok halkı, bu sebeple "yeryüzünün göbeği" olduğu gibi, bir de "gökyüzünün göbeği" olacağını tasavvur ederek, bununla gök kubbedeki bu merkez noktayı kastetmişlerdir. Bazı deyimlere bakıldığında, Finlilerin de bu "gökyüzünün göbeğini" fark etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Enontekiö'de Kutup yıldızına "Kuzeyin göbek yıldızı" adı verilir. Altay halk şiirlerinde gökyüzü ve yeryüzünün göbeği bir arada anılır. Bütün bunların birbirleriyle ne derecede yakın ilişki içinde tasavvur edildiklerini ise bir şaman şarkısında sözü geçen; "Gökyüzünün göbeği yerde, yeryüzünün göbeği gökte olsaydı.."[61] şeklinde bir dilekte görülür. Gökyüzünün göbek deliği tasavvuru, muhtemelen yeryüzünün göbek deliği tasavvurundan daha önce ortaya çıkmış, hâtta yeryüzünün göbek deliği kavramına bu noktada emsâl teşkil etmiştir.

Gök kubbedeki cisimler, bu "göbeğin" etrafında döndükleri için, insanlar bu "göbeği", gök kubbenin sabitlenmiş olduğu bir cisim olarak kabûl ederek, bir çok Kuzey halkı, Kutup yıldızını "çivi" (Türklerdeki demir kazık)[*] olarak isimlendirirler. Kutup yıldızına "gök çivisi" adı veren Turuhansk bölgesindeki Samoyedler, bütün gök yüzünün onun çevresinde döndüğünü söylerken, [62] Çukçeler, Koryaklar gibi Kutup yıldızına "çivi yıldızı" adını verirler.[63] Bu hususta Holzmayer, Estelerin bundan yola çıkarak, geliştirdikleri tasavvurları şöyle anlatır: "Esteler, gök kubbeyi, tabanı kubbeli ve üç ayaklı bir kazan[**] şeklinde tasavvur etmekte, bu kazanın tabanına (pṍhhi) adını vermektedirler. Bu kazan, yâni gök kubbe, derinlerinde orta yerlerde bir çivi (nael) ile sabitlenmiş bu çivi eksen alınarak kazan (yâni kubbe) çivinin etrafında dönebilmekte ve bu dönüş sebebiyle de gök cisimlerinin hareketi meydana gelmektedir. Kutup yıldızı bunun merkezinde olduğu için de, ona pṍhya nael (tabanın veya temelin çivisi) adı verilmektedir.[64] Kutup yıldızına verilen bu isim, aynı biçimde

[*] Türk devlet geleneğinde kozmogonik bir anlayışın sonucu olarak, Kağan'ın otağı (çadırı) "demir kazık" yıldızının altına kurularak, devletin ebediliği, demir kazık ile kutsallık kazanır. Nitekim, günümüz Anadolu Türkleri arasında muhteris insanlar için kullanılan "dünyaya kazık mı çakacaksın" tabirinde de, olumsuz anlamda bu ebedilik anlayışına vurgu yapılır (ed.)

[**] Este dilinde, padda, Almanca'da Grapen olarak geçen kelime, tam karşılığı olmamakla birlikte, en yakın ve uygun kazan anlamındadır (ç.n.)

61 Radloff, Aus Sib. II, 8-9
62 Tretjakov, 201
63 Bogoras, The Chukchee (The Jesup North Pacif. Exp. VII), 307; Jochelson, The Korjak, (sama sarja, VI), 123 Karjalainen, 164
64 Holzmayer, Osiliana (Verh. der Gelehrten Estn. Gesellschaft zu Dorpat VII), 44

"Kuzey çivisi"[*] olarak da tercüme edilebilir, keza Este dilinde pőhi kelimesi "taban/temel/zemin" anlamları dışında "Kuzey" anlamına da gelmektedir. Buna benzer bir isimlendirme bir zamanlar Fince'de de olsa gerektir, zira Lap dilinde Kutup yıldızına "bohinavlle" (Kuzeyin çivisi) denmekte ve bu kullanımın Fince'den Lap diline geçmiş olması muhtemeldir. Laponlar, bu "çivi"nin çıkması hâlinde, gök kubbenin yere düşeceğine inanırlar. İskandinav halk şiirinde geçen "veraldar-nagli" (dünyanın çivisi) de aynı anlama gelmektedir. Fince bir büyücülük terimi olan "Himmelsangel" (gök meleği) de bu anlamı ifade etmek için kullanılır.[65]

[*] Keza, günümüz Anadolu Türkleri arasında, sıra dışı bir hadise veya uygunsuz bir durum karşısında, bu uygunsuzluğa olan tepki/hayret ifadesi olarak hem "dünyanın kazığı çıkmış", hem de "dünyanın çivisi çıkmış" tabiri kullanılır. (ed.)

Gök kubbede gerçekleşen bu esrarlı dönüş hareketi, bir çividen çok daha güçlü ve güvenilir bir dayanak fikrine de ilham kaynağı teşkil eder ki, bu dayanak; ucunda gök kubbenin döndüğü devasa bir sütun veya eksen olarak tasavvur edilmektedir. Bu sebeple Altay halkları Kutup yıldızına başka isimler vermişler; Moğollar, Buryatlar ve Kalmuklar, Kutup yıldızına "altın sütun", Kırgızlar, Başkırlar ve Batı Sibirya Tatar kabileleri "demir direk-kazık"[**] Teleütler "yalnız direk-kazık" ve Tunguz-Oroçonlar da "altın sütun" adını vermişlerdir.[66] Yakut efsanelerindeyse, dünyanın önceden küçücükken, daha sonraları büyüyerek bugünkü hâline ulaştığı ve efsanede adı geçen "demir ağaç"; "gök kubbe ve yer büyümeye başladıklarında, ben de onlarla beraber büyüdüm" diyerek kendini över.[67]

[**] Bu terim, Türkiye'de Niğde'nin, Aladağlar'ın en yüksek zirvesinin adı olan "Demirkazık" zirvesi olarak da geçmektedir. (ç.n.)

"Dünyanın sütunu/direği" tasavvuruna, 6 yy'dan kalma Saksonların "dünya sütunları/direkleri" resimlerinden anlaşılacağı üzere, eskiden beri Avrupa'da da görüyoruz. Rudolf von Fulda'nın naklettiğine göre, Saksonların her şeyi taşıyacağına inandıkları ve "irminsul" adını verdikleri (universalis columna) bu sütunlar, göğe doğru uzanan yüksek ağaç kazıklardır.[68] İskandinavyalı Lâplar, Kuzey Cermenlerinin bu konudaki inanç ve geleneklerini daha sonraki dönemlerde benimsemişlerdir. Lâplar, yabancı bir isim (veralden rad) taşıyan tanrılarını şereflendirmek için, kurban törenlerinde kurbanın kanı ile ovularak hazırladıkları yüksek bir ağaç sütuna "dünyanın sütunu/direği" adını vermekteydiler. Bu sütunu dikme sebeplerini de "Tanrının gökleri üstlerine yıkmaması için" veya "dünyaya

---

65 Holmberg, Der Baum des Lebens, 10.

66 Potanin, Otserki, IV, 137-138, 734-736

67 Hudjakov, 127, vrt.125.

68 Monum Germ. Hist., V., 3, 423

(resim 3)
Lapların gök sütunu. Leems'in eserinden.

destek olmak ve mevcut hâlini değiştirmemesi için onu düzen içinde ve iyi durumda tutma" olarak açıklıyorlardı. Knud Leem'in Porsanger civarında görmüş olduğu bir "dünya sütunu", üst ucunda sivri bir demir uçluk bulunan, toprağa dikilmiş dört yüzeyli bir direkten ibaretti (resim 3).

Direğin ucundaki sivri demir, hiç şüphesiz daha önce bahsi edilen "çivi"yi ifade ederken, Lapların tasavvurunda yeralan gökyüzünün bu demir ucun etrafında döndüğünü göstermekle, buradan sütunun ucunun gökyüzünde hangi noktaya denk geldiğini tasavvur ettiklerini anlamak mümkündür. Kutup yıldızına Lapların vermiş olduğu isim "dünyanın sütunu/ direği" (İskandinav Lapçasında: veralden-tšuold) veya "Gök sütunu/direği" (Rusya Lapçasında: almetšuolda) bize daha önce Altay halklarında görmüş olduğumuz inanç biçimlerinin tezahürü olan adlandırmaları hatırlatmaktadır.[69]

Yeryüzünden çıplak göz ile bakıldığında, "Büyük Ayı" ve diğer yıldızların gökyüzünün bu temel direğinin etrafını belli bir mesafede çeviriyormuş hissi uyandırdığı bilinmektedir. Bu yıldızların görünmeyen bağlarla bu direğe bağlanmış oldukları fikri de buradan doğmuştur. Kırgızlar, "demir sütunun" yanında bir yay oluşturan üç yıldızı "ip" olarak adlandırarak, bu "ip"e, aynı takım yıldızlarının (yâni Küçük Ayı) diğer iki büyük yıldızı, yâni iki "binek atı" bağlı olduğuna inanırlar. Benzeri şekilde Tatarlar da Büyük Ayı'yı oluşturan "yedi hayvanı" gök direğine bağlanmış olarak düşünürler. İplerin kopması durumunda, gök yüzünde büyük sıkıntılar ve aksaklıklar meydana gelir.[70] Yakut efsanelerinden birinde, yerde ve gökte uçları olan "demir ağaca" bağlı yedi ren geyiğinin iplerinden kurtulmak için nasıl sağa sola koştukları anlatılır.[71] Buryatlar ise, yıldızlı gök yüzüne baktıklarında, at sırtındaki bir "solbon"un (Venüs) ve yardımcılarının çobanlık ettikleri bir at sürüsü görürler.[72] Bu

---

69 Holmberg, Der Baum des Lebens, 15-18
70 Afanasev, Poet. vozzr., I, 609
71 Hudjajov, 127
72 Skaz. burjat, 122-123; Burj. skazki, 125-126

örnekleri vermemizin sebebi, Türk kökenli halk efsanelerinde "dünya sütununun/direğinin" sık sık "bağlama demiri/kazığı" olarak geçmesidir. Meselâ, Yakutlar bu sütuna "bağlama kazığı beyi" derken,[73] Buryat efsanelerinde gökyüzünde oturan ruh "Boşintoy"un dokuz oğlundan bahsedilir: sanatının erbabı olan bu demirci usta oğullar, insanlara demir işlemeyi öğrettiklerinden, "Boşintoy'un dokuz ak demircisi... bize Kutup yıldızından bağlama kazığı ve altın denizden de yarış sahası yaptılar" sözleriyle övülürler.[74] Orta Asya göçebelerinin barınaklarının önünde atlarını bağladıkları bir bağlama kazığı olması gibi, tanrıların da atlarını bu "gök kazığına" bağladıkları anlatılır. Sibiryadaki bazı Tatar kabileleri, Tanrıların gökyüzünde bir çadırda yaşadıklarına ve bu çadırın önünde bir bağlama kazığı olduğuna inanırlar.[75] Karjalainen, Vasyugan Ostyaklarının Tatarlardan geçmiş olduğunu söylediği bazı motiflere rastladığı bu Ostyak destanlarında, gök Tanrı Torem'in yaptığı, güneşe dönük olarak yerleştirilmiş bir demir veya taş kazıktan bahseder. Bu kazığa, içinden bir insanın kolu geçebilecek genişlikte bir halka asılıdır ve Torem bu halkaya ren geyiğini bağlar. Vogul halk efsanelerinde Gök Tanrı'nın evinin önünde bulunan "Tanrının kutsal demir sütunu" bulunur ve bu sütun da "renkli baldırları olan kutsal hayvanları" bağlamaya yarar.[76]

Yıldız kümelerine ilişkin yukarıda adı geçen bu tasavvurlara karşılık gelebilecek başka inanç şekillerine eski Asya kültürlerinde de rastlanır. İncilde de (Eyü, 38/31) "Ülker yıldızlarını bağlayabilir misin, Orion'un bağlarını çözebilir misin?" şeklinde geçen ayet bunlardan birisidir. Bu konudaki en açık ifade, Hind destanlarından Vişnupurana'da görülür. Bu destanda "yıldızları, Kutup yıldızına bağlayan iplerin gökteki yıldızlar kadar çok olduğu" ifade edilir.[77] Avrupa halk şiirlerinde de yıldızları bağlayan iplerden söz edilir ki, meselâ Tenojoki'deki Laplardan bir kişi bana "yıldızın ipi (täsni-päti) kopacak olursa, yıldızın yeryüzüne düşeceğini anlatırken, Skolteler arasında duymuş olduğum bir masalda, genç bir kıza talip olan damat adayından, kahramanlık gösterisi olarak bir "yıldız ipi" getirmesi istenir".

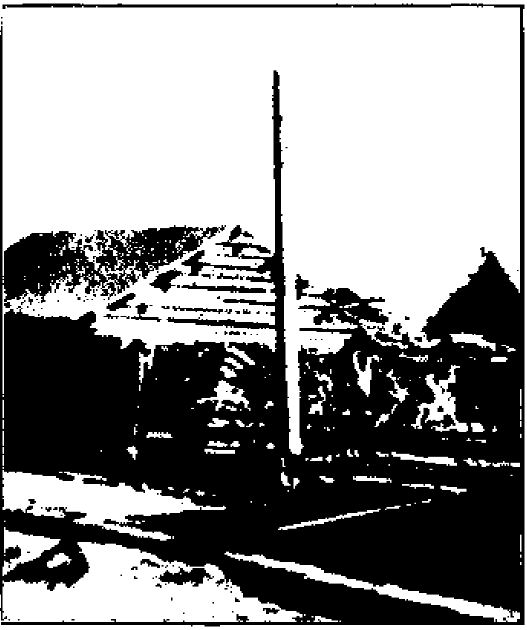
---

73 Hudjakov, 135, 153
74 Hangalov, Nov. mater., 40
75 Katanov, Skaz. i legendy, 223 m.
76 Karjalainen, 162-163, 165
77 Brunnhofer, Arische Urzeit, 280

Saksonlar ve Laplar gibi, Sibirya halkları da bu "dünya sütunu"nun resimlerini yapmışlar, bazı bölgelerde bu gelenek günümüze kadar ulaşmıştır. Hâtta Türk-Tatar kültürü ile irtibatı olan Ugurlar arasında bile bu tip sütunlara rastlanır. Ostyaklar, kurban etmek için hayvanlarını getirdikleri bu sütunlara "şehir sütunu" veya "şehir merkezinin kudretli sütunu" adını verirler. Karjalainen'in belirttiğine göre, basit bir gövde yapısına sahip olan bu sütunların belirli bir şekli yoktur, az bir bölümü toprağa gömülüdür. Çingala köyündeki bu sütun, tahminen iki kulaç[*] (resim 4) 5 mt civarı yüksekliğinde, dört kenarlı prizma biçiminde yontulmuş, ince bir direkten ibarettir. Karjalainen, şimdilerde bu tip sütunlara ancak İrtiş bölgesindeki birkaç kıyı köyünde rastlandığını anlatır. Başka bazı köylerde de yakın zaman kadar bu sütunlardan olduğu, ancak bir heyelan sonucu nehre sürüklenip, akıntıyla birlikte kaybolup gittikleri bilinmektedir. Çingala'daki "şehir sütunu" ise ilâhi bir varlık gibi saygı görür.

[*] Kulaç ölçüsü Avrupa'nın bölgelerine göre 170 cm ile 250 cm arasında değişmektedir. (ç.n.)

Karjalainen, bu hususta kendi köyündeki bir töreni şöyle anlatır: Vergilerini ödemek için toplanan kendi köylüleri ve aynı bölgedeki diğer köylülerle, ortaklaşa olarak bir inek veya öküz alıp, onu "işlerinde başarı ve ailelerine bereket" getirmesi için bu sütunun altında kurban ederler. Çingala'daki Ostyaklar, kutsallık atfettikleri bu ahşap sütuna "demir sütun adamı" adı verirler ki, aynı isimlendirme İrtiş nehri kıyısında bir köy olan Semeikin'de de görülür ve Tatarların "demir sütun" tanımına tekabül eder. Göründüğü kadarıyla, Ostyakların "şehir merkezinin kudretli sütunu" adını verdikleri ve destanlarından birinde; "Tanrının diktiği ağaç" olarak geçen bu sütunlar, Karjalainen'in belirttiği gibi sadece "kurbanlık hayvanın bağlandığı, kesilen kurbanların asıldığı ve koruyucu ruhların dinlenmeleri için" dikilmiş direklerden ibaret değil, daha başka anlamlar da ihtiva etmekte, bu sebeple olsa gerek dualarda bu sütunun "baba" ve "erkek" olarak tanımlanması da bunu göstermektedir.[78]

(resim 4)
Çingala'daki şehir sütunu, Karjalainen'in "Jugra Halkı'nın dini" eserinden

[78] Karjalainen, 162-163, 165

Patkanov'un Konda nehrinde görmüş olduğu bu tip bazı şehir sütunlarının üst tarafında çatı benzeri bir parçayla, bunun üzerinde kabaca oyulmuş bir kuş figürü yeralmaktadır.[79] Bu tarz kutsal ve çoğunlukla da üzerine kuş figürü oyulmuş sütunlar, çevrede yaşayan başka halklar arasında; meselâ bazı Samoyed kabileleriyle, Yenisey Ostyakları ve Çatanga nehri mecrasındaki Dolganlar arasında da görülür. Artık kaybolmuş olan eski bir Samoyed kabile köyünde Lehtisalo'nun görmüş olduğu uzun bir çubuğun ucundaki tenekeden yapılma bir kuş figürünü Lehtisolo'nun rehberi "gökyüzü kuşu-semavî kuş" olarak açıklamıştır. Dolganların, iki başlı bir kartal olarak resmettikleri bu efsanevî kuş (tojon kötör- kuşların beyi), "dünya sütunun" üst ucunda yer alır. Bu kuşa Ostyaklar "num sives" (Gök kartalı), Yakutlar "öksökö" adını verirler. Sibirya halklarının efsanelerinde bu kuşun kökenine dair bir bilgi yoktur, ama bu figür bize Ön Asya kültürüne mensup halkların güç sembolü olarak kullandıkları "çift başlı kartal" figürüyle örtüştüğünü gösterir.[*] Dikdörtgen prizma şeklinde yontulmuş ve üst tarafına semavî (Tanrısal) güçleri ifade eden çift başlı kartal figürünün yerleştirilmiş olduğu bu sütun, Dolganların inancına göre Baş Tanrının evinin önünde dikili olup, "asla devrilmeyen bu sütun (tüspät turű)", bir benzeri olmadığı gibi, asla ne yaşlanır, ne eskir, ne de devrilir.[80] Dolganların sütunlarında bu kuş figürünün altında ayrıca bir de dört köşeli çatı görülür. Bu çatının altında, ana sütuna ilâve olarak, çatıya dayalı dört ince destek (taşıyıcı) direk bulunur ki, muhtemelen bunlar da dört ana yönü ifade etmektedir.

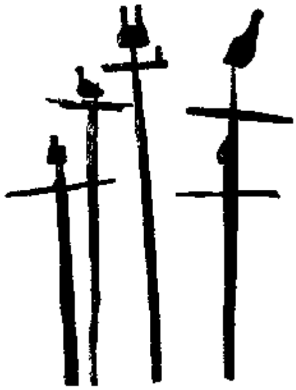
[*] Bilindiği gibi, çift başlı kartal figürü Avrupa halkları arasında görüldüğü gibi, Asya kökenli Türk devletlerinden Selçuklu devleti bayrağı ve mimari motifleri arasında "Selçuklu kartalı" adıyla özel bir yer işgâl eder. Keza, günümüz Macaristanında benzer bir şekilde Macarların millî sembolü atmaca cinsinden bir doğan kuşu olarak varlığını halen devam ettirmektedir. (ed.)

Ekteki resim, (resim 5), çatının taşıyıcısı (desteği) işlevi gören bu direklere bir örnek teşkil etmekte; sütun 1, 5 metre kadar yükseklikte, çatı 50 cm uzunluk ve 33 cm kadar genişlikteki bir tahtadan oluşmakta, yan desteklerin her biri üzerinde üç adet, ana sütunda ise dört tane enine açılmış çentik yeralmaktadır. Sütunun bu çentiklerle oluşturulmuş bölümlerinde, birbirlerine karşılık gelen yüzeylere insan yüzleri oyulmuş, yâni taşıyıcı yan direklerin her bölmesindeki içe bakan iki yüzeyde bir yüz bulunmaktadır. Yan direklerin bazı dış yüzeylerinde de bu tarz resimler mevcuttur. Yukarıdaki resimde bu insan suretleri görülemiyor. Çizimde çatının üzerinde duran çift başlı kuş, aslında ana sütun üzerinde yeralmakta, kuşun yanında duran nesne ise, bir ren geyiği figürü, muhtemelen de kurbanlık bir hayvandır. Çatının

79 Patkanov, Die Irtysch-Ostjaken I, 132
80 Vasiljev, Izobrazenija, 269 s

(resim 6)
Dolganların "asla devrilmeyen sütunları". Çizimler, V.N. Vasilyev

(resim 5)

kenarında, diklemesine yerleştirilmiş dar bir tahta parçasıyla, bu parçanın üzerinde dokuz adet oyulmuş kâseden dokuzuncusu diğerlerinden biraz uzakta bulunmaktadır. Dolgan inançlarına göre Baş Tanrı, dokuzuncu gökte oturur ve şaman, ayin esnasında, dokuzuncu kata çıkmakta, bu çıkış esnasında, şaman çıktığı her kat için, bu kâselerden bir tanesine süt doldurur.

İkinci resimde ise (resim 6), yukarıda anlatılandan biraz uzak bir uygulamaya rastlanır. Burada da toplam beş direk vardır, ama dört tanesi ortadakinin etrafında daire şekilde dizilmişlerdir. Ortadaki 1, 5 metre yükseklikte, diğerleri daha alçak olmak üzere muhtelif boylardadırlar. Bütün direklerin üzerinde bir kuş ve altında da dört köşeli bir çatı figürünün yeraldığı orta sütunun tepesinde, resimde de görüleceği üzere, çift başlı "gök kuşu", altındaki çatının her köşesinde ise, insan benzeri bir figür yeralır, fakat sütunun üzerinde sadece bir tane kalmıştır. Ana sütun çatısının altında kalan bölümünde üç adet enine çentik ve bu çentiklerin her birinin üzerine oyulmuş bir insan yüzü figürü yeralmaktadır. Çatının üzerindeki figürler ve sütunlara oyulmuş yüzler, Baş Tanrı'nın oğullarını sembolize ederken, kuş figürlerinin yan taraflarında görülen izler, bu figürlerin bir zamanlar kanatlı olarak oyuldukları-ama zaman içerisinde bu kanatların düşmüş olduğunuakla getirmektedir. Çift başlı kuş ile, altında yer alan ve gökyüzünü sembolize eden çatının kenarları toprak rengine boyanmıştı.

(resim, 7)
Dolganların dünya ağacı. V.N.Vasilyev'in çizimi

"Asla devrilmeyen sütun", bazen (resim 7) resimde olduğu gibi, dalları olan bir ağaç tasavvur edilmiş olarak görülür. Ağaca, enine olarak dört tane tahta parçası iliştirilmiş ve bu tahta parçaları "yaratıcı Bey/Efendi"nin (ajy-tojons) evinin önünde bulunan sekiz dallı ağacı sembolize etmektedir. Şamanlar, insanların ruhlarını bu ağacın gölgesi altına taşırlar. Resimde görülen ve üzerinde çift başlı kuş figürünün olduğu sütun, gerçekte iki metre civarında yüksekliktedir.[81]

Hiç şüphesiz; "Gök sütunu" aynı zamanda Altay Tatarları ve Buryatların çadırlarının ortasına diktikleri tahta direği de sembolize

81 Sama, 269 ss

(resim 8)
Soyotelerin kutsal yeri.
Olsen'in eserinden.

ederken, bu direk üzerinden şamanların göğe yükseldiklerine inanılır. Soyotelerin bozkırlarda yaptıkları çadır benzeri kutsal mekânlarında da bu tip direklere rastlanır. Ancak bu direkler, koni biçimli çadırın üst ucundan yukarıya, gökyüzüne doğru biraz çıkacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Direk, eşit aralıklarla açılmış olan basit çentiklerle bölümlere ayrılmış ve 3, 20 cm arası genişlikte, muhtelif renkteki ip veya bez parçaları ile süslenmiştir. Bu bezler, genellikle çeşitli yönleri ifade eden mavi, sarı ve beyaz renktedirler. Olsen bu direğin; "Direğin kendisini kutsal, hâtta bir nevi Tanrı gibi görüldüğünden" bahseder. Direğin alt tarafının çevresi üst üste yığılı taşlardan basit bir sunak yapılmış, sunağın üzerine tahtadan oyulma hayvan resimleri konmuştur. Resimlerin bazılarında ev hayvanları, bazılarında ise ayı, kunduz, su samuru, dağ keçisi ve kuğu gibi yabani hayvanlar yeralır, ancak bunların haricinde balçıktan yapılma Buda figürlerine de rastlanır. Bu kutsal mekânların çatısının üzerinde de ekteki resimde de (resim 8) görülebileceği üzere bayrak direkleri yeralmaktadır.[82]

"Dünya sütunu" fikri, çok eski zamanlardan beri Asya halklarıyla, eski Mısır kültüründe yeralırken, yine eski Hind dünyasında dikkâte değer ilginçlikler gösterir. Kutsal Hind metinlerinde "Rig Veda"da (X, 89, 4) bir "araba dingili" ile, yeryüzü ve gökyüzünü birbirinden ayıran İndra'ya methiyeler düzülür. Kirfel'in de ifade ettiği gibi Rig Veda'daki bu ifadeyle, yeryüzü ve gökyüzü aynı eksenin iki ucunda olan araba tekerleklerine benzetilir.[83] Eski Hind tasavvuruna göre tekerleklerden birisi yeryüzü; hareketsizdir. Rig Veda mısralarında terennüm edilen bu "dünya sütününun" alt ucunun yeryüzünün tam ortasında olduğu fikri de gizlidir. Muhtemelen, eski dönemlerdeki bir çok başka kültürlerde de bu tür tasavvurlar mevcuttur. Eski Yunanlılar da zaman zaman kendi yeryüzü tasavvurlarında geçen "yeryüzünün göbek deliği" yerine, "eksen" kavramını kullanıyorlardı. Gerek eski Yunanlıların

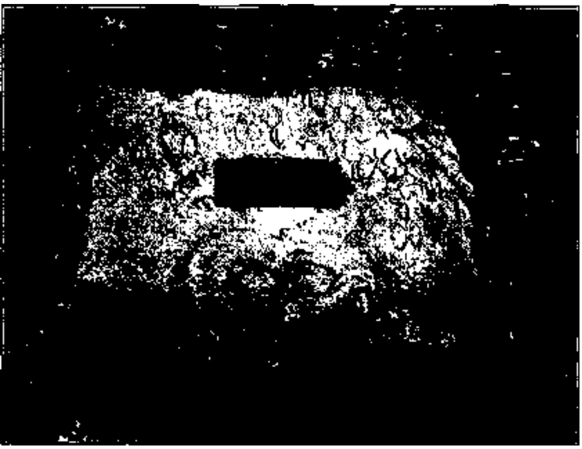
---

[82] Olsen, 133
[83] Kirfel, Die Kosmographie der Inder, 6

bu tasavvuru, gerekse eski Hind kültüründeki "yeryüzünün merkezinden geçen eksen" tasavvurları, şimdiye kadar düşünülenin aksine, bizi bu kültürlerin yeryüzünü küre şeklinde tasavvur ettikleri fikrine götürmez. Babilliler de, "yeryüzü ve gökyüzünün bağlanma zinciri" kavramı ile, "Gök sütunu" ve "dünyanın göbek deliğini" kastetmiş olmaları muhtemeldir. Bu konuda kayda değer bir başka tasavvur ise, Japon kültüründe geçen "Kuzeydeki metal sütun" kavramıdır. Japonlara göre, bu sütunun yeryüzünün merkezinden geçtiği varsayılır.[84] Yakutlarda geçen bir bilmece de şöyle söylenir: "Dünyanın ortasında dikili kayın ağacından bir direk"[85]

Laplar, "dünya sütununu", Tanrının gökyüzünü yukarda tutmakta kullandığı bir destek olarak tasavvur etmişlerdir. Asya'da ise bu "dünya sütununa" mukabil sütunlar, kutsal yerlerin emaresi hâlini alırlar. Asya kültürlerinde buralar, Tanrıya ibadet edilen veya Tanrıya daha yakın olunan yerlerdir. Hindistandaki kurban sunaklarında bulunan sütunlar, aynı zamanda "dünyanın göbek deliğinin" sembolü olup, zira kurban yeri "dünyanın göbek deliğini" temsil eden bir yerdedir.[86] Cermen kabileleri arasında rastlanan "irminsul", bu tarz bir kutsallığın emaresi sayılırken, Laplarda da buna benzer örnekler görülür: "dünya sütununun yanında kurbanlarını kestikten sonra, kanını etrafta bulunan taşlara (taştan yapılma putlara) sürerler"[87]

(resim 9)
Bir Moğol hatıra sütunun kaplumbağa şeklindeki temel taşı. Fotoğraf, Sakari Pälsi.

Moğolistan'da rastlanan dört köşeli taş direkler de muhtemelen "dünyanın sütunu"nu ifadesi olup, bu direkler bir kişi ve bir olayın hatırasına dikilmiş ve alt tarafları (temel taşı) kaplumbağa figürlü kaideler üzerine oturtulmuştur (resim 9).

Her ne kadar Budist Lama rahipleri bu sütunların çoğunu yıktırmışlarsa da, hâlâ bu temel taşları kalmıştır. Hind dünya görüşünde yeralan "dünyayı-ve dünyanın sütununu- sırtında taşıyan kaplumbağa" fikri bu

84 Philpot, The sacred tree, 118
85 Hudjakov, 31
86 Valles, Världsträdet och den darmed förbundna religionshistorien, 228
87 Reuterskiöld, Källskrifter till lapparnas mytologi, 77

sütunlara da yansımaktadır. Yaşanan büyük bir hadisenin ebedî hatırasına gelecek kuşaklara aktarmanın en etkili ve anlaşılır yolu da bu tip sütunlardır.[*]

[*] Kaplumbağa motifinin en çarpıcı biçimde kullanıldığı yerlerden biri de Gök Türk devletinin kurulması yolunda verilen mücadeleyi ebedileştirmek için dikilen Gök Türk abideleri olup, (buğünkü Moğolistan hudutlarındadır) bunların destek taşları kaplumbağa heykelleri üzerinde yeralmaktadır. (ed.)

Dünyanın Katmanları

Altay halklarının inanç tasavvurlarını oluşturan efsaneleri arasında, evreni oluşturan gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı dışında, göğün katmanlardan oluştuğu fikri de yeralır. Özellikle efsanelerde, bazen üç, bazen yedi, bazen de dokuz katlı gökyüzünden bahsedilirken, şamanların göğe yolculuk ettikleri ayinlerde gökyüzünün yedi ve dokuz katlı olduğu varsayılır. Anohin'in belirttiğine göre Altay şamanları, ay ve güneşin üzerinde yaşayan baş Tanrının yanına ulaşabilmek için, bazı bölgelerde yedi, bazı bölgelerde ise dokuz "engeli" (pudak) aşmak zorundadırlar; bu engeller, anlaşılacağı üzere göğün katlarını ifade eder. Anohin'e göre bu yolculukta bir şaman en fazla beşinci "kata" ulaşabilir ki, orası da Kutup yıldızıdır.[88]

Bir Altay büyücüsünün göğe olan yolculuğu anlatan bir elyazması eser, takriben 1840 yılından beri bölgedeki misyonda muhafaza edilmekte olup, Werbitsky ve Radloff çalışmalarında bu kaynaktan oldukça yararlanmışlardır. Bu elyazmasına göre, ayin için öncelikle özel bir çadır tahsis edilerek, çadırın kapısı doğuya dönük, çadırın ortasına bir kayın ağacı konarak, ağacın yeşil yapraklı tepesi çatıdaki bacadan dışarı çıkartılır. Kayının dalları kesilmiş gövdesine, basamak şeklinde dokuz derin çentik açılır, yapraklı üst kısmına da bayrağa benzer bir bez asılır. Açılan dokuz çentik (yâni basamak), şamanın göğe yapacağı yolculuk esnasında geçmek zorunda olduğu gökyüzünün dokuz katını temsil eder. Şaman, ayağını ilk basamağa koyduğunda, göğün ilk katına ulaşarak, bu şekilde daha da yükseklere çıkar.[89]

Şamanların göğe yolculuk ayini için Buryatlar da tıpkı Altaylılar gibi özel bir çadır tahsis ederler ve içine kökleri ile sökülmüş bir kayın ağacı yerleştirirler. Ağacın kökleri toprağa gömülü, üst tarafı bacadan dışarı çıkartılır. Şamanın, üzerinde çadırın çatısına kadar yükseldiği bu ağaç, ayin sonrası yerinden sökülmeyip, olduğu yerde bırakılır.[90] Kaynağımız, Buryatların kayın ağacı üzerine çentik açıp açmadıkları belirtmiyor.

---

88 Anohin, Materialy, 9

89 Verbitskij, 46 ss.

90 Agapitov ja Hangalov, 48 ss.

Yakutlarda, dokuz çentikli ağaç kurban törenlerinde görülür. Kurban edilecek hayvan, şaman göğe çıkıp baş Tanrı "Ai-tajon" un yanına vardığı sırada ağaca bağlanır. Yakutlar, bu kutsal direği çadıra değil, açık alana dikerler.[91]

Krotkov, İliskoi ve Tarbagatay havalisinde yaşayan ve Tunguzlarla akraba olan Sibo kabilesinin şaman ayinini anlatırken, Siboların ayin esnasında üzerinde basamaklar oyulu büyük bir ağaç kullandıklarından bahisle, bu basamakların göğün katlarını temsil ettiklerini ve şamanın bunlara basarak göğe yükseldiğini ve her büyücünün evinde, dokuz basamaklı daha küçük bir ağaç bulunduğunu[92] anlatır.

Ostyakların törenlerinde kullandıkları buna tekabül eden direklerde yedi çentik bulunur. Çingala'daki şehir direği için de bu geçerlidir. Direğin üzerinde bu çentikler görünmemekle birlikte, dualarında şöyle seslenilir: "eyy ulu kişi, babam, sen ki yedi çentiklisin, altı çentikli yüce bir kişisin. Seni "demir sütun babamızın" kutsal ağacının dibine, baş eti ile doldurduğumuz çanağa, göğüs eti ile doldurduğumuz çanağa çağırıyoruz". Bu duada Gök Tanrı ile, direk arasında yakın bir bağ kuruludur. Duada geçen "altı çentikli" sözü ise, sadece orijinal dildeki şiiriyet için katılmış bir sözdür. Kayda geçirilmiş bir başka duada ise, Gök Tanrı sütunda "säŋke (ışık)" ismi ile çağırılır. "Yedi çentikli yüce kişi, säŋke, babam, üç tarafı koruyan kişi, babam, "Demir sütun adam" babamızın masum toprağına, kutsal toprağına ve onun dikmiş olduğu kutsal ağacımızın dibine, kurbanımın kanını sunuyorum"[93]

Bu dualarda geçen "yedi çentikli" tanımlaması, bu sütunların yedi çentikli olarak tasavvur edilmiş olduklarına delâlet eder. Göründüğü kadarıyla Ostyaklarda, bu direkler gerçekten yedi çentiklidirler. Meselâ, Salym nehrinin yukarı mecralarında buz tutmuş bir gölün üzerinde bir kulaç kadar yükseklikte ladin ağacından bir direk dikmişlerdir. Bu direk, "Barşen gölünün yaşlı kişisi" adını taşıyan bir ruh için dikilmiş ve üzerine bıçakla "yedi yerine, yedi çentik" atılmış, direğin üst ucuna renkli bir bez bağlanıp, kenarına da sunulan yiyecekler bırakılmıştır. Dua ve tören esnasında kurban edilecek hay-

---

91 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 56 ss.
92 Ks. Sternberg, Kult orla, 735
93 Karjalainen, 163

van bu sütuna bağlanır. Hayvanın kesilmesi esnasında sıçrayan kan, direğin ucuna erişmelidir.[94]

Yedi çentikli kutsal direk motifi, Samoyed ve Yenisey kabilelerinin kurban törenlerinde de önemli bir yer işgâl eder. Lehtisalo, bir zamanlar Tas ve Pur nehirlerinin denize döküldüğü yerlerde yaşayan, ancak şu anda soyu tükenmiş olan bir Samoyed kabilesine ait bir ibadet yerinde ucunda daha önce sözü edilen kuş figürü bulunan yedi çentikli bir direkten bahsederken,[95] Schitkov ise, Jamalin yarımadasında aynı şekilde bu tip direkler bulunduğunu anlatır.[96] Yeniseyler arasında artık hemen hemen hiç kullanılmamakla beraber, Krasnoyarsk müzesinde bizzat, takriben iki kulaç yüksekliğinde bu tip direkler görmüştüm ve bu direklerin yedi yerine, derin çentik açılmıştı.

Bu "çentikli direk" fikrinin birbirinden ayrı yaşayan halkların her birinin kendi tasavvuru olduğunu düşündürecek herhangi bir sebep görülmemektedir. Karjalainen, Ostyaklarda bu direklerin sadece belirli bir bölgede -ve özellikle de yabancı tesirlere açık olan bölgede- görüldüklerini belirtmesi, dolayısıyla bu direkleri araştırma sonuçlarıyla mukayese ederek değerlendirmeyi gerekli kılmakta, ancak, Ugurlar, Samoyedler ve Yeniseylerin bu çentikleri gök basamakları olarak tasavvur edip, etmedikleri bilinmemektedir. Vogul inanışlarında "göğe yedi basamaklı, gümüş kaplı merdivenle çıkıldığı" inancı belki de buna işaret etmektedir.[97] Yukarıda mezkur halklar, Altay Tatarları, Buryatlar ve Yakutlar'da görüldüğü gibi, bu direklerin dibinde Gök Tanrıya kurban vermişlerdir. Bu yedi çentik, Güney-Batı Sibirya'da göğün katlarını ifade etmekte olup, "yedi kat gökyüzü" tasavvuru da zaten bu bölgede oldukça yaygın bir inançtır. Günümüzde Lebed Tatarları arasında[98] hâlen görüldüğü gibi, Altay Tatarları da göğü "Yedi kat" olarak düşünmüş olsa gerektir, zira "Dokuz katlı gökyüzü" düşüncesi daha sonraki zamanlarda ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Altay bölgesinin bazı yerlerinde zaman zaman 12, 16, hâtta 17 katlı gökten de bahsedilir.[99] Teleütlerin önünde şamanın büyü ayinlerini yaptığı tören ağacında onaltı çentik, yâni 16 basamak vardır ve

94 Sama, 165
95 Lehtisalo, Entwurf, 67.
96 Zitkov, Poluostrov Jamal (ZRGO po obstsej georgafii, XLIX), 227
97 Munkácsi, Der Kaukasus, 238
98 Radloff, Aus Sib. L, 361-362
99 Katanov, Skaz. i legendy, 221; Radloff, Aus Sib. II, l.

bunlar 16 gök katına tekabül etmektedir.[100] Konu hakkındaki araştırmalarında Verbitskiy, Altay bölgesinde yeryüzü üzerinde 33 gök dairesi (katı) tasavvurundan bahsederken,[101] Katanov da aynı sayıyı Soyoteler arasında duymuş olduğunu belirtir.[102]

Bazı Orta Asya halkları arasında şamanın göğe yükselişi için kullandığı çadır, muhtemelen gök çadırını temsil etmektedir. Her ikisinin de bacası bulunur. Ostyak efsanelerinde, "altın bacalı gök evi" veya göğün katlarına karşılık gelen "yedi bacalı Gök Tanrı" dan bahsedilir ki, burada, Gök ve Gök Tanrı aynı anlamda kullanılmaktadır. Altay inanışlarında da, şamanların göğe yolculuklarında bir gök katından diğerine geçerken kullandıkları baca (veya aralık) sayısı gök katları ile eşittir. Araştırmacı Bogoras, Çukçeler'in gökteki bir açıklık (aralık) kanalıyla bir dünyadan, bir diğerine geçildiğine ve bu açıklığın da Kutup yıldızında olduğuna inandıklarını belirtirken, [103] Çukçelerin dünya tasavvurlarının "üst üste duran birden fazla dünya olduğuna ve bu dünyaların da Kutup yıldızındaki bir açıklık (aralık) vasıtasıyla birbirine bağlandığına" inandıklarını yazar. Şamanlar ve ruhlar, bir dünyadan diğerine yolculukları esnasında bu açıklığı (aralık) kullanırlar. Bazı destanlarda da kahramanlar bir kartalın veya "fırtına kuşunun" sırtına binerek, bu aralıklardan öte tarafa geçerler. İlginç bir şekilde bu "gökteki aralık" tasavvuruna karşılık gelen fikrin, okyanusun diğer tarafında da rastlanmasıdır. Aleksander'in naklettiğine göre Karaayak Kızılderililerin inanışlarında; "Sabit duran yıldızın (Kutup yıldızı)" diğer yıldızlara göre farkı, hareketsiz olmaları ve diğer yıldızların onun etrafında dönmesidir. Bu yıldız, gökyüzündeki bir açıklık (aralık), Soatsaki (Karaayak efsanelerinde geçen bir yaratık) bu aralıktan göğe çekilmiş sonra da tekrar yeryüzüne geri gönderilmiştir"[104] Bu özel durumu (sabitliği) sebebiyle Kutup yıldızı, bu bakımdan da özel anlam kazanmıştır. Altay halkları çeşitli gök katları arasındaki geçiş yolunu, muhtemelen Çukçeler gibi tasavvur etmekteydiler. Anohin'in belirttiğine göre göğün en üst katına çıkış, Kutup yıldızı yoluyla[105] olup, bütün bu katlara dik olarak yerleştirilmiş

[100] Sternberg, Kult orla, 736
[101] Verbitskij, 91
[102] Katanov, Uber die Bestatt., 229
[103] Bogoras, The Chukchee, 331
[104] Alexander, North Amer. Mythology, 95-96
[105] Anohin, Materialy, 9

bir merdivenle çıkılabilir olması sebebiyle, bu aralıklar aynı hizada üst üste olarak tasavvur edilmektedir. Buryatlar, şamanlara göğe çıkış kapısını açmaları sebebiyle bu merdivene "Tanrı Kapısı"(udeši-burkhan) adı vermişlerdir.[106]

Altay halklarının efsanelerinde aynı şekilde yeraltına inen bir başka aralığa "yeryüzünün bacası" olduğu ve bu aralığın dünyanın merkezinde olduğuna inanılır. Orta Asya efsanelerine göre bu aralık, Kuzeyde yer almakla,[107] bu aralığın, göğün merkezinde yer alan aralığın yeryüzündeki karşılığı olduğu sonucu çıkartılabilir. Daha eski Asya kültürlerinde de buna benzer tasavvurlara rastlanır ki, Hind destanı Satpathabrahmana'da (8. Bölüm 7, 3, 19) yazılanlar bunu göstermektedir. "Bu dünyalara tabii ki bazı delikler (aralıklar) açılmıştır, bu dünyalar; "durgunluk/sükûnet yeri", yeryüzü ve "hareket yeri"de gökyüzüdür. Yeryüzüne "durgunluk yeri" adı verilmesi, gökyüzünün aksine hareketsiz oluşudur. Daha önce bahsi geçen Hind Rig Veda metinlerine yapılan atıfta belirtildiği üzere yeryüzü ve gökyüzünün ortasındaki açıklık fikri, (alıntı yapılan bölümde) bir ucu yeryüzünde, bir ucu gökyüzünde olan "dünya direği" bir araba dingili ile kıyaslanmakta idi. Eflatun'un Devlet'inde de benzer biçimde (10. Bölüm, 614), özel bir bölgeden bahsedilir. Burada, yeryüzünde yanyana iki delik vardır ve bunlar gibi iki tane de yukarıda gökyüzünde bulunmakta, bu deliklerden ruhlar geçmektedir. Ön Asya kültürü halkları arasında da yer altına "dünyanın göbek deliğinde" bulunan aralıktan geçildiği gibi, aynı yerde yine göğe çıkan basamaklar bulunduğuna inanılır. Meselâ, Filistindeki Bethel, aynı zamanda hem "dünyanın göbek deliği" hem de "gök kapısı" olarak addedilmektedir.[*]

[*] İslâm sözlü kültüründe de göklere ithafen "gök kapısı" "rahmet kapısı" olarak geçmektedir. Anadolu Türkleri arasında dua edilirken çoğu zaman "gök kapıları açıldığında" biçiminde niyazda bulunurlar. (ed.)

Altay halkları ve Önasya kültürü halklarının ilkel inanç tasavvurlarında bu kadar çok ortak unsurun bulunması kolay açıklanabilir bir şey olmadığı gibi, "gökyüzü katları" için de aynı durum söz konusudur. Her ne kadar Kuzeydoğu Sibirya'nın ücra köşelerinde yaşayan Çukçeler veya bazı Kızılderili kabile efsanelerinde çok katlı gökyüzünden bahsediliyorsa da, Altay halklarının Güneyden gelen kültür akımları ile temas etmeden önce de çok katmanlı bir gökyüzü tasavvuruna sahip olup olmadıkları konusundan emin değiliz. Burada özellikle ilginç olan husus, Altay Tatarlarının güneş sistemimizdeki belirli bazı yıldızları göğün belli katları olarak tasavvur

106 Agapitov ja Hangalov, 48-49

107 Burj. skazki, 29

etmeleridir.[108] Şaman, göğe yolculuğu esnasında altıncı katta ay, yedinci katta da güneşle karşılaşır. Teleüt efsanelerinde de ay ve güneş altıncı ve yedinci katlarda karşımıza çıkar.[109] Yedi katlı ve dokuz katlı gökyüzü tasavvurunda, yukarıda işaret edildiği üzere dokuz katlı tasavvurun daha geç bir dönemde ortaya çıkmış bir inanç olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik bu inanış tarzı, sadece Türk soylu halklara özgü değil, bütün Asya halkları için geçerlidir. Mitra inancının son dönem mensupları, daha İmparator Julians Apostata döneminden itibaren dokuz katlı gökyüzü fikrinden bahsetmekteydiler. 10. yy kaynaklarına göre, Sabilerin tapınak hiyerarşileri de dokuz yıldız çemberine göre düzenlenmiştir.[110] Her biri bir başka madene tekabül eden ve Hind metinlerinden Yajnavalkya'da (1. Bölüm, 295) adları geçen dokuz gezegen, Bousset'ye göre geç dönem Pers inanç kökenlidir.[111] Keza, Dante'nin gök tasavvurunda da, yedi gezegen çemberinin yukarısında sekizinci olarak sabit yıldızlar göğü (stellae fixae) ve dokuzuncu olarak da primum mobile[*] bulunmaktadır. Dokuz katlı gökyüzü tasavvuru Ortaçağda Kuzey ülkelerine kadar yayılmış, hâtta Fin kültüründeki bazı sihir sözcüklerinde bile iz bırakmıştır.

[*] Batlamyus evren modeline göre iç içe geçmiş ve üzerinde bilinen güneş sisteminin gezegenlerinin döndüğü halkalardan en dışta olanı. Diğerlerinin dönüşü için de ilk hareketi o verdiği için bu ad verilmiştir. (ç.n.)

Orta Asyadaki bazı halkların dinî tasavvur ve efsanelerinde önemli yeri olan "üç katlı gökyüzü" motifinin bir başka karşılığını eski İran dünya görüşünde rastlarız. Eski İran tasavvurunda gökyüzü, üç kattan oluşmakta ve bunların üzerinde cennet yeralmaktadır. Bu bağlamda Moğol ve Soyoteler arasında rastlanan 33 katlı gökyüzü de muhtemelen 33 Hind tanrısı ile ilgilidir. Bunun için Tatar boyları "Tengri" kelimesini kullanırlar ki, bu hem "gökyüzü" hem de "Tanrı" anlamına gelmektedir. 12, 16 ve 17 katlı gökyüzü tasavvurları ise, muhtemelen yedi katlı gökyüzü fikrinden türemiş olan, mahallî ve nispeten sonraki dönemlere ait tasavvurlardır. Bu her biri, bir diğerine çatı teşkil eden gök katları fikrinin kökeninde yatan ve anlamını bilmeyen bazı Sibirya halkları, bu katlara dünyevî bazı özellikler atfetmişlerdir. Meselâ, Truhansk bölgesindeki Samoyed tasavvurunda göğün ilk katında bir göl, ikinci katında düz bir arazi, üçüncü katında yan yana dizili volkanik tepeler, dördüncü katın çatısı buz sarkıtları ile kaplı, altıncı katta yine engin bir göl vardır; Yenisey ırmağı da bu

108 Verbitskij, 73-74; Radloff, Aus Sib. II, 6
109 Tokmasev, Tel. mater., 78 s.
110 Chwolsohn, Die Ssabier und Ssabismus II, 375-376
111 Bousset, Die Himmelsreise der Seele (AR. IV), 241

gölden doğmuştur.[112] Bu gök katlarının, yer altında da karşılıkları olduğu inancından hareketle Kargız, Karagas ve Soyote gibi bazı Tatar kabileleri, yer altında, gök yüzünde olduğu gibi üç katın olduğunu anlatırlar.[113] Yedi veya dokuz katlı gökyüzü fikri daha yaygın olarak görülür. Yeniseyler, yerin altında dev bir mağaranın olduğunu, bu mağaranın alt alta uzanan yedi katmandan oluştuğuna ve yeryüzünün de bu mağaranın çatısı olduğuna inanırlar.[114] Ugurlar da bu yedi katlı yer altı fikrine sahiptirler.[115]

Aynı sayıda olmaları sebebiyle, yer altı katlarının gökyüzü katlarının bir yansıması olduğu açıkça bellidir. Yer altı katları için sadece 3, 7 ve 9 sayılarının geçmesi, "gök katlarının yer altında karşılıklarının olduğunu, bunun olmadığı durumlarda, Türk kökenli halklarda tesadüfî olduğu" konusundaki varsayımımızı desteklemektedir. Gökteki katlar fikrinin olduğu gibi, yer altındaki katlar fikrinin de kökeninin başka yerlerden gelmiş olması muhtemeldir.[*]

[*] Türklerin İslâmı kabûllerinden sonra gelişen Alevi-Bektaşi islâm geleneğinde geçen 3'ler, 7'ler, 40'lar tabirlerinin eski Türk kozmolojisindeki gök katlarıyla ilgili olması kuvvetle muhtemeldir. (ed.)

Aynı gökteki bacalar gibi, yer altı katları arasında da dikine aynı noktada bulunan bacalar kanalıyla, yeryüzünden yeraltına geçiş mümkündür. Vasyugan Ostyakları arasında görülen bu inanç şekli, bu konuda böylesi bir aydınlatıcı bilgi sunmaktadır: "Kurban götürmek için vecd hâline geçen şamanlar, yer altında yaşayan yaşlı kadını ziyarete giderken, önce yedi kurbanlı kurban direğine uğramak zorundadırlar. Burada yol yediye ayrılır. Bu yollardan sadece bir tanesi yedi yer altı katından geçerek yaşlı kadının evine gider"[116] Ostyakların dünya görüşüne dışarıdan geldiği tahmin edilen bu tasavvur biçimi iki yönden ilginçtir; birincisi, "yedi kurbanlı, kurban direği" hiç şüphesiz ki her şeyin tam ortasındadır ve ikinci olarak da yer altına geçiş yeri bu direğin olduğu yerdedir. Bu kabile mensuplarının anlattıklarına göre kurban vermenin maksadı, yaşlı kadını bu geçit yolunu (baca) kapatmaya ikna etmektir, zira bu baca yoluyla hastalıklar insanların oturduğu yeryüzüne çıkmaktadır. Daha önce de bahsi geçmiş olduğu gibi, doğu halklarının kültürlerinde bu yer altı dünyasına geçiş deliği, dünyanın tam ortasında bulunmaktadır.

---

112 Tretjakov, 200-201

113 Katanov, Uber die Bestatt., 226, 229, 230

114 Annutsin, Otserk, 12.

115 Munkácsi, Die Weltgottheiten (KSz X), 62

116 Karjalainen, 339

Dünya Dağı

Dünyanın merkezi, Orta Asya halklarının tasavvurlarında "dünyanın göbek deliğinden" yukarılara yükselen heybetli bir dağ olarak yer alır. Abakan Tatarları bu dağa (Demir Dağ) adını vermişlerdir.[117] Yukarıda zikredilen "Demir kazık" gibi bu dağ da yeryüzü ve gökyüzü ile beraber büyümüştür. Sibirya Tatar efsanelerinde, "yeryüzünün merkez dağının daha küçük bir tepe olduğu çok çok eski zamanlardan" bahsedilir.[118] Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, dünyanın zaman içerisinde büyüyerek, şimdiki hacmine ulaştığı ve adı geçen dağın da en baştan beri bu resim içerisinde yer aldığına inanılır.

Her ne kadar Altay halkları bulundukları coğrafyadaki dağları Tanrılaştırmış olsalar-hâtta efsanelere konu olan Altay dağını "Bey" olarak adlandırsalar da- yeryüzünün merkezi olan bir dağ tasavvuru kendi coğrafyalarındaki bir dağ ile ilgili olmayıp, başka kültürlerin dünya görüşünün bir parçası olarak Altay halklarının inançlarına girmiştir. Yükseklerdeki zirvesiyle tanrıların şanına yaraşır bir ikâmetgâh olan bu dağ, gökyüzünde bulunmaktadır. Altay Tatarlarında, Baş Tanrı Bay Ülgen'in göklerdeki "altın dağda" oturduğuna inanılırken,[119] benzer şekilde Yakut efsanelerinde Tanrının gökteki evi olarak "süt beyazı kayalık dağ" anlatılır.[120]

Dünyaya hükmeden bu dağ, basamak (teras) sayısı değişmekle birlikte, çoğunlukla gökyüzü katları ile paralellik arzeden üst üste teraslar şeklinde tarif edilir. Her ne kadar gökyüzü katları olarak dokuz ve hâtta otuzüç sayıları telâffuz edilmesine rağmen, dağın basamakları için üç, dört veya yediden başka sayılara rastlanmaz. Moğol efsanelerinde dağ üç basamaklı ve dört kenarlı olarak tarif edilirken, [121] Pallas'ın naklettiğine göre Kalmukların dağı, dört basamaklıdır.[122] Yakutların Gök Tanrısının beyaz taştan yapılma tahtına ise üç gümüş basamakla çıkılırken, [123] Sibirya Tatarlarının merkez dağı yedi basamaklı, Ostyak şamanları da göğe yükselmek için yedi basamaklı bir dağa çıkmak zorundadırlar.[124]

---

[117] Radloff, Proben, II, 602
[118] Potanin, Otserki, IV, 429; Skaz. burj., 1
[119] Verbitskij, 94; Radloff, Aus Sib. II, 6
[120] Hudjakov, 84, 135
[121] Potanin, Otserki, IV, 555
[122] Pallas, Sammlungen, II, 22-23, 46
[123] Hudjakov, 84
[124] Karjalainen, 332

Bazı yerlerde gökyüzünün kendisi bir dağ olarak tasvir edilmekle; bu dağın, bizim gördüğümüz alt tarafının yuvarlak bir kubbesi vardır. Eski bir Altay yaradılış efsanesinde anlatıldığına göre; Baş Tanrı (Ülgen), dünyayı yaratırken üzerinden güneş ve ayın hiç eksik olmadığı "altın bir dağın"(altin tu) üzerinde oturuyordu. Daha sonra bu dağ (yâni gök yüzü) yavaş yavaş aşağıya doğru indi ve dünyaya gölge yaptı. Gökyüzünün kenarları dünyanın kenarlarına değmez, çünkü dünya dağın tabanından daha geniştir.[125]

Bu gök dağı tasavvurunun kökeni, Kuzeydoğu Sibiryada yaşayan Goldlerin bir efsanesine dayanmaktadır. Golde efsanesine göre, tanrılar göğü taşlardan inşa etmişler, gök yapılıp bittiğinde insanlar bunun başlarına yıkılacağından korkmaya başlamaları üzerine, tanrılar kubbenin altına nefeslerini üflemişlerdir. Tanrıların nefesi ile dolan hava da insanların gözlerinin bu taşları görmesini engel olmuştur.[126] Ancak bu tasavvurun kökeninin Goldelere ait olması pek mümkün görünmemektedir, zira bahsedilen inşaat tarzı Goldeler veya diğer Sibirya halkları tarafından bilinmiyordu.

Moğol, Buryat ve Kalmuk efsanelerindeki dünya dağının adı ise Sumbur, Sumur veya Sumer'dir. Bu isimlerin Hindlilere ait olan "merkez dağı"nın adı olan Sumeru'dan geldiği kolayca anlaşılmaktadır. Bu dağ ile ilgili tasavvurlar, Hindistan'dan gelen kültür akımları içinde hiç değişmeden Orta Asya halklarına geçmiştir. Genel kabûl görmekle beraber, bu tasavvur biçimine Himalayaların zemin teşkil edip etmediğini söylemek de pek kolay görülmemektedir.

"Dünya dağı" inancının, daha önce bahsi geçen "sütun" (direk) ile benzerliği, sadece dünyanın merkezinden çıkmış olmasından ibaret olmayıp, Himalayaların zirvesinin "gökyüzünün göbeği" olan Kutup yıldızına uzanıyor olması da bir başka benzerlik göstermektedir. Genel olarak, "dünya dağının" Kuzeyde olduğu inancı yaygın olduğundan, Kuzey, aynı zamanda Baş Tanrı'nın dağın zirvesindeki ikâmetgâhı veya altın tahtının olduğu yerdir. Bazı dinlerde bu sebeple Gök Tanrı'ya ibadet edilirken, meselâ Mandeler ve Orta Asya Budistleri Kuzeye dönerek ibadet ederler. Bu konuda daha 13.yy'da Ruysbroeck, "Kuzeye dönerek ibadet ettiklerini" belirtir. Tapınaklardaki sunaklar da aynı şekilde bu istikâmette (Kuzey) bulunmaktadır.[127]

125 Landysev, 7
126 Kotvits, 217
127 Ruysbroeck, 188

(resim 10)
Bir Japon resminde Meru dağı

"Dünya dağının" konumu, Buryatlarda anlatılan ve Hind dünya görüşünden alıntılanmış gibi görünen bir efsanede şöyle tasvir edilir: "İlk başta sadece engin sular ve bu sulara bakan bir kaplumbağa vardı. Tanrı, kaplumbağayı sırt üstü çevirdi onun karnının üzerinde dünyayı yarattı. Kaplumbağanın her ayağına yeryüzünün bir bölümüyle, göbek deliğine de Sumbur dağını yerleştirdi. Bu dağın zirvesinde de Kutup yıldızı bulunur". Bir başka efsanede ise Sumbur dağının zirvesine bir tapınak yapılır ve Kutup yıldızı da tapınağın kulesinin altın ucudur.[128]

Hind dünya görüşünde, "merkez dağı" benzeri bir konumdadır. Kirfel, "Hind Kozmoğrafyası" adlı değerli eserinde; Brahmanizm, Budizm ve Jinizmi (Jainismus) kıyaslayarak, bunların ortak yönlerini tesbit ettiği; "Meru dağının temel özellikleri konusunda her üç sistemin de tamamen örtüştüğünü, her üçünde de yeryüzünün tam ortasında yeralan ve dünyaya hükmeden en yüksek dağ olarak tasvir edildiğini, Jinizm dışındaki iki inanç sisteminde ise, bu dağın tam tepesinde Kutup yıldızının olduğu ve gök cisimlerinin onun etrafında döndüklerine inanıldığını belirtir"[129] (resim 10)

Kalmuklar da buna aynı şekilde inanırlar ki, onlara göre gök cisimleri Sumer dağının etrafında dönerler, eğer görünmüyorlarsa, o esnada dağın arkasındadırlar.[130]

Ön Asya halkları da göğe doğru yükselen bu kozmik dağ fikrine eski dönemlerden beri aşina idiler. Bu tasavvurun İncil'de yeralan ve kendini en yüksekteki (Tanrı) ile aynı seviyeye getirmek isteyen mağrur Babil kralının, azarlandığı ayette şöyle geçer: "Kendi kendine; göklere yükselmek istiyorum, Tanrının yıldızlarının üzerine tahtımı koymak istiyorum, Tanrıların Kuzeydeki dağına yerleşmek istiyorum" diyorsun (Yeşua, 14).

Dağın adından da anlaşılacağı gibi "merkez dağ" fikri, Hind üzerinden Moğol kabilelerine geçmiş olmasına rağmen, başka yollardan da Orta Asya'ya da girmiş olması muhtemeldir. Abakan Tatarlarıyla,

128 Skaz. burj., 140
129 Kirfel, Die Kosmographie der Inder, 15
130 Pallas, Sammlungen, II, 22 s.

Sibiryadaki bazı başka Tatar kabilelerinde olduğu gibi, İranlılar da yeryüzünün "merkez dağ"ına "haraberezaiti" (demir dağ) adını vermişlerdir. Bundahishn isimli metinlere göre gökteki bütün yıldızlar-sabit ve seyyâl olanlar- bu dağa bağlı olup, diğerleri onun etrafında dönerler.[131] Altay Tatarlarının inançlarında var olan ve Sürö dağı, bu dağda yaşadıklarına inanılan yedi Tanrı ve bunlara verilen-aslında Persçeden geçmiş olan- "Kudai adıbu" tasavvurunun kökeninin Perslerden geldiğini ortaya koymaktadır.[132] Bunun dışında, Bundahishn kitabında, Türk kökenli halkların inançlarında varolan "merkez dağın, sonradan yavaş yavaş şimdiki boyuna ulaştığı" tasavvurunu da görürüz.[133]

"Dünya Dağı" tasavvurlarına bilindiği üzere, Ortaçağ Avrupasında da rastlanır ve Himinjborg (Gök Dağı) isimli İzlanda Edda'sında (İzlanda halk destanı) geçer. Benzer şekilde Finlinlilerden derlenip, ateşin kökenini anlatan aşağıdaki büyü sözcüklerinde bu tasavvurda benzer unsurlara rastlanır:

Ateşin beşiği neredeydir?
Korların uyutulduğu,
Orda, göğün göbeğinde,
O yüce dağın zirvesinde,

Türk kökenli halkların "Dünya dağı" hakkındaki tasavvurları karşılaştırıldığında, bunlardan birinde dağ yeryüzünün tam ortasında yer alırken, diğerin gökyüzünde olan iki şekline rastlanır. Bunlardan herhangi birinin diğerinden daha eski olması muhtemeldir. Bu durum, kozmogonik tasavvurların dışarıdan bir örnek yoluyla geldiğine işaret eder ki, eski Persler ve Hindlilerde olduğu gibi, Babillilerin dünya görüşünde de, (sum.harsag (gal) kurkurra, sem. Sad matati) engin denizin ortasındaki yeryüzü ve onun ortasında "merkez dağ" yeralır. Bazı Orta Asya efsanelerindeyse bu dağ, engin denizlerin ortasında bulunur. Bunlardan bazılarında, başlangıçta sadece uçsuz bucaksız suların (İlk deniz) olduğu, yeryüzünün olmadığı, sadece bu denizden çıkan bir dağın olduğu anlatılır. Bu dağın zirvesinde, 33 tanrının (Tengri) yaşadığı bir tapınak vardır. Tengeri Sand, aşağıya fırlatınca yeryüzü oluşmuş ve iki Tanrı (bir erkek ve bir kadın)

---

131 Brunnhofer, Arische Urzeit, 280
132 Radloff, Aus Sib. II, 6
133 Windischmann, Zoroastr. Studien, 72

(resim 11)
Dünyanın göbek deliğine sarılan yılan. Delfi sikkesi.

yeryüzünü kendi soylarından gelenlerle iskân etmek için aşağıya inerler.[134] Bu efsanede geçen 33 tengeri, Sumeru'nun 33 tanrısına karşılık gelmektedir.

Uçsuz bucaksın denizlerin (İlk deniz) ortasında duran "merkez dağ" motifi, Hindistan'dan Orta Asya'ya geçmiş olan efsanede de yer almaktadır. Bu efsaneye göre Oçirvani (Hind mitolojisinde şimşek Tanrısı), kartal Garide'nin (Hind mitolojisinde Garuda) görünümüne bürünerek, "İlkdeniz" de yaşayan dev yılan Losun'a (İzlanda efsanelerinde geçen, ağzından zehir fışkırtan Midgar yılanı ile benzerlik gösterir) saldırır ve onu üç kere Sumer dağına dolayıp kafasını ezer. Yılan öylesine büyüktür ki, kafası dağın zirvesinde ve dağın çevresine üç defa sarılmış olmasına rağmen kuyruğu hâlen denizin içindedir.[135] Benzeri yılan figürlerine eski Yunan sikkelerinde dev bir yılanın koni şeklinde bir cismin etrafın sarılmış olarak rastlanır ki,[136] bu benzerlik, tesadüf olamayacak kadar dikkât çekicidir. (resim 11)

Kalmuk efsanelerinde ise, "Dünya dağı" yaradılışın bir parçası (nesnesi) olmaktan daha öte bir anlam ifade etmekte, dört kudretli Tanrı güçlerini birleştirip Sumer dağını ellerine alıp, onu "İlk deniz" içinde aynı bir Kalmuk kadının sütü karıştırdığı gibi karıştırmışlardır. (Bu efsanede Sumer dağı sütun şeklinde canlandırılmıştır.)

Böylesine kuvvetli bir şekilde karıştırılan denizden güneş, ay ve yıldızlar meydana gelmiştir.[137] Aynı içerikli bir başka efsaneye Dörböt kültüründe rastlanır. Rivayete göre bir yaratık, 10.000 kulaç uzunluğunda bir çubukla "İlk denizi" karıştırmasıyla, bundan güneş ve ay doğar.[138] Bir Moğol efsanesinde, göklerden gelen bir yaratık, demir bir çubukla "İlk denizi" karıştırmaya başlar ve bu şekilde suların bir bölümü yeryüzü hâlini alır.[139]

Brahmanizmin dünya görüşünde de hemen hemen bütün bu tasavvurların karşılıkları bulunabilir. Brahman metinlerinde Tanrıların ve şeytanların nasıl efsanevî "Dünya dağını" çevirerek dünyayı

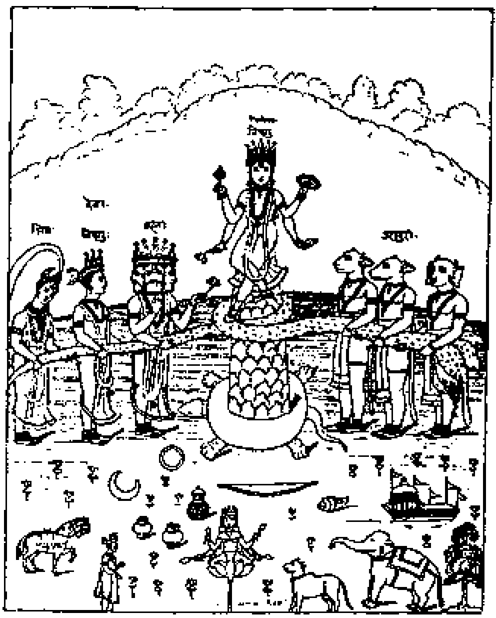
134 Potanin, Otserki, IV, 223-224
135 Sama, IV, 228
136 Holmberg, Der Baum des Lebens, 94
137 Pallas, Sammlungen, II, 22 ss.
138 Potanin, Otserki, IV, 191
139 Sama, IV, 166

yarattıkları anlatılır. Bunu tasvir eden Hind resimlerinde kaplumbağanın sırtındaki dağın, "İlk deniz" olan süt denizinin içinde dönüşünü görürüz. Efsanelerde geçen yılan "Vasuki", dağın etrafına sarılmış, kafasının olduğu yerde şeytanlar, kuyruğunda da tanrılar vardır. Her iki grup da mütemadiyen yılanı kendilerine doğru çektikleri için, dağ mütemadiyen hareket hâlinde olup, bu hareket sonucunda mistik denizden dünya ve ekteki resimde (resim 12) görüldüğü gibi üzerindeki nesneler meydana gelmiştir.

Gök ekseninin düzenli hareketiyle, dünya oluşumu ve hayatın başlangıcını açıklamaya çalışmasıyla Hind tasavvuru bu yönden ilginç bir örnek teşkil eder. Güneş, ay ve yıldızların teşekkülünün bu dönmenin sonucu olarak görülmesi, bu cisimlerin "var olan her şeyin merkezinin" etrafında döndüğüne inanılıyor olması ile açıklanabilir. "Dünya sütununun" dönmesine sebep olan tanrılar ve şeytanlar da muhtemelen ışık ve karanlığın, yâni gece ve gündüzün dönüşümünü ifade etmektedirler.

Bu hususta en gelişmiş inanç şekli ise Lamaizm öğretileriyle beraber, Orta Asya'ya gelen ve merkezine "Sumer dağı"nı yerleştiren dünya görüşüdür. Kalmukların çizimlerinde görüldüğü kadarıyla, bu dünya görüşünde evrenin bütün boyutları tam olarak temsil edilmektedir. Okyanusların üzerinde duran "merkez dağının" yüksekliği 80.000 mil olup, denizin altında da bir o kadar yüksekliği vardır. Dağ, denizin derinliklerindeki bir kaplumbağanın sırtındaki altın tabakasının üzerinde durmaktadır. Sumeru dağının çevresinde çember biçiminde sıralanan yedi adet "altın" dağ sırası bulunmakta ve bu dağ sıraları birbirlerinden yedi deniz ile ayrılmaktadır. Pek tabii ki bu denizler de daire şeklindedir. Bu dağ sıraları, "merkez dağa" yaklaştıkça daha da yükselirler, bunların ilki 40.000, ikincisi 20.000, üçüncüsü 10.000, dördüncüsü 5.000, beşincisi 2.500, altıncısı 1250 ve yedincisi (ve sonuncusu) 625 mil yüksekliğindedir. Sadece yükseklik değil, dağ sıraları arasındaki mesafe de net olarak belirtilmiştir. Bu dağlar ne kadar yüksekseler, birbirlerinden uzaklıkları da o kadar artmaktadır. İlk dağ sırasının

(resim 12)
Kalmuklara göre dünya haritası.

"merkez dağdan" uzaklığı, "merkez dağın" yüksekliği ile eşit; yâni 80.000 mildir. İkincisi ile, ilki arasındaki mesafe, ilkinin yüksekliğine eşit; yâni 40.000 mildir. Bu dağların arasındaki denizlerin suyu tatlıdır, ancak yedinci çemberdeki deniz, suyu tuzlu olan büyük bir okyanus ile çevrilidir. Bu okyanusu da yine 312, 5 mil yüksekliğinde "demirden" bir dağ sırası çevrelemektedir. Çevresi 3.602.625 mil olan ve en yakın sıra dağlardan 322.000 mil uzaklıkta olan bu "demir dağlar" dünyanın da dış sınırıdır.

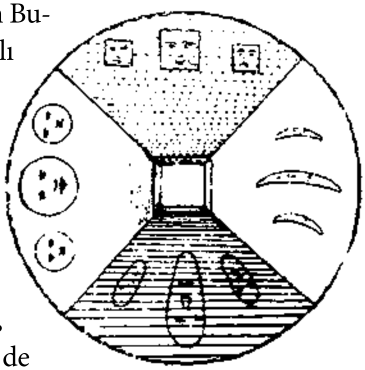
Sumeru dağı, piramit şeklinde, çevresi deniz yüzeyinde 2000, zirvesinde ise 3, 5 mildir. Bu piramidin dört ana yöne bakan yan yüzeylerinin her biri kendine has ayrı bir renkte; Güney yüzü mavi, Batı yüzü kırmızı, Kuzey yüzü sarı ve Doğu yüzeyi de beyaz renktedir. Bu değişik renkler, o yüzeyin üzerindeki değerli taş veya metal kaplamalardan ileri gelmekte; Güney yüzey mavi parıltılı, Batı yüzeyi ise kırmızı parıltılı değerli taşlarla kaplı, Kuzeye bakan yüzey altın, Doğuya baka yüzey ise gümüş kaplıdır. Bu dört renk aynı zamanda, temsil ettikleri yönlere renklerini verdiğinden, bu sebeple Güney mavi, Batı kırmızı, Kuzey sarı ve Doğu da beyaz yön olarak adlandırılmaktadırlar.

Tuzlu okyanusta, her yön için bir kara parçası bulunur ki, daha önce adı geçen bazı efsanelerde bundan bahsedilmiştir. Bu kara parçaları büyük adalar olarak tasavvur edilerek, bu adaların her iki tarafında birer tane daha küçük ada bulunur ki, böylece, dünyanın merkezini çevreleyen adaların toplam sayısı oniki olur. Coğrafî yönden her hangi ilmî gerçekle hiçbir alâkası olmayan bu tasavvur biçimi, hiç şüphesiz ki Doğu kozmolojisindeki burçlar kuşağının (Zodyak) on iki figürüne dayanır.[*] Ön Asya halkları çok eski zamanlardan beri burçlar kuşağını "gökler ülkesi" olarak tasavvur ettikleri gibi, yeryüzünde de on iki ülke olduğunu tasavvur etmekteydiler.

[*] Hiç şüphesiz kozmik bir kavrayışa işaret eden "burçlar", Türk Divan edebiyatıyla, Halk edebiyatında "felek/eflâk" biçiminde bir metafor olarak kullanıldığı gibi, halk deyişlerinde de bu "feleklere" kahretme, (...felek alacağın olsun gibi) şikayet etme biçiminde tezahür eder. (ed.)

Bu dört kara parçasında, yüz şekilleri itibari ile bir birlerinden farklı olan insanlar yaşamakta; Güney kara parçasında, yâni Hindistan ve daha sonraları diğer ülkeleri kapsayan kara parçasında yaşayanların yüzleri oval, Batılılar yuvarlak, Kuzeyliler dört köşe ve Doğudakiler yarım ay şeklinde yüz hatlarına sahiptiler. resim 13'te görüldüğü üzere, söz konusu kara parçaları da benzeri şekle sahiptiler.[140]

[140] Zitetskij, 65 ss.; vrt. Pallas, Sammlungen, II, 22 ss

(resim 13)
Dünyanın yaradılışına ilişkin Hint çizimi

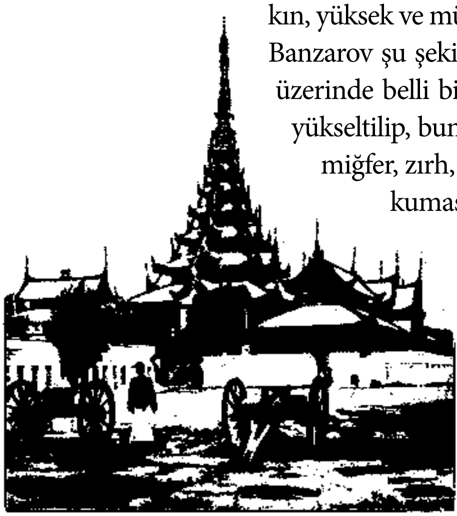
Tibet bölgesindeki bazı sapmalar haricinde, bütün Budist dünyada geçerli olan ve şaşırtıcı derecede ayrıntılı dünya tasavvuru biçimi, muhtemelen çeşitli alt tasavvurların bir potada eritilmesi ile meydana gelmiş olmalıdır.

İlginç olan, coğrafî yönlerle, çeşitli renklerin özdeşleştirilmesi sadece Asya'da değil, bazı Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında da görülmesidir,[141] ancak renkler, halklara göre farklılık göstermektedir. Çinliler, Doğuyu mavi, Güneyi kırmızı, Batıyı beyaz ve Kuzeyi de siyah ile ifade ederken,[142] Hintlilerin Purana öğretisine göre, Doğu beyaz, Güney sarı, Batı siyah ve Kuzey de kırmızıdır.[143] Kuzey Amerika Kızılderili kültüründe ise, ana yönlerin renkleri siyah, beyaz, sarı ve mavi veya siyah, beyaz, kırmızı, yeşil (mavi) olarak sıralanmaktadır. Bu renk tasavvurlarının Ön Asya'nın eski medeniyetlerinde de karşılıkları olması muhtemel görünmektedir. Sözün gelişi bir Yahudi efsanesinde anlatılanlara göre Tanrı, dünyanın merkezinde insanı yaratırken, dünyanın dört köşesinden değişik renkli; kırmızı, siyah, beyaz ve kahverengi toprak alarak yaratmıştır.[144] Kalmuk kültüründe renkler, Hind kaynaklarındaki gibidir. Hindlilere göre; Mery dağının Güneyi safir mavisi, Batısı mercan kırmızısı, Kuzeyi altın ve Güneyi de gümüştür.[145]

Kutup yıldızına kadar yükselen "Merkez dağının" etrafında kesin aralıklarla sıralan "yedi altın dağ çemberi" fikrini yukarıda görmüştük. Bu çemberler, Babillilerin tasavvur ettikleri gezegen haritasına karşılık gelmektedir. Belirtilmiş olan ara mesafelerin oranları, Pagodaların inşası esnasında Budist mimarlar tarafından titizlikle gözetilmiştir. Bu Pagodalarda Tanrıların yaşadıkları "merkez dağının" bir suretini oluşturmaya çalışılmıştır. Hâtta Hind kralları, yapay dağlar inşa ederek, kutsal Meru dağını şereflendirmek istemişler; Benares şehri yakınlarında 1027 yılından kalma böylesi bir yapay dağ yeralmaktadır. (resim 14)

141 Handbook of American Indians north of Mexico I, 325
142 Grube, Religion u. Kultus der Chinesen, 135
143 Kirfel, Die Kosmogr. d. Inder, 16, 93
144 Dähnhardt, I, 112.
145 Hardy, Manual of Buddhism, 11

Moğollarda da rastlanan bu tip ibadet yerleri, genelde suya yakın, yüksek ve mümbit topraklarda yeralır. İnşa şekli ve görünümünü Banzarov şu şekilde tarif eder: Önceden tesbit edilmiş olan tepecik üzerinde belli bir alan işaretlenerek, burası taş ve toprak taşınarak yükseltilip, bunun üzerine muhtelif eşyalar yerleştirilir. Bu eşyalar, miğfer, zırh, giyim eşyaları, hâtta yiyecek maddeleri, fıçılar, ipek kumaşlar veya ilaçlar olabilir. Yan taraflara süs eşyaları ve ziynetler konulur. Daha sonrasında yükseltinin üstüne ağaçlar dikilir ve "Garuda kuşu" tasvirleriyle, eski bir gelenek gereği kılıç, mızrak, ok ve yay yerleştirilir. Moğolların "obo" adını verdikleri bu kutsal mekânları taraça şeklinde olup, her taraçada o taraçaya has eşyalar, süsler, hayvan ve kuş figürleri, taşlar üzerine dualar yazılı yapraklar bulunur. Yükseltinin etrafına böyle oniki taraça yapılır, böylece tepeciğin kendisi ile beraber toplam sayı onüç olur ki, bu mekân, Budist inancındaki dünyayı temsil eder. Ortadaki tepecik Sumeru dağını, diğerleriyse oniki kara parçasını temsil eder.[146]

(resim 14)
Burma'nın başkenti Rangoon'daki yedi katlı kule. Burmalıların "dünya merkezi"

Bu durum, Orta Asya kültürlerindeki ibadet yeri "tapınak" inşa geleneğinin hangi dış tesirlerle başlamış olduğunu gösterir ki, bu gelenek Türk kökenli halkların kültürlerinde daha önceki zamanlardan kalma "dünya sütunu" geleneğinin üzerine yerleşmiştir. Her ne kadar bu geleneğin eski hâli bir sütunu, sonraki hâli bir dağı ifade ediyorsa da, aslında her ikisi de aynı maksada hizmet etmektedir. Ostyaklar nasıl kendi "demir sütun adamlarından" baba olarak bahsediyorlarsa, Orta Asya halkları da Sumer dağını "Baba" olarak isimlendirmekte ve kurban törenlerinde onu böyle şereflendirmektedirler.[147] Her iki örnekte de yapılan canlandırma, aynı Veda inancındaki "dünyanın göbek deliği" tarzı bir kutsallığı ifade etmekte, dolayısıyla bunların önünde Tanrılara veya Tanrıçalara tapınılıp, dua edilmesi gayet tabiidir. Banzarov'un bir başka ilginç tespiti de, Moğolların bu "ibadet yerlerine" kurban olarak hayvan getirmeyip, sadece meyve, süt, damıtılmış içecek ve peynir gibi ürünler sunmalarıdır. Bu ibadet yerlerinde sadece bulundukları yerin ruhlarına değil, Budistler için önemli olan bölgelerin ve özellikle

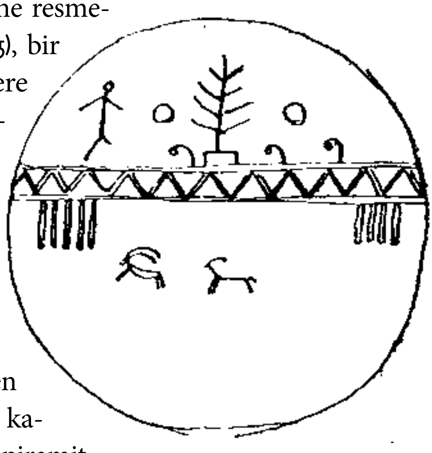
146 Banzarov, 19-20
147 Potanin, Otserki, IV, 825; vrt. 692

kendi ülkelerinin çeşitli yerlerindeki ruhlara da ibadet ederler. Bu ritüelin gayesi, "hayatta mutluluk, insanların refahı, hayvanlarının çoğalması, servetin artması, kötü ruhların uzaklaşması ve hastalıkların ortadan kalkmasıdır". Kurban törenini takiben sığırlar kutsanmış su ile yıkandıktan sonra tören, at yarışları ve güreş gibi eğlencelerle devam edip, şölenle son bulur.[148]

"Tapınakların" en iptidai şekli olan bu anıtlar, zaman içinde Hindistandaki şaşaalı Pagoda veya Mezopotamya medeniyetlerinden geride kalan harabelerdeki taraça formlu tapınaklara dönüşmüş halleriyle, dinî arkeoloji tetkikleri yönününden de son derece önemli unsurlar olduğunu belirtmek gerekir.

Dünya Ağacı

Bir Altay efsanesinde; "Dünyanın göbeğinde, her şeyin merkezinde bütün ağaçların en ulusu, dev bir çam ağacı bulunmakta ve bu ağacın üst dalları Bay-Ülgen'in (Baş Tanrı) katına kadar ulaştığı" anlatılmaktadır.[149] Bu dünya ağacı timsalini zaman zaman Altay şamanlarının davullarının derilerinin üzerine resmedilmiş olarak da görürüz. Ekteki resimde (resim 15), bir tarafında ay, diğer tarafında güneş olmak üzere "dünya ağacı" görünmektedir. Ağaç bir yükseltinin üzerinde resmedilmiştir. Bu yükselti, muhtemelen bir tepe veya dağ olarak düşünülen dünyanın göbek deliğidir.[150] Bazı efsanelerde bu ağacın "merkez dağın" üzerinde yükseldiği özellikle belirtilmekte, meselâ Abakan Tatarlarının bir kahramanlık destanında şöyle anlatılmaktadır: "Dünyanın tam ortasında demirden bir dağ, dağın üzerinde de yedi dallı beyaz bir kayın yükselir"[151] "Dünya dağının" üstü kesik bir piramit olarak tasavvur edildiği Moğol efsanelerindeyse bu "dünya ağacının" dört köşeli dağ zirvesinin tam ortasında olduğu anlatılır. Ağacın yüksekliğini ifade etmek için; "ağacın tepesinden bakıldığında, yeryüzünün ancak bir at nalı kadar göründüğü veya ağacın

(resim 15)
Bir Altay şaman davulunun derisindeki resimler. Gurkin'in yaptığı kopya.

[148] Banzarov, 20
[149] Radloff, Aus Sib. II, 7
[150] Potanin, Iz alboma, 101
[151] Radloff, Proben, II, 602

tepesinden öküz büyüklüğünde bir kaya atıldığında, yere düşmesinin ancak elli yıl süreceği ve bu sırada kayanın küçüle küçüle bir kuzu boyuna ineceği"[152] ifade edilir.

"Merkez dağı"nın yeryüzünden gökyüzüne kadar uzanan, hâtta zirvesi gök katlarının da üzerine çıkacak şekilde tasavvur edilmesi, bazı efsanelerde "dünya ağacı"nın doğrudan gökyüzüne yerleştirilmesine yol açmıştır.

Orta Asya efsanelerinde "dünya ağacının" aynı "dünya sütunu" ve "dünya dağı" efsanelerinde söz konusu edildiği gibi, aslında yaradılış esnasında küçücük bir ağaç olarak yaratıldığı, sonrasında büyüyerek o heybetli, devasa hâle ulaştığı anlatılır.[153] "Dünya sütunu" fikrinin bir başka şekli olan "Dünya ağacı", dünya sütununa sadece yer ve boyut olarak değil, işlev olarak da benzerlik gösterir. Nitekim, "Dünya ağacı", Tanrılar tarafından atlarını bağlamak için de kullanılmakta, aynı dünya sütunu gibi, birkaç katlı olarak tahayyül edilmektedir. Vasyugan Ostyak şamanlarının şarkılarında, "dünya ağacı" gökyüzü gibi, yedi katı olduğu şeklinde geçer.[154] Bu tasavvur biçimi, muhtemelen Tatarlardan, Vasyugan Ostyaklarına geçmiş olmalıdır. Efsanelerin çoğunluğunda "merkez dağı" tasavvurunda olduğu gibi, göğün katlarının arasından yukarılara yükseldiği ve köklerinin de yeraltının derinliklerine kadar indiği anlatılır.

Sibirya Tatar efsanelerinde, "Dünya ağacı'"nın yer altında bir benzeri daha vardır. M.A. Castren tarafından derlenen böylesi bir "yer altı ağacından" bahsedilen Tatar efsanesinde; kadın kahraman Kubayko'nun yeraltına, ölülerin efendisi İrle Han'ın yanına yaptığı seyahâtten bahsedilir. Başvurmuş olduğu bilge, bakire Kubayko'ya şöyle der: "Bu yoldan devam edecek olursan, yüce bir dağın dibinde akan bir nehrin kıyısına vardığında, orada kırk köşeli taş bir ev göreceksin, İrle Han işte orada oturur. Kapının önünde, aynı kökten büyümüş olan dokuz tane çam ağacı göreceksin. İrle Han, dokuz adet bineğini bu ağaca bağlar". Her ne kadar burada dokuz ağaçtan bahsediliyorsa da, muhtemelen burada sözedilen aynı ağacın dokuz dalı olmasıdır. Efsanenin devamı da zaten bunu göstermektedir; "Kız içeri girmeden önce ağaçların yanında biraz bekledi ve şu yazıyı gördü: Kudai, yeri ve göğü yarattığında, bu ağacı da yarattı. Şimdiye kadar

---

152 Potanin, Otserki, IV, 555-556

153 Sama, IV, 226

154 Karjalainen, 305

İrle Han dışında hiçbir insan veya hayvan yaşarken bu ağacın yanına kadar gelemediler"[155]

Golde inançlarında ise, üç tane "dünya ağacı" vardır. Bunlardan biri gökyüzünde, insan ruhlarının doğumlarından evvel kuş yavrusu suretinde yaşadıkları yerde, ikincisi yeryüzünde, üçüncüsü de yeraltındadır.[156]

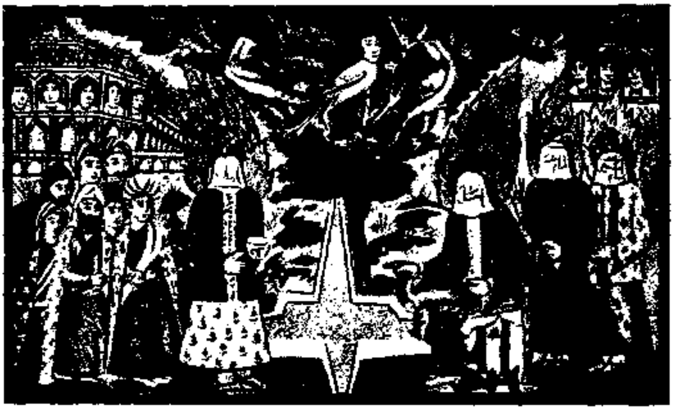
Dünya sütunu ve dünya ağacı tasavvurlarının her ne kadar ortak noktaları varsa da, en önemli farklılıkları "Dünya ağacının" yaşayan bir varlık olması ve en önemli özelliğinin de tazeliği ve bereketli oluşudur. Bu sebeple, çeşitli halkların efsanelerinde ağacın bulunduğu yer genelde bir kaynağın, ırmağın veya gölün kenarı veya bilfiil suyun içindedir. Ostyak efsanelerinde " üzerinde dünya ağacının yetiştiği, gökyüzünün ortasındaki engin deniz" olarak tasvir edilirken,[157] ağacın beslendiği suyun nasıl tasavvur edildiği ise Minusinsk Tatarları arasında bir şiirde şöyle dile getirilir:

> On iki gök ülkesinin üzerinde,
> Engin bir dağın tepesinde,
> Bir kayın yukarılara yükselir,
> Kayının yaprakları arasında,
> Kayının kabuğu altındandır.
> Kayının dibinde,
> Küçük bir boşluk vardır,
> Hayat suyu ile ağzına kadar dolu
> Altın bir kâse durur boşlukta,
> Nöbet bekler kayının başında,
> Kudai'nin görevlendirdiği (oraya diktiği)
> o yaşlı kahraman Tata,
> Sarı-kahverengi bineği ile[158]

Hayat ve kader ağacı kavramı, Osmanlı Türk kültüründe "Tuba" ağacı olarak geçer. Göğün ortasında yetişen bu ağaç, o kadar büyüktür ki, milyonlarca yaprağıyla, bu yaprakların her biri, bir insanın hayatını sembolize eder. Bir insan öldüğünde, ağaçtan bir yaprak düşer.[159]

---

155 Castren, Forelasningar, 15
156 Sternberg, Kult orla, 735
157 Karjalainen, 305
158 Schiefner, Heldensagen, 62 s.
159 Mészáros, Osmanisch-türk. Volksglaube, 63

(resim 16)
Tuba ağacı ve üzerinde duran Huma kuşu. Tuba ağacının altındaki kaynaktan dört yöne ırmaklar çıkmakta olup, yüzleri kapalı kişiler Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerdir. Resmedilmiş diğer güzellikler de müslümanların cennet inancına ilişkin sembollerdir. Resim, Bir Pers dini eserinden alınmıştır

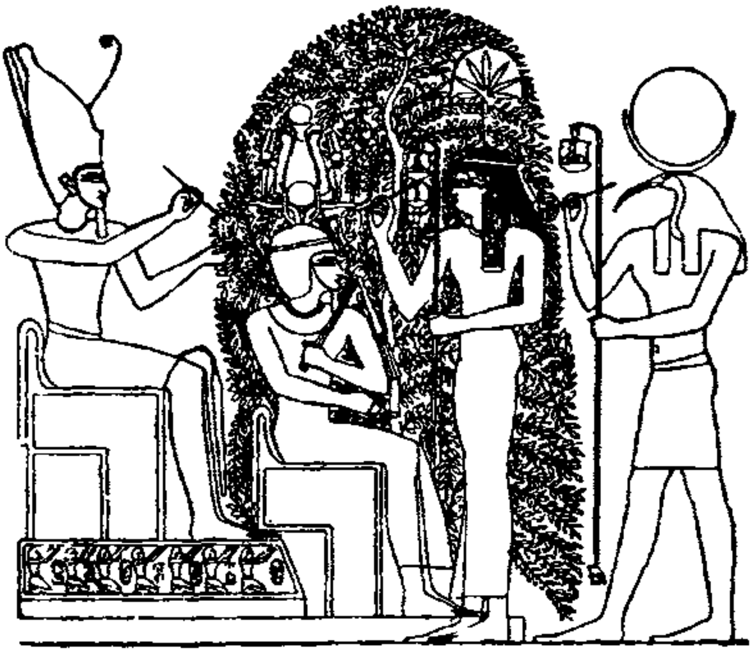
Müslüman İranlılara göre de, bu ilâhî "Tuba ağacı" bir kaynağın kenarında yetişir (resim 16).

Moğol mitlerinde "Zambu" isimli bir ağaçtan bahsedilir ki, kökleri Sumer dağının diplerine, dalları da dağın zirvesinden daha yukarılara kadar uzanır. Ağacın meyveleri, Tengerilerin yiyeceğini oluşturur. Dağdaki uçurumlarda yaşayan şeytanlar (asuras), Tanrıların bu ayrıcalığını kıskandıklarında, Tanrılara; "neden bizim ağacımızın meyvelerini yiyorsunuz, bu ağaç bizim topraklarımızdan çıkıyor (yükseliyor)" diye seslenirler. Bunun üzerine başlayan tartışmanın sonunda Tanrılar ve şeytanlar arasında savaş çıkar ve sonuçta şeytanlar yenilirler.[160]

Sumer dağı dışında, "asuraslar"da, bu Moğol efsanesinin kökeninin Hindistan olduğunu ortaya koymaktadır. Hind inancına göre "asuraslar", Sumeru dağının derin yarıklarında, uçurumlarında yaşarlar ve İndra, diğer tanrılara karşı saldırılarını buralardan başlatırlar.[161] Tanrıların beslendikleri "zambu" ağacı da aslında Hindlilerin "Jambu" adını verdikleri "Hayat Ağacı"nın kendisidir. Budist mitolojisine göre bu ağacın onaltı büyük, sayısız küçük dalları vardır. Kızıl/gri renkteki yaprakları en ince ipekten daha ince olup, çiçek açtığında, altın çiçekler açar, meyvelerinin içinde kaz yumurtası büyüklüğündeki fındıklar bütün hastalıkların şifasıdır. Ağacın altın sarısı öz suyu eritilmiş tereyağı gibi akmakta ve bu ağacın yakınlarındaki varlıklar, bu ağaçtan beslenmektedirler.[162]

Pallas'ın naklettiğine göre Kalmuklar, "zambu" ağacının dünyanın tam ortası olduğuna inandıkları Dsomaloiba nehri kıyısındaki Oçir-Orron isimli bir yerdir. Efsanelerinde anlattıklarına göre, bu ağacın meyveleri her sonbaharda olgunlaşan bir araba tekerleği büyüklüğünde, iştah açıcı ve çok lezzetli meyvelerdir. Bu meyvelerden

160 Potanin, Otserki, IV, 223 s.
161 Schott, Über den Buddhaismus, 9
162 Grünwedel, Mythologie des Buddhismus, 50

(resim 17)
Kader Tanrıçaları Sekhait, Thout ve Atum "gök yüzü ağacına" ağacın altında oturan kralın kaderini yazıyorlar. Mısır çizimi.

nehre düşenleri, akıntıya kapılıp "dünya denizinin" ulaştığında, onları da denizde yaşayan Lu Han (Ejderhaların Hanı) yer.[163]

Hind kültüründen gelme bir başka unsur da, "djambu barus"tır (Sumatra batak). Bu ağacın yapraklarına Gök Tanrı (Mula-Cadi) insanların kaderini yazar. Bir insan doğup da ruhu (tondi) gökyüzünden yeryüzüne inmeden önce, ruhu için bu ağaçta bir yaprağın tahsis edilmiş olması gerekir. Bu yaprakta yazılı olanlara göre o insanın hayatı şekillenir. Bir başka efsaneye göre de, Tanrının yanında iki tane kadın vardır. Bunlar "djambu barus" ağacının altında yaşar ve bu ağaçtan beslenirler. Her birinin kendi vazifeleri vardır, bunlardan biri ölçüp, biçip tartar, diğeri de hayat ağacının yapraklarına yeni doğan insanın kaderini yazar. Yazıldığı andan itibaren bu kader artık kesin olarak kararlaştırılmış ve değiştirilmesi mümkün değildir.[164]

Bu tarz bir "kader kâtibi" tasavvuruna yazı sanatının doğduğu Mısır kültüründe de rastlanır. Eski Mısırlıların resimlerinde, aynı vazifeyi üstlenmiş bulunan bir Tanrıça görülür. Yandaki resimde (resim 17); Kader tanrıçası Sekhait'in yardımcıları ile beraber kader ağacının altında oturan firavunun kaderini yapraklara yazarken görülmektedirler.

163 Pallas, Sammlungen, II, 36 s.
164 Warneck, Die Religion der Batak, 49-50

Yukarıdaki bölümlerde Minusinsk bölgesi Tatarlarına ait bir şiirden yapılan alıntıdan hatırlanacağı üzre, "Hayat Ağacı"nın altında nöbet bekleyen Tata isimli "Ata" nın (soyun kurucusu) bahsi geçmekteydi. Moğol ve Kalmukların "Hayat Ağacı" efsanelerinde "Ata" nın adı geçmemesine rağmen, başka pek çok halk efsanelerinde o halkın-hâtta insanlığın atasına- "Hayat Ağacının" altında rastlanır. Meselâ, Yakutların şiirlerinde "Hayat Ağacı" ile ilgili olarak sadece "Ata" değil, oldukça ilginç başka tasavvurlara da rastlanır.

Bu efsanelerden birinde; "Sekiz köşeli dünyanın sarı göbeğinde, sekiz dallı ulu bir ağaç vardır. Kabuğu ve gövdesi gümüşten, öz suyu altın gibi parlaktır. Kozalakları dokuz boğumlu testi büyüklüğünde, yaprakları at derisi boyunda, tepesinden aşağı ilâhî lezzette sarı bir mayi akmaktadır. Oradan geçenler bundan tadarlarsa, yorgunlar yorgunluklarını atar, aç olanlar doyarlar"[165] biçiminde geçer.

Yakut efsanelerinde "Hayat Ağacının" bulunduğu yer, aynı zamanda ilk insanın da yaşadığı yer; yâni bir nevi cennettir. İlk insan (yâni, Ata) dünyaya geldiğinde, neden burada olduğunu bilmek ister ve bu yüce ağaca gider. Ağacın tepesi üç katlı gökyüzünün içinden yukarılara uzanmakta, dallarından tadına bakana mutluluk ve huzur veren sarı bir sıvı süzülmektedir. O sırada ağacın dibinde bir boşluk peyda olur ve dişi bir varlık yarı beline kadar buradan çıkarak, ilk insana "İnsan neslinin atası olmak için bu dünyaya geldiğini" anlatır.[166] Aynı efsanenin bir başka anlatımında ise, ilk insana "Beyaz delikanlı" adı verilir. "Geniş, durgun derinliklerin yukarısında, dokuz kürenin ve yedi gök katının altında, dünyanın orta noktasındaki dünyanın göbek deliğinde, dünyanın en sakin noktasında, ayın asla küçülmediği ve güneşin asla batmadığı, kışın hiç gelmeyip, hep yazın hüküm sürdüğü, Guguk kuşunun hep öttüğü yerde bir "Beyaz delikanlı" yaşıyordu. Bu delikanlı "nereye geldiğini anlamak ve kendisine barınak bulmak için dolaşmaya başladı. Doğuda geniş, solgun bir arazi uzanmakta, bu arazinin ortasında büyük bir tepe, tepenin üzerinde de ulu bir ağaç vardır. Ağacın reçinesi saydam ve hoş kokulu idi. Kabuğu asla kurumuyor, kırılamayacak kadar sağlam, dev yaprakları asla sararmıyordu. Ağacın öz suyu gümüş renginde ve çiçeğe durduğu zaman sıra sıra kupa büyüklüğünde çiçekler açıyordu. Ağacın tepesi yedi gök katının üzerine uzanıyor ve Baş Tanrı Ürün

165 Hudjakov, 112

166 Skaz. burj., 149

Ay Toyon bineğini buraya bağlıyor, kökleri yeraltının derinliklerine uzanıyor ve orada yaşayan efsanevî yaratıkların evlerinin direğini teşkil ediyordu.

"Beyaz delikanlı" adımlarını Güneye doğru yönelttiğinde, yeşil çayırların ortasında bir "Süt gölü" gördü; hiç bir rüzgâr bu süt gölünün sularını dalgalandırmıyor, kıyılarındaki kumsallarda kesilmiş süte benzeyen bataklıklar vardı. Kuzeyde, içinde her cins hayvanın yaşadığı karanlık bir orman vardı ve bu ormandaki ağaçların dalları gece gündüz hiç durmadan hışırdıyorlardı. Ormanın arkasındaysa, karlı doruklarıyla sanki kafalarına tavşan derisinden şapka giymiş gibi görünen engin dağlar uzanıyordu. Dağlar, gökyüzünün derinliklerine doğru uzanarak bu bölgeyi soğuk rüzgârlardan koruyorlardı. Batıda ise, çalı ve makilerden oluşan bir koruluk, koruluğun arkasında ulu çamlardan meydana gelen bir çam ormanı, bu ormanının ardında da, çok uzaklarda, tepeleri düz birkaç tane dağ görünüyordu.

"Beyaz delikanlının" gelmiş olduğu dünya, işte böyle bir dünya idi. Yalnızlıktan bunalmış ve yorgun bir hâlde, "Hayat Ağacına" geri dönüp, ağaca karşı; "Ağacımın ve yuvamın yüce Tanrıçası. Yaşayan her varlığın bir eşi ve kendisinden sonra devam edecek nesli var, ama ben yalnızım. Dünyayı dolaşmak ve kendime uygun bir eş aramak, kendi gücümü kendi eşimle tartmak, insanlarla tanışmak, onlarla yaşamak, onların nasıl yaşadığını görmek istiyorum. Benden yardımını ve rahmetini esirgeme, bütün çaresizliğimle sana yalvarıyor, önünde diz çöküp başımı eğiyorum" diye seslendiğinde; ağacın yaprakları hışırdamaya ve "Beyaz delikanlının" üzerine süt beyazı ince bir yağmur yağmaya, hafiften bir rüzgâr esmeye başlamasıyla, ağaç çatırdar ve köklerinin arasından dişi bir yaratık beline kadar dışarı çıkar. Efsanede ağacın Tanrıçası "orta yaşta, ciddi bakışlı, saçları açık ve göğüsleri çıplak" olarak tasvir edilir. Tanrıça "Beyaz delikanlıyı" kendi göğsünden emzirir ve "Beyaz delikanlı" daha ilk emdiği anda, gücünün yüz kat arttığını hisseder. Tanrıça, "Beyaz delikanlıya" başarı dileyip kutsar ve "ne su, ne ateş, ne de buz"un kendisine zarar veremeyeceğini söyler.[167]

Efsanenin anlatımından da anlaşılacağı üzere, bu efsanenin Kuzey Sibirya'nın sert ikliminde yaşayan Yakutların tahayyülünden çıkmış olmasına pek imkân olmamakta, zira efsanede tasvir edilen cennet,

---

167 Gorohov, Yryn Uolan, 43

bu efsanenin daha zengin ve bereketli bir tabiatın bulunduğu bir kültürden geldiğine işaret etmektedir. Kuzeydeki karlı doruklarıyla (tavşan derisi başlık benzetmesi) dağlar ve bereketli tabiat tasvirlerinden yola çıkarak, efsanenin kökeni hakkında kafa yoracak olursak, karşımıza Kuzey Hindistan veya Ön Asya ihtimâlleri çıkmakta, fakat tasviri yapılan coğrafyayı tek başına bu konuda başvuru kaynağımız olarak almak mümkün değildir, çünkü, "Süt Gölü" örneğindeki tasavvur biçimi, muhtelif kültürlerde dünyanın göbek deliği tasavvurları ile yakından ilgili olup, bu efsanenin muhtelif anlatımlarında coğrafyaya dair değişik özelliklerle karşımıza çıkmaktadır.

Destanımızı incelemeye devam etmeden önce, Middendorf'un çalışmalarında Yakut dili konusunda derlemelerine başvurmak zorundayız. Bu derlemelerde ilk insan, Yakutların atası "Eraydah-buruydah Ar Zoghotoh (äräidäch buruidach ar sohotoch) (eziyet/cefa ve günah/kusur yükü altında ezilen yalnız kişi) olarak adlandırıldığı gibi, burada bu "Ata"nın evi de tasvir edilir. Bu ev, bir tarlanın tam ortasında ve gümüş gibi parlayan dört köşesi, kırk penceresi, elli direği ve otuz tane tavan kirişiyle duvarları ve altından yapılma zemini dört kat, gümüşten çatısı ise üç kattır. Ağacın kendisi ise şu şekilde tasvir edilmektedir; "Etrafa bakmak için evin doğudaki kapısından dışarı çıkıldığında karşısında çayırların ortasında "ağaçların kralını" gördü. Ağaçların Kralının tepesinde hafif bir yel esmekte ve sayısı bilinmeyen asırlarca o çayırın orta yerinde yükselmektedir. Bu ağacın kökleri yeraltına dünyasına, dalları da dokuz gök katının üzerine kadar uzanmakta, yapraklarının her biri yedi kulaç, kozalakları ise dokuz kulaçtır. Yaşlı, güçten takâtten düşüp, aç kalmış beyaz veya siyah çiftlik hayvanlarıyla,[*] uçan veya koşan yaban hayvanları, bu ağacın budaklarından ve gözlerinden süzülüp, dereler gibi akan öz suyuyla, reçinesini yaladıklarında karınlarını doyurdukları gibi, tekrar genç ve zinde hale gelirler. Efsanede ayrıca; kendisine Ağacın ruhu denilen, kar beyaz saçlı, keklik gibi zarif bedeni, iki tulum büyüklüğündeki göğüsleri ile ağaçların kralının köklerinin arasından yarı beline kadar dışarı çıkan" yaşlı Tanrıçadan da bahsedilir. Tanrıça ortaya çıktığında, ağaç çatırdayarak, küçülmekte ve Tanrıça gözden kaybolurken, yine çatırdayarak büyüyüp eski yüksekliğine ulaşmaktadır. Bu "yalnız kişi", ağacın ruhu olan Tanrıçadan babasının Gök Tanrı (Ar Tajon) ve annesinin de Kübay Hatun olduğunu, kendisinin üçüncü gökte yaratılıp, "insanların atası" olmak üzere bu dünyaya gönderildiğini

[*] Kitabın aslında, vieh kelimesi kullanılmış. Bu kelime, en dar anlamıyla sığır, biraz daha geniş anlamıyla bütün evcil hayvanlar ve daha da geniş anlamıyla hayvan anlamda kullanılmaktadır. Tercümede cümlenin gelişline uygun olacağı kanaatiyle, çiftlik hayvanları olarak kullanmayı tercih ettik. (ç.n.)

öğrenir. Tanrıça, ağacın kökleri arasındaki "ölümsüzlük suyundan" biraz alarak bir mesane kesesi[*] içine doldurur ve şu sözleri söyleyerek onu koruması için "yalnız adama" verip; "bunu sol kolunun altına bağla, zorda kaldığında bu sana şifa verecektir" der. Efsanenin ilerleyen bölümlerinde kendisine bir eş aramak için yola çıkan kahraman, bir canavar ile karşılaşır ve onunla dövüşür. Dövüş esnasında canavarın vurduğu bir darbe tam kalbinin üzerine isabet ederek kahramanı yaralar, ama tam bu esnada kesenin patlaması ve tam yaranın üzerine akmasıyla, kalbi bir anda iyileşir. Bu hayat suyu, kahramanımıza aynı zamanda dokuz kat kuvvet de verir.[168]

[*] Kitabın aslında blase kelimesi kullanılmış, bu kelimenin birinci anlamı kabarcık, diğer anlamı ise mesane, sidik torbasıdır. (ç.n.)

"Hayat Ağacının" bu şekilde tasavvur edilmesinin ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı pek belli değildir. Ancak, buna yakın benzeri efsanelere Asya'da pek çok eski kültürlerde rastlanmaktadır. Meselâ, Sami halklar arasında görülen bu efsane İncil'de; "Bahçede iyi meyve veren çeşit çeşit güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında hayat ağacıyla, iyiyle kötüyü ayırt etme ağacı vardı" (Genesis 2/9) biçiminde karşımıza çıkar. Burada da Yakut efsanelerinde anlatıldığı gibi, ilk insan ve hayvanlar Hayat Ağacı'nın yakınlarında yaşamakta olup, bu ağaç onları beslemekte ve ölümsüzlük sunmaktadır. Bu fikir, sadece İncil'deki cenneti tasvir eden bölümde değil, aynı zamanda Yuhanna bölümünde de karşımıza çıkar" Kim ki nefsini yenerse, ona Tanrı'nın cennetindeki Hayat Ağacı'ndan yemek vereceğim" (Yuhanna, 2/7) der. "Hayat Ağacı'nın" köklerinden hayat suyu çıkmasına ilişkin yansımayı aynı bölümün başka bir yerinde; "Tanrının tahtından akıp gelen berrak Hayat Suyu'nu gösterdi bana" (22/1/f) ……. Irmağın her iki yanında her çeşit meyve ağacı yetişecek, yaprakları solmayacak, meyveleri tükenmeyecek. Her ay meyve verecekler, çünkü tapınaktan çıkan sular oraya akıyor. Meyveleri yiyecek, yaprakları şifa için kullanılacak (Hezekiel, 47/12) olarak geçmektedir. Burada da Hayat Ağacı'nın iyileştirici, şifa verici etkisinden bahsedilmektedir. Yakut efsanelerinde geçen bazı figürlerde ise (meselâ, "Ağacın Ruhu" isimli Tanrıça) İncil'de rastlanmaz, bu sebeple bu tasavvurun Yakutlara geçiş kaynağının İncil ve Kutsal Kitap efsaneleriyle ilgili olması pek muhtemel görünmektedir.

Bu durumda, Yakut efsanelerinde yer alan bu tasavvurun başka nerelerde yeraldığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

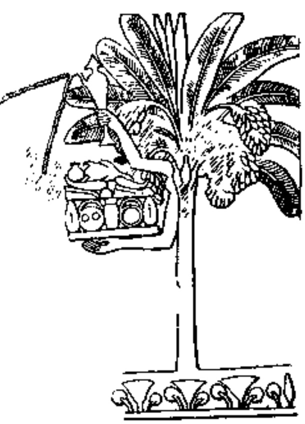
168 Middendorff, Reise, III, 79 ss.

Bu sorunun araştırılması kadar, bunun yanında birçok başka zorluğu da beraberinde getirmektedir, zira sadece İncil'de değil, Hind ve İran mitolojilojilerindeki pek çok efsanede ilk insanın "Hayat Ağacı"nın olduğu yerde yaşadığına ilişkin anlatımlar yeralmaktadır. Meselâ, Rigveda'da (X, 135/I), insan neslinin atası olan Yama'nın, Tanrıların meclisindeki bir ağaçtan su içtiği ve orada eski ataları ağırladığı anlatılır. Hind mitolojisindeki cennet, gök yüzünün üçüncü katında yer alır ve bu kat o dönemki inançlara göre muhtemelen göğün en üst katıdır. Atharvaveda'da da (V; 4/3) "Göğün üçüncü katında, Tanrıların makamı olan Asvattha ağacı vardır" şeklinde geçmektedir. "Hayat Suyunun" kaynağı da bu ağaçta olup, "Soma", "Madhu", "Amrta" da buradan çıkmaktadır[*] Chandogja Upanişat'da (VIII. 5/3) ise, Brahma'nın gökyüzünün üçüncü katında, Airam-madija denizinin kıyısında bulunan altın evinin önündeki ağaç "Hayat Ağacı", "Soma'nın damladığı ağaç (asvattha somasavana)" olarak anlatılmaktadır. (resim 18)

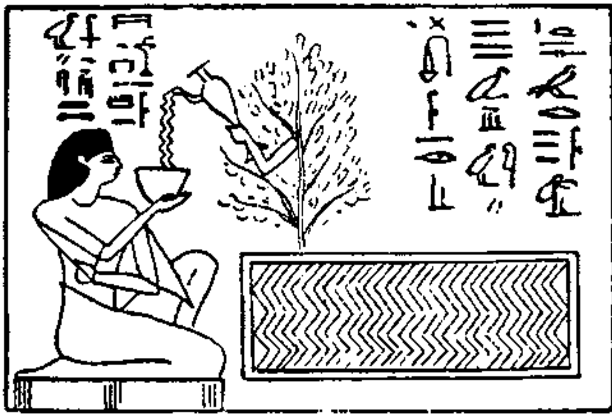
[*] Burada her üç kelime de Hind mitolojisinde ve Veda metinlerinde her biri ayrı Tanrısal içecekler olarak geçmektedir. (ç.n.)

İlk dönem Hind efsanelerinde bu ağacın yeryüzünde bir yerlerde, dünyanın merkez dağında olduğu tasavvur edilir. Rigveda metinlerindeki "insanların atası Yama", İran mitolojisindeki karşılığı olan "Yima" da dünyanın merkezinde bulunan "merkez dağ"da yaşamaktadır. (Yasna, 9/4, ff, Vend.2/5). Öyle anlaşılıyorki, bu inanç şeklinin kökeni muhtemelen Hind-İran (indoiranische Zeit) dönemine kadar uzanmaktadır. İlk dönemlerde "merkez dağı"nın zirvesinin göğün üçüncü katına kadar uzandığı tasavvur edilirken, zaman içerisinde ağaç ve çevresindeki bütün ortam göklere taşınmıştır. Bu efsanevî dağa ilişkin inançlar göz önüne alındığında, Mani dini mensuplarının hayatın başlangıcını anlatırken; "İlk insan Kutup yıldızının ülkesinden gelmiştir"[169] ifadesini kullanmaları gayet tabii görünmektedir. Gerek İran, gerekse Hind mitolojilerinde göğün üçüncü katındaki bu cennet, sadece Tanrıların değil, aynı zamanda insanların atalarının da yaşadığı yerdir. Keza, Altay Tatarlarının cenneti, göğün üçüncü katında yer almakta ve hem "Hayat Ağacı" hem de insanların nesillerini devam ettirmek isteyen ataları bulunmaktadır.[170] Mezopotamya kültürlerinde de cennete ilişkin buna benzer tasvirlere rastlanır. Göründüğü kadarıyla, ölümsüzlük fikrinin bunu sağlayacak bir yiyecek maddesi olmadan tasavvur edilebilmesine rastlanmamaktadır. Babillilerde de, "Tanrıların dağı"nda bulunan

(resim 18)
Mısır hayat ağacı

[169] Schröder, Altgerm, Kulturbrobleme, 115
[170] Radloff, Aus Sib. II, 6

(resim 19)
Hayat suyu kaynağıyla, yanında yetişen ağacın yanında ölmüş birinin temsili resmi. Mısır resimi

hayat pınarıyla, orada yetişen ve "ihtiyarları gençleştiren" bitki tasavvuru yer alır. Bunu, Babillilerden kalma resimlerde "Hayat Ağacı" figürlerinden anlayabiliyoruz.

Her ne kadar efsanelerde geçen cennet tasavvurları birbirlerine yakın özellikler taşıyorsa da, bunların bir kısmında öte taraf/ölümden sonraki cennet hayatı şeklinde tasviriyle, diğerlerindeki ilk insanın doğduğu yer olarak adı geçen yer olarak birbirlerinden ayrıldıkları önemli bir husus vardır. Meselâ, Yakut efsaneleri veya Ahdi Atik'te (Eski Ahid/Tevrat) sözkonusu olan cennet tasavvuru bu ikinci gruptadır. İlk insan "Gayomaretan"ın yeryüzünün merkezindeki dağ "Haraberezaiti"de yaşadığını anlatan bir İran efsanesi de bu gruba dahil edilebilir. Bu efsaneye göre, bu dağda aynı zamanda "Hayat Irmağı" (Ardvisura) ve onun kıyısında da altın yapraklı "Hayat Ağacı" (Haoma) yeralmaktadır. Fakat, İran mitolojisindeki cennete ilişkin diğer efsanelerde bu tasavvuru tam olarak karşılayacak bir unsura rastlanmaz. Buna mukabil, İran ve Yakut efsanelerinde bazı paralel öğeler mevcuttur, meselâ her iki efsanede de insanların atası "beyaz" veya" ışıltılı" biri olarak tasvir edilir.[171] Yakutların Hayat Ağacı'ndaki Tanrıça, hiç şüphesiz Ön Asya'nın iri göğüslü Ana Tanrıçası ile paralellik gösterir. Bu "Ana Tanrıça" kültü, Artaxerxes Mnemon tarafından M.Ö. 400 civarlarında Pers dinine dahil olmuş ve inanışa göre bu Ana Tanrıça, Hayat Ağacında yaşamaktadır. Göründüğü kadarıyla, Mısırlılar da Hayat Ağacı'nı dişi bir varlık olarak tasavvur etmişlerdir.

Mucizevî "Hayat Ağacı" tahayyülü, hiç şüphesiz ki insanlığın yarattığı efsanelerin en önemli ilham kaynaklarından biri olmuştur. Bu konuda Yakut halk şiirlerinde (destanlarında) bununla ilgili oldukça teferruatlı hatıralar muhafaza edilmiştir. Bu sebeple biz de dikkâtimizi ağırlıklı olarak Yakut efsaneleri üzerine çevireceğiz.

Yukarıda nakletmiş olduğumuz efsanelerden anlaşılacağı üzere, Hayat Ağacı'nın çevresinde ilk insan dışında yaradılışın bütün hayvanatı

171 Carnoy, Iranian Mythology (The Mythology of all Races, VI), 298

da yeralmakta ve hepsinin beslenme kaynağı bu Hayat Ağacıdır. Ancak, daha ilk başlarda bu ağacın daha da öte bir anlamı olması muhtemeldir. Middedorf'un derlemiş olduğu efsaneye göre, Baş Tanrı ve Doğum Tanrıçası (Hayat Ağacı'nda yaşayan bu Tanrıça) bazı efsanelerde Kubay Hatun, ilk insanı göğün üçüncü katında yaratmış ve buradan yeryüzüne indirmiştir. Efsanenin başka anlatımlarında ise, insanların atasının nasıl buraya gelmiş olduğu anlatılır. Gorochov'un Yakutlar arasında derlediği efsaneye göre, nereden geldiğini merak eden ilk insan, bu konuda uzun uzun düşündükten sonra, bu harika ülkede kendi kendine doğmuş (ortaya çıkmış) olduğu fikrine varmıştır. Bunu efsanede geçen şu sözlerden anlıyoruz: "eğer gökten inmiş olsaydım, üzerimde kar ve kırağı, yeryüzünün Güneyinden, Kuzeyinden, Doğusundan veya Batısından buraya gelmiş olsaydım, üzerimde ağaç veya ot kırıntılarıyla, rüzgarın kokusu olurdu, eğer yerin derinliklerinden gelmiş olsaydım, üzerimde toz toprak olurdu"[172] Efsanedeki ilk insan, bu mucizevî ağaç ve ağacın göğsü süt dolu Tanrıçasını görünce, hisleri onu gerçeğe yöneltmesiyle şöyle diyecektir; "Bana anne ol, sanki beni sen doğurmuşsun gibi. Bana yaratıcı ol, sanki beni sen yaratmışsın gibi". Anne şefkati arayışı ise; "Öksüz olan beni yetiştirdin, küçük olan beni büyüttün"[173] sözleriyle dile getirilir.

Burada sadece insan değil, bütün yaratılmış olan canlılar da var oluşları için bu mucizevi ağaca şükran duyarlar. "İlk insan" ağaç ile şöyle konuşur: "Benim beyaz sığırımı büyüttün, şimdi de benim siyah sığırım için uğraşıyorsun, kuşlarımı ve vahşi hayvanlarımı korudun, karanlık sulardaki balıklarımı bir arada tuttun"[174]

Bazı yerlerde "Hayat Ağacı", bütün bitkilerin anası olarak tasavvur edilir. Meselâ, 17. yy'dan kalma dinî bir Rus el yazmasında "Hayat Ağacı" tarif edilirken; "cennetin ortasında duran hoş kokulu "Hayat Ağacının" üst dalları göğün yukarısına uzanır, dalları cenneti sarar, köklerinden on iki tane süt ve bal kaynağı çıkar ve üzerinde bütün ağaçların yaprakları ve meyveleri bulunur" ifadeleri kullanılır.[175]

Eski İran'da "Hayat Ağacı" için kullanılan Vispatokma (Bütün tohumların "meni" ağacı) tanımı da muhtemelen aynı anlamı taşımaktadır. Yakut efsanelerine bakıldığında, dünyanın merkezinde yetişen

---

172 Gorohov, Yryn Uolan, 43; vrt. Skaz. burj., 149
173 Middendorff, Reise III, 87
174 Sarma, III, 87
175 Afanasev, Poet. vozzr., II, 294

bu dev ağacın bir nevi "Tabiat Ana" olarak düşündükleri ve haklı olarak ona "Hayat Ağacı" adını vermiş olduklarını görürüz.

Bu konuda Goldeler arasında da sözü edilmesi gereken ilginç bir tasavvur vardır. Goldelere göre dünyaya gelecek bütün insanların ruhları (omija), gökyüzündeki büyük bir ağaçtan (omija-muoani) doğup, küçük kuşlar şeklinde yeryüzüne inerler.[176] Dolgan inançlarında da göğün çok yukarılarında, dallarında Baş Tanrı Ajy Tojon ve eşi Suolta –İye'nin çocuklarının yaşadıkları mucizevi bir ağaçtan bahsedilir. Ölenlerin ruhlarını (kut) gökyüzüne çıkaran şamanlar, ruhları bu ağaca taşırlar. Ruhların küçük kuşlar suretinde bu gök ağacının dallarında yaşadıkları inancı, Goldelerde olduğu gibi, Dolganlar ve Tunguzlar arasında da görülür.[177]

Eski Persler, dünya ağacını aynı zamanda "Kartal Ağacı" olarak da adlandırırlar. Birçok efsanede, bu ağacın tepesine tüneyen kartaldan bahsedilir ki, Hind ve Hind etkisi taşıyan Orta Asya efsanelerinde, kanatlarını çırpması ile fırtınalar yaratan kudretli Garuda (Kartal) bu ağacın tepesinde tünemektedir. Ön Asya kültürlerinde rastlanan bu tasavur şekline, arkeolojik tetkiklerde ortaya çıkan mühürlerde sıklıkla dünya ağacının üzerine tünemiş kartal figürlerinde rastlanır. Bunların dışında değişik coğrafyalardan dikkâte değer benzeri örnekler de bulmak mümkündür. Meselâ, İzlanda mitolojisinde geçen "dünya meşesi"nin (yggdrasils askr) tepesinde bir kartal vardır ve önceki bölümlerde bahsetmiş olduğumuz gibi Kuzey Sibirya efsanelerinde yer alan çift başlı kartal "dünya sütunu"nun üzerinde tünemektedir.

Bu efsanevî ağaçla ilişkili olarak sık sık karşılaştığımız bir başka hayvan, yılandır. Kalmuklarda, "Zambu" ağacından denize dökülen yaprak ve meyveleri bir ejderhanın yediği anlatılır.[178] Moğollar ve Buryatlar bu yılana "Abirga"[179] adını verirler. Bazı Orta Asya efsanelerinde Abirga ağacın gövdesine sarılan yılan, kartal/Garide (Garuda) ona saldırmaktadır.[180] İskandinav mitolojisindeki dünya ağacının tepesindeki kartal ile, ağacın altında yaşayan yılan (Niðhoggr) arasında bu tarz bir düşmanlık vardır. İncildeki cennet hikayesinde veya bundan türeyen diğer efsanelerde yeralan yılan motifi, hayvanların en alt

176 Lopatin, 199
177 Vasiljev, Izobrazenija, 281
178 Zitetskij, Otserki, 66
179 Hangalov, Nov. mater., 42
180 Potanin, Otserki, IV, 188

mertebesine örnek teşkil ederken, burada dikkât çekici olan hikayelerde yılanın karşısında rakip olarak kartalın bulunmamasıdır. Muhtelif kültürlerde, "Hayat Ağacı" -veya dünyanın merkezi, "Dünya dağı" veya "Dünyanın göbeği"- ile ilgili efsane veya sanat eserlerinde sıklıkla yer alan iki yaratıktan birinin yeraltının kötü güçlerini temsil eden yılan, diğeriyse göklerin gücünü temsil eden kartaldır.

"Cennet Irmakları" ve Onların Kaynakları

Daha önce de bahsi geçmiş olduğu gibi, Ostyak şiir ve destanlarında "Dünya ağacının," gökyüzünün ortasındaki engin denizin ortasında" yetiştiği anlatılır. Muhtemelen bu tasavvur, Ostyakların kendi yarattıkları bir tasavvur olmayıp, Turuhansk Samoyedleri ve Yenisey efsanelerinde geçen ve Yenisey nehrinin de kaynağı olduğuna inanılan "büyük gökyüzü denizi" ile aynıdır. Eski İranlıların Ardvisura denizi de bu tarz bir tasavvurun ürünüdür. İnanışa göre Ardvisura, dünya dağının üzerinde, Hayat Ağacı kıyısında bulunmakta ve dünyanın bütün nehir ve dereleri bu denizden doğmaktadır.

Dünya ağacının altında bulunan deniz veya kaynağın özel bir sıvı ihtiva ediyor olması fikri de oldukça yaygın bir inançtır. Orta Asya halkları ve Yakutlar bu denize "Süt Gölü" adı verirler. Yakut efsanelerine göre, Gök Tanrı'nın aslında sütbeyazı kayalardan oluşan bir dağ olan tahtının çevresinde süte benzer göller vardır ve bu göllerin yüzeyleri asla kaymak tutmaz.[181] Tunguzlar kendi aralarında anlattıkları hikayelerde, eteklerindeki çayırlarda gümüş otların altın çiçekler açtığı ve dört bir yanı su yerine süt dolu olan göllerle çevrili olan bir dağdan bahsederler.[182] Cenneti, İran mitolojisinde olduğu gibi, gökyüzünün üçüncü katında tasavvur eden bazı Altay Tatarları, üçüncü katta bu gizemli "Süt Gölü"nün bulunduğuna inanırlar.[183] Orta Asya destanlarından birinde bu "gökyüzündeki Süt Gölü" tahayyülüne rastlanır. Efsaneye göre, kudretli bir "Han", efsanevî kartal Garuda'nın kanatlarını kendisine getirecek olana kızını vereceğini vaat etmiştir. Bu maksatla yola çıkan kahramanlara yolda bir başka delikanlı da katılır. Delikanlı, bu efsanevî kuşun nerede yaşadığını öğrenmek istemektedir. Bir dağın tepesine çıktıklarında, üzerlerindeki gökyüzünün

---

181 Hadjakov, 202

182 Georgi, Bemerkungen, I, 291

183 Radloff, Aus Sib. II, 6, 11

beyazlaşmaya başladığını fark ederler. Sonradan katılan delikanlı, "göğün arkasında ne olduğunu" sorduğunda ona; arkada "Süt Gölü"nün olduğunu, devamında delikanlının; "ortasındaki o karanlık şeyin ne olduğunu" sorduğunda "orada orman olduğunu ve kartal Garuda'nın da o ormanda yaşadığını"[184] söylerler. Efsanemizdeki Süt Denizi, kahramanlarımızın üzerine tırmanmış oldukları göğe uzanan dağın tepesindedir. "Denizin ortasındaki orman" tahayyülü ise "Hayat Ağacını" ifade etmekle, daha öncelerde görmüş olduğumuz gibi bu ağacın tepesinde efsanevî kartal Garuda yaşamaktadır.

Bu cennet kaynağının süt kıvamındaki sıvısı muhtemelen "Hayat Ağacı'ndan" damlayan mistik özsu ile aynı olup, bu tasavvur şekli Sami halklarında görüldüğü gibi, gölün sıvısının hayat verici etkisi Altay Tatar inançlarında da rastlanır. İnanışa göre ne zaman bir çocuk doğsa, "Doğum ruhu, Yayuçi" cennetteki "Süt Gölünden" çocuk için bir parça hayat gücü almaktadır.[185]

Bu hususta daha gelişmiş bir tasvire Budist Kalmuklarında rastlarız. Kalmuklara göre Marvo isimli merkez gölünün genişliği ve derinliği birbirine eşittir. Hayat Ağacı "Zambu" bu gölde yetişir ve gölün suyu muhtelif maddeler içerir. Merkez gölden dört ana yöne, dört tane büyük ırmak çıkar ve bu ırmaklar yedi kıvrım yaptıktan sonra tekrar merkezî göle dönerler. Akış yolları üzerinde her birinden 500 tane kol çıkmaktadır. Resimlerde bu göl, yüksek dağların tepesinde ve kayaların arasından kaynaklık ettiği ırmakların çağladığı şeklinde tasvir edilir. Dört değişik yöne dönük duran kayalıkların her biri bir başka hayvanı andırmaktadır. Doğuya doğru akan ırmağın çıktığı kayalıklar, bir filin çenesine, Güneye akan ırmağın doğduğu kayalıklar, sığırın, Batıya akan ırmağın doğduğu kayalıklar, atın ve son olarak da Kuzeye akan ırmağın doğduğu kayalıklar, aslan çenesine benzemektedir.[186] Bu tasavvurda hayvanlar yönleri ifade etmekte olup, her ne kadar hayvanlar daha değişik olsalar da Asya'nın muhtelif bölgelerinde bu tarz tasavvurlara rastlanır. Meselâ, Çin mitolojisinde Doğuyu mavi bir ejderha, Güneyi kırmızı bir kuş, Batıyı beyaz bir kaplan ve Kuzeyi de siyah bir kaplumbağa temsil etmektedir.[187] Moğollar, hastalıkları kovmak için eski bir Çin şehrinin harabeleri

184 Potanin, Otserki, IV, 389
185 Radloff, Aus Sib. II, 11
186 Zitetskij, 66; vrt. Pallas, Sammlungen, II, 37
187 Grube, Relig. u. Kultus der Chinesen, 180

üzerine kurdukları bir tapınağın dört yanına muhtelif yönleri temsil eden ahşap oyma resimler yaparlar ki, bu resimlerdeki aslan, kaplan, kartal ve ejderhanın her biri bir yönü temsil etmektedir.[188] Benzeri tasavvurlar, meselâ Amerika Kızılderilileri kabilelerinden Siyu efsanelerinde; "Tanrıların yalçın dağların tepesindeki evlerinin yeryüzünün dört yönüne açılan kapıları olduğu, her kapının önünde; Batı kapısında bir kelebek, Doğu kapısında bir ayı, Kuzey kapısında bir geyik, Güney kapısında da bir kunduzun nöbet beklediği,[189] şeklinde görülür. Yönlerin hayvanlarla temsil edilmesi benzer biçimde İncil'de (Yuhanna, 4/6 ff), Tanrının tahtı; "Ve tahtının önünde kristal gibi ışıldayan bir denizle, onun etrafında dört hayvan vardı. Bunlardan ilki bir aslana, diğeri bir boğaya, üçüncüsü bir insan görünümünde ve dördüncüsü de uçan bir kartal gibiydi" tanımı, Doğu mitoloji terimleriyle ifade edilmektedir ki, İncil'de aynı şekilde, dört "dünya ırmağı" tasavvuru olarak geçmektedir (Yaradılış, 2/10). Dört bir yana akan bu cennet ırmaklarının çok yüksek bir yerlerde bulunuyor olmaları gerekliliği fikri, Suriyeli Efraim'in[*] eserlerinde de görülür. Hıristiyan ve geç dönem Yahudi efsanelerinde sık sık cennet ırmaklarının kaynağının "Hayat Ağacı" olduğuna yapılan vurgu yanında, keza eski bir Pers dinî metninde (resim 16) ve İslâm inançlarında bu kaynağın nasıl tasvir edilmiş olduğunu göstermektedir. Kaynakta, Huma kuşunun yuvası olan cennet ağacı "Tuba"nın dibinde, suyu dört yana doğru akmaktadır. Eski Babil'den başlayıp, İncil'de iki Mezopotamya ırmağıyla, "Dünyanın merkezinden Doğup, dört ana yöne akan cennet ırmakları" inancı, Hind kozmografyasında da kendine yer bulur.[190]

[*] Suriyeli Efraim, M.S. 306-373 yılları arasında Urfa'da yaşamış olan hristiyan aziz.

Budist Kalmuklar, bu dünya ırmaklarının akışı esnasında merkez dağının yamaçlarını oluşturan maddelerden bir miktar alıp taşıdıklarına inanırlar. Bu sebeple, Doğu nehrinin sularında gümüş kum, Güney nehrininkinde safir kum (mavi), Batı nehrinin sularında yakut kum (kırmızı), ve Kuzey nehrinin sularında altın kum bulunmaktadır"[191] Eski Yunan'daki Orpheus kültünde dört ana elementi temsil eden ve dört ana istikamete akan dünya ırmakları tasavvuru yeralır ki, bütün bunlardan Türk kökenli halk inançlarının kökeninin dıştan geldiğini anlayabiliyoruz.

---

188 Potan in, Otserki, IV, 217

189 Kirfel, Die Kosmographie der Inder, 40, 109 s.

190 Zitetskij, 66

191 Eisler, Weltenmantel u. Himmelszelt, II, 480

İkinci Bölüm

Yaradılış

Dünyanın Yaradılışı (Kökeni)

Bir Moğol, evlilik duasında, ateşin; yer ve gök birbirinden ayrıldığında doğduğu[1] bir başka kaynakta da takım yıldızların bu ayrılma hadisesini hatırlatmak üzere gökyüzünde oldukları anlatır.[2] Banzarov'un belirtmiş olduğu gibi bu inanç, bize Moğolların bir zamanlar yeryüzü ve gökyüzünün birleşik olduklarına inandıklarını göstermektedir. Yeryüzü ve gökyüzünün birbirlerinden ayrılmaları efsanesine Moğolların komşuları olan Çinlilerde de rastlanır. Hâtta Japon mitolojisinde de yeryüzü ve gökyüzünün yumurta biçimli bir kaos oluşturduklarına ve bu kaosun içinde bütün varlıkların tohumunu barındırdığından bahsedilen efsanede, kaosun hafif ve aydınlık parçalarının yükselip, ağır ve karanlık olanların alçalmasıyla, yeryüzü ve gökyüzü meydana gelmiştir.[3] Doğu Asya'da yaygın olan bu inancın kaynağı muhtemelen yeryüzü ve gökyüzünün "dünya yumurtası"nın yarılarından oluştuğu hakkındaki Hind efsanelerine dayanmaktadır.

Dünyanın yaradılışına ilişkin çoğu Asya efsanesinin temel çıkış noktası, kıyıları olmayan sonsuz "İlk deniz"dir (Urmeer). Daha önceki bölümlerde bahsi geçen bir efsanede, gökten gelen bir yaratığın demir bir çubukla bu denizi karıştırmasıyla, denizin sıvısının koyulaşıp katılaşmaya başlaması sonunda denizin ortasında yeryüzünün

---

1 Banzarov, 8

2 Sama, 8

3 Popov, Kitajskij panteon, 1; Saskov, 29

meydana geldiği inancını görmüştük.[4] Buna benzer bir efsane Japon kültüründe; "İlahî bir yaratığın denizi karıştırırken kullandığı çubuğu havaya kaldırmasıyla, çubuktan köpüklü çamurların damladığı ve bu damlayan çamurların birikip katılaşmasıyla Japon adalarının oluştuğu"[5] biçiminde geçer.

Moğollar bu "İlk deniz"in sularını "rüzgarın tereyağı gibi katılaştırdığı ve ateşte eriyen" süt benzeri bir sıvı olarak tasavvur etmişlerdir. Kalmuklarsa; "İlk denizin yüzeyinde, aynı sütün üzerinde oluşan kaymak gibi" bir tabaka oluştuğuna ve bu tabakanın üzerinde zaman içerisinde bitkiler, hayvanlar, insanlar ve tanrıların oluştuğuna inanırlar.[6] Bu "İlk deniz" tasavvuru, Hind efsanelerindeki "Süt Denizi" tasavvurunu hatırlatır. Hind mitolojisine göre tanrılar ve şeytanlar, tereyağı yapılan bir yayığı sallarmışçasına dünya sütununu döndürürler ve böylece hayat meydana gelir. Moğol ve Japon efsanelerinde geçen çubuk tasavvurunun kökeni, muhtemelen Hind mitolojisindeki dönüşü ile denizlerin ortasında yeryüzünün oluşmasına sebep olan ve evrenin etrafında döndüğü dünya sütununa dayanır.

Yüzyıldan fazla bir zaman önce kayda geçirilmiş bir Tunguz efsanesinde Tanrının gökten yollamış olduğu bir ateş, "İlk deniz"in bir kısmını kurutmuş, sertleşmesine ve dolayısıyla, yeryüzüyle, gökyüzünün birbirinden ayrılmalarına sebep olmuştur. Bundan sonraki aşamada efsaneye, iki zıt varlığın mücadelesini konu alan tasavvur girer; Tanrı, yeryüzüne gelir ve burada yeryüzünü kendisi için isteyen şeytan Buninka ile karşılaşır. Birbirleriyle münakaşaya girmeleri kavgaya dönüşmesi üzerine şeytan, Tanrının yarattığı yeryüzünü yok etmek ister ve Tanrının on iki telli çalgısını kırar. Tanrı öfke ile; "Eğer bir emir ile denizden bir çam ağacının çıkmasını sağlayabilirsen, senin gücünü kabûl edeceğim, ama sen yapamayıp, ben yaparsam kudret sahibi olanın ben olduğumu sen kabûl edeceksin" der. Şeytanın bu teklifi kabûl etmesi üzerine yarış başlar; Tanrının emretmesiyle, denizden bir ağaç çıkıp, büyümeye başlar. Şeytanın ağacı ise düz durmadığı gibi, iki yana sallanır ve böylece şeytan, Tanrının kendisinden daha güçlü olduğunu kabûl eder.[7]

---

4 Potanin, Otserki, II, 166
5 Dähnhardt, I, 19 m.
6 Sama, I, 18
7 Spasskij (SV IXX), 33-34

Bu konuda sadece "İlk deniz" tasavvuru değil, aynı zamanda zıt güçlerin mücadelesi fikri de bu yaradılış efsanesinin kökeninin Tunguzlar olmadığını ortaya koymaktadır. Bu tasavvurun ilham kaynağını başka kültürlerde aramalıyız. Ağaç yaratmak üzerine girilen iddia bize Oçirvani (Hind mitolojisinde Vairapani) ve eşlikçisinin bir kazana su doldurup hangisinin bu suda bir bitki yaratabileceklerine dair iddiaya girmelerini anlatan Orta Asya efsanelerini hatırlatmaktadır.[8] Ateşin yaradılış maddesi olarak görülmesini ise, Sabi ve Mani dininde karşılığı bulunabilir. Bu dinlerde "buhar ile beraber tozların havaya yükseldiği ve Ptahil canlı ateşten başörtüsü ile suya vurduğunda bu tozların yeryüzüne dönüştüğüne"[9] inanılır.

Orta Asyada bazı kültürlerde gördüğümüz "ilk kaosun rüzgâr, ateş ve sudan oluştuğu" tasavvuru, kaynağını Doğudan almışa benzemektedir. Burkhan/Bakşi, bunları birbirinden ayırmış ve bu sırada oluşan tozlar, suyun yüzeyine yayılarak ağaç ve bitkilerin yaşadığı yeryüzünü oluşturmuştur. Burkhan, Buda anlamına gelmekte ve Bakşi de (Tunguzlarda Pakşi) usta, öğretmen anlamına gelmektedir.[10] Bu tasavvurdaki Burkhan/Bakşi, Zurvanist dünya görüşündeki Zurvan'ın eşdeğeridir.[*]

[*] Kitabın asıl metninde Zervanismus, Zerdüştlüğün bir alt kolu olup, Ahura Mazda ve Ehriman'ın da üzerinde Zrvan isimli bir güç olduğun şeklinde geçmektedir. (ç.n.)

Bütün bu tasavvurlarla birlikte, zamanla büyüyen yeryüzünün ilk hâlinin gökten geldiği veya "İlk deniz"in dibinden şimdiki hâliyle çıkmış olduğuna ilişkin inanç şekilleri yanında, sadece Kuzey Sibirya'da yaşayan bazı halklar arasında yeryüzünün üzerindeki insanlarla beraber gökten inmiş olduğuna ilişkin efsaneler de vardır. Bu tür efsanelere sadece Batıdaki Vogullarda ve Doğudaki Kamçaladlarda rastlanmakla,[11] her iki halkın efsanelerinde de Baş Tanrı yeryüzünü gökten "İlk deniz"in üzerine indirmiştir. Yeryüzünün gökten indirilmesi fikri, Türk kökenli halklarda "gökten bir şeylerin düşmesi" inancı ile de örtüşmektedir. Bahsi geçen bu son efsanelerin hepsinde yeryüzü yaratılırken; "İlk deniz"in zaten orada olduğu inancının hâkim olması dikkâte değerdir.

Yeryüzünü oluşturan maddenin "İlk deniz"in tabanından alınıp getirildiğini anlatan efsaneler ise, en yaygın inanç şekillerini teşkil eder.

---

8 Skaz. burj., 67-68

9 Dähnhardt, I, 23

10 Potanin, Otserki, IV, 268

11 Munkácsi, Die Weltgottheiten (KSz IX, 3), 209; Kraseninnikov, II, 100

Troşçanski, Yakutların yaradılış efsanelerinde yeryüzünün zaten en baştan beri var olduğuna inandıklarını, dolayısıyla nasıl meydana geldiği sorusu ile ilgilenmediklerini aktarır.[12] Ama buna rağmen, Yakutlarda da yeryüzünün denizin üstünde nasıl ortaya çıktığını anlatan bazı efsaneler kaydedilmiştir. Bunlara ilişkin örneklerden bazıları aşağıda zikredilmektedir. Yüce Ürün Ayi Toyon (Yaradıcı Beyaz efendi) uçsuz bucaksız "İlk deniz"i seyrederken suyun üzerinde yüzen bir kabarcık görür ve "sen kimsin" diye sorar. Kabarcık, kendisinin şeytan olduğunu ve suyun altında bulunan bir başka yeryüzünde yaşadığını söyler. Tanrı; "eğer gerçekten aşağıda bir yeryüzü varsa, bana ondan bir parça getir" dediğinde, şeytan suya dalar ve bir parça toprak ile geri döner. Tanrı, gelen toprağı alır, kutsar, suyun üzerine yayar ve kendisi de üzerinde durur. Bunun üzerine şeytan, Tanrıyı suda boğmaya karar verir ve toprağı yayıp genişletmeye ve bu sayede incelmesini sağlamaya çalışır. Ama şeytan toprağı yaydıkça toprak daha da sıkılaşıp, deniz yüzeyinin çoğunu kaplamaya başlar.[13]

Bu efsanede yer alan iyi ve kötü güçlerin tasavvuru, gelişmiş bir dinin varlığını ortaya koymaktadır. Şeytana verilen isim (Satan) ve bu efsanenin aynı halk içinde şimdi tetkik edeceğimiz bir başka anlatım şekli, bize aynı zamanda ilgimizi hangi yöne çevirmemiz gerektiğini göstermektedir. Şeytan, Christi'nin Tanrının ağabeyidir. İki kardeşten Satan kötü, Tanrı Christi ise iyidir. Tanrı (Christi), yeryüzünü yaratmak istediğinde, ağabeyi Şeytana; "her şeye gücünün yettiğini ve benden daha kudretli olduğunu söyleyerek övünüyorsun, denizin dibinden kum getirebilir misin?" diye sorar. Şeytan hemen denize atlar ve denizin dibine dalar ama yukarı çıktığında avucundaki kumun sulara karışıp kayıp gitmiş olduğunu görür. Bunun üzerine yeniden suya dalan Şeytan, bu defasında da başarısız olması üzerine, üçüncü denemesinde kendisini bir kırlangıç suretine sokar ve böylece gagasında bir parça çamurla yukarı çıkar. Tanrı, bu çamur parçasını kutsar ve en başlarda bir tepsi gibi düz ve yayık olan yeryüzünü meydana getirir. Kendisine ait bir yeryüzü yaratma peşinde olan Şeytan, bu arada boğazında gizlice bir miktar toprak saklamıştır ama, bu hileyi fark eden Tanrı, Şeytanın ensesine vurarak bu çamur parçasını çıkartmasını sağlar. İlk yaratıldığında dümdüz olan yeryüzünün üzerindeki dağlar işte böyle oluşmuştur.[14]

---

12 Trostsanskij, 22-23
13 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 66
14 Serosevskij, 653

Bu Yakut efsanesini, Doğu Avrupa yaradılış efsaneleriyle mukayese ettiğimizde, sadece Şeytan ve Tanrı isimleri değil, aynı şekilde bütün detayların birbiriyle nasıl örtüştükleri dikkât çekmektedir. Bu ve benzeri efsanelerin Sibirya'ya göç eden Ruslar arasında yaygın olduğu ve Yakutların neredeyse tamamının hristiyan dinine mensup oldukları gözönüne alındığında, en azından yukarıda bahsi geçen bu efsanelerin Ruslardan alıntı olduğu anlaşılmaktadır. Bu efsanenin kökenini araştırmaya girişmeden önce, bu efsanelere ilâve olarak ilginç özellikler taşıyan bazı Orta Asya efsanelerine de bakmak gerekir.[*]

[*] Türklerin yaradılış ve Türeyiş efsanelerine bak. (ed.)

Altay Tatarlarının yaradılış efsanelerinden biri; "Daha yeryüzü ve gökyüzü yaratılmadan ve sadece uçsuz bucaksız su varken" diye başlar. Yüce "Ülgen" yeryüzünü yaratmak üzere suya girip, uzun uzun düşünür, lâkin nasıl başlayacağını bir türlü bilemezken, o esnada yanına "insan" gelir. Ülgen, "sen kimsin" diye sorduğunda, insan; "ben de yeryüzünü yaratmak için geldim" diye cevaplar. Tanrı bu cevaba öfkelenir ve "ben bile bunu başaramazken, sen nasıl yapabilirisin" diye hiddetle sorar. İnsan, Tanrıya; "Ama ben bunun için gerekli yeryüzü maddesini nerede bulacağımı biliyorum" diye cevap verir. Tanrı, insana bu maddeden getirmesini emreder, insan da denize atlar. Denizin dibinde bir dağ bulur, bu dağdan bir avuç toprağı ağzına alarak, yukarı çıktığında bu toprağın bir kısmını Tanrıya verirken, geri kalanını ağzında saklı tutar. Daha sonra ağzında kalan toprağı kustuğunda, yeryüzü üzerindeki bataklıklar ve denizler oluşur.[15]

Tanrıyla, Şeytanın uzlaşmaya vardıkları yaradılış efsanesine Alarsk bölgesinde yaşayan Buryatlar arasında da rastlanır. Yeryüzünü yaratmak üzere gökten inen Burkhan, Şeytan "Solmo" yanında belirir ve ona denizin dibindeki yeryüzü maddesinden nasıl yeryüzü yapabileceği konusunda tavsiyede bulunur ve denizin dibinden toprak getirmeyi teklif eder. Tanrı, şeytanın denizin dibinden getirdiği çamuru suyun üzerine yayar ve "Dünya olsun" diye emreder. Şeytan, göstermiş olduğu çabanın karşılığı olarak bir miktar toprak ister ve bunu kendisine verir, ama verilen miktar çok azdır, sadece değneğini saplayabileceği kadar bir miktardır. Şeytan, değneğiyle toprağa bir delik açar ve bu delikten yılanlar, çiyanlar ve diğer sürüngenler yeryüzüne çıkarlar, böylece bütün zararlı haşeratlar dünyaya gelmiş olurlar.[16]

15 Potanin, Otserki IV, 218-219

16 Skaz. burj., 69-71

Yukarıda zikredilen bütün efsanelerin hepsinde biri iyi, diğeri kötü olan iki zıt varlığın yeryüzünün yaradılış öncesinde var olan çatışmalarına şahit oluruz. Düalist dünya görüşünün en gelişmiş hâline Zerdüşt öğretisinde rastlanır ki, bu öğretide ışığın ve gerçeğin tanrısı, iyiliğin ve mutluluğun koruyucusu Ahura Mazda (veya Ormuzd), şeytan Angro Mainjus (veya Ehriman) ise, Tanrının yarattığı bütün güzellikleri yıkmaya çalışan, kötülük ve felâketlerin yaratıcısı olarak görülür. Aktardığımız efsanelerdeki dualist bakışın Zerdüşt dünya görüşünden geçmiş olması muhtemeldir. Ancak bu efsanelerde geçen bütün unsurları Zerdüşt metinlerinde bir karşılık aramak boşuna bir çaba olacaktır.

Bu gibi zıt karakterli varlıkların çatışmasına, daha sonraki dönemlerde Mani öğretisiyle (ölümü M.S.227), Suriye, Filistin, Kafkasya bölgelerinde görülen ve dünya görüşlerinde İran ve eski Babil inanç bakiyelerini barındıran bazı yarı hristiyan mezheplerinde de rastlanacaktır.

Nasıl ki, Zerdüşt öğretisi efsanesindeki şeytanın "derinliklerden çıkıp gelmesi" örneğinde olduğu gibi, Yakut efsanelerindeki şeytan da Tanrı'ya "suların altında oturduğunu" söyler. Bazı Galiçya efsanelerinde su üzerindeki bir köpük, bazen de Yakut efsanelerinde olduğu gibi bir kabarcık suretinde göründüğü gibi, diğer birçok yaradılış efsanesinde şeytan suların içinden çıkagelir. Vogullara göre bu su kabarcığı, Tanrının öksürüp suya tükürmesi sonucu oluşmuştur. Tanrı, şeytanın bu kabarcığın içinden yükselen sesini duyana kadar bu kabarcık büyümeye devam eder. Şeytanın ortaya çıkışı, başka efsaneler dışında Beyaz Rus efsanelerinde de benzeri şekilde tasvir edilmektedir.[17]

Yeryüzünün yaradılışına ilişkin bir başka Altay efsanesinde, Tanrı Ülgen'in denizin üzerinde insan özelliklerini taşıyan tabakayı fark etmesi anlatılır. Tanrı ona "Hayat"ı verdiğinde, o zamana kadar Tanrının en yakın dostu, sonrasında düşmanı olan şeytan Erlik buna karşı çıkar. Altay Tatarlarının mitolojisinde, dünyayı yaratırken Tanrıya yardım eden bu varlığa genelde "insan" veya "ilk insan" adı verilir, fakat bu varlık sonraki aşamalarda şeytana dönüşür.[18] Gözden düşmesinin en büyük sebebi de zaten en önemli iki özelliği olan;

---

17 Verselovskij, Raznakanija, V, 54, 65: Munkacsi, Die Weltgottheiten (KSz IX.3), 212 ss. Dähnhardt, I, 66

18 Veselovskij, Razyskanija, V, 34-35

kibir ve kendini beğenmişliğidir. Bu sebeple Tanrı onu hâlen yeraltının ruhu olarak yaşadığı derinliklere gönderir. Bu noktada, eski İran mitolojisindeki "yer altı dünyasının ilk ölü reisi"ne dönüşen, günaha bulanmış "ilk insan" tasavvurunu akla getirmektedir. Kafkas mitolojisinde ölülerin şeytana ait telâkki edilmesi, Bulgar yaradılış efsanelerinden birinde Şeytan, Tanrı ile konuşurken; "Yaşayanlar senin, ölüler ise benim"[19] der.

11.yy'da Bulgaristanda ortaya çıkan Bogomil mezhebi Bogomil mezhebi inançlarına göre Tanrı'nın iki oğlu olmuştur; bunlardan büyük olanı Satanel, daha genç olanı da Christus'dur. Hatırlanacağı üzere, aslında daha önceki dönemlerdeki bazı mezheplerde bu inanç tarzı, bize Yakut efsanelerindeki Şeytan'ın, Tanrı'nın ağabeyi olduğunu hatırlatır. Bu efsanenin Votyak ve Çeremisler arasında geçerli olan anlatımına göre Tanrı, şeytanın (Keremet) kardeşi olarak geçer. Bu inancın ilk ortaya çıkış Batı İrandaki Zervanistler arasındadır. İsmi "Ebedi zaman" anlamına gelen Tanrı Zrvan bir oğlu olmasını diler ve sonrasında "Baş anne"nin rahminde (Urmutter-Ezeli anne) iki çocuk meydana gelir. Bunlardan biri inancın dölü Ormuzd, diğeriyse inkârın dölü Ehriman'dır. Zrvan, "Ana rahminde iki oğlan büyüyor, ilk doğanı dünyanın hâkimi yapacağım" der. Ormuzd, bunu kardeşi Ehriman'a söyler ve Ehriman bunu duyar duymaz, dışarı fırlayıp babasına görünür. Bu sebeple Ehriman'a "ağabey" adı verilir.[20]

Burada bahsi geçen bütün yaradılış hikayelerinde şeytan insan suretinde görünmektedir. Sadece bir Yakut efsanesinde gagasında çamur taşıyabilmek için kırlangıç görünümüne bürünmüştür. Bir başka Altay efsanesinde de humuslu toprak taşıyan bir başka kırlangıç suretinde görünür. Aslında yaradılış efsanelerinin çoğunda şeytan bir su kuşu suretindedir.[21] Bu suret, derinliklere dalmak ve denizin derinliklerinden toprak getirmek için uygun bir görünümdür. Doğu Avrupa yaradılış efsanelerinde de şeytan Tanrıya sadece insan suretinde değil, kimi zaman kızıl gerdanlı, kimi zaman kara gerdanlı, kimi zaman da bir kaz veya her hangi bir su kuşu suretinde yardımcı olur.[22] Aşağıda geçen Altay efsanesinde, Tanrının kendisi kaz suretinde görünür.

---

[19] Dähnhardt, I, 3, 32, 44

[20] Sama, I, l0-11

[21] Potanin, Otserki. IV, 219

[22] Radloff, Proben, I, 175 s

Her şeyin en başında, her yer sadece su ile kaplıyken, Tanrı ve "ilk insan" kaz suretinde "İlk deniz"in üzerinde uçuyorlardı. Şeytan (insan), kendi kıskançlığını saklamayı başaramadığı için Tanrıdan daha yükseklerde uçmaya çalıştığından, sonunda dayanamayıp yoruldu ve aşağıdaki sonsuz denize düştü. Suyun içinde boğulmak üzereyken, Tanrıya yalvararak yardım istedi. Tanrı, sadece bir sözü ile onun havaya kalkmasını sağladı ve sonra da "Denizin dibinden bir taş yukarı çıksın" diye emretti. Taş su yüzünde görününce, "insan" (şeytan) onun üzerine çıktı ama Tanrı ona denizin dibine dalarak toprak getirmesini emretti. Şeytan, elinde çamurla tekrar su yüzüne çıktığında Tanrı bu çamuru "yeryüzü olsun" diyerek suyun üzerine serpti. Tanrı "ilk insanı" (şeytanı) toprak almak üzere tekrar aşağıya gönderdi ama biraz toprak da kendine ayırmaya karar vermiş olan şeytan, iki avucu çamur dolu olarak yukarı geri geldi. Getirdiği çamurun bir avucunu Tanrıya verirken, diğer avucundakini ileride kendisi için bir yeryüzü kurmak için ağzında sakladı. Tanrı, kendi çamurunu suyun üzerine yayınca, yeryüzü büyümeye ve sıkılaşmaya başladı. Bu arada, şeytanın ağzına sakladığı çamur parçası da büyüyerek onu boğacak hale getirdi ve şeytan tekrar Tanrıdan yardım istedi. Tanrı ona; "Senin maksadın ne, ağzında benden toprak saklayabileceğini mi sandın" diye sordu. Şeytan, Tanrının emri üzerine ağzındaki çamuru tükürdü ve gizli maksadını ona itiraf etti. Yeryüzündeki mooshöckerer[*] de işte böylece oluştular

[*] Muhtemelen bir orkide cinsi. (ç.n.)

Tanrı ve şeytanın birer kuş suretinde ortaya çıkmaları Kuzey Rusya'da anlatılan bir başka yaradılış efsanesi ile benzerlik gösterir. Bu efsanede Tanrı beyaz, Şeytan siyah bir dalgıç kuşu olarak görünür ve aralarında bir anlaşma yaparlar.[23]

Her ne kadar şeytan bir su kuşu suretine bürünse de, insana benzeyen fizikî özellikleri sık sık ortaya çıkar. Meselâ, bir Altay efsanesinde şeytanın ellerinden bahsedilir. Vogul efsanelerindeyse bazen şeytan, bazen de "Urmenş"in[**] oğlu olarak görünen ve yeryüzünün yaradılışındaki ilk çamuru getiren varlık, nadiren de olsa bir su kuşu olarak tasvir edilir. Bu efsanenin muhtelif anlatımlarından birinde, önce yaban ördeği suretinde üç defa denizin dibine dalmayı deneyip, başarılı olamadığı, ancak sonrasında kaz suretine bürünüp, denizin dibinden toprak getirmeyi başardığı[24] anlatılır. Orta Avrupa

[**] Urmenş, insandan önceki, onun atası varlık anlamına gelen bir kelime, ancak bu "ilk insan" yerine gelmemektedir. (ç.n.)

---

23 Veselovskij, Razyskanija V, 69

24 Munkacsi, Die Weltgottheiten (KSz IX, 3) 212 ss.

efsanelerinde olduğu gibi, Vogul efsanelerinde de dipten toprak getirmek üzere sıklıkla gerçek bir deniz kuşu görünür. Denizin dibinden toprak getirme işi için gerçek bir kuşun tasavvur edilmesi, insan görünümlü bir varlıktan çok daha akla yatkındır. Ama bu efsanelerdeki deniz kuşu, Tanrıyı kandırmaya çalışan ve ona rakip olmak isteyen bir şeytana dönüşür. Genellikle kuş gagasında bir miktar çamur saklayarak Tanrıyı kandırmaya çalışır. Tanrı, getirilen çamuru kutsadıktan sonra toprak çoğalmaya ve suyun yüzeyini kaplamaya başlar ve kuşun ağzındaki çamurun tehlikeli bir şekilde büyümeye başlamasıyla kuş (şeytan) çamuru dışarı çıkartmak zorunda kalır. Efsanenin bu şekilde devam etmesine bağlı olarak, kimi zaman dağlar ve tepeler, kimi zamanda bataklıklar veya yeryüzündeki diğer coğrafî şekiller meydana gelir.

Şeytanın tamamen insan suretinde ortaya çıktığı anlatımlarda, Tanrıdan kaçırılan toprağın, insanlara has şekillerde gizlendiği de görülür. Meselâ, aynı yaradılış efsanesinin Buryatlardaki şeklinde, şeytan kaçırdığı çamuru ayakkabısının topuğunun altına saklamıştır. İlk başlarda dümdüz olarak yaratılan yeryüzünde dağlar ortaya çıktığında Tanrı, Şeytana; "neden yeryüzünü değiştirmek istediğini" sorar. Şeytan bu soruya; "İnsanlar dağdan aşağıya inerken tedirgin olup, korkacaklar ve senin adını anacaklar, dağdan yukarı çıkarken ise lânet okuyacak ve benim adımı anacaklar, böylece her ikimizi de daima hatırlamak zorunda kalacaklar"[25] der. Yaradılış hikayesinin Rusça ve Mordvin bölgesindeki anlatımlarında da şeytan aynı ifadelerle konuşmaktadır.[26]

Yakut efsanesinde ise, insan kılığında bir yaratık olan şeytan, yeryüzünü değiştirmek için başka bir yol seçecektir. Efsaneye göre, Tanrı yeryüzünü en başta küçük, düz ve alçak olarak yaratmıştır, ama şeytan onu elleri ve ayaklarıyla vurup, kazıyarak bambaşka bir şekle büründürür. Tanrı buna karşılık yeryüzüne büyümesini emreder ve şeytanın yapmış olduğu darplarla oluşan şekiller dağları, vadileri ve denizleri oluşturur.[27]

İlk nakledilen efsanede şeytan, suyun yüzeyinde oluşturmuş olduğu yeryüzünün üzerinde dinlenmekte olan Tanrıyı suda boğmaya çalışır. Bir Bulgar efsanesinde buna benzer şekilde şeytan, aynı hileye

---

[25] Skaz. burj., 6 9

[26] Veselovskij, Razyskanija, V, 13

[27] Middendorff, IV, 2, 1602

başvurarak, Tanrıyı yaratmış olduğu küçük yeryüzü üzerinde biraz dinlenmeye ikna etmeye çalışır. Maksadı, Tanrıyı denize atıp, sonra da yeryüzünün tek hâkimi olmaktır. Düşmanının bu niyetini ve hilelerini iyi bilmesine rağmen Tanrı, uzanıp uykuya dalar. Şeytan, Tanrıyı yakalar ve onu yeryüzünün sınırına doğru sürüklemeye başlar. Tanrıyı yeryüzünün sınırından aşağı denizin derinliklerine atmak için uğraşırken, tam bu esnada yeryüzü hızla büyümeye başlar ve şeytan bir türlü yeryüzünün kıyısına ulaşamadığı gibi, yolunu başka yönlere çevirip o yönlerde de deniz bulamayıp, dünyanın ucuna bir türlü ulaşamaz.[28]

Aynı hikaye, Orta Asya'da anlatılan bir başka yaradılış efsanesine de girmiştir. Her ne kadar bu efsanede denizin dibinden toprak alınıp, "İlk deniz"in yüzeyine yerleştirilirse de, yeryüzünün yaradılışında şeytan herhangi bir rol oynamaz. Bu efsanede yaradıcı olarak Oçirvani ve yardımcısı Tsagan Şukuti görünürler. Bu iki kutsal varlık, gökten indiklerinde suya dalan bir kaplumbağa görürler ve Oçirvani'nin yardımcısı kaplumbağayı derinlerden çıkartarak suyun yüzeyine sırt üstü yatırır. Oçirvani, yardımcısına; "ben, kaplumbağanın göğsünün üzerine yatacağım, sen de dibe dal ve orada eline ne geçerse alıp yukarıya getir" der. Tsagan Şukuti, iki defa derinliklere dalar ve ikinci dalışında bir parça toprak getirmeyi başarır. Oçirvaninin emri ile getirdiği toprağı kaplumbağa görünmeyecek şekilde kaplumbağanın karnı üzerine yayar, denizin üzerinde sadece toprak görülmektedir. Her iki Tanrı biraz dinlenmek için uzanıp uyuduklarında, şeytan "Sulmus" gelir ve yaradılmış olan kara parçasını görür. Yeryüzü o zaman henüz çok küçüktür ve üzerinde bir başkasına daha yer yoktur. Her iki Tanrının da uykuda olmasını, onları boğmak ve yaratılmış olan kara parçasını denizin derinliklerine batırmak için fırsat olarak gören şeytan, uyuyan iki Tanrıyı koltuğunun altına alarak yeryüzünün kıyısına doğru sürüklemeye başlar, ancak şeytan koşarken, yeryüzünün büyümeye başlamasıyla, maksadına ulaşamayacağını anlayarak Oçirvani uyanmadan onları yere bırakır ve kaçar. Oçirvani uyandığında, yardımcısına şeytanın onları nasıl öldürmeye çalıştığını ve yeryüzünün kendilerini nasıl kurtardığını anlatır.[29]

Yukarıda naklettiğimiz efsanelerde şeytan, Tanrıyı boğmayı başaramamıştır, ama en azından yaratılan yeryüzünü değiştirmeyi, hâtta

---

[28] Dähnhardt, I, 2

[29] Potanin, Otserki, IV, 221-222

Buryat efsanelerinde görüldüğü üzere bütün zararlı hayvanları yeryüzüne getirmeyi başarmıştır. Bu husus, Sibirya'nın başka bölgelerindeki yaradılış efsanelerinde de yer alır. Vogullar arasında derlenmiş bir efsaneye göre şeytan, aynı şekilde toprağa değneği ile bir delik açar ve Tanrı alevden bir tıpa ile deliği tıkıyana kadar, bu delikten kurbağalar, kertenkeleler, böcekler, sinekler, fareler ve diğer zararlı haşerat sürüler hâlinde çıkarak yeryüzüne yayılırlar.[30] Doğu Avrupa yaratılış efsanelerinde de buna benzer hikayeler yer almaktadır.

Kuzey ve Orta Asya efsaneleri sıklıkla en ince teferrutına kadar Doğu Avrupa efsaneleri ile benzerlik gösterirler, dolayısıyla aynı tasavvur üzerine kurulu olan bir efsanenin değişik anlatım biçimlerini teşkil eder. Bu efsaneler, Avrupa'da Rusya sınırlarına kadar yayılmış, buralarda yerleşik halk kültürünün parçası olduktan sonra, gecikmeli olarak buralardan başka bölgelere yayılmıştır. Bu hususta Finlandiya'nın gerek Batıdan, gerekse Doğudan gelen kültür ceryanlarının Kuzeyde son ulaştığı nokta olduğu Fin efsanelerinde görebiliriz. Meselâ, Doğu Finlandiya'da şeytanın bir kara gerdanlı dalgıç kuşu suretinde denizin dibinden çamur getirdiği, bunun bir bölümünü ağzında sakladığı, ama yeryüzünün-ve ağzındaki toprağın- hızla büyümesi sonucu tükürmek zorunda kaldığında dağların, taşların ve kayalıkların oluştuğuna dair anlatılan efsaneler kayıtlara geçmiştir. Ancak, Suomussalmi bölgesinden derlenen bir varyant diğerlerinden farklılık gösterir; bu efsaneye göre Tanrı, denizin ortasındaki altın bir sütunun tepesinde oturmakta ve su yüzeyinde gördüğü kendi yansımasına yukarı çıkmasını emreder. Şeytanın dünyaya gelmesi böyle açıklanır.[31] Bulgar efsanelerinde de şeytanın dünyaya, Tanrının kendi gölgesiyle konuşmaya başladığında geldiği anlatılır.[32]

Vermiş olduğu geniş kapsamlı eserlerle Yunan ve Katolik kilise efsanelerini inceleyen Rus araştırmacı Weselovski, yukarıda bahsi geçen efsanenin kökeninin Bulgaristan'da ortaya çıkan Bogomil mezhebi tarafından yaratılmış olduğunu ileri sürer. Gerek Bogomil mezhebiyle ilgili kaynaklarda, gerekse bu mezhebin dualist dünya görüşüne ilham kaynağı olan Ermeni agnostiklerin eserlerinde bu efsaneye nadiren de olsa rastlanır. Bu efsanenin yazıya dökülmüş ilk hâline 16.yy'dan kalma Rus el yazmalarında rastlanır, ama o dönemde bile geniş bir

---

30 Munkacsi, Die Weltgottheiten (KSz IX, 3), 219

31 Antero Vipunen, 1908, 25-26

32 Dähnhardt, I, 44

çevreye yayılmış durumdadır. Weselovski'den önceki dönemlerde Schiefner, araştırmalarına dayanarak yaradılış efsanelerinin Rus göçmenler ve kaçaklar vasıtasıyla Avrupa'dan Kuzey ve Orta Asya'ya taşınmış olduklarını ileri sürmektedir.[33] Sumtsov ise, Rus yerleşimcilerin bu kadar kısa sürede muhtelif boylar arasına bu kadar yakın ilişkiye girmiş olmalarına şüpheyle yaklaşır. Sumtsoz'a göre bu Sibirya efsanelerinin oluşumunda Nestoryen mezhebinin etkisi olmuştur.[34] Bir Altay efsanesinde Tanrının "gerçek Kurbustan" (Ahura Mazda) olarak geçiyor olması, efsanelerin gelişimindeki Pers etkisine bir örnek teşkil edebilir.[35] Her ne kadar efsanelerde şeytanın olması İran etkisinin bir emaresi gibi görünse de, Budizmin etkili olduğu bölgelerde bu dine ilişkin bazı unsurlar da (meselâ, Burkhan) dini tasavvurların arasına girmiştir.

Dähnhardt'a göre, yeryüzünün yaradılışına ilişkin bu dualist anlayışın ilk ortaya çıktığı yerler, İran öğretilerinden etkilenen Suriyeli ve Ermeni agnostik mezhepleridir. Zaman içinde buralardan Avrupa'ya ve İran üzerinden Orta Asya'ya ulaşmıştır. Ancak, araştırdığımız kaynaklarda bu varsayımı destekleyebilecek fazla bir örnek bulunmadığı için, bu iddianın doğruluğu hakkında bir şey söylemek zor olmasına rağmen, kesin olan bir şey varsa, o da bu efsanelerin Ruslar tarafından Uralların ötesine taşınmış olduğudur.

Efsanelerin nerede oluştuğu sorusu kadar, efsanenin bileşenlerinin çıkış noktaları üzerinde durulması gereken bir başka konudur. İlk toprak parçasını denizden çıkarmak için şeytanın bürünmüş olduğu kuş unsuru araştırılması gereken konulardan biridir. İran dinî tasavvurlarından mülhem bir efsaneye, bu kuş öğesi nasıl ve nereden girmiştir?

Rusya ve Kuzey Sibirya'da derlenen bazı efsanelerde "ilk toprağın getirilmesi", "Tufan" hikayesi ile ilişkilendirilerek anlatılır. Turuhansk bölgesindeki Samoyedler arasında anlatılan bir efsaneye göre, tufan esnasında bir tekne içinde bulunan yedi kişi, suların devamlı olarak yükselmekte olduğunu ve kurtuluş çareleri kalmadığını anladıklarında, kızıl gerdanlı bir dalgıç kuşundan suyun dibine dalmasını ve onlara bir parça toprak getirmesini dilerler. Yedi gün sonra kızıl gerdanlı dalgıç kuşu gagasında, üzerinde otlar bulunan bir parça toprak

---

[33] Radloff, Proben, I, johd. X.

[34] Sumtsov. 5

[35] Radloff, Proben, I, 177

ile geri döner ve Tanrı teknedeki insanların dileğini kabûl ederek, bu toprak parçasından yeryüzünü yaratır.[36] Bu efsanenin Rus varyantına göre, Tufandan sonra Tanrı; insanlara bir yeryüzü yaratmak için şeytanı suların dibinden kum çıkartmaya yollar.[37] Samoyedlerin Tufan efsanelerinde geçen kızıl gerdanlı dalgıç kuşu, bazı yönlerden hıristiyan Tufan efsanelerinde Nuh'un yolladığı ve suların çekildiğine dair işaretle dönen kuşu hatırlatır. Ne var ki, Tufan efsanesinde geçen güvercin veya kuzgunun su kuşu olmaması, dolayısıyla suların dibinden toprak getirme öğesi için örnek teşkil edemez.

Vogullar arasındaki bazı yaradılış efsanelerinde ise birden fazla kuş figürüne rastlanmakta olup, bunların ayrı ayrı görevleri vardır. Kara gerdanlı veya kızıl gerdanlı dalgıç kuşu suların altından toprak getirir ve bu toprak ile yeni bir yeryüzü yaratılır. Kuzgun ise yeryüzünün büyümesini gözlemek için uzaklara uçar. Kuzgun ilk uçtuğu gün kısa bir süre sonra geri gelir, ikinci gün öğle üzeri geri döner, üçüncü gün ise, geceleyin geri gelir. Kuzgun'un her gün daha da uzun süre uçuş yapmasından, yeryüzünün gün be gün büyüdüğünü anlayabiliyoruz.[38] Burada kuzgunun üstlendiği vazife, İncil'de geçen Tufan efsanesindeki güvercinle belli ölçülerde benzerlik göstermektedir.

Ancak, yine de yeryüzünün yaradılış ve Tufan efsaneleri genelde çoğu halkın kültüründe birbirlerinden ayrı iki hikâye olarak karşımıza çıkar.

Toprak getiren varlıkla, Tanrının birbirlerine zıt ve düşman iki varlık olarak yer aldıkları dualist dünya görüşüne Asyadaki yaradılış efsanelerinde pek rastlanmaz. Bu efsanelerdeki yaratıcı, normal bir su kuşundan yardım alır. Meselâ, Yeniseylerin yaradılış efsanesine göre, yeryüzü sularla kaplıydı ve büyük şaman Doh, kuğular, kızıl ve kara gerdanlı dalgıç kuşlarıyla, diğer su kuşlarının bulunduğu bir sürü ile beraber biteviye suların üzerinde kanat çırpıyordu. Dinlenecek hiçbir yer olmadığı için, kızıl gerdanlı dalgıç kuşundan denizin dibinden bir parça toprak getirmesini rica ettiler. Kızıl gerdanlı dalgıç kuşu, ilk iki denemesinde başarılı olamayıp, üçüncüsünde gagasında bir parça çamur ile yukarı çıkmayı başarır. Bu çamur ile Doh, denizin üzerinde bir ada meydana getirir.[39]

---

36 Tretjakov, 201-202; vrl. Lehtisalo.Entwurf, 8 ss.

37 Veselovskij, Razyskanija. V, 67

38 Dähnhard t. I, 63-64

39 Anutsin. Otserk, 14

Lebed Tatarlarının efsanelerinde ise, her taraf sularla kaplı iken, Tanrının gagasında bir parça çamur getirmesi için beyaz bir kuğuyu yolladığı anlatılır. Kuğu, yukarı çıkarken gagasında bir miktar çamur kalmıştır ve bu çamuru suya üfler, bu üflediği çamurdan yavaş yavaş bu güzel yeryüzü oluşur, daha sonra şeytan ortaya çıkarak yeryüzünü ifsata düşürür.[40]

Bir Buryat efsanesinde anlatıldığına göre ise; "İlk deniz"in dibinde, siyah toprak ve kırmızı balçık vardı. Burkhan yeryüzünü yaratmaya karar verdiğinde, beyaz kızıl gerdanlı dalgıç kuşuna bunlardan biraz yukarı çıkarmasını söyler. Kızıl gerdanlı dalgıç kuşu gagasında hem toprak, hem de balçıkla yukarı çıkar ve bunu denizin yüzeyine yayar. Böylece suyun üzerinde yüzen yeryüzü meydana gelir ve kısa süre sonra üzerinde bitki ve ağaçlar yetişmeye başlar.[41]

Balagansk bölgesi Buryatlarında ise aynı efsane başka bir şekilde anlatılır: en başlarda, daha yeryüzü yokken, Sombol-Burkhan, suyun üzerinde durur ve bir su kuşu ve on iki yavrusunun yüzmekte olduklarını görür. Kuşa; "Su kuşu, derinliklere dal ve bana gaganla siyah toprak, ayaklarınla da kırmızı balçık getir" diye emreder. Kuşun getirdiği toprağı suyun üzerine yayar ve böylece yeryüzü meydana gelir, sonrasında bu yeryüzünün üzerinde kendiliğinden bitki örtüsü oluşur. Yardımlarına karşılık olarak da kuşa; "Bol bol yavruların olsun ve bundan sonra da dilediğin kadar bu sularda yüzüp dalabilirsin" der. O günden beri, bu kuşa muhteşem bir dalma ve uzun süre su altında kalma yeteneği bahşedilmiştir.[42] Bazen aynı efsanede üç Tanrı birden ortaya çıkar. Şibegeni-Burhan, Madari-Burkhan ve Esege Burkhan hep birlikte bu ana kuşun yardımıyla yeryüzünü yaratırlar.[43]

Tanrının rakibi veya onu aldatmaya çalışan varlık olan şeytan bu efsanelerde anılmaz. Aşağıda nakledeceğimiz Kuzey Yakutlarına ait kayda geçirilen bir efsanede olduğu gibi şeytan, sadece görünür ama ön plânda değildir, ancak bu efsanede aynı zamanda yaratıcı olarak "Tanrının anası" anılır. Efsaneye göre, "Tanrının anası" yeryüzünü yaratmaya karar verir. Bunun için gerekli malzemesi olmadığı için kızıl gerdan dalgıcıyla, yaban kazına denizin dibine dalıp toprak getirmeleri vazifesi verir. Önce yaban kazı yukarı çıkar ve gagasında bir

---

40 Radloff. Aus Sib., I, 360
41 Saskov, 30
42 Skaz. burj., 65-66
43 Sama, 67

parça toprakla, ardından yukarı çıkan kızıl gerdan dalgıcı ise suyun altında toprak bulamadığını söylemesi karşısında buna çok sinirlenir "Tanrının anası"; "seni kurnaz kuş.. ben sana yaban kazından daha uzun bir gaga ve daha fazla güç vermiştim, ama sen buna rağmen beni aldatmaya çalıştın. Bu sebeple kutsal yeryüzünde barınamayacaksın artık, bütün ömrün boyunca suya dalıp kendine yiyecek olarak artıkları arayacaksın" diyerek, onu cezalandırır. Daha sonra "Tanrının anası" yaban kazının getirdiği çamurdan yeryüzünü yaratır ve onu denizin üzerine yerleştirir. Yeryüzü suya batmaz, dalgalarla sürüklenmez veya zarar görmez, suyun üzerinde belirli bir yerde sabit olarak kalır ve gittikçe de büyür.[44]

Bu efsanenin Buryatlar arasındaki bir başka anlatımına göre ise; Sombol-Burkhan'ın toprak getirmek üzere gönderdiği su kuşu derinliklerde bir yengece rastladığı ve yengecin kuşa nereye gittiğini sorduğunda, kuşun; "toprak getirmek için denizin dibine daldığı" cevabı karşısında yengeç öfkelenerek; "ben hep suda yaşadım, ben bile denizin dibini göremedim, çabuk geri dön, yoksa seni kıskaçlarım arasında ezerim" demesiyle, kuşun eli boş döndüğünü gören Sombol-Burkhan, kuşa neden toprak getirmemiş olduğunu sorup, öğrenmesiyle, kuşa denizin dibine ulaşmasını sağlayacak bir büyü verir.[45]

Sarapul bölgesi Votyakları arasında toprağın getirilişi efsanesinin bir detayı olarak bu hikaye mevcuttur. Votyakların anlatımında, Tanrının yardımcısı suda bir yengeç ile karşılaşır. Tanrının yardımcısına nereye gittiğini soran yengeç; yüz yirmi yıldır denizde yaşadığını ama daha kendisinin bile toprak görmediğini anlatır. Efsanenin devamında toprağın su yüzeyine getirilişi, şeytanın (yâni Tanrının yardımcısı) bunun bir parçasını ağzında saklaması ve bundan dağların oluşması anlatılır.[46]

Anlatılan son iki efsane mukayese edildiğinde, içlerinden hangisinin orijinal olduğu sorusu karşımıza çıkar. Bu kıyaslamada yengeç öğesi özellikle dikkât çekicidir. Buryat efsanesindeki kuşu korkutan yengeç, Votyakların dualist karakterli efsanesindeki şeytanı kovan yengeçten daha tabii görünmüyor mu? Acaba zaman içerisinde eski efsane değişim göstererek, kuşun yerini şeytan mı almıştır? Eski bir halk inanışı Doğu kilisesinin dualist mezheplerinin

---

44 Tretjakov, 207

45 Skaz. burj., 66-67

46 Bogajevskij, Otserki religioznyh predstavlenij votjakov (EO 1890), 143

öğretileri ile harmanlanarak, bir Votyak efsanesi şeklinde karşımıza çıkmış olabilir mi?

Bu konuda kökeninde eski halk inançlarının olabileceğine dair deliller arasında meselâ, Kuzey Amerika Kızılderililerinin yaradılış efsanelerinde de sık sık bu tasavvurun (bir su kuşu, bir kaplumbağa veya suda yaşayan bir başka hayvanının dipten çamur getirmesi ve bu çamurdan yeryüzünün teşekkülüyle, insanlara barınak olması) geçtiğini göstermek mümkündür. Meselâ, Mandan Kızılderili efsanelerinde anlatıldığına göre daha yeryüzü yaratılmadan önce, "hayatın efendisi" ilk insanı yaratmıştır. İnsan bir gün kara gerdanlı dalgıç kuşuna rastladığında, ona "sen derinlere dalabiliyorsun, dalıp bana dipten biraz toprak getir" demesiyle, kuş denileni yapar ve insan gelen toprağı denizin üzerine yayarak, böylece dünya ilk insan tarafından yaratılmış olur.[47]

"Dipten toprak getirilmesi" unsuru, Amerikan yerlileri arasında bazen Tufan efsanesi ile birleştirilmiş olarak karşımıza çıkar. Bu efsanelerde genellikle misk sıçanının, bazen bir sal, bazen bir kayıkta veya bir ağaç kütüğü üzerinde sürüklenmekte olan insanlara denizin dibinden çamur getirdiği ve bundan kısa süre sonra yeni yeryüzü oluştuğu anlatılır. Vogul efsanelerindeki kuzgunun görevini, Kızılderililerde tilki veya kurt gibi bir hayvan üstlenir ve yeryüzünün büyümesi hakkında bilgi verir. Vinnebago Kızılderili efsanelerine göre yeryüzünün büyümesi, artık göz ile takip edilemeyecek bir hâle geldiğinde Nanabozhu, yeryüzünün etrafında dolaşması için bir kurdu görevlendirir. İlk gidişinden kısa bir süre sonra geri dönen kurt, ikinci gidişinde iki yıl sonra, üçüncü gidişinde ise bir daha geri dönmeyecektir.[48]

Birden fazla su kuşunun yeraldığı bazı efsanelerde, her bir kuş dibe ulaşmayı denerse de, içlerinden ancak bir tanesi bunu başarır, bazen de Sibirya efsanelerinde görmüş olduğumuz gibi ikisi beraberce toprak getirirler.

Aynı efsanenin Güney Amerika'da rastlanan varyantında; Brezilya'da bulunan Kainganglar, bir yaban kazının suyun dibinden toprak getirdiğini anlatırken, Are halkı arasında ise bunu yapanın Aynak kuşu olup, uzun gagasında o kadar çok toprak getirdiğinden,

---

47 Dähnhard t. I, 77-79; Alexander. North Amer. Mtholgy. 278-279

48 Dähnhard t. I, 74 ss

bununla sadece yeryüzünün değil, dağların da yaratılmış olduğu belirtilir.[49]

Anlaşılacağı üzre bu efsane unsuru (derinlerden getirilen ilk toprak) Doğu Finlandiya'dan, Güney Amerika'ya kadar yayılmıştır. Peki bu efsanelerin birbirleriyle olan bağlantıları göz önüne alındığında bundan nasıl bir sonuç çıkartmak gerekiyor? Bogomil mezhebinin yaradılış efsanesinin Güney Amerika ormanlarına kadar yayılmış olamayacağı aşikar olmakla beraber, hem Asya, hem de Amerika efsanelerinde tamamen birbirleriyle örtüşen unsurlar bir arada nasıl bulunmaktadır. Bu durumda geriye iki ihtimâl kalıyor; birincisi, bu efsane hem yeni kıta Amerika'da, hem de Asya'nın kendi merkezlerinde birbirlerinden bağımsız olarak doğmuş, her kıta içerisinde kendine has anlatımlarıyla yayılmıştır. İkincisi ise; bu efsanenin ilk hâli ortak bir merkezden çıkmıştır. Her ne kadar buna dair bazı örneklere rastlansa da (meselâ, Koryakların "Büyük Kuzgun" tasavvuru muhtemelen Doğudan gelmiştir) efsanenin, Amerika'dan Asya'ya gelmiş olma ihtimâli yok gibi görünmektedir. Zira, Amerika'dan Asya'ya gelen kültür akımları sadece Sibirya'daki bazı boylarla sınırlı kalmış, buna mukabil Asya'dan Amerika'ya geçen efsaneler çok daha büyük bir yayılma alanı göstermişlerdir. Tabii bu konu hakkında fikir yürütürken şu gerçeği de göz önünde bulundurmak gerekir ki, yukarılarda sık sık atıfta bulunduğumuz "ilk toprağın getirilmesi" efsanesine, Asya'nın Amerika'ya en yakın yeri olan ve dolayısıyla en kolay geçilebilecek yer olan KuzeyDoğu Sibirya bölgelerinde rastlanılmamasıdır.

Coğrafi gerçekler göz önüne alındığında, her şeyin başlangıcında bir "İlk deniz"in olduğunu varsayan bir efsanenin Orta Asya'da değil de, büyük bir denizin yakınlarında doğmuş olduğu da kesindir. Hind efsanelerinde, denizin dibinden getirilen toprağın bir kaplumbağanın üzerine yayılıp, sonrasında büyüyüp yayıldığı anlatılır. Fakat, bu efsanelerde toprak getiren kuş unsuru yoktur. Buna mukabil Sumatra'daki Batakların efsanelerinde toprak getiren bir kırlangıça rastlanır. Ama burada ki kuş da, toprağı denizin dibinden değil, yukarılardan getirmektedir.[50]

Her ne kadar "yeryüzünü kuşatan deniz" ve "büyüyen yeryüzü" tasavvuru, deniz kıyısında yaşayan halkların nesiller boyunca yaptıkları

---

49 Sama, I. 79 ss.

50 Warneck, Die Religion der Balak, 30

gözlemler sonucu ortaya çıkmış olması ihtimâl dairesinde ise de, kıtanın içlerinde yaşayan halkların bu şekilde bir tasavvur geliştirmiş olmaları da pek mümkün görünmemektedir. Altay halklarının göçebe kabileleri arasında yaygın olan bir tasavvur zaten tam bunun zıddını göstermektedir. Meselâ, Kırgızlar arasında ilk başta suyun hiç olmadığının anlatıldığı bir efsaneye göre, büyük bir öküzü güden iki insan, uzun süre hiçbir şey içmedikleri için susuzluktan ölmek üzeredirler ve o sırada öküz boynuzları ile toprağı kazıyarak onlar için su çıkartır. Kırgızlara göre o bölgede bulunan bazı göller, bu şekilde meydana gelmiştir.[51]

Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen "yeryüzünün yaradılışı" efsanelerinden hiç birini Altay ırkı halklarının kendi kültürlerinden doğma efsaneler olarak nitelendiremeyiz. Altay halklarının konuya bakışı, Yakutlarda gördüğümüz "yeryüzü hep vardı" inancını yansıtmaktadır. Tabii burada, meselâ, yukarıda naklettiğimiz Kırgız efsanesinde olduğu gibi bölgenin coğrafyasıyla açıklamayı hedefleyen mahallî inançları tartışmak gibi bir gayemiz yoktur. Bulundukları coğrafya sebebiyle, sık sık mamut iskeletleri bulan Tunguzlar ve Samoyedler gibi bazı Kuzey Sibirya halkları ise, dev bir mamutun dişleriyle yeryüzünü şekillendirmiş olduğunu tasavvur ederler. Özellikle uçurumlar ve tepeler bu şekilde oluşmuş, vadiler ve çukurlar da yeryüzünün üzerindeki dev hayvanın ağırlığı sebebiyle çökme sonucu meydana gelmiştir. Bu çukurların su ile dolması sonucunda göller ve nehirler oluşmuştur. Daha sonra bir gün Tanrı, mamuta öfkelenerek onu yer altına hapseder ve dev mamut o gün bugündür hâlâ orada yaşamaktadır.[52]

Kuzey Sibirya'da kayda geçirilen bir başka mahallî efsanenin konusu da, dağların ve vadilerin meydana gelişiyle ilgili olup, efsaneye göre ilk başta Tanrı göklerde yaşamaktaydı, ama daha sonra yeryüzüne indi. Yeryüzünde kızakla dolaştığı için, bazı yerlerde ince yeryüzü taze buz gibi esneyip, kırıldı. Yeryüzünün engebeli görüntüsü buna dayanmaktadır.[53]

---

51 Potanin, Otserki, II, 153

52 Tretjakov, 202; Munkacsi, Die Weltgottheiten (KSz IX, 3), 293; Serosevskij, 196

53 Kraseninnikov, II, 101

İnsanın Yaradılışı

Baykal Tunguzlarının efsanelerine göre, Buga (Gök Tanrı), ilk insan çiftini yaratmak için dört değişik yönden; Doğudan demir, Güneyden ateş, Batıdan su ve Kuzeyden de toprak toplayıp, demirden kalbi, sudan kanı ve ateşten vücut ısısıyla insanı, topraktan et ve kemiklerini yarattı.[54]

Suriyede yaşayan Yezidilerin yaradılış efsanelerinde Tanrı, ateş, su, hava ve topraktan Adem'in bedenini yaratırken, [55] Yahudi ve Arapların sonraki dönem efsanelerinde Tanrı'nın dünyanın dört bir köşesinden bu maddeleri getirdiği anlatılır.[56] Ruysbroeck'in 13.yy'a ait kaleme almış olduğu eserinde Orta Asya Mani inancına göre, bedeni şeytanın yarattığı, Tanrı'nın ise ona can verdiği sapkın inancından bahseder.[57] Yahudi efsanelerine göre dört bir yönden toplanmış olan bu maddeler, kırmızı, beyaz, siyah ve kahverengi olmak üzere, aynı zamanda dört ana yöne ilişkin renkleri de temsil ederler. Ruysbroeck, Moğolların şölenlerde dört ana yöne içki döktüklerini anlattığı çalışmasında bu yönlerin temsil ettiklerini şu şekilde tarif eder: "Ateşi şereflendirmek için Güneye, havayı şereflendirmek için Doğuya, suyu şereflendirmek için Batıya ve ölüleri şereflendirmek için Kuzeye"[58] içki serperler. Görüldüğü gibi Moğol inançlarında, Tunguzlarda olduğu gibi, Güney ateşin, Batı ise suyun yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan ve tabiat arasındaki yakınlık, dünyanın insana görünümlü bir kutsal varlığın bedeninden meydana geldiğinin anlatıldığı bir başka efsanede çarpıcı şekilde ifade edilir. Kalmuklar, dünyanın Manzaşiris'in (Budizmdeki Manjucri) bedeninin parçalarından oluştuğuna inanırlar. Buna göre, Manzaşiris'in damarlarından ağaçlar, iç organlarının sıcaklığından ateş, etinden toprak, kemiklerinden demir, kanından su, saçlarından otlar, gözlerinden ay ve güneş, dişlerinden yedi gezegen ve sırtından da yıldızlar teşekkül etmiştir.[59] Çin mitolojisindeki kutsal varlık Panku öldüğünde, nefesinden rüzgâr, sesinden şimşek, sol gözünden güneş, sağ gözünden ay, kanından ırmaklar, saçlarından

---

54 Spasskij, (SV XIX), 34

55 Dähnhard t., I, 89-90

56 Bin Gorion, Die Sagen der Juden, Die Urzeit, 101; Dähnhardt, I, 112

57 Ruysbroeck. 228

58 Sama, 145

59 Zitetskij, 67

bitkiler, tükürüğünden yağmur ve cesedinde ortaya çıkan kurtçuk ve böceklerden de insan nesli meydana gelmiştir.[60] Buna benzeyen bir başka efsaneye Hind Rigveda metinlerinde (X/90) rastlarız: burada anlatıldığına göre dünya, Purusas'ın bedeninden meydana gelmiştir. Kalbinden ay, gözünden güneş, ağzından İndra ve Agni, nefesinden rüzgâr tanrısı, göbek deliğinden hava, kafatasından gök kubbe, kulaklarından yönler ve ayaklarından da yeryüzü oluşmuştur. Bu efsanelerin ortak yönü, hepsinde güneşin göz veya gözlerden meydana gelmiş olmasıdır. Koçinşina kitabında Buda'nın Banio isimli bir devin bedeninden dünyayı yaratırken kafatasından göğü, etinden toprağı, kemiklerinden dağlar ve taşları, saçlarından bitkileri meydana getirdiği anlatılır.[61] Bu efsanede Rigveda'da olduğu gibi, gökyüzünün bu yaratığın kafatasından yapılmış olduğu anlatılmaktadır. Mani dinine karşı yazılmış olan bir hiciv metninde (Shkand-Gumanig-Vischar) Manilerin, şeytan Kund öldürüldüğünde dünyanın meydana geldiğine inandıkları iddia edilir. Hicivde nakledilen Mani inancına göre, Kund'un derisinden gökyüzü, etinden toprak, kemiklerinden dağlar ve saçlarından bitkiler yaratılmıştır.[62] Pers dini metinlerinde (Bundahishn, 31) dirilişin tasvir edildiği bölümde belirtildiğine göre, dirilişte kemikler topraktan, kan sulardan, saç bitkilerden ve hayat da ateşten geri gelecektir. Görüldüğü gibi, bütün bu sözkonusu Asya kökenli tasavvurlarda insan (mikrokozmos) ve evren (makrokozmos) birbiriyle yakın ilişki içindedirler.

İzlanda mitolojisinde geçen Grimnismal (40/41, Vafthrudnismal, 21) efsanesi yukarıda zikredilenlerle çok yakın özellikler taşımaktadır. Bu İzlanda efsanesinde mucizevi dev Ymir öldürüldüğünde, etinden toprak, kanından su, kemiklerinden dağlar, saçlarından ağaçlar ve kafatasından gök kubbe yaratılmıştır. Suorri'nin derlemesine göre dev Ymir'i, Tanrı Bors'un oğulları olan Odin, Vili ve öldürmüştür. Theodor Khoni'nin Mani inancına göre şeytan Kund'u üç kardeş Tanrının öldürdüğünü aktardığı metne dayanan Reitzenstein, bu İskandinav efsanesinde Mani dini etkisi bulunduğunu ileri sürer.[63]

---

60 Grube, Relig. u. Kultus der Chinesen.101

61 Schröder, Altgerman. Kulturprobleme, 137

62 Reitzenstein, Weltuntergangsvorstellungen (Kyrkohist. Arsskrift, Uppsala, 1924), 197 ss.

63 Sama, 197 ss.

Gök yüzünün Mani dininde olduğu gibi devin derisinden değil de, kafatasından oluşması, kafatasının böyle bir anlam taşıdığı bir örnek daha olduğunu düşündürmektedir.

Bu İzlanda efsanesinin kökeni konusunda başka fikirler de ileri sürülmüştür. Dünyanın Ymir'in vücut parçalarından meydana geldiği tasavvurunun Orta Çağ'da yaygın olarak rastlanan bir yaradılış efsanesine dayandığı söylenir lâkin, bu hikayede "Yaradılış" ters yönde işlemektedir. Bu efsaneye göre, "ilk insan" kâinattan değişik maddeleri toplanması ile meydana gelmiştir. Adem'in yaradılışı konusundaki efsaneler üzerine mukayeseli bir çalışma yapmış olan Max Förster, bütün efsanelerin temelinde Yahudi Aleksandrias'ın Yunanca olarak yazıp, günümüzde sadece Slavca tercümelerinin bulunduğu, Henoch'a kitabına dayandığını ileri sürer.[64] Adem'in bedenini meydana getiren sekiz "ilk madde", efsanenin muhtelif anlatımlarında değişmekle birlikte, topraktan etinin, taşlardan kemiklerinin, sudan (deniz suyu) kanının, güneşten gözlerinin, bulutlardan düşüncelerinin ve rüzgârdan da nefesinin yaratılması en sık rastlanan tasavvurlardır. Bazı kaynaklarda bunlara ilâve olarak, saçlarının otlardan, vücut ısısının ateşten, damarlarının kökten ve hâtta terinin de erimiş kardan yaratıldığı anlatılır.

Yaradılışın bu "ilk madde"lerini incelerken, Adem'in düşüncelerinin bulutlardan yaratılmış olması oldukça dikkât çekicidir. Çünkü, diğer bütün maddeler vücut parçaları ile belli bir paralellik ve benzerlik arzetmesine karşılık, "düşünce"deki farklılık nasıl açıklanabilir? Grimnismal'de bulutlardan bahsi geçmekle birlikte, orada da bulutların Ymir'in beyninden yapılmış olduğu anlatılır. Bu halk hikayesinin bakış açısından bulutların, "düşünceler"den ziyade, "beyini" temsil etmesi daha akla yatkın olduğudur. Grimnismal'de yazdığı şekliyle, gök kubbenin de Ymir'in kafatasından oluşmuş olması, bütün bu efsanelerin temelinde Henoch kitabından daha başka bazı etkilerin olduğunu akla getirmektedir. Zira, Adem'in kafatasının gök kubbeden yapıldığının tasavvur edilmesi biraz güç görünmektedir. Daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi, Rigveda'da gök kubbenin bu kutsal varlığın kafatasından yapılmış olduğu tasavvuru vardı. Devin kafatasını gök kubbe ile eşleştiren aynı tahayyül şekli, muhtemelen beyin ile de bulutları eşleştirmiştir. Göründüğü kadarıyla hem Grimnismal'de

64 Förster, Adams Erschaffung und Namengebung (AR XI), 477 ss.

zikredilen efsanenin, hem de Asya âleminin dünyanın yaradılış efsanelerinin kökeninde, yukarıda nakletmiş olduğumuz Adem'in yaradılışı efsanesinden çok daha eskilere dayanan bir tasavvur şekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Grimnismal'de geçen Ymir efsanesiyle, bunun Asya mitolojilerindeki karşılıkları arasındaki ilişki, bu tasavvur biçiminin İzlanda'ya nasıl ulaştığı konusu ise hâlen meçhûldür. Buna mukabil, yine İzlanda mitolojisindeki Gylfaginning destanında Ymir'in bedeninde kurtçuk olarak hayat bulan ve Tanrıların emri ile insan sureti ve zekâsına kavuşan cücelerden bahsedilir. Bu yönüyle bu efsane, Çin mitolojisinde bahsi geçen ve Panku'nun bedeninde yuvalanıp, sonra insan neslini oluşturan kurtçuk ve böcekleri hatırlatmaktadır.

İnsanın Yaratıcısı Olarak Tanrı ve Şeytan

Orta ve Kuzey Asya'da kayda geçirilmiş olan "insanın yaradılışı" efsanelerinde, yine aynı bölgedeki bazı "yaradılışı" efsanelerinde görüldüğü gibi iki zıt varlık, yâni Tanrı ve şeytan görülür ve biri, diğerinin yaratmış olduğunu değiştirir. Çoğunlukla şeytan, Tanrı insana hayat vermeden önce insana yaklaşır. Bu efsanelerde, Tanrının insanları korumak için görevlendirdiği köpek önemli bir rol oynar. Orman Tatarlarının efsanelerinde görüleceği üzere yüce Pajana, ilk insanları yarattığında onlara can vermeyi başaramamış, bu sebeple de gök yüzünde ruh aramaya çıkmıştır. Giderken de insanı koruması için köpeği ona bekçi olarak yanında bırakır. O zamanlar köpeğin tüyleri yoktur, bedeni çıplaktır. Tanrı gider gitmez şeytan Erlik, köpeğin yanına gelir ve ona "senin tüylerin yok, eğer bu ruhu olmayan insanı bana verirsen, ben de sana altın rengi tüyler veririm" der. Şeytanın teklifini kabûl eden köpek, Tanrı'nın kendisine emanet ettiği insanı şeytana bırakır. İnsana sahip olan şeytan, tükürüğü ile insanı pisletip, Tanrı geldiğinde hemen oradan kaçar. Şeytanın insanın bedenini pislettiğini gören Tanrı, insanın içini dışına ve dışını da içine çevirerek, insanı ters yüz eder. Bu sebeple insanın iç organları pislik doludur.[65]

İnsan bedeninin içindeki pislik, bir Yakut efsanesinde benzeri şekilde şöyle açıklanmaktadır: Tanrı dünyayı yarattıktan sonra, taştan bir ev yapıp, içine de yedi tane heykel koyup bekçi olarak insanı yerleştirir. Şeytan ise devamlı olarak muhafızı hediyelerle

65 Radloff, Proben, I, 285

kandırarak, eve girmeye teşebbüs etmektedir. Sonunda insana asla yıpranmayacak ve hiç çıkarmaya ihtiyacı olmayacak bir elbise sözü vererek amacına ulaşır. Heykellere yanaşıp, onların üzerine dışkısını yaparak onları kirletir. Kısa bir süre sonra Tanrı gelip, yokluğunda şeytanın yaptıklarını görünce muhafıza öfkelenip, kızar ve onu bir köpeğe çevirerek şeytandan istemiş olduğu dileğini yerine getirir. Heykellerin, içlerini dışlarına çevirip ters yüz ettikten sonra hayat üfleyerek onlara can verir. Bu şekilde yaratıldıkları için de, insanların içlerinde pislik vardır.[66]

Buna çok yakın efsanelere, Volga bölgesindeki Finlilerle akraba halklar arasında Çeremis, Votyak ve Mordvinler arasında da rastlanır. Meselâ Çeremislerde, Tanrının insanı yarattıktan sonra ona hayat vermek için gökyüzüne çıktığı sırada, kötü Keremet'in köpeğe kürk sözü vererek, insanları tükürüğü ile kirletişi anlatılır. Bu efsanede Tanrı, insanı ters yüz eder, sonra da ona hayat verir. Efsaneden anlaşılacağı üzere, Tanrının yarattığı insanın içinde neden pislik olduğunu açıklamaya matuftur. Mordvinlerdeki şeklindeyse, insanın bir çok hastalığının şeytanın tükürüğünden kaynaklandığı anlatılır. Öksürük ve verem başta olmak üzere, bir çok hastalığın kökeni, yaradılış konusundaki Rus efsanelerinde de bu şekilde anlatılmasıdır.[67] Samoyedlerde, insanın ters yüz edilmesinden bahsedildiğinde, çıbanların veya deri hastalıklarının şeytanın tükürüğünden kaynaklandığı söylendiği gibi, köpeğin de en başta çıplak olduğu, tüylerinin şeytan sırtını okşadıktan sonra çıktığına inanılmasıdır.[68]

Bir başka grup efsanedeyse, insanların ilk yaratıldıklarında vücutlarını saran ve koruyan, boynuz maddesinden yapılma (veya kimi anlatımlarda tüy) bir deri kabuklarının olduğu, ama şeytanın tükürmesiyle bunu değiştirdiği anlatılır.

Balagansk bölgesindeki Buryatlar arasında üç yaratıcının (Şibegeni-Burkhan, Madari-Burkhan ve Esege-Burkhan) ilk insanı nasıl yarattıkları şöyle anlatılır: İnsanın eti kırmızı balçıktan, kemikleri taştan ve kanı da sudan yaratılmıştır. İçlerinden hangisinin bu ruhsuz yaratığa hayat vereceğine karar vermek için her bir Tanrı, bir ışık ve bir su kabını önlerine koyup, her üçü de bunların yanında uykuya dalarlar. Kimin ışığı geceyi aydınlatıp, kimin suyunda bir bitki yeşerirse, yeni

66 Middendorf. 2, 1602
67 Veselovskij, Razyskanija, V, 5-14
68 Sama, V, 18; vrt. Lehtisalo, Entwurf, 10

yarattıkları varlığa hayat verme ve onun koruyucusu olma hakkı ona ait olacaktır. Gece, uykuya daldıklarında, Şibegeni-Burkhan kalkıp, Madari-Burkhan'ın yanan meşalesini ve suyundaki bitkisinin yeşerdiğini görmesiyle, diğerlerinin meşalelerini söndürerek, kendisininkini yakar ve Madari-Burkhan'ın bitkisini de kendi kabına koyar. Sabah diğer iki Burkhan uyanıp, Şibegeni-Burkhan'ın hem meşalesinin yandığını, hem de bitkisinin yeşerdiğini görünce, insana hayat verip, onu koruyacak olanın Şibegeni-Burkhan olduğuna hükmederler. Fakat Madari-Burkhan, Şibegeni Burkhan'ın hile yaptığından şüphelenip; "Sen benim ateşimi ve bitkimi çaldın, bu sebeple senin ruh verdiğin insanlar da birbirlerinden çalacak ve kavga edecekler" der.[69]

Dünyadaki haydutluk ve kavganın sebebini açıklama gayesine matuf bu Buryat efsanesi, kendi içerisinde bir bütünlük teşkil etmekle beraber, aynı zamanda daha kapsamlı bir başka efsanenin de giriş niteliğini taşır. Keza, efsanenin devamında; Madarin-Burkhan ve Esegen Burkhan'ın göğe çıkışları ve yeryüzündeki bütün tüylü yaratıkları Şibegeni-Burkhan'a bırakışları anlatılır. Sibegeni-Burkhan, insanlara hayat nefesi bulmak için gökyüzüne çıktığında, uyuyan insanlara bekçilik etmesi için o zamanlar tüysüz olan köpeği görevlendirir. O esnada, şeytan Şitkur geldiğinde, köpek ona havlamaya başlar. Şeytan, köpeğe; "Bana havlama, senin bedeninde insanlarınki gibi tüyler çıkmasını sağlayacağım ve sen de bundan sonra soğuk havalarda üşümeyeceksin" demesi üzerine köpek sakinleşip, havlamayı keser. Sözünü tutan şeytan, köpeğin üstüne tükürmesiyle, akabinde köpeğin tüyleri çıkar. Aynı zamanda, uyuyan insanların üzerine de tükürür. Şibegeni-Burkhan gökten inip, şeytanın insanları nasıl pislettiğini gördüğünde, artık şeytanın verdiği kürkü taşıyan köpeğe; "Bundan sonra daima açlık çekecek, kemik kemirip, insanların artıklarını yiyecek ve insanlardan dayak yiyeceksin" diyerek, onu lânetler. Konuşması sona erdiğinde, Şibegeni-Burkhan şeytanın kirlettiği insanları temizler ve onları çıplak bırakır.[70] İlk yaradılışta vücudu tüylü olan insanın, sadece şeytanın tükürüğünün erişemediği yerlerle, insanın uykusunda bile elleriyle kapattığı yerlerle, başında tüy kalır.

Alarsk bölgesi Buryatlarının bu tasavvura tekabül eden efsanelerinde ise, yukarıda yer alan giriş bölümü yeralmaz. Onun yerine Burkhan'ın muhtelif maddelerden tüylü bir insan yarattığı, bu insanı

---

69 Skaz. burj., 67-68; vrt. Anohin, Materialy, 18

70 Skaz. burj., 69-70

korumak için köpeği görevlendirmesi, insana hayat nefesi vermek için gök yüzüne çıkması ve şeytan Şolmo'nun köpeği kandırarak insanı tüylerden arındırıp, sadece belli bölgelerde bırakması anlatılır. En sonunda, eğer şeytan ona ulaşamasaydı, insanın asla hastalanmayacağı veya ölmeyeceği söylenir.[71]

Losva Vogulları arasında anlatılan bir efsanede ise tam tersine, Tanrının insanları soğuğa dayanabilmeleri için nasıra benzer kalın bir deri ile donattığı anlatılır. Tanrı insanlara hayat nefesi bulmak için gök yüzüne çıktığında, şeytan gelip insan bedenini değiştirir ve o koruyucu tabaka sadece el ve ayak tırnaklarında kalır.[72]

İnsanların ilk yaradılış esnasında tüy veya kabuk tarzı bir şey ile örtülü olmasına; İncil'deki ilk günah hikâyesini andıran bazı efsanelerde de rastlanır. Bu tasavvurlardan hangisinin asıl kaynak teşkil ettiği bu konudaki önemli sorulardan birini oluşturur.

Köpeğin yine muhafız rolünü üstlendiği bazı Orta Asya yaradılış efsanelerinde ise şeytan, Tanrının yokluğunu fırsat bilerek insana hayat vermiştir.

Bir Altay efsanesinde anlatıldığı şekliyle Tanrı Ülgen, topraktan etini ve taşlardan kemiklerini yaparak ilk insanı yaratır. Aynı esnada erkeğin kaburga kemiğinden dişiyi yaratır.[*] Onlara ruh bulmak için dışarı çıktığında muhafız olarak köpeği görevlendirir. O sırada köpek tüysüzdür, şeytan Erlik geldiğinde köpek ona havlamaya başlar ve onu insanların yanına yaklaştırmaz. Erlik, köpeğe; "ben sana kürk ve insanların bedenlerine ruh vermek için geldim" der. Köpek bunun üzerine sakinleşir. Şeytan köpeğe kendi kusmuğunu yedirir ve köpeğin tüyleri uzayarak kürk hâlini alır. Sonrasında şeytan çubuğunu alır ve insanın arka tarafından ona ruh üfler. Ülgen geri gelip de insanların canlanmış olduklarını gördüğünde ne yapacağını bilemez ve onları yokedip, yeni insanlar yaratmayı düşünür. Bu sırada kurbağa gelir ve ona; "neden bunları yok etmeyi düşünüyorsun ki, bırak kendi başlarına yaşasınlar, öleceklerse, bırak ölsünler, yaşayacaklarsa da yaşasınlar" der. Böylece Ülgen insanların yaşamalarına izin verir.[73]

[*] Altay efsanesinde kadının yaradılışına ilişkin olarak geçen bu inanç, daha sonra tek tanrılı, ilâhî kitaplarda kadının yaradılışıyla da benzerlik arzetmesi oldukça dikkât çekicidir. (ed.)

Bu efsanenin Altaylardaki bir başka anlatımında ise, Ülgen'in içlerinde genç erkek ve kadınlar, orta yaşlı erkek ve kadınlarla, hâtta

71 Munkácsi, Die Weltgottheiten (KSz IX, 3), 228 ss.
72 Veselovskij, Razyskanija, V. 12
73 Potanin, Otserki, IV, 219-220

yaşlıların da olduğu çok sayıda insan yaratmış olduğu ve Tanrının olmadığı bir esnada, şeytan Erlik'in bunların hepsinin bedenlerine hayat verdiği şeklindedir.[74]

Buna karşılık gelen bir Moğol efsanesinde, iki yaratıcının; Oçirvani ve Tsagan-Şukuti'nin ilk insanı beraberce topraktan yaratmış oldukları anlatılır. Tsagan-Şukuti, Oçirvani'ye; "insanı yarattık ama şimdi de ona hayat vermek için nefes bulmalıyız" demesi üzerine, Oçirvani şeytanın yarattıkları insan bedenini çalacağından şüphelenir ve bu sebeple çıplak bir köpeği muhafız olarak insanın yanına bırakır. Tanrılar gittikten sonra, şeytan köpeğe kürk vaadiyle kandırıp, insanların yanına yaklaşır. Bir parça paçavra yakarak dumanını insanın burnuna üfler ve o anda insan ayağa kalkıp yürümeye başlar. Tanrılar geri döndüklerinde, insanın hayat bulduğunu ve hareket ettiğini görürler.[75]

Görüleceği üzere, Orta ve Kuzey Asyadaki yaradılış efsaneleri iki ana grupta toplanmaktadır: bunların ilkinde insan, Tanrı tarafından yaratılır ve hayat verilir, ama şeytan Tanrının yarattığı bu bedeni kirletir. İkincisindeyse, Tanrı bedeni yaratır, ama bu bedene hayat verecek olan nefesi şeytan sağlar. Her iki gruptaki efsanede, insanın aslında Tanrının yarattığı bir varlıktan beklenmeyecek kadar zayıf olduğuna yapılan vurgudur. Birinci gruptaki efsaneler daha çok maddî bir bakış açısıyla, insanın içindeki pislik ve hastalıklar karşısındaki çaresizliğini yansıtırken, ikinci grup efsanelerde daha felsefi bir bakış açısıyla, insan ruhunun zayıflıkları ve kırılganlığını açıklamaya yöneliktir. Aşağıda nakledeceğimiz Altay efsanesi bu ikinci gruba bir örnek teşkil ederken, aynı zamanda kadın karakterinin istikrarsız ve huysuz yönünü de ortaya koyar.

Tanrı Ülgen, dünyayı yarattıktan sonra yedi tane erkek varlık ve bunların her biri için birer tane, yedi ağaç yaratır. Daha sonra, "Maidere" (Budizmdeki Bodhisatva Maitreya) adında sekizinci bir erkek ve onun adına da "altın bir dağ"ın üzerinde bir ağaç yaratır. Bu varlıkları yarattıktan sonra Tanrı, onları kendi hallerine bırakıp, gider. Aradan yedi yıl geçtikten sonra geri döndüğünde, her ağacın yedişer tane dalı çıktığını, ancak insanların sayısının aynı kaldığını fark eder ve sorar: "Nasıl oluyor ağaçlar yeni dallarla çoğaldıkları halde,

74 Anohin, Materialy, 18-19
75 Potanin, Otserki, IV, 222-223

insanlar çoğalmıyor?" Maidere ona cevap verir "Doğuracak biri olmadan nasıl çoğalabilir ki?" Ülgen, Maidere'ye insanların sayısının çoğalmalarını sağlamak, onları yönetmek yetkisini verir ve Maidere'de "altın dağ"dan insanların yanına inip, Ülgen'in kendisini yarattığı şekilde bir dişi yaratmaya başlar. Çalışmasının üçüncü gününde dişi hazırdır, ama ruhu ve canı yoktur. Dişiye ruh ve hayat bulmak için Maidere, Ülgen ile buluşmaya gider ve giderken yeni yarattığı kişiyi köpeğe koruması vazifesini verir. Böyle bir fırsatı kollayan kötü Erlik, dişiye yaklaşıp, burnuna yedi sesle üfleyip, kulağının dibinde dokuz telli sazını çalar. Bu yüzden kadının yedi değişik hâli ve dokuz değişik karakteri vardır. Maidere geri döndüğünde kadının canlanmış olduğunu gördüğünde, köpeğe; "Neden Erlik'in seni kandırmasına ve kadına yaklaşmasına izin verdin" sorusuna, köpek; "Erlik bana ömrümün sonuna kadar yıpranmayacak, içinde yazın sıcaktan, kışın da soğuktan korunacağım bir kürk giyecek sözü verdi" der. Maidere öfkelenerek köpeğe; "Sana söz verdiği elbise, derinde çıkacak ve bütün vücudunu kaplayacak bir tüy örtüsü" diye azarlayıp, onu lânetler. O zamandan beri insanlar köpeğe kötü davranırlar.[76]

Bu efsanede de aslında çıplak yaratılmış olan köpek, önemli bir rol oynar. Yukarıda aktarılan yaradılış hikayelerinde gördüğümüz paralellikler, bize hepsinin ortak bir temel motifi olduğunu düşündürmektedir. İnsanı korumakla görevli köpek motifi dışında, hiç şüphesiz Tanrının yarattığı varlığı değiştirmeye çalışan şeytan da bu efsanelerdeki temel ortak motiftir. Bu bariz dualist karakter, çok eski dönemlerden beri Pers dininde de görülür. Pers mitolojisinde köpek, Ahura Mazda'nın hayvanıdır ve kötü ruhları kovduğu için Pers mitolojisinde özel bir anlamı vardır. Efsanemiz, muhtemelen Suriyeli hıristiyanlar veya Maniheistler tarafından alınıp, Orta ve Kuzey Asya'ya, hâtta Doğu Avrupa'ya taşınmış olmalıdır. Adem'in şeytan tarafından yaratılmış olduğu tasavvuru, Maniheizmin inaçları arasındadır.[77]

Son aktarmış olduğumuz Altay efsanesinin devamında, yedi adamdan üç tanesi ruhunu şeytanın üfürdüğü kadının kocası olmamak için Maidere'nin yanına, "altın dağa" giderler ve orada Tanrının hizmetindeki ruhlar olarak kalırken diğer dört tanesi, yeryüzünde yaşamaya devam ederler.

---

76 Verbitskij, 91-92
77 Ruysbroeck, 310, muist. 250

Daha önce bahsi geçen bir Yakut efsanelerinde, Tanrı onlara daha ruh vermeden şeytanın değiştirdiği yedi "ilk insan" görmüştük. Bu Yakut efsanesinin devamında dört ve üç sayılarının öne çıktığını görülür. Bu efsaneye göre Tanrı, bu yedi erkekten sadece dört tanesine birer kadın verir ve geri kalan üç erkek şanssızlıkları sebebiyle mutsuz olup, Tanrıya şikâyette bulunurlar. Tanrı bu işe daha fazla müdahale etmek istemez ve insanları bu konuda kendi başlarına bırakması da yeryüzünde zinanın başlamasına sebep olur. Diğer erkeklerle evlenen dört kadının her biri, birer kız doğurur ve böylece bütün erkeklerin birer karısı olur. Doğan dördüncü kızın ise kocası olmadığı için, bir fahişe hayatı yaşamaya başlamasıyla, yeryüzüne zina gelmiş olur.[78]

İnsanın Felâketine Sebep Olan "Yasak Meyve"

Şeytanın, insana hayat verilmeden önce ona zarar verdiği ve değiştirdiği efsanelerin yanında, insana Tanrı ona hayat verdikten sonra da zarar vermeye devam ettiği efsaneler içinde yeralır.

Bir grup efsaneye göre, insan bedeni ilk başlarda onu soğuk, nem ve sağlığını tehdit eden diğer tehlikelerden koruyan bir deriye sahiptir. Bu gruptaki efsanelerin bazılarında bu deri, kürk örneği vücut tüyleri, bazılarında ise nasır gibi koruyucu bir kabuktur. İnsan bu koruyucu kıyafetini yasak ağacın meyvesini yediğinde kaybedecektir.

Bir Altay efsanesinde şöyle anlatılır: Tanrı, tek başına büyüyen ve hiçbir dalı olmayan bir ağaç gördüğünde; "Tek başına, dalları olmayan bir ağaç görmek beni üzüyor, bu ağaçtan dokuz tane dal çıksın" diye emretmesi üzerine, ağaçtan dokuz tane dal çıkar. "Bu dokuz daldan, dokuz insan çıksın ve bu dokuz insandan dokuz halk oluşsun" diye devam eder. Ancak efsanenin devamında, sadece iki insandan, bir erkek ve kadından bahsedilmektedir. Erkeğin adı Torogay, kadının adı da Edyi'dir ve başlangıçta her ikisinin derileri de tüylüdür. Tanrı onlara ağacı gösterip; "güneşin battığı taraftaki şu dört dalın meyvelerini yemeyeceksiniz, güneşin doğduğu tarafta çıkan diğer beş daldaki meyveleri yiyebilirisiniz" dedikten sonra köpeği ağacın başına muhafız olarak diker ve; "şeytan yaklaşırsa ona engel ol" diye emreder. Tanrı bunun dışında yılanı da ağacı korumakla görevlendirmiş ve; "eğer şeytan gelirse, onu ısırmasını" tembih etmiştir. Sonra

---

78 Middendorff, IV. 2, 1602

her ikisine de; "insan gelip güneşin doğduğu taraftaki dalların meyvelerinden yemek isterse izin verin, ama güneşin battığı taraftaki dalların meyvelerine almaya çalışırsa engelleyin" talimatını verdikten, sonra göğe çıkar.

Daha sonra şeytan ağacın yanına gelir ve yılanın uyuduğunu görerek kurnazca onun bedenine girip, böylelikle ağaca tırmanarak, önce kadını, sonra da kadın vasıtasıyla erkeği kandırıp, onları yasak dalların meyvelerinden yemeye ikna eder. İnsanlar, ağacın meyvesini tattıklarında, vücutlarındaki tüylerin döküldüğünü fark ederek, korku içinde ağaçların arkasına saklanırlar.

Tanrı dünyaya geri gelip, yokluğunda olanları gördüğünde; insanı çağırıp; "sana böyle ne oldu, ey insanoğlu" diye sorduğunda adam; "karım dudaklarıma yasak meyve ile dokundu" diye cevap verir. Tanrı kadına dönüp; "Bunu neden yaptığını" sorduğunda, kadın; "Yılanın kendini kandırıp, yasak meyveyi yemeyi sağladığını" söylemesiyle, bu defa Tanrı yılana; "ne yaptığını" sorduğunda, yılan; "Kadını kandıran ben değilim, şeytan benim içime girip, kadını kandırdı" der. Tanrı; "şeytan nasıl girdi senin içine" dediğinde; "içim geçmiş ve uykuya dalmıştım, o sırada gelip içime sızmış" der. Tanrı sonra köpeğe dönerek; "Peki sen neden şeytanı kovalamadın" dediğinde, Köpek; "gözlerim onu görmedi ki" diye cevap verir.[79]

Bu efsanede hem yılan, hem de köpek yasak meyvelerin muhafızı olarak yer almaktadır. İncil'deki meselleri bilenlerin hatırlayacağı gibi köpek, İncil'de yer almaz. Dolayısıyla, "yasak meyve" Altay efsanelerine daha önce nakletmiş olduğumuz başka efsanelerden birinden girmiş olması muhtemeldir.[*]

[*] Yasak meyve ile ilgili bir meseli de çocukluğumuzda bunun bir meyve ağacı değil, buğday olduğu; ilk insan Adem ile Havva'nın yasak olan buğdayı yedikten sonra karınlarının şiştiği, bunu dışarı çıkardıklarında her tarafı pis bir kokunun aldığı, yaptıklarından dolayı pişman olarak pisliği gizlemek için koltuk altlarıyla, bacaklarının arasına sürdükleri ve bunun için insanın buralarının kıllarla kaplandığı, ondan sonra cennetten kovuldukları anlatılırdı. (ed.)

Her ne kadar bu efsane hristiyanî efsaneleri hatırlatırsa da, aralarında bazı ciddi farklılıklar vardır. İncil'deki anlatımda cennetin ortasında iki tane ağaç yetişir, bir tanesi "Hayat Ağacı" diğeri de "iyiyi kötüden ayırma" ağacıdır ve bunlardan ikincisinin meyvesi insana yasaktır. Bizim efsanemizde ise, tek bir ağacın değişik meyveler veren iki tarafı söz konusudur. Bu ağaç, bir anlamda hem "Hayat Ağacı" hem de "iyiyi kötüden ayırma ağacıdır". Efsanemizin İncildeki hikâyattan bir başka farkı, İncildeki efsane ölümün kökenini bir itaatsizlik veya günah ile açıklarken, Altay efsanesinde bu itaatsizliğin cezası meyvenin yendiği anda gerçekleşerek, insan kürkünü

[79] Radloff, Proben, I, 177-179; vrl. Serosevskij, 653

kaybedecektir. İncil efsanesinin ilk hâli, muhtemelen aslında ölümsüz olarak yaratılmış olan insanın ölümlülüğünü açıklama amacıyla doğmuştur. Bu durumda ölüm, yasak meyveyi yemenin doğrudan cezası değil, meyvenin yenmesiyle, koruyucu vücut örtüsünün kaybedilmesi, insanın savunma ve direncini azaltmış ve hastalıklara ve diğer dış tesirlere, dolayısıyla ölüme karşı korunmasız bırakmıştır. Bir çok halk efsanelerinde, yaradılışın başlangıcında hastalık ve ölümün olmadığı, ancak daha sonra yeryüzüne gelerek, insanların başına belâ oldukları anlatılır.

İnsanların vücutlarının tüy ile kaplı olması tasavvuru, bildiğimiz kadarıyla Doğu Avrupa efsanelerinde yer almamasına karşılık, Orta ve Kuzey Asya'da yaygın olarak görülmektedir. Fin kökenli halklardan Vogul efsanelerinde insanların ilk başta çok tüylü olarak yaratılmış olduğu ve onlara istedikleri her yerde dolaşma ve meyvelerden bir tanesi hariç istedikleri her şeyi yeme izni verildiği anlatılır. Bu yasak meyve, "orman ruhunun meyveleri" olan yaban mersinidir. Ne var ki, insanlar bu yasağa uymayacaklar ve Tanrı bir gün, yaratmış olduğu insanları görmeye geldiğinde onları çalıların arkasına gizlendiklerini ve dışarı çıkmalarını emrettiğinde, insanlar sürünerek çalılardan dışarıya çıktıklarında, Tanrı onların tüylerini kaybetmiş olduklarını ve karşısında dururken soğuktan titrediklerini görecektir. Tüylerini yitirmelerinin sebebi de Tanrının emrine karşı gelip, uğursuzluk getiren yasak meyveyi yemiş olmalarıdır. Bundan sonra insanoğlu, soğuğa ve neme karşı çıplak vücutlarıyla yaşamak zorunda kalacaklardır.[80]

Sami halklarının ihtişamlı ve güzel cennet ağacı, Kuzeyin verimsiz ve kıt topraklarında yaşayan Vogul efsanelerindeki yerini ormanda yetişen yaban mersinine bırakmıştır.

Daha önce görmüş olduğumuz yaradılış efsanelerinde bir başka tarz koruyucu örtü olarak, bir nevi kabuğa da rastlanmaktadır ki, bu kabuktan geriye sadece el ve ayak tırnakları kalmıştır. Efsanenin bu anlatımı Doğu Avrupa'da oldukça yaygın[81] ve muhtemelen Kuzey Sibirya'ya da Ruslar ve Estonyalılar vasıtasıyla yayılmıştır.[82] Aynı şekilde Arap ve geç dönem Yahudi efsanelerinde cennette Adem ve Havva'nın vücutlarının bir kabuk ile kaplı olduğu ve bu sebeple

---

80 Munkaczi, Die Weltgottheiten (KSz I X, 3). 231ss.; Karjalainen, 19

81 Veselovskij, Razyskanija, V, 12

82 Eisen, Miks? Seletuset, mispärast maailmas nii ja nii on, 11

giyinmeye ihtiyaç duymadıkları anlatılır. Bu vücut örtüsünü "ilk günah" tan sonra kaybetmişlerdir.[83]

İnsanın tüylü olarak yaratılmış olduğu tasavvuru Ön Asya'dan doğmuş olması muhtemeldir. Bazı Arap efsanelerinde Adem ve Havva cennetteki elmas dağında yaşarken, yerlere kadar uzanan ve vücutlarını kaplayan tüyleri olduğundan bahsedilir. Yasak meyveyi yediklerinde bu tüyler dökülür ve güneşin yakıcı ışığında çıplak bedenlerinin derileri koyulaşır.[84] İlk günah işlenene kadar bir nevi tabii vücut örtüsü olduğu fikri, İncildeki hikâyatta da rastlanır, zira Tanrının emrine karşı geldikten sonra insan çıplaklıklarının farkına varırlar.

Astrahan Kalmuklarının anlatımına göre ise insanlar, cennetten çıkana kadar nurdan yaratılmış varlıklardı ve etraflarını aydınlatıyorlardı. O zamanlar ne ay, ne de güneş vardı, insan vücudunun ışıltısı onu terk edince gökyüzündeki ışıklar yaratıldılar.[85] Bu tasavvurun kökeni de Ön Asya efsanelerine dayanmakta, Suriye'de derlenen bazı efsanelere göre Adem ve Havva, cennetteyken kafaları güneş gibi, bedenlerinin geri kalanı da kristal gibi parlamaktaydı. Habeşistan'da (Etiyopya) benzeri şekilde yaradılış efsanelerinde, cennetten kovuluş sonrasında insanların nurlarını (ışıltılarını) kaybettikleri anlatılır.[86]

Budist Kalmuk efsanelerinde ilk günah ve cennetten kovuluşun sonucu olarak, insanın hayat süresi azalmış, boyu da kısalmıştır. Onların inanışlarına göre, ilk başlarda insanın ömrü 80.000 yıldır, her yüzyılda insan hayatından bir yıl eksilmiş ve şimdi de ortalama altmış yıla inmiştir. Günahın kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla, insan hayatı on yıla inene kadar bu azalma devam edecektir. Diğer yandan, ilk başlarda bir dev boyutunda olan insan bedeninin ufalması da o zaman kadar devam edecek ve insanlar sonunda parmak boyuna kadar inecekler-dir. Bunlar olduktan sonra Berde-Gabat dünyaya gelip (Maidere'nin elçisi), insanları iyileştirecek ve yeniden insan ırkının boyu ve hayat süresi artmaya başlayarak, ilk hâline geri dönecektir.[87]

İnsan hayatının kısalmasına karşılık gelen bazı öğelere İncil'de de rastlarız, aynı şekilde Yahudi efsanelerinde insanın boyunun kısalmasına

83 Bin Gorion, Die Sagen der Juden, Die Urzeit. 95; Dähnhardt. I, 226
84 Dähnhardt. I, 226
85 Zitetskij, 67-68
86 Dähnhardt. I, 24
87 Zitetskij, 68

ilişkin anlatımlar görülür, meselâ, "Adem yaratıldığında dünya kadar büyüktü, ama günaha düştüğü için küçüldü" diye geçer.[88]

Tanrının yaratmış olduğu insanlar, yasak meyveden yiyip değişip, bozulduklarına, Tanrı öfkelenir ve; "Bir daha asla insan yaratmayacağım, bundan sonra kendi kendilerine çoğalsınlar"[89] der. Tanrının buradaki kararı daha çok kadını işaret etmektedir, çünkü doğurma işi onun görevidir. Hâtta Kalmuklara göre üreme organları ve güdüleri, bu ilk günah sonrası ortaya çıkmıştır.[90] Ölümün ve ölümlülüğün sebebini açıklamaya matuf bu efsane, aynı zamanda doğumu da açıklamaya çalışır. Ölümün sebep olduğu kayıpların ve neslin azalışının gözlenmesi, bu kayıpların doğum yoluyla telafi edileceği düşüncesine de kaynaklık etmektedir.

Moğol ve Buryatların yukarıda nakledilen efsanelerinde ayrıca, Burkhan Bakschi'nin ilk insanı yarattığında onu ölümsüz kılmak istediği ve bunun için gökten "Hayat suyu" getirmesi için bir kargayı gönderdiği anlatılır. Karga "Hayat suyu"nu gagasına alıp geri dönerken, yolda bir çam ağacının tepesinde dinlenmek ister. Ama ağaçta yaşayan bir Baykuş Kargayı görüp tehditkar çığlıklar atmasıyla, Jarga korkup ağzını açmasıyla, "Hayat suyu" ağacın üzerine dökülür. O zamandan beri çam ağacı yaz kış yeşildir, ama insanlara ölümsüzlük kısmet olmamıştır.[91] Bu efsanenin benzer bir varyantı da Altay Tatarları arasında mevcuttur.[92]

Dünyanın Sonu (Batış ve Yokoluş)

Altay halklarının efsanelerinde sadece dünyanın yaradılışı değil, dünyanın sonu hakkında da kafa yorulmuştur. Moğolların yaradılış efsanelerinde anlatıldığı üzere, daha yaradılış esnasında dünya batma tehlikesi geçirmiştir. Yeryüzünü çevreleyen denizde yaşayan Losun isimli dev bir yılan, yukarı çıkıp, zehrini fışkırtarak yeryüzünde yaşayan çoğu insan ve hayvanı öldürmüştür. Bu canavarla savaşmak üzere Tanrı, göklerden Oçirvani isimli bir kahraman yollamış ama Oçirvani'nin gücü bu yılanı alt etmeye yetmemiştir. Yılanla giriştiği mücadelede yenilen kahraman, Sumer dağına kaçarak canavara

88 bin Gorion, Die Sagen der Juden, Die Urzeit, 105
89 Radloff, Proben, I, 179
90 Zitetskij, 68
91 Potanin. Otserki, IV, 210
92 Anohin. Materialy, 18

kurban olmaktan güç belâ kurtulmuştur. Sumer dağında kudretli kartal Garide'nin suretine giren kahraman, yılana tekrar saldırmış, pençelerini yılanın kafasına geçirip onu üç defa kutsal Sumer dağı etrafına doladıktan sonra bir taş ile başını ezerek öldürmüştür.[93]

İçinde geçen isimlerden de anlaşılacağı üzere Hindulardan, Moğollara geçmiş olan bu efsane (Oçirvani/Bodhisatva Vairapani, Sumer/Sumeru ve Garide/Garuda) bize İskandinav efsanelerinde geçen (Gylfaginning, 50), zehir tükürerek havayı ve toprağı zehirleyen Midgard yılanını hatırlatmaktadır. İskandinav efsanelerindeki yılan, "dünyanın ucunda" yok edilir. "Deniz yükselmeye ve yılan devasa öfkesiyle kıvrılarak yeryüzünde sürünmeye başladığında" Tanrı Thor, yılana saldırarak, onu öldürür ama yılan tarafından ısırıldığı için kendisi de ölür.

Üzerinde insanların yaşadığı yeryüzü için başka bir tehlike de yerin batmasıdır. Yeryüzünün uçsuz bucaksız engin bir denizin (İlk deniz) yüzeyinde olduğu tasavvuru, günün birinde yeryüzü zemininin ağırlığına dayanamayıp batacağı ve dünyanın sular altında kalabileceği korkusunu yaratmıştır. Muhtelif dönemlerden kalma Asya efsanelerinde bir zamanlar bir selin gelerek (Tufan) nasıl yeryüzü üzerindeki hayatı yok ettiği ve kurtulan bir insanın yeni insan neslinin atası olduğu dile getirilir.

"Tufan Efsaneleri" isimli eserinde dünyanın bir çok yerinden çok zengin derlemeler toplayarak, Tufan'ın kökenini araştıran R. Andree, bu efsanelerini iki şekilde ortaya çıktığı sonucuna varmıştır. Bunlardan biri, belli bir coğrafyada meydana gelen fırtına, deprem veya benzeri bir tabii afet sonucu yaşanan yıkımın, kendiliğinden veya bu efsanelerin başka bir bölgeden gelen kültür akımlarıyla söz konusu bölge inançlarına nüfuz etmesiyle ilgili olduğudur. R. Andree, araştırmalarında Altay halklarının efsaneleri üzerine yoğunlaşmamış olduğu için, Altay efsanelerinin bu gruplardan hangisine girdiği sorusunun cevabını Andree'nin eserinde görmek mümkün değildir. Fakat, diğer yandan Orta Asya coğrafyasının; Dicle, Fırat veya Nil havzaları gibi zaman zaman taşkınları ve sellerin yaşandığı bir coğrafya olmadığı göz önüne alındığında, bu efsanelerin Altay halklarına başka kaynaklardan girmiş olduklarını söylemek mümkündür. Peki, bu efsaneler nereden ve ne zaman Altay halklarının kültürüne girmiştir? Bunların

93 Potanin. Otserki, IV, 288

çok eski dönemlerde yaşanılanlara mı dayandığı, yoksa nisbeten daha yakın dönemlerin mirası mı olduğu sorusu cevaplândırılamamış, muamma olarak kalmaktadır. Daha sonraki dönemlerde Altay kültürüne giren bazı efsanelerin, efsanenin nisbeten eski anlatımlarının (tabi, eğer varsa) yerini almış olması da ihtimâl dahilindedir.

Aşağıda nakledeceğimiz Buryat efsanesi, bu konuda efsanenin çok yaygın ve modern bir anlatım örneğini temsil etmektedir. Efsanede anlatıldığına göre, Tufandan önce Burkhan, bir adama büyük bir gemi yapmasını emretmesi üzerine, adam her gün ormana giderek gemiyi yapmaya başlar. Günlerden bir gün adamın karısı, kocasına her gün ormanda bu kadar heyecanla neler yaptığını merak edip sorduğunda; adam gerçek niyetini gizleyerek, ormanda ağaç kesmeye gittiğini söylemekle yetinir. Adamın olmadığı bir anda şeytan Şitkur kadına gelerek, kocasının kendisine yalan söylediğini, aslında ormanda bir gemi yaptığını anlatır. Şeytan, verdiği bilgiye karşılık olarak kadından; "Yakında gemi hazır olup, kocan gemiye binmeni istediğinde, ona hemen itaat edip, hemen gemiye binme. Sana kızıp, dövmeye başladığında ona "Şitkur, neden beni dövüyorsun de, ve sonra da gemiye bin" demesi için söz vermesini iste. Kadının kabûl etmesinden kısa süre sonra yağmurlar yağıp, sular yükselmeye başlar ve adam bütün ailesine gemiye binmelerini söyler. Kadın buna karşı çıktığında, adam sinirlenir ve onu dövmeye başlar. Kadın, şeytanın söylemiş olduğu gibi adama; "Şitkur, neden beni dövüyorsun" der ve sonra da gemiye biner, fakat bu arada şeytan da onunla beraber gemiye girmiş olur.[94]

Efsanenin ileriki bölümlerinde adamın, Burkhan'ın yardımı ile "Hayvanların efendisi" (Argalan zon) dışındaki bütün hayvanları gemiye alınışını anlatır. "Hayvanların efendisi" kendisini büyük görmekte ve boğulma tehlikesi olmadığına inanmaktadır. Gemiye çıkan şeytan, fare suretine bürünerek, geminin tabanında delikler açmaya başlamasıyla Burkhan, fareleri öldürmesi için bir kedi yaratır. Sellerin acımasızca bütün yeryüzünü kaplamasıyla, bu arada "Hayvanların efendisi"de boğulur. Onun koskocaman kemikleri hâlen muhtelif yerlerde bulunabilir. Efsanenin değişik anlatımlarından, bu devasa hayvanın mamut olduğu anlaşılmaktadır.[95]

---

[94] Skaz. burj., 71-72

[95] Sama, 79-142

Sagayerler arasında kayda geçmiş olan bir efsanede ise, gemiyi yapan adamın adı Noj olarak geçmektedir. Şeytan, adamın karısını kocasının ormanda ne yaptığını öğrenmeye ikna eder ve adamın gemi yaptığını öğrenince, adamın gündüz yaptığı işleri geceleri bozarak, geminin yapılmasını engellemeye çalışır. Yağmurlar başlayıp, sular yükseldiğinde gemi hâlâ hazır değildir ve Tanrı bu sebeple seçmiş olduğu aileyi kurtarmak için demirden yapılmış bir başka vasıta yollar. Bu suretle Noj, karısı, ailesi ve bütün hayvanlar Tufandan kurtulurlar.[96]

Bu her iki efsanede de şeytanın ve gemiyi yapan adamın karısının rolleri dikkât çekmektedir, zira her ikisi de diğer yönlerden İncil'de bahsi geçen Tufan hikayesini hatırlatmaktadır. İkinci efsanedeki Noj, zaten İncil'deki Nuh peygamberdir.

İrtiş Ostyakları ve Güneydeki Vogul efsanelerinde ise şeytan, kadına sarhoş edici içecekler vererek, adamın niyetini açıklamasını sağlar. Ostyak efsanesinde gemiyi yapan adamın adı, Tatarlardan geçen bir isim, Pairekse'dir.[97]

Doğu Avrupa'da da buna benzer efsaneler vardır ve muhtemelen bu efsanelerin çıkış yeri burasıdır. Pseudo-Methodius eserinin Rusça baskısında bu efsane görülebilir. Bu efsane, Sibiryaya yerleşen Ruslar hâtta Baykal'ın ötelerinde bile oldukça yaygın olup,[98] büyük ihtimâlle de Sibirya'ya bu Rus göçmenler vasıtasıyla girmiştir. Efsanenin bu varyantının ana hatları şöyledir: Nuh'un neden böyle bir gemi yaptığını öğrenmek için şeytan, Nuh'un karısına, Nuh'a sarhoş edici içkiler içirmesini tavsiye eder. İçkinin tesiriyle bilincini kaybeden Nuh'da, Tanrının ona verdiği sırrı ifşa eder. Gerçeği öğrenen şeytan, Nuh'un gemiyi yapmasını engellemek için uğraşır, ama bütün gayretlerine rağmen gemi hazır olur. Nuh karısına lânet okuduğu esnada, şeytanın adını da telaffuz ettiği için, şeytan kadınla beraber gemiye binmeyi başarır ve girer girmez, fare suretinde gemide delikler açmaya başlar.[99]

Pseudo-Methodius'da nakledilen efsane ise, İncil'deki efsane üzerine inşa edilmiş geç dönem Doğu efsaneler grubuna girer. İncil'de

---

96 Sama, 140-141

97 Munkacsi, Die Weltgottheiten (KSz IX, 3), 262 s.; Patkanov. Die Art. Ostjaken, I, 134

98 Skaz. Burj., 142

99 Dähnhardt, I, 258 s.

Nuh'un karısının her ne kadar pek adı geçmese de, Arap efsanelerinde yeri olan bir figürdür. Bunu, Kuran'ın 66. suresinde Nuh ve Lut peygamberlerin karılarının "lânetli" olarak anılmasından anlayabiliyoruz. Şeytanın, Nuh'un karısı aracılığıyla gemiye binmesi, bize Dähnhardt'ın benzerliğe dikkâtimizi çektiği bir İslâm efsanesini hatırlatmaktadır: Gemi hazır olup, bütün hayvanlar çiftler hâlinde gemiye girerken, Nuh; eşeğin gemiye girmekte direndiğini gördüğünde, eşeğe kızıp: "seni lânet olası, bin gemiye" diye haykırmasıyla, şeytan İblis'de gemiye biner. Daha sonra şeytanı fark eden Nuh, şaşırır ve ona gemiye nasıl bindiğini sorduğunda şeytan; "Senin emrin üzerine bindim gemiye, Tanrı'nın yarattıkları arasında lânetli olan tek yaratık benim"[100] cevabını verecektir. Bu efsanelerin Sibirya'ya İslâm kanalıyla mı girdiği konusunda herhangi bir delil yoktur.

Aşağıda nakledeceğimiz Altay efsanesi ise kendine has bazı özellikler taşımaktadır. Suların (cayık) bütün yeryüzünü kaplama tehlikesi ortaya çıktığında, Baş Tanrı Ülgen, Nama adında mübarek bir adama bir gemi (käräp) yapmasını emreder. Gözleri zayıf olan Nama, geminin inşa işlerini oğulları Soozun-uul, Sar-uul ve Bliks'e verir. Bir dağın tepesinde inşa edilen gemi hazır olduğunda Nama, geminin 80 kulaç uzunluğunda iplerle köşelerinden yeryüzüne bağlanmasını emreder. Bu ipler sayesinde suların ne zaman 80 kulaç derinliğe ulaştığını bilmeyi hesaplayabilmektedir. Nama, ailesiyle gemiye binerken, sulardan korkarak ona sığınan bütün hayvanları ve kuşları da yanına alır, yedi gün ve yedi gece sonra sular artık 80 kulaç derinliği aştığında geminin iplerini çözerler. Yedi gün ve yedi gece daha geçtikten sonra, en büyük oğluna pencereleri açıp dışarısını gözetlemesini söyler. Soozun-uul dışarıya bakıp; "her şeyin sular altında olduğunu, sadece dağların zirvelerinin göründüğünü" bildirir. Bir süre sonra oğluna aynı şeyi tekrar söylediğinde oğlu; "gök yüzü ve sular dışında görünen hiçbir şey yok" diye cevap verdikten bir süre sonra gemi iki dağın arasında karaya oturur. Nama, pencereyi açarak önce bir kuzgunu serbest bırakır, ama kuzgun geri dönmez. İkinci gün Nama, bir kargayı, üçüncü gün de bir saksağanı dışarı yollar ama, bunlar da geri dönmezler. Dördüncü gün Nama bir güvercini gönderir ve güvercin gagasında bir kayın dalı ile geri döner. Diğer kuşların neden geri gelmediklerini güvercinden öğrenirler ki; kuzgun bir geyik leşi, karga bir köpek leşi, saksağan da bir at leşi bulmuş ve onları yemek

[100] Sama, I, 266

için orada kalmışlardır. Nama, bunu duyunca çok öfkelenir ve onları şu sözlerle lânetler: "Şimdi ne yapıyorlarsa, dünyanın hitamına kadar da aynısını yapsınlar" der. Efsanenin devamında, karısı artık yaşlanmış olan Nama'ya; yakında ölüp öte dünyaya gideceğini ve orada Nama'ya hizmet etmeleri için Tufandan kurtulan bütün insan ve hayvanları öldürmesini söyler. Annesinin niyetini anlayan, lâkin buna karşı çıkmaya cesaret edemeyen büyük oğul Soozun-uul, babasına gördüğü bir rüyayı anlatmaya başlar: "Mavi-siyah renkli bir ineğin bir insanı yediğini gördüm, insandan geriye sadece ayakları kalmıştı" der. Nama, oğlunun yaptığı kıyaslamayı anlar, kılıcını çekip, karısını ortadan ikiye böler. Daha sonra Nama ölüp, gökyüzüne çıktığında, oğlu Soozun-uul'u da yanına alır ve onu beş yıldızdan oluşan bir takım yıldızına dönüştürür.[101]

Her ne kadar efsanede kahramanın karısı kötü bir insan olarak tasvir edilirse de, bu efsane daha önce nakledilmiş olan dualist efsanelerden farklı olup, dolayısıyla bu efsanenin Orta Asya'ya gelmesi diğerlerinden farklı bir yoldan olmuştur. Bu Tufan efsanesinin kahramanı, hâlen Altaylardaki bir çok ayin ve inanışın önemli bir parçasıdır. Kendisine Cayık-Han (Tufanın efendisi) adı verilir ve Baş Tanrı ve insanlar arasında bir nevi aracı, aynı zamanda insanların koruyucu ruhu olduğuna inanılır. Bazı bölgelerde her yıl bahar aylarında yüksek bir dağda yapılan bir törenle onun için beyaz bir koyun kurban kesilir. Aynı zamanda ölenlerin koruyucu ruhu olarak anıldığından, bir kişinin ölümünün 40. gününde yapılan "ölenin evinin temizlenmesi"ne katılması ve ölen kişinin yanında götürdüğü hayvanlarının geri getirmesi için dua edilir. Şaman ayinlerinde de adı geçer ve insanların dualarını Baş Tanrıya ulaştırması umut edilir.[102] Göğün üçüncü katında, ölenlerin ruhlarının gittiği cennet katında yaşamaktadır ve yeni doğan çocuklara ruhlarını ulaştırmak için oradan ulağını yollamaktadır. Bu özelliği sebebiyle aynı zamanda "Cayuci"(yaratıcı) olarak da anılmaktadır.[103]

Sayotelerin Tufan efsanelerindeki kahraman, sadece şimdiki insan neslinin atası değil, aynı zamanda bir nevi yaratıcı olarak görülmektedir. Dünyayı taşıyan kaplumbağa hareket ettiğinde, "İlk deniz"in suları sel hâlinde dünyayı kaplamaya başlar. Dünyanın sular altında

---

101 Verbitskij, 102-103

102 Sama, 76, 103 m.

103 Radloff, Aus Sib., II, 11

kalacağını tahmin eden bir ihtiyar, demirden dövülmüş bir sal yapıp, ailesiyle beraber bu sala binerek sellerden kurtulur. Sular çekildiğinde sal, bir dağın tepesinde karaya oturur. Selden sonra bu “Merhametli efendi” (Kayra-Han), her şeyi baştan yaratmaya başlar. Efsanede, kahramanımızın insanlara sarhoş edici içkileri yapmayı öğrettiği özellikle belirtilmektedir ki, bu aynı zamanda İncil’de de Nuh’a atfedilen bir motiftir.[104]

Tufan efsanelerinin Altay Tatarlarının tasavvurlarında ne derece yer ettiği, söz konusu geminin hâlâ o dağın tepesinde olduğuna dair duydukları sarsılmaz inançtan anlamak mümkündür. Oraya gidip geri dönen kimse olmadığı için, o dağa gitmeyi kimseye tavsiye etmezler, ama bazı bölgelerde orada hâlâ geminin yapımında kullanılan büyük çivilerin bulunduğu anlatılır.[105]

Ancak, bu Tufan efsanesindeki kahramanın, bir nevi ilâhi yaratık hâline gelmesiyle, adına düzenlenen merasimlerle anılması ve bu kadar geniş bir coğrafyada te’sir bırakmasının sebebi acaba nedir? Bu durum ne İncil’de geçen Tufan efsanesiyle, ne de Ruslar aracılığıyla bölgeye ulaşmış olan efsanelerle açıklanabilir. Bu tasavvurun kökeni, İran mitolojisindeki efsanevî bir yaratık olan Yima’da yatar. Daha önce bahsi geçen Nama ve oğullarının isimlerinin nereden geldiği meçhûl olmakla birlikte, Yima; Hind efsanelerinde adı geçen Yama’ya karşılık gelmekte ve Altay bölgesinde Şal-Yime adıyla tanınmaktadır. Bu bileşik ismin ilk bölümü; yâni -şal, kökeni Tibet’e kadar uzanan bir isimdir ve “Ölülerin efendisi” anlamına gelmektedir. Altay yaradılış efsanelerinden birinde Tanrı; “Şal-Yime, sen benim olanlardan birisin, yanına; daha önce sarhoş edici içecekleri tatmış, çoluk çocuk, sığır ve koyun sahibi birini bul ve ölüleri de yanına al” der. Bu sebeple; Şal-Yime, sadece ölenlerin değil, aynı zamanda küçük çocukların da koruyucu ruhu olarak addedilmektedir.[*]

İran efsanelerinde, Yima’nın yaşadığı dönemlerde çok dehşetli bir kış mevsiminin hüküm sürdüğü, insan, hayvan ve bitkilerin dünyadaki hayatı sona erdirdiğini, bunun tek istisnasının da Yima’nın inşa ettiği bir sığınağın altına sığınanlar olduğu anlatılır. Bu yönüyle efsanemiz bize Tufan efsanesini hatırlatır. Bu efsaneye paralel ve hâtta onunla irtibatlı olduğunu düşündüren bir Altay efsanesinde, dünyanın

[*] Kökeni bilinmemekle beraber, Tufanla ilgili bir başka rivayeti çocukluğumuzda bize şöyle anlattıklarını hatırlıyorum: Rivayete göre Tufan, iddia edildiğinin aksine dünyanın her yanını değil, sadece günaha batanların ülkelerinde vuku bulmuş. Zira, sular çekilip, Nuh’un gemisi karaya oturup, insanlar dışarı çıktıklarında bir müddet yürüdüklerinde, dere kenarında tek başına bir klübede yaşayan ihtiyar bir kadına rastlamışlar. Nasıl olupta kadının Tufandan kurtulduğuna taaccüp ederek, ihiyar kadına; dünyada Tufan olduğunu, her tarafı suların kaplandığını, nasıl olupta kendisinin hayatta kaldığını sorduklarında, yaşlı kadın onların yüzüne bakıp; zahir, geçenlerde benim sarı kızın (ineğinin adı) ayakları biraz çamurlu geldi, herhalde sizin Tufan dediğiniz o olsa gerektir demiş. Bunun üzerine Tufandan kurtulanlar, zannettikleri gibi suların bütün dünyayı kaplamadığını anlamışlar. (ed.)

104 Potanin. Otserki, 208

105 Sama, IV. 208.

sonunu getiren şiddetli bir kış ve don dönemi olduğu ve "demir boynuzlu mavi oğlak" ile alışılmadık bazı tabii afetlerin bu dönemin emaresi olduğuna vurgu yapılır.

> "yedi gün boyunca oğlak dünyanın etrafında koştu ve korkunç bir şekilde meledi; deprem, yedi gün devam etti; dağlar, yedi gün boyunca yandı; yağmur, yedi gün boyunca yağdı; yedi gün boyunca, fırtınalarla dolu yağdırdı; yedi gün boyunca kar yağdı"[106]

Bütün bunların sonunda dehşet verici bir soğuk dönem başlar. Bu dönemim sonuna doğru dışarıyı kontrol etmek maksadıyla sığınaktan dışarı ulaklar yollanır. İlk olarak horoz dışarıya gönderilir, horoz soğuktan ölünce, kaz ve kuzgun gönderilir. Bu son gönderilen iki hayvan soğukta hayatta kalmayı başarırlar.[107] Her ne kadar İskandinav efsanelerinde (fimbul winter) geçse de, genelde diğer halklarda çok nadir rastlanan "soğuklar sebebiyle dünyanın sonunun gelmesi" tasavvuru hiç şüphesiz ki Altay kültürüne İran'dan girmiş olmalıdır.

Ancak, aşağıda nakledeceğimiz Tufan efsanesinin, Yenisey kültürüne nereden girdiğini söylemek çok daha zordur. Zira, "Yedi gün boyunca sular yükseldi ve bu arada suda yüzen kütüğe tutunmayı başaran bazı insan ve hayvanlar kurtuldular. Sert esen kuzey rüzgârı, insanları birbirlerinden ayırdı ve insanlar değişik diller konuşup, değişik halkları meydana getirdiler"[108] denmektedir.

Her ne kadar bu efsanenin ana fikri, değişik dillerin ve halkların ortaya çıkışlarını izah etmek olsa da, Yenisey nehrinin taşkınlar sonucu meydana gelen bir tabii afetten kaynaklanan mahalli bir efsane olma ihtimâli yoktur ve yaygın olarak görülen Tufan efsanelerinden de ayrı tutulması gerekir.

Çok daha uzaklarda yaşayan Samoyedler arasında da bazı Hind ve Altay efsanelerinde göründüğü gibi bir tekne ve içindeki yedi kişinin Tufandan kurtulduğu kayda geçirilmiştir. Bu Samoyed efsanesinin devamında; bu selleri çok çetin bir kuraklığın takip ettiği ve selden kurtulanların susuzluktan ölme tehlikesi yaşadığı anlatılır. Bu kuraklıkta insanlar, toprakta çok derin bir kuyu kazıp, su bularak kurtulmayı başarırlar, ama yiyecek bulmak daha da zor olur. Kurtulanların çoğu açlıktan ölür, aralarında sadece açlıktan fare yemeye

---

106 Radloff, Proben, I, 83

107 Anohin. Materialy, 17

108 Anutsin, Otserk, 14-15

başlayan bir delikanlıyla, bir genç kız kurtulur. Şimdiki insan neslinin atası da bu çifttir.[109]

Kuzey-Doğu Sibirya efsanelerine göre insanlar kütükleri birbirlerine bağlayıp, büyük sallar yaparak sel felaketinden kurtulmuşlardır. İnsanlar, yanlarında az bir erzak ile sığındıkları bu salların akıntıya kapılıp, açık denize sürüklenmemesi için uzun iplerle bu salları büyük kayalara bağlamış ve hayatta kalmayı başarmışlardır. Seller çekildikten sonra, sallar yüksek dağların tepesinde karaya oturmuştur. Kamçaladların Tufan efsanesi bu şekilde[110] olup, Amerika'da da buna benzer efsanelere rastlanır.

Bazı Kuzey Sibirya halklarının efsanelerinde bu Tufan felâleti dışında, dünyadaki bütün hayatı yok eden bir "Ateş tufanı"ndan da bahsedilir. Baykal Tunguzları, yedi yıl süren bir ateş püskürmesi sonucu her şeyin nasıl yanmış olduğunu ve dünyanın bir ateş denizine dönüştüğünü anlatırlar. Bu felâket esnasında bir kartala binip göklere çıkan bir erkek çocukla, bir kız çocuk dışında bütün insanlar hayatlarını kaybederler. Göklerde bir süre dolaştıktan sonra, suyun buharlaşmasıyla ortaya çıkan bir toprak parçasının üzerine inerler.[111]

Vogullar, Baş Tanrının şeytanı ortadan kaldırmak için yeryüzüne bu ateş felaketini gönderdiğine inanırlar. Bütün yeryüzü ve yaratılanlar "Ateş denizi" içinde kaybolurken, sadece tanrılar ve bazı insanlar hayatta kalmayı başarırlar. Efsaneye göre bu insanlar, tavanı mersin balığı derisiyle yedi kat kaplanmış olduğu için yanmayan, kavak ağacından yedi katlı bir salın üzerine yapılmış bir "demir gemi"ye sığınarak bu felâketten kurtulmuşlardır.[112] Anlaşılacağı üzere bu felâketten kurtulma yöntemi de Tufan efsanesine benzemektedir. Vogulların anlatımına göre bu felâket, Tunguz efsanesindeki gibi yedi yıl sürer. "Yedi yaz ve kış boyunca ateşler yandı ve yedi yaz ve kış boyunca dünyayı kavurdu"[113] denmektedir.

Obdorsk bölgesindeki Jurakeler, Nadye adını verdikleri, güneyde bir yerlerde olan kutsal yerden bahsederler ki, burada yedi dallı kutsal kayın bulunmakla, insanlar kurban vermek için buraya gelirler. Günün birinde, bu ağacın kökleri çürümeye başlar ve köklerin

---

109 Tretjakov, 201-202

110 Steller, 243

111 Pekarskij ja Tsvetkov, Otserki, 114

112 Munkacsi, Die Weltgottheiten (KSz IX, 3), 258 s.

113 Sama, 260.

yedincisi de çürüdüğünde ağaç devrilip, dibinden kanlar akmaya başlar, ama bu akan gerçek kan değil, ateştir. Ateşten sonra kutsal su akmaya başlar ve bütün nehirler taştığından, insanlar bu felâketten kurtulmak için kocaman bir sal yapıp, her hayvan cinsinden bir çift yanlarına alırlar.[114]

"Ateş Tufanı" efsanelerine Asya'nın muhtelif yerlerinde de rastlanır. Hindistanda Dravid halkı, insanların gittikçe daha da kötüleştiğini gören Tanrının yeryüzüne büyük bir ateş felâketi gönderdiğine inanırlar. Bu felâkete aynı Vogullar da olduğu gibi, "Ateş denizi" adı verilir. Saklanıp, bu felâketten kurtulmayı başaranlardan sadece biri erkek, diğeri kız olan iki kardeştirler.[115]

"Ateş seli" tasavvuru aynı zamanda dünyanın gelecekteki sonu ile de ilişkilidir. Altay Tatarları insanlar arasında günahların gittikçe arttığını gören şeytan Erlik'in insanları kendi hükmü altına almak için iki yardımcısını yer altından yeryüzüne yolladığını anlatırlar. Bu yardımcıların isimleri Karaş ve Keray'dır, ama Baş Tanrı Ülgen'in emriyle, göklerden Mandişire iner, Keray'ı itip yere düşürür ve bedenini parçalar. Bunu gören Erlik, yardımcısının yanına koşar ve Mandişire'yi öldürür. Bunun üzerine Ülgen, diğer yardımcısı Maidere'yi (Budizmdeki Bodhisatva Maitreja) yeryüzüne, insanların arasına gönderir ve Maidere'de insanların çoğunu kendi yanına çeker. Buna çok öfkelenen Erlik, Maidere'ye "seni kılıcımla öldürebilecek kadar güçlüyüm" der ve kılıcını çekip Maidere'ye saldırıp, yaralar. Maidere'nin yaralarından akan kan bütün yeryüzünü kırmızıya boyar ve kendiliğinden yanmaya başlayarak, alevler bütün yeryüzünü sarıp, göklere yükselir. O esnada Ülgen gelir, ellerini çırpar ve "Ölüler, ayağa kalkın" diye seslenir. Bu emir üzerine ayağa kalkmaya başlayan ölülerden birisi topraktan, bir diğeri alevlerin içinden, bazısı sudan, bazıları da bir balığın veya vahşi hayvanın ağzından çıkar. Bütün dünyayı saran bu yangından sonra yeryüzünün kirletilmiş karanlık yüzeyi kaybolur, geriye onun altındaki beyaz yüzey kalır. Tanrı Ülgen onunla yeni ve daha güzel bir dünya yaratır. Bu yangında Erlik ve diğer kötüler de yanıp, kül olup giderler.[116]

---

114 Lehtisalo, Entwurf, 11

115 Andree, Die Flutsagen, 25-26; vrt. Gerland, Der Mythus von der Sintflut, 71-72

116 Verbitskij, 113-114

Radlof, araştırmaları esnasında bu efsaneyle ilgili olarak bulup, kayda geçirdiği bir şiirin son bölümünü şöyle aktarır:

"Sonra Erlik'in fedaileri çıktılar yukarı
Karaş ve Keray
Yeraltının derinliklerinden
Yeryüzüne çıktıklarında
Ülgen'in yiğitleri geldiler
gökten inerek
Mandişire ve Maidere
Onlarla savaşmak üzere
Maidere'nin kanı
Bütün yeryüzünü alev alev yaktı
ve böylece dünyanın sonu geldi"[117]

Her ne kadar Tanrının yardımcıları olan Mandişire ve Maidere, Budist mitolojisinden gelme isimler ise de, erken dönem hıristiyan efsanelerinde karşılıkları vardır. Bu efsanelere göre Tanrı'nın daha yaşarlarken yanına almış olduğu Elias ve Enoch, dünyaya geri dönecek ve şeytan (veya Deccal) ile savaşırken öleceklerdir. 9.yy'da yazılmış olduğu tahmin edilen Muspilli isimli bir Alman halk şiirinde Elias, Altay efsanesindeki Maidere'ye benzer bir rol oynamaktadır. Elias'da, Maidere gibi şeytanla savaşırken hayatını kaybeder ve sonrasında bedeninden akan kan alev alarak bütün dünyayı yok eder. Bu benzerliklere dayanarak, birbirinden bu kadar uzak iki ayrı coğrafyada ortaya çıkan bu efsanelerin aynı kaynaktan çıktığını söyleyebiliriz.

Pseudo Methodius'un Rusça mealinde de bir çok kişinin, Elias ve Enoch'un kanı ile dünyanın alevler içinde kaldığı inancıyla, [118] dünyanın sonunun tasviri yeralır. Hatta, Elias'ın Deccal ile savaşırken yaralanıp, yaralarından akan kanın alev alarak dünyayı tutuşturması üzerine Rus dinî edebiyatında muhtelif şiirlere rastlanır.[119]

Bu durumda, yukarıda nakletmiş olduğumuz Altay şiirinin, Rusya'dan gelme bir ilham kaynağı olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, böylesi bir varsayım kendi içinde birtakım önemli soruları da beraberinde taşımaktadır. Meselâ, eğer Altay halkları bu efsaneleri Altay bölgesine nisbeten daha geç dönemlerde gelen Ruslardan almışlarsa, Ülgen'in ve özellikle de Erlik'in yardımcılarının yabancı adlar taşıması nasıl açıklanabilir?

---

117 Radloff, Proben, I, 185 s; vrt. Radloff, Aus Sib., II, 13-14 ·
118 Veselovskij, Razskanija (ZAN XLV, 1883), 336
119 Sama, 342-34

Üçüncü Bölüm

Tanrı Tasavvuru ve (Gök) Tanrı

Gök Tanrı

13.yy seyyahlarından Plâno Carpini, Ruysbroec ve Marco Polo gibi isimler, Moğolların "Tanrı"sından bahsederler. Ruysbroeck, Moğolların her ne kadar ölülerin keçeden heykelciklerini yapma adetleri olsa da, aslında tek bir Tanrıya inandıklarından söyler.[1] Eserin bir yerinde belirtildiğine göre, Mangu Han ona şunları söylemiştir: "Biz Moğollar, tek bir Tanrının olduğuna, onun iradesiyle yaşadığımıza ve öldüğümüze ve onun karşısına temiz bir kâlp ile çıktığımıza inanırız"[2] Bu düşünce, Mangu Han'ın Fransa kralına yazdığı; "Bu ebedi Tanrının buyruğudur. Gökyüzünde tek bir ebedi Tanrı vardır ve yeryüzünde de sadece bir tane efendi olacaktır, o da Tanrının oğlu[*] Cengiz Han'dır"[3] sözleriyle başlayan mektubunda ifadesini bulur. Plâno Carpini ise, Tatarların "görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı" olan tek bir Tanrıya inandıklarını ve onun, "hem iyiliklerin yedi dünya üzerindeki bağışlayıcısı, hem de cezalandırıcısı" olduğuna inandıklarını nakleder.[4] Marco Polo da, Tatarların gökteki Tanrıyı her gün kutsal tütsüler yakarak ibadet edip, kulübelerinin bir duvarında üzerinde Tanrının adının yazılı olduğu bir tahta levha bulundurduklarını anlatır.[5] Aynı şekilde Arap

[*] Türklerde Tanrının "oğlu" vasfı yoktur. Bu tür bir vasıflandırma Moğollara ya Çin inanç sisteminden geçmiştir yahut M. Polo, P. Carpini gibi hristiyan seyyahların hristiyan inancından mülhem (Baba-Oğul) bir benzetmeye dayandırılması daha muhtemel görünmektedir. (ed.)

1 Ruysbroeck, 191
2 Sama, 252
3 Sama, 260
4 Plano Carpini, 111, § 1
5 Marco Polo, 126, 219

kaynaklarında da, hükümdarın emri ile bütün tebaanın taptığı bir tek Tatar tanrısından bahsedilir.[6]

Hakkında bu kadar bilgi bulunan bu Türk-Moğol monoteizminin dikkât çekmemesi mümkün değildir. Buradaki asıl mesele, bu tek Tanrı inancını bizim nasıl anlamamız gerektiğidir. Acaba bize bu bilgiyi ileten Hıristiyanlar ve Müslümanlar yanlış yorumlamış veya kendi dinlerindeki bazı şeyleri tahayyüllerindeki Moğol dinine eklemiş olabilirler mi? Bu arada Türk-Moğol monoteizminin bölgede zaten faaliyet gösteriyor olan Manihist, Nesturyen veya İslâm tebliğcilerinin çalışmaları sonucu doğmuş olması da ihtimâl dahilindedir. Moğollar, Kalmuklar ve Buryatlarda Khurmusta veya Khormuzda, Altay Tatarlarında ise Kurbustan adı verilen Ahura Mazda, İran üzerinden gelen bir kültür akımının en önemli emaresidir.[7] Ancak, Türk-Moğolların Gök Tanrı'sını detaylı olarak araştırdığımızda önümüze başka görüşler de çıkmaktadır.

Marco Polo'nun bahsetmiş olduğu kulübelerin duvarında asılı olan ve üzerinde Tanrının adı yazılı olan levhalar, bize Çinlilerin buna benzer bir geleneğini hatırlatmaktadır. Ruysboeck'in ve başka bazı yazarların eserlerinde, Moğol Büyük Han'ının kendisinden "Tanrının oğlu" olarak bahsetmesi, Çinlilerin, Çin İmparatoru için kullandıkları "göğün oğlu" sıfatına karşılık gelmesi sebebiyle, Büyük Han'a verilen "Tanrının oğlu" sıfatı aynı zamanda "Göğün oğlu" anlamına da geldiği anlaşılmaktadır. Türklerin Gök Tanrı için kullandıkları "Tengri" kelimesi, aslında gökyüzü anlamına gelmekte ve Sanang-Setsen vekayinâmesinde de "Khormuzda'nın oğlu" olarak geçmektedir.[8] Moğol ve Kalmukların dilindeki "Tengri" ile, Buryatların kullandığı "Tengeri" kelimeleri, Volga Tatarlarında "Tengere", Beltirlerde "Tingir", Yakutlarda "Tangara" ve muhtemelen Çuvaşlardaki "Tura" ile aynı kökten gelmektedir. İslâm dinini seçmiş olan Türk-Tatar halkları elbette ki yaratıcıyı "Allah" diye adlandırmalarına rağmen, aynı zamanda "Tingir" kelimesini kullanan Beltirler gibi, bazı grupların dışında kalan diğer Altay Tatar kabilelerinde Gök Tanrı için "büyük" anlamındaki "Ülgen" ve "zengin ve büyük" anlamındaki "Bay Ülgen" tanımını,[9] Volga Tatarları arasında ise sadece hıristiyan olanlar

6 Banzarov, 7
7 Vladimirtsov, 519 m. 5; Dyrenkova. Kult ognja. 72; Banzarov. 11
8 Banzarov. 12
9 Majnagasev, Zertvopr., 99

hâlen Tanrı için "Tengere" kelimesini kullanmaktadırlar.[*] Yakutlar da, aynı şekilde Hıristiyan Tanrısı için "Tangara" kelimesini kullanırlar ki, "Tangara" aynı zamanda aziz resimlerine, ikonalara da verilen bir isimdir. Tangara kelimesinin gökyüzü anlamında kullanılmasına artık sadece halk şiirlerinde ve destanlarında rastlanmaktadır. Buralarda ayrıca eski dönemlerin ayinlerinde olduğu gibi Baş Tanrı için "Ayi-tojon" (Yaratıcı efendi), "Ürün Ayi tojon"(Beyaz yaratıcı efendi) veya "Ar toyon" (Yüce efendi) gibi isimlendirmeler de görülür. Tanrılara genel olarak Buryatlar "Tengeri" ve Moğollar "Tengri" olarak adlandırırken, Altay Tatarları, tanrılardan bahsederken Persçe bir kelime olan "Kudai" kelimesini kullanırlar.[**]

[*] Anadolu Türkleri arasında hâlâ "ulu Tanrı" veya "yüce Tanrı" tabirleri kullanılmakta, özellikle duaların kabûlü için bu kelimelerin tercih edildiği çocukluk hatıralarımız arasında yer almaktadır. (ed.)

[**] Bu kelime de Tanrı gibi "ulu Hûda" biçiminde kullanıldığı gibi, özellikle Türkistan coğrafyasında "Hüdaverdi/Hüdabirdi" şeklinde çocuklara isim olarak verilmektedir. (ed.)

Moğolcadaki "Tengri" kelimesiyle akraba dillerde buna karşılık gelen kelimelerin asli anlamlarının gökyüzü oluşu, ilk başlarda göğün kendisine tapılıyor olduğunu akla getirmektedir. Nitekim, buna işaret eden bir takım örneklere çevredeki diğer halklar arasında rastlanmaktadır. Heredot, İranlıların "bütün gök kubbe"ye Tanrı olarak taptıklarını anlatır. Çinlilerin kendi tanrılarına verdikleri isim olan "Ti-en" de aslında "gökyüzü" anlamına gelmektedir. Fin kökenli halklar da, Gök Tanrı'dan bahsederken, "Gök yüzü" kelimesini kullanırken, bazı Kuzey Asya halklarının dillerinde de "Gök Tanrı" ve "gökyüzü" aynı kelime ile ifade edilir.

Daha da dikkât çekici olan, Moğolların ibadetleri esnasında kimi zaman Gök Tanrı'ya "mavi gök yüzü" diye yakarmalarıdır. Banzarov, Moğolların dualarında hem "mavi tengri" hem de "ebedi tengri" şeklinde iki değişik ifadenin bulunmasını, iki değişik gelişmişlik düzeyine işaret ettiğini ileri sürer. Banzarov'a göre; "mavi gökyüzü" ifadesi "meteorolojik olaylar ve toprağın verimliliği" üzerinde etkin olan bir gücü ifade etmiş olmakla, tam bir ruhaniliği ifade etmezken, buna mukabil "Ebedi gökyüzü" ifadesi, "dünyaya hâkim olan ve insanların kaderlerine hükmeden" bir gücü ifade etmekte, yâni ilâhi bir varlığı içermektedir.[10] Ancak, bu ifadelerin fiili kullanımlarında bu kadar kesin bir ayrım göze çarpmadığı gibi, dualarında her iki ifade sıklıkla birlikte kullanılır.

"Mavi gökyüzü" ifadesi, Moğollar dışında Beltirlerin dualarında da geçer. Aşağıda yer alan mısralar Beltirlerin bir kurban duasının giriş bölümüdür.

---

10 Trestsanskij, 32-33, 37, 44-46

"Mavi, masmavi gökyüzü, sek
Bizi taşıyan kara yeryüzü, sek
senin "üldürben, sen, hükmeden ve merhametli Han, sek
Senin mavi ve beyaz "calaman" sek
Senin beyaz kuzun, senin kurbanın
Sana getiriyoruz, sek
senin yağmurunu, merhametli Han
bize ılık yağmurunu ver, sek!"[11]

Gök Tanrıdan "ılık yağmur" dileyen bu Beltir duasında geçen "üldürbe" kelimesi bir kurban töreninde kullanılan, üzerine kartal tüyleri ve kurdeleler bağlanmış olan bir ip, "Calama", kurbanlara takılan mavi ve beyaz renkteki kurdelelere verilen isim,[*] "sek" ise, kurban törenlerinde kullanılan bir nidadır. Burada özellikle dikkât çekici olan husus, aynı dua içerisinde Gök Tanrı'nın "merhametli han" (Kayra Han/Tanrı Kayra) ve "hükmeden" (cayan) olarak ama aynı zamanda da Moğollarda olduğu gibi "mavi gökyüzü" olarak adlandırılmasıdır. "Kara yeryüzü" muhtemelen "mavi gökyüzü" ifadesine şiiriyet vermek için bir karşılık olarak duaya ilâve edilmiş bir unsur olup, zaten kurban da yeryüzü için değil, Gök Tanrı için sunulmaktadır.

[*] Anadolu Türkleri arasında kurban edilecek hayvanların boyunlarına renkli kurdele takılıp, kına yakıldığı bilinmekle, eski bir geleneğin islâmla birlikte devam etmekte olduğunu hatırlatmaktadır. (ed.)

Türk ve Moğolların "Gök Tanrısı"nın kökenini incelerken onun "fiil"lerine de bakmamız gerekir. Seyyahlar, eserlerinde bundan az da olsa bahsetmektedirler. Meselâ Plâno Carpini, Tatarların "Tek Tanrısı"ndan sözederken, onun "görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı" olarak algılandığını anlatır. Bu satırlar, daha önceki bölümlerde bahsi geçen insanın ve dünyanın yaradılış efsanelerini hatırlatmakla beraber, ancak incelediğimiz çok sayıda efsanede "Tengri"nin yaratıcı olarak yer almadığıdır. Moğol, Buryat veya Soyote efsanelerinde[12] "Burkhan" (Buda) veya Budizmden geçme herhangi bir Bodhisatva, Altay Tatarlarında "Ülgen" ve Yakut efsanelerinde de "yarin ayi toyon" adıyla kişileştirilmiş ve genelde göğün en üst mertebesine yerleştirilmiştir.

Her ne kadar "Tengri", "yaradıcı" olarak yer almasa da, gökteki gezegenlerin veya cisimlerin konumları veya toprağın bereketini, bu ilâhî varlıktan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Dzajagan, yâni "semavî/ilâhi yazgı"[**] mantıken düşünüldüğünde yeryüzündeki hayatın ön şartıdır. Sanang-Setsen vekayinâmesinde Cengiz Han hakkında bu durum; "insanlar arasındaki aslan"ın, "ebedi

[**] Göklerde, gök katında yazılan kader anlamında bir kelime. Almancadaki kader "Schicksal veya Füguns" kelimesi yerine, "Die Füguns des Himmels" tamlaması kullanılarak, özellikle gök kavramı vurgulanmış, bu sebeple kader olarak tercüme etmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. (ç.n.)

---

[11] Banzarov, 6

[12] Majnagasev, Zertvopr.19 s.

ve mavi gökyüzünün onun için belirlediği alın yazısına göre" yeryüzünde hüküm sürdüğü yazılıdır.[13] Burada görülen sadece "Gökyüzünün oğlu" olan hükümdarlar değil, bütün ölümlüler, kendi semavî/ilâhi yazgıları/kader gereği dünyaya gelmektedirler. Olan biten her şey, bu "semavî yazgı/ilâhi kader" sonucu cereyan etmektedir.[14] Moğol hükümdarları, emirlerini verirken "ilâhî kader gereği"[15] sözleriyle kendi karar verici konumlarına meşruiyet sağlarlar. Bu davranış tarzı, "Tanrının inayeti ile" hükümdar olduklarını ilân eden Hıristiyan krallarda da görülür.[*]

[*] Kader anlayışı, Türklerin islâmı kabül etmelerinden sonra da islâmi hâliyle Türk hükümdarlarının temel düsturlarından biri olarak devam ettiği bilinmektedir. (ed.)

Gökyüzünün "kader/leri" belirlemesi, Çin dünya görüşünün de önemli bir parçasını teşkil eder. Moğolcadaki "dzjagan" kelimesinin Çincedeki karşılığı "tien-ming", yâni "göğün emri"dir. Çinliler gibi Moğollar da gökyüzünü, hem dünyadaki düzenin gözeticisi, hem de bir örneği olarak görmüşlerdir. Bütün insanların kaderlerinin belirleyicisi olan bu düzen, İranlılarda "*Asa*" ve Veda manzumelerinde "*Rta*" olarak geçmekte; nehirlerin akışı, seher vakti veya mevsimlerin değişmesi, hâtta insanlar veya halkların birbirleriyle ilişkileri hep bu düzen tarafından belirlenmektedir.

Bütün bu değişmez düzenin yaratıcısı ve koruyucusu olarak Gök Tanrı, bu tasavvur içerisinde yeralan diğer pek çok "ruh" tan çok daha öte kudrette bir karakteri ifade eder. Bu ruhlar, bazı halkların efsanelerinde yeryüzüne yayılmışken, Koryaklar gibi bazılarında gökyüzündedirler. Bu ruhların hercai karakterleri olduğuna ve tamamen o andaki durumlarına göre insana faydalı veya zararlı olabileceklerine inanılır. Ruhları öfkelendirmiş olanlar, bir şekilde onları ikna edip, aralarını tekrar düzeltmeleri mümkündür. Ancak, "ilâhi kader" ise böyle değişken değildir. Göklerde yazılan kader bir daha değiştirilemez ve insan doğduğu andan itibaren ona bağlıdır.[**] Tanrıların da üzerinde olan böylesi bir bir dünya düzeni tasavvuru, eski Yunanlılarda İlyada'da; Zeus'un, kazanma şansının olmadığı bir dövüşe giren Sarpedon isimli kahramanı kurtarmak isterken, Hera'nın buna karşı çıkıp, önceden yazılmış kadere müdahale edildiği takdirde bütün dünya düzeninin bozulacağını Zeus'a hatırlatmasıyla, bundan vazgeçtiği anlatılan bir destanın[16] mısralarında karşımıza çıkar.

[**] Anlaşılacağı üzere, "kader" konusu neredeyse insanlığın yaradılışından, tek tanrılı dinlere kadar devam edegelen bir mevzu olmuştur. Dahası bu mevzu, zaman içinde ilâhiyatçılar arasındaki tartışmalarla, büyük dinî bölünmelere yol açacak kadar derinleşmiştir. (ed.)

13 Olsen, 137
14 Banzarov, 12
15 Sama, 8
16 Sama, 7

Bu destanda bahsi geçen Zeus, insanî hususiyetlere sahip olan bir Zeus olup, Zeus Moiragetes (kaderin belirleyicisi Zeus) ile aynı olamaz, zira kaderleri belirleyen bu Zeus Moiregetes her türlü insanî zaaftan uzak olarak tasavvur edilmektedir. Zeus Moiragetes'in Moğollardaki karşılığı "dzajagaci tengri"dir (kader belirleyen Tanrı).[17] Bu durumda akla; "Peki, acaba bu "dzajagaci tengri" ilk baştan itibaren insana benzer bir varlık olarak tasavvur edilmiş olamaz mı?" sorusunu akla getirir ki, eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, "hükmeden Gökyüzü", "gök yüzünün takdiri" veya "gök yüzü böyle istedi" gibi deyimlerde geçen "gök yüzü" kelimesi, ilâhî bir varlığı değil de, sadece bu kişileştirilmiş varlığın bulunduğu yeri bildiren bir anlam kazanırdı. Bu soru üzerinde düşünürken, Çin mitolojisinde buna karşılık gelen Tanrı da göz ardı edilmemelidir, zira Asya'nın bu eski kültürünün Moğollar üzerinde çok yönlü tesiri olmuştur.

Eski Çin kaynaklarında, bu "kader belirleyen" Tanrı için iki değişik isim vardır. Bunlardan bir tanesi "tien" (Gökyüzü), diğeri de "sang-ti"dir (Yüce efendi veya yükseklerde yaşayan efendi). Bu iki ismin aslında iki değişik Tanrıyı ifade ettiği iddia adilmişse de, bunu destekleyecek herhangi bir delil bulunamamıştır. Buna mukabil, yapılan araştırmalarda varılan bütün sonuçlar, bu iki ismin de aynı varlığı tanımladığı üzerinedir. Pekin'deki Gök Tapınağı'nda bulunan bir yazıda, "hoang tien sang-ti" (Büyük Yükseklerdeki Gök Efendi) biçiminde her iki isim de bir arada kullanılmıştır. Dolayısıyla, dinî tasavvurları inceleyen bir kimsenin üzerinde durması gereken asıl konu, bu iki tanımdan hangisinin daha eskiye dayandığıdır. Eğer "sang-ti" tanımının daha eski olduğunu ve daha yaygın olarak kullanılan "tien"in ise daha sonraki dönemlerde "sang-ti"nin yerini alan, daha çok mistik ve temsil maksatlı bir tanım olduğunu kabûl ettiğimiz takdirde, bu durumda Çin mitolojisinin Gök Tanrısının ilk (ezelde) insanî özellikler taşıyan bir varlık olduğu sonucuna varız. Bazı araştırmacılarla beraber, Nathan Söderblom'da "Gudstrons uppkomst" isimli eserinde bu varsayımı kabûl etmektedir.[18] Söderblum, bu"yüce efendi"nin aslında neyi ifade ettiği üzerine de çalışmıştır. Çin'de "ölüler kültü"nün çok eski zamanlara kadar uzandığı ve imparatorun "gökyüzünün oğlu"[*] sıfatını kullandığına dayanan bazı araştırmacılar, bu Tanrının Çin'in hükümdar ailesinin "ata"sı olduğunu düşünmüşlerse de, Söderblum

[*] Çin inanç sisteminde imperatorun "gökyüzünün oğlu" veya imperatorluk ailesinin "ata"sı olduğu dikkâte alındındığında, Türk inanç sisteminde Kağan böylesi bir vasıflandırmadan uzak olmakla, sadece Gök Tanrının iradesiyle temsilcisidir. Harva'nın, bu inancı Çin etkisine dayandırması, kendi içinde açık bir çelişki taşımaktadır. Zira, Türk inanç sisteminde Kağan ve ailesine herhangi bir kutsallık atfedilmez. O, o an için kendi çabası ve Tanrının inayetiyle kağan olmuştur, bir başka zamanda pekalâ bir başkasının kağan olması mümkündür. (ed.)

17 Sama, 27-28

18 Söberblom, Gudstrons uppkomst, 208 ss.

bu ihtimâli Çin'de çeşitli hanedan değişiklikleri olmasına rağmen, gerek gökyüzü, gerekse atalar kültünün birbirinden çok farklı-hâtta çelişen- gelenekler barındırmalarına rağmen "sang-ti" ifadesinin hep aynı kalmış olması sebebiyle haklı bir gerekçeyle reddedecektir.

Sönderblom, Çin kültüründeki Gök Tanrı'nın tabiat kültünden gelmiş olduğu fikrine de karşı çıkarak, bu maksatla efsanevî bir yaradıcı inancın olduğu iptidai toplumlarda Çin kültüründeki Gök Tanrı'nın bir benzeri olup olmadığını incelerken; "Eski zamanların her şeyi; insanları, hayvanları, tabiatı ve kanunlarını yaratan ve düzenleyen ve yukarılarda oturan büyük reis" tasavvurunun bir çok toplumda var olduğunu, bu durumda gökyüzünün bu "reis" ile özdeşleştirilmesi ve sonraki aşamada da oturduğu yerin; yâni "gökyüzü" ile anılmış olmasının muhtemel[19] olduğunu belirtmektedir. Ne var ki Söderblom, Çinlilerin Gök Tanrısı ile başka halkların inançlarını kıyaslarken, Çinlilerin "tien" veya "sang-ti"sinin, Moğolların "tengri"si gibi mitlere hemen hemen hiç konu olmayan bir varlık olup, bu Fin-Ugur halklarının eşdeğer Tanrısı için de aynı şekilde geçerlidir. Eğer dikkâtle incelenecek olursa, Gök Tanrı'ya yapılan hiçbir tapınmada ona "ata" veya benzeri bir varlık olarak tapınılmamaktadır.

Peki ama, eğer Gök Tanrı, gökyüzüne başka bir yerlerden gelmiş bir varlık değilse, bu varlığın kökeni ne olabilir? Her ne kadar Gök Tanrı için yapılan ayinlerde güneş önemli bir yer işgâl ediyorsa da-meselâ, tapınma esnasında güneşe dönülmesi veya kurban olarak beyaz hayvanların seçilmesi gibi-yukarıda sözünü etmiş olduğumuz halkların Gök Tanrıları, güneş ile aynı şey değildir ve bu tapınmalarda tapınılan varlık güneş değildir. Güneşe tapınılan kültürlerde güneşe, Gök Tanrı'dan ayrı bir varlık olarak tapınıldığı gibi, hâtta onun resimleri yapılmaktadır. Keza, Güneş Tanrısının zamanla neden sadece "güneş" değil, aynı zamanda "gökyüzü" olarak da adlandırılmaya başlandığı da ayrı bir sorudur.

Peki gök gürültüsüyle, bu Tanrının ilişkisi nedir? Bu "gökteki Tanrı" tasavvurunun ortaya çıkmasında gök gürültüsünün yeri var mıdır? Karjalainen, Ugurların Gök Tanrısının "Sınırsız gökyüzünün kişileştirilmesiyle ortaya çıkan bir varlık" olduğu konusundaki görüşlere karşı çıkar. Karjalainen'e göre Gök Tanrı, "gökyüzünde oturan özel bir varlığın tasavvuru ile ortaya çıkan bir varlık" olduğunu ileri

---

19 Sama, 223

sürerek, bunu şu şekilde izah eder; "Uzayda ve gökyüzünde rüzgâr, yağmur, değişik görünüşteki bulutlar, şimşekler gibi insanların hayâl güçlerini harekete geçirecek bir çok görüntü ve hadise vardır. Bunların sonucu olarak insanlarda "yukarıda bir yerlerde, bütün arzu ve iradesi ile bu olayları yaratan ve fizikî yapı biz yeryüzündeki insanları andıran bir varlığın olduğu" inancının ortaya çıkması muhtemeldir. Çocukken fırtınalı havalarda bir çoğumuz, Allah Baba'nın arabası ile bulutların arasında dolaşırken arabanın arkasındaki haznedeki suların yeryüzüne saçıldığına ve gürültüsünün de kırbacını şaklatması şeklinde olduğunu hayâl ederdik. Kısaca, gökyüzünde olan bitenleri, şehirde günlük hayat içerisinde görmüş olduğumuz su taşıyan bir at arabası misâliyle gözümüzde canlandırırdık"[20]

Karjalainen'in bu fikrini destekleyen bir örnek olarak Kazan bölgesindeki hıristiyan Tatarlar kullanılan bazı ifadelerde görmek mümkündür. Hıristiyan Tatarlar, hem gök gürültüsü için, hem de Tanrı için "Tengere babay" (Tengere baba) ifadesini kullanırlar. Efsaneye göre Tanrı, atların çektiği arabasına atlayıp, gök kubbede şeytanı kovalar ve gök gürültüsü de bu kovalama sırasında arabanın tekerleklerinden çıkan gürültüdür.[21] Bu tasavvur Tatarlara muhtemelen Aziz İlya'nın (Elias) benzeri bir rol üstlendiği Rus halk inançlarından geçmiş olmalıdır. Birkaç istisnayı saymazsak, genel olarak Türk kökenli halkların efsane ve destanlarında gök gürültüsünün yaratıcısı olan Tanrı, insan suretinde tasavvur edilen bir varlık değil, yaz aylarında gökyüzünde görülen büyük bir kuş veya başka bir varlık olarak tasavvur edimektedir.

Fakat, tabiat düzeninin yaratıcısı ve koruyucusu olan bir varlığı açıklamak için tek başına gök gürültüsü tasavvuru bunun için pek de yeterli değildir. Konfiçyus'un "Gökyüzü konuşmaz mı? Dört mevsim akar gider ve kaderleri yazılmış olan bütün varlıklar hayata adım atarlar. Gökyüzü konuşmaz mı?" sözleri, Çinliler ve Moğol inanıçlarını çok güzel yansıtır: "Kaderlerini yazana" çoğu Türk boyu, "Gök Tanrı" adını vermiştir. Daha önce bahsetmiş olduğumuz "dzajagan" yâni "göklerin belirlediği kader" kelimesi için Buryatlar "zajan", Beltir ve Şorlar "cajan", Altay dillerinde "jajan" veya "jajagan" (Moğolcadaki dzaja, Buryatçadaki zaja, Beltircedeki caja, Altay dilinde jaja) kelimelerini kullanırlar. Kudinsk bölgesi Buryatları, göklerin Baştanrısına

---

20 Karjalainen, 349

21 Maksimov, 567-568

"zajan Sagan tengeri" derler (beyaz Sagan)[22]. Bu naklettiğimiz kelimeler, günümüzdeki kullanımlarında çoğu zaman "yaradılış" anlamını da taşımaktadır. Minussinsk bölgesindeki bazı Tatar kabileleri, Baş Tanrıyı aynı zamanda "yeryüzünün yaratıcısı" (cer cajany) olarak adlandırıp,[23] yaratıcıdan bahsederlerken; Şorlar "cayaci", Altay halkları da "jajaci" kelimesini kullanırlar. Yakutçadaki "ayi" kelimesi de zaman içerisinde muhtemelen "kader (belirlemek) anlamındaki bir kelimeden türemiş ve bu kelime, hâlen hem yaradıcı, hem de tabiat anlamına gelmektedir.[24] Bu kelime aynı zamanda hıristiyan Yakutların Tanrı'yı ifade etmek için kullandıkları "Ayi tangara" ifadesinde de geçmektedir. "Kader yazıcı" anlamında bir kelime Türk-Tatar halklarından Çeremisler (puirso) ve Ostyaklar (pairekse) tarafından da kullanılmakta, aynı şekilde Vogullar da tanrılarına "paireks" adını vermektedirler.

Gökyüzünün, hem tabiat düzeninin, hem de içtimaî düzenin belirleyicisi ve koruyucusu olduğuna inanan Çinlilerin dilinde aynı zamanda "Göklerin verdiği ceza" kavramı da yeralır. Plano Carpini yazılarında, Moğolların "Tek Tanrısı"nın hem kısmet dağıtan, hem de cezalandıran karakteri olduğundan bahseder ki, göğün cezalandırıcı vasfı, onun yönetici gücü ile yakından alâkalıdır. Eğer "Gökler" herhangi bir şeyi kader olarak yazmış olsa bile, insanlar bunun olması için çaba göstermeleri gerekir, olmasını bekleme gibi bir hakları yoktur. Moğolllar, "Gökyüzü"nün herşeyi gördüğüne ve insanların ondan hiçbir şeyin saklayamayacaklarına olan inançları, yemin ederken; "Gök yüzü şahittir ki" veya "Gökyüzü biliyor ki" ifadelerinde müşahhas hâle gelir.[25] Moğol kültüründe, "Gökyüzü"nün verdiği cezalar, öteki hayata yönelik olmayıp, yapılan her kötülüğün cezasının bu dünyada gerçekleşmesi, gökyüzünün bu sarsılmaz düzenin, aynı zamanda tarafsız olduğunu da göstermektedir. Beylerin veya hükümdarların suçlarına, diğer insanların suçlarına olduğu şekilde ceza verilir.

Gökyüzü, bazı durumlarda belli bir konu hakkında kendi iradesini de belli edebilir. Bu inanç eski Babillilerde vardır ve onlar da gökyüzüne bakıp, Tanrı'nın memnuniyetsizliğine ilişkin emareler araştırırlar. Moğol inançlarına göre gökyüzünün irade beyanı,

---

22 Hangalov, Nov. mater, 2 m. 1

23 Katanov, Skaz. i legendy, 224

24 Middendorff, sanak.; Pekarskij. sanak.

25 Banzarov. 9

genelde kuyruklu yıldızın gelişi, sel baskınları, hasadın kötü olması gibi olaylarla gerçekleşip, bu tip ikazlar karşısında beyler ve hükümdarlar da tebaaları gibi çaresiz olup, göklerin yazmış olduğu kadere boyun eğerlerdi.[26]

Moğol vekayinâmelerinde buna dair meselâ, Çin tahtında Tu-Kiu hanedanı zamanında Moğollara gönderilen elçilerin, Mogan Han tarafından uzun süre hapsedilmeleri üzerine "Gökler"in bu konudaki memnuniyetsizliğini uzun süren bir fırtına ile göstermesi karşısında, Han'ın elçileri serbest bıraktığı anlatılır. Buna benzer bir başka örnek de, esir alınarak, köle olarak çalıştırılan bir Çin imparatorunun su içtiği bir tasın, mor renkte bir ışıkla parladığını görmüş olmalarıyla,[27] serbest bırakılmış olmasıdır. Han'ın öncelikli görevi; "Gökyüzü"nün emirlerine uymaktır. Cengiz Han'a atfedilen; "Han'ın, göklerin teveccühüne sahip olması, olabilecek en büyük mutluluktur"[28] sözleri de bunu ifade etmektedir.

Ancak, Gök Tanrı'nın insanları cezalandırabileceği tasavvuru, bütün Kuzey Asya halkları arasında aynı derecede yaygın değildir ve bu sebeple buralarda Gök Tanrı bir korku nesnesi değil, tam tersine, Gök Tanrı o kadar yukarıda ve yeryüzüne uzaktır ki, tek tek insanların neler yaptıklarıyla ilgilenmez.[29] Meselâ, Tunguzların "Buga"sı (Gök, Dünya) her şeyi bilir ama, ne olayların akışına karışır, ne de cezalandırır.[30] Priklonskij'nin aktardığına göre, Yakutların "ürün ai tojon" veya "aibyt aga" (Aga Baba) olarak isimlendirip, göğün yedinci katında süt beyazı renkli taşlardan yapılma tahtında oturan Tanrısı da her şeye hükmeder, ama sadece iyilikler yapar.[31] Werbitskiy'in aktardığına göre aynı şekilde Altay Tatarlarının Ülgen'i de kötülük yapmayan iyi bir varlıktır.[32] Turuhansk bölgesindeki Tunguzlar, araştırmalarım esnasında bana Gök Tanrı'nın kimilerine mutluluk, kimilerine de mutsuzluk verdiğini anlatmışlar, ama bunu hangi sebeple yaptığı konusunda bir şey söylememişlerdir. Priajansk, Tunguzlarının inanç-

---

26 Sama, 10
27 Sama, 10
28 Sama, 10
29 Donner. Sip. samoj. kesk., 129; vrt. Karjalanien, 345 ss.; Serosevskij, 651
30 Georgi, Bemerkungen, I, 275
31 Priklonskij, Tri goda (Zst 1891), 60
32 Verbitskij, 43

ları arasında önceden belirlenmiş bir kader inancından bahseder.[33] Tunguzların hayâl dünyasında Gök Tanrı biraz müphem bir figür olmakla beraber, dünya düzeninin yaratıcısı olduğu konusunda hiç birinin şüphesi yoktur.

Gök Tanrı'nın dünya düzeninin hâkimi olduğu tasavvurunun diğer motifler karşısında daha yaygın olması, bizi bu tasavvurun nereden kaynaklandığını araştırmaya itmektedir. Bu tasavvurun kökeninde, gök yüzünün dönüyor olması (yıldızların yer değiştirmesi) hasebiyle, bununla ilgili olarak Tanrının "gök yüzünün yaşadığı" fikri yatmaktadır. Laponya'da da Gök Tanrıya, dünya düzeninin hâkimi olarak tapılır ve başka bir çok halkta Gök Tanrı'nın göğün ortasında oturduğu inancı hâkimdir. Bu Gök Tanrı için "dünya sütunu"nda kurban verilir. Mevsimlerin döngüsü ve havaların değişimi gibi konular, hep bu Gök Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşen olaylardır. Laponya'da, güneş ve ay tutulmalarında "gök ışığı"nın geri gelmesi için kurban kesilmesi adeti vardır.[34]

Gök Tanrı'nın aynı zamanda "hayat verici" olarak tasavvur edilmesi daha da eski zamanlara dayanması muhtemeldir. Banzarov'un anlattığına göre Moğollar, göğü erkek, yeryüzünü ise dişi olarak tasavvur ederken, canlılara hayatı göğün, bedeni ise yeryüzünün verdiğine[35] inanırlar. Buryatlar dualarında; Gökyüzünden "baba", yeryüzünden ise "anne"[*] olarak bahsederler.[36] Banzarov'un anlattığı bu tasavvur biçimi hiç şüphesiz ki tabiat gözlemlerine dayanan bir intibayı yansıtmakta olup, zira güneş ışığı, sıcaklık, yağmur ve rüzgarın bitkiler üzerindeki tesirinin tabiatla içiçe yaşayan bu halkların gözünden kaçması imkânsızdır. Yeryüzü ve gökyüzünün evlenmesi üzerine herhangi bir efsane olmamasına rağmen, göğün dölleyip, yeryüzünün de doğurması tasavvurunun doğması oldukça tabiidir. Troşçanskiy, Yakutların doğurganlığı arttırmak için Gök Tanrı şerefine kımız döktüklerini aktarır.[37] Altay Tatarları Gök Tanrı'ya sadece ekinlerinin büyümesi için değil, çocukları olması ve sığırları için de dua ederler.[38]

[*] Keza, memleketimizde topraktan ve yerden bahsedilirken "toprak ana" hâtta göç edip geride bıraktığımız topraklara "ana yurt" adıyla tazimde bulunduğumuz bilinen hususlardandır. (ed.)

33 Pekarskij ja Tsvetkov, 113
34 Reuterskiöld, Källskrifter, 94
35 Banzarov, 8
36 Saskov, 29
37 Trostsanskij, 33
38 Anohin, Materialy, 11

Bahsi gelmişken aralarında Buryatların da olduğu bazı Asya halklarının doğurganlıklarının artması için gökten düştüğüne inandıkları bazı taşlara da taptıklarını belirtmemiz gerekir. Bu tarz ünlü bir "gökten düşmüş taş" Balagansk şehri yakınlarında bulunmaktadır. Uzun kuraklık dönemlerinde Buryatlar bu taşa kurban kesip, yağmur yağması için dua ederler.[*] Yöre halkının inanışına göre bu beyaz renkli taş, yüksek bir dağdan düşmüş ve şu anda bulunduğu yere gelmiştir.[39] Kudinsk Buryatlarında ise, hemen hemen her köyde bulunan bu "gökten düşmüş taş", Balagansktakinden daha ufak ve bir kutu içerisinde muhafaza edilerek, köyün ortasındaki sütunun dibinde dururken, Balagansk bölgesindeki taşlar, genelde dört ayaklı ahşap bir iskele üzerinde muhafaza edilmektedir. Yaz mevsiminin yağışlı ve bereketli geçmesi umuduyla her ilk baharda bu taş su ile ıslatılıp, onun için kurban kesilir. Agapitov, bazıları ince uzun olan bu "gökten düşen taş" lar için; "fallik kültü"nün anıtları olduğunu ileri sürer.[40]

[*] Türk halk kültüründe "yada taşı" olarak bilinen bu taş, kurak yaz mevsimlerinde yağmur yağması için günümüzde Anadolu'da varlığını hâlâ sürdürmektedir. (ed.)

Gök Tanrı konusuna tekrar dönecek olursak, Altay halklarının Gök Tanrı tasavvurlarının hiç birinin artık ilk orijinal hâlinde kalmamış olduklarını görürüz. Araştırma yaptığımız hemen her yerde, yabancı kültür akımlarından gelen birtakım eklemeler ve tesirlerle, inanç sisteminin kendi gelişiminin getirdiği değişikliklere uğradığına şahit oluruz. Bu değişim dönemi içinde, Gök Tanrı daha net özelliklerle tanımlanmaya başlanmış ve daha somut, insan suretinde bir varlığa dönüşmüş olmakla, bundan sonra da artık onun yaşadığı yer, yardımcıları ve benzeri konular insanların hayâl dünyasını meşgûl etmeye başlamıştır.[**]

[**] Somut bir Tanrı kavramından, somut Tanrı kavramına geçiş ki, bu artık yeni bir döneme geçildiğini göstermektedir. Bu geçişte Mani ve Budizmin önemli rol oynadığı kanaatindeyiz. Burada yazarın belirttiği gibi Hint ve Çin tesirinin bariz bir şekilde ortaya çıkışı konusunda kuşku yoktur. (ed.)

Gök Tanrı'nın Oğulları ve Yardımcıları

Gök Tanrı'nın, göğün belli bir katında yaşayan bir "kimse" suretinde bir varlık olarak tasavvur edilmeye başlanmasıyla, gittikçe daha insanî özellikler barındırıyor hâle gelmesine paralel olarak, artık tek başına "gök yüzü" tanımlaması da yetersiz kalmaya ve buna ilâve olarak bazı ifadelere ihtiyaç duyulmaya başlanır. Böylece, meselâ Yakutlarda, gökyüzünün yedinci veya dokuzuncu katında oturan bu Baş Tanrı'yı "Beyaz yaratıcı efendi" (Tanrı/Urün ajy tojon) veya "Yüce

39 Saskov. 24

40 Agapitova ja Hangalov. Nov. Mater., 45-46

efendi (Tanrı)" adıyla anmaya başlamışlardır. Altay Tatarları dualarında bu yüce varlığı "Yüce/büyük" veya "zengin ve yüce/büyük" (Ülgen veya Bay Ülgen) olarak adlandırırlar. Bunun dışında "beyaz ışık" (ak ajas; Ostyakçada "ışık" anlamına gelen "sänke" kelimesi ile ilgili veya "ışıldayan han" (ayas kan) gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Anohin'in belirttiği üzere bu ifadeler Gök Tanrı'nın artık insan suretinde tasavvur edilmeye başlandığının işaretidir.[41] Resim 104'de görüldüğü gibi, Altay çizimlerinde Gök Tanrı, etrafında hare olan, insan suretinde bir varlık olarak resmedilmiştir.[42]

Gökyüzü, elbette ki Gök Tanrı'nın yaşadığı yerde, tahtı da göğün en yüksek katının tam ortasında veya-bazı tasavvura göre degöğün katları arasından yükselen kutsal bir dağın zirvesinde yeralmaktadır. Pallas'ın naklettiğine göre Moğollar da, Khurmusta'nın (Ahura Mazda) dünyanın merkez dağının zirvesinde oturduğuna inanmaktadırlar.[43]

Abakan Tatarlarında Gök Tanrı'nın "çadırı"[44] Buryatlarda "altın ve gümüş gibi parıldayan evi"[45], Altaylılara göre de altın kapılı ve altın tahtlı (altyın ši̊rä) "saray"ı (örgö)[46] gökyüzünde bulunmaktadır. Gök Tanrı'nın gökyüzündeki hayatına refakat eden yardımcıları da vardır. Anohin, Altay şamanlarının göğe çıktıklarında Tanrının şamanlarla doğrudan konuşmadığını anlatır. Tanrı onların karşısına kendi temsilcisi "älčizi"[*] olan "Kutup yıldızı" veya "Altın direk"e yönlendirir. Aynı zamanda "utkǘčy" yâni "teşrifatçı" da denen bu temsilci, Baş Tanrı ve şaman arasında bir aracı görevi görmektedir.[47] Şamanın gökyüzü yolculuğu esnasında karşısına Baş Tanrı'nın başka yardımcıları da çıkar. Şamanın gökyüzü seyahâtini temsil eden bir resimde (resim 97) Baş Tanrı ve yanında duran bu "temsilciler" dışında üç tane de değişik kutsal varlık görülmektedir. Şorların buna ilişkin yaptıkları izahata göre bu varlıklar sırasıyla, en altta "Bogdygan" ve evi, onun önünde efsanevî bir yaratık olan "Bobyrgan" ve üçüncü olarak da "Ülgen'e giden yolda duran" "Kökyš" yeralır. Baş

[*] Kitabın aslında kullanılan kelime ulak, haberci anlamında bir kelime olup, metinde temsilci olarak çevirmeyi tercih ettik.(ç.n.)

41 Anohin, Materialy, 9
42 Potanin. İz alboma, 103
43 Pallas, Sammlungen, II, 47
44 Katanov, Skaz. i legendy, 223
45 Burj. skazki, 129.
46 Anohin, Materialy, 9
47 Sama, 14

Tanrı için yapılan kurban törenlerinde "Bogdygan" ve "Kökyš" için özel olarak içecek sunulur.[48]

Bir başka kaynağa göre ise şamanlara bu gökyüzü yolculuklarında eşlik edenler "Jajyk", "Suila" ve "Karlık"tır. Bunlardan ilki, yâni "Jajyk" insanlar arasında yaşar, onları kötülüklerden korur ve "Ülgen" ile insanlar arasında aracı konumundadır. Dualarda, ona da "Kudai" (Tanrı) olarak hitap edilir ve ilkbaharda kısrak sağımı mevsimi başladığında, "Jajyk"in şerefine içine un ilave edilmiş kısrak sütü serpilir. Bu sunu,[*] "Jajyk'in hayrına" olarak tabir edilir. Bunun dışında, beyaz kumaş parçalarından bir araya getirilerek, başı, kulakları, elleri, ayakları, kuyruğuyla, ayaklarına kırmızı kurdele sarılı "Jajyk"in figürü yapılır. Bu figür, kurban törenlerinde başka, çaput ve kurdelelerle birlikte iki kayın ağacı arasına gerilen at kılından yapılma bir ipe asılır.[49] Bu "Jajyk", muhtemelen Tufan efsanelerinde de yer alan "Jajyk kān" veya "Nama" karakteri ile aynıdır.[50]

[*] Kitabın aslında kurban anlamına gelen kelime kullanılmıştır. (ç.n.)

Şamanların gökyüzü seyahâtlerindeki bir diğer refakatçisi olan "Suila"nın gözleri at gözleridir. Bu gözler sayesinde baktığı her yönden otuz günlük mesafeyi görebilir. Bazı şamanlar onu at gibi gözleri olan bir kartal olarak tasavvur ederler. Vazifesi, insanların hayatlarını gözlemek ve Baş Tanrıya bu konuda bilgi vermek olup, vazifesi sebebiyle de "çift dilli"[**] olarak tabir edilir ve zaman zaman onun adına damıtılmış içki kurban edilir/sunulur.[51] Muhtemelen "Suila", Vogul efsanelerinde yer alan "dünyayı seyreden adam" karakteridir.

[**] Kitabın Almanca nüshasında doppelzüngig olarak geçen kelime, tam olarak, bir konu hakkında değişik kişilere değişik şekilde konuşmaktır. (ç.n.)

Yukarıda adı geçen üçüncü refakatçi "Karluk" ise, "Suila" ile beraber çalışır. Bir şamanın anlatımına göre bunlar birbirlerine karı koca kadar yakındırlar. Karluk'a dua edilirken, bir bacadan havaya su serpilir.[52]

Her ne kadar özel bir isim verilmese de, Çuvaş inançlarında Baş Tanrı ve insanlar arasında aracılık yapan varlıklar bulunur ki, aynı şekilde Çeremislerde Baş Tanrı'nın avlusunda yaşayan ve Baş Tanrı'ya insanların dileklerini ileten bir "baş aracı" ve bazı başka aracılar da vardır.

48 Potanin, İz alboma, 104
49 Anohin, Materialy, 12-13
50 Verbitskij, 103 m.
51 Anohin, Materialy, 13-14
52 Sama, 14

Altay inançlarında Baş Tanrı'nın altında yer alan bu tarz başka kutsal varlıklar bulunur. Efsane ve destanlarda bunların sayısı kesin olarak belirtilmiştir. Meselâ, Ülgen'in dokuz tane "kızı"yla (bunların isimleri bilinmez), şamanın elbisesinin arkasına bunları temsil eden dokuz tane küçük bez bebek asılır ve bunlar törenlerde şamanı teşvik edip güç verirler.[53] Ama en çok bilinenler "Tanrının oğulları" olarak bilinen, sayıları bazı bölgelerde yedi, bazı bölgelerde de dokuz olan oğullarıdır.[54] Potanin, Altaylılara göre Ülgen'in yedi tane oğlu olduğunu naklederse de, araştırmalarında bunlardan altısının adını verir. Bu isimler; "Jažigan", "Karšit", "Bakhtagan", "Kara kuškãn", "Kãnum" ve "Jaik"tir. Daha sonraları Anohin'in hazırladığı çizelgeye göre, hem sıra daha değişik, hem de başka bazı isimler yeralmaktadır: "Karšyt", "Pũra-kãn", "Jažyl-kãn", "Burča-kãn", "Kara kuš", "Paktu-kan", "är kãnum" gibi. Anohin'in aktardığına göre gökyüzünde yaşayan bu "Ülgen'in oğulları" Altay inançlarında "iyi Tanrılar" olarak görülür ve her "ailenin" (sök)[*] bunlar arasından bir koruyucu ruhu vardır.[55]

[*] Almanca "geschlecht" olarak geçen bu kelime, cinsiyet, tür, aile, soy, bunların hepsi için kullanılabiliyor. Altaycası "sök" olarak verildiği için aile demeyi tercih ettik. (ç.n.)

Anohin ve Potanin'in çalışmalarını kıyasladığımızda, her ne kadar ikisinin çizelgelerinde bazı değişik isimler geçse de, aynı şeylerden bahsettiklerini anlamak mümkündür: "jažigan" (jažul-kãn), "karšit"(karšyt), "bakhtagan"(paktu-kan), "kara kuškãn"(kara kuš), "kãnum"(är kãnym). Bu beş ortak isme Anohin'de iki tane ("pũra-kãn" ve "burča-kãn"), Potanin'de ise bir tane "jaik" ismi ilâve etmiştir. "Jaik" (veya jajuk) bu konudaki diğer kaynaklarda bu yedi Tanrıdan oluşan grubun içinde yer almadığı için, onu "Ülgen'in oğulları" arasında saymayabiliriz.

Bu yedi Tanrının ilk ortaya çıkışlarında neler ifade ettiklerini bilemiyoruz. Anohin'e göre, bunların arasında "Karšut" içlerinde en eskisi ve "Ülgen'in oğulları" arasında en sevilenidir. "Karšut"in adı; 1800'lerin ortalarından kalma ve hâlen Altay araştırma merkezinde muhafaza edilen el yazmalarında geçmektedir. Bu elyazma metinde Altay halklarının eski inanç ve ayinleri anlatılırken, yazıldığına göre şamanlar büyülerine başlarken, Ülgen'in oğlu Karšut'tan yardım isterler.[56] Aynı kaynakta "Kara kuš"un adı da (Kara kuş, kartal) şamanların hizmetinde olduğu şeklinde zikredilir. Elyazmasında, şaman

53 Sama, 12

54 Potanin, IV, 218

55 Anohin, Materialy, 12

56 Verbitskij, 47; Radloffilla (Aus Sib., II, 22) *Kartysch* on painovirhe.

göğün dördüncü katına çıktığında, Kara kuş'un bir Guguk kuşunu yakalayışını canlandırır.[57] Bu metinde; "Pũra-kãn"da Ülgen'in oğulları içerisinde anılmakta ve "bulutlara benzeyen Pũra-kãn" olarak adlandırılmaktadır.[58] "Pura" kelimesi, bazı yerde kurban edilecek at, bazı yerlerde de efsanevî bir hayvan olarak anılır. Anohin'in çizelgesinde yer alan diğer Tanrılar hakkında ise ne yazık ki elimizde teferruatlı bilgi olmaması, bu Tanrıların vazifeleri kadar, isimlerinin anlamını da karanlıkta bırakmaktadır.

Radloff, Kargizan nehri kıyısında yaşayan Lebed Tatarları arasında Baş Tanrının oğulları ile ilgili bazı tasavvurlara rastladığından sözettiği saha araştırmalarında, buradaki inanışlara göre, her şeyi yaratan "ilk ata" (Kelime, kitabın aslında[*] "Kudai bay Ülgen""ün dört tane oğlu vardır: "Puršak kãn", Tös-kãn", "Kara-kãn" ve "Suilap". Suilap'ın oğlunun adı "Sarı kãndır. Puršak kãn'ın oğlunun adı da "Kırgıs-kãn"dır ve bu bölgedeki Tatarların koruyucusudur. Bunların içinde Kara-kãn dışında hepsi insanlara iyilikler bahşeder, insanlara yiyecek, içecek verir, tehlikelere karşı korurlar. Baş Tanrı Ülgen'e beyaz, Puršak kãn ve oğluna ise kahverengi at kurban edilir. Bütün Tanrılara ayrıca meyve de sunulur. Tanrıların gökyüzünde yaşadığına inanan Tatarlara göre, yedi katlı gökyüzünün en üst katında Ülgen ve karısı Kãnum (Hanım) yaşar, aşağıya indikçe sırasıyla; Pyršak kãn, onun altında Töskãn, onun altında Kırgıs-kãn, sonra Suilap, sonra Sarı-kãn yaşar, en altta ise Tanrıların insanlara gönderdiği ulaklar bulunur.[59]

[*] Urvater, yâni ilk baba kelimesi olarak kullanılmıştır. (ç.n.)

Lebed Tatarlarının Tanrıları arasında daha önceden aşina olduğumuz iki isimden Suilap (Suila) ve Kãnum'dan Altaylıların inançlarında Kãnum'ın Baş Tanrının oğulları arasında geçiyor olması dikkât çekicidir. Radloff, Kırgıs kãn hakkında sadece o bölgedeki Tatarların koruyucusu olduğu bilgisini alabilmiş, Kara-Kãn hakkında oldukça kısıtlı bilgi vardır; adı Kara Han anlamına gelir ve kendisinin yeraltının karanlıklarını Tanrılar katının aydınlığına tercih etmiş, düşmüş bir Tanrı olduğu anlatılır. Lebed Tatarlarının efsanelerinde şeytan "Erlik", Kara-Kãn'ın oğludur.

Anohin'in her birinin bir başka soy/ailenin koruyucusu olduğunu belirttiği bu "Baş Tanrı'nın oğulları", özellikle her birinin başka bir gök katında oturmaları sebebiyle dikkât çekerler. Sibirya'da yaşayan

---

57 Verbitskij, 69-70

58 Radloff, Aus Sib. II, 30

59 Sama, I, 361 s.

Ugurlarda benzeri bir "Tanrılar grubu"na rastlanır. Gondatti'nin araştırmaları sonucu elde ettiği bilgilere göre, Vogullarda yedi "ruh"tan oluşan bir "Tanrı oğulları" grubundan söz edilir ki, bunlar; Pelym Tanrısı, Ob nehri kaynağının Tanrısı, Ural'ın kutsal İhtiyarı, Aut nehrinin Beyi, Küçük Ob'un Tanrısı, Sosva nehrinin ortasının tanrısı ve son olarak da "Dünyayı İzleyen/seyreden adam"dır.[60] Sygva bölgesinde Munkacsi'nin yaptığı çalışmalarda ise oradaki "Tanrının oğulları"; Pelym Tanrısı, Tek köyünün ihtiyarı, Lozva nehrinin kutsal efendisi, Sosva nehrinin Ortasının Tanrısı, Küçük Ob'un Tanrısı, Lopmus köyünün ihtiyarı ve "Dünyayı İzleyen/seyreden adam" olarak geçmektedir.[61] Her iki listede de, en sonda anılan efsane kişisi dışındakiler muhtemelen bulundukları bölgeye has koruyucu ruhlardır. Dikkâtimizi bütün bu efsanelerdeki Tanrıların sayısı ve "Tanrının oğulları" olarak adlandırılmaları çekmektedir.

Vasyugan Ostyakları da, Lebed Tatarları gibi göğün yedi kat olduğuna ve göğün her katında bir koruyucu ruhun oturduğuna inanırlar. En üst katta, Baş Tanrı "Num-Torem" oturur, alt katlardaki diğer Tanrılar ise onlar için verilen kurbanların adı ile anılırlar. Hepsine genel olarak "Göğün Bekçileri" (Torem-Karavel) veya "Göğün tercümanları"(Torem Talmas) adı verilir.[62] Karjalainen'in isabetli olarak kaydettiği üzre bu isimler Tatar menşeli isimler olup, bu durumda gök katlarındaki Tanrılar ve bunlara sunulan kurbanlar ile ilgili tasavvurun da Tatarlardan gelmiş olma ihtimâlini güçlendirmektedir. Ne yazık ki bir zamanlar Ugurlarla aynı coğrafyayı paylaşan ve başka bazı kültür tesirlerini taşımış olan Tatar kabilelerinin inançları hakkında fazla bir malûmat olmamakla birlikte, daha uzaklarda yaşayan Tatarların inanç tasavvurlarının bize sunduğu örnekler bu tezi güçlendirmektedir.

Tanrının belli sayıda oğlu (bekçi veya tercüman) üzerine kurulu bu tarz bir Gökyüzü düzeni, Türk-Tatar halklarının yarattığı bir tasavvurdan ziyade, Ön Asya'nın daha farklı seviyedeki halkların, güneş ay ve beş gezegenden oluşan ve bir Tanrılar sistemi tasavvurunu içeren, Tanrıları gök kubbenin muhtelif katlarına yerleştirdikleri tasavvura dayanması da muhtemeldir. Bu "gezegen Tanrılar"ın bir nevi tercüman olmaları tasavvuru da oldukça eskidir. Diodor,[*] Kaldelilerin

[*] M.Ö. I.yy'da yaşamış olan antik dönem tarihçisi. (ç.n.)

60 Gondatti. Sledy jazyts. Vrov. u. manzov, 56 s.

61 KSz VIII, 100 s.

62 Karjalainen, 331

yıldız falı ilmini şu kelimelerle anlatır: "Onlar için en önemli olan gezegen adı verdikleri beş yıldızın gökteki hareketlerini gözlemektir. Bunlara "tercüman" adını verirler ve bunlar arasında da Satürn'e diğerlerinden ayrı olarak "Güneş yıldızı" adı verirler, çünkü Satürn onlara hem daha çabuk, hem de en doğru kehanetleri verir. Onlara "tercüman" adını vermelerinin sebebiyse, diğer yıldızlar bilinen yörüngelerini hiç değiştirmezken, bu yıldızların kendi yollarında giderek geleceğe yönelik işaretler vererek, insanlara Tanrının merhametini gösterirler"

Kaldelilerin tasavvuruna göre gökyüzü, kaderin yazılı olduğu bir kitap gibidir ve marifet sahibi biri buradan geleceği okuyabilir. Bu kadim inancın yansımalarını Ostyakların yeni bir çocuk doğduğunda, Gök Tanrı'nın emriyle yardımcıları tarafından "kader kitabına" bu çocuğun kaderini yazdıklarına olan inançlarında rastlanır. Sibiryadaki Tatar boyları arasında bu "kader kâtipliği" görevini yedi Tanrının üstlendiği, önünde atlarını bağladıkları altın bir direğin olduğu ve bulutların üzerinde yer alan bir "gökyüzü çadırı"nda oturan, Kudai (Tanrı) adı verilen yedi (kimi zaman da dokuz) varlıktan bahsettikleri efsanelerde geçer. Bu Tanrılar, bir perdenin arkasında oturup, önlerindeki "Hayat Kitabı"na bütün doğanların ve ölenlerin kaydını işlerler ve bu arada da insanların kaderlerini yazarlar.[63]

Altay mitolojisindeki "Yedi Tanrı" (jätti kudai) bazı efsanelerde de göğün üçüncü katında bulunan "Sürö" isimli "Cennet dağı"nda yaşıyor olarak anılır.[64] Altay Tatarlarının bu tasavvuru ne zaman ve hangi halklar aracılığı ile aldıkları hâlen bilinmemektedir. Bu Tanrıların, gök yüzünün muhtelif katlarına yerleştirildikleri ilk dönemlerde hâlâ "gezegen Tanrı"lardan kalma bazı özellikleri taşıyıp taşımadıkları da meçhulümüzdür. Ancak Radloff'un, Altay panteonunu anlatırken, güneşin yedinci ve ayın da altıncı katta yer aldığını belirtmesi,[65] bizi buna ilişkin bazı işaretleri aramaya iterken, Telüt efsanelerinde ay ve güneş altıncı ve yedinci katlarda yer alırken,[66] Altay şamanlarının göğe seyahâtleri esnasında altıncı katta (ayda bulunan) tavşanı avlamaları, yedinci katta ise güneşi selâmlamaları aynı tasav-

---

63 Katanov. Skaz. i. legend, 223
64 Radloff. Aus. Sib. II, 6
65 Sama, II, 6.
66 Tokmasev, Tel mater., 78 s.

vuru yansıtmaktadır.[67] Görüldüğü gibi, ay ve güneş belli katlarda yer almaktadırlar, ancak neden altıncı ve yedinci katda olup da, başka katlarda değildir? Yusuf Has Hacip, Uygurca yazmış olduğu Kutadgu Bilig isimli eserinde (1069 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir) güneş, ay ve beş gezegeni yukarıdan aşağıya şu şekilde sıralar: Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve Ay. En azından güneş ve ayın yerleri konusunda Altaylıların tasavvurlarıyla çelişen bu sıralama, Suriyeli Sabilerin sıralamasıdır.[68] Buna mukabil, çok daha önce yazılan Origines'te[*] bahsi geçen "Mitra Gizemleri"nde de ay altıncı, güneş de yedinci katta yer alır. Radloff'un yukarıda bahsi geçen tasvirinde, gökyüzü onyedi katmandan oluşmakta ve bu tasavvur hiç şüphesiz sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu tasavvura göre, en üst katta "Tengere Kayra kān" yaşamakta, onun soyundan gelen diğer en büyük üç Tanrıdan "Bay Ülgen" onaltıncı katta altın bir dağda altından bir tahtta, "Kusagan tengereé, dokuzuncu katta ve bilge, zeki "Mergen tengere"ise, yedinci katta, yâni güneş ile aynı katta yaşamaktadırlar. Bu tasavvurda geçen en büyük üç tanrı fikri, muhtemelen Hindistan kökenli olup, Moğolistan üzerinden Altaylara kadar ulaşmıştır. "Kuasan tengere" hiç şüphesiz Moğolların savaş Tanrısı "Kisigan tengri" ile aynıdır. Bu Tanrının ordunun koruyucusu olduğuna, en zor ve tehlikeli durumlarda orduya liderlik edip, düşmanı yenerek zafer kazanmalarına yardım ettiğine inanılır.[69] Bu Tanrı, Altay şamanlarının şarkılarında, al koşumlu kızıl bir ata binmiş ve elinde kırmızı bir asa tutar şekilde tasvir edilir ki, bu Tanrının rengi kırmızıdır. Sarı renk ise, adı daha önce de geçmiş olan "Karšut"in rengidir. Karšut'in de sarı bir kürkü, sarı koşumlu sarı bir atı ve sarı asası vardır.[70] Bu "Tanrının oğulları" arasında ayrıca "yeşil (bazı yerlerde Mavi/Gök) Han" (jažul kān) ve bir de "Kara Han" (kara kān) vardır. Bunları göz önüne aldığımızda, bu renklerin "gezegen Tanrılara" işaret ettikleri düşünülebilir.[71]

[*] Romalı hukukçu ve hatip Marcus Porcius Cato'nun (M.Ö. 234-149) yazdığı iddia edilen yedi kitaplık eser. (ç.n.)

Yakutların inançlarında Baş Tanrı'nın maiyeti diye tabir edebileceğimiz yedi tanrılı bir "büyük Tanrılar grubu" vardır. Pripuzov, bu gruba "sätta (yedi) kürö dzäsägäi ai" adı verildiğini ilk bahar

67 Verbitskij, 73-74
68 Chwolsohn, Die Ssabier und Ssabismus, II, 243, 382 s.
69 Banzarov, 26-27
70 Radloff, Aus. Sib. II, 22
71 Sama, II, 22, Verbitskij, 47

törenlerinde onun şerefine ateşe kımız dökmeleriyle anlatır.[72] Priklonskij, bu "Tanrılar grubunun" yedi erkek kardeş olduğunu belirtirken, isim ve görevlerini şöyle sıralar: Sugä tojon (gök gürültüsü Tanrısı), An džasun (yıldırım ve ışık Tanrısı), Takasut dzilga kãn (kader yazıcısı), İblis kãn (savaş Tanrısı), Orduk džasabul (göklerin öfkesinin habercisi), Kan eeksit erden ai (bereketin habercisi) ve Sjun kan sjunken eräli khomporun khotoi ai (kuşların koruyucu ruhu).[73] Sıralamada adı geçen tanrıların, en baştan itibaren bu "maiyette" olup olmadıkları bilinmemekle beraber, bu liste Yakutlarda da Baş tanrı ve en büyük yedi tanrı tasavvuru olduğunu ortaya koymaktadır.

Yedi tanrılı bu tasavvur yanında, bazı bölgelerde maiyet, Tanrının dokuz oğlu (veya hizmetçisinden) olarak karşımıza çıkar. Meselâ, Moğollarda "koruyucu dokuz erkek kardeş" tasavvuru bunlardandır.[74] Banzarov'un naklettiğine göre bu "koruyucu Tanrılar" (Sulde tengri) her an yeni bir savaş çıkacakmış gibi hazırlıklı zırh, miğfer, kılıç ve mızrak taşıyan süvariler olarak resmedilmişlerdir. Bir ellerinde kırbaç, diğerinde bayrak ve yanlarında bir avcı doğan, bir aslan, bir panter, bir ayı ve bir köpek bulunur.[75] Banzarov bir başka makalesinde, bu dokuz tanrının Moğolların taptığı dokuz büyük yıldıza karşılık geldiklerini nakleder ki, [76] bu dokuz yıldızın hangileri olduğu bilinmemekle beraber, muhtemelen bu dokuz katlı gökyüzü ile alâkalı bir tasavvurdur. Dokuz gezegen kavramının geç dönem Hind efsanelerinde görüldüğünü yeri gelmişken belirtmeliyiz.

Buryat inançlarında Tanrı'nın dokuz tane oğlu vardır, ama isimleri bölgelere göre değişiklik göstermektedir ve bu isimler dışarıdan gelme isimleri andırmaktadırlar. Yakutlarda "dokuz Tanrıya" kımız sunma geleneği olmakla, Yakut panteonunun ilk hâlinde bu tanrılardan hangilerinin olduğu belirsizdir. Prikloniskij, kımız sunulan veya kurban verilen bu dokuz tanrıdan iki tanesini Baş Tanrı (Ar tojon aga ve ürün ai tojon) ve doğum tanrıçası (Nälbäi ai kübäi Hatun ijä ve nalygyr aisyt Hatun) olarak sayar. Bu panteonda ayrıca ev ve orman ruhları da bulunmakta ve gökyüzü seyahâtleri esnasında

---

72 Sama, 29

73 Pripuzov, Melk. zametki, 48

74 Priklonskij, Tri goda (ZSt. 1890), 29-30 vrt, Pekarskijn sanak. Siinä djäsägäitojon merkitsee mm. Kristusta

75 Banzarov, 28-29

76 Sama, 14

şamanları koruyan iki varlığın olması (Bossol tojon ve bomča Hatun) özellikle dikkât çekmektedir.[77]

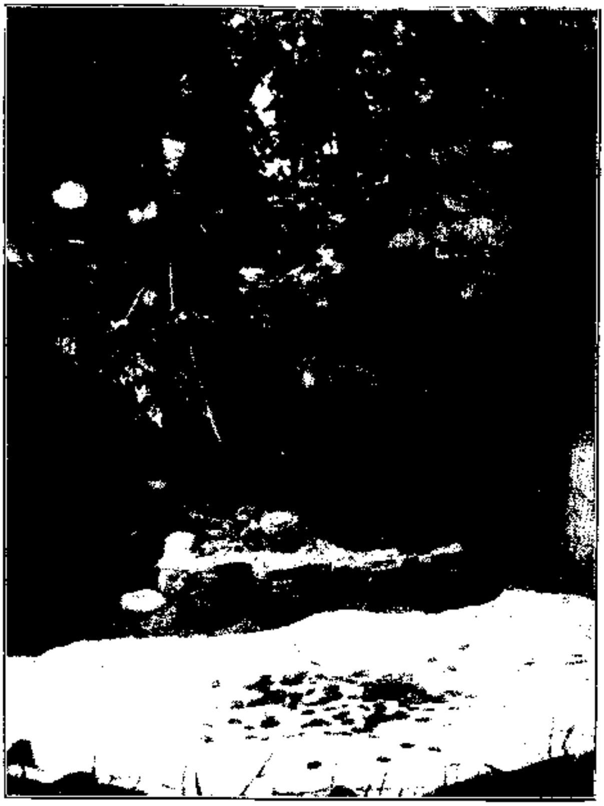
Dokuz sayısı, Volga boylarında yaşayan Çuvaşların kurban törenlerinde de önemli bir yer işgâl eder. Kurban törenlerine ilişkin anlatımlarda sık sık dokuz rahip, dokuz kurban, dokuz kurban teknesi gibi ifadelerin kullanılması, tabii ki bu kurbanların sunuldukları dokuz Tanrı sayısıyla ilgilidir. Bu sebeple Çuvaş panteonu dokuz Tanrıdan oluşan gruplara bölünmüştür.[78] Çeremisler ayinlerinde Gök Tanrı için sunağa dokuz ekmek ve dokuz tas bal şerbeti[*] sunmaları bu tasavvura dayanmaktadır.[79] (resim 20)

[*] Kelime Almanca'da "met" olarak kullanılmakta; baldan yapılan alkollü bir içecek anlamına gelmektedir. (ç.n.)

Yakutların kurban sunaklarında da dokuz küçük kâse bulunur. Mesudî'nin naklettiğine göre, Suriyedeki Sabiler de tapınaklarını gök kubbenin dokuz katmanını örnek alarak düzenlerler.[80]

Yukarıda anılan tanrı grupları dışında, Orta Asya halklarının mitolojileri kendi içerisinde bir topluluk oluşturan daha başka hâtta, daha büyük tanrı gruplarına da rastlanır. Çoğu zaman bu tanrı gruplarının kökeni konusunda söz konusu halkların herhangi bir bilgisi yoktur. Meselâ, bazı destanlarda Sumer dağında yaşayan 33 Tengeri'den bahsedilir. Hiç şüphesiz bu tanrılar dağın adı gibi (Hind mitolojisinde Sumeru) Hind etkisiyle efsanelere girmiştir.[81] Zira, Hind "Veda" metinlerinde Sumer dağında yaşayan 33 tanrıdan bahsedilmektedir.

Buryat panteonunda ise Tanrı sayısı çok daha fazladır. Genel olarak

(resim 20)
Çeremislerin Göktanrıya sundukları dokuz kâse şerbet.

77 Priklonskij, Tri goda (ZSt, 1890), 29-30
78 Magnitskij, 48, 62, 93
79 Holmberg, Tsher. usk., kuvat. 21 ja 25
80 Chwolsohn, Die Ssabier und Ssabismus. II, 375-376
81 Potanin, Otserki, IV, 223-224

bunlar karakterlerine göre iyi ve kötü tanrılar olarak veya yönlere göre, Güney-Batı tanrıları ve Kuzey-Doğu tanrıları olarak ikiye ayrılırlar. İnsanlara dost olan birinci gruptaki Tanrılar "Ak tanrılar", ikinci gruptakilerse, kötü hava, hastalık v.b. belaları getiren "Kara tanrılar" olarak adlandırılırlar. İlk grupta 55, ikinci grupta ise 44 tanrı vardır. Moğollarda da ilk dönemlerde 99 tane tanrı vardı. Buryat efsanelerinde bir zamanlar bir arada olan bu 99 tanrının nasıl olupta iki gruba ayrıldıkları anlatılır. Bu tanrılar araları açılıp, iki gruba bölündükten sonra iyilerin tarafında 54, kötülerin tarafında da 44 tanrı vardı ve bir tanrı da, her iki grup arasında tarafsız kalmış ve sınırda olmayı tercih etmiştir. Sayıları daha az olan Doğu tanrıları (kötülük tanrıları) bu "Segen sebdek tengeri" isimle yalnız tanrıyı kendi taraflarına çekmeye çalışırlar. Bunu fark eden Batı tanrıları (iyilik tanrıları) onu kendi taraflarına alırlar. Bazı bölgelerde tanrılar arası kavga ve bölünmenin de zaten bu Tanrının kızı "Säsäk"(çiçek) uğruna başladığı anlatılır.[82] Bu tanrıların gerçekte kim olduklarını ne Moğollar, ne de Buryatlar açıklayabilmektedirler. Buryatların bu tanrılara vermiş oldukları isimler suni olmalarıyla, bu isimlerden yola çıkarak bir sonuca varmak mümkün görünmektedir. Burada muhtemelen bu panteonun kökeninde başka kültürlerden geçme tasavvurlar söz konusudur. Gerek toplam tanrıların sayısı, gerekse tanrıların bu gruplara dağılımları da açıklamaya muhtaç konulardır.

"44 kötü ruh" tasavvuruna Altay Tatarları arasında da rastlanmakta, anlatılan bir efsaneye göre; Baş Tanrı Ülgen, şeytan Erlik ve yardımcılarını gök yüzünden kovduğunda Erlik şöyle der: "Beni ve hizmetkârlarımı gökten yeryüzüne ittin ve hizmetkârlarım yeryüzünde 43 değişik yere düştüler. Hizmetkârlarıma (Etker) düştükleri yerde kalıp, kötülük yapmalarını ve insanlara ölesiye ızdırap çektirmelerini emredeceğim"[83] Görüldüğü gibi, Erlik'i de kattığımızda, Altay Tatar efsanelerindeki kötü ruh sayısı, Buryatların kötü tengri sayısı ile aynıdır. Burada ilginç olan yan, Buryatların alışılagelmişin tersine, kötü varlıkları Doğuya, iyi varlıkları Batıya koymalarıdır. Hind dünya görüşünde şeytanların ülkesinin (dvipa) Kuzey-Doğuda olduğunu burada belirtmek gerekir.[84] Buryatların

---

82 Agapitov ja Hangalov, 2 ss; Hangalov, Nov. Mater., 4 ss., 17-18; Petri. Star. Vera, 18

83 Verbitskij, 100

84 Grünwedel, 50

iyi ve kötü tanrılarının sayısı, yıldızlarla ilgili bir tasavvurdan türemiş olabileceği gibi, Çin mitolojisinde de 72 iyi, 36 da kötü "yıldız tanrısı" vardır.[85]

Doğum ve Doğum Ruhları

Daha önce de mevzubahs edildiği üzre Golde inançlarında, gökyüzünde (Boa) "Omija muoni" isimli dev bir ağaç vardır ve doğmamış çocukların ruhları (Omija) küçük kuşlar suretinde bu ağaçta yaşarlar. Doğum zamanı geldiğinde yeryüzüne inip, doğum yapacak kadının bedenine girerler. Doğan çocuk bir yaşına gelmeden ölecek olursa, ruhu tekrar gökteki ağaca döner. Ölen çocukların ruhları (Omija) aynı kadının rahmine dönüp, tekrar dünyaya gelebilir. Ölen çocuğun bedenine bir işaret konulur ve daha sonra yeni doğan çocuğun bedeninde bu işaret bulunduğu takdirde, ölen çocuğun dünyaya geri geldiğine hükmedilir.[86]

Çocuğu olmayan bir kadın şamana başvurur ve ruhların (Omija) ulağı olan şamandan bir çocuk ister. Şaman vazifesi olduğu üzre, şaman davulu çalıp, şarkı söyleyip dans ederek, bu arada da küçük bir beşik yapıp, üzerine bir ruhun[*] resmini yapar. Bu ruhun görevi, beşiği sallayarak içinde bulunan "Omija"nın göğe geri uçmasını engellemektir. Söz konusu kadın, erken doğum veya düşük yaptığında, şaman "Omija"yı bir kese içine koyar ve "Omija" doğum anına kadar emniyet altında, "majdža-mama" adlı bir heykelciğin boynuna asılır. Bundan sonra şaman, koruyucu ruhlarının yardımıyla nasıl göğe çıkıp ağaçtan güzel ve güçlü bir "Omija" alıp geldiğini dans yoluyla anlatır. Omija'yı yeryüzüne getirdikten sonra töreni izleyenlere; "bakın, işte çocuk beşikte" diye seslenerek beşiği gösterir. İnanışa göre, hamile bir kadın rüyasında gördüğü kuşun cinsiyeti, doğacak çocuğunun da cinsiyetidir ve kadın kuşun cinsiyetini anlayabilirse, çocuğununkini de öğrenmiş olur.[87]

[*] Burada geçen ruh, insan ruhu değil, iyi ruhtur. Çocuk ruhunun kastedildiği yerlerde parantez içinde (omija) olarak belirtilmiştir. (ç.n.)

Dolgan ve Yakut efsanelerinde gökyüzünde kutsal bir ağaçtan bahsedilir. Şamanlar bu ağacın altına insanların ruhlarını (Kut) getirirler ve ruhlar küçük kuşlar suretinde yaşarlar.[88] Fakat bu efsanelerde

85 Grube. Relig. und Kultus der Chinesen, 170
86 Lopatin, Goldy, 199
87 Sama, 200
88 Vasiljev, Izobrazenija, 281

gelecekte doğacak çocukların ruhlarının bu ağaçta olup olmadıkları belirtilmemektedir. Yakutlarda çocukların ruhlarının göğün yukarılarından, yeryüzünü küçük kuşlar suretinde indiklerine inanırlar. Çocuğu olmayan bir Yakut kadınının çocuk doğurması için yapılan ayinlerde kuş özel bir yer işgâl eder. Yardımı istenen şaman, çadırın içinde muhtelif yönlere doğru at kılından gerdiği iplerle, bu iplere kayın ağacı kabuğundan yapılma güneş, ay ve kuş figürleri asar. Çocuk sahibi olmak isteyen kadın, tören kıyafetlerini giyip, yatağa yatmasıyla, şaman, kadının karnının etrafına benzeri bir ip dolar ve iyi ruhun göklerden bir çocuk ruhu göndermesi ve cenini koruması için dua eder. Sonrasında yatağın üzerinden geçen ipi keser ve kuş figürü yatağa düşer. Bu ayinde ay ve güneşin olduğu ip, uzun bir hayatı, kuş ise ileride doğacak olan çocuğun ruhunu sembolize eder. Şamanın aynı esnada kadının karnının etrafındaki ipi kesmesiyle, kadının çocuk sahibi olmasına engel olan her şeyin bertaraf edilmesi anlamına gelir. Kuş figürü bir tavşan derisine sarılır ve onun için özel olarak hazırlanmış olan bir kuş yuvasına yerleştirilir. Nihayetinde çocuk doğacak olursa, kuş figürü gözlenmeye devam edilir. Yuvasında hareket etmeden duruyorsa, çocuk sağlıklıdır, yana döndü ise çocuk hastadır ama sırt üstü düşerse, o çocuk ölecektir.[89]

Yakut inançları arasında gökyüzünde oturan, çocuk sahibi olmak veya doğum sancılarını azaltmak için dua edilen, bir de doğum tanrıçası "Ajysyt" (Ayzıt) vardır.[90] Dişi olduğu için ona "Hatun" adı verilip, eski efsanelerde bu Gök Tanrı'nın eşi olan "Kubai Hatun" ile aynı kişi olup, Hıristiyanlık dönemi efsanelerinde yer yer "Tanrı Ana" olarak geçer.[91] Dualarda adına kimi zaman "äjäkhsyt" adı da eklenerek, "Ajysyt äjäkhsyt Hatun" olarak anılır. Yakut inançlarında Ayzıt, doğumdan üç gün sonra çocuğu terk eder. Bu "äjäkhsyt" (Ayakzıt) adı eklenerek, üç günden sonra çocuğu koruyup gözeten özel bir koruyucu varlığa hitap edilir.[92] Bir efsanede, çok ağır doğum sancısı çeken bir kadının ettiği dualar sonunda gökten iki tane "Ayzıt"ın indiği ve çocuğun doğumu esnasında kadının yanında bekledikleri anlatılır.[93] Aslında efsanelerde hep tek bir Ayzıt'tan bahsedilir. Bu

89 Priklonski, Tri goda (ZSt 1891) 65-66
90 Sama, 59-60; Trostsanskij, 38-41; Serosevkij, 673
91 Pekarskij, Materialy, 676; Trostsanskij, 168
92 Pripuzov, Svedenija, 59; Serosevskij, 674
93 Hudjakov, 197-198

Tanrıça, doğumu kolaylaştırmak için gökyüzünden beyaz bir hayat sıvısı döker.[94] Tanrıçadan beklenenler konusunda; "sevgili yaratıcım, beni orta yere (yeryüzü kastediliyor) bıraktığında bana dedin ki; hiç bitmeyen bir soluğun ve ölümsüz bir hayatın olacak, beslediğin sığırların artacak, senin doğurduğun çocuklar çoğalacak"[95] biçiminde terennüm edilen bir loğusa yakarışında söylenenlerden anlaşılmakla, buradan Yakutların doğum Tanrısının bir zamanlar kader yazıcısı ve kısmet getiren olarak görüldüğü sonucunu çıkarmak mümkündür.

Anohin'in naklettiğine göre Altay Tatarları, çocuk ruhlarının (Kut), gökyüzünde yaşadıklarına ve göğün dördüncü katında yaşayan "änäm jajuči"nin (Yayuci anne) çocuklara ruh verdiğine inanırlar. Çocuğun ruhu, küçük kırmızı bir böcek suretinde annenin karnına girer ve aynı anda doğum tanrıçası çocuğun hayat süresini tespit ederek, özel bir kitaba bunu işler. Bu kitaba yazılan yazının rengi solup kaybolduğunda, Teleütlere göre artık ruhun (Sür) bedeni ebediyen terk etme zamanının geldiği anlaşılır. Kundaktaki bir bebek ölecek olursa, Teleüt kadını göğüslerindeki sütü sağıp, "änäm jajuči" için etrafa serper. Anohin'e göre Teleütler, hayvanların ruhlarının da gökyüzünün hediyesi olduğuna ve hayvanlara ruhlarını göğün üçüncü katında oturan "ärmän-kãn"ın (Arman Han) verdiğine inanırlar.[96]

Radloff, Altaylıların dini tasavvurlarından bahsederken, yüce yaratıcı "Kudai jajuči"nin göğün beşinci katında yaşadığından[97] bahisle, aynı şekilde Werbitskij'de; "Göğün beşinci katında çocukları dünyaya yollayan jajuči isimli ruh yaşar" diye nakleder.[98] Werbetskij'nin derleyip, yayınladığı Tatar şaman ilâhilerinde Jajuči'nin dişi bir varlık "änäm jajuči" olarak tasavvur edilmiş olduğu açıkça görülür. Göğe çekilme ayini esnasında şaman, göğün beşinci katına geldiğinde şaman "änäm jajuči" adıyla veya kimi zaman da "Han-Anne jajuči" diyerek, bu varlığı selâmlar. Şamanın söylediği bu ilâhinin aşağıda naklettiğimiz bölümü oldukça ilgi çekicidir:

94 Sama, 194-195, vrt. 202
95 Sama, 194
96 Anohin, Dusa, 253, 260-261, 258, 267
97 Radloff, Aus Sib. II, 6
98 Verbitskij, 70

Beşinci gök katının "Anne jajuči"si
Pisliklerden arındırıcı, süt beyazı gölden gelen
"Tapkhai", göbek bağını kesen,
Sana yalvarıyorum, jajuči Han[99]

Bu şiirde geçen "süt beyazı göl" (süt ak köl), cennet tasavvurunun bir parçası olup, başka ilâhilerden de anlaşılacağı üzere, çocuk ruhları gökyüzündeki cennetten yeryüzüne inmektedirler. Altaylıların bu konudaki tasavvurlarını Radloff, şöyle anlatmaktadır; "Yüce bay Ülgen'in, birinin adı Jajyk veya Maiänä, diğerinin de Maitärä olan iki oğlu vardır. Bunlar, insanlığı koruyup kollayan tanrılardır ve göğün üçüncü katında otururlar. Üçüncü katta, bütün hayatın kaynağı olan kutsal "süt beyazı göl" (süt ak köl) ve bu denizin de yakınında yedi Kudai'nin tanrının yaşadığı Sürö dağı bulunur. Bu tanrılar, bu dağda kendilerine bağlı olan jajučiler, yâni insanların koruyucu melekleri ile beraber yaşarlar. Cennet de (ak) burada olup, iyi ve tanrılara bağlı (aktu/temiz, yâni dine bağlı) insanlar burada mutlu bir ebedi hayat sürerler. Doğmamış veya küçük yaşta ölmüş olan çocukların ruhlarının olduğu cennetteki "Süt gölü" tasavvuru, Osetler ve Gürcülerde de yeralır ki,[*] özellikle Gürcü efsane ve destanlarında "Süt gölü" önemli bir yer tutar.[100]

[*] Kafkasya bölgesinde, özellikle Gürcistan'da uzun süren Kıpçak hakimiyeti dikkâte alındığında "süt gölü" motifinde olduğu gibi, benzeri diğer mitolojik unsurların Kafkas coğrafyasına Kıpçaklar vasıtasıyla girmiş olması daha akla yatkın görünüyor. Eğer, Kafkas halkları arasında rastlanan bu motifler Kıpçak bakiyesi değilse, bu durumda Kafkas halklarının etnolojik menşelerini Asya'da aramak gerekir (ed)

Radloff, Altay Tatarlarının bir başka inanç biçiminden daha bahseder ki, bu inanca göre dünyaya bir çocuk geleceği zaman, "Bay Ülgen" oğlu Yayık'a emir verir ve o da bu emri yerine getirip, ataların inayeti ile doğumu bir Yayuçı'ya devreder. Yayuçı, "Süt Ak Köl" (süt beyazı gölden) hayat gücü alır ve bebeğin dünyaya gelmesini sağlayarak, bütün hayatı boyunca onun yakınında durur.[101]

Radloff'un birbirinden değerli ve ilginç çalışmaları sayesinde çocuk ruhlarının göklerdeki cennette bulunduklarını anlıyoruz. "Yedi tanrı"nın yaşadığı Süro dağı, hiç şüphesiz cennet dağı ve hayatın kaynağı olan "süt beyazı göl" de cennetteki hayat suyunun (ab-ı hayat) kaynağını teşkil eder. Bu cennet tasvirinde, doğum tanrısı yer almamakta, onun yerini "Süt gölü" almış görünmektedir. Yukarıda nakletmiş olduğumuz ilâhide geçen "anne-jajuči" ise, bu göl motifiyle çok yakından ilgilidir. Altay Tatarlarının, bitkiler çiçek açmaya başladığında kutladıkları ilkbahar şenlikleri esnasında, diğer Tanrıların yanı

[99] Sama, 70-71
[100] Radloff, Aus Sib. II, 6
[101] Sama, II, 11

sıra "Süt gölü"ne de kutsal bir varlık gibi tapındıklarını, hâtta Buryat efsanelerinde "Süt gölü Ana" olarak geçtiğini de belirtmeliyiz.[102] Bu "Süt gölü Ana"ya (Sut kul anine) Volga bölgesindeki Çuvaşların arasında da rastlanır.[103] Bu "Süt gölü anne" inanışının kökeninde de muhtemelen Çuvaş efsanelerinde geçen "Tšun suratan tura" isimli varlığa ilişkin efsanelerin yatması muhtemeldir. Efsaneye göre bu varlık, dünyaya gelen insanlara doğuda bir yerden (muhtemelen cennet) ruhlarını (Tšun) getirtmektedir.[104] Süt gölünün, hayatın kaynağı olarak tasavvur edilmesi, İran mitolojisindeki Ardvisura gölünü hatırlatmaktadır. İran inanışlarına göre bu göl, "Hayat Ağacı"nın dibinde yer alan dünyanın merkez dağı Haraberezaiti'nin üzerinde olup, aynı zamanda "Doğum tanrıçası" olarak tapınılmaktadır.

Altay Tatarlarının bir başka inancına dikkât çeken Radloff'un bahsetmiş olduğu jajučiler, aynı zamanda bir çeşit koruyucu melek olarak da görülebilirler. Bir inanca göre, her insanın ona ömür boyu eşlik eden iki tane refakatçisi vardır,[*] bunlardan sağ tarafta olan insanın iyiliklerini yazan Jajuči, sol tarafındaki ise, Körmös denilen ve insanın kötülüklerini yazan refakatçi bulunur.[105] Bu tarz bir Jajuči, Yakutların inançlarında olan äjäkhsyt ile de paralellik gösterir. Priklonskij'in naklettiğine göre bu varlık, insanların iyilik yapmaları için çaba harcar, iyilik yolunu terk eden insanlar ise kötü ruhların eline düşer.[106] İnsanları kötülüklerden sakınan bir "iyilik katibi" (džol džayagači) Moğol efsanelerinde de yer alır.[107] Çocukların tanrıçası da diyebileceğimiz "ämägäldži-džayagači" ise, çocukların sağlık ve mutluluklarının koruyucusudur.[108] Daha öncesinde de bahsi geçmiş olduğu üzere, jajuči ve džajagači kelimeleri, dilin ilk dönemlerinde "belirlemek" anlamına gelen bir kök kelimeden türemiş kelime olduğudur.

[*] Aralarında herhangi bir ilişki olup olmadığı bilinmemekle beraber, İslâm inancında da insan ölene kadar, iki yanında birer melek bulunduğu, bunlardan birinin sevapları, diğerininse günahları kaydettiğine dair inanç dikkât çekicidir. (ed.)

Radloff, Tanrı'nın cennette yaşayan iki oğlundan bahsettiği çalışmasında, bunlardan Maitärä, Budist Bodhisatva'daki Maitreja'ya karşılık gelirken, diğeri Jajyk'e ya da Jajyk Han ise, Tufan efsanelerinde

102 Potanin, Otserki, IV, 70
103 Magnitskij, 91, vrt. 64
104 Nikolskij. 71
105 Radloff, Aus Sib. II, 14
106 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 60
107 Banzarov, 27
108 Sama, 28.

geçer. Jajyk'in, Maiänä ile aynı olduğu düşüncesiyse, bir yanılgıdan ibarettir. Karunovskaja eserinde, Maiänä'nin dişi bir varlık olduğu, vazifesinin çocukları korumak olduğunu ve Teleütlerin onu kıvırcık saçlı genç bir kadın olarak resmettiklerini nakleder. Buna göre, Maiänä, Sürün dağında yaşamakta, (Radloff'ta adı geçen Sürö dağı ile karşılaştırınız) bu dağda ruhlar dinlenmekte, beslenmekte ve insanlar ile temas ettikleri takdirde "Süt gölü"nde yıkanıp arındıklarını[109] söylemektedir ki, bu kısaca Maiänä cennetin tanrıçasıdır.

Anohin'in aktardığına göre; änäm jajuči adıyla da bilinen ana tanrıça, kimi zaman herhangi bir sebepten dolayı bir Teleüt ailesini çocuksuz bırakabilir. Bu durumda aile, Ada-kiži veya Yo-Han'ın yardımına başvurmak zorunda kaldıklarında,[110] bunlardan ikincisi, yâni Yo-Han, insanlığın ilk atası, Adem'i ifade etmektedir. Yo-Han, Radloff'un aktardığına göre dünyanın göbeğinde, dünyanın en yüksek ağacı olan bir çam ağacının olduğu yerde yaşamakta ve bu ağacın üst dalları Bay Ülgen'in oturduğu yere kadar uzanmaktadır. Yaşadığı bu yer sebebiyle Baş Tanrıya yakın bir güce sahiptir.[111]

Adı geçen doğum tanrıçalarına yakın sayılabilecek bir başka tanrıça tasavvuru da Ostyaklarda görülür. Ostyakların "Çocuk veren tanrıça"sı, "göğün yedi katlı dağı"nda yaşar ve bir çocuk doğduğunda onun hayatının yönünü ve kaderini "yedi dallı ve üzerinde altın işlemeler olan bir ağaca" altın harflerle kaydeder.[112] Tanrıçanın bu özelliği bize Batakların doğum tanrıçasını hatırlatır ki, Batakların tanrıçası da Djambu-barus isimli bir hayat ağacının dibinde yaşar ve görevi yeni doğan çocukların kaderlerini bu ağacın yapraklarına yazmaktır.[113] Ama her iki halkın da yazılı kültüre geçmemiş halklar olduğu gözönüne alındığında, bu tasavvurun başka kültürlerden geçmiş olduğu anlaşılabilir. Genel olarak Türk kökenli halklarda görülen "çocuk ruhlarının başka bir ülkeden" gelme tasavvurunun yabancı kökenli olduğunu söylemek de mümkündür.

Bu tasavvurun yabancı kökenli olması, elbette Altay halklarının doğum konusunda kendilerine has tasavvurlara veya geleneklere sahip olmadıkları anlamına gelmez. Bunlar arasında meselâ,

---

109 Karunovskaja, Iz alt.verov., 27 m. 28
110 Anohin, Dusa, 254
111 Radloff, Aus Sib. II, 7
112 Karjalainen, 249
113 Warneck, Die Religion der Batak, 50

Turuhansk bölgesindeki Tunguzlar arasında rastlanan inanca göre, ölülerin doğum esnasında dünyaya tekrar gelebileceği inancıyla, doğum yapan kadının, doğum sancıları esnasında koruyucu ruhların yardımına sığınması gösterilebilir. Yine Tunguz ailesinde, koruyucu ruhları simgeleyen bir çok bez bebek bulunur ve bunlar aile içinde kuşaktan kuşağa devredilirken, Teleütlerde bu doğum ruhlarına ämägändär ve änäkälär adı verilir ve bunlar ölmüş büyük anne ve büyük büyük annenin ruhlarıdır. Karunovskaja'nın aktardığına göre, doğum yaklaştığında genç kadın, anne babasının evine gidip ämägändäri alıp getirir zira onun yardımı olmadan doğum yapacak olursa, ölüme yenik düşebilir. Genç bir kadın evinden uzak bir yere gelin gidiyorsa, evinden ona verilen "ruh bebeklerini" çeyizi ile beraber yeni evine götürür. Ailenin en yaşlı kadını, evlenecek genç kadın için ämägändär bebeği hazırlar, böylece ailenin genç kadınları ihtiyaç duyduklarında onun korumasına sığınabilirler. Bu bez, bebekler genelde pek gösterişli olmayan basit kuklalardan ibaret olup, sadece gözlerine özel ihtimam gösterilir ve gözleri cam boncuklardandır. Bazı yerlerde doğacak bebeğin göz renginin bebeğin gözünün renginde olacağına inanılır. Günümüzdeki Teleüt köylerinde ämägändär bebekleri genelde ocağın üzerinde asılı duran bir kese içinde saklanır. Büyük annenin ruhu sadece doğumlarda değil, başka zamanlarda da hatırlanır. Her ilkbahar ve sonbaharda ona yiyecek verilmesi gerektiğinde, keseden dışarı çıkartılıp, bir yere dayanır ve önünde bir gece boyunca içinde "salamat" adı verilen yemek bulunan bir kâse konulur. Bu yemek sütte pişirilmiş buğday unudur. Genelde bu ayinde evin diğer ruhlarına da tapılır ve kâsenin içine ruhların her biri için bir kaşık yemek konulur. Eski dönemlerde ämägändär ruhları için koyun kurban edildiği de olurmuş, ama bu gelenek zamanla terk edilmiş durumdadır.[114]

Ugur halkları arasında da doğum ruhlarına inanılır. Bu konuda Nosilov, yaşlı bir kadının evinde artık yıpranmış eski bir bebek gördüğünü ve yaşlı kadının anlattığına göre bu bebeğin, bütün doğumlarında kendisine yardımcı olduğunu anlatmıştır. Karjalainen, bu ruhların anne babayı çocuk sahibi olmaya hazırlayabileceği, doğumu ve yeni doğan bebeğin karşılaşacağı zorlukları hafifletebileceğini, ancak hiçbir şekilde hayat vermelerinin söz konusu olma-

114 Karunovskaja, Iz alt.. verov., 22 ss.; Anohin, Dusa, 268

yıp, sadece yardımcı olabileceğini[115] belirterek, doğum ruhlarının "hayat verici" vasıfları olmadığını özellikle vurgular. Karjalainen'in bu yorumu, Altay Tatar halkları arasında rastlanan diğer doğum ruhları için de geçerlidir.

Sibirya halkları arasında çocuğun doğumundan sonra bir kutlama yemeği âdeti vardır. Bu yemek yakın akrabalara, bazı yerlerde de sadece kadınlara verilir. Priklonskij'nin naklettiğine göre Yakutlarda çocuğu olan kişi, koyu gri renkli bir kısrağı kurban eder ve doğumun üçüncü günü bunun eti misafirlere ikram edilir. Etin parçalanması esnasında kemiklerin dağılıp kaybolmamasına ihtimam gösterilir. Doğum tanrıçası için yapılan ayinlerde tereyağı önemli bir rol oynar. Kadınlar, doğurganlıklarını artırabilmek ve doğumun kolay gerçekleşmesi için bu ayinlerde yüksek sesle bağırıp, ellerini çırparak, yüzlerine tereyağı sürer, bir miktar tereyağını ateşe dökerler ve bu şekilde doğum tanrıçası ayini tamamlanır.[116]

Pripuzov, Yakutların bu konudaki geleneklerini "Ajysyt (Ayzıt) kadınların koruyucusu olan bir tanrıça olup, doğum esnasında çadıra gelir ve üç gün çadırda kalır. Ayzıt'ı şereflendirmek için loğusa yatağının baş ucuna kurban edilmiş bir hayvanın pişirilmiş etleri büyük parçalar hâlinde konulur ve yanına da tereyağı dolu kâseler bırakılır. Bu yemekler doğumun üçüncü gününde verilir. Yemekten önce erkekler çadırdan çıkarlar ve sadece ailenin kadınları ve lohusanın arkadaşları içeride kalırlar. Ebe, ocağın kapağının üzerine kayın kabuğundan küçük bir çadır yerleştirerek, bunun içine yeni doğan erkek çocuk şerefine at ve sığır figürleri, ok ve yaylar bırakır. Bunların hepsini tereyağına buladıktan sonra onları yakar ve yüksek sesle bağırmaya, çadırdaki diğer kadınlar da ona eşlik etmeye başlarlar. İnanışlarına göre tanrıça Ayzıt, bu tip gürültü ve yüksek seslerle kendisine niyaz edilmesinden hoşlanmaktadır"[117] diye tarif eder.

Trostsanskij'nin aktardığına göre ise, doğumun üçüncü gününde kadınlar toplandıkları çadırın zemininde bir çukur kazıp, bu çukurun kenarına diktikleri küçük bir bağlama direğine kayın kabuğundan yapılma bir at figürü bağlarlar. Bunun yanısıra Yakutlar, avlayıp veya besledikleri birkaç hayvanın figürünü de bu çukurun kenarına koyarlar. İçlerinden bazıları küçük ok ve yayla bu hayvanlara nişan

---

[115] Karjalainen, 39

[116] Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 63-64

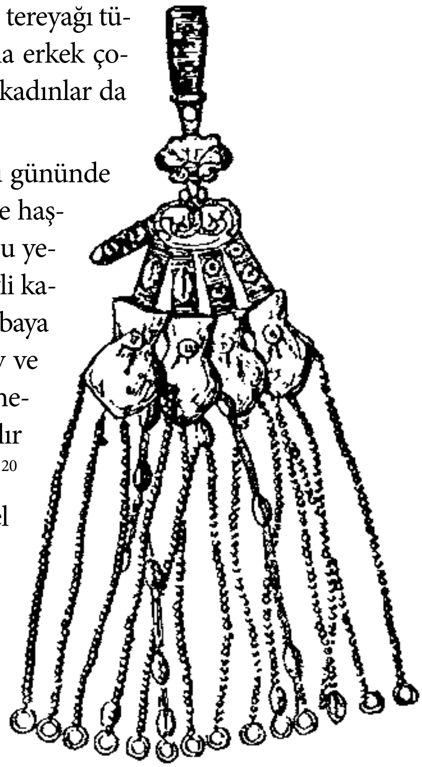
[117] Pripuzov, Svedenija, 59-60 vrt. Serosev kij, 673-674

alır. Bu ayin, sadece bir erkek çocuğun doğumunda yapılır, kız çocuk doğmuş ise, aynı çukurun etrafına bu sefer yine kayın kabuğundan yapılma ev ve kadın eşyaları konulur. Ayinin sonunda çukurun içine biraz saman ve kor parçası konarak, ateş yakılır ve çukurun etrafına dizilen kadınlar yine çığlıklar atarak, ateşe tereyağı dökerler. Çukurun kenarına dizili olan diğer eşyalar da ateşe atılıp, inanışlarına göre duman, içlerinden kimin üzerine doğru gelirse, o kadın hamile kalıp doğuracağı anlamına gelir.[118]

Buryatların tören ve şölenlerinde tereyağı ve benzeri ögeler önemli yer tutar. Alarsk bölgesinde doğumun üçüncü gününde bir koyun veya ineğin kurban edildiği bir şölen verilir. Bu şölen için herhangi bir davet yapılmayıp, bütün tanıdıklar kendiliğinden iştirak ederler. Şölenin sonuna doğru lohusanın yattığı yerin yakınına bir ateş yakılır ve gelenler çevresine toplanarak, "salamat" adı verdikleri sütte haşlanmış buğday unu yiyip, ağızlarıyla ateşe tereyağı tükürürler. Üç defa "daha fazla mutluluk, daha fazla erkek çocuk" diye bağırdıktan sonra, erkekler kadınların, kadınlar da erkeklerin üzerlerine tereyağı sürerler.[119]

Goldelerin doğum şöleni, doğumun onuncu gününde kutlanır ki, bu aile şöleninde ana yemek yine sütte haşlanmış buğday unudur. Akrabaların evlerine de bu yemekten gönderilir, her akrabanın evine, evdeki evli kadın sayısı kadar kap ile yemek yollanır. En yaşlı akrabaya hediyeler sunulur; eğer erkek çocuk doğmuşsa av ve balıkçılık aletleri, kız çocuk doğmuşsa ev eşyaları hediye edilir. Bütün akrabalar şölen yemeğine çağırılır ve gelenler yanlarında değerli hediyeler getirirler.[120]

Çocuğun göbek bağı bütün bu halklarda özel bir önem taşımaktadır. Goldeler ve Tunguzlar göbek bağını bir ağaca asar,[121] Teleütlerde ise, anne bunu keten bezinden küçük bir keseye koyar ve evdeki bir sandıkta saklar. Bu göbek bağının ileride doğum yaparken faydası olacağına inanılır ve doğumu yaklaşan bir kadın, annesinin evine

(resim 21)
Dört çocuklu bir annenin göbek bağı keseleri askılığı. Karunovskaja'nın çizimi

---

[118] Trostsanskij (ZSt 1909, II-III), 673-674

[119] Potanin, Otserki, IV, 27

[120] Lopatin, 176-177

[121] Sama, 172

gider ve orda saklanan göbek bağını alarak kendi evine getirir. Altaylılarda anne, çocuklarının göbek bağını küçücük keselerin içine koyup, bu keselerin kenarlarından sarkıttığı iplere boncuklar dizer ve bunları süslü bir askılığa takarlar (resim 21). Şölenlerde veya seyahâtlerde bu askılıkları bir süs eşyası olarak sol kalçasına takarak, böylece ona bakanlar kaç çocuğu olduğunu anlayabilirler.[122]

[122] Karunovskaja, Iz alt. Verov., 25

Dördüncü Bölüm

Gök Tasavvuru

Yıldızlar

Her ne kadar Türklerle akraba halklar, göçebe topluluklar olmalarına rağmen, sanıldığının aksine yıldızların yörüngeleri ve gökyüzü cisimleri hakkındaki bilgileri çok derin değildir. Özellikle Vambery, onların bu konudaki bilgilerinin çok zayıf olduğunu anlatırken, bunun sebebini Orta Asya steplerinde gökyüzünün Sami halklarının yaşadığı Mezopotamya'da olduğu gibi aydınlık ve yıldızların parlak olmaması sebebiyle çıplak gözle gözlem yapmaya pek uygun olmamasını bağlar.[1] Vambery'ye göre, Türk kökenli halklarda çoğu yıldızın isimlendirilmemiş olması da bu yüzdendir.

Altay halklarının çok eski zamanlardan itibaren muhtelif yönlerden gelen kültür akımlarına maruz kalmış olmaları, onların yıldızlar hakkındaki tasavvur veya efsanelerinin ne derece kendilerine ait olduğu açıklamasını zorlaştırmaktadır. Kesin olan bir şey varsa, tıpkı başka coğrafyalarda olduğu gibi, burada da bazı yıldızlar ve takım yıldızları Altay halklarının özel ilgisini çekmiştir. Bazı yıldızlar, gece yolculuklarında kılavuzluk ettikleri veya zaman ölçümüne hizmet etmeleri sebebiyle özel bir anlam kazanmışlardır. Kuzey yarı küredeki halkların hemen hemen hepsi, çok eski dönemlerden itibaren "Büyük Ayı" yıldız kümesinin yerine bakarak, geceleri zamanın akışını hesaplayabiliyorlardı. Doğu Asya'da, Büyük Ayı ile mevsimler arasında bağ kurulmuş, "Büyük Ayının kuyruğu Doğuyu gösteriyorsa,

---

1 Wámbéry, Die prim. Kultur, 153-154

yeryüzüne ilkbaharın, Güneyi gösteriyorsa yazın, Batıyı gösteriyorsa sonbaharın, Kuzeyi gösteriyorsa, kış mevsiminin gelmiş olduğunu anlıyorlardı. Buna dayanarak mevsim değişim zamanlarını da tahmin edebiliyorlardı. Büyük Ayıya "geyik" adını veren Ostyaklar, "Geyik ufalırsa-yâni Büyük Ayının yıldızları birbirlerine yaklaşırsa nehirler donar, geyik büyürse ısınmaya başlar demekti. Aynı inanış şekli, Turuhansk bölgesi halklarında da vardı.[2]

En sık rastlanan inanış tarzlarından biri de büyük hava değişimlerinin Ülker yıldız kümesinden kaynaklandığıydı. Hâtta buna ilişkin örnekler Amerika ve Güney pasifik yerlileri arasında bile görülmektedir. Ülker yıldız kümesinin yükselmesinin yağmurlu veya rüzgârlı bir dönemin başlayacağına ilişkin işaret olduğuna inanılır.[3] Ülker yıldız kümesinin iklim üzerinde tesirine ilişkin tasavvur, Avrupa halkları arasında da görülür. Meselâ, Lapon halk inançlarını derleyen Forbus, Laponların "Havaların ısınması için Ülker yıldız kümesine dua ettiklerinden" bahseder.[4] Türk kökenli halklar, Ülker'in soğuklara sebep olduğuna, Yakutlarsa, kışı çağırdığına inanırlar. Bu düşüncenin oluşmasının sebebi, Yakutların yaşadığı bölgede Ülker'in yükseldiği dönemlerin kışın başlamasına, alçalışının da havaların ısınmasına denk gelmesidir. Yakutlar arasında anlatıldığına göre, eski dönemlerde kış çok daha soğuk ve uzun olurmuş, ama bir şaman Ülker'in bağlı olduğu kazığı parçalamış ve bu sayede kış biraz daha kısalmış. Şaman kazığı parçalarken, kopan kıymıklardan da sonsuz sayıda yıldız oluşmuştur.[5]

Yaygın bir başka inanış da Ülker'in bulunduğu yerde, gökyüzünün tavanında büyük bir delik olduğudur. Bu yıldız kümesine Türk kökenli halkların verdikleri isim de zaten bunu ifade eder; (Ürker, Ülker, Ürgel). Gorochov, Yakut dilinde "ürgel" kelimesinin hava boşluğu/deliği anlamına geldiğini aktarır. Bu açıklamaya uygun olarak bir Yakut efsanesi nakleder. Bu efsaneye göre bir kahraman, otuz çift kurt bacağı derisiyle bir çeşit eldiven yapar. Maksadı, içinden dünyaya hiç durmadan don ve kar getiren bir rüzgarın estiği "ürgel"i kapatmaktır. Bu tasavvura paralel olarak, Votyaklar, Çeremisler, Litvanya

2 Potanin, Otserki, IV, 712.
3 Andree, Die Plejaden im Mythos (Globus 64); Karl von Steinen, Plejaden und J ahr bei Indianern (Globus, 65)
4 Reuterskiöld, Källskrifter, 72
5 Pripuzov, Svedenija, 63

halkları ve Baltık kıyısındaki bazı Fin kabileleri Ülker yıldız kümesini "elek" olarak adlandırmaktadırlar.[6]

Gökyüzündeki sayısız yıldız hakkında Sibirya halkları genel olarak çok fazla düşünmemişlerdir. Yakutlardaki "yıldızların aslında küçük birer delik olduğu ve bu deliklerden gök kubbenin ışığının sızdığı"[7] inancı gayet anlaşılabilir bir inanç tarzı olup, daha önce görmüş olduğumuz gibi gökyüzünde gözlenen meteorlar için de bu açıklama yapılmakta idi. Bazı bölgelerdeki Yakutlarda "yıldızların gökyüzü denizinin yansıması olduğu"[8] inancının temelinde, gökyüzünün örtüsünün arkasında bulunan bir deniz tasavvuru yeralmaktadır.

Güneş ve Ay

Altay Tatar efsanelerinde çok eski dönemlerde güneşin ve ayın olmadığından bahsedilir. O zamanlarda insanların uçabildiklerine ve kendiliklerinden ışık ve ısı saçtıkları için de güneşe ihtiyaç duymadıkları anlatılır. Bir gün bu insanlardan birisi hastalandığında, Tanrı onu iyileştirmesi için bir yaratık yollar. Bu yaratık göğe iki metal ayna (toli) yerleştirir ve o zamandan beri dünya aydınlıktır.[9]

Bu efsane daha önce görmüş olduğumuz bir başka inançla, insanların cennetten kovulmadan önce ışık saçan varlıklar olduğu inancıyla irtibatlı görünmektedir. Kalmuklar, insanların cennette oldukları dönemde ay ve güneşin olmadığını, güneş ve ayın insanlar cennetten kovulup, dünya karanlığa büründüğünde yaratılmış olduğuna inanırlar.[10]

Söz konusu efsanede yer alan güneş ve ayın bir ayna olarak tasavvur edilmesi, kehanetle ilgili inanç ve ritüellerle de ilgilidir. Bu inanışlara göre, dünyada olan biten her şey, güneş ve ay tarafından kahinin aynasına yansıtılır. Altay destan kahramanlarından biri, kaybettiği tayını nereye gitmiş olduğunu bulmak için aynasını güneş ve aya çevirerek yansımayı inceler.[11] Bu tarz bir kehanet ve kahinlik geleneği, Kuzey Sibirya halklarından Ostyaklar arasında

6 Gorohov, Materialy, 36
7 Serosevskij, 667
8 Sama, 667
9 Potanin, Otserki, IV, 191
10 Zitetskij, 68
11 Katanov, Skaz. i legendy. 227 m. 4

güneş, geleceğe ilişkin kehanette bulunmak için önemli bir nesnedir. Kahin, güneşe ve yansımasına bakarak, uzaktaki bir kişinin bile kaderini ve ilişkilerini görebilir.[12] Bu sebeple olmalı ki, Sibirya şamanları geleneksel olarak giysilerinin üzerine metal parçaları ve aynalar asıp, taşırlar.

Yine Orta Asya'da Buryatlara ait kayda geçirilen bir efsaneye göre, bir zamanlar birden fazla, üç veya dört tane güneş varmış; bu sebeple dünya boğucu derecede sıcakmış. Sonra Erkhe-Mergen isimli bir kahraman gelip, bu güneşlerden biri hariç, hepsini oklayarak denize düşürmüş ve geriye sadece şimdi dünyamızı ısıtıp, aydınlatan güneşimiz kalmış.[13] Torgut efsanelerindeyse, insanların ilk yaratıldığı dönemde şeytan (šulma), Tanrının (Burkhan bakši) yaratmış olduğu dünyayı yakıp kavurması için üç tane güneş yaratmış, bunun üzerine Tanrı, bir sel yaratarak, şeytana boyun eğdirdiği gibi, gökte de sadece bir güneş bırakıp, diğerlerini şeytanı kovduğu yer altının derinliklerine gömmüş.[14]

Amur vadisinde de birden fazla güneşe dair efsanelere rastlanır. Goldelerin anlattıklarına göre çok uzun zamanlar önce üç tane güneş varken, insanlar ışıktan kör, sıcaktan kavrulacak hale gelirler. Yeryüzünün sıcaklığından nehirler kaynar, geceleri üç güneş Batıp, üç ay çıktığından, insanlar uyuyamaz hale gelirler. İnsanları bu eziyetten kurtarmak için bir kahraman çıkıp, okuyla güneş ve aylardan ikişer tanesini vurarak gökyüzünden düşürür. O zamanlar yeryüzü daha yumuşak olup, daha sonraki zamanlarda sertleştiği için, bu kahramanın ayak izleri hâlâ kayalar üzerinde dururmuş. Bu bölgedeki bazı Tunguz kabileleri dağlardaki taş kömürünün üç güneşin dünyayı kavurduğu zamanlardan kalma olduğu, oklanarak öldürülen diğer iki güneşin de hâlâ güneşin iki yanında birer gölge olarak kaldığına inanırlar. Goldeler gibi Gilyaklarda da üç güneşle, üç ay inancı vardır. Bu üç güneşin ısısı yüzünden yeryüzü yanar ve kaynayan denizin içinde batar. Bir ren geyiğine binen efsanevî bir kutsal varlık çıkıp, güneş ve ayların fazla olanlarını oklayarak öldürür ve yeryüzünde hayat bundan sonra yeniden başlar.[15]

---

12 Karjalainen, 416

13 Skaz. burj., 151; vrt., Potanin, Otserki, IV, 179.

14 Ivanovskij, 2 63

15 Krejnovits, Ha ss

Karşılaştırma yapılacak olduğunda, başka kültürlerde de birden fazla güneşin olduğu efsanelerine rastlanır, meselâ Çin'de on, Hindistan'da yedi ve Sumatra'da da sekiz tane güneş olduğuna inanılır.[16]

Bir Buryat efsanesinde esir edilip, sonra serbest bırakılan gök ışıkları üzerinedir. Gökyüzü ve yeryüzü, çocuklarının evlenmesi sonucu birbirleri ile akraba olduklarında; "Yeryüzünün efendisi", "Gök Tanrı"yı ziyaret edip, ayrılırken güneş ve ayı kendisine hediye etmesini ister. Gök Tanrı, ay ve güneşi "Yeryüzü efendisine" verir. "Yeryüzünün efendisi" onları alıp, bir çekmeceye kapatmasıyla bütün tabiat bir anda kararır. Bunun üzerine Gök Tanrı, kirpiye güneş ve ayın yerini bulup kendisine getirmesini emretmesi üzerine kirpi, "Yeryüzünün efendisi"ni ziyaret eder. Ayrılırken, "Yeryüzünün efendisi" kirpiye misafirperverliğinin yadigârı olarak bir hediye vermek ister ve kirpiye ne istediğini sorar. Kirpi de ondan "serap yaratan at"la, "yankı mızrağı"nı ister. Yeryüzünün efendisi, bunları vermek istemediğinden, bunların yerine kirpiye güneş ve ayı verir. Kirpi de, bu gök ışıklarını tekrar eski yerlerine dönmeleri için bırakır ve dünya yeniden aydınlığa kavuşur.[17]

Alarsk bölgesi Buryatlarında bu efsanenin bir başka şekline rastlanır. Bu anlatımda göklerin ruhu "Hãn-čurmasan" ve denizlerin ruhu "Lusat" arasında bir misafirperverlik hediye teatisi yapılır. İlki diğerine güneş ve ayı hediye ettiğinde bütün dünyanın kararmasıyla, insanlar birbirlerini bulamadıkları gibi, hayvanlar da umutsuzca bağrışırlar. Bu dönem tam üç yıl sürer ve dünyadaki canlıların çoğu ölür. Güneş ve ayı gökyüzüne nasıl tekrar getireceğini bilemeyen "Göklerin ruhuna" bir kirpi, "Denizlerin ruhuna" misafirliğe gitmesini ve ayrılırken de hediye olarak vermesi imkânsız bazı şeyleri, meselâ ormanların uğultusunu ve denizlerdeki körfezleri istemesini tembih eder. "Denizlerin ruhu" bu dilekleri yerine getirmek istemediği için, güneş ve ayı geri verir. Bundan sonra da "Göğün ruhunun" kızıyla, "Denizin ruhunun" oğlu evlenirler.[18]

Muhtelif başka efsane ve destanlarda kirpi, tavsiyeler veren bilge bir hayvan kimliği ile karşımıza çıkar ki, bazı yerlerde ateşi bulan, bazı

---

16 Sama, 86-87; Warneck, Die Religion der Batak, 43-44

17 Agapitov ja Hangalov, 22 m.

18 Mjahnajev, Legenda, 72-73

yerlerde tarım yapmayı öğreten varlık kirpidir.[19] Eski İran mitolojisinde de bu hayvanın çok özel bir yeri vardır.

Altay Tatarlarının güneş ve ayın meydana gelişini anlatan efsanelerinde, Oçirvani'nin kılıcının üzerine bir ateş parçası koyup, bunu göğe fırlattığı ve güneşin bu şekilde meydana geldiği anlatılır. Ay ise, Oçirvaninin kılıcını sertçe suya vurmasıyla meydana gelmiştir. Güneş, ateşten yapılmış olduğu için yakıcı derecede sıcak, ay ise sudan yaratılmış olduğu için soğuktur.[20] Ayın yaratılmasıyla ilgili bu inanç sebebiyle, gece don ve buzlanmalarla, nemin aydan kaynaklandığına inanılır. Soğuk ay ve sıcak güneş tasavvuru, Teleüt efsanelerinden birinde; "bir Han, kızının taliplerinden, ayı kapısının önüne, güneşi de penceresinin önüne getirip koymasını ister. Ama ay getirildiğinde ocakta kaynayan su donar, güneş getirildiğindeyse etraftaki her şey eridiği"[21] biçiminde geçer.

Bir çok Türk kökenli halk, güneşin dişi (Güneş ana), ayın da erkek (Ay baba) olduğuna inandıkları gibi, bazı efsanelerde Ay Han ve Güneş Han'dan[*] bahsederler.[22] Çin kaynaklarına göre, Moğol hükümdarları sabahları güneşe ve akşamları da aya ibadet ederlerdi.[23] Goldeler, hastaların iyileşmesi için güneşe adak adarlar, böylesi durumlarda şamanın yardımı istenmez, hastanın kendisi veya yakını güneş doğmadan dışarı çıkıp, güneşin doğmasını bekler. Güneş, dağların arkasından çıktığı anda da şu sözlerle dua eder: "Kardeşimi iyileştir, o cesur bir insan, sana bunun için yiyecek sunacağız". Hasta sağlığına kavuşursa, güneşe bir horoz, bir ördek veya bir domuz kurba edilir. Kanının bir kısmıyla, kalbi, karaciğeri ve akciğeriyle, bazı iç organları doğan güneşe doğru atılır. Aynı şekilde, güneşe doğru damıtılmış içkiler de serpilir. Sunakta değil de, evde herkesin kendi başına yapabildiği bu kurban ayininde, Çin kültürü etkisi sezilmektedir.[24] Geçim kaynakları tarım olan İdil Çuvaşları da "Güneş ana"ya beyaz bir sığır kurban ederler.

[*] Türklerde gök cisimleriyle ilgili kozmik bir ilişki şüphesiz çok daha derindir. Oğuznâmede, Oğuz Kağan, ilk karısından olan oğullarının adını Ay Han, Gün Han ve Yıldız Han koyacaktır. Keza, çocukluk çağlarımızda ay'a "Aydede" ismiyle hitabederek ay'dan dileklerde bulunduğumuz, çoğumuzun hatıraları arasındadır. (ed.)

Goldeler ise, sadece güneşe değil, ay ve Orion (avcı) yıldız kümesine de kurban sunarlar.[25] Diğer halklarda ay kültüne ilişkin yeni do-

19 Magnitskij, 18
20 Potanin, Otserki, IV, 225
21 Tokmasev, 80
22 Burj. Skazki. 146, 154
23 Banzarov, 13-14; Saskov, 12
24 Lopatin, 231
25 Sama, 231

ğan ayın selamlanma merasimi dışında pek teferruatlı bir bilgi yoktur. Bu tören esnasında mutluluk ve sağlık getirmesi dilenir.[26] Her ne kadar ay ve güneş, Tunguz şaman ayinlerinde çok önemli bir yer işgâl etmesine rağmen, Kuzey Sibirya halkları arasında güneş ve aya hayvan kurban edilme adetine hemen hemen hiç rastlanmaz. Güneşin insanların yaptıkları her şeyi gördüğü inancı, Tunguzlarda sık sık kullanılan "güneş görüyor" veya "güneş biliyor ki" ifadelerinden de anlaşılmaktadır.[27] Yakutlar'da yemin edilirken, güneş şahit gösterilerek; "eğere yalan söylüyorsam, güneş beni ısı ve ışığından mahrum etsin" denir.[28] Orta Asyadaki İranlılar arasında da güneşin adı verilerek, yemin edilmesine, güneşin, andından dönenleri cezalandıracağına inanılır.[29]

Diğer pek çok halk gibi, Altay halkları da zamanı ölçmek için güneşin ve ayın evrelerini temel almışlardır. Plano Carpini'nin aktardığına göre Moğollar, sefere çıkış veya benzeri önemli şeyleri sadece dolunay veya yeni ay dönemlerinde gerçekleştirirler. Yakutlar, Estonyalılar ve Finliler düğünlerini yeni ay çıktığında yaparlar.[30] Güneş ve aya bakarak hava durumunun yorumlanmasında ise hemen hemen Avrupadakilere benzer yorumlar yapılır. Tunguzlar ve Yeniseyler, ayın etrafında hare oluşmasını kışın havaların soğuyacağına, yazın da yağmur yağacağına dair bir işaret sayarlar. Bu hareler için; "havalar kötüye gideceği için ay çadırını kuruyor" denir ve bu inanış, Ostyaklar arasında da geçerlidir.[31]

Bunun yanında aydaki lekeler, hemen hemen bütün halkların hayâl gücünü meşgûl etmiş ve bir çok efsaneye de malzeme sağlamıştır. Meselâ, Yakutlar arasında anlatılan bir efsaneye göre hayatın zorluklarına dayanamayan ve aydan yardım isteyen yetim bir kıza ay acıyarak, onu kendi yanına almaya karar verir. Her tarafın donduğu bir gece, kız su getirmeye gittiğinde ay aşağı iner, kızı kucağına alır ve gökyüzüne geri döner. Bu yüzden aya dikkâtle bakıldığında, omzunda iki tane su kovasının asılı olduğu sırık taşıyan bir kız görülebilir. Bazı bölgelerdeki Yakutlar, aya bakıldığında iki çocuğun görüle-

---

26 Pripuzov, Svedenija, 62
27 Georgi, Bemerkungen, I, 275
28 Seresovskij, 667
29 Andrejev ja Polovtsov, Materialy, 35
30 Serosevskij, 667
31 Anutsin, Otserk, 15; Karjalainen, 415

bileceğini söylerler. Bu efsaneye göre, su almaya giden iki kardeş-biri erkek diğeri kız- yolda durup ayı seyretmeye başlarlar ve bunu farkeden ay onları yanına alır. Bu sebeple Yakutlar çocuklarına özellikle dolunay dönemlerinde aya bakmamalarını yenbih ederler.[32]

Buryatlarda ise, aya bakıldığında sadece kovaları ile beraber bir kız değil, ayrıca bir de söğüt ağacı görülür. Bu efsanedeki öksüz kızın çok merhametsiz ve sert bir üvey annesi olduğu ve kızın bir gün su getirmeye gittiğinde biraz oyalanıp geç kaldığından dolayı, üvey annenin; "keşke güneş veya ay seni alsa" diye beddua etmesi üzerine, kızın dönüş yolunda güneş ile ayın kendi üzerine doğru alçaldıklarını görüp, korkarak bir söğüt ağacının arkasına saklandığı, güneş tam yaklaşıp kızı alacakken, ay güneşe; "sen gündüzleri çıkıyorsun, ben ise geceleri, kız benim hakkım" demesi üzerine, güneşin bunu kabûl etmesiyle, ayın kızı, söğüt ağacıyla birlikte yeryüzünden alıp götürdüğü[33] anlatılır ki, bu efsane aynı şekilde Yakutlar arasında da anlatılır.[34]

Tunguzlar arasında kayda geçirilen bir başka efsaneye göre ise, su getiren bir kız, aya yalvararak, kendisini bu hayatın meşakkât ve çilesinden kurtarmasını diler, ay da kıza acıyarak onu kovalarıyla beraber yukarı çekip, yanına alır. Goldeler'de, su getirmeye gidip uzun süre ortada görünmeyen kızına; "keşke ay seni alsa" diye beddua eden taş kalpli bir anne hikayesi anlatılır ki, söylendiğine göre, ay o kadar hızla gelip kızı alır ki, kız kovalarını bile toplamaya vakit bulamaz.[35] Gilyaklar da aya bakıldığında, omzundaki sırıkla, ucunda su kovaları taşıyan bir kız görülebileceğine inanırlar.[36]

"Ayın aldığı su taşıyan kız" efsanesinin bir başka anlatımına İzlanda Edda'larından birinde rastlanır. Bu efsane aynı şekilde kıta Avrupası'nda yaygın olarak bilinmekte,[37] yine ilginç bir şekilde, bazı Kuzey Amerika yerlileri arasında da –meselâ, Tlingit ve Hayda yerlileri arasında-aya bakıldığında omzunda su kovaları taşıyan bir genç kız görülebileceği inancı hâkimdir.[38]

---

32 Trostsanskij, 47; Serosevskij, 667; Gorohov, Materialy, 36

33 Agapitov ja Hangalov, 17; Saskov, 14-15; Burj. skazki, 127-128

34 Pripuzov, Svedenija, 62

35 Lopatin, 330

36 Krejnovits, 81

37 ZSt 1900, 197 ss.; Magnitskij, 64 m. 1

38 Alexander, North Amer. Mythology, 257

Altay Tatarları arasında anlatılan bir başka efsanede, ayda yaşayan bir ihtiyar adamdan bahsedilir ki, bu ihtiyar, çok kötülük yapmış ve insan yiyen bir kimsedir. Gökteki varlıklar, insanların bu adamdan çektiklerine acıyarak, bir araya gelip ne yapabileceklerini konuşurlar. Güneş: "Ben aşağıya inip, insanları bu yaratıktan kurtarmak isterim, ama ben aşağıya inersem, benim sıcaklığım bütün insanlara zarar verir" demesi üzerine, ay insanların kendi soğuğuna dayanabileceklerini söyleyerek, bu vazifeyi üstlenir ve yere iner, adamı bir çalılıkta frenk üzümü yerken bulur ve onu çalıyla birlikte alıp, gökyüzüne çeker. Bu yüzden bugün hâlâ bu insan yiyici canavar ve frenk üzümü çalısı ayın üzerinde görülebilmektedir.[39]

Turuhansk bölgesinde yaşayanlar, ayın yüzeyinde, davuluyla birlikte bir şamanın görülebildiğine inanırlar. Zamanında çok kudretli bir büyücü olan bu şaman, ay ile savaşmaya karar vermiş, ama aya daha yaklaşamadan ay onu yakalayıp, esir almıştır.[40]

Tatar, Kalmuk ve Moğol inanışlarına göre, ayın üzerinde bir tavşan bulunmaktadır. Şamanlar, göğe yaptıkları seyahâtte bazen bu tavşanı avlamaya çalışırlar.[41] "Ay tavşanı" tasavvuruna benzeri şekilde, Hind, Çin ve Japon efsanelerinde hâtta yeryüzünün başka bölgelerinde de rastlanır.

Ayın küçülmesini Yakutlar, bazı efsanevî kurt ve ayıların ayı yemeleri ile açıklarlar. Ay tekrar büyüyüp kendi boyuna ulaştığında, bu vahşi hayvanlar tekrar gelip, onu yemeye başlarlar.[42] Goldeler, ay tutulmasının sebebinin Gök Tanrı'nın köpeği olduğundan hareketle, Gök Tanrı'nın köpeği eğer ayı ısırmayı başarırsa, ayın göğün en uzak noktasına kaçarak, şifalı otlarla kendi yaralarını tedavi ettiğine, bu esnada da ışıklarının dünyaya ulaşamadığına inanırlar.[43] Gilyaklar, ayda oturan bir köpeğin ayı ısırdığına,[44] İskandinav Edda'sında da iki kurdun güneş ve ayı yutmaya çalıştıkları anlatılır.

Ayın erkek, güneşin de dişi olduğunu tasavvur eden Goldeler, ayın düzenli olarak kaybolmasını, ayın güneşi takip etmesine bağlarlar.

---

39 Potanin, Otserki, IV, 190-194

40 Tretjakov, 201.

41 Potanin, Otserki, IV, 270; Bergmann. III. 40-204; Pallas, Sammlungen, II, 41.

42 Serosevskij, 668

43 Lopatin, 330

44 Krejnovits, 81

Ay ile güneş buluştuklarında, ay kaybolmaktadır.[45] Telengitler de güneş tutulmasını erkek olan güneş ile, dişi olan ayın gökyüzünde buluşmaları şeklinde açıklarlar.[46]

Ay ve güneş tutulmaları, ilkel toplumlarda korkuyla karışık bir merak uyandırmıştır. Buryatlar, canavar bir hayvanın ay ve güneşi takip ettiğine ve kimi zaman da onları yuttuğuna inanırlar. "Alkha" isimli bu canavar, bütün dünyayı karanlığa boğduğunda, tanrılar öfkelenerek, bu yaratığın vücudunu ikiye bölerler. Hayvanın alt tarafı kopup düşerken, kafa kısmı hayatta kalır ve gökyüzünde dolaşmaya devam eder. Ay ve güneş, artık canavarın kendilerini gövdesinde saklayamayacağı için tekrar gökteki yerlerini alırlar. Buryat inanışlarına göre; "Alkha" peşlerine düştüğünde, ay ve güneş ondan kaçmaya çalışır ve yardım isterler. Bu sebeple insanlar, bağırıp gürültü yaparak gökyüzüne taşlar ve oklar atarak bu canavarı korkutmalıdırlar.[47]

Bazı yerlerde anlatıldığına göre Oçirvani (Vairapani), insanlara iyilik yapmak istediğinde ay ve güneşten insanlar için "hayat suyu" hazırlamalarını ister, ama "Arakha" gelip bunun hepsini içer ve fıçının içini de pisletir. Bu vahşi yaratığın yaptıklarını ve yerini aya sorup öğrenen Tanrı, onu bulur bulmaz saldırıp, ikiye ayırır. Arakho'nun hâlen yaşayan ön tarafı bu sebeple sık sık ayı rahatsız etmektedir. Bazıları da aydaki lekelerde bu vahşi yaratığın bedeninin görülebileceğini anlatırlar.[48]

Güneş ve ay tutulmalarına sebep olan bu "Alkha" veya "Arakha", Hind efsanelerinde geçen "Rahu" ile aynıdır. Moğollarda bu yaratığın efsanesi mevcuttur. Tanrılar (Devalar) ve şeytanlar (Asuralar) "Süt denizini" yarattıklarında, buradan ilk olarak güneş ve ay çıkıp, gökyüzüne yerleşirler. Bunun yanında bir tas "Hayat suyu" da ortaya çıkar ve şeytanlar bu suyu kendileri için alıkoyarlar. Bunun üzerine Khurmusta diğer tanrıları toplayıp, bu içecekten içen şeytanların gittikçe daha da güç kazanacaklarını, bu sebeple bu suyu onlardan çalmaları gerektiğini söyler. Bunu duyan güneş, alımlı bir bakire suretine bürünürek, "Hayat suyu"ndan içmek için toplanmış olan şeytanların yanına gider. Bu sıvının onlara zarar verebileceğinden şüphelenen, lâkin ne yapmaları gerektiğinden emin olamayan şeytanlara öncelikle

45 Lopatin, 330
46 Alexander, Northa Amer. Mythology, 277
47 Burj. skazki, 127-128; Agapitov ja Hangalov, 17
48 Potanin, Otserki, IV, 209-210; vrt. 191-193

yıkanmaları gerektiği tavsiyesinde bulunur ve onlar yıkanırken, güneş "Hayat suyu" kabını alarak tanrıların yanına döner. Şeytanlar bu ihanetin farkına vardıklarında tası geri almak için içlerinden "Rahu" adlı birini ay suretine sokarak, karşı tarafın arasına sızmasına karar verirler. Ama tam o sırada gerçek ay gelir ve kendi suretine bürünmüş olan Rahu'nun tanrıları kandırmak üzere hazırlandığını görerek, bunu Vairapani'ye haber verir. Vairapani, Rahu'yu kılıcı ile ikiye bölmesiyle, o günden beri Rahu'nun bedeninin sadece üst kısmı yaşamakta ve güneşle ayı takip etmeye devam etmektedir.[49]

Amur vadisi boylarında görülen, güneş ve ayı takip eden ejderha tasavvuruysa hiç şüphesiz Çin kültüründen geçmiştir.[50] Orman Tatarları ve Altyalılar, ay tutulmasının ayın üstüne çıkan yedi başlı ve insan yiyen jälbägän isimli bir yaratıktan kaynaklandığına inanarak, ay tutulduğunda "jälbägän yine ayı yedi" derler.[51] İdil boyu Tatar ve Çuvaşları da, ara sıra güneş ve ayı yutan bir hayâletten bahsederler ki, bu hayâlet bunlardan birini yuttuktan sonra, çok sıcak oldukları ve ağızları yanmaya başladığı için tekrar dışarı çıkartmak zorunda kaldıklarına inanırlar.[52]

Buryatlar gibi başka bir çok halk da ay ve güneşi gürültü yaparak koruyabileceklerine inanırlar. Ruysbroek, Moğolların ay tutulmaya başladığında yüksek sesle bağırıp çağırdıklarını, davul çaldıklarını,[*] tutulma geçtikten sonra da mutluluk içerisinde şölenler düzenleyip, yiyip içtiklerini anlatır.[53]

[*] Anadolunun bazı yerlerinde ay tutulmasında teneke çalıp, gürültü yapıldığı, silâh atıldığı, tutulma geçtikten sonra dua edilmesi, muhtemelen bu eski geleneğin üzerine Islâmî bir motifin binmesi şeklinde devam ettiğini akla getirmektedir. (ed.)

Güneş ve ayın dışında, Kutup yıldızı, küçük ve büyük Ayı, Ülker ve Orion yıldız kümesi, Venüs ve Samanyolu da Altay halklarının ilgisini çekip, hayâl güçlerini cezbeden unsurlar olup, aynı gök cisimleri Kuzey Amerika yerlileri arasında da benzeri ilginç inançları oluşturmuştur.

Kutup Yıldızı ve Küçük Ayı

Kutup yıldızının anlamı ve hakkındaki bazı tasavvurlardan daha önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Diğer yıldızların sanki bu "altın"

49 Vladimirtsov, 519-522
50 Saskov, 18
51 Radloff, Aus Sib. I, 372-373
52 Nikolskij, 96.
53 Ruysbroeck, 255.

veya "demir" sütunun etrafında dönüyormuş hissi yaratması, insanlarda diğer yıldızların ona bağlanmış oldukları fikrini uyandırmıştır. Kırgızlar, Küçük Ayı kümesinin Kutup yıldızına en yakın olan ve bir yay meydana getiren üç yıldıza "ip" adı verirken, aynı kümenin diğer iki büyük yıldızını ise bu ipe bağlı iki at olarak tasavvur etmişlerdir. Bu atlardan bir tanesi beyaz, diğeri de mavi/boz renktedir. Büyük Ayı kümesinin yedi yıldızı ise, "yedi muhafız" olarak adlandırılır; bunların görevi atları uluyan kurtlardan korumaktır. Kurtlar, atları avlamayı başarırlarsa, dünyanın sonunun geleceğine inanılır.[54] Bazı bölgelerde, Büyük Ayının yedi yıldızının atları takip eden kurtlar olduğu anlatılır; inanışa göre, kıyamet gününden ilk önce kurtlar, atları yakalayacaklardır.[55] Minussinsk bölgesi Tatarları da, kıyamet gününde "yedi köpeğin" zincirlerinden boşanacaklarına inanırlar.[56] Buradaki yedi köpek, Büyük Ayı yıldızlarını ifade etmektedir. Diğer yıldızlar gibi, Büyük Ayı yıldızlarının dünya sütununa bağlı olduğu, eğer herhangi bir sebeple yıldızların ipleri kopacak olursa, çok büyük sıkıntılar meydana geleceğine inanılır.

Güney Rusya Slavları arasında anlatılan bir efsanede Küçük Ayı kümesi, bir köpeğin bağlı olduğu zincir olarak tasavvur edilmekte ve inanışa göre, zincir kopup, köpek serbest kaldığında, dünyanın sonu gelecektir.[57]

Büyük Ayı

Kuzey Sibirya halkları ve orada yaşayan Ruslar, Büyük Ayı yıldız kümesine "geyik" adı verirler. Turuhansk bölgesindeki Samoyedler arasında, Kutup yıldızının bu geyiği ehlileştirmeye çalışan bir avcı olduğu anlatılır.[58] Yeniseyler ise, bu yıldız kümesinde bir geyik ile üç tane avcıdan bahisle, bir dörtgen oluşturan öndeki dört yıldızın geyiği, sıralanan diğer üç yıldızın da avcıları temsil ettiğini, hâtta bu avcıların kimliklerinin; ilkinin bir Tunguz, ikincisinin yanında kazanıyla bir Yenisey (Kazan olarak nitelenen hemen yanı başındaki Alcor isimli küçük yıldızdır) üçüncüsünün de bir Rus olduğunu ifade ederler. Buna ilâve olarak; "geyiğin" hemen önünde bulunan üç yıldızdan

54 Wámbéry, Die prim.Kultur, 154; Afanasev, Poet. Vozzr., I. 609
55 Afanasev, Poet. vozzr., I, 763
56 Potanin, Otserk, IV, 736
57 Afanasev, Poet.. vozzr., I, 763
58 Tretjakov, 201

birinin geyiğin ağzı, diğer ikisinin de kulakları olduğu anlatılır.[59] Bir Yakut efsanesindeyse, üç Tunguz'un bir geyiği gökkubbeye kadar takip ettikleri ve orada yollarını kaybedip aç kaldıkları anlatılır ki, sonunda avcılardan birinin ölüp, diğer iki avcı, geyik ve köpekleriyle yıldızlara dönüşmüşlerdir.[60]

Kuzey Amerika yerlileri arasında büyük Ayı kümesinin bir hayvan olarak, genelde üç avcının kovaladığı bir ayı olarak tasavvurunun yaygın olduğunu belirtmek gerekir.[61]

Laponlar ve başka bir çok ilkel topluluklar arasında yıldızlar ve yıldız kümeleri av ve avcılık sahneleri şeklinde tasavvur edilirken, Goldeler Büyük Ayı kümesinin hikâyesini şöyle anlatırlar: "Bir zamanlar bir kayınpeder, bir kayın valide, bir de damat vardı. Kayınpeder, damadından ağları asıp kurutmak için dört tane direk dikmesini ister. Damat işini dikkâtsizce yaptığı için kayınpeder damadını dövmeye kalkıştığında, damat kayınvalidesinin yanına kaçar. İşte bu gelişigüzel dikilen dört direk, Büyük Ayının dört köşeli şeklini, ucundaki yaya benzer sap ise, sırasıyla kayınpeder, damat ve kayınvalideyi temsil eder.[62]

Orta Asya halkları arasında Büyük Ayı ile igili benzeri pek çok efsaneye rastlanır ki, Buryatlarda bir kahraman, "yedi kara demirci"yi yenip, kafataslarından kâse yaparak, karısı Manzan-Görmö'ye bunlardan içki ikram eder. Kadının, kâseleri içip, göğe fırlatmasıyla, Büyük ayının yedi yıldızı meydana gelir ki,[63] bu sebeple Büyük Ayının yedi yıldızını, yedi kafatası olarak görürler. Bu hususta Moğolların büyük Ayıya "yedi ihtiyar" veya "yedi han" adını vermeleriyle, onun için süt, kımız sunmaları, hâtta hayvan kurban etmelerinin temelinde yatan tasavvur ise tam olarak bilinmemektedir.[64]

Orta Asya'da oldukça yaygın olan bir başka efsanedeyse yedi haydutan bahsedilir. Moğollarda geçen bu efsaneye göre Büyük Ayıyı oluşturan yedi haydut, Ülker yıldız kümesinin bir yıldızını çalmalarıyla, Ülkerin yıldızları yediden altıya düşmüştür. Çalınan bu küçük yıldız, Büyük Ayının yayının ortasındaki yıldızın yanında durmakta,

---

59 Anutsin, Otserk, 15

60 Serosevskij, 660

61 Alexander, North Amer. Mythology, 26, 278

62 Lopatin, 331

63 Burj. skazki, 126-127

64 Banzarov, 3, 14; vrt. Agapitov ja Hanga1ov, 18

hırsızlık Tanrısı olarak adlandırılmakta ve yağma akınlarında haydutlar, onun kendileri için dua ettiklerine inanırken,[65] Altay Tatarları, Ülker yıldızlarının intikam almak için hâla bu "yedi han"ı takib ettiklerini, lâkin yakalayamadıklarını,[66] Kırgızlarsa, Büyük Ayıyı oluşturan yedi yıldızı "yedi hırsız" olarak adlandırarak, onların Ülker yıldız kümesinin iki kızından birini kaçırdıklarını anlatırlar.[67] Kafkasyada ise efsanenin biraz daha değişik anlatımına rastlanır: Efsaneye göre bir han, çocuğunun eğitimini "yedi kardeşe" bırakır. Ancak biraderler seyahâte çıktıklarında, Ülker yıldızları onlara saldırarak, yanlarındaki talebelerini kaçırmaya çalışırlarsa da, eğitimci kardeşler kızı korumayı başarırlar.[68] Anlaşılacağı üzere, coğrafya değiştikçe, efsane de değişebilmektedir. Keza, aynı efsaneler grubuna yedi erkek kardeşle, küçük kız kardeşlerden hepsinin gökyüzüne alındığı hikayesini de bunlara ekleyebiliriz. Buryatlar, Büyük Ayı hakkında şöyle bir efsane anlatırlar: "Bir zamanlar kuşların dilini anlayabilen fakir bir adam varmış. Adam, bir gün bir ağacın altında dinlenirken, iki karganın kendi aralarında; Hanın uzun zamandır hasta olan oğlunun nasıl iyileştirilebileceğinden bahsettiklerine kulak misafiri olur. Kargaların anlattıklarını duyan adam, aceleyle Hanın yanına gidip, oğlunu iyileştirir. Han da adama mükâfat olarak yedi tane at hediye eder. Atlarıyla yola çıkan adam, yolda altı kişi ile karşılaşır. Bu altı kişinin her birinin çok özel yetenekleri vardır. Bunlardan biri, bir dağı kaldırabilecek kadar güçlü, ikincisi kulaklarının hassasiyetiyle, yer altında olup bitenleri bile duymakta, üçüncüsü çok iyi ok atmakta, hâtta bir ok atışıyla "gökyüzü dağı"ndan bir parça koparabilmekte, dördüncüsü bir kuş cinsinin tüylerini bir başka kuş cinsine çevirebilmekte, beşincisi ağzıyla fırtına yaratabilecek kadar su çıkartabilmekte, altıncısı da o kadar çeviktir ki, bir yaban keçisini tek başına yakalayabilmektedir. Bu altı kahramanla, yedi atı olan adam bir araya gelip, birlikte yola devam ederler. O esnada, çok iyi işitme yeteneği olan, bir Han'ın kızını evlendirmek istediğini ve birbirinden zor üç vazifeyi yerine getirebilen kahramana Han'ın kızını vereceğini işiterek, arkadaşlarına şanslarını denemeleri için Han'a gitmelerini teklif eder. Nihayet, en zor işleri yapıp, görevlerini yerine getirerek, Han'ın kızını alıp, tekrar yola

[65] Potanin, Otserki, II, 125, IV, 193
[66] Sama, IV, 194
[67] Sama, IV, 200
[68] Afanasev, Poet. Vozzr., I, 763

(resim 22)
Eski bir Çin resminde
Büyük Ayı prensi

koyulurlar, ama Han'ın adamları onların peşlerine düşer. Yedi kahraman, bir çok zorlu mücadeledenin ardından Han'ın adamlarının elinden kurtulurlar. Bu yoldaşların cesaret ve samimiyetlerini gören Gök Tanrı, onları gök yüzüne alır ve Büyük Ayı yıldız kümesi böylece meydana gelir. Büyük Ayının yayının ortasındaki yıldızın yanındaki küçük yıldız da Han'ın kızıdır.[69]

Eski Yunanlılarda da benzeri efsanelerden birinde, aslında Ülker yıldız kümesinin bir yıldızı ve aynı zamanda Troyalıların atası olan Elektra'nın, Troya'nın yıkılmasına çok üzülerek gökteki yerinden ayrıldığı, bu yüzden de Ülker yıldız kümesinin altı yıldızdan oluştuğu, Elektra'nın ise, Büyük Ayı yayının ortasındaki yıldızın yanında parladığı anlatılır ki, Troya savaşının başlamasına sebep olan kadın kaçırma hadisesi, muhtemelen bu efsanenin arka plânını oluşturur.

Yanda görülen bir Çin resmi, 147 yılından kalma olup, büyük Ayının tasvir edildiği bu resimde bahsi geçen küçük yıldızın da resmedilmiş olması, bu küçük yıldızın Çinlilerin de ilgisini çekmiş olduğunu göstermektedir. (resim 22)

Orion (Avcı) Yıldız Kümesi

Büyük Ayı'da olduğu gibi, Orion ile ilgili olarak bir av efsanesi vardır. Buryatların anlattığına göre çok eski zamanlarda yaşamış olan meşhur bir avcı, bir gün üç tane geyik avlar, ama tam onları almak üzereyken, geyikler bir anda göğe yükselirler. Avcı, peşlerinden ok atarsa da onları yakalayamaz. Bu üç geyik Orion yıldız kümesinin sıralı duran üç yıldızına dönüşür (üç geyik), göğe bakıldığında, onların biraz aşağısında ise avcının oku görülebilir.[70]

Altay bölgesinde bu efsanenin çeşitli varyantları mevcut olup, Teleütler; Kuguldei isimli bir kahramanın atıyla üç geyiğin peşine

---

69 Potanin, Otserki, IV, W0-211

70 Burj. skazki, 126; vrt. Agapitov ja Hangalov, 18

düşüp, geyiklerin kaçıştıklarını, fakat kurtulamayacaklarını anladıklarında göğe çekildiklerini, avcının onların peşini bırakmayıp, peşlerinden iki ok atarak, atıyla beraber göğe çıktığı, avcının atı Doğu ufkunda, üç geyiğin yakınında büyük bir yıldıza dönüşüp, attığı son iki okun da gökyüzünde görülebileceğini, bunlardan birinin kırmızı, diğerinin beyaz olduğu; kırmızı olanının, geyiklerden birine isabet ettiği için kırmızı olduğu, avcının kendisi de büyük bir yıldıza dönüştükleri[71] hikâyesini anlatırlar.

Bazı yerlerde ise yeryüzündeki bütün geyikleri öldürmeyi istediği için avcının Tanrı tarafından lânetlenmiş olduğu anlatılır. O zamandan beri üç geyik (Orion kemeri), avcı, atı, köpeği ve oku gökyüzünde yıldızlara dönüştüğü, bazı yerlerde Orion yıldız kümesinde geyiklerin dışında, avcı, köpeği, av doğanı ve okları görüldüğü söylenirken, bazı yerlerdeyse iki tane av köpeğinden bahsedilir. Avcılar, avda başarılı olmak için, bu avcıya dua ederler.[72]

"Orion kemeri"ne Moğollar, "üç geyik" adını verirler. Onlara göre bu yıldız kümesinde geyiklerin dışında avcı, at, köpek ve ok yeralmaktadır.[73] Bu efsane, Baykal kıyısındaki Tunguzlara, Buryatlar üzerinden geçmiş gibi göründüğünü, efsanedeki avcının adından anlayabiliyoruz. Tunguzlara göre efsanedeki avcının başı, insan başı, gövdesi bir atın gövdesidir. Gökyüzündeki ok'a da "yanan ok" adını verirler.[74]

Kırgızlar ise Orion kemerine "üç yaban keçisi" adını verirler. Bunun yanındaki yıldızlar da üç avcı ve üç oku temsil etmekte, efsaneye göre yaban keçileri ve avcılar, bir zamanlar yeryüzünde yaşamaktaydılar ama hiçbir hayvan avcıların oklarından kaçamadığı için avcılar son avlarında gökyüzüne alınmışlardır.[75]

Tunguz efsanesinde tarif edilen yaratık, yâni Kentaur, bize eski Yunan mitolojisini ve orada Orion'un meşhur bir avcı olarak geçtiğini hatırlatır. Yunanlılar da, Altay Tatarları gibi avcının, bütün yeryüzündeki hayvanları öldürmeyi istediğini tasavvur ettiklerinden, "Orion'un avı" gök yüzünde resmedilmiş, köpeği de özel bir yıldızla (Sirius) temsil edilmektedir.

---

71 Potanin, Otserki, lV, 204
72 Sama, IV, 204 ss.
73 Sama. II, 124
74 Sama, IV, 206
75 Sama. II, 124

Yeniseyler, Orion'a "geyik kafası" adı verirken, onların bu konudaki tasavvurları yukarıda bahsi geçenlerden daha farklı olup, efsaneye göre bu geyik, kahraman Alba'nın gelinini kaçırmış, yâni Yeniseylere göre, gökyüzünün kız kaçırıcısı Büyük Ayı değil, Oriondur.[76]

Orion'a bazen eşya isimleri de verilmiştir. Bunlar arasında en yaygın olanı, "terazi" (Kırgızlar ve Sibirya Tatarları) ve "saka" (su taşıyıcısı) "su sırığı"(Volga Tatarları) isimleridir.

Gecenin akışını Orion'un hareketine göre ölçen Goldeler, Orion'a damıtılmış içki, et, sütte kaynatılmış buğday unu gibi yiyecekler sunarlar. Bu tarz bir sunu şekli, en azından her senenin sonunda (Çin takvimine göre sene sonu) yapılır ve gece boyunca ayakta kalınır. Orion ufukta yükselmeye başladığında, üzerinde sunulan yiyecekler ve ışıkla donatılmış bir masa kulübeden dışarıya çıkartılıp, merasime katılanlar yıldız kümesine doğru dönerek, diz çöküp, ona dilekte bulunurlar.[77] Bu bölgede, takvim yılı hesaplaması da muhtemelen Orion yıldız kümesi esas alınarak yapılmaktadır.

Ülker Yıldız Kümesi

Ülker yıldız kümesi hakkında içinden soğuk hava akımının geçtiği bir tür delik veya elek tasavvurunu daha önceki bölümlerde görmüştük. Bazı halklar arasında Ülker kümesi bir havyan olarak tasavvur edilir ki, bunlardan bazı Kuzey Sibirya halklarından, meselâ Vogullar, Koryaklar ve Yakutlar, Ülker'i kuş veya yaban kazı yuvası olarak görürler.[78] Altay dağlarında ise, Ülker'e "mečin" adı verilir.

Altay Tatarları "Mečin"in aslında çok eski zamanlarda, dünyanın çok sıcak olduğu zamanlarda yaşamış adı bilinmeyen bir hayvan olduğunu anlatırlar. Bu hayvan, bir gün ateşin küllerinin arasında saklanırken, onu öldürmeye karar vermiş olan bir deve ve inek gelip, onu bulurlar. Deve onu ayağı ile ezmek istediğinde, inek; "senin ayağın yumuşak, bırak ben sert toynaklarımla deneyeyim" deyip, küllerin üzerine basmasıyla, Mečin parçalara bölünüp, parçaları ineğin toynaklarının arasından yukarıya, göğe doğru yükselerek, Ülker yıldız kümesinin yıldızlarını oluşturur. Mečin'in göğe yükselmesiyle dünyadaki ısı azalıp, havalar serinler. Bu efsanenin bir başka anlatımında

---

76 Anutsin, Otserk, 16

77 Lopatin, 334

78 Hudjakov, 138; Krasseninnikov, II. 218

ise, tam tersine Mečin'in yaşadığı dönemde dünyanın dayanılmayacak kadar soğuk olduğu ve onun gidişi ile ısındığının[79] anlatıldığı bir başka efsanede ise, bu hayvan çok iri bir çeşit böcek olarak tasavvur edilmektedir. Kırgızların "Ürker" adını verdikleri Ülker'in aslında otların arasında yaşayan çok iri ve yeşil bir böcek olup, inek ve koyunları yemesi üzerine deve ve inek "Ürker"i öldürmeye karar verdikleri, ancak "Ürker"in ineğin toynaklarının arasından parçalar hâlinde gökyüzüne kaçarak kurtulduğu, yaz aylarında Ürker gökyüzünde görünmediği zamanlarda, yeryüzüne geri döndüğü anlatılır. İnanışa göre Ürker, eğer bataklık bir bölgeye inecek olursa, zor ve soğuk bir kış, eğer kuru bir yere inerse o kış ılıman geçecektir.[80]

Daha önceki sayfalarda bahsi geçen "yıldız hırsızlığı" hikâyesi, Altay bölgesinde bu son efsane ile içiçe geçmiş durumdadır: Büyük bir Han olan Büyük Ayı, büyük ve kötü bir böcek olan Mečin'in yeryüzünde yaşayıp insanları ve hayvanları yiyor olmasından rahatsız olup, onu nasıl yok edeceğini bilemediği için atına fikir danışır. At; "ben onu toynaklarımla ezerim" dediğinde, bunu duyan inek, Mečin'in gizlendiği buzların arasına koşar ve onu toynaklarıyla ezip, parçalara böler. Bu parçalar, ineğin toynaklarının arasından gökyüzüne kaçmayı becerdiği için, Büyük Ayının Hanı bu parçalardan sadece bir tanesini alıp kendi yanına asar. Yıldızlarından bir tanesini kaybetmiş olan Mečin ise, öfke ve hınç içinde o zamandan itibaren biteviye Büyük Ayıyı takip etmeye başlar.[81]

Ülker'in başlangıçta tek bir yıldız veya tek bir yaratık olup, daha sonraları parçalanmış olduğu tasavvuruna dünyanın değişik bölgelerindeki muhtelif efsanelerde rastlarız. Aynı şekilde, Ülker'in bir zamanlar yedi yıldızdan ibaretken, sonraları altı tane kalmış olduğu da oldukça yaygın bir inançtır.[82]

Venüs

Sabah ve akşamları görülebilen Venüs'ün Buryatlar için önemli bir yeri vardır. Buryatlar, Venüs'e "Solbon" derler ve Buryat inançlarında "Solbon" elinde kementle gök yüzü çayırlarında dolaşan atların dostu olan bir yıldızdır. Buna göre çok büyük bir at sürüsüne,

---

79 Potanin, Otserki, IV, 203-204

80 Sama. II, 125

81 Sama. IV, 194

82 Andree, Die Plejaden (Globus 64), 364

Dogedoi veya Toklok isimli seyis, çobanlık yapmaktadır. Buryatlar, "Solbon"un aynı zamanda kendi atlarının da koruyucusu olduğuna inandıklarından, ilkbaharda atlarının kuyruk ve yelelerini kesip, taylarını damgaladıklarında Solbon için kurban kesip, et, "salamat (sütle pişirilmiş buğday unu)" ve damıtma içki (tarasun) sunup, dua ederler. Solbon ve seyisi için sunulan içki, havaya doğru savrulurken, et ve yemekler ateşe atılır. Bunun yanında bazı atları Solbon için adayıp, bunları hiçbir şekilde kendi işleri için kullanmayıp, onları sadece besleyip, tımarını yaparlar.[83] Bu at vakfetme/ayırma geleneğini kendi bazı tanrıları için de uygularlar. Georgi'nin bildirdiğine göre Buryatlar, "Tanrıların ve özellikle de sürülerin tanrısı olan Sulbundu'nun geceleri yeryüzüne inip kendilerine ayrılmış olan bu atlara binerek, diğer atları koruduklarına, bu sebeple sabahları bu adanmış atları ter içinde görüldüklerine" inanırlar.[84] Efsanelerde bunun dışında, Solbon'un seyisinin insanlara atlarına nasıl tımar etmeleri gerektiğini öğrettiği, hâtta bazı zamanlarda bazı kişilere atlarının onlara nasıl şans getireceğini söylediği anlatılır. Yaz sonunda doğması beklenen bir tayın, Solbon gökyüzünde göründükten sonra dünyaya gelmesini Buryatlar iyiye işaret olarak yorup, bu tayın gelecekte iyi bir at olacağına[85] inanırlar. (resim 23)

(resim 23)
Minussinsk bölgesinde bir şaman davulunun üzerinde, elinde yıldız tutan süvari Venüs. Kaynak, Klemenz

Bir başka efsanede de Solbon'un Batı göklerine gittiği bir dönemde, Solbon'un seyisi Dogedoi'un sürüyü üç günlüğüne bırakıp, köpeği Burto ile gezmeye gidişinden bahsedilir ki, geri döndüğünde Dogedoi kurtların sürüye saldırmış olduğunu ve bazı atları parçalayıp yediklerini görür. Sürüyü toplamaya çalıştığı sırada Solbon gitmiş olduğu Batı ufkundan geri gelip, sürünün perişan hâlini gördüğünde, Dogedoi'u ağır şekilde cezalandırır ve Dogedoi bu sebeple topal kalır.[86]

Venüsün sabah ve akşamları görülen bir yıldız olması, onun gökyüzündeki sığırları güden bir nevi çoban olarak tasavvur edilmesine yol açmıştır. Kuzey Amerika yerlilerinin efsanelerinde de önemli bir yer sahip olan Venüs'ün yıldızların en yaşlısı olduğuna, yıldızları

---

83 Burj. skazki, 125-126: Skaz. burj., 122-123; Agapitov ja Hangalov, 6
84 Georgi, Bumerkungen, I, 321
85 Burj. skazki, 126; Agapitov ja Hangalov, 6
86 Skaz, burj., 122-123; Potanin, Erke, 8

tehlikelerden koruduğuna ve onların geceleri vaktinden önce kaybolmamalarını sağladığına inanırlar. Bu sebeple Venüse "göğün ilk ve sonuncusu" adını verirler.[87] Babil efsanelerinde de "İştar" yıldızının güttüğü koyunlardan bahsedilir.

Burada Moğol inançlarına bu "gökteki süvari ve seyis" motifinin nasıl ve nereden girmiş olduğu sorulabilir. Hayat tarzları at üzerine kurulu olan bu çoban halkın, gökteki yıldızları bir at sürüsüne benzeterek kendi kendilerine bu tasavvuru yaratmış olabileceklerini söylemek pekalâ mümkündür.[*] Hind-İran kavimlerinde de bu tasavvur şekli mevcut olmakla, Oldenberg'in araştırmalarında ortaya koymuş olduğu gibi, muhtemelen Vedalardaki "çift Tanrılar" (Asvinler/süvariler) daha ilk başlarda sabah ve akşam yıldızını ifade etmekteydiler. Asvinlerin, at hediye ettikleri de efsanelerde geçer.

[*] Halk hafızasının derinlerde kalmış yıldızla ilgili efsaneler, Anadolu Türkleri arasında "Çoban yıldızı", İdil boylarında ise "Çolpan/Çulpan" adıyla hâlâ yaşamaktadır. Bu yıldızın, akşamları doğarak, dağ başlarında sürüsüyle tek başına yaşayan çobanların dostu olduğuna dair anlatılanlar, bizzat çobanlık yıllarımın hatıraları arasındadır. Keza, bunun yanında, yolculara rehberlik eden bir de "Kervan kıran" yıldızı vardır. Ancak bu yıldız kimi zaman yaptığı bazı zalimliklerle, yolcuların yollarını şaşırmasına ve kervanların mahvolmasına sebep olduğundan, kahrederek anılır. Keza, halk hikayelerinden "Kerem ile Aslı" da, Kerem, dağ başında yolunu şaşırmasıyla "Kervan kıran"dan yardım etmesi için ondan yardım ister. (ed.)

Venüs, Buryatlar arasında gelin kaçırma efsanesiyle de ilişkilendirilir. Efsaneye göre, Solbon'un üç karısı vardır ve bunlardan bir tanesi genç bir Buryat kızıdır. Solbon, bu kızı tam düğün günü sessizce yeryüzüne inip, güzelliği dillere destan olan bu kızı misafirlerin ortasından kapıp gökyüzüne kaçırmıştır. İlk iki karısından çocuğu olmayan Solbon'a yeryüzünden kaçırdığı karısı, bir erkek çocuk doğurur.[88]

Yakutlarda Venüs dişidir ve Ülker'e âşık olan çok güzel bir genç kızdır. Gökte karşılaştıklarında fırtınalar meydana gelirken,[89] Kırgızlarda, Ülker yıldız kümesinin ayın oğlu, akşam yıldızının (Venüs) ise kızı olduğuna inanırlar.[90]

Samanyolu

"Samanyolu" çok eski dönemlerden itibaren ilkel toplumların dikkâtini çeken gökyüzü unsurlarından birini teşkil eder. Türk-Tatar halklarında ona genellikle "Kuş yolu" (Türkmenler, Kırgızlar) veya "Yaban kazı yolu" (İdil Tatarları, Çuvaşlar) adı verirler.[91] Bu ikinci isme Fin kökenli İdil (Volga) kabileleri arasında da rastlanır. Finliler ve Estonlar "Kuş caddesi", Laponlar "kuş patikası" adını verirler. Muhtemelen çok eskiye dayanan bu isimlerin kökeni, Ostyak ve

---

[87] Anutsin, Otserk, 15-16

[88] Hangalov, Nov. mater·., 7

[89] Serosevskij, 668

[90] Potanin, Otserk, II, 124-125

[91] Wámbéry, Die prim.Kultur, 55-56

Vogul efsanelerinde bulunabilir. Zira, bu efsanelerde Samanyolu "yaban ördekleri yolu" veya "Güney kuşlarının yolu" olarak geçmekte ve göçmen kuşlara geceleri yol gösterdiğine inanılır. Estonlar ve Finliler "Kuş caddesi" adının anlamını bu şekilde izah ederler.

Gökyüzündeki bu mucizevi "yol", daha önce bahsini etmiş olduğumuz üzere Buryatlarla, bazı bölgelerdeki Yakutlar arasında Saman yolunu göğün dikişleri olup, gökyüzünün örtüsünün parçalarının orada birbirine dikilerek birleştirildiği, Turuhansk bölgesindeki Samoyedlerse Samanyolunu "gökyüzünün sırtı" olarak adlandırdıkları[92] gibi, başka bir çok tasavvura da yol açtığı görülür. Bu yoldan olmak üzere Buryatların bir başka efsanesinde Samanyolunun; "Manzan Görmö" adındaki bir tanrıçanın sütünden meydana gelmiş olduğu anlatılır. Efsanenin bir başka varyantında ise, gökteki bir başka varlık Görmö'yü sarhoş etmiş ve o uyuduğunda çekmecesinden çok değerli hazinesini alarak kaçmıştır. Görmö, uyanıp hırsızın peşine düşmeden önce, gökyüzüne göğüslerinden sütünü fışkırtmıştır.[93] Birçok Avrupa kavimleri de Samanyolunu süt ile özdeşleştirerek, "Süt yolu" olarak adlandırmışlardır. Eski Yunanlılar Samanyolunun meydana gelmesini, tanrıça Hera'nın süt emmekte olan Herkül'ün ağzından göğsünü çekmesi esnasında fışkıran süt damlaları ile açıklarlar.

Kuzey Sibirya inançları arasında Samanyolu, gökyüzünün ortasında akan bir nehir olarak tasavvur edilmesi,[94] Çin kültüründen geçmiş olması muhtemeldir, zira Çinliler Samanyoluna "Gökyüzü ırmağı" adını vermektedirler. Koreliler ve Japonlar ise, birbirine aşık iki yıldızın görevlerini ihmâl etmeleri sebebiyle, Tanrı tarafından birbirlerinden ayrıldıklarına ve gökyüzü ırmağının iki ayrı yakasına yerleştirildikleri inancıyla, senede sadece bir defa Temmuz ayında, kuşlar nehrin üzerinde bir köprü oluşturup, birbirlerini görebildiklerin[95] ifade ederler.

Kafkasya Tatarları, Osmanlı Türkleri ve birçok Balkan halkları arasında ahırdan saman çalan bir adamın, arkasından samanların döküldüğünü fark etmeden kaçarken, döktüğü samanların izlerinden, gittiği güzergâhın gökyüzünden görülecek şekilde yol olduğundan,

---

[92] Tretjakov, 201

[93] Burj. skazki.127; Potanin, Erke, 37

[94] Kraseninnikov. II, 218; Bogoras, The Chukehee, 309; J ochelson, The Koryak, 123

[95] Dähnhardt, Naturagen III, 1, 13

"saman hırsızının yolu/izleri" adı verildiğine dair anlatılan hikâye,[96] eski bir Pers inançlarına dayanması muhtemeldir.

Bazı bölgelerdeki Yakutlar da Samanyoluna "Tanrının ayak izleri" adını verirler. Anlatılana göre Tanrı, dünyayı yaratırken gökyüzünde yürümüş ve bu izleri bırakmıştır.[97] Ostyaklar ve Vogullar ise Samanyoluyla irtibatlı bir av hikâyesi anlatırlar: Tanrı "Numi-Torem" dünyayı yarattığında, dünyaya altı ayaklı bir geyik yollar. Bu çok hızlı koşan hayvanı yakalayamayacağını anlayan insanoğlu, bir orman adamından geyiği yakalaması için yardım ister. Kar ayakkabılarıyla çok iyi koşabilen bu adam, geyiği yakalamakta zorlanırsa da, sonunda geyiği yakalamayı başardığında fazladan iki ayağını keser ve babası olan Tanrı Numi Torem'e "Bu hayvanı normal bir geyik hâline dönüştür, benim için bile onu yakalamak çok zordu, herhangi bir insan bunu nasıl yakalayabilir ki" der.[98] Bu olayın hatırası olarak Büyük Ayı yıldız kümesinde, iki gözü, ön ve arka bacakları ve hâtta kesilmiş ayaklarının çıkıntılarıyla beraber bu hayvanın sureti görülebilir. Samanyoluna bu sebeple "orman adamının kar ayakkabısı izleri" adı verilmiştir. Ülker yıldız kümesi de bu orman adamının gökteki evi olarak görülür ve Vogullar ona; "kusursuz orman adamının evi" adını verirler. Bu efsanede Büyük Ayıyı takip eden Ülker yıldız kümesi fikri mevcuttur.[99]

İrtiş Ostyak efsanelerinde altı ayaklı geyiği avlayan avcının adı "Tunk Poks" olarak geçer. Bu sebeple Samanyolu üzerinde Tunk Poks'un yan yana giden kar ayakkabısı izlerini görürler ve Büyük Ayı yıldız kümesinde de onun avlamış olduğu geyiğe. Vasyugan Ostyakları geyiği avlayan bu avcının "Gök Tanrı'nın oğlu" olduğuna inanırlar.[100]

Tunguzlar, Saman yolunu kar ayakkabılarının bıraktığı izlerin, bir ayıya ait olduğunu, bir ayının geyiği yakaladıktan sonra, onu parçalara ayırıp, ayırdığı parçaların gökyüzünde Büyük Ayı yıldız kümesinde "geyik ayağı" ve Orion yıldız kümesine de "geyiğin uyluğu" adını verdiklerini söylerler. Geyiğin parçalarından bir tanesi Samanyolunun bir tarafına, diğeri de diğer tarafına kayar. Ayı, avdan sonra yorgunluktan ayaklarını sürümeye başlar ve Samanyolunun sonundaki çatal

---

96 Wámbéry, 156

97 Serosevskij, 667

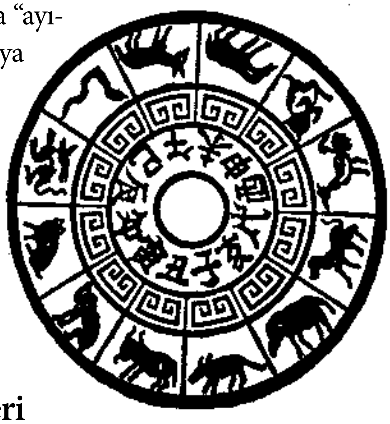
98 Pripuzov, Svedenija. 62

99 Munkárcsi, Die Weltgottheiten (KSz IX, 3), 251

100 Sama, 253 s.

uç meydana gelir. Tunguzlar bu sebeple Samanyoluna "ayının kar ayakkabısı izleri" adını verirler.[101] Büyük Ayıya Tunguzların vermiş olduğu "geyik ayağı" adı, eski Mısırlıların "öküz ayağı" adı verdiklerini de burada ayrıca belirtmek gerekir.

Goldeler, Samanyolunu bir kahramanın kar ayakkabılarının izleri olarak tasavvur ederken, [102] Moğollar, "Burkhan yolu", müslüman Tatarlarda da "Hac yolu" ismini verirler.

(resim 24)
Çinlilerin Oniki yıllık zaman döngüsünü gösteren hayvan figürleri

Oniki Yıllık Zaman Döngüsü Sembolleri

Orta Asya halkları yukarıda bahsetmiş olduğumuz yıldız tasavvurlarıyla alâkalı olarak, zamanı oniki dilime ayırarak, oniki yıllık zaman dilimlerini; Fare, İnek, Kaplân, Tavşan, Ejderha, Yılan, At, Koyun, Maymun, Horoz, Köpek ve Domuz yılı olarak tanımlamışlardır. Kenarları çepeçevre bu hayvan sembolleriyle süslü küçük metal aynalar (toli) bu bölgelerde yaygın eşyalar arasında olup,[103] şamanların elbiselerine taktıkları bu metal aynalar, Moğolistan'a zaman döngüsünün kullanıldığı Çin üzerinden ticaret yoluyla intikâl eder. Çinliler, bu sembollerden fare sembolüne sıçan, tavşan sembolüne de ada tavşanı adını vermişlerdir. (resim 24)

On iki yıllık döngüyü kullanan Buryatlar, döngünün ilk yılının aslında deve yılı olacakken, devenin bu şerefi fareye kaptırmış olduğunu şu şekilde anlatırlar: Deve ve fare, döngünün ilk yılına içlerinden kimin adı verileceği konusunda birbirleriyle uzun bir münakaşaya girerler ve en sonunda doğan güneşin ışığını ilk kim görürse, yıla onun adının verilmesini kararlaştırırlar. Deve bir yere oturur ve Doğu ufkunu gözlemeye başlar. Fare, devenin üzerine tırmanır ve Batıya doğru bakmaya başlar. Gün doğumuna yakın, daha deve güneşin ışıklarını göremeden, fare, daha yüksekte olduğundan, Batıdaki dağların üzerine vuran ışınları görür görmez, yarışmayı kazanarak döngünün ilk yılına adını verir. Bu konuda, "Deve kendine çok güvendiği için bir yılı kaybetti" sözü,

---

[101] Titov. 96
[102] Lopatin, 331
[103] Marco Polo, 218; Pallas Sammlungen, II, 219; Olsen, 47; Potanin, Otserki. II, 83

Buryatlar arasında yaygın bir deyim olarak kullanılması, bu efsanedeki hikâyeye dayanır.[104]

On iki dilimli döngüyü ifade eden bu hayvan sembolleri geç dönem Mısır kitabelerinde rastlandığı gibi, bu sembolleri on iki saatlik farklı bir zaman döngüsü içinde sıralama değişikliğiyle eski Yunanlılar da kullanırlar. Onların sıralaması ise şöyledir: Kedi, köpek, yılan, böcek (yengeç), eşek, aslan, keçi, öküz, doğan, maymun, flamingo[*] ve timsah. Muhtelif coğrafyalarda rastlanan gerek bu on iki dilimli zaman döngüsü, gerekse bunların hayvan isimleri ile anılmaları hiç şüphesiz aynı tarihî kökene dayanmaktadır. Bazı Yunan kaynaklarında zamanın bu on ikilik parçalara bölünmesi, "Kalde usûlü" olarak nitelendirilmekte ve bu da Babilin, yıldız ilimine işaret etmekle, bu hayvan sembollerinin burçlar kuşağından türemiş olduklarını akla getirmektedir.

[*] Kelaynak da olabilen bu kuş cinsi, lûgatta "ibis" olarak geçmekte ve aynı zamanda her ikisinin de dahil olduğu kuş grubunun genel adı olarak kullanılmaktadır. (ç.n.)

Gökyüzüyle ilgili önceki bölümlerde bahsi geçen bir çok tasavvurunun (meselâ, avcı Orion veya Ülker yıldız kümesinin bir yıldızının çalınması veya Samanyolunun hikâyesi) Yunan mitolojisinden çıkıp, Sibirya'ya mı geçtiği, yoksa Sibirya'dan çıkıp, İskitler vasıtasıyla Yunanlılara mı geçtiği konusu meçhuldür.[**] Keza aynı kültürel mirasın etkilerini Altay ve Kuzey Moğolistandaki eski Türk mezarlarında da görmek mümkündür.

[**] Ancak, Harva'nın tereddüt içeren bu tezine karşılık, ünlü Rus tarihçisi Gumilyev'in de belirttiği üzere, eski Yunanlıların "Barbarlar" adını verdikleri İskitlere yenilip, uzun süre köle oldukları ve İskitlerin'de Sibirya'ya bir daha geri dönmedikleri dikkâte alındığında- fatihler, neden geri dönsünler ki?- bu mitlerin Yunandan, Sibirya veya Orta Asya'ya gitmesinden ziyade, bilâkis bu mitlerin Yunanlılara İskitler (efendileri) vasıtasıyla intikal ettiği akla daha yatkın görünmektedir. (ed.)

104 Potanin, Otserki, IV, 143-144

Beşinci Bölüm

Tabiat ve Tabiat Unsurları

Gök Gürültüsü

Birçok Kuzey Sibirya halkı ve aynı şekilde Kuzey Amerika yerlileri, gök gürültüsünün yaratıcısının kuş suretindeki kudretli bir varlıktan kaynaklandığına inanırlar. Turuhansk bölgesinde yaptığım araştırmalar esnasında konuşup, görüştüğüm Tunguzlar bana; gök gürültüsü sesinin dev bir kuşun kanatlarının çıkardığı hışırtı olduğunu anlatmışlardı. Tunguzlar, bu dev varlığa kurban sunmamakla beraber, şaman ayinlerinde bu kuşun ahşaptan yapılmış bir heykelini uzun bir çubuğun üzerine koyup, bu çubuğu çadırın önüne dikerler. İnanışlarına göre gök gürültüsü kuşu, şamanlarının gökyüzüne yaptıkları seyahât esnasında onları yoldaki tehlikelerden korur. Gerekli durumlarda hâtta şaman gök gürültüsü kuşunu düşmanlarının üzerine de saldırtabilir. Yıldırımın vurup yaktığı ve parçaladığı ağaçlar, bu dev kuşun kudretini ortaya koymaktadır.

Turuhansk bölgesindeki diğer ilkel topluluklar arasında da gök gürültüsü hakkında benzeri tasavvurlara rastlanır. Doğu Samoyedleri, gök gürültüsü kuşunun yaban kazı suretinde olduğuna inanırlar. İnanışa göre gök gürültüsü kuşu, hapşırdığında yağmur yağar, çıkardığı gök gürültüsü yüzünden ona "demir kuş" adı verilir.[1] Jurakların ahşaptan yaptıkları gök gürültüsü kuş figürleri kaza benzer ve onlar da Tunguzlar gibi bu kuşun şamanları göğe seyahâtleri esnasında koruduğuna inanırlar. Anlattıklarına göre, çok ünlü bir şaman bu

1 Tretjakov, 201

dev kuşun koruması altında yıllarca gökyüzünde dolaşmıştır.[2] Baykal gölünün diğer yakasındaki Oroçon inançları arasında bu tarz bir gök gürültüsü kuş tasavvuru vardır. Schirokogorov'un aktardığına göre, Oroçonlar "Tamnydra" isimli bir kuşun, yıldırım ve şimşeğin efendisi ve aynı zamanda bütün şamanların koruyucusu olduğuna inanmaktadırlar.[3]

Altay Teleütleri, gök gürültüsünün yaratıcısı Aziz İlya'yı (İlyas peygamber) bir kartal suretinde "İlya-muri" olarak tasavvur ederken, onun göğün onikinci katında oturan Tengeri purkãn (Tanrı) ile aynı varlık olduğuna inanırlar.[4]

Tremyugan Ostyakları'da gök gürültüsü kuşunu, yüksek sesli, siyah bir kayın tavuğu olarak tasavvur etmektedirler.[5] Bir Yakut efsanesindeyse kahraman şöyle konuşur: "Neden kendimi bir kuşa dönüştürüp, yağmurun ve dolunun efendisi olarak göklerde süzülmüyorum?"[6]

Moğollar, Soyotelerle, bazı Orta Asya halkları ve Goldeler gibi Doğu Tunguz kabileleri, gök gürültüsünün göklerde uçan bir ejderha tarafından meydana getirildiğine inanırlar. Moğolların tahayyülünde bu ejderha, kanatlı ve bedeni balık pullarıyla kaplı olup, bazen suda yaşar, bazen de havalanıp göklerde dolaşır. Gökyüzünde dolaştıkça gök gürültüsü oluşur. Bazı yerlerdeyse gök gürültüsünün onun kendi sesi olduğuna ve kuyruğunu her sallayışında yıldırım düştüğüne inanılır. Aslında çok yükseklerde uçmasına rağmen, kimi zaman insanların onu görebileceği kadar yeryüzüne yaklaştığı da olur.[7] Tunguz-Oroçonlarına ait bir başka efsanede bulutların üzerinde yüzen dev bir balıkla, bu balığın pullarının gök gürültüsüne, kuyruğunu çırpmasının da fırtınaya sebep olduğu anlatılır.[8] Hiç şüphesiz bu balık tasavvuru, biraz önce bahsi geçen ejderha tasavvuruna dayanmaktadır. Orta Asya inançlarında bu gök gürültüsü ejderhası, kışı yüksek dağlarda geçirmekte, dağlarda ve ovalardaki kırağı da onun nefesinden oluşmaktadır. Bazı bölgelerde onun kışı ormanlarda geçirdiğine

---

2 Tri Lehtisalon suullinen tiedonanlo; vrl. Entwurf, 17
3 Sternberg, Kul orla.733
4 Sama, 73
5 Karjalainen, 327
6 Trostsanskij, 26
7 Banzarov. 15; Potanin, Otserki. IV, 139-142; Olsen, 137; Simkevits, 127-128
8 Z (1897), 54

(resim 25)
Noin Ula'daki eski bir Türk mezarında, üzerinde ejderha resmi olan bir kumaş parçası.

ve ormanların üzerine çöken sisin, onun nefesinden kaynaklandığına inanılır. Bu tasavvurun bir başka anlatımında ise, ejderha kışı denizde geçirmektedir.[9]

Altay bölgesindeki bir başka inanışa göreyse, ejderha biri ağzında, diğeri elinde duran iki taşı bir birine sürttüğünde yıldırım düşmektedir.[10] Gökyüzündeki tanrılardan birinin ejderhanın sırtına binerek, dünyaya yıldırımlar fırlattığı tasavvuru da bölgede rastlanan yaygın inançlar arasındadır.[11]

Bu ejderha tasavvurunun Orta ve Kuzeydoğu Asya halklarına nerden geldiği, bu inancın ancak hakim olduğu coğrafya ile anlaşılabilir. Çin kültüründe çok eski dönemlerden beri var olan ve Çin sanatında çok değişik şekillerde tasvir edilen "gök gürültüsünün yaratıcısı olan gökteki ejderha" tasavvuru, zaman içerisinde Altay halkları tarafından benimsenmiş, bazı Orta Asya halklarının gökgürültüsüne vermiş oldukları "lu" ismi, Çince'deki "lun" (ejderha, gök gürültüsü) kelimesinden gelmedir. (resim 25)

Dörbötler, "lu"nun öfkelendiğinde bir deve gibi böğürdüğünü anlatırlarken,[12] Torgut efsanelerinde şeytan (Sulma), bir deve yavrusunun suretine bürünüp, su almaya gittiğinde gök gürültüsü meydana gelmekte, nefes verirken ağzından çıkan buhar, koyu bir buluta dönüşüp, deveyi yukarıya, göğe kaldırmaktadır. Bulut yana eğilecek olursa, deve dişlerini gıcırdatıp, ateş püskürterek aşağıya düşer. Gök gürültüsü ve yıldırım da bu şekilde oluşur. Bu düşme esnasında devenin dişi kırılıp ikiye bölündüğü takdirde, bu diş parçası dünyaya şeytan minaresi olarak düşer. Şeytan minaresi, onu bulanı her türlü kötülükten korur, ancak bulan kimseonu çok gizli tutmalıdır.[13]

---

9 9 Potanin, Otserki. IV, 139-142

10 Sama. IV, 141

11 11 Sama. IV, 138, 141

12 Sama. IV, 138

13 Ivanovskij, Mong.torgouty, II, 24

Torgut efsanelerine göre kahraman Merküt, bir defasında bir fırtına esnasında bu devenin yeryüzüne düştüğünü görür ve devenin sırtına binmeyi başarır. Bu şekilde beş gün, beş gece boyunca devenin sırtında uçar. Bu seyahât esnasında deve, Merkütü sırtından atmaya çalışır ama başaramaz ve en sonunda yorulup pes ederek, Merküt'ten onu serbest bırakmasını diler. Merküt bu dileği bir şartla kabûl eder, bundan sonra fırtınalı havalarda "ben Merkütüm" diye bağıracak olursa, gök gürültüsü onu korkutup, öldürmeyecektir. Deve bu anlaşmayı kabûl eder ve serbest kalır. Torgutların Merküt isimli kabile mensupları, fırtınalı havalarda kazanlarını birbirlerine çarparak gürültü çıkararak, "ben Merkütüm" diye bağırırlar ki, bu kabiledekiler gök gürültüsünün kendilerini öldürmeyeceğine inanırlar.[14] Konu hakkında araştırmalar yapan Potanin de, Merküt kabile mensuplarının fırtına başladığında, beyaz kıyafetler giyip, beyaz atlara binerek "Ben Merkütüm, ben Merkütüm" diye bağırdıklarını aktarır.[15]

Teleütler arasında aynı isimde bir kabile (Sök) vardır.[16] Merküt ismi, ilk dönemlerde göklerde yaşayan efsanevî bir kuşu ifade etmekte olup, şaman ilâhilerinden bahsedildiğine göre bu kuş, bir kanadıyla ayı, diğeriyle güneşi örtebilecek cesamettedir. Daha ilk başlarda var olan bu gök gürültüsü kuşu tasavvuru yerini, zamanla "uçan deve" tasavvuruna bırakmış gibi görünmektedir.

Orta Asya efsanelerinden birinde gökyüzünde uçan devenin sırtındaki üç kişiden bahsedilir. Bu kişilerden biri davul çalarak gök gürültüsünü, biri beyaz bir bez sallayarak şimşeği, diğeriyse devenin dizginlerine asılarak, devenin ağzından salyalar akmasıyla yeryüzüne yağmur yağmasını sağlamaktadır.[17] Devenin sesinin gök gürültüsünü hatırlatmasından kaynaklanan ve gök gürültüsünün oluşmasını deveye bağlayan bu tasavvur biçimi, daha ziyade basit bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Efsanelerde geçen diğer hayvanlar, yâni kuşlar ve ejderha, kanatlı olmaları itibariyla gök gürültüsünün müsebbibi olarak görülmeye daha müsaittirler. Yıldırımın yaratıcısı olarak insan suretli varlıklarsa, genelde kanatlı olarak tasavvur edilmektedir. Konu hakkında çalışanlardan Demjanka, Ostyakların bu varlığa "kanatlı ihtiyar" adını

---

14 Sama. 24 m.
15 Potanin, Otserki. II, 44
16 Stenberg, Kult orla, 733
17 Potanin, Otserki. IV, 139

verdiklerini bildirir.[18] Nitekim, Buryatlar arasında kayda geçirilen bir efsanedeki kahraman, kanatlı bir elbise giydikten sonra gök gürültüsünün efendisi olur. Bu kahraman yeryüzünde yaşarken bir karısı ve üç oğlu olan maharetli bir okçudur. Yaşlandığında oğullarına artık başını alıp gideceğini, bu sebeple atını eyerlemelerini söyler. Ailesiyle vedalaştıktan sonra atına atlayıp, yola koyulur. Geldiği bir yol ayrımında, yol üçe ayrıldığından, yaşlı okçu ortadaki yolu seçerek, böylece gök yüzüne ulaşır. Gökyüzünde boş bulduğu bir kulübeye girdikten bir müddet sonra, dört genç adam gelip içeri girerler. Yaşlı okçuya misafirperverlik gösterip, ondan gök kulübelerini beklemesi için evde birlikte kalmalarını isteyen gençler, bu arada ona kulübedeki sandığı açmanın ve duvarda asılı olan kanatlı elbiseyi giymemesini tembih ederler. Kulübede yalnız kalan ihtiyar adam, merakını yenemeyip, bu esrarengiz sandığı açar. Sandığın içerisinde çok nadir bulunan renkli ve ok ucu şeklinde taşlar vardır. O sırada gökyüzünden aşağıya bakan ihtiyar, yeryüzündeki bir adamın, bir tarladan pancarları çaldığını görür ve öfkelenerek taşlardan birini aşağıya atmasıyla, akabinde dört genç adam kulübeye koşup, ihtiyarı yaptığından dolayı azarlarlar, çünkü tek bir kötü adam yüzünden bu taşla bütün bir köy yanmıştır. Daha sonra yaşlı adam duvarda asılı olan elbiseyi de denemeye heveslenir ve onu giydiğinde uçma yeteneğini kazanır, böylece gök gürültüsünün efendisi olur.[19]

Bu efsanenin bir başka anlatımında ise, ormanda yürüyen yaşlı bir adamın yeryüzünden gökyüzüne uzanan bir merdiven gördüğünden bahsedilir. Merdivenden yukarı çıkan yaşlı adam, altın ve gümüşten yapılma pırıl pırıl parlayan sırça bir köşk görür. Bu köşkte, yaşlı Gök Tanrı "Esege-Malan-Tengeri" yaşamaktadır. Adamın göğe nasıl ulaştığını öğrenen Tanrı, buna çok sevinir ve ondan kendisinin hizmetçisi olarak yanında kalmasını istemesiyle, adam bunu kabûl eder. Bir gün, Tanrının ona emrettiği üzere insanların neler yaptıklarına bakması için yeryüzünü gözlerken, bir hırsızın bir adamın sürüsünden bir koyun çaldığını görür ve çok öfkelenir. Tanrının yanında duran sandıktan bir taş alıp, taşı hırsıza fırlatır. Fırlattığı taşın bir anda yıldırıma dönüştüğünü ve hırsızı yok ettiğini görerek hayret eder. Yaşlı adam o zamandan beri, Tanrıya gök gürültüsünün efendisi olarak hizmet etmektedir.[20]

---

18 Karjalainen, 327

19 Agapitov ja Hangalov, 7

20 Burj. Skazki, 129

Her ne kadar bu tip efsaneler varsa da, Buryatların dini inançları arasında insan suretinde bir gök gürültüsü tanrısına rastlanmaz. Daha önce bahsi geçmiş olduğu gibi, Doğu ve Batı tengerileri olmak üzere çok sayıda tanrıları olmasına rağmen, bunlardan hangisinin gök gürültüsünü meydana getirdiği belirgin değildir. Bu sebeple ihtiyaç duyduklarında kâhinlerden yardım alırlar. Gök gürültüsünün yaratıcılarından bir tanesi de "Asan-Sagan- Tengeri" adını verdikleri, kötü ruhlarla ateşli oklarla mücadele eden tanrıdır.[21] Buryat efsanelerinde kötü ruhlar, gök gürültüsünden korkar ve gök gürültüsünü duyduklarında ağaç ve taşların arkasına saklanırlar. Asan Sagan Tengeri ağaçları oku ile yaşayan varlıkları ise ateşle vurur.[22] Her Tengeri'nin emrinde çalışan yetmiş yedi demirci vardır ve onlara her gün yeni oklar yapmaktadırlar. Tengeri'nin attığı ok, hedefini bulduğunda orada saplanmış olarak kalır ve üç gün içerisinde orada bir taş meydana gelir. Hedefini bulmayan oklar ise göğe geri dönerler. Yerde bulunan şeytan minareleri veya yıldırım düşmüş ağaçların parçaları büyülerde kullanılmak üzere saklanır.[23]

Rus kültürel etkisinin çok yoğun olarak görüldüğü Yakutlar arasında Gök gürültüsü tanrısına "Balta Tanrı" (Sügä tojon), bazen de sadece "gümbürtü yapan" adı verilir. Yakutlar, gök gürültüsünün kötü ruhları kaçırdığına ve onların da korkarak ağaçlara, evlere hâtta insan ve hayvanların içine saklandıklarına inanırlar. Bazı bölgelerde hem Gök gürültüsü tanrısına, hem de Yıldırım tanrısına inanılır ki, Gök gürültüsü tanrısına "Cesur şamatacı (gürültücü), Yıldırım tanrısına ise "Balta efendi" adı verilir. Muhtemelen her iki ifade de aynı varlığa işaret etmektedir.[24] Kuvvetli bir fırtına başladığında Yakutlar evlerini yıldırım düşmüş bir ağacın yongalarını yakarak tütsülerler. Bu yongalardan hemen hemen her Yakutun evinde bulunur. Tütsüleme esnasında, "Cesur şamatacı haykırdı, Balta efendi hareket etti, haydi haydi" şeklinde bağırırlar. Böyle bağırıp, tütsü yaparak kötü ruhları kovar ve sonra da yakmış oldukları ağaç parçalarını uzaklara atarlar. Herhangi bir şekilde silâh görünümlü taşlar bulacak olduklarında, bu taşların gökyüzünden düşmüş "gök gürültüsü baltaları" (ätin sügätä) olduğuna ve bu taşların evlerini yıldırım düşmesinden

---

21 Hangalov, Nov. Mater., 7

22 Potanin, Otserki, IV, 141

23 Sama.IV, 141, 184

24 Pripuzov, Svedenija, 61; Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 64, 65

koruyacağına inanırlar. Bu taşlar, evlerde yüksek bir yere koyulur, bunların aynı zamanda şifalı ve tedavi edici özellikleri olduğuna inanılır. Meselâ, lohusalara doğum sonrasında kısa sürede toparlanabilmeleri için içine bu taşların atılmış olduğu sular içirilir. Kabızlık veya benzeri idrar ve bağırsak bozukluklarında da bu tedaviye başvurulur. Kırgızlar da şeytan minarelerini belli bazı hastalıkların tedavisi için kullanmaktadırlar.[25]

Gök gürültüsünün kötü ruhları kaçırdığına dair inanç şekli, Altay halklarının çoğunda görülür. Goldeler, "ejderha" gökyüzünde göründüğünde, şeytanî varlıkların insanlar veya ağaçların içlerine sığındıklarına ve yıldırımın da onların saklandıkları yerlere düştüğüne inanırlar. Goldeler yıldırıma "gök gürültüsü baltası" adı verirler ve bu sebeple yıldırım düşmüş bir ağacın kalıntıları arasında beyaz ve balta şeklinde bir taş bulunacağına inanırlar.[26] Orta Asya'da bunun dışında yıldırımın, aslında çizgili bir sincabın peşinde olduğu ve onun saklandığı ağaçları vurduğu anlatılır. Bu sebeple fırtınalı havalarda bir ağacın altına saklanmak tehlikelidir.[27] Bu tasavvur, muhtemelen yıldırımın neden çoğunlukla ağaçlara düştüğünü açıklama maksadıyla ortaya çıkmıştır. Bu efsanenin bir başka anlatımında, bir sincabın gökyüzünde Tanrının yanına misafir gittiğinde, Tanrının en küçük oğlunu öldürmüş olduğu veya Tanrının oğlunun gözünü kör etmiş olduğundan[28] dolayı, Tengeri'nin sincaptan intikam almak için onun peşine düştüğü anlatılır.

Türkistan'da ise gök gürültüsünün sebebinin yaşlı bir kadın olduğu anlatılır. Rivayete göre bu yaşlı kadın, gökyüzünde postlarını silkelediğinde gök gürültüsü meydana gelmektedir. Çocuklar gök gürültüsünü duyduklarında; "ihtiyar, deri torbasını silkeliyor" diye bağırarak koştururlar. Orta Asyadaki İranlılar da fırtınalı havalarda "ihtiyar donunu silkeliyor" diye bağırırlar.[29]

Soyote destanlarında ise yayı gök kuşağı, okları da yıldırım olan büyük bir kahramandan bahsedilir.[30] Gök gürültüsü Tanrısının gök kuşağını silâh olarak kullandığı başka bir efsaneye hiç rastlamadığımız

25 Potanin, Otserki, II, 92
26 Simkevits, 122-123
27 Potanin, Otserki, lV, 138-142; Skaz, burj., 76-77
28 Potanin, Otserki, IV, 141; Potanin, Efnogr. Sbory. 92 s.
29 Andrcjev ja Polovstov, 35
30 Potanin, Otserki, IV, 207

için, bu gök kuşağı-yay benzetmesinin sadece şiirsel bir yanı olması ihtimâl dairesindedir. Buna mukabil, gök kuşağının nehir ve göllerin sularını emmesi veya içmesi de sık rastlanan bir tasavvur şeklidir.[*] Yakutlar, gökkuşağının insanları bile yeryüzünden alıp götürebileceğine inanırlar ki, efsaneye göre bir defasında Verchojansk'tan bir kızı alıp, Irkutsk'a bırakmıştır.[31] Kafkasya'da çocuklara, gökkuşağının onları yukarı kaçırabileceğinden bahisle, dikkât etmeleri ve gökte gökkuşağı belirdiğinde su almaya veya yıkanmaya gitmemeleri tembih edilir.[32] Benzeri bu tür inançlara aynı şekilde Avrupa'da da yaygın olarak rastlanır. Gökkuşağına Yakutlar ve Buryatlar "dişi tilkinin sidiği" adını verirler.[33]

[*] Kökeninin nereye dayandığı bilinmemekle beraber, Anadolu'da yaşadığımız bölgede, gökkuşağı çıktığında, bir geyiğin yavruladığına inanılır. (ed.)

Ruysbroeck seyahât notlarında Moğolların gök gürültüsünden alışılmadık şekilde korktuklarından bahseder. Ruysbroeck, fırtına çıktığında Moğolların evlerindeki yabancıları dışarı çıkartıp, siyah bir örtünün altına girdiklerini ve fırtına dinene kadar orada saklandıklarını anlatır. Bunun dışında Moğolların elbiselerini asla yıkamadıkları, zira elbiselerini kuruması için asacak olurlarsa Gök Tanrı'nın onları gökgürültüsü ile cezalandıracağına inandıklarını aktarır.[34] Çin kaynaklarında anlatıldığına göre Kuzey Uygurları gök gürlediğinde bağırıp çağırmaya ve göğe bir şeyler fırlatmaya başlarlar.[35] Daha önce bahsi geçmiş olduğu gibi Torgutlar, kazanları birbirlerine vurarak gürültü çıkarırlar. Yakutların da kendilerini yıldırım çarpmasından korumak için demir nesneleri birbirlerine çarparak gürültü yaptıkları anlatılır. Her ne kadar daha sonraları bu geleneklere başka şekilde açıklamalar getirilmişse de, muhtemelen bu gelenekler ilk ortaya çıktığı dönemde gök gürültüsünü korkutup kaçırmak maksadı taşıyorlardı. Meselâ, Yakutlar bu geleneklerini insanların arasına sığınmaya çalışan ama varlıkları insanlara ve hayvanlarına zarar verebilecek olan kötü ruhları kovmak olarak açıklıyorlar. Buna bağlı olarak yıldırım çarpmasına uğrayan insanlar ve hayvanlar bu kültürlerde özel bir öneme sahiptirler. Pallas'ın aktardığına göre yıldırım çarpmış bir insanın yakınları onu soğuk su ile yıkayarak, tekrar hayata döndürmeye çalışırlar. Eğer yaralı kurtulamazsa, dört ayaklı bir iskele kurulur ve beyaz bir keçe

31 Gorohov, Materialy, 31
32 Hristianskij Vostok, IV (1915), 110
33 Pripuzov, Svedenija, 62
34 Ruysbroeck, 152
35 Radloff, Aus Sjb., I, 127

veya keten örtüye sarıp ardıç ağacı odunu ile tütsülenmiş olan ceset bu iskeleye yerleştirilir. Cesedinin başında üç gün üç gece boyunca silâhlı adamlar beklerler, zira gök gürültüsünün efendisinin başsız bir deve (veya başka bir hayvan hâtta bir gölge) suretinde gelerek, ölenin ruhunu alabileceğine inanılır. Bu varlık eğer gelecek olursa, gürültü yaparak ve ona bir şeyler atarak korkutup kaçırılır. Bu esnada ölen kişinin canlanma ihtimâli vardır. Yıldırım çarpmasıyla ölen kişinin akrabaları, nesiller boyu bazı kurallara sıkı sıkıya riayet ederler, meselâ bu kişinin evinden yabancılara asla kesilmiş bir hayvanın kellesi veya sütü verilemez. Bir hayvanın kellesi yenmeden asla çadırdan dışarı çıkartılmaz.[36]

Pallas'ın özellikle belirtmiş olduğu bir başka konu da, yıldırım çarpmış olan hayvanların etinin yenmemesidir. Bu hakka sadece daha önce bahsi geçmiş olan Merküt kabilesi sahiptir. Eğer bu kabileden bir kişi yakınlarda ise, kabile üyeleriyle beraber ölü hayvanın yenilebilir parçalarını alıp götürürler. Ancak bunun belli kuralları vardır: hayvanın ölüsüne at sırtında, ellerinde mızraklarla bağırarak yaklaşabilirler. Eğer yakınlarda Merküt kabilesinden kimse yoksa, hayvanın leşi orada hiç el değmeden bırakılır. Merküt kabilesinin bir başka ayrıcalığı da, yıldırım çarpan hayvanın sahibini dövmek veya kötü muamele etme hakkına sahip olmalarıdır. Keza, bu kişinin atını, elbiselerini alma ve onu akrabaları gelip kurtarana kadar rehin tutma hakkına sahiptirler. Hayvanın sahibi bunlardan kurtulmak için, ya kaçmak, ya da bir ceza ödemek zorundadır. Merküt kabilesi üyeleri bunun için normalde fidye olarak, beyaz bir deve isterlerse de, bazı durumlarda iki kova içki veya bir koyun parçası da yeterli olabilir.[37]

Totem inançlarını yansıtan bu gelenekler, Merküt kabilesiyle gök gürültüsü arasındaki varsayılan ilişkinin ne derece geniş kabûl gördüğünü ortaya koymaktadır.

Bunun benzeri bir örneği Tatarca konuşan Mordvin Teryuhanları arasında görebiliriz. Bu kabile de kendilerinin gök gürültüsüyle yakın bir ilişkileri olduğuna ve ona "yavaş, yavaş, sen bizimsin" diye, seslenerek onu yatıştırabileceklerine inanırlar. Muhtemelen kullandıkları bu cümlede, bu kabilenin efsanelerinde anlatılan olaylara bir atıf vardır.

36 Pallas, Sammlungen, II, 282
37 Sama, II, 283

Balagansk bölgesi Buryatları, yıldırımın insanı çarptığı yere hemen bir çadır diker ve çarpılan kişiyi bu çadırda soğuk suyla yıkayarak, hayata döndürmeye çalışırlar. Çarpılan kişinin kendi evine götürülmesine izin verilmez. Çarpılan kişi eğer hayata döndürülemeyip ölürse, onu giydirir, çam reçinesi ve muhtelif kokulu otlarla tütsüleyip, üç gün boyunca dokuz erkek çocuğu ölünün başında ağıt yakarlar. Daha sonra ceset, atın sırtında ormana götürülür. Bu şekilde ölenlerin defnedilmesi için ormanda özel bir yer hazırlanır. Bu özel yer, birbirine yakın iki ağacın, iki kulaç kadar yükseklikte kesilip, dip kısımlarının üzerine tahtalardan yapılan ve "aranga" adı verilen bir kerevet konulması ile gerçekleşir. Bu kerevetin üzerine son yolculuğunda yol erzağı olarak yiyecek ve içecek bırakılır. Yıldırım çarpmasından ölen hayvanlara da benzeri bir kerevet yapılır.[38]

Aynı geleneğe diğer bölgelerde yaşayan Buryatlar ve Somoyetler arasında da rastlanır.[39] Khalka Moğolları, yıldırım çarpması kurbanlarını toprağa gömerler, ancak bunun belli bir ritüeli vardır. Geleneğe göre, gömüldükten sonra dokuz erkek beyaz elbiseler giyip, beyaz atlara binerek mezarın etrafında bağırıp, gürültüler çıkartarak dolaşırlar. Eğer bu tören yapılmazsa, yakın zaman içinde bir başka kötü hadisenin vuku bulacağına inanılır.[40]

Bazı Altay kabileleri ise, yıldırım düşen yeri uğursuz olarak görür ve buraların tekin olmadığı inancıyla korkarlar. Buryatlar genellikle burayı çitle çevirerek, hayvanlarının girmesini engellerler. Kırgızlar, daha önce yıldırım düşmüş bir yerde otlayan bir atın bütün tüylerinin döküleceğine inanırlar.[41] Yenisey vadisindeki çalışmalarım esnasında, bölgedeki Tunguzların yıldırım düşmesi sebebiyle başlayan orman yangınlarını söndürmeye çalışmadıklarını duymuştum. Buryatların inançlarına göre üzerine yıldırım düşen bir kulübeyi yıkıp, başka bir yerde tekrar yapmak gerekir. Uğursuzluktan kurtulmak için seçilebilecek bir diğer yol da, kulübede özel bir ayin düzenleyip, göklerin yolladığı uğursuzluğu geri göndermektir. Bu ayin genelde fırtına dindikten üç gün sonra kabile büyücüsü ve ona yardım eden sekiz kişi tarafından yapılır. Ayin esnasında kulübenin etrafında üç defa atla dolaşılıp, kulübenin kapısının önünden her geçişte

---

38 Agapilov ja Hangalov, 7, 56

39 Potanin, Otserki, IV, 37

40 Sama, IV, 140-141

41 Sama, IV, 143

bir anlığına duraklanır. Büyücünün elinde Köknar ağacı filizleri, yardımcıları içecek kaplarını taşırlar ve büyücünün duaları eşliğinde bu kaplardaki içecekler göğe doğru serpilir. Bu ayinin en çarpıcı yanı, kulübenin önüne serilmiş olan keçe bir minderin üzerinde bulunan "şeytan minaresi" veya benzeri bir nesne ile beraber yukarı kaldırılmasıdır. Bu ayine adını veren "yukarı kaldırma" işini, büyücünün yardımcıları yerine getirir. "Yukarı kaldırma" ayininin maksadına ulaşıp ulaşmadığını anlamak için son olarak, süt veya damıtma içki dolu bir kaba eritilip dökülen çinko, eğer belirgin bir şekil alırsa, ayinin gerçekleştiğine inanılır.[42]

Buryatlar arasında rastlanan bir başka inanış da, Tanrılar şimşekleri yollarken, bazen de gökyüzünden dünyaya bir parça "canavar sütü" fırlattıklarıdır. Her ne kadar bunu yapan Tengeriler arasında "Kan budal tengeri", "Urak Sagan tengeri" ve" Karan budal tengeri" isimleri geçse de (bu isimlerden sonuncusunun, "Karan budal tengeri"nin doğu, yâni kara tengerilerden olduğu da söylenir), muhtemelen aynı varlık kastedilmektedir. Gökten döküldüğü rivayet edilen "canavar sütü", yâni urak ise, inanca göre yoğun kıvamlı, sarı-beyaz renkte bir sıvı olup, kime denk gelirse ona mutluluk ve bereket getirir, fakat "urak"ın bir insana tesadüf etmesi çok nadir rastlanan bir durumdur. Bir Buryat, evindeki süt kabına bu semavî sıvının karışmış olduğundan şüphelendiğinde, derhal bir kâhine gider ve kâhin sütü inceleyerek gerçek olup olmadığını, gerçekten urak ise, bunu hangi Tengerinin serpmiş olduğunu tespit eder. Daha sonra bu sıvı kayın ağacından yapılma bir kap içinde, kutsallığına saygı maksadıyla yüksekçe bir yere konulur. Buryatlar bu sıvının göğe tekrar geri dönebileceğine inanırlar, hâtta mümkün olduğunda bunu gerçekleştirmek o kişinin görevi olur.[43] Sadece Buryatlarda rastlanan bu süt benzeri semavî sıvı miti, bize Hind efsanelerinde bahsi geçen "soma"yı hatırlatmaktadır. Rigveda'da yazdığına göre; "soma" Gök gürültüsü tanrısı Indra'nın en sevdiği içecek olup, "canavar sütü" adıyla anılmaktadır.

Keza, Orta Asya halkları arasında Pers tarihçisi Reşidüddin'in belirttiği üzere, Moğolların toprağa süt ve kımız döküp, gök gürültüsünden evlerini ve hayvanlarını koruması için[44] sunularda bulunduklarını kaydeder. Altay Tatarları arasında ilkbaharın ilk gök gürültülü

---

42 Zatopljajev, 7-8; Burj. skazki. 129-130; Hangalov. Nov. Mater., 7

43 Hangalov. Nov. Mater., 4-5

44 Banzarov, 15

fırtınasında, bütün köylülerin yüksek bir tepeye çıkarak, dört bir yöne süt serpme geleneği vardır.[45] Tarbagatay Torgutlarıysa bu geleneği, süt kabını alıp, çadırın etrafında üç defa dolaşarak yere süt döküp, içinde biraz süt kalmış olan kabı kapının önüne bırakarak[46] devam ettirirler. Süt kabı ile evin etrafını dolaşıp, yere süt dökme geleneğini komşu halklar arasında meselâ, Soyoteler ilk gökgürültülü fırtınadan sonra bu ayini tertip ederken,[47] Altay bölgesi Kırgızları süt kabını çadırın duvarına vurup, kabı kapının önüne koyarken; "eski yıl geçti, yenisi geldi" sözlerini söyleyerek devam ettirirler ki, ilk fırtınanın çıkışını, senenin başlangıcı olarak alırlar.[48] Khalkha Moğollarıysa, kendilerini yıldırım çarpmasından korumak için dokuz delikli, kürek benzeri bir cisimle beyaz keçe şiltenin üzerine süt dökerek icra ederler.[49]

Orta Asya'da gök gürültüsüne kurban olarak süt sunma adeti, oldukça yaygın bir gelenek olarak görünmekle, Altaylıların fırtına esnasında ellerinde bir süt kabıyla, yıldırım düşmesi sonucu çıkacak yangını söndürmek için hazır bekledikleri ve bu esnada kokusu kuvvetli otlar yakılması, [50] yıldırımın yol açtığı yangını ancak sütün söndürebileceği inancı bir benzeri şekilde Kuzey Avrupa'da da rastlanır.

Bütün bunların yanı sıra, gök gürültüsüne hayvan kurban edildiği de olur. Eski Çin vekayinâmelerinde, Uygurların ilkbahar geldiğinde, daha önce yıldırım düşmüş bir yere toplanıp koç kurban ettikleri anlatılır.[51] Bazı bölgelerdeki Soyoteler arasında bu ayin esnasında çadırın önüne beyaz keçeden bir şilte yayılıp, bazı büyülerin icrasından sonra, bu şiltenin üzerine kurban edilen hayvanın parçalarıyla, yirmiyedi değişik çeşit yiyecek (peynir, içki v.s. gibi) koyup, çadırların süt ile yıkanması, geleneği hâlen ilk fırtınada koç kurban etme biçiminde devam etmektedir.[52]

Minussinsk bölgesi Tatarlar ise, Gök Gürültüsü Tanrısına beyaz bir at hediye sunarlar.[*] Sunak yerine toplu olarak gelip, dua ettikten sonra, atın dizgini çıkartılıp, serbest bırakıldığı andan itibaren

[*] Kitapta, canlı kurban vermek terimi kullanılmış, tercümede "Tanrıya hediye sunma" terimini tercih ettik. (ç.n.)

45 Alt. Tserk. Missija, 25
46 Potanin. Otserki. II, 91
47 Kama, II, 11
48 Sama, II; 91
49 Sama, IV, 140
50 Sama, IV, 142
51 Radloff, Aus. Sibir, I, 127
52 Potanin, Otserki. IV. 140

at artık serbest ve dokunulmazlık kazanır.[53] Buryatlar, Tanrıya sunulan bu hayvanların sırtına bir tas süt koyup, ayini yöneten büyücü bu sütü hayvanın sırtının üzerinden dört bir yana döktükten sonra hayvanı ot ve ağaç kabuğu tütsüsüyle kutsar ve yelesine kurdeleler takıp, hayvan serbest bırakılır. Süt kabının hayvanın sırtından düştüğü yerde dua edilip, sağlık ve başarı dileklerinde bulunulur. Bu şekilde Tanrıya sunulan bir hayvan, bundan sonra asla insanların hizmetinde kullanılmadığı gibi, hayvan öldüğünde de kuyruğu ve yelesi kesilip, onun yerini alacak yeni hayvanın yelesi ve kuyruğuna bağlanır.[54]

Türk kökenli halklar tarıma daha sonraki aşamalarda geçtikleri için, onların Gök Gürültüsü Tanrısı, meselâ Avrupa halklarında görülen tarımla ilişkili bir tanrı değildir. Gök Gürültüsü Tanrısından yağmur yağdırmasını dilediklerinden maksat, göçebe hayatı için çok önemli olan bozkırlardaki otların daha hızlı büyümesini istemeleridir. Altaylılarda sık rastlanan bir gelenek de, ilk ilkbahar fırtınasının geliş yönünü gözlemektir. Eğer fırtına bulutları çadırın kadınlar tarafından geliyorsa, o yıl bereketli bir süt alma yılı olacak, bulutlar eğer erkek tarafından geliyorsa, o sene yaban hayatı bereketli olacak demektir.[55]

Buryat inançlarına göre "Yağmurun efendisi" (Kuran noyon) gökyüzünde devamlı olarak dokuz büyük su kovasını hazır bekletmekte, bunlardan sadece birini açtığı takdirde, üç gün boyunca yağmur yağmaktadır.[56] Gök gürültüsü kültü ve buna bağlı gelenek ve inançlar hakkında Altay ve Orta Asya halklarında olduğu gibi, komşu bölge halkları arasında da buna benzer inançlar görülür. Meselâ, Kafkaslarda yaşayan Abhazlar için gök gürültüsü korku verici olmakla, yıldırım düşen bir ağacın meyvelerini yemedikleri gibi, yıldırım düşen bir eve girmek de tehlikeli addedilir. Yıldırım düşmesi sonucu ölen bir hayvan, özel bir ayinle ormana götürülür ve sırf bu maksatla yapılmış bir kerevetin üzerine yatırılır. Yıldırım çarpması sonucu ölen bir insana da bir nevi Tanrı tarafından seçilmiş kurban gözüyle bakılır. Bu şekilde hayatını kaybeden birinin arkasından yas tutulup, ağlanmadığı gibi, bu kişi diğer cenazelerden farklı biçimde, cenazesi tabuta konmayıp, öldüğü anda üzerinde bulunan elbiseleriyle birlikte defnedilir. Eski dönemlerde Abhazların yıldırım çarpması sonucu

53 Saskov, 94-95
54 Sama, 94
55 Potanin, Otserki, IV, 142
56 Agapitov ja Hangalov, 7

ölenlerin cenazelerini dört direk üzerine kurulu bir kerevet üzerine defnettikleri tahmin edilmekte ve Moğollarda olduğu gibi, yıldırımın düştüğü yerde, gök gürültüsüne beyaz renkte hayvanlar kurban edildiği[57] bilinmektedir.

Rüzgâr

Sibirya halkları efsanelerinde gökyüzünün dört köşesinden esen dört rüzgârdan bahsedilir. Bu dört köşe, dört ana yöne tekabül etmekte[58] ve rüzgârların evlerinin dağlarda olduğuna inanılmaktadır. Bu yoldan olmak üzere Yakutlar, rüzgârların dağlarda uyuduklarına ve ihtiyaç duyulduğunda bir ıslık ile çağrılabileceklerine inanırlar.[59] Yakutlar ve Lamutlar yüksek bir dağın yakınındayken yüksek sesle konuşmazlar, zira "Dağın efendisi" öfkelenip, üzerlerine fırtına yollayabilir.[60] Goldeler, rüzgârların dağların uçurumlarında, "rüzgâr cini/ruhu"nun yaşadığı yerde bulundukları inancıyla, rüzgâra ihtiyaç olup olmamasına bağlı olarak, şaman bu rüzgâr cini/ruhu ile konuşup, onu uçurumun kapılarını açmaya veya kapatmaya ikna edebilir.[61] Moğollar, fırtınalı günlere "koşturma günü" adı verirler, zira dağ cinlerinin bir dağdan diğerine koştuklarını ve bu yüzden fırtına çıktığına inanırlar.

Simkevits, Goldelerin rüzgâr cinine "Namboa adoni" adını verdiklerini naklettiği intibalarını şöyle aktarır: "Şaman, yolculuğa çıkacak biri için elverişli bir rüzgâr dileyecekse, rüzgârın uğultusunu taklit ederek ilâhi söyler"[62]

Golde ve Oroçon inançlarında "Bučču" isimli bir rüzgâr cini vardır. Resimlerde bu, rüzgârın dizginlerini tutan bir varlık olarak resmedilir ki, meselâ tekneyle akıntıya karşı gidilmesi gerekirken, karşıdan ters bir rüzgâr estiğinde şaman, Bučču'nun küçük bir ikonunu yapar ve bunu bir ok ve yayla beraber teknenin ön tarafına yerleştirir. Okun ucu rüzgara karşı durması gerekmektedir. Eğer tam ters yönde, yâni akıntı yönünde rüzgâra ihtiyaç olursa, yine Bučču ikonu yerleştirilir, ama bu sefer yanında ok ve yay bulunmaz.[63]

57 Hristianskij Vostok, V, 3 (1917), 165
58 Hudjakov, 213; vrt, 113, 198-199
59 Serosevskij, 667
60 Trostsanskij, 4
61 Simkevits, 57
62 Sama, 57
63 Lopatin, 224

Schrenk, Gilyakların iş veya seyahâtlerine engel teşkil ettiği takdirde, rüzgârı "öldürmeye" çalıştıklarından bahseder.[64] Kreinowitsch bunun icra tarzını ise şu şekilde tarif edecektir: Ucu yanan bir ok, hortumun tam ortasına atılır ve oku atan kişi atıştan sonra "öldürdüm" diye haykırır. Ondan sonra arkasına hiç bakmadan evine geri döner. Bu oka artık kimse bir daha elini süremez. İnanca göre okun hortumun içinde değdiği yerde kan görülür.[65]

Bu son ritüelden de anlaşılacağı üzere hortum, insanî vasıflara sahip bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Aynı inanca çeşitli Sibirya halkları arasında da rastlarız ki, hortum suretindeki bir yaratığın var olduğuna inanılır. Yakutlar bu yaratığa "Hollorak iččitä" (hortum cini) adını verirler.[66]

Bazı Türk halkları arasında rüzgârı boz bir boğanın soluk alıp verişinin yarattığı inancı hâkimdir.[67] Hâlen yaşayan inançlardan birisi de Teleütlerin rüzgârın hastalık getirdiğine olan inançdır.

Buryat inançlarında, "Zada" adını verdikleri rüzgârın, diğer rüzgârlardan ayrı bir yeri vardır. Bu rüzgâr, yağmur ve kar getiren ve kısa aralıklarla tekrar eden rüzgâra verdikleri isimdir. Bir gün içerisinde defalarca gelebileceğine inanılan "Zada Sagan Tengri" adıyla anılan bu rüzgârın, özel bir cini/ruhu vardır ve genellikle ilkbahar ve sonbaharda eser. Zada rüzgârını bir çeşit ağaç kökü vasıtasıyla bir insan da çağırabilir. Buryatlar, topraktan böyle bir kökün çıkartılması durumunda, havanın hemen soğuyup rüzgârın esmeye başlayacağına inanırlar. Ava çıkmadan önce bu şekilde "Zada" çağıran avcılar dışında, kaz ve kuğu gibi bazı kuşlar da "Zada" çağırabilirler. Bu kuşlar Zada'yı, sonbaharda Güneye göç ederken kullanırlar ve kuşların başlattığı Zada'ya "Kuş zadası" (šobuni-zada) adı verilir. Bunun yanında, geyiklerin sebep olduğu "Boğa zada"sı (bughan zada) vardır. Bir çeşit kırmızı taş (Zadan ulan šulun) da bir ağaç kökü gibi Zada başlatabilir. Zada'ya sebep olabilecekler arasında "şeytan minaresi" de var ki, inanca göre, eğer suya düşecek olursa dokuz gün boyunca Zada eser.[68]

---

64 Srenk, Ob inorodlsah, III, 39-40
65 Krejnovits, 80
66 Anohin, Dusa, 262; Majnagasev, 285; Serosevskij, 667
67 Ivanovskij, Djavol-tvorets solntsa, 263
68 Hangalov, Nov. mater., 6

Moğollar rüzgâr ve yağmur, kar ve buz getirebilecek bir taştan "dzada veya džada" şeklinde bahsederler. Moğol inançlarına göre bu taş, ya dağlarda, ya bir geyiğin, ya bir su kuşunun veya bir yılanın başında, bazen de bir ineğin karnında olabilir. Bir yumruk büyüklüğündeki bu taş, koyu renkli ve çizgili olup, bu taşı bulan kişi, dzada (Yada) taşını bulduğunu bir anda üzerine bastıran üşüme hissinden ve yanına yaklaşan birinin kulağından uğultular duymasından anlayabilir. Bu taşın gücünü üç yıl boyunca koruduğuna ve sonra da "öldüğüne" inanılır. Taşın daha etkili olabilmesi için bu taş, hangi hayvanda bulundu ise, o hayvan cinsinin derisi veya tüyleri içinde muhafaza edilmesi gerekir. Aynı cinsten bir hayvan öldürülüp son nefesini verirken, nefesini bu taşın üzerine vermesi sağlanırsa, ölüyü bir taş bile diriltilebilir. Taşın yardımına ihtiyaç olduğunda, taş su dolu bir kabın içerisine konarak ıslatılır. Eğer çok fazla yağmur yağacak olursa, bu sefer taş kurutularak kaldırılır. Rivayete göre, avcılar bu taş sayesinde kar yağdırıp, vahşi hayvanların izini takip edebildikleri gibi, bir nehrin donmasını sağlayarak nehrin karşı tarafına geçebilirler.[69]

Yakutlar da "Sata" adını verdikleri böylesi bir taşın varlığına inanırlar, ama onlara göre bu taş, belli bazı hayvanların iç organlarında bulunur. Bu taşın sihirli gücü o kadar kuvvetlidir ki, açık alanda güneşin altına konulduğu anda soğuk ve sert bir rüzgâr esmeye başlar.[70]

Altay Tatarlarının da "yada taš"[*] adını verdikleri sihirli bir taşları vardır. Granö, Fince kaleme aldığı seyahâtnamesinde, bu bölgede yaşayan dağlıların bu taş yardımıyla havayı istedikleri gibi değiştirebileceklerine ve Yimen ormanlarında bu taşlardan bulunabileceğine inandıklarından bahseder.[71] Aynı bölgedeki inançlar üzerine araştırmalar yapan Verbitskij de, "yadači" (Yadacı) adı verilen özel bazı büyücülerin bu "Yada" taşını rüzgarlı dağlarda bulduktan sonra onu kuru ve sıcak bir yerde, kimi zaman da koltuk altlarında saklayıp, rüzgâra ihtiyaç duyulduğunda taşları getirip ayin düzenlediklerini, bazı büyücülerin sıcak yaz günlerinde atın sıcaktan etkilenmemesi için bu taşı atın yelelerine bağladıklarını, yağmur yağdırmak içinse, taşın bir gün ve bir gece soğuk suyun içinde bırakıldığını, taşın etkisini yitirdiğindeyse, bir hayvanın veya kuşun karnı yarılarak oraya

[*] Türk halkları arasında en yaygın motiflerden biri olan bu taş, "Yada taşı" adıyla hâlen Asya kültür coğrafyasında olduğu gibi, Anadolu Türk kültür coğrafyasında da varlığını devam ettirmektedir. (ed.)

69 Potanin, Otserki, IV, 189-190, 773-774; Pallas, Sammlungen.II, 349

70 Serosevskij, 668-669; Priklonskij. Tri goda (ZSt 1891), 65; Pripuzov, Svedenija, 62

71 Granö, Altai, I., 231

saklanması[72] gerektiğine olan inançtan bahseder. Bu uygulama, taşın bir hayvanın karnında meydana geldiğine inanıldığının da göstergesidir. Keza aynı şekilde Doğu Türkistan'da da vazifesi yağmur yağdırmak ve diğer hava hadiseleriyle uğraşmak olan yadači (Yadacı) denilen büyücüler vardır.[73]

"Yada" kelimesi (zada, džada, sata v.b.) Volga Tatarlarının diline "Yadu" ve "žadu" (cadu/büyü ve büyücü) olarak geçmiş ve muhtemelen Pers kökenli olup, (Avestada, yâtu, yeni Persçede de žâdû) Pers inançları arasında da yağmur getiren bir büyülü taş inancı mevcuttur.[74][*]

[*] Yazarın, yukarı sayfalarda bazı unsurları Yunana, Hinde, Çine, hâtta Ruslara dayandırması gibi, zaman zaman bunu Persler için yapmış olması da dikkât çekicidir. Kaldı ki, yazarın tesbitlerinin doğru olması muhtemel olmakla beraber, sözkonusu bir mitin Avesta'da Vedalar'da veya bir Çin vekayinamesinde rastlanması, bunun Türklere onlardan geçmiş olmasının ispatı olmaya yetmeyeceği gibi, tam tersi de pekalâ mümkündür. Ancak, nedendir bilinmez ama, yazar Türklere özgü bir nesnenin sanki olamayacağı yargısı içinde gibidir. Hâtta komşu halklarda görünmeyip, sadece Türk halkları arasında olan orijinal bir mit hakkında örnekleme sözkonusu olduğunda, böylesi bir mitin kökeninin Türklere nereden ve nasıl geçmiş olduğu konusunu "meçhuldür" diyerek, geçiştirdiği görülür. (ed.)

Ateş

Bir Yakut efsanesinin kahramanı "Ateşin nereden gelir, onun vazifesi ve gücü nedir, onu kim yaratmıştır?" diye sorar ve sonunda, ateşin süt beyazı tahtında oturan Gök Tanrı "Ürün Ai Toyon"un oğlu olduğu sonucuna varır.[75]Ateşin doğduğu yerin gökyüzü olduğu inancı, Altay halkları arasında oldukça yaygındır.

Bu tasavvurun temelinde nelerin yattığını, ateşin kökeni hakkındaki efsanelerden anlamak mümkündür. Turuhansk bölgesindeki Tunguzlar, ateşi gökten yeryüzüne ilk indirenin "gök gürültüsü kuşu" olduğuna inanırken, Yakutlar ateşi insanlara verenin göğün üçüncü katında yaşayan "Ulu toyon"un olduğuna inanırlar. Ulu Toyon'un "ateş kuzgun"u ise Yakut inançlarında yıldırım anlamına gelir.[76] Balagansk bölgesi Buryatlar ise, insanlara ateşi armağan eden ve ateşin koruyucu ruhu olan "Galta ulan tengri" (galta ula: yanardağ) isimli bir tengeriye inanırlar. Bu tengri, aynı zamanda yıldırımın ve sıcağın da cini (ruhudur) olup, istese otları kökleri, nehirleri de kaynaklarıyla beraber kurutabilecek kadar kudretlidir.[77] Bir Buryat efsanesine göre de "Sagadai Ubugun" isimli kahraman bir yıldırımın çıkardığı yangından ilk ateşi almış ve o zamandan beri insanlar ateşi kullanmaktadırlar.[78] Altay Tatarları, insanların ilk atalarının sadece bitki ve meyve yediklerini ve ateşe ihtiyaçları olmadığı içinde

72 Verbitskij, 45
73 Malov, Samanstvo, 4
74 Wámbéry, Die prim. Kultur, 249; KSz I, 157
75 Hudjakov, 135
76 Serosevskij, 655
77 Hangalov, Nov. Mater., 8
78 Potanin, Otserki, IV, 332.

ateşi bilmediklerini anlatırlar. Zamanla yedikleri değişip, yemek pişirmeye başlayıp, ateşe ihtiyaç duyduklarında, Baş Tanrı Ülgen, biri beyaz, biri siyah iki taşı birbirine sürterek gökyüzünden yeryüzüne bir kıvılcım sıçratmış ve kuru otların üzerine düşen bu kıvılcımla insanlar ateşe sahip olmuşlardır.[79]

Buryat büyücüsünün terennüm ettiği bir ilâhide, ateşi "gündüz göğünün ortanca, gece göğünün de en küçük oğlu" olması ile tazim eder. Benzeri şekilde Yenisey Ostyakları da atalarının ateşi bir yıldırım vasıtasıyla gökyüzünden almış olduklarına ve bir büyücünün onlara ateşten nasıl faydalanacaklarını gösterdiğine inanırlar. Rivayete göre ilk başlarda bütün kabilenin tek bir ortak ateşi vardı ve herkes ihtiyacı kadar bu ateşten alırdı.[80]

Bazı efsanelerdeyse ateşin yaratıcısı olarak zeki bir havyan vardır. Buryat efsanelerinde geçen bu tarz bir bilge hayvan, aslında bir zamanlar insan olan kirpidir. Daha hiç kimsenin, hâtta tanrıların bile ateşi bilmedikleri çok eski zamanlardan birinde, bütün herkes toplanıp, "kirpi"ye bazı konularda fikir danışmak isterler." İlginç görünümüyle, bazı kimselerin alay etmesine son derece öfkelenen kirpi, sırlarını kendi karısı dışında hiç kimseye söylememeye karar verir ve ona da bunları kimseye söylememesi şartıyla anlatır. Kirpi, karısına nerelerde çakmak taşı bulunacağını ve bununla nasıl ateş yakılacağını anlatırken, tanrıların "kirpi"yi gizlice dinlemesi için gönderdikleri bir doğan kuşu, konuşulanları tanrılara ulaştırır. İnsanlar da böylelikle ateşin nasıl yakılacağını tanrılardan öğrenirler. O zamanlar insan olan kirpinin soyundan gelenler, daha sonra bildiğimiz kirpi hayvanına dönüşürler.[81]

Aynı efsaneye bazı Doğu Avrupa halkları arasında rastlandığı gibi, meselâ Votyaklar arasında, kirpinin bir toplantıda insanlar ve hayvanlara nasıl taş, demir ve kav ile ateş yakılabileceğini gösterdiği anlatılır.[82] Buna mukabil, Altay efsanelerinde bu bilge hayvan kimliğini kurbağa üstlenir. İnsanların ateş yakmak için gerekli malzemeleri nereden bulacaklarını bilmeyen Baş Tanrı'ya "dağlarda taş, kayınlarda kav" var diyerek yol gösteren kurbağadır.[83] Teleüt efsanelerindeyse, büyük bir

---

79 Verbitskij, 97
80 Agapitov ja Hangalov, 5
81 Anutsin, Otserk, 16
82 Burj. Skazki, 130-131
83 ZSt., 1900, 201

toplantıda insanlara ve hayvanlara aynı tavsiyeyi veren "Korbolko" adındaki bir kuştur.[84] Bir başka Buryat efsanesinde ise, kırlangıcın Gök Tanrının ocağından bir parça ateşi çalıp, gagasıyla insanlara getirdiğinde, Gök Tanrı bu ateş hırsızını cezalandırmak için attığı tokadın kırlangıcın kuyruğuna isabet etmesiyle, kırlangıcın kuyruğu kırılıp, çatal şeklini almış olduğu[85] şeklinde anlatılır. Yakutlar arasında anlatılan bir başka hikayede de can sıkıntısından taşları birbirine çarparak vakit geçiren bir ihtiyardan bahsedilir ki, ihtiyarın taşları birbirine sürterek çıkardığı kıvılcım, etrafta çalılıkları tutuşturup, gittikçe büyüyüp, ancak yağmur yağdığında sönen bu ateşi seyretmek için bütün insanlar yangın yerine toplanırlar. Bu sayede insanlar ateşin nasıl yakılacağını ve suyla söndürüleceğini öğrenmiş olurlar. Moğollar içinse ateşin; "demir babası, taş ise anasıdır"[86]

Yukarıda mevzubahs edilen efsanelere göre ateşin ya gökyüzünden indiği veya taşın sürtünmesinden hasıl olan kıvılcımdan ortaya çıktığına dair iki temel inanç hakimdir.

Moğollar, dualarından bazılarında ateşin "Khangai Han" ve "Burkhatu Han" dağlarının zirvelerinde yetişen karaağaçlardan geldiğinden bahsederler. Bununla, muhtemelen tahta ve taşların sürtünmesi yoluyla yakılan ateşi kastetmektedirler ki, bazı yerlerde de ateşin çok eski zamanlarda yer ve göğün birbirinden ayrıldıkları zamandan beri var olduğuna inanılır.[87]

Çeşitli yollarla yakılan ateşlerle, kendiliğinden oluşan ateşlere farklı yaklaşıldığını gösteren bir çok örneğe rastlanılır. Yıldırım düşmesi sonucu oluşan ateşe olmasa da, meselâ sürtünme yoluyla yakılan ateşe sihirli güçler atfedilir. Eski Arap kaynaklarında Türk boylarının ateşe taptıklarının bildirilmesi,[88] genel olarak Altay halklarının ateşe özel bir değer verdiklerinden anlaşılmaktadır. Plano Carpini, ateşe yakın bir yerde et kesmenin veya ateşin yakınında bıçakla tencereden et almanın Moğollarda günah sayıldığını nakleder. Bıçakla ateşi karıştırmak ise bundan daha da büyük bir günah sayılır, zira keskin bıçağın ateşi yaralayacağına inanılır. Ateşe kirli, kötü kokulu veya

84 Potanin, Otserki, IV, 220; vrt. 331
85 Dyrenkova, Kult ognja, 65
86 Petri, Star. vera, 29
87 Priklonskij, Tri goda (ZSt.1890), 170; Potanin, Otserki, IV, 262
88 Banzarov, 25

ateşin gücünü ve parlaklığını azaltacak şeyler atılmamalıdır. Ateşe tükürmek veya su dökerek söndürmekse yasaktır.[89]

Ateş konusunda Yakutlar da aynı derecede hassastırlar. Onlarda ateşin keskin ve sivri cisimlerle karıştırılması, üzerine ayakla basılıp veya su dökülerek söndürülmesi yasaktır. Ateşin, "çam ormanlarını kendilerine verilmiş bir hediye olarak kabûl ettiğine, bataklık ormanlardan beslendiğine ve geceleyin kuru ağaçlarda dinlenip" aynı zamanda insan dilini anladığına inanılır. Bu sebeple ateşe bağırmak veya azarlamak kötü bir şey olarak addedilir.[90] Bu kurallara sadece Yakutlar değil, Altay Tatarları, Tunguzlar ve diğer pek çok Sibirya halkı da sıkı sıkıya riayet ederler.[91] Aino kabilelerinde de ateşi yaralamak veya onu kirletecek şeyler yapmak-meselâ, tükürmek veya piposunun küllerini ocağa dökmek gibi- davranışlar yasaktır.[92] Jurak Samoyedleri de ateşe pis şeylerin atılmaması konusunda oldukça titizlenirler, hâtta üzerine basılmış odun parçalarını bile ateşe atılmasına razı olmazlar. Bunun dışında ateşe vurulması veya üzerinden geçilmesi de yasaktır.[93] Ob ve İdil nehirleri boyundan başlamak üzere, Baltık kıyılarındaki Fin kökenli kabileler arasında görülen bu inançlar, bunların kalıntıları sayılabilecek bazı İndo-Cermen ve diğer Avrupa halkları arasında da görülür.

Ateşe ilişkin bu tarz hassasiyet, sadece evlerdeki ocak ateşleri için değil, avcıların yaktıkları kamp ateşleri için de geçerlidir. İlkel topluluklarda ateş, insanların ışık ve ısı kaynağı olarak hayatî bir öneme sahip olmakla, ateşe atfedilen kutsallığın kökeninde hiç şüphesiz bu hayatî önem vardır. Ancak bunun yanında ateşin o esrarlı karakteri ve hepsinden önemlisi yok edici gücü, insanlarda korkuyla karışık bir saygı yaratmıştır. Kırgızlar, "hiçbir şey ateşten daha güçlü değildir" derken,[94] Sibirya'nın kuru yaz mevsiminde çok geniş alanları yok edip, insan ve hayvanları açlık ve yok oluşun eşiğine getiren orman yangınları hiç şüphesiz ateşin yok edici gücünün ispatıdır.

Bu yangınların sebebi olarak her hangi bir sebeple ateşin öfkelenmiş olması gösterilir. Ateşin, bir çok bölgede hastalıkları

---

89 Sama, 22

90 Plano Carpini, III, 2; vrt. Petri, star. vera, 29.

91 Serosevskij, 665; Pripuzov, Svedenija, 61; Hudjakov, 135

92 Dyrenkova, Kult ognja, 69; Potanin, Otserki, II, 97; Olsen, 141

93 Encyclopaedia of Relig. And Ethics. I, 242

94 Lehtisalo, Entwurf, 108

başlatabileceğine olan inanç şekli, ateşin öfkesini başka yollarla gösterebileceğine delil teşkil eder. Bundan hareketle Yakutlar, ateşe kötü davranan çocukların "ateş öfkesi" denilen hastalığa tutulduğuna inanırlar. Bu hastalık Finliler arasında da aynı isimle anılır.[95] Ateşe tükürmekten özellikle kaçınılmalıdır, zira bunu yapan kişinin dudakları ve dilinde sivilceler çıkar. Teleütler ise, eğer annelerini ateşi kızdıracak olurlarsa, çocukların boyun ve kafalarında ateşli lekeler çıkacağına inanırken,[96] Moğollar da bazı deri hastalıklarının ateş tarafından getirildiğine[97] ve ocaktaki ateşin belli bir sebep olmadan kendiliğinden söndüğü takdirde, bunun ateşin öfkelenmiş olduğunun işareti olduğuna inanırlar.

Işık ve ısı kaynağı olmakla, yemek pişirmenin yanında ateşin başka birtakım özel görevleri de vardır. Ateş ve dumanının iyi bir temizlik maddesi olduğu inancıyla, avcılar sık sık silahlarını ve avladıkları hayvanları ateşin dumanında tütsülerler. Yakutlar, kirlenmiş olduğunu düşündükleri bir gölde balık avlamadan önce, yıldırım düşmüş bir ağacın kıymıklarını yakıp, tütsüleyerek gölü temizlediklerine, Buryatlar, cenaze törenlerinde çadırın önünde yakılan bir ateşin üzerinden atlayarak arındıklarına inanırlar.[98] Aynı gelenek bir çok başka Sibirya halkı arasında olup, sözün gelişi bütün köy olmasa da, en azından ölenin yakınları dumanla arınmalıdırlar. Orta Asya halkları her hangi bir şekilde, meselâ ölen kişiye dokunarak veya temas ederek kirlenmiş olan bütün insan, hayvan ve eşyaları yakılan iki ateşin arasından geçirerek arınacağına inanırlar.[99] Ruysbroeck, ölen kişinin eşyalarının ateşle arınma yapılana kadar diğer insanların eşyalarından ayrı tutulduğunu belirtir.[100] Ateş ve duman yardımıyla, kadınlar da doğum sonrası arınarak temizlenmeye[101] dair inançları, Turuhansk bölgesinde kadınların doğumdan sonra üç defa ateşin üzerinden atlaması, Tunguzlarda kadının bu ritüeli çıplak olarak yapması şeklinde icra edilir. Bu esnada kadının elbisesi de ateşte yakılır ve kocası ona yeni bir elbise alır.[102] Kadın doğumdan sonra kirli sayıldığı için, bir ay

---

95 Potanin, Otserki, II, 97
96 Saskov, 38; Trostsanskij, 178; Priklonskij Tri goda (ZSt 1891), 68
97 Dyrenkova, Kult ognja, 71.
98 Saskov, 38
99 Sama, 38
100 Plano Carpini, III, 3; Banzarov, 24
101 Ruysbroeck, 255.
102 Petri, Star. vera, 27

boyunca ateşe yaklaşması menedilmiştir, aksi hâlde ateşin ruhu onu kısırlaştırır.[103] Burada dikkâtimizi çeken husus, normal zamanda ateşin üzerinden atlamak veya ateşe pis bir şeyler atmaya izin verilmezken, arınma ayinlerinde buna izin verilmiş olmasıdır.[*]

[*] Ateşe tükürülmemesi, pis bir şey atılması, hâtta bu yoldan olmak üzere küle basılması ve belli vakitler dışında küllüğe kül dökülmesi-Allah muhafaza şeytan çarpacağına dair inanç doğup büyüdüğümüz bölgede olmak üzere, Anadolu'da devam eden ve muhtemelen eski inancın islâmî bir renk almış haline benzemektedir. (ed.)

Ateşin hastalıklardan korunmada da çok önemli bir rolü vardır. Salgın hastalık dönemlerinde Yakutlar, mümkünse yıldırım düşmüş bir ağacın kıymıklarından sürtme yoluyla bir ateş yakıp, bu ateşle evler, insanlar ve hayvanları arındırırlar.[104] Hayvanlarda eğer hastalık görülecek olursa, hayvan ahırlarının önünde yeni bir ateş yakılır ve hayvanlar bu ateşin üzerinden geçirilip, üzerlerine kavrulmuş un serpilir.[105] Rusya genelinde Tatarlar ve Çuvaşlar arasında uygulanan bu gelenek hakkında Teleüt ve Yakutlar, bu geleneği Ruslardan öğrendiklerini söylerler.[106] Çok yaygın olan bir başka gelenekse, yazın sıcak günlerinde köyün bütün evlerindeki ateşleri söndürüp, sonra açık bir alanda yine sürtme yoluyla yeni bir ateş yakılmasıdır. Bu ateşten herkes evine bir parça götürüp ocaklarını bu yeni ateş ile tekrar yakarlar.[107] Bu gelenek, İdil boyu Fin kabileleri arasında ve dünyada muhtelif halklar arasında da uygulanmaktadır.

Bazı eski kaynaklarda Türk Tatar hükümdarlarının yabancılarla ilişkiye girdiklerinde, ateşi kendilerini koruyan bir güç olarak gördüklerinden bahisle, Bizans vekayinâmelerinde İmparator Jüstinyen'in elçileri Büyük Han'ı ziyaret etmek için İrtiş nehrinin kaynağının bulunduğu bölgeye geldiklerinde, Büyük Han onları ancak iki ateşin arasından yürütüp, bir nevi temizlendikten sonra kabûl ettiği anlatılır.[108]

Bu arınma merasimlerinin çoğu, zararlı ve kötü ruhları kovma maksadına matuftur. Ölüler, geceleri evlerini aradıkları için ateş geceleri özellikle söndürülmez.[109] Ateşin koruyucu gücüne dair bu tasavvurun kökeni çok eski dönemlere, insanların ateşi gecenin tehlikelerine (vahşi hayvanlar v.s.) karşı bir emniyet tedbiri olarak kullandıkları dönemlere dayanmaktadır. Hayvanlar nasıl ateşten korkarlarsa, sık sık hayvan suretine giren kötü ruhların da ateşten korktuklarına inanılır.

---

103 Saskov, 38; Tretjakov, 181, vrt. 165
104 Pripuzov, Svedenija, 61
105 Trostsanskij, 51; Pripuzov, Svedenija, 61
106 Hangalov, Nov. mater., 138
107 Dyrenkova, Kult ognja, 66 m. 1; Trostsanskij, 51.
108 Magnitskij, 136-137
109 Saskov, 36-38; Banzarov, 22-24

İlkel halkların inanç ve gelenekleri incelendiğinde, hayvanlar hakkında edinilen tecrübelerin, sık sık ruhlar dünyasına da aktarılmış olduğuna şahit oluruz.

Altay halklarının bazılarında yemin edilirken, Yakutlar da görülen biçimiyle, söylediklerinin doğruluğuna şahit olarak, ateşe doğru eğilerek,[110] ateşin yardımına veya şahitliğine başvurdukları görülür. Fin kökenli Ostyaklar, ateşin şahitliğinde yemin ederken; "ateşin gücünün yarattığı korkunun, yemin edenin doğruyu söylemesini sağlayacağına inanırlar.[111] Jurak Samoyedleri ise yemin ederken ateşe bir bıçak sokarak; "Eğer suçlu isem, ateşin ihtiyar büyükannesi beni yesin" derler.[112] Yakutlar, sohbet esnasında ateş bir anda parlayacak olduğunda, anlatılanların gerçek olduğuna dair bir işaret sayarlar.[113]

Ateşin durumunun bazı şeylerin işareti olduğuna dair inanç, meselâ ateşten fırlayan bir kömür parçasının ateş başında oturan bir kişinin kucağına düşmesi, Yakutlarda hayırlı bir şeyin gerçekleşeceğine yorulur ve kucağına kömür parçası düşen kişi, bunu öpüp başının üstünden fırlatır.[114] Arap seyyahlar, bir Türk hakanının adına yakılan ve önünde kurbanlar kesilen büyük bir ateşle, bu ateşin başında dualar edilip, aynı zamanda alevlere bakarak kehanetlerde bulunulduğunu, alevler yeşil ise, senenin yağmurlu ve bol bereketli geçeceği, alevler açık renkli ise, mahsulün kötü olacağı, kırmızı ise savaş çıkacağı, sarı ise hastalık ve Hakanın ölümü veya uzun bir yola çıkılacağı anlamına geldiğinden bahsederler.[115] Evdeki ocağın ateşinin aileyi koruduğu tasavvuru çok yaygın ve anlaşılır bir inanıştır. Sibirya halkları için ocak ateşi, bir aileyi veya akrabalar grubunu tanımlayan en belirgin özelliktir.[*] Yabancılara, aile evinin ocağının (ateşinin) başında ağırlanma şerefi verilmemesi, ocağın aile için ne kadar önemli olduğunu gösterir. Hâtta Altay Tatarlarında, başka bir soya gelin giden evin kızı bile, ateş başında ağırlanma hakkından mahrum olduğu gibi,[116] Yakutlarda, yabancı bir soydan olanlar, ocak ateşinin ışığının önünden geçmesi bile sakıncalıdır. Aynı şekilde damat da, gelin için

[*] Keza, ateşin ses çıkarması, Anadolu'da bir kimsenin kendisi hakkında başkalarının veya hasımlarının aleyhinde konuştukları anlamına gelir. Acele bir iş için gelen kişiye; "ateş almaya mı geldin" deyimi ve benzeri ateşe atfedilen unsurlar, eski ateş kültünün Anadolu Türkleri arasında devamını hatırlatmaktadır. (ed.)

110 Ruysbroeck, 255
111 Saskov, 38
112 Karjalainen, 503
113 Lehtisalo, Entwurf, 108
114 Pripuzov, Svedenija, 61
115 Sama, 61
116 Inostrantsev, 15

belirlenmiş bedeli ödemedikçe, gelinin evindeki ocağın ateşinden sigarasını bile yakamaz.[117] Teleütler ve Buryatlar yabancı bir kabileden, ancak hiçbir çare kalmamışsa ateşi "ödünç" alabilirler.[118]

Eski dönemlerde ateş yakmak zahmetli bir iş olduğu için, ocağın ateşinin sönmemesi ve sabah kolayca canlandırabilmek için ateş geceleyin küllerle örtülürek ciddi bir çaba harcanırdı. Yakutlar bunun için "ateşin uyuması" ifadesini, Buryatlar da bir bilmecelerinde geçen "üstü gümüş, içi altın" ifadesiyle üstü örtülen ateşi kastederlerdi.[119] Ocaktaki ateş her hangi bir sebepten sönecek olduğunda, komşulardan ateş alınırsa da, ateşin sönmesi genel olarak uğursuzluk, canlı ve devamlı olması da bütün aile için mutluluk ve şans anlamına gelir. Altay Tatarları yeni evlilerin evine tahta getirip, bunu ocağın üstüne koyarken "ateşin hiç sönmesin" dileğinde bulunurlar,[120] çocuğu olmayan bir Buryat "Ocağımın ateşi sönüyor" diye şikayet eder.[121] Kafkas halkları arasında düşmana söylenebilecek en kötü beddua "ocağının ateşi sönsün"[122] şeklindedir.[*]

[*] Anadolu'da benzeri şekilde en kötü beddua "ocağın sönsün" veya "ocağın batsın" şeklinde olurken, herhangi bir şekilde evi (ailesi) dağılan kimse için kullanılan deyim de "ocağı söndü" şeklinde geçer. (ed.)

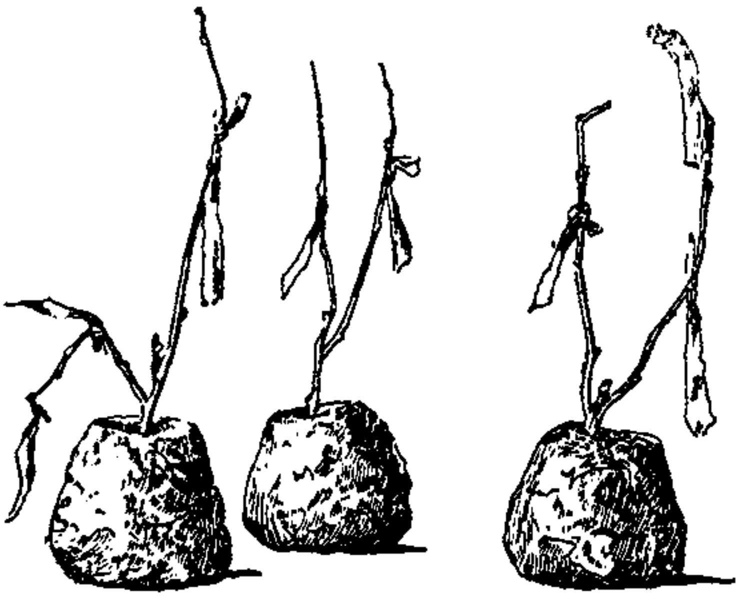
Altay Tatarları ve Buryatların eski geleneklerinden biri de, bir yerden bir başka yere göç edecekleri zaman ocağın küllerini de yanlarında taşımalarıdır. Böylece yeni gittikleri yerde eski ateşi tekrar yaktıkları gibi, (Anlaşılacağı üzre burada da ailenin devamlılığı sağlanmış olur) yeni bir eve geçileceği zaman da ateş aynı şekilde bir evden diğerine taşınır. Ailenin en yaşlısı, bir küreğin üzerine konmuş olan korları yeni eve taşır ve "ateş ana"ya edilen dualar eşliğinde yeni evin ocağına koyar. Erkek kardeşler evlerini ayıracak olduklarında, eski ateş ailenin genç erkeğinde kalır ki,[123] bu geleneğin kökeninde, Ruysbroeck'in eserinde de anlatmış olduğu gibi "aile ocağının (evinin) evin en genç oğluna miras kalması" geleneğine dayanır.[124] Ama bunun yanında, baba evinden ayrılan oğulların ocağın ateşinden almalarına ilişkin benzeri geleneklere İdil boyu Fin halklarıyla, İndo-Cermen halkları arasında da rastlanır. Buryatlar,

---

[117] Dyrenkova, Kult ognja, 67
[118] Serosevskij, 666
[119] Dyrenkova, Kult ognja, 66-67; Petri, Star, vera, 27
[120] Hudjakov, 1:35; Potanin, OtSerki, IV, t 1.
[121] Potanin, Otserki, II, 115; vrt. IV, 30
[122] Sama, IV, 28
[123] Hristianskij Vostok, V, 3, 174
[124] Dyrenkova, Kult ognja, 67;Petri, Star. vera. 28

kurban törenlerinden dönerken, tören ateşinden bir parça alır ve evlerindeki ocağa koyarlar.[125]

Ateşe sunulan kurbanlar hakkında ise bahsedilecek çok şey vardır. Aileye dışarıdan katılan biri, öncelikle ateş için bir kurban vererek, ateşi kendi ocak ateşi olarak kabûllenmelidir. Orta Asya'nın bir çok yerinde, gelinin evlenirken kocasının evine bir kurban vermesi geleneği vardır. Torgutlar ise, eve gelen gelin ateşe doğru üç defa eğilip, ateşe tereyağı ve yağlı başka yiyecekler sunmak zorundadır.[126] Genç kadın ocağın önüne serilen bir keçe örtünün üzerine oturup, ona verilen yağlı yiyecek maddelerini üç defada ateşe atar.[127] Teleütler ise, geline eşlik eden refakatçilerle ocaktaki ateşin üzerine alevler bacaya çıkana kadar tereyağı dökerler. Teleütlerdeki evlilik töreninin ilginç ritüellerinden biri de, evin ocağını temsil eden, içleri oyulmuş üç adet taş ocağın dibine yerleştirilir. Bunların içleri beyaz ve kırmızı kurdelelerle süslenmiş söğüt dalları ve tereyağı ile doldurulmuştur (resim 26).

(resim 26)
Teleütlerin ateşe sunmak için yaptıkları temsili "ocaklar", Dyrenkova'nın anlatımlarından.

[125] Huysbroeck, 153
[126] Potanin, Otserki, lV, 84
[127] Ivanovskij, Mong.torgouty, 18; vrt. Banzarov, 23

Bu taşlar sadece evlilik ve kurban törenlerinde kullanılır, onun dışında evin ocağının arkasında muhafaza edilir ki, bu üç taş, aile evinin ilk ocağını temsil eder.[128] Buryatların dualarında "üç ocak taşı"ndan bahsederler ve üç köşeli ocak Teleütler için kutsaldır.[129] Altay Tatarlarında ise, gelinin saç örgüleri çözülürken, damadın akrabalarının ateşe at yağı atmaları ve ateş harlandığında dualar ederek, ocağın etrafında üç defa dönme geleneği vardır. Bu ritüel, gelini artık yeni ocağına teslim ettikleri ve onun için mutluluk ve zenginlik, ahırlarının yeni hayvanlarla, evinin de çocuklarla dolup taşma temennilerinin ifadesi olup, ancak bundan sonra genç kadın ailenin bir üyesi sayılır ve artık o da ocak ateşine sunu yapmaya hak kazanır.[130] Bazı yerlerde gelin, kocasının evine girdiğinde ocağın önünde yere kadar eğilir ve geline "ocağının ateşi asla sönmesin" dileğinde bulunulur.[131] Bir başka geleneğe göre de damadın evine gelen gelin, ilk olarak ocağa bir parça tereyağı veya üç ağaç parçası atıp, ateşe üfler.[132] Goldelerde gelin eve girdiğinde, ateşe öğütülmüş buğday, damıtılmış içki ve tütün atarken; "Ateş ana, gelinimize güzel bir hayat ver, bol çocuk ihsan et" diye dua ederler.[133]

Bazı halkların geleneklerinde ateşe düzenli şekilde bir şeyler sunulduğu görülür. Meselâ, bazı Altay halkları ve Moğollar, her yemeğin ilk lokmasını ve içeceğin ilk yudumunu ateşe sunarken, Teleütler, yeni ay doğduğunda ateşe tereyağı dökerler.[134] Buryatların inancına göre, inançlı kişiler bir şeyler yiyip, içerken bundan bir parçasını ateşin ruhuna sunmalıdırlar. Teleütlerin inancına göre, bir kişi içki içerken, bundan birkaç damlasını ocağa dökmeli, eğer et yiyorsa bir lokmasını veya eğer bir kuzu kurban ettiyse, kafa derisinden kestiği üçgen şeklinde bir parçasını ateşe atmalıdır. Kurban törenlerinde de bir parça et, ocakta kurban etinin pişirildiği tencerenin altına konarak yakılır.[135] Moğollar ve diğer Orta Asya halklarında ateşe gündelik sunular sunma geleneği vardır.

---

128 Potanin, Otserki, IV, 34
129 Sama, IV, 30; Dyrenkova, Kult ognja, 68
130 Haptajev, 66; Dyrenkova, Kult ognja, 63
131 Dyrenkova, Kult ognja, 68
132 Verbitskij, 82; Potanin, Otserki, IV, 34
133 Serosevskij, 666; Maak, Vilj, okrug, III, 95; vrt Tretjakov, 184
134 Lopatin, 155
135 Dyrenkova, Kult ognja, 71

Yakutlarda ev halkı tarafından gündelik hayat içinde ocak ateşine gösterilen ihtiram ritüelleri yeralır. Yemek saatlerinde özellikle de akşam yemeklerinde, geleneklere uygun olarak ateşe yiyecek ve içeceklerden bir parça atılır ve bu sunu yapılmadan yemeğe başlanmaz, zira inanışa göre yemeğin "ilk lokma, ilk kaşık veya ilk yudumu" ateşe aittir. Başka Tanrılara şükran sunulurken de, ocak ateşi ihmal edilmez ve damıttıkları içkilerin ilk damlalarıyla,[136] Soyotelerde görüldüğü biçimiyle içilen içeceğin ilk yudumu ateşe verilir.[137] Goldeler, evde olduğu gibi, ava çıktıklarında da ateşe sunu yapıp, pişirdikleri yemeğin ilk birkaç parçasını ateşe atarlar.[138]

Başka vesilelerle de ateşe sunuda bulunulur. Meselâ Yakutlar, herhangi bir hastalığın ateşten kaynaklandığını düşünürlerse, ateşin ruhuna bazı sunularda bulunarak yatıştırmaya çalışırlar.[139] Kazan Tatarlarının inanışlarına göre, ateşe tüküren çocuğun ağzından sarı köpük gelirse, ev ahalisi hiç bir şey söylemeden ateşin yanına gidip, ateşe bir miktar tereyağı dökmelidir.[140] Yakutlar, ateşin şehadetine yemin ettiklerinde veya evcilleştirmek üzere evlerine yeni bir hayvan getirdiklerinde ateşe sunuda bulunurken,[141] kadınları da yeni doğan çocuk için verilen yemekte "ateşe de bir şeyler vermek lâzım, yoksa başımıza belâ gelir" sözleriyle, ateşe tereyağı ve içki dökerler.[142] Evlilik sebebiyle yapılan sunulardan daha önceki sayfalarda bahsedilmişti. Altay bölgesinde gelin için verilen başlık parasının ödenmesi esnasında da ocak ateşinin özel bir yeri olup,[143] gelin kocasının evine giderken, baba evindeki ocak ateşiyle özel bir merasimle vedalaşır.[144]

Bazı durumlarda ateşe kurban da sunulur. Dörbörtler, yurtlarının (çadırlarının) Doğuya bakan tarafında yere serdikleri keçe bir örtünün üzerinde bir koyun veya kısrak –ama kesinlikle dişi bir hayvan- kurban ederler. İnanışlarına göre annesi, babası veya kardeşini

[136] Tsybikov, 63; Saskov, 38; Petri, Star. vera, 28; Hangalov, Nov. Mater., 107-108

[137] Prikionskij, Tri goda (ZSt 1890), 170; (ZSt 1891), 61

[138] Potanin, Otserki, IV, 91-92

[139] Lopatin, 233

[140] Saskov, 38

[141] Koblov, Mifologia, 44

[142] Saskov, 38; Ionov, Duh-hozjain, 19-20

[143] Trostsanskij, 178.

[144] Dyrenkova, Kult ognja, 68.

kaybetmiş bir kişi kurban kesemez.[145] Soyote ve Altay Tatarları üç yılda bir yerine getirdikleri[146] gelenekleri arasında, ocak ateşi için kurban kesme geleneğine sahiptirler. Kudinsk Buryatlarıysa, kurban törenini yurt içerisinde sunulan kurban parçalarını üç ocak taşının üzerine koyarak[147] yerine getirirler.

Buryatların zaman zaman çok özel törenlerle ateşe ibadet ettikleri de vakidir. Bu törenler esnasında, ocağın etrafına bir ip çekilip, ip yurdun (çadırın) dört direğine bağlanarak, bu ipe muhtelif renkte bez ve kurdeleler asılır. Bu renkler yönlere göre değişir, ocağın sağ yanına beyaz, soluna mavi, kuzeyinde kırmızı kurdela yeralır. Güney yönüne asılan kurdela rengi hakkında ne yazık ki malûmat yoktur. İbadet törenine, beyaz bezlerden birinin üzerine bir insan sureti resmedilmiş beyaz bir beze küçük yay ve ok asılarak başlanır. Kurban edilecek koyun veya kısrak, çoğunlukla çadırın içerisinde kurban edilir. Bunun dışında ocağın ruhuna üzerine renkli kurdeleler ve üç bakır parçası takılmış bir ok sunulur. Bu ok, törenin bitiminden sonra yurdun (çadırın) duvarında, Buryatların kendi kutsal Tanrı resimlerini –Ongonlarını- sakladıkları yerde muhafaza edilir. Kurban edilen hayvanın ön tarafı ateşin ruhuna sunularak, dua edilip, kurbanın kabûlü dileğiyle son bulur. Kurban ayinlerinde uygulanan ve çok nadir rastlanan bir başka ritüel de, törende bulunanlardan birinin elinde bir bıçakla kapı ile çadırın ön direği arasında durup; "yukarı çıkmak istersen, sana izin vermem, aşağı inmek istersen, sana izin vermem, kapıya gitmek istersen, sana izin vermem" diye bağırarak, bıçağı çadırın ön direğine saplamasıdır.[148] Bu tören hakkında bilgi veren kişi, bu ritüelin ne anlam ifade ettiğini belirtmemiş olmasına rağmen, muhtemelen ateşi zaptetmek ve gitmesini engellemek maksadı taşıdığı anlaşılmaktadır. Ateşin, ne çok fazla harlanıp yükselmesine, ne de geçip sönmesine izin verilmediği gibi, aynı şekilde çadırın dışına doğru yayılması engellenir ki, bu ritüel de bununla ilgili olsa gerektir. Ateşi yatıştırıp, sakinleştirme çabası, Norveç'te rastlanan bir geleneği hatırlatmakta, buna göre, üç kral yortusundan sonra kutlanan "Ateş Bayramında", evin hanımı ateşin şerefine kadeh kaldırıp, içtikten sonra, kadehdekinin birazını ocağa dökerek; "bu yüksekliğe kadar

---

145 Tsybikov, 64

146 Potanin, Otserki, IV, 89

147 Sama, l V, 78; Dyrenkova, Kult ognja, 67

148 Agapitov ja Hangalov, 4, 6

ateşim, daha yükseğe değil"[149] biçiminde temennide bulunur. Buryatlar ateş için kurban verdiklerinde, üç gün üç gece boyunca yurttan (çadırdan) dışarı süt ve ateş çıkartmazlar.

Yukarıda değinildiği üzere, ocağın etrafına asılan bez ve kurdelelerin renkleri dört ana yönü ifade etmektedir. Bundan hareketle, bir kurban sunağı işlevi de gören evin ocağının aynı zamanda "dünyanın göbek deliği" veya "dünyanın merkezi"ni ifade ettiği anlaşılır ki, muhtemelen bu inancın kökeni, ateşin ruhuna adanmış olan ok motifiyle, Hindistan'a dayanmasıdır. Bir başka Buryat ayininde, (Alarsk bölgesi Buryatlarında) ateşe sunu yapılan törenlerde yine bir okun varlığına rastlıyoruz. Bu törende, içine bir okun konmuş olduğu kaymak dolu bir kap, tören boyunca ocağın yanında durur. Kaymak, töreni takip eden üç gün içerisinde yenirken, ok kabın içerisinden hiç çıkartılmaz. Geleneklere göre bu üç gün içerisinde yurda (çadıra) dışarıdan hiçbir şey, hâtta su bile giremez ve dışarı hiç bir şey çıkartılmaz. Eğer kurban töreni düzenlenecekse, öncelikle yurdun içinde bir yabancıya ait herhangi bir şeyin olup olmadığına dikkât edilip, böyle bir şey varsa, bu eşya hemen sahibine iade edilir. Buryatlar bunu; "yabancının kendi eşyası sanarak, o yurda ait bir şeyi yanlışlıkla alıp gitmesini önlemek" olarak açıklarlar. Çoğunlukla yurtta kurban töreni düzenleneceği zaman, o yurtta herhangi bir eşyası olanın törenden önce gelip eşyalarını almaları için önceden herkese haber verilir.[150]

Buryatların bu ve benzeri törenlerde yer verdikleri bu okun ne ifade ettiğini, ne yazık ki bize anlatılan tanıklıklardan öğrenememekle birlikte, ateş ruhunun resminin olduğu beze asılan ok ve yay, aklımıza Hind mitolojisindeki ateş tanrısı Agni'yi ve onun ok ile yayıyla, bu okların ateşten fırlayan kıvılcımları temsil ettiğini akla getirmektedir. Bu noktada Buryatların ateş kültünde, yabancı kültür öğelerinin bulunması şaşırtıcı görünmemektedir.

Moğolların da senede en az bir defa –genelde sonbaharda- ateşe bir koyunun iç organlarını kurban ettikleri dua etmesi için bir de "Lama" çağrıldığı, Lama "Ateş kitabından" dualar okurken, çocuklar da dua süresince ateşe tereyağı atıp; "khurui, khurui!" diye bağırdıkları,[151] keza evlilik kutlamasında "Ateş ana"ya sarı başlı bir koyun kurban edil-

---

149 Sama, 38.

150 Visted, Vor garmle bondekultur (Kristiania 1923), 242

151 Potanin, Otserki, IV, 91.

diği[152] anlatılır. Soyoteler ise, ateşe alaca renkli bir keçi kurban ederler.[153] Ancak en yaygın ibadetler, ateşe tereyağı ve eritilmiş iç yağı sunulması olup, bunun sebebi de ateşin kendi yanışını harlayacak ve parlatacak kurbanları daha çok tercih ettiğine inanılmasıdır.

Ateşe yönelik sunulanlar sadece bunlardan ibaret değildir. Başka bir tanrıya sunulmuş veya adanmış şeyler de ateşe atılabilir. Meselâ Beltirler, Gök Tanrı'ya beyaz bir hayvan kurban ettiklerinde, bu hayvanın kemiklerini ve artıklarını hâtta derisini ve kurban etinin üzerinde parçalanmış olduğu tahtalar ateşe atılırken,[154] Orta Asya ve İdil havzasında bazı Türk kabileleri arasında, Gök Tanrı'ya verilen kurbanın tamamı ateşte yakılır. Görüldüğü üzere, başka tanrılara sunulan kurbanlar bile ateş aracılığıyla sunulmakta, sunulmasa bile, ateş her halûkarda kendi payını almaktadır. Burada hâkim olan; "eğer ateşin yardımına güvenmek istiyorsan, ateşi de unutmamalısın" fikridir. Yakut halk inançları üzerine araştırma yapanlardan Priklonskij'nin ifadesiyle ateş, burada tanrıların kendilerine sunulanları aldıkları bir kapı veya geçit hüvviyetindedir.[155]

Arktik bölge halkları için ateşin bu tarz "kurbanların yerine ulaşmasında aracılık" işlevi yoktur. Buna Turhansk bölgesindeki Tunguzları da dahildir. Bu bölgede ateş, çok daha basit bir anlam ve işlev üstlenir. Kurban edilen hayvanın artıkları, av etinin kemikleri veya ölülerin bedenleri koruma ve muhafaza etme amaçlı olarak yakılır. Daha çok İdil boyu halkları arasında görülen kurban veya sunuların ateşe atılması geleneği, muhtemelen Hind-İran kökenli bir geleneğe dayansa gerektir. Bu halklar arasında, meselâ Semitler arasında ateşin çok eski çağlardan beri çok önemli bir yeri vardır. Anlatılanlardan yola çıkarak, Sibirya'nın Arktik bölge halklarının ateşe kutsallık atfetmedikleri ve ona sunular yapmadıkları anlamı çıkartılmamalı, ancak kesin olan bir şey varsa, o da bu halklarda ateş için özel olarak hayvan kurban etme geleneğinin olmamasıdır.

Bu konuda çalışan bazı araştırmacılara göre evdeki ocağa atfedilen kutsallık ve ateşe yapılan kurban ve sunuların "ölüler kültü" ile bağlantılı olduğunu ileri sürmektedirler. Buna istinaden, ocak aslında ailenin kendi ölmüşleriyle bağ kurdukları bir sunaktır. İzlanda

---

152 Sama, II, 91

153 Banzarov, 25

154 Potanin, Otserki. IV, 80

155 Majnagasev, 98; vrt. Dyrenkova, Kult ognja, 71

dilinde "ocak" anlamına gelen "aare" kelimesiyle, Latincedeki sunak anlamına gelen "ara" kelimesi neredeyse aynıdır. Bu konuda dikkât çekici bir başka husus da, ocağın aileyi birleştiren ve tanımlayan bir bağ olması, bazı İndo-Cermen halklarında görüldüğü üzere, ocağın bütün soyu, hâtta kabileyi tanımlayan kutsal merkez konumunu temsil etmesidir. Ocağın, bir aileyi veya aynı atadan gelen bir soyu birbirine bağlayan bağ oluşturması ve ona aynı zamanda "ölüler kültü"ne ilişkin özelliklerin atfedilmesi durumunda, ateşin kendisine tapılan bir nesne hâline dönüşmüş olması gayet akla yatkındır. Yukarıda aktardığımız geleneklerden birinde, yakın akrabasını kaybetmiş kişilerin ateşe kurban vermelerinin yasak olduğundan bahsetmiştik. Altay Tatarları eğer kulübede bir hasta varsa, ateşe kurban vermezler.[156] Sözkonusu bu mutalar ve bazı gelenekler, ateşin kutsallığının bozulmasından duyulan korkuyu, dolayısıyla "ölüler kültü" bağlantısını ortaya koymaktadır. Nitekim, yapılan duaların sözlerinden "Ateş ruhu" adı altında, aslında ateşin kendisinin kişileştirilmiş olduğu görülebilmektedir. Kişileştirilen bu ateşin, Moğollar ve Altay Tatarlarında "Ateş Ana"[157] adıyla anılması ve yine Altay Tatarlarının kullandıkları, "otuz başlı ateş ana" veya "kırk başlı bakire ana" ifadeleri bariz şekilde ateşin alevleri yanında, bir çok halkın inancı arasında görülebilen dişi bir varlığa işaret etmesidir. Teleüt inançlarında, her ocağın kendi "ateş ana"sı (Od änä) vardır.[158] "Ateş ana" kavramı, Çuvaşlarda ve İdil havzasının Fin kökenli halklarından Vogullar arasında "ateş kızı", Ostyaklar "ateş kızı" veya "ateş ihtiyarı",[159] Jurak Samoyedleri ise, çadırlarını koruyan ev ocak üzerinde yaşayan "Ateş nine" veya "Ateş ihtiyarı" adını verirler.[160] Ateşin alevlenmesi, onun hareket etmesidir. Buryatların ateşe dişi kurbanlar (koyun, kısrak v.s.) vermeleri de, ateşin dişi bir varlık[161] olarak algılanmasına işaret eder.

Cinsiyet belirtmeyen ifadeler-meselâ ateş ruhu (Od äzi) ifadesikullanıldığında bile, yine de bu varlığın aslında ateşin kişileştirilmiş hâli olduğu bellidir. Buna örnek olarak Yakutların "Ateş ruhunu" (Uod iččitä) gösterebiliriz. İnanışa göre, bu ruhun nefesi dumandandır, isli

---

156 Prinklonskij. Tri goda (ZSt 1891), 61
157 Potanin, Otserki, lV, 90
158 Banzarov, 25; Radloff, Aus Sib. II, 29; Dyrenkova, Kult ognja, 64, 74
159 Dyrenkova, Kult ognja, 64
160 Magnitskij, 68; Holmberg, Tshcrem. uskonto, 53, 54
161 Karjalainen, 422

bir yatağı, korlaşmış kömürlerden yastığı ve küllerden de örtüsü vardır ve odunla beslenir"[162] Buryatların ateş ruhu da (Gali edžen) aynı şekilde kişileştirilmiş ateşi ifade eder.[163]

Yakutlar, ateş ruhunun insanlara rüyalarında görünebildiğine, iyi beslenen, ateşe sunulu evlerin mutlu olduğuna, sunu yapmanın ihmâl edildiği evlerinse, zayıf ve çelimsiz olduğuna, ateşe az odun atan ev sahiplerininse lânetlendiğine inanılır.[164]

Yakutlar arasında kayda geçirilen bir efsanede ateş ruhu, erkek çocuğu suretinde görünür. Efsaneye göre bir adam girdiği bir evde, evin hanımının geleneklere riayet etmeyip, ateşi hiç beslemediğini görür. Bu sebeple adam, yemek esnasında yemekten bir kaşık da ateşe atar. Akşam yemeği yenip, herkes yatmaya gittikten sonra adam bir ara uyanır ve ocağın başında zayıf, çelimsiz bir erkek çocuğunun durduğunu görür. Çocuk kendisine kaderinden şikayet ederek; "burada çok güçten düştüm, hep aç kaldım, sen bana burada yemek veren ilk kişisin. Seni ödüllendirmek istiyorum. Bir an önce buradan ayrıl ve neler olacağına bak" demesi üzerine, adam korkuyla evdekilerle vedalaşıp hemen ayrılır. Geri dönüp eve baktığında evin alevler içinde yandığını görür.[165]

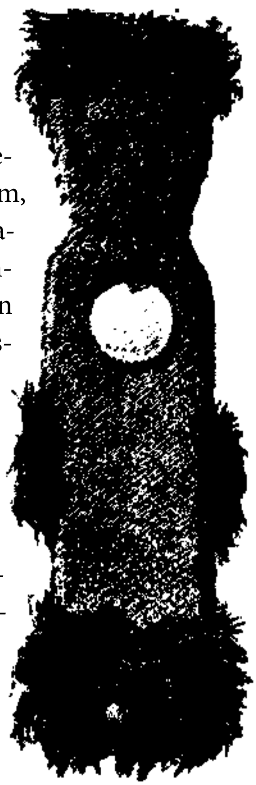
Bir Buryat efsanesi de iki ateş ruhu üzerinedir. Bunlardan biri, fakir bir evin ruhudur ama iyi beslenmiş ve güçlü kuvvetlidir, diğeriyse zengin bir evin ruhu olmasına rağmen zayıf ve mutsuzdur. Zengin evin ruhu, diğerine ziyarete gittiğinde aralarında sohbete başlarlar ve fakir evin ruhu, diğerine neden böyle kötü göründüğünü, neden bir gözünün eksik olduğunu sorar. Diğeri, zengin ama cimri bir evde yaşadığını, ev sahibinin ona bakmadığını hâtta ocağı sivri cisimlerle karıştırarak bir gözünü kör ettiğinden yakınır. Bu sebeple evin efendisini cezalandırıp, evini yakmayı düşündüğünü söyler. Fakir evin ruhu, zengin evin efendisinin kendilerinden bir hayvan ödünç aldıklarını ve eğer evi yakacaksa, bu hayvanı korumasını rica eder. Hemen o gece zengin adamın evi yanar ve yangından geriye sadece fakir evden ödünç alınan hayvan kalır.[166]

---

162 Lehtisalo, Entwurf, 108-109
163 Gorohov, Yryn uolan, 44
164 Agapitov ja Hangalov, 4, 29; Petri, Star. vera. 26
165 Pripuzov, Svedenija, 61
166 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1890), 170

Ateş ruhlarının birbirleriyle görüşüp, sahipleri hakkında konuşmaları ve şikayet etmelerini konu alan efsaneler sadece zikredilen bu halklarla sınırlı değildir. Fin kökenli halklardan Ostyaklar da, "Ateş kızları" görünür hâle gelerek, kendi evlerinde nasıl muamele gördüklerini ortaya koyarlar.[167] Samoyedler veya Ruslar gibi başka bir çok halk arasında rastlanan bu efsaneler, ocak ateşinin bakılması ve iyi beslenmesi gereken canlı bir varlık olarak tasavvur edilişine dayanır.[168] Bir yangının çıkışından önce, "Ateş ruhu"nun insanlara özellikle görünüp, onları bu konuda uyardığına dair inaç şekli, Yakutlarda "gri" bir yaşlı adam suretinde, [169] Buryatlarda kızıl veya kırmızı kıyafetli bir ihtiyar adam, [170] Goldelerin "ateş ana"sı (Tadzja mama) kırmızı kıyafetli, [171] Samoyedlerdeyse kırmızı renkte veya kırmızı kıyafetlere bürünmüş[172] şekilde tezahür eder. Hiç şüphesiz ki, Avrupa halklarının efsanelerinde görünen, ocağın yanında yaşayan kırmızı başlıklı "Ev ruhu" da, aslında "Ocak ruhu"/"ateş ruhu" inanışından türemiştir. Teleütlerin bir duasında ateş ruhu "yeşil elbiseli ateşte iken yeşil, kırmızı elbiseli ateşte iken de kırmızı" olarak ifade edilir.[173]

Bazı bölgelerdeki Buryatlar, "Ateş ruhu"nun resimlerini yapıp, bunu ocağın yakınına yerleştirdikleri küçük bir kutuda muhafaza ettikleri gibi, Balagansk bölgesinde görülen biçimiyle böylesi iki tane figür bulunmaktadır. Bunlar ahşap üzerine kırmızı bir bez kaplanarak yapılmış, gözleri siyah renkli cam boncuklardan, kol uçları ve etek uçları kuzu yününden yapılmış, insanı andıran figürler olup, bir tanesine "Ateş beyi", diğerine de "Ateş kadını"ismi verilir. Kadın figüründe göğüs uçlarını ifade eden boncuklar ve göğsünde metal bir süs eşyası görülür[174] **(resim 27)**.

(Resim 27)
Dişi ateş cinini ifade eden bir Buryat figürü

Bu resimlerde kullanılan kırmızı ateşin kor hâlindeki kömürlerini, siyah da küllerini ifade eder.

---

[167] Agapitov ja Hangalov, 5-6
[168] Karjalainen, 422
[169] Lehtisalo, Entwurf, 109, EO 1891, 3, 227
[170] Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 61
[171] Agapitov ja Hangalov, 30; Petri, Star. vera, 26
[172] Lopatin, 233
[173] Lehtisalo, Entwurf, 109
[174] Dyrenkova, Kult ognja, 74-75

Erkek ve dişi cinsiyetli "Ateş ruhu" figürleri yapan Buryatlar, dualarında ateşin erkek ve dişi efendilerini anarken, Çuvaşlar kurban dualarında "Ateş ana" ve "Ateş baba" ifadelerini beraber kullanırlar.[175] Bir kutsal varlığın her iki cinsiyeti ifade edecek şekilde iki kişi olarak tasavvur edilmesi, çeşitli coğrafyalarda örneklerine rastlanması, dinler tarihinde nadir görülen bir şey olmamakla birlikte, Buryatların yaşadıkları bölgelerde çoğunlukla, her ocağın içinde yaşayan cinsiyetsiz bir "ateş ruhu"ndan (Gali edžen) bahsedilir.

Kuzey Sibirya halkları ateşe verecekleri sunuları sessizlik içerisinde ateşe atarlar. Moğolların evlilik törenleri esnasında ocağın yanında ettikleri dualarda görüldüğü gibi, Orta Asya halkları arasında ateş kültünün kendine ait aşağıda örneğini sunduğumuz duaları vardır: "*Ateş Ana, ateşin kadın efendisi; Hangay Han ve Burkhatu Han dağlarının tepesindeki ulu karaağaçlardan gelen! Yeryüzü ve gökyüzü birbirinden ayrıldığında doğan sen. Ötüken Ana'nın izlerinde görünen sen, Tengri Hanların yarattığı sen. Senin baban demirdir, annen çakmaktaşı, ataların ise karaağaçlardır. Senin parıltın gökyüzüne kadar çıkar ve yeryüzünün içine kadar girer. Tanrıların yarattığı ve "Uluken Beyi"nin beslediği sen. "Od" Tanrıça, sana sarı tereyağı ve sarı başlı koyun kurban ediyoruz. Sana, "ateş ana", kaplar dolusu içki, avuç dolusu yağ sunuyoruz. "Bey"in oğlu (damat) ve "beyin kızı"na (gelin) ve düğündeki herkese mutluluk ihsan et*"[176]

Bu Moğol duasında, Türk-Tatar dillerinden geçme ateş anlamına gelen "od" kelimesinin geçiyor olması dikkât çekicidir. Banzarov, Moğollardaki ateş kültünün Türkler kanalıyla İran'dan geldiğini öne sürer. Her ne kadar meselâ Buryat ateş kültünde Hind etkisi görülürse de, Moğollar için bunun geçerli olması da mümkündür. Buna ilâve olarak, Çinlilerin de "sari elbiseli" bir ateş ruhu için sunu ve kurban törenleri düzenledikleri bilinmektedir.[177] Ateş kültünün bütün Asya'da ne derece yayılmış olduğuna dair bir başka örnekse, Sibirya'nın en uç noktasında yaşayan Çukçelerin de ateşe sunu yaptıklarını gösterebiliriz.[178]

---

175 Agapitov ja Hangalov, 29-30

176 Magnitskij, 68; vrt. Dyrenkova, Kult ognja, 62

177 Banzarov, 25

178 Popov, Kitajskij panfeon, 26 s.

Kutsal (Tanrı) Bir Varlık Olarak Yeryüzü

Beltirlerin kurban dualarında hem "mavi gök" hem de "kara (yağız) yeryüzü", ilâhî varlıklar olarak geçerken,[179] aynı şekilde bazı Moğol efsanelerinde de "mavi gök" ve "kahverengi yeryüzü" birbirleriyle bağlantılı olarak anılırlar. Orhun yazıtlarında da yukarıdaki "göğün babamız, aşağıdaki yeryüzünün de anamız olduğu" yazılıdır. Bu ifadeler ve bununla beraber Çin filozofu Wu Wang'ın Sju King adlı eserinde kullandığı "Gökyüzü ve Yeryüzü bütün varlıklar için baba ve ana gibidir" ifadesi, gökyüzü ve yeryüzü arasında bir evlilik ilişkisinin olup olmadığı konusunda açık bir bilgi vermemektedir.

Moğolların yeryüzü tanrısını tanımlamak için kullandıkları ve eski Türk yazıtlarında Ötüken olarak geçen "Ötüken", aslında Moğolların eski anavatanlarını ifade etmektedir.[180] Yukarıda bahsi geçen ve ateş kültüne ait olan duada, "Ötüken ana" dişi bir varlık olarak geçmektedir. Ancak bazı araştırmacılar, "Ötüken Ana"nın Marko Polo'nun bahsetmiş olduğu ve insanlara sığır ve toprak ürünlerini veren yeryüzü Tanrısı "Natigai" olduğunu iddia ederlerse de,[181] Marko Polo'nun hatıralarında, Natigai'nin karısı ve çocuklarıyla birlikte temsili resimlerinin bütün çadır duvarlarında yer aldığını anlatması, kasdedilen şeyin tam olarak ne olduğu konusunda bazı tereddütler barındırmaktadır.

Moğolların anavatanlarını ifade eden bu tanrıyı resmettikleri bir resme ise hemen hemen hiç rastlanmaz. Moğolların halk şiirlerinde "altın"[182] sıfatıyla andıkları bu "Ötüken Ana"yı hangi dönemde ve nasıl tanrılaştırdıkları bilinmemektedir. Muhtemelen bu da kurban törenlerinde adların "Ötüken Ana"[*] ile beraber anılan kutsal dağ ve ırmakların tanrılaştırılmalarıyla aynı sebeplere dayanmış olsa gerektir. Bu kutsal dağlar arasında Kuzey Moğolistandaki Burkhan Haldan-Cengiz Han'ın atalarının bu dağın eteklerinde yaşamış olduğuna inanılır- ve Hangay Han dağları ile Selenge ırmağı sayılabilir.[183] Çinliler de benzeri şekilde atalarının yaşamış olduklarına inandıkları bazı dağ ve nehirleri kutsal addederler.

[*] Ötüken aynı zamanda Türklerin orjini olduğu dikkâte alındığında, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda batılıların Türk yerine Moğol veya Türkleri Moğollarla aynı adla sınıflandırmaları, hangi mit veya inancın gerçekten kime ait olduğunu zorlaştırmaktadır (ed).

---

179 Bogoraz, Otserk, 49 s.
180 Majnagasev, 99-100
181 Thomsen, 20, 152, 167
182 Marco Polo, 219
183 Banzarov, 17

Eski Türk yazıtlarında geçen kutsal "Yär sub" (kutsal ülke ve su)[184] olarak ifadelendirilen yer de, muhtemelen anavatan olmalıdır, zira bugün bile burası Altay halkları arasında kutsal olarak kabûl edilmektedirler. Teleütler, "çok eski zamanlardan beri ülkemize, suyumuza (Yär sub) ve gök yüzüne taptık" diye anlatırlar.[185] Radloff, bu "Yär sub" terimiyle, Mordo Han veya Abakhan Han; Abakan nehrinin kaynağını, Altay Han; Katunya nehrinin kaynağını ve Kırgıs Han ise Yenisey'in kaynağını ifade etmekle,[186] bulunulan bölgeye göre anlam kazandıran muhtelif kutsal yerler arasındaki ilişkiye dikkât çekmektedir. Burada da "Yär sub" ifadesi, Moğolların "Ötüken"i gibi genel bir ifade olarak görünürken, tabii olarak bu belli başlı nehir veya dağların kutsiyetinin nereden geldiği sorusunu da akla getirmektedir. Çoğu zaman dağın kendisi "Han" olarak görülür. Meselâ bir şiirde "Altay Hanın sırtları kırbaç gibi kavisli" diye, Altay dağlarına methiyeler düzülür. Dağların eski dönemlerin kahramanlarının hatıraları ile özdeşleştirilmiş olduğu aşağıda naklettiğimiz bir şaman ilâhisinde şu şekilde yeralır:

Abakan'ın kahramanları,
Sizler, beyaz ipek elbiseli,
Sizler, kudretli al atların sırtında,
Gelin benim yanıma.
Mordo Han, kudretli efendi,
Abakan'ın kaynağında,
Bin zirveli dağın tepesinde oturan,
Sen, Mordo Han
Gel benim yanıma,
Han'ım, sözüme kulak ver.
Sen, altın çanlarla bezeli,
Sen altmış kahramanı mağlûp eden,
Sen ok atma yarışına davet eden,
Altay Han, kudretli Han
Gümüş çanlarla bezeli,
Kırk kişiyi mağlûp eden,
Güreşe davet eden,
Altay Han, kudretli Han
Okuyla demirleri delen,
Baba, Altay Han
Hiçbir atın sırtına almaya cesaret edemez,
Şarkılar söyleyerek benim yanıma gel[187]

---

184 Sama, 21

185 Thomsen, 144, 150

186 Radloff, Proben, I, 139, Sankari palaa "maahansa-veteensä" (SS 1887), 223

187 Radloff, Aus Sib. II, 7

Altay Tatarları arasında her soyun (kabile, boy, Altayca: "sök") kendi bulundukları bölgedeki dağ, deniz veya göllere kutsiyet atfetmelerinde ve buraların ruhlarının bütün bu bölgeyi koruduklarına dair yaygın bir inanç vardır. Anohin'in aktardığına göre bu kutsal yerlerin ruhlarına ya at kurban edilir, veya içine un karıştırılmış süt sunulur. Bu tören, Gök Tanrıya yapılan kurban töreni ile ilgili olarak hep ondan bir sonraki gün yapılır. Bugün bile bu mahallî ruhlara hayvan kurban sunma geleneği devam etmektedir. Bu mahallî ruhlar, ekseriya "Tanrının oğulları" arasında anılırlar. Altay Tatarları anavatanlarının kutsal yerlerine methiyeler okurken, çoğunlukla "yedi kapılı ülkem ve suyum" (Yätti äžikti järim sũm) ifadesini kullanarak, bunların hepsini birden anarlar.[188]

"Ülke ve su" ifadesi, aynı şekilde İdil havzası Çuvaşları tarafından da kullanılır.[189] Çuvaşların tanrılar panteonunda "toprak ana" ve "toprak baba"nın dışında; "sir šyv kudegen" veya "kten" adını verdikleri "yeryüzü ve suyun hâkimi" de yeralır.[190] Tavda Vogulları da, "toprak ve suyun adamı" adı verdikleri bir ruhtan bahsederler. Anavatan için "ülke ve su" ifadesinin kullanılması, İran etkisiyle gelmiş gibi görünmektedir. Vambery'nin dikkât çektiği gibi, bugün hâlen İran da herhangi bir bölgeyi, meselâ İsfahan bölgesini kastederken; "İsfahan'ın toprağı ve suyu" anlamına gelen "ab-i şak-i İsfahan" tabiri kullanılır.[191] Perslerin büyük imparatoru Kerkes'in Yunanlılardan tabiyetlerinin ifadesi olarak "toprak ve su" isteyişinin ne ifade ettiği buradan anlaşılmaktadır. Georgi, Tunguzların toprağın sunduğu her şeyi bir nimet olarak düşündüklerini aktarırken,[192] hiç şüphesiz Orta Asya göçebeleri de yeryüzünü bu şekilde kutsallaştırmışlardır.

Yakutların "yeryüzü Tanrısı"nın sadece bitkilerin büyümesini değil, aynı zamanda çocukların doğumuna da yardımcı olduğuna dair inançlarında,[193] şamanların; "An darkhan hatun" ifadesini kullanmaları (bu ifadedeki hatun kelimesi, kadın anlamına gelmektedir) bu tanrıyı dişi bir varlık olarak tasavvur etmiş oldukları sonucunu çıkartmak mümkündür. Yakutlar arasında yapmış olduğum çalışmalar esnasında

---

188 Sama, II, 31
189 Anohin, Materialy, 15-17
190 Magnitskij, 30, 48, 88
191 Tietosanakirja: Vogul. mytologia.
192 Vambery, Noten, 36
193 Georgi, Bemerkungen, I, 276

edindiğim bilgilere göre bu ifade, Yakutların "Doidu iččitä" veya "Sir iččitä" yâni "yeryüzünün hâkimi" olarak tabir ettikleri varlık ile aynı varlığa işaret etmektedir.[194] Bu "yeryüzü tanrıçası"nın resmi yapılmaz ve onun için kurban da kesilmez, ama her yıl Mayıs ayında ilkbaharı kutlayan Yakutlar, bir ineği bir ağaca bağlayıp, sırtından aşağı süt döktükten sonra onu serbest bırakırlar. Ionov'un aktardığına göre Yakutlar her ne kadar "Ot mas iččitä"(ağaç ve otların hâkimi) adını taşıyan özel tanrıları olsa da, ağaçları "Doidu iččitä"nin yarattığına inanırlar.[195] Bu iki tanrının birbirleriyle ne kadar iç içe geçmiş olduğunu bazı dualarda "Ot mas iččitä" ve "Doidu iččitä" ifadelerinin birbirinin yerine kullanılmasından anlıyoruz.[196] Priklonskij, "yeryüzü tanrıçası" olan "An doidu iččitä an darkhan hatun"un en güzel ağaçlarda oturup, bitkilere yeşilliklerini bahşettiğini anlatır.[197] Tarım ve çiftçiliğin bu coğrafyada nisbeten geç dönem geçim kaynağı olduğu gözönüne alındığında, "Ot mas iččitä" veya "Doidu iččitä"nın çiftçilerin kurban verdikleri bir nevi "Tarım tanrıçası" olmaması da anlaşılır bir şeydir. Buna mukabil, Balagansk bölgesinde yaşayan Buryatlar her sonbaharda, tarladaki işleri sona erdiğinde "yeryüzünün hâkimi"ne (Diada delke edžen) bir hayvan kurban ederler. Bu tanrıya yapılan dualarda "Daban Sagan nojon" diye hitap edilir ve Buryatlar bu tanrıyı kır saçlı yaşlı bir adam olarak tasavvur ederler. Bu tanrının eşi olan bir de ak saçlı tanrıça, "Däläntä sagan hatun" vardır.[198] Sadece belli bir bölgede tapınılan bu mahallî tanrılar veya ruhlar hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlı olduğu için bu tanrı ve tanrıçanın kökeni veya nereden gelmiş oldukları konusunda fazla bir şey söyleyemiyoruz. Yukarıda bahsi geçen kurban geleneğinin Buryatların dini inançları arasına girmesi, muhtemelen tarımın bir geçim kaynağı olarak ön plâna çıkmasından sonra gerçekleşmiş olmalıdır.

Yeryüzünün canlı bir varlık olarak tasavvur edilmesine ilişkin örnekler çok daha geri (ilkel) medeniyet seviyelerinden beri mevcuttur. Orta Asya göçebeleri de buna bağlı olarak, yeryüzünü incitecek herhangi bir davranışta bulunmaktan kaçınırlardı.[*]

[*] Eğer, burada medeniyet ölçüsünü sözün gelişi çevre ile uyum ve ihtiyacı olan kadarını kullanma anlayışı dikkate alınırsa, avcı veya çoban toplumun ihtiyacı dışında içinde yaşadığı tabiata karşı olan saygı ve hassasiyeti onu, hala günümüzde bile ulaşılamayan tabii bir medeniliğin zirvesine çıkarır. Zira, günümüzün en gelişmiş ülkelerinden sayılan İskandinav ülkelerinden taşın çatlayacağı yâni orjinalitesinin bozulacağı endişesiyle, dağlarda bir kaya üzerinde ateş yakmanın bile yasak olduğu hatırlandığında, yazarın ilkel-gelişmiş toplum tanımı da açık bir çelişki taşır. (ed.)

194 Trostsanskij, 47; Pripuzov, Svedenija, 62
195 Ionov, Duh-hozjain, 3 m. 5
196 Trostsanskij, 29
197 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 60
198 Hangalov, Nov. mater., 44

Soyotelerin inançlarında, toprağı keskin şeylerle kazmak veya yaralamak çok büyük bir günah kabûl edilir.[199] Bu değer yargıları göz önüne alındığında, göçebe halkların tarımla uğraşma fikrine çokta sıcak bakmadıklarını anlamak mümkündür.[*] Altay dağlarının avcı halkları, topraktan otların koparılmasını bir insanın saçlarının veya sakalının çekilip kopartılması kadar uygunsuz bir şey olarak kabûl ederlerdi.[200]

[*] Geçimlerini hayvancılığa dayalı çoban/göçebelikle temin eden bozkır toplumu için sürülerin otlama alanı olan meraların ne kadar değerli olduğu anlaşılabilir bir durumdur (ed).

Çuvaşlar ve Tatarlar Rusya'ya, kendilerine tamamen yabancı bir kültürün hüküm sürdüğü topraklara göç ettiklerinde, buralarda ana geçim kaynağı olan çiftçiliği benimseyerek, bazı tören ve kutlamaları çiftçilikle bağdaştırarak, Fin kökenli İdil boyu kabileleriyle Çuvaşlar da "Toprak Ana"ya kara veya humus rengi hayvanlar kurban etmeye başlamışlardır. Çuvaş gelenekleri arasında özellikle "toprak çalma" ritüeli bahsetmeye değer ilginçliktedir. Bu ritüelin gayesi, verimi yüksek olan bir tarlanın toprağını alıp, başka tarlalara dağıtmaktır. Bu törende, "Toprak Ana" için canlı bir damat seçilir ve bu damat kendine bir gelin arıyormuşçasına giyinerek, ortaya çıkar. Bu damat adayı genç ve güçlü erkekler arasından seçilir, çünkü "Toprak Ana"nın eşi olmak o kadar zor bir şeydir ki, bu görevi yerine getirenler nadiren ileri yaşlara kadar yaşarlar. Düğün alayı çalgılar ve şarkılar eşliğinde ilerlerken, gelinin alınacağı ve "Toprak Ana"nın damadının düğün alayının en öndeki kağnısının üzerine kaldırılacağı yere gelindiğinde bütün sesler kesilir ve herkes susar. Düğün konvoyundaki en yaşlı kişi söz alıp, gözlerini tarlaya dikerek; "zengin ve güzel gelin, genç ve yakışıklı bir damatla sana geldik. Servetinin fazlası ile büyük olduğunu biliyoruz, ama getirdiğimiz damadın da sana olan sevgisi en az o kadar büyük" demesiyle, damat toprağa doğru eğilirken, konuşmacı; "değerli gelin, sen de bizim damadımızı sev ve senden ricalarımızı kabûl et. Tarlalar ve çayırlar, ormanlar ve nehirlerde sahip olduğun her şeyi yanına al" dileklerini takiben, damat iyice yere eğilir ve alaydaki bütün arabalara tarladan humuslu toprak yüklenir, damat da ilk arabanın üzerine kaldırılır. Dönüş yolunda tekrar şarkılar söylenir, çalgılar çalınır, eller çırpılır ve sevinç çığlıkları atılır. Bu coşku, toprağın yayılacağı tarlalara gelene kadar sürer. Buraya gelindiğinde damat, elindeki kürekle önce kendi bulunduğu kağnının, sonra da diğerlerinin önünde durarak geline şu sözlerle hoş geldin der: "Değerli gelinim,

199 Olsen, 143
200 Potanin, Otserki, II, 98

hoş geldin. Seni, altınlardan da, hayatımdan da çok seviyorum. Benim aşkım için kendini tarlalarımız ve çayırlarımız, ormanlarımız ve nehirlerimiz üzerine ser". Bu sözlerden sonra kürekle kağnıdan bir parça toprak alır, düğün alayındaki diğer kişiler de onu taklit ederler ve herkes kendi tarlasına bu topraktan taşıyıp, okşar.[201]

"Toprak ana"yı mutlu etmek ve rızasını kazanmak için yapılan bu düğün ritüeli, aslında avcı ve göçebe kültürüne yabancı bir düşünceye dayanırsa da, buna benzer geleneklere sadece Orta Asya'da değil, Doğu Avrupa'nın bazı tarım toplumları arasında da rastlanır.[202]

---

201 Magnitskij, 40-43

202 Holmberg. Permal. Uskonto, 179

Altıncı Bölüm

Ruh, Ölüm Tasavvuru (Defin, Yas ve Şölenler)

Ruh İnancı

İnsanlar ve hayvanlarla, daha genel bir ifadeyle nefes alıp veren bütün canlılardaki hayat belirtisine Türkler ve Türklerle akraba halklar, "Odem" adı verirler (Altay Tatarları ve Yakutlarda, tin, Moğollar, Buryatlar ve Kalmuklarda da amin veya ämin). Ölüm anında bu "Odem" ağız ve burun delikleri vasıtasıyla bedeni terk eder ve buhar gibi hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolur. Pallas'ın aktardığına göre Moğollar "Odem"in (amin), bütün vücuda yayılmış durumda olduğuna ve hayatla beraber ortadan kaybolduğuna inanırlar[1] Altay Tatarları, "Odem"in vücudu terk edişinin duyulabileceğini, bu esnada ölen kişinin bedeninde sanki bir şeyler yırtılırmışçasına sesler çıktığına inanırlar.[2] "Odem'in bedeni terk edişiyle beraber, ölüm geldiği için de "Odem" kelimesi hayat, hayat ısısı, yaşama gücü anlamlarını taşır[3] Altay Tatarlarının dilinde geçen ve "yaşayan, canlı" anlamına gelen "tindu" kelimesi, bazen çok keskin bir silâhı tarif etmek için bile kullanılırken, büyümekte olan bir ağacı veya taze otları belirtmek için hiç kullanılmaz.[4]

Tetkik ettiğimiz halkların kültürlerinde ölüm anında bedenden çıkıp giden bu "Odem" kavramıyla, aslında bedenden bağımsız bir

---

1 Pallas, Sammlungen, II, 61
2 Verbitskij, 77
3 Anohin, Dusa, 259
4 Verbitskij, 77; Anohin, Dusa, 259

insan ruhu kastedilmediğinden, ona bizim anladığımız anlamda ruh adını veremeyiz. Ama zaman içerisinde ve yabancı kültürlerin etkisiyle, "Odem" bu anlamı da içinde barındırmaya başlamıştır. Bu sebeple, meselâ Teleütlerde: "tin"ini düşünmüyor musun, "tin"in ileri de bunun acısını çekecek" şeklinde ifadelere rastlanmaktadır. Bu "tin" kelimesi, Teleütler tarafından bugün de şamanlarının "ruh hayvanı"ndan (Tin bura) bahsederken kullanılır. Şamanlar ile ilgili bölümde bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.[5]

Her ne kadar "Odemin bedeni terk etmesi" tasavvuru insanların ölüm anına ilişkin gözlemleri içeriyorsa da, bu "ruh inancı"nın kökenleri muhtemelen başka gözlemlere dayanmaktadır. Yaygın inanışlara göre insan ruhu, insan bedenini çoğunlukla "Odem" bedenden ayrılmadan önce terk eder. İnsan ruhu, insan hayatta ve sağlıklı iken de insana hiçbir zarar vermeden onun bedeninden ayrılıp bir süre dışarıda dolaşabilir. "İnsan ruhu"nun kendi isteği ile çıktığı bu gezintiler, genelde uyku esnasında gerçekleşir ve bu gezintiler esnasında ruh insanın ölümlü gözleri ve kulakları ile görüp duyamayacağı bazı şeyleri de görür ve duyar. Bu gezintiler esnasında görüp duydukları, ruhun hatıraları arasına girer ve Buryatlara göre, insanın başkalarına "rüyamda gördüm" diye anlattıkları da aslında bu hatıralardır.[6]

İnsanın uyku veya uykuya yakın hâllerde serbest kalan ruhu, o kişinin bilincine sahip bir başka benliği temsil eder[*]. Kişinin bedeni bilincini yitirmiş durumdadır, ama ruhu; bilinci, istekleri ve algıları olan bir varlık olarak seyahât hâlindedir. Bu sebeple, "insan ruhunu" ifade eden kelime, kimi zaman da "bilinç" kavramını da ifade eder. Ruh, insan bedeninin dışına yaptığı seyahâtler esnasında yolunu yitirmez yahut yolda kendisini bekleyen tehlikelerin üstesinden gelirse, er veya geç evine geri döner.

[*] Yazar, burada Almanca ı. tekil şahıs olan "ich" yâni ben kelimesini kullanmış. Tercümede "ben" yerine, "benlik" kelimesini kullanmayı tercih ettik.(ç.n.)

İnanışlara göre sadece uyku hâllerinde değil, hastalık hâllerinde de ruh bedenden ayrılır. Hastanın yüzünün solmasıyla, ölünün yüzünün solması arasında benzerlik kurulması, "eski görünümün kaybolması"nın hastalık ve ölümle yakın ilişkisi olduğunu düşündürür. Bu solgunluğun, hastalığın bir emaresi değil de, sebebi olduğuna inanılır. İnsanlar, ilkel dönemlerinde sebep ve sonuç ilişkilerini bazen yanlış kurmuşlardır. Rûyalarında veya sanrılarında başka

5 Anohin, Dusa, 259
6 Agapitov ja Hangalov, 58; Podgorbunskij, 19-20

kişilerin "görüntülerini"[*] gören insanlar, bu sebeple kendi gölgelerini veya suyun yüzeyinde görünen yansımalarını insan bedeninden bağımsız başka varlıklar olarak tahayyül etmişlerdir. Bu muhtelif gözlemlerin bir araya gelmesi sonucu, kişiler bu "görüntü" veya gölgelerin insanın bir parçası olduğuna, insan bedeninin dışında bağımsız bir hayat sürdüğüne ve bedeni terk etmesi durumunda bunun hastalık, hâtta ölüme yol açacağını tasavvur etmişlerdir. Hasta insanın gezintiye çıkan "ruh"u, uyku hâlinde iken gezintiye çıkan "ruh"u gibi insanın gerçek kendisini, yâni benliğini temsil etmez, dolayısıyla hastanın bilinci tamamen yerinde-ve dolayısı ile bedeninde-olabilir. Hastanın benliği, kendi "gölge ruhu"nun[**] bedenin dışında neler yaptığı hakkında bir bilgisi yoktur ve insanın bedeniyle, ruhu birbirlerinden bağımsız hayatlar sürebilen iki ayrı benlik ortaya koyarlar.[7]

[*] Almanca Schattenbild kelimesi kullanılmış. Tam karşılığı gölge, görüntü, siluet demektir. (ç.n.)

[**] Kitabın aslında schattenseele kelimesi kullanılmış, ancak Almanca sözlükte rastlanmadığı için, muhtemelen bu kelimeyi yazarın kendi türetmiş olduğu kanaatindeyiz. Bileşik olan bu kelimenin, tam tercümesi gölge ruh demektir. (ç.n.)

Türk ve Moğol halklarının inançları arasında bu konuda pek çok misâle rastlamak mümkün olmakla birlikte, ne Türklerde ne Moğollarda, ne de diğer halkların ruhlarla ilgili inançlarında bütüncül ve kendi içinde çelişki taşımayan bir ruh inanç sistemi bulamayız. Diğer inanç tasavvurları gibi, ruha dair olanlar da aslında çeşitli fikirlerin bir araya getirilmesinden doğan bir inançlar manzumesi teşkil etmektedir. Halkların inanç tasavvurlarını meydana getiren fikir yapısı, tabi olarak eğitilmiş bir düşünce yapısı değildir. Tylor ve benzeri araştırmacılar gibi, öğrenme yoluyla edindiğimiz kavramları, ilkel toplumların ruh inançlarıyla değerlendirmeye kalktığımız takdirde, bu bizi açık bir yanılgıya sürükleyecektir. Bu sebeple, çabalarımızı bu toplulukların hayâl güçlerini tanımaya ve anlamaya yoğunlaştırdığımızda, onların düşünce yapılarını şekillendiren temel olay ve gözlemleri kavramak daha mümkündür.[8]

Bu "görüntü"lerin, kişinin varlığı (var oluşu) açısından ne derece büyük bir öneme sahip olduğunu bu halkların "gezmek" için insanın bedeninden ruhtan bahsederken, bunun için kullandıkları; "görünüm", "şekil", "yansıma", "gölge" veya "suret" gibi aslında başka anlamlarda kullandıkları kelimelerden de anlamak mümkündür. "Ruh"un ortaya çıkış şekillerinin söz konusu insanın kendisiyle gizli bir ilişkisi olduğuna inanılır. Turhansk bölgesindeki araştırmalarım esnasında Tunguzlar bana; insanın sudaki aksine bakmasının kötü bir şey olduğunu, insanın bu yüzden delirebileceğini anlatmışlardı. Çeremis

7 Vrt. Anohin, Dusa, 255

8 Kozmin, 13

kızlarıysa, aynada kendi akislerini gördüklerinde aynayı İdil Tatarlarının usûllerine uygun olarak öpüp, aynaya "benim görüntümü alma" derler. Burada "görüntü" anlamında kullandıkları kelime, dillerine girmiş yabancı bir kelime olup, Abakan Tatarları'nın dilinde "insanın ruh", "ruh", "cin" anlamlarına gelmektedir.[9] Aynı şekilde Kareller ve Voteler de durgun suya bakmaya korkarlar,[*] zira suyun sathının bakanın "görüntüsü"nü veya "ruhunu" çalabileceğine ve bunun sonunda da yüzlerinin solup hastalanacaklarına inanırlar.[10]

[*] Suya bakmanın iyi bir şey olmadığına dair inanç, günümüz Türkiyesinde bile hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Yaşadığımız bölgede büyüklerimiz, pek çok kişinin özellikle çocukluk çağlarında dalgın bir şekilde suyun sathına bakarken aklını yitirdiği anlatılan hikayeler arasındadır. (ed.)

İnsan ve gölgesi arasında da aynı hayatî bir irtibat olduğuna dair inanç da bunlar arasındadır. Yakutlar, bir insanın gölgesinin kaybolmasının uğursuzluk getireceğine, bazı bölgelerde bir insanın üç tane gölgesi olup, bunlardan bir veya ikisini kaybettiğinde, insanın hasta, üçüncüsünün kaybolması hâlinde kişinin öleceğine[11] inanırlar. Bu "üç gölge" tasavvuru muhtemelen daha geç dönemlerde ortaya çıkmış olmalıdır. Ölüler ise, zaten artık kendileri gölge varlıklar hâlini aldıkları için, gölgeleri olmaz.[12] Gölgenin bu derece büyük bir öneme sahip olması münasebetiyle, ona karşı çok dikkâtli ve saygılı hareket edilir, meselâ Yakutlar çocuklarına kendi gölgeleriyle oynamayı,[13] Tunguzlarsa, başka birinin gölgesine basmayı yasaklarlar. İnanışa göre gölge, ışıktan kaçan bir varlıktır ve daima ışığın olmadığı tarafa saklanır.

Yukarıda bahsi geçmiş olduğu gibi "gölge ruh" için kullanılan kelime "suret", "cin", "ruh" ve nadiren de olsa "ruh sureti" anlamında kullanılabilmektedir. "Suret" ve "asıl" kendisi arasında çok yakın bir ilişki olduğuna ve "surete" yapılan her hangi bir muamelenin "asıl" üzerinde de etkili olacağına inanılır. Resimlerin büyü amaçlı olarak kullanılmasının temelinde bu inanç yatar. Meselâ, sığırı öldürülen bir Yakut, tahtadan bir insan figürü hazırlar, bir yandan hayvandan geri kalanları yakarken, bir yandan da tahta yontuyu ateşe tutarak, hayvanını kimin çalıp öldürdüğünü öğrenmek için, ardından şüphelendiği kimselerin isimlerini saymaya başlar. İnanca göre, hırsızın adını söylediğinde, tahtadan heykel sureti kafasını sallayarak ona gerçeği bildirir. Bundan sonra Yakut, bu figüre vurmaya ve ona çiviler

9 Harva, Ihminen ja hanen hahmonsa (Suomi V. 10), 146 ss.
10 Serosevskij, 666
11 Trostsanskij, 75; Tretjakov, 224
12 Serosevskij, 666
13 Pripuzov, Melk. Zametki, 51

saplamaya başlar. Yakutlar, bu darbeleri hırsızın hissettiğine ve vücudunun aynı yerlerinde acılar duyduğuna, hâtta böyle bir azabın sonunda ölebileceğine inanırlar.[14]

Buryatlar, herhangi bir kişiye kötülük yapmak, özellikle de hasta etmek istediklerinde, küçük bir deri parçasının üzerine o kişiyi temsil eden, başı aşağıya gelecek ters bir biçimde renkli resmini çizerek, "Zya" adını verdikleri bu resmi, o kişinin evinin içinde bir yere gizlerler. Ailenin diğer fertlerine de zarar verilmek isteniyorsa, aynı deri parçası üzerine birden fazla resim çizilir. İçinde bir "Zya" konan bir ev veya çadırda huzurun kalmadığına, sık sık oradan kavga ve ağlama sesleri geldiği anlatılır. Evdekiler başlarına gelen bu uğursuzluğun bir "Zya" sebebiyle olduğundan şüphelenirlerse, "Zya"yı bulmak ve yok etmek için büyücü çağırırlar. Eğer "Zya" yeterince hızlı bulunamazsa, "Zya" bulunduğu yerden çıkıp başka bir yere saklanmış demektir. Bazı insanlar, bir "Zya"nın nasıl "uçan bir yıldız" gibi bir ışık huzmesi saçarak, yer değiştirdiğini görmüş olduğunu iddia ederler. Yine inanışa göre bulunan "Zya"yı yakarak, onu yapan büyücüye geri göndermek mümkündür. Bu defa büyücünün evinde huzursuzluk yaratan "Zya"yı, büyücü tekrar baştan çizer ve bir başka kişinin evine bırakarak, bu uğursuzluktan kurtulur. "Zya", üzerindeki resmin renkleri solana kadar bulunamadan kalırsa, onu artık ancak resmi yapan kişi bulabilir. Bu tarz eski ve renkleri solmuş bir resmin "cin"ine "Ablin zya" adı verilir.[15]

Sibirya halklarının inanışlarına göre sadece insanların değil, hayvanların da "gölge ruhları" vardır ve kötü ruhlar (cinler) daha hayvanlar hayattayken, bunları hayvanların bedenlerinden çalıp kaçırabilirler. Tunguzların avda şanslarının iyi gitmesi için ava giderken av hayvanlarının küçük oyma figürlerini hazırlayıp bunları yanlarında götürürler. Buna dair Yenisey ırmağı kıyısında çok sayıda tahtadan oyulmuş balık figürü bulunmuştur. Bölge ahâlisi ilkbaharda balık mevsimi başladığında avın bereketli geçmesi için bu figürlerden yontarlar. Ostyaklar ve Vogullar arasında benzeri gelenekleri incelemiş olan Karjalainen, bu resimlerin veya figürlerin aslında bir kurban geleneği olduğunu ve "ruhları/cinleri" yatıştırmak maksadı taşıdığını ileri sürmektedir.[16] Kuzey Sibirya halkları

14 Agapitov ja Hangalov, 25-26
15 Karjalainen, 385
16 Johelson, Brodj. rody, 185

arasında bu tarz sembolik kurban geleneği yoktur, dolayısıyla bu hayvan resimlerinin yapılma sebebi, muhtemelen suretleri elde tutarak, hayvanların kendilerinin kolayca avcının eline düşmesini sağlamaktır. Jukagirler, bir avcının bir geyiği öldürebilmesi için önce kendisinin ölmüş akrabalarından birinin geyiğin "gölgesini" ele geçirmesi gerektiğini, aksi takdirde avcının avını yakalayamayacağına[17] dair benzer tasavvurdan doğan aynı inanca, Lehtisolo'nun kutsal bir bölgenin "ruh"undan bahsederken aktardığı gelenekte Jurak Samoyedleri arasında da rastlanır. İnanışa göre, bu "bölgenin ruhu" buradaki hayvanların hayatlarına da hâkimidir ve buralarda ava çıkılmadan önce şaman "bölgenin ruhu"nu ziyarete gider. Avcıların avladıkları hayvanlar, şamanın yanında "gölge ruh"unu getirmiş olduğu hayvanlardır.[18]

Sadece canlı varlıkların değil, nesnelerin, hâtta insanların kendi yapmış oldukları malzemelerin bile "gölge ruhları" olduğuna dair inanç, Buryatlar arasında ölülerinin yanlarına konulan eşyaların kırılıp parçalanmış olmaları daha 19.yy sonlarında araştırmacıların dikkâtlerini çekmiştir. Bu araştırmacılar, ölen kimselerin öte tarafta bu eşyaların "gölge ruh"larından faydalanabileceklerine inanıldığını, mezarlarda kurban edilen hayvanların "gölge ruhları" için de aynı inancın geçerli olduğunu aktarırlar.[19]

İnsanın ruhunun, onun aynı zamanda sureti olduğu inancından yola çıkıldığında, insan yüzünün bedenin diğer yerlerinden daha büyük bir öneme sahip olması da tabiidir. Yüz hatları, bir insanı diğerlerinden ayıran en temel özellikleri barındırır. Bu sebeple Tatar şamanları, ruhları şaşırtmak istediklerinde yüzlerine bir maske takarlar.[20] Bazı Sibirya halkları da insanın ruhunun, insanın yüzünde barındığına inanırlar. Seroschevskij, Yakutlar arasında bir ayin esnasında orada bulunanlardan birinin, korku içerisinde "ruhunu" kaybettiğini hissetmesi karşısında, bunu farkeden şamanın davulunu bırakarak, sıraların altına girip, orada bir süre bir şeyler aradığı sonra da "ruhunu" kaybeden kişinin önüne gelerek elindeki "şey"i onun suratına fırlatarak, "ruh"unu kaybeden kişiye; "ruh"un kaçmak üzere olduğunu, ama kendisinin zamanında bunu farkedip "ruh"u yakalayıp

---

17 Tohtori Lehtisalon suullinen tiedonanto

18 Agapitov ja Hangalov. 56; vrt. Anohin, Dusa, 260

19 Potanin, IV, 49 s.

20 Serosevskij, 666

geri getirdiğini söylemesine[21] şahit olduğu hadise, bu inanışa iyi bir örnek teşkil eder.

Yakut inançlarına göre "sür" (Altay Tatarlarının lisanında "suret", görünüm", "şekil", "resim" anlamlarında) insanın yüzü ve kafasında barınmakta, kafa derisi ve kafatasının muhafazasının önemi de bu inanca dayanmaktadır. Ama buna mukabil, meselâ bazı Altay Tatar kabilelerinde ruhun barınma yerinin insanın sırtı olduğuna inanılır ki,[22] muhtemelen bu inanç, insanların kimi zaman sırtlarında hissettikleri ürpermeyi "ruh"un gitmesi veya gelmesi ile açıklamalarına dayandırmalarındandır.[*] Bu konuda Prikolinskij, Yakutların bir hasta tedavi geleneğini aktarır. Yabancı bir ruhun kişinin bedenine girmesinden kaynaklandığı düşünülen bir hastalık durumunda şaman, hastayı kulübesinin bir köşesine oturtup, gözlerine uzun uzun ve dik dik bakar ve bu arada çığlıklar atar. Eğer hastaya bir titreme gelecek olursa, bu yabancı ruhun hastanın bedeninden çıktığına ve tedavisinin başarılı olduğuna dair emare sayılır.[23] Bir Buryat şamanı da, hastanın kayıp "ruhunu" ararken, hastaya gelen titremenin, "ruhun" bedene geri dönüş işareti sayıldığını anlatmıştır.[24] Bir Sibirya şamanını ayin esnasında gören herkes, kendi kendine yarattığı titreme nöbetlerinin ne derece önem taşıdığını fark etmiştir. Bu titremelerin sebebi, şamanın ruhunu bedenin sınırlarından kurtarmasıdır. Kurban törenlerinde genellikle hayvan kesilmeden önce ruhu bedenden uzaklaştırılır ve titremeler de ruhun bedenden ayrıldığına ilişkin iyi işaret sayılır. Kurban edilecek hayvanı titretmek için sırtına soğuk su dökme adeti, eski çağ halkları arasında da uygulanmış, hâlen bu uygulama İdil boylarındaki Fin kökenli kabilelerle birlikte, Çuvaş ve Uygur gibi Türk halkları arasında devam ettirilmektedir. Kurban töreni esnasında, kurban titrediğinde Çeremisler "ruhunu (tüs) verdi" diye bağırırlar.[25]

[*] Doğup, büyüdüğümüz bölgede, soğuk hava ile ilgisi olmaksızın, insanda meydana gelen ürpertiyle karışık titreme hali için ana-atalarımız "Azrail yokladı" derlerdi ki, muhtemelen bu durum, "ruh"un bedenle olan ilişkisinin Altay inançlarından, günümüze intikal etmiş hali olmalıdır (ed).

Moğollar da ruhun beden içerisinde dolaştığına ve her an değişik bir yerde olabileceğini; o esnada "ruhun" bulunduğu uzuv yaralandığında, kişinin öleceğine, ruhun o esnada bulunduğu uzuv küçük

21 Trostsanskij, 76
22 Radloff, Aus Sib. II, 34
23 Priklonskij, Tri Goda (ZSt 1891), 68
24 Hangalov, Nov. Mater., 137
25 Holmberg, Die Religion der Tscheremissen (FFC 61), 128 m., Malov. Ostatki, 67

parmağı bile olsa, bu yaralanmanın ölüme sebeb olacağına[26] dair inanç, Çeremisler arasında da rastlanır ve bu durum, muhtemelen tabii olmayan yollardan (kaza, cinayet v.s.) meydana gelen bazı ölüm vakalarına ilişkin gözlemlere dayanır.

Bir insanın bedenindeki ruhu, başka sebeplerden de acı çekebilir. Yakutlar ve Buryatlar, kişinin bedenine kötü bir "ruhun/cinin" girip, kişinin ruhuna eziyet edebileceğine,[27] Tunguzlar, kimi zaman hastaların bedenine bir tırtılın (kulikan) girdiğini ve onu oradan ancak şamanın çıkartabileceği inancıyla, hâtta bazı hâllerde çıkartıldıktan sonra da orada bulunanlara tırtılı gösterdiğini anlatırlar.[28] Bu tasavvurun kökeninde, muhtemelen hastanın "içinde bir şeyler kıpırdıyormuş" hissine kapıldığı durumlar yatmaktadır.

Ruhun, bedenin içinde barındığı, ağız veya burun deliklerinden dışarı çıkarak "gezintiye" çıktığı ve sonra aynı yoldan geri geldiği tasavvuru, rûyalarla ilgili inançlarda da kendini gösterir. Pripuzov, Yakutların kişi uyurken veya bilinçsiz haldeyken, ruhunun ağzından çıkıp, bedeni terk edip, sonra geri geldiğine inandıklarını aktarır.[29] Çuvaşlar, uyurken kişinin ağzının açık olmasının "ruh"unun "gezinti"ye çıktığını, "ruh" geri döndüğündeyse ağızın tekrar kapandığına[30] inanırlar. Efsanelerde genel olarak ruh küçük ve ürkek bir hayvan suretinde tasvir edilir ki, Çuvaşlar arasında anlatılan bir efsanede; iki erkek kardeş hayvanlarını otlatmaya gittiklerinde bir tanesi uykuya dalar. Diğer kardeş, uyuyanın açık olan ağzından çelimsiz küçük bir hayvanın çıktığını fark eder ve kardeşinin ağzını kırbacının meşe ağacından sapıyla kapatır. Daha sonra geri dönüp, bedene tekrar gireceği açıklığı bulamayan küçük yaratık (ruh), korkuya kapılıp, umutsuzca oradan oraya koşturarak girecek yer arar. Engel kaldırıldığında uyuyan kardeşin ağzından içeri süzülür ve içeride kaybolur. Hemen akabinde uyuyan kardeş uyanır ve diğer kardeşine rüyasında ormanda dolaştığını ama yolunu bir meşe ağacı kapattığı için ileriye gidemediğini anlatması,[31] bu inanca çarpıcı bir örnek teşkil eder. Bu

---

26 Pallas, Sammlungen, II, 61
27 Trostsanskij, 81; Vitasevskij, 36; Vasiljev, Izobrazenija, 271; Hangalov, Nov. Mater., 12
28 Georgi, Bemerkungen, I, 226
29 Pripuzov, Svedenija, 63
30 KSz I, 64
31 Sama, 64

efsanede bahsi geçen çelimsiz ufak yaratık, uyuyan kişinin bedenin dışında gezintiye çıkan benliğini (ruh) temsil etmektedir. Aşağıda aktaracağımız Buryat efsanesindeki "ruh hayvanı" da benzer bir tasavvuru ortaya koymaktadır.

Aynı çadırda yaşayan iki Buryattan birisi uyurken, diğeri uyuyan arkadaşının ağzından bir arının çıktığını görür. Arı bir süre çadırın içerisinde uçtuktan sonra dışarı çıkar. Bunu gören arkadaşı, arının nereye gidip, neler yapacağını görmek için arıyı takip etmeye başlar. Arı, bir süre obadaki çadırların etrafında dolaştıktan sonra uzaklaşır ve bir dağ boğazında kaybolur. Kısa bir süre sonra çadıra geri dönüp, bir su kovasının kenarına konar ve suyun içine düşer. Epey bir çabaladıktan sonra sudan çıkmayı başaran arı, uyuyan adamın burnundan tekrar içeri girer. Adam uyandığında, arkadaşına rüyasını anlatır. Rüyasında bir dağ boğazının dibinde gümüş paralar gördüğünü, dönüşte bir denizin kıyısına varıp, oradan dik yamaçlardan aşağıya suya düşüp, oradan kendini güç belâ kurtardığını ve o sırada uyandığını anlatması üzerine, arkadaşı hemen uyuyanın "ruhunun" gittiği o dağ boğazına gider ve anlatılan gümüşleri bulur.[32]

Aktardığımız bu ikinci efsanenin değişik anlatım biçimlerine Orta Asya dışında başka bölgelerde de rastlanmakta, bu konuda Votyaklar hemen hemen aynı efsaneyi arı yerine kelebek, Estonyalılar sinek, Laponlar da eşek arısı biçiminde anlatırken, Orta Avrupa'da aynı efsane, "ruh hayvanını" fare olarak görürler. Bu efsanelerin hepsinin ortak noktası, hikayenin sonunda bulunan hazinedir.[33]

Dörböt-Moğolların da aynı efsane, aynı yerde uyuyan iki kişiden birisinin bir ara uyanıp, diğerinin ruhunun küçük kırmızı bir örümcek suretinde ağzından çıktığı şeklinde geçer. Ruh hayvanı otların arasında sürünürken, uyanık olan arkadaşı örümceğin üzerine biraz kum atar ve uyuyan arkadaşının dudaklarının arasını tükürük ile kapatır. Korkup ürken örümcek, çıkmış olduğu ağıza geri dönmeye çalıştığında, dudakların arasındaki tükürüklere yapışıp kalır. Zar zor kendini oradan kurtarıp, uyuyan adamın burnundan tekrar bedenin içine girer. Daha sonra uyuyan kişi uyandığında, arkadaşına rüyasında büyük bir ormanda yolunu yitirdiğini, üzerine altın ve gümüş yağdığını ama peşine bir avcı düşüp kaçtığını, ardından

32 Agapitov ja Hangalov, 58
33 FF Communications no, 25, 137; Sama n:o 60, 49

bir denize düştüğünü, neredeyse ölmek üzereyken kendini güç belâ kurtarmış olduğu[34] şeklinde anlatılır.

Bu efsanede, gezintiye çıkan ruhun gözünde otlar bir orman, kum tanecikleri altın ve gümüş parçaları, tükürük de bir deniz olarak algılanıyor olması, ruhu temsil eden küçük hayvanın dünyasında her şeyin ona devasa boyutlarda göründüğünü göstermektedir. Buradan anlaşılacağı üzere ruh, çok küçücük bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Yine ilginç olan bir başka noktada, uyku esnasında bedenden ayrılan ruhun, ölüm anında bedeni terk eden "Odem" ile aynı yolu kullanıyor olmasıdır. "Odem"in bedeni terk ederken bir hayvan suretine bürünüp bürünmediği konusunda ise elimizde her hangi bir bilgi yoktur. Aktarılan efsaneler, çok geniş coğrafyalarda ve muhtelif halklar arasında yaygın olarak rastlandığı için, bu efsanelerin kökeninde yer alan ruh inançlarının Türk ve Moğol halklarının aslî inançlarını ne derece temsil ettikleri şüphelidir, ancak bu halkların kültürlerinde ruhun bir hayvan suretinde göründüğü şekilde çok sayıda örnek mevcuttur.

Bir insanın ruhu, sadece kendi isteğiyle ve uyku esnasında değil, bazen de zor kullanılarak yerini terk edebilir. Bunun en sık rastlanan şekli, insanın korku sebebiyle ruhun ürkerek firar etmesidir. Kötü ruhların/cinlerin, insanların ruhunu esir almak için bu yöntemi kullandıklarına inanılır.[35] İnsan, meselâ suya düştüğünde veya vahşi bir hayvanla karşılaştığında da korku hissedebilir ve insanın korkuya kapıldığı anlarda ruh bedenden ayrılabildiği için kötü sonuçlar ortaya çıkabilir. Altay Tatarları bu durumlarda bedenden kaçan ruha "kut" adı verirler ki, Yakut dilinde birden fazla anlam ifade eden bu kelime, muhtelif Altay Tatar diyalektlerinde "güzel görünüm", "şans", "hayat gücü", "doğurganlık" anlamlarına da gelmektedir.[36] Bir insanın "kut"unu kaybetmesi gibi, yaşanılan yer de "kut"unu kaybedebilir.[37] Muhtemelen bu söz aslında "görünüm", "suret" ve "gölge ruh" anlamına sahip olmakla, "Kut"un bedeni terk etmesi sonucunda, insanın güzelliğini, hayat gücünü, doğurganlığını kaybedeceğinden, zaman içerisinde kelimenin bu anlamları da kazanmış olması muhtemeldir. Buna ilişkin bir başka örnek, Çeremis lisanındaki "Ört" kelimesidir.

34 Potanin, Otserki, IV, 358
35 Anohin, Dusa, 255
36 Verbitskij, 78; vrt. Radloff.sanak.
37 Verbitskij, 78; vrt. Anohin, Dusa, 258.

Bu kelime zaman içinde "suret" ve "gölge ruh" anlamlarından daha başka anlamlar da kazanmıştır. Her ne kadar "kut" bedenden ayrılıp, beden dışında hayat sürse ve sonrasında tekrar bedene geri dönse de, Altay Tatarları genelde bedenin dışında gezintiye çıkan ruh için meselâ, "Yula" (Abakan Tatar dilinde tžula), "Sür", "Sünä" gibi başka kelimeler kullanırlar ki, bu kelimelerin hepsi "gölge ruh" anlamına gelir. Teleütler gibi diğer Altay halkları arasında gezintiye çıkan ruha "Sünä", Moğollar "Süne" veya "Sünesun", Goldeler "Örgöni" adını verirler.[38] Bütün bu isimler, söz konusu insanın özelliklerini taşıyan ama boy olarak çok daha küçük olan bir varlığı ifade eder. Daha önce de belirtilmiş olduğumuz gibi bu varlık, değişik suretler içinde de görünebilir.

Her ne kadar insanın ruhu, ona verilen diğer isimlerden anlaşılacağı üzere gölge benzeri bir varlık olarak tarif edilmesine rağmen, Buryatlarda görüleceği üzere, bu ruhun çok ince ve hafif bir kumaş olup, "sünesun"un bir insan topluluğu arasına girdiğinde, kimsenin onu fark edemeyeceği, ocaktaki küllerin arasına girdiğinde hiçbir iz bırakmayacağı, ormanda veya tarlalarda gezintiye çıktığında hiçbir otun ezmeyeceği, hâtta kuru yaprakların bile onun ayakları altında hışırdamayacağı[39] kumaş benzeri bir maddeden meydana geldiği tasavvur edilir. Ancak, "ruh" görülebileceği, adımlarının sesinin duyulabileceği ve keskin bir gözün ayak izlerini takip edebileceği gibi bazı çelişen tasavvurlara da rastlanmaktadır. Buryatlara göre ruhun ayak izleri, kuzuların izlerine benzemekte ve bir insanın bedeninden çıkan ruh, eğer kuzu izleri arasında yürürse, şamanın onu takip edebilmesi çok zordur. Ruhun bıraktığı izlere ilişkin bir başka inanca göre ise, bedenden ilk ayrılışında ruh dikkâtsiz ve arkasında izler bırakarak dolaşır, ama zaman içinde sessiz ve hiç iz bırakmadan dolaşmayı öğrenir.[40]

Kumaş benzeri yapısıyla ruh da, üşütüp hastalanabilir, ateşte yanabilir, acıkabilir, hâtta yaralanıp acı ve ağrı duyabilir. "Ruh"un peşinde olan kötü ruhlar/cinler, "ruh"u sıkıştırıp yakalamaya ve onu bir çuvala sokup, ellerini, ayaklarını bağlamaya çalışırlar, bu esnada "ruh" bağırıp, ağlayabilir.[41] Bir ruh için en büyük tehlike, bedenden ayrılıp

---

38 Podgorbunskij, 18; Trostsanskij, 75, Lopatin, 200

39 Podgorbunskij, 19; Potanin, Otserki, IV, 134

40 Podgorbunskij, 20.

41 Sama, 20; Trostsanskij, 2; Vasiljev, Izobrazenija, 272

gezintiye çıktığında yolunu yitirip, kötü ruh/cinlerin olduğu bir yere düşmektir. Bu kötü ruhlar/cinler, ruhu hemen yakalayıp esir alırlar. Zekî bir ruhun, bu durumda ölmüş akrabalarını yardımına çağırdığına veya iyi ruhların arasına sığındığına inanılır. Bir ruh, tehlikenin yaklaştığını hissedebilir ve bu durumda hızlı davranıp, sık ağaçlıkların arasına veya bir hayvanın postuna saklanır. İnsan ruhlarının, o insanın huy ve yeteneklerine sahip olduklarına inanıldığı için, zeki bir insanın ruhunun bu tarz tehlikelerin üstesinden gelebilmesinin zeki olmayan insanlara nazaran daha kolay olduğu düşünülür. Kötü ruhlar/cinler, bir insanın ruhunu takip edip, onu evinden çok uzaklara kadar kovalayabilirler. Bu durumda zavallı "ruh" bu hiç bilmediği yerlerde ormanların veya bozkırların ortasında kaybolur ve geri dönüş yolunu bulamaz. Dikkâtsiz bir ruh, suya düşüp orada boğulabilir de.[42] Ruh, sahibinin evinde/çadırında kaldığı müddetçe emniyet altındadır ve burada serbestçe hareket edebilir ki, onun için en güvenli yer, ocağın yakınlarıdır, zira "ateşin ruhu" yaklaşan kötü varlıkları kıvılcımları ile oradan uzaklaştırır.[43] Çadırın hemen dışında kötü ruhlar pusuya yatmış olabilirler. Buryatlar, bazı geceler çadırın önüne çıktıklarında, yandaki yöredeki çadırlardan hafif bir ağlama sesi geldiğini, bu sesin sonra hızlı adımlarla uzaklaştığı anlatırlar ki, inanışa göre böyle bir olaydan kısa süre sonra komşulardan birinin hastalandığı haberini alırlar.[44] Sibirya şamanizminin üzerine kurulu olduğu esas, bu ruh inancı ve şamanın en önemli görevlerinden biri, kayıp ruhları bulup, onları ait oldukları kimselerin bedenlerine geri getirmektir. Sonuç olarak, bu ruh inancı olmasa, Sibirya şamanizmi de varolmazdı.

İnsan ve onun etrafta gezintiye çıkan ruhu, farklı benlikleri temsil ettikleri için, söz konusu kişi, "ruhsuz" kaldığında bunu hemen fark etmeyebilir,[45] fakat yakınındakiler benzinin solmasından bunu anlayabilirler. Hasta, zayıflayıp gücünü kaybettiğinde, yorgunluk ve neşesizlik hissedip, nefes darlığı ve ağrılar baş gösterdiğinde, o kişinin "ruhunu" kaybetmek üzere olduğu anlaşılır. "Ruh" bedenin dışında kalmaya devam ettikçe, hastanın durumu ağırlaşır ve ruh geri dönmediği sürece hastanın iyileşme umudu kalmaz. Buryatlar, bir hastanın

---

42 Agapitov ja Hangalov, 59; Podgorbunskij, 22

43 Petri, Star. vera, 43

44 Agapitov ja Hangalov, 59

45 Anohin, Dusa, 261

ruhu olmadan en fazla dokuz yıl yaşayabileceğine,[46] Altay Tatarları, ruhun (Sür) yedi veya on yıl içerisinde geri dönmemesi hâlinde, o kişinin kesinlikle öleceğine inanırlar.[47] Ruhun geri gelmesi ve kişinin iyileşmesi, ruhun ne hâlde geri geleceğiyle ilgili olup, Tunguzlar, uyuyan bir kişinin gezintiye çıkan ruhunun eğer ormandaki kötü ruhlar tarafından takâtsiz bırakana kadar tâkip edilip, rahatsız edilmişse, o kişinin uykusundan hiç dinlenmeden uyuyacağını anlatırlar. İnanışlarına göre, beden ve ruh o kadar yakın ilişki içindedir ki, ruhun yaşadığı bütün acılar beden tarafından da paylaşılır. Turuhansk bölgesindeki çalışmalarım esnasında Tunguzlar, hasta bir kişi nefes almakta zorlandığını, bunun sebebinin kötü bir ruhun hastanın ruhunun boğazını sıkması olduğunu anlatmışlardı. Yeniseyler de, insanın ruhu bacağını kırdığında, o insan topallamaya başladığını, ruhun gezinti esnasında çok soğuk bir yere gittiğinde, insanın da üşüyeceğini ve eğer birileri insanın ruhuna kötü davranırsa, insanın da aynı acıları kendi bedeninde hissedeceğinden hareketle, insanın sağlık durumunun kötü olmasının ruhunun da hastalandığını gösterdiğine inanırlar. Goldelerde de aynı inanç vardır ve ruh (örgöni) hastalandığında, sahibinin de hastalanacağına inanırlar. Meselâ, ruhun eli sakatlandığında, sahibi olan kişi elini kullanamaz veya kötü bir ruh, ruhun gözünü çıkartacak olsa, sahibi de tek gözlü kalır, eğer ruh ölecek olursa, sahibi de ölür. Kişinin ruhu zarar görmediği müddetçe, sahibi olan kişi hayatiyetini devam ettirir.[48] Goldeler, hastanın durumuna bakarak, hastanın bedeninden ayrılmış olan ruhun hangi zorluklar içerisinde olduğunu anlayabilirler, zira hastanın çektiği acılar, ruhunun çektiği acılarla çok yakın ilişki hâlinde olup, hastanın ruhuna bir ayının ruhu tarafından eziyet ediliyorsa, hastanın bedeninde hissettiği acılardan bu anlaşılabilir. Kimi zaman kötü ruhlar, kişinin ruhunu el ve ayaklarından bir ağaca bağlayıp, ona sıcak ve soğuk su dökerek işkence yapıyor olabilirler.[49] Burada "ruhun ellerinin ve ayaklarının bağlı olması" hastanın hareket yeteneğini kaybetmesini, "ruha sıcak ve soğuk sular atılarak işkence edilmesi" de hastanın ateşinin yükselip, bazen üşüme nöbetleri geçirmesine karşılık gelmektedir. Altay Tatarları arasında da benzeri hikayeler kayda geçirilmiştir. Teleütler

---

46 Podgorbunskij, 21

47 Anohin, Dusa, 261

48 Lopatin, 200-201

49 Simkevits, 39-40

göre kötü ruhlar, insan ruhuna (Yula) bazen o derece kaba ve sert şekilde vururlar ki, zavallı ruh yaralanır ve ruhun aldığı yara, sahibinin bedeninde tecelli etmesini şamanlar, kaburgaları kırılmış bir hastanın çektiği acılar olarak izah ederler.[50]

Bütün bu inançlar gözönüne alındığında, insanın uyurken sayıklaması, konuşması veya çıkardığı seslerin, gezintiye çıkmış olan ruhun dışarıda karşılaştıklarıyla ilişkili olması oldukça tabiidir. İnsanın bedeni ile ruhu arasında olduğu varsayılan yakın ilişkiyi en iyi açıklayan örneklerden biri, Moğolların uyurgezerliğe getirdikleri izahattır. Moğollara göre uyurgezerlik durumu, bedenin kendisinden ayrılan ruhun izlerini takip etmesidir.[51] Ruh, genellikle gece uykuları esnasında çıktığı gezintilerde kolayca bedene girip çıkabilir, ancak uyuyan kişiyi aniden uyandırmaktan kaçınılması gerekir, zira ruhu geri dönmeden uyandırılacak olursa, ruh içeri geri giremeyebilir ve kişi ruhsuz kalabilir.[52] Burada, uyuyan kişinin uyanıp, bilincinin dönmesi durumunda ruhun, korku durumlarında olabileceği gibi bedene geri dönememesi de söz konusudur.

Buryat inanışlarına göre korku sebebiyle ruhun bedenden kaçması durumunda "evsiz" kalan ruh, bir müddet bedenden ayrılmış olduğu yerlerde dolaşır. Söz konusu kişi eğer kısa süre içinde durumunu fark etmezse, ruh gezinmeye ve oradan uzaklaşmaya başlayacağından, kişinin ruhunu tekrar bulması gittikçe zorlaşır. Ruhun ayrılmasından itibaren yorgunluk ve hâlsizlik hissetmeye başlayan kişi, gün geçtikçe durumunun daha da ciddileştiğini farkeder. Kısa sürede iyileşebilmesi için hastanın öncelikle ruhunu nerede kaybettiğini, yâni nerede bu kadar korkmuş olduğunu hatırlaması gerekir. Anlatılanlara göre tecrübeli bir kişi, ruhunun geri dönmesini tek başına da sağlayabilir. Bunun iki yolu vardır; birisi, ruhu çağırmak, diğeri de ruhun bedenden ayrıldığı gün giyilmiş olan aynı kıyafetlerle, günün aynı saatinde aynı yere gitmektir. Kişi yanında ruhun sevdiği "yemeklerden" getirip, ruhu "yemeğe" çağırır. Eğer ruh, hâlâ korkuya düştüğü yerde veya yakınlarındaysa çağrıya cevap verir ve bedene geri döner. Bunun işareti, hastanın sırtında bir ürperti duymasıdır. Olayın gerçekleştiği saati doğru olarak hatırlamak hayatî öneme sahiptir, çünkü ruha tekrar rastlamanın en muhtemel olduğu vakit, günün o

---

50 Anohin, Dusa, 257
51 Pallas, Sammlungen, II, 61 s.
52 Lopatin, 199

saatidir. Hasta bu sebeple ilk günler her gün o saatte olay yerine gider, daha sonra bu daha seyrekleşir ve en sonunda senede bir defaya düşer. Ama bir ruhun bedenden bu kadar uzun süre ayrı kalması durumunda, geri dönmesi sadece tesadüfe kalmıştır, zira bir ruhun bu kadar süre dış dünyada kendisini bekleyen tehlikelerden koruyabilmesi oldukça meşakkâtlidir.[53] İnanışa göre, ruhun başına bir şey gelmese bile, bu kadar uzun süre serbest kalan ruh vahşileşeceğinden, sahibinin hasta bedenine dönmeyi istemez, bu durumda onu ancak bir şaman tekrar bedene geri döndürebilir.[54]

Çocuklar, büyüklerden daha ürkek oldukları için, onların ruhları bedenden kaçmaya çok daha eğilimlidir. Bu sebeple çocuk, düşme veya bir başka sebeple korkup ağlamaya başladığı takdirde, annesi hemen koşup gelir ve çocuğun adını seslenerek ruhu çağırır.[*]

Bir çocuğun ruhunun kaçtığının farkedilmesi, yetişkinlerinkinin farkedilmesinden daha kolaydır.[55]

Teleütlerde bir süre hasta yatan bir kişi "ruhumu (Yula) kaybettim, büyücüye gidelim, benim ruhumu bana geri getirsin" demeye başlar. Ruhun gezinirken iz bıraktığına inanıldığından, hasta kimi zaman komşularına "ruhumu gördünüz mü?" diye de sorabilir. Ruh eğer köy içerisinde dolaşıyorsa, bazı geceler bir pencerenin önünde ıslık çaldığında, bunu duyan ev sahibi kapıyı açıp, avluya çıkarak, metal bir çanağa vurarak ruhu kulübesine davet eder. Ruhun bu çağrıya icabet edip yaklaşacağına inanılır. Ev sahibi kulübeye geri dönerken, çanağa biraz da kapı eşiğinde vurur. Ruh iyice yaklaştığında, çanağı ruhun üzerine kapatıp, ağzını bir bezle örter ve iple sıkı sıkıya bağlar. Ruh böylelikle yakalandıktan sonra, çanak evde genelde ocağın yanına veya uygun bir başka yere konarak, ertesi gün bu ruhun kimin ruhu olduğunu tespit etmesi için şaman çağırılır. Kimi zaman ruhun sahibinin, ruhunun gitmiş olduğundan haberdar olmaması da mümkündür.[**] Daha sonra şaman, yakalanmış olan bu ruhu, ellerini yumruk yaparak sahibinin sağ kulağına üfler.[56]

Teleütler, bedenden çıkan ruhların kimi zaman iyi, kimi zaman da kötü ruhların eline düştüklerine, Baş Tanrı Ülgen'in kızlarının

[*] Buna benzer bir inanç Anadoluda özellikle çocukların aniden uykudan uyandırılmalarıyla ilgili olup, uykudan çocuğun sert bir şekilde uyandırılmasından özellikle kaçınılır. Çünkü uyku esnasında ruhun bedenden ayrıldığına inanılır ve ani uyandırılma durumunda çocuğun ruhunun tez vakitte içine giremeyip, "aklının başından gideceği"ne inanılır. (ed.)

[**] Benzerlik açısından ifade etmek gerekirse, malûm olduğu üzre memleketimizde biraz da argolaşmış hâliyle, hissiz veya iradesiz bir şekilde gezen kişiye "ruh gibi geziyor" tabiri kullanılır ki, bu durum muhtemelen eski Türk inancıyla ilişkili olmalıdır (ed.)

53 Hangalov, Nov. Mater. 135-137

54 Batarov, 29

55 Hangalov, Nov. mater., 136

56 Anohin, Dusa, 255, 261

ruhları korumak için özel bir çaba gösterdiklerine inanırlar. Eğer kötü bir ruh (Körmös), bir ruhu ele geçirirse, avını bırakması için ona kurban sunulur. İnsan ruhunun hangi ruhun/cinin eline düşmüş olduğunu bulmak için şaman "Kapı ruhu"nun (Ežik pi) yardımına başvurur.[57] Minussinsk bölgesindeki Tatarlar da evi kötü ruhlardan koruyan bir "Kapı ruhu"[*] olduğuna inanırlar.[58]

[*] Altay halkları arasında "Kapı ruhu"yla ilgili olan bu inanç, ister istemez Anadolu'da kapı eşiğinde oturmanın iyi olmadığına dair inancı akla getirmektedir ki, muhtemelen bu durum Altaylı kökenlerle ilgili olmalıdır. (ed.)

Bir çocuğun ruhunu geri getirmeye çalışan bir Teleüt şamanı şöyle seslenir: "vatanına geri dön, yedi dağa, yedi çatıya, dört köşene geri dön. Çadırına, kutsal ateşe gel. Kendini kem gözlere gösterme, kötü ruhlardan kaç, seni merakla bekleyen babana, seni doğuran anana geri dön"[59]

Alarsk bölgesinde yaşayan Buryatların "Ruh bulma" ayininde iki tane beyaz ve temiz keçe minder kullanılır. Bunlardan birisi hastanın altına serilir, diğerinin üzerine de şaman oturtulup, evin Batıya bakan tarafına bir süt dolu bir kap içine bir gümüş parçasıyla, özel bir ok konulur. Okun arkasına uzun kırmızı bir ipek ip bağlanarak, ipin üzerine bir tane bakır düğme iliştirilir. Bu ipin diğer ucu, evin kapısından dışarı kadar uzatılarak, evin önüne yerleştirilmiş olan genç bir kayın ağacının dalına bağlanır. Bu ipin, geri dönecek olan ruhun yolunu bulabilmesi için bir rehber görevi gördüğüne inanılır. Kulübenin kapısı, bu işlem esnasında açık bırakılır. Kayın ağacının yanında bir kişi eğerli bir atın dizginlerini tutarak bekler. Buryatların inanışına göre, ruh geri geldiğinde at titremeye başlar ve böylece ruhun geldiği anlaşılır. Ruh atın yanından ayrılıp, önce kayın ağacının yanında duran kişiye gider, daha sonra ipi takip ederek eve, sonra da hastaya döner.

Bu ayinde kullanılan metal eşyalar, yâni bakır düğme ve para muhtemelen bu işle alâkası olmayan ruhları/cinleri uzak tutmak için kullanılmakta, ancak süt kabının içindeki okun ne anlama geldiğini çözmek güçtür. Sibirya halklarının sunu ayinlerinde ok bulunması sık görülen bir şeydir. Buryatların ateşe sunu yaparken de, sunu kabına bir ok koydukları bilinmektedir.

Kulübe içerisindeki masanın üzerine, süpürge otu ateşiyle tütsülenerek arındırılmış çeşitli içkiler, tütün, ruhun sevdiği yiyecekler, tatlılar, bal ve fındık konulur. Kulübeye toplananlar hastanın yaş

---

57 Sama, 256

58 Sama, 256

59 Majnagasev, Zagrobn. Zizn, 285

grubuna göredir; eğer yaşlı ise yaşlılar, orta yaşlı ise orta yaşlılar ve çocuksa, ağırlıklı olarak çocuklar ayine katılırlar. Hasta çocuk olduğu takdirde, ruhun ilgisini çekebilmek için tatlıların yanında oyuncaklar da masaya konulur ve çocuğun annesi göğüslerini açarak, çocuğun yanında oturur. Eğer hasta evin erkeği, ailenin reisi ise, köpek dahil bütün ev hayvanları getirilip, hastaya en güzel giysileri giydirilir ve katılan kişiler temiz ve düzgün kıyafetler giyerler. Hâtta ayin öncesi ev, iyice temizlenir. Ön hazırlıklar tamamlandıktan sonra şaman, iyi tanrılara, o havalinin ruhlarına, hastanın atalarına dua ederek onların yardımını diler ve "kayıp ruh"tan geri dönmesini ister. Ayin esnasında hastanın ateşi yükselip, ağlama nöbetine tutulursa, bu ruhun geri çağrılma ayininin başarılı olduğunun işareti sayılarak, orada hazır bulunanlar da ağlamaya başlarlar. Ayin esnasında şaman sürekli olarak keçe minderin üzerinde durur, yukarıda bahsedilen kabı Doğudan, Batıya doğru sallar ve yüksek sesle hastanın adını söylerken, aynı anda hazır bulunanlar yaka düğmelerini açarlar.

"Ruhu" çağırırken, şaman şunları söyler:

"Senin baban "A", annen "B", senin de asıl adın "C", nerelerdesin, nereye gittin? Uzaklardan gelen ve seninle birlik olan hayat arkadaşını yalnız bıraktın. Şimdi üzüntü içinde kulübede oturuyor, göz yaşları içinde duvarlara bakıyor ve hep seninle olduğu o eski mutlu günleri hatırlıyor, tasa içerisinde ağlıyor ve feryat ediyorlar. Bedenine sarılan çocukların seni ağlayarak çağırıyorlar: "Baba, neredesin, bize dön" çağrılarına kulak ver ve bize geri dön. O- khurui! Senden genç ve yaşlı olan erkek kardeşlerin, yaşlı annen ve baban, köyün yaşlıları, arkadaşların ve akranların hepsi burada toplandılar, gözyaşları içinde senin geri dönmeni diliyorlar. Bir ağızdan çıkan çağrıları ve yalvarışları duyuyorsan, hemen yakınlarına dön. O, khurui... En sevdiğin atın eğerlendi ve seni bekliyor, atına geri dön. Sen onu bırakacak olursan, kötü insanlar ona binecekler. Atına acı ve geri dön. O, khurui... Bütün o güzel ve pahalı elbiselerin tertemiz ve tamam olarak orada duruyorlar, gel ve giy onları. O, khurui... Bütün evin ve eşyaların, her şey düzgün ve pırıl pırıl, gelip başına geçersen, daha uzun yıllar mutlu yaşayacaksın. O, khurui... Karın ve çocukların, apansız tek başlarına kaldılar, umutsuzca ağlayarak seni çağırıyorlar ve "baba neredesin" diye haykırıyorlar. Seslerini duy, onlara acı ve tekrar onlara dön. O, khurui... At sürün yüksek sesle kişneyerek seni çağırıyor ve "sahibimiz neredesin, bize geri dön" diyen sesleri içimizi acıtıyor. O, khurui...

Sığır sürün, seni, sahiplerini çağırıyorlar böğürtü içindeler. Bu hasret dolu çağrıyı duy ve geri dön. O, khurui... Yetiştirdiğin köpeğin havlayarak ve uluyarak bahçede seni çağırıyor, ona geri dön. O, khurui... Ocağının ateşi onbin yıl hiç sönmeden yanacak, senin kutlu bedenin doksan yıl sağlıklı kalacak. O, khurui... Bu ölçülmez zenginliğinden ve mutlu hayatından vazgeçme, en kısa sürede geri gel ve bunları mutlu olmak için kullan. Bak masalar en sevdiğin yemeklerle dolu, ekşi tarak (yerel bir yemek), enfes amhan (bir tür sütlü çorba), pişmiş salamat (yerel bir yemek), altın sarısı tereyağı. Bak, pişmiş et, yağlı etten bir kap senin için hazır. Çay ve şeker de var. Geri gel ve bu mükellef sofrada yemek ye, bu yiyeceklerin tadına var ve sevgili ailenin, akrabalarının, köyün yaşlılarının, komşularının seni nasıl çağırdıklarını ve dönmeni dilediklerini gör. Senin kaybından duydukları üzüntüyü gözyaşları ve ağıtlarla dile getiriyorlar. Hepsi yakalarının ilk düğmesini açtılar, adanmış yiyeceklerin ve içeceklerin en iyi lokmalar ellerinde hep beraber senin dönmen için dua edip şarkı söylüyorlar. O, khurui... Bil ki diğer taraf karanlık, soğuk ve ıssızdır, hâlbuki bu dünya aydınlık, sıcak ve güzeldir. Bu yüzden bize geri dön, bu köyün değerli bir yaşlısı ol, buraların en güçlü beyi ol. O karanlık dünya korkunçtur ama bizim aydınlık dünyamız güzel ve hoştur, bu yüzden bize geri dön. O, khurui... O, khurui... O, khurui"[60]

Şamanın bu son seslenişine orada hazır bulunanlar da eşlik ederler. Bu ayinde sarfedilen sözler, elbette hastanın kimliğine göre değişebilmektedir. Bu ayinler, şamanın insiyatifine göre günde üç defaya kadar yapılabilir.

Kötü ruhların, ruhu bedenden kaçırmak için korkutmanın dışında başka yollar izledikleri de olur. Meselâ, kötü ruhlar insanın burnunu kaşıyarak, hapşırmasına sebep olabilirler ve bu da ruhun bedenden çıkmasına yol açabilir. Laponlar, kuvvetli hapşırmanın ölümün habercisi olduğuna inanırlar ve hapşırana sağlık ve mutluluk dileme geleneği kadim çağ halklarına kadar uzanır.[*] Kötü ruhların kullandıkları yöntemler, aşağıda aktaracağımız Buryat hikayesinde görülebilir: Bir zamanlar kötü ruhları görüp, onlarla konuşabilen bir adam varmış. Bu adam bir gün yolda üç ruha rastlar ve onların arasına katılır. Bu ruhların, kendi aralarında geçen konuşmalarından zengin bir adamın oğlunun ruhunu çalmaya gittiklerini işittiğinde, (bu hırsız)

[*] Keza aynı şekilde, yazarın belirttiği gibi ilk sebep bilinmemekle beraber, memleketimizde de hapşırana "çok yaşa" veya bazı yerlerde "Allah uzun ömür versin" deyimi, geleneğin devam ettiğini gösterdiği gibi, "ölüm" fiilinin yakınlığına da aynı şekilde işaret ettiği anlaşılmaktadır. (ed.)

60 Anohin, Dusa, 255

ruhlara; kendinin, onların dostu olduğuna ve ruh hırsızlığı yapmalarına yardım edebileceğine ikna ederek, onlarla beraber ruh hırsızlığı için yola çıkarlar. Adam, kendisi yaşayan bir kimse olduğu için, ruh taklidi yapmakta zorlandığından, arkadaşlarının neden ses çıkardığını sorduklarında, adam zekice bir cevapla; kendisinin daha yeni ölmüş olduğunu, dolayısıyla sessiz ve iz bırakmadan yürümeyi tam beceremediğini söyler. Zengin adamın evine vardıklarında, ruhlardan biri kapıda, diğeri bacada gözcülük yaparken, üçüncüsü de zengin adamın oğlunun yanına gidip burnunu kaşıyarak kuvvetlice hapşırmasını sağlar. Çocuk hapşırdığında ruhu bedenden fırlar ve kapıdan kaçmaya çalışır ama orada bekleyen kötü ruh, bağırıp çağırmasına aldırmadan, onu yakalayıp, esir aldıkları çocuğun ruhuyla birlikte beraber oradan ayrılırlar. Dönüş yolunda adam, kötü ruhlara onların korktukları bir şeyler olup olmadığını sorduğunda; kötü ruhlar adama; deve dikeni ve benzeri dikenli otlardan korktuklarını anlatırlar ve adama "sen neden korkarsın" diye sorarlar. Adam en çok etten korktuğunu söyler. Kötü ruhların dostu gibi davranmaya devam eden adam, onlara çaldıkları ruhu taşımalarına yardım etmeyi teklif etmesiyle, onlar da adamın gerçek niyetini bilmedikleri için bunu kabûl ederler. Yolda devedikenlerinin yetiştiği bir yere geldiklerinde, adam kucağında çalınmış olan ruhla beraber deve dikenlerinin arasına atlar ve ruhlar da yanına gelmeye korkarlar. Adamın onlara etten korktuğunu anlattığını hatırlayan ruhlar, adamı dikenli çalıların arasından çıkartmak için çalılığa et parçaları atmaya başlarlar. Adamın etleri alıp, afiyetle yediğini gören kötü ruhlar, aldatıldıklarını anlayıp, oradan uzaklaşırken, adam çalınan ruhu alarak süratli bir şekilde zengin adamın evine gider ve hastalanan çocuk kısa sürede sağlığına kavuşur.[61]

Ruh sadece ağız ve burundan değil, kulaklardan da kaçtığı olur. Teleütler, Batıdan Doğuya dönen hortumların içinde kötü varlıkların saklandıklarına inandıklarından, böylesi bir hortumun içine düşen bir Teleüt "ruhunu" (Kut) kaybetmemek için elleri ile kulaklarını kapatır.[62] Daha önceki bölümde, bir şamanın yakaladığı ruhu, yine kulaklarından hastanın bedenine geri gönderdiğinden bahsetmiştik. Teleütlerin inanışlarında bir şaman isterse kötü ruhların esaretindeki başka bir ruhu takas yapmak için bir kişinin ruhunu alabilir. Bu durumda

---

[61] Batarov, 25-29

[62] Podgorbunskij, 20

ruhu çalınan kişi, aniden ağır hâtta ölümcül bir hastalığa yakalanır. Başka bir şaman, bu çalınan ruhu geri almaya kalkacak olursa, iki şaman arasında kıran kırana bir mücadele olur.[63]

Uyku hâlinde veya başka bir sebeple bedenden ayrılan ruh, sadece kişinin suretinde değil, bir kuş veya böcek suretinde de ortaya çıkabilir. Ruhun böcek suretinde göründüğü bir Moğol efsanesinde Geser Han'a atfen bir macerayı; Geser Han'ı öldürmek isteyen bir Lamanın, ruhunu bir yaban arısı suretine sokarak, Hana saldırdığını ve Geser Han'ın bu yaban arısını nasıl yakalayıp, üzerine her basışında Lamanın nasıl bayıldığı anlatılır.[64]

Buryatlar, kötü ruhların peşine düştükleri bir ruhun muhtelif hayvanların suretlerine bürünebileceğine inanırlar ki, Sibirya halk inançlarında bu suretler arasında en yaygını kuş suretidir. Dolganlar ve Yakutlar, kötü niyetli ruhlar yaklaşacak olduğu takdirde, insan ruhunun korkup küçük bir kuş suretine bürünerek emniyetli bir yere kaçtığına,[65] Goldeler, "Omija" adı verdikleri ve bir yılı dolmadan ölen kundaktaki çocukların ruhlarının küçük kuş suretinde gökteki kutsal ağaca (Omija muoni) geri döndüklerine inanırlar.[66] Dolganlar da çocukların ruhlarının kuş suretinde göğe uçtukları inancı hâkimdir.[67] Yukarıda bahsi geçmiş olduğu gibi, daha sonra bu çocukların ruhları tekrar dünyaya geri dönerler.[68] Şamanların ruhları ise, bu tip suret değişikliklerine çok daha yatkındırlar.

Bir hastadan çıkan ruh, bilinmedik bir surette de ortaya çıkabilmektedir. Werbitskiy, Teleütlerin "Tula" adını verdikleri bir ruhun, bir tüfek mermisi büyüklüğünde, yuvarlak, solgun ve cıva gibi hareketli olduğunu aktarırken, böyle bir ruhun kendini ancak büyüleriyle onu yakalamayı başaran şamana gösterdiğine inandıklarını anlatır.[69] Sereschevskij'nin naklettiğine göre bazı Yakut kabileleri insan ruhunun (Kut), küçük siyah bir kömür parçası veya taş suretinde olup, bu kömür veya taşın ancak onu yerde farkedip alan şamanın elinde

63 Anohin, Dusa, 257; Majnagasev, Zagrobn. Zizn, 285
64 Anohin. Dusa, 257
65 Agapitov ja Hangalov, 58
66 Vasilijev, Izobrazenija, Tri goda (ZSt 1891), 71
67 Lopatin, 199
68 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 71
69 Ks. syntymista koskev. Lukua

hareket ettiğine inanırlar. Anlatıldığına göre, bu şekilde bulunan bir "ruh" çok küçük olmasına rağmen epeyce ağır olurmuş.[70]

Türk ve Moğol halk inançları arasında insanın bedeninde yaşayan ve fırsat buldukça dışarı çıkan ruhun haricinde, daimî olarak bedenin dışında yaşayan bir ruh olduğu inancı hâkimdir. Bu inanış genelde destanlarda görülür ki, destanlarda "ruhu" gizli bir yerde yaşayan kahramanlardan bahsedilir ve düşmanlarının bu gizli yeri bulmaları hâlinde kahramanı öldürebilecekleri anlatılır.[71]

Bu tarz ruhlar, sahibinin bedenin dışında bulunan özellikle şamanların ruhları olup, genelde belli bir hayvanın suretindedirler. Daha sonra tekrar üzerinde duracağımız bu inanç şekilleri üzerine örnek olarak Balagansk Buryatları arasında anlatılan bir efsaneyi verebiliriz. Efsaneye göre, kör bir şamanın dokuz tane oğlu vardır ve bir gün onları nehirde balık avlamaya yollar. Oğulları giderken, onları özellikle; "orada yedi tane gri alabalık bulacaksınız, içlerinden bir tanesi kör, onu sakın avlamayın çünkü o benim ruhum" diyerek uyarır. Oğullar babalarının sözünü dinlemeyip, bütün gri alabalıkları avlarlar ve bunun sonucunda babaları ölür.[72] Bu efsane muhtemelen insanın daimi olarak kendi bedeni dışında yaşayan ve bir hayvan suretinde ortaya çıkan bir nevi "harici bir ruhu" olduğu inancını yansıtmaktadır. Bu tarz bir inanış tarzı, Skolt Laponları arasında da mevcuttur.[73] Bazı araştırmacılar Goldeler arasında insanların karakterlerine göre ruhlarının muhtelif hayvan suretlerinde ortaya çıktığı inancının olduğunu aktarırlar. Bu inanca göre iyi bir insanın ruhu balık, mus geyiği veya ren geyiği suretinde, kötü insanların ruhları ise kurt, kakım, sivrisinek veya at sineği gibi sinsi ve kana susamış hayvan suretinde ortaya çıkmaktadır.[74]

Bazı Türk halkları arasında her insanın doğduğu andan itibaren koruyucu bir ruhunun/cininin olduğu ve bu ruhun koruyucusu olduğu kişiyi takip edip, hep yakınında durduğuna inanılır. Altay Tatarlarında görülen "Yayuči" inancı bu tarz bir ruh/cin üzerine olup, Radloff'un anlattığına göre bu "Yayuči" insanı çocukluğundan

---

70 Verbitskij, 78

71 Serosevskij, 669

72 Majnagasev, Zagrobn. Zizn, 278

73 Zatopljajev, Nekot. Poverja, 9

74 Holmberg-Harva, Kkoltelapparnas "följeslagare" (Tromso Museums Skrifter II), 65 ss.

itibaren bütün hayatı boyunca koruyup, gözetir. "Yayuči", kişi doğmadan önce göğün üçüncü katındadır ve kişi öldükten sonra tekrar oraya geri döner.[75] Potanin'in aktardığına göre, Moğol inancındaki "Džajači" koruyucusu olduğu kişinin hayatı boyunca o kişi gibi davranır ve aynı zamanda da o kişiyi korur.[76] Ancak bu ruhun, Banzarov'un "Dzajagači" olarak bahsetmiş olduğu, Moğolların "Dzol dzajagači" adını verdikleri "Kader kâtibi" olup olmadığını bilemiyoruz. Moğollar, sadece koruyucusu olduğu kişiyi değil, onun mülkünü ve hayvanlarını da koruduğuna inandıkları bu varlığın resimlerini yapıp, çadırlarına ve kulübelerine asarak, her gün bu resimlerin önüne küçük sunular bırakırlar.[77] Buryatların "Zajači"si ise, insanla beraber doğar ve ölene kadar onun mutluluğunu gözetir ki, inanışa göre; "Zajači" koruduğu kişi ile ilgili konularda kimi zaman Tanrıların huzuruna bile çıkar. "Bir insan zengin bir hayat sürüyorsa, "Zajači"si güzel kıyafetler giyer, güzel bir ata biner ve mutludur. Fakir bir kişinin "Zajači"si ise, kötü giyimli, atı olmadığından yaya gider ve hep koruyucusu olduğu kişinin sıkıntılarından şikayet eder. Kişi öldüğünde de "Zajači"si gök yüzüne çıkar ve Tanrılarla beraber yaşar.[78]

Yukarıda mezkur tasavvur biçimlerinde geçen yabancı tesirler açık bir şekilde görülmektedir. İnsanın bütün hayatı boyunca ona eşlik eden ve yardımcı olan bir ruh/cin tasavvuru Altay halklarının yaratmış olduğu bir tasavvur olamaz.

Hem Türk, hem de Moğol halkları arasında yaygın olarak görülen bir başka tasavvur da insana refakat eden iki tane ruh/cin olduğudur. Bu ruhlardan biri iyi, diğeriyse kötü ve her ikisi de insanı kendi tarafına doğru yönlendirmeye çalışırlar.[79] Aynı inanışa İdil havzası ve Sibiryadaki Fin kabileleri arasında da rastlarız. Radloff, Altay Tatarlarının inanışlarına göre insanın sağ omzunda iyi "Yayuči"nin, sol omzunda ise, kötü "Körmös"ün bulunduğunu aktarır. Her ikisi de insanın bütün davranışlarını takip ederek, bunlardan ilki insanın iyiliklerini, ikincisi de kötülüklerini yazar. Kişinin ölümünden sonra hesaplar karşılaştırılır ve kişinin ölümden sonraki kaderi belirlenir.[80] [*]

[*] Mevzuya Dinler tarihi açısından bakıldığında, insanın sağ ve sol yanında bulunan melek/ruh çok da yadırgatıcı değildir. Zira, Allah, Muhammedî, İsevî ve Musevî dinlerinden önce de zaman zaman peygamber ve ilâhî emirler ihtiva eden kutsal kitaplar göndermiştir. Dolayısıyle, Harva'nın vurguladığı bu inanç, kanaatimizce bu topluluklara son dönem dinlerden-geriye dönük olması daha zorlamadır-geçmiş olmaktan ziyade, daha önceki dönemlerdeki din ve peygamberlerden intikal etmiş olması daha akla yatkın görünmektedir (ed).

---

75 Lopatin, 199
76 Radloff, Aus. Sibir., II, 6, 11
77 Potanin, Otserki, IV, 77, 359-360
78 Banzarov, 27-28
79 Klements ja Hangalov, 132-133; vrt. Petri, Star. Vera, 46
80 Pallas, Sammlunhen, II, 64

Bu tasavvur muhtemelen Altay halklarının inanışlarının arasına çok daha sonraki dönemlerde girmiş olmalıdır.[*]

[*] Anlaşılacağı üzere Harva, İslâm inancıyla ilgili metinleri tetkik etmekten uzakta kalmıştır. Zira, yukarıdaki bölümlerde de işaret ettiğimiz üzere, İslâm inancında insanların doğumundan ölümüne kadar, biri sağ, diğeri sol yanında iki meleğin olduğu, sağ taraftakinin insanın iyiliklerini, soldakinin de günahlarını yazdığı inancını belirtmiştik. (ed.)

Eski Romalıların inançları arasında da kişiyi doğumundan ölümüne kadar sadık bir şekilde gözeten, "Genius" adı verilen bir ruhun olduğuna dair inanç, bir antik çağ yazarının ifadesiyle; "Bize, bizi hayatımızın hiçbir anında yanımızdan ayrılmayan ve ana rahminden ölümümüze kadar eşlik eden daimi bir koruyucu verilmiştir" şeklinde dile getirilmektedir. Keza, İzlanda'da her insanın bir "Norne"si (Kader Tanrıçası) olduğuna inanılır. İnsana eşlik eden iki tane olduğu tasavvur edilen bu "ruh", muhtemelen Türk halklarının inanışları arasına daha gelişmiş dinlerden geçmiştir.

Buryat inançları arasına Tibet tesiriyle girmiş bir inanışa göre ise, bazen Tanrıların (Tengeri) ruhları, yüz yıl sürecek olan bir uykuya dalar ve Tanrıların ruhları bu dönemde yeryüzüne inerek dünyaya gelen çocukların bedenlerinde tezahür eder. Tanrı yeterince uyuduğunda ruh, tekrar yukarı geri döner. Eğer ruh, sahibi olan Tanrının uyanma saatine yakın bir zamanda doğan bir çocuğun bedenine girerse, bu çocuklar fazla uzun yaşamaz, çünkü ruh Tanrının yanına dönmek zorunda kaldığından ömrü kısa olur. Ama, Tanrının uykusunun başlarında yeryüzünü indiyse, içine girdiği çocuk çok uzun bir ömür sürer.[81]

Ruh inancı konusunda İdil Tatarları arasında adı geçen "Ubur"den de burada bahsetmek gerekir. "Ubur", sahibine çok yakın yaşayan bir ruh olmakla birlikte, her insanın bir "Ubur"u olur anlamına gelmez. İnanışa göre, kafatasında çökük bir çizgi olan kişilerin "Ubur"i olur. Bu çöküntü aslında muhtemelen kafatasındaki fontanel kıkırdağının tam olarak gelişip kapanmamasından kaynaklanmaktadır. Kişilerin ruhlarının gezintiye çıkması gibi, Ubur'da insan uykuya daldığında gezintiye çıkar. Uburler sıklıkla havada uçuşan bir alev topu şeklinde görünürlerse de, kimi zaman domuz, kara bir kedi veya köpek suretinde de ortaya çıkabilirler. Böyle bir alev topu ile karşılaşan insan, eğer gömleğini yırtarsa, ateş topunun durarak yere düşmesini sağlayabilir. Ubur, eğer herhangi bir şekilde zarar görürse, sahibi de bundan zarar görür. Eğer gören kişi Ubur'e çatallı bir ağaç dalıyla vuracak olursa, Ubur güçsüz kalır ve sahibi olan kişinin suretine bürünerek merhamet diler. Uburler bazı geceler, başka insanların kilerlerinde

81 Radloff, Aus Sib, II, 11-12

dolaşırlar ve bu esnada onu gören biri Ubur'i yaralar veya bir gözünü çıkartırsa, Ubur'in sahibi de yaralanır veya bir gözünü kaybeder. Ama bir Ubur'i yakalamak kolay değildir ve kendisini yakalamaya çalışanlara kıvılcımlar fırlatır ve hemen ortadan kaybolur. Uburlerin bu gezintileri esnasında genelde kötü şeyler yaptıkları, başka insanların mallarını çaldıkları veya inek ve kısrakların sütlerini emdikleri anlatılır. Hâtta ana rahminden bir embriyoyu, bir kısrağın tayını, ineğin buzağısı veya koyunun kuzusunu bile çalabildikleri muhtemeldir. İnanışa göre sahibi öldükten sonra onun mezarına girer ve geceleri sahibinin cesedinin ağzından dışarı çıkıp, yakınlarında uyuyan insanların kanını emer. Kimi zaman da gökteki bulutları emerek kuraklığa sebep olabilir. Bu yaratığın zarar verici faaliyetlerinden kurtulmak için, sahibinin mezarına girip çıkmak için kullandığı deliğin girişini meşe ağacından yapılma bir tıkaç ile kapatmak veya ölüyü mezardan çıkartıp göğsüne kavak ağacından bir kazık çakarak,[*] cesedi toprağa çivilemek gerekir.[82] Buna benzer inanışlar, Orta Avrupa'da da oldukça yaygındır.[83]

[*] Avrupa'da vampir yahut hortlak kültünde, cesedin göğsüne kazık çakılması, bu eski inancın, hristiyanî unsurlarla yer değiştirmiş olması kuvvetle muhtemel olduğunu göstermektedir. (ed.)

Ölüme İlişkin İnançlar, Defin ve Yas Âdetleri

Sternberg, Gilyakların kötü ruhlar olmazsa, insanların asla ölmeyeceklerine inandıklarını belirtmesi,[84] bir çok ilkel halkta rastlanılan bu tasavvur biçiminin muhtemelen bir zamanlar Altay halklarının inançları arasında da mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak, hâlen Yakutlar arasında yaygın olarak genç bir insanın yaşlılarda olduğu gibi, tabii bir ölümle ölmesinin mümkün olmayacağı, o genç insanı bir ruhun öldürdüğüne inanılır.[85] Troschtschanskij, ruhların böyle bir ölüme, o kişinin ruhunu çalarak veya yiyerek sebep olduklarını anlatır.[86] Bazı Sibirya halkları da, hastalık ve onu takip eden ölümün sebebi olarak, bedenden ayrılan ruhun geri dönmemesi veya söz konusu bedene kötü bir ruhun girmiş olduğunu düşünürler. Lopatin, Goldelerin bir hastalığı iyileştirmek için biri bedenden ayrılan ruhu sahibinin bedenine dönmeye ikna etmek, ikincisi de yüksek sesle gürültü yaparak, kötü ruhu girdiği bedenden kaçırma şeklinde iki yol

82 Hangalov, Predanija, 23-24
83 Koblov, Mitologia, 15 ss.
84 Sternberg, Die Religion der Giljagen, 467
85 Maak, Vilj. Okrug, II, 111
86 Trostsanskij,

izlediklerini aktarır. Bu ikinci yöntemi uygularken, samandan bir bebek hazırlanır ve ruhun bunun içine girmesi sağlanarak, bebek uzak bir yere atılır.[87] Anohin de, Altay Tatarlarının bütün hastalıkların sebebinin "Körmös" olduğuna inandıklarını anlatır.[88]

İnsanlara ölüm getiren bu kötü ruhlar, kimi zaman ölmüşlerin ruhları, kimi zamanda yabancıların ruhları olup, bunların şerrinden korunmak için kurban verilmesi gerekir. Yeraltı dünyasının bir efendisi olduğuna inanan halklar, bu efendinin kimi zaman "insan ruhu" yakalamaları için hizmetindekileri yeryüzüne yollarlar. Bu hizmetlilere, bazı Altay Tatar boyları "Erlik" ve yer altı dünyasının efendisine de "Aldačy" adı verirler. "Aldačy" aynı zamanda ölüm meleği olup, insanların canını aldıktan sonra bir süre daha ölenin evinde kalır.[89]

Kırgızların ölüm meleği olan "Azrail" ise, İslâm vasıtasıyla Rusya Tatar inançları arasına girmiştir. İdil boylarındaki Fin kökenli halklarla, Çuvaşlar arasında bu meleği "Esrel/Ezrel", veya "Esrele" olarak adlandırırlar.[90] Radloff'un anlattığına göre bu korkunç yaratığın altı değişik çehresi vardır ve "bu soğuk çehrelere kimse bakmak istemez." Tatarlar bu ölüm meleğinin elinde bir de kılıç taşıdığını anlatırlar. Kafkasya Yahudilerinin bu konudaki inançlarını Anisimov şu şekilde anlatır: "Yahudilerin inançlarına göre bir insanın ölüm vakti geldiğinde, gökten bir melek iner ve onun başucunda durur. Bu meleğin korkunç bir görünümü vardır ve bütün vücudu gözlerle kaplıdır. Elinde tuttuğu kılıcın ucunda üç damla zehir vardır. Ölecek kişi, bu meleği görür görmez, korkudan ağzını açtığında melek, ölecek kişinin ağzına ilk damlayı damlatır. Bu ilk damla ile insanın benzi sararır, ikinci damla ile yutkunmalar başlar ve üçüncü damlada ölüm vuku bulur." Bir başka anlatımda ise, ölüm meleğinin insanları kılıcı ile öldürdüğünden bahsedilir. Ölen her insanla beraber, ölüm meleğinin gözlerinden birinin kapandığı da yaygın inançlar arasındadır.[91]

Her ne kadar bu eli kılıçlı ölüm meleği tasavvuru sınırlı bir coğrafyada ve genel olarak Türkler ve Türklerle akraba halklar arasında yaygınsa da, ölümün kendisi, özellikle de ruhların sebebiyet verdiği ölümler yaygın bir korku kaynağıdır. Schimkewitsch, Oroçonların ölü

---

87 Lopatin, 282
88 Anohin, Materialy. 25
89 Sama, 20-21; Anohin, Dusa, 263
90 Holmberg, Der Todesengel (Studia Orientalia I), 75-76
91 Sama, 75-76; Radloff. sanak

ve ölüm korkularının basit hastalıklarda bile hastayı kaderiyle baş başa bırakabilecek kadar yoğun olduğunu anlatır.[92] Goldeler de ölülerini defnederken, ölüden; "çocuklarını veya karısını yanına almamasını" rica ederler. Bu anlayışta ölülerin yakınlarının kendilerine diğer tarafta refakat etmeleri istediklerine dair bir inancın Goldeler arasında olduğunu anlayabiliyoruz.[93] Sarı Uygurlar da defin törenlerinde ölüye; "çocuklarını yanına alma, sığırlarını yanına alma, sahip olduklarını yanına alma" diye seslenirler.[94] Teleütler, bir kişinin ölümünden kısa süre sonra karısı veya çocukları veya arkadaşları ölürse, bunu ölenin onların ruhunu (Kut) "çalması" olarak açıklarlar.[95] Beltirler de, ölen kişinin cesedi evden dışarı çıkartılırken yaşlı bir kadının elinde bir süt kabıyla ölünün etrafında üç defa dolaşıp, sütün birazını etrafa serperken, bu esnada ölüye: "mutluluğumuzu bizden alma" diye temennide bulunma geleneği, ölen kişinin geride kalanlara uğursuzluk getirme endişesiyle ilgilidir. Yaşlı kadın, evine geri döndüğünde süt kabının ağzını keten bir bezle kapatıp, evde bir yere saklar.[96]

Yaygın bir inanca göre, ölülerin değişken ve huysuz karakterleri de vardır. Sebepsiz yere öfkelenebildikleri gibi, bu öfkelerini herhangi bir kişiye yöneltebilirler. Bu sebeple ölünün cesedi evde olduğu müddetçe, akrabaları ve yakınları çok dikkâtli olmak zorundadırlar. Teleütler, ölülerin etrafta olup biten her şeyi duydukları ve anladıklarına inandıklarından,[97] bu sebeple ölen kişi hakkındaki konuşmalarında ondan sadece övgüyle bahseder, ölünün etrafı görememesi için ölünün gözleri bir kürk veya balık derisi veya keten beziyle örtülür.[98] Çuvaşlar ise, ölünün sadece gözlerini kapatmakla kalmaz, ayrıca burun ve kulak deliklerini kırmızı ipekli ile tıkarlar.[*] İnanışlarına göre daha önce ölmüş olanlar, yeni ölen insanın ruhuna başka kimlerin onu takip edeceğini sorarlar, yeni ölen de şöyle cevaplar: "Kulaklarım duymadı, gözlerim görmedi, burun deliklerim koku almadı"[99]

Uyulması gereken bir başka kural da, ölünün mümkün olan en kısa sürede evden dışarı çıkartılmasıdır. Tunguzlar ve Telengitler ölüyü

[*] Çuvaşlarda görülen ölünün tahnit edilme işi, bilindiği gibi günümüzde Müslümanlar için de geçerli olup, bir kimse öldüğünde gözlerine, burun deliklerine ve kulaklarına pamuk tıkanır. Ancak islâm geleneklerine göre, tıkama işleminin gerekçesi, cenazenin abdestinin korunmasına matuftur (ed).

92 Simkevits, 35
93 Sama, 20
94 Gulbin, 202.
95 Anohin, Dusa. 258
96 Katanov, Über die Bestalt., 107
97 Anohin, Dusa, 265
98 Simkevits, 19; Katanov, Über die Bestalt., 106
99 Timrjasev, 270; Magnitskij, 161

dışarıya çadırın kapısından çıkarmayıp, çadırın bir duvarını bir anlığına kaldırıp, ölüyü çıkartır çıkartmaz hemen eski hâline getirerek,[100] böylelikle, ölünün geri dönüş yolunu kapamış olduklarına inanırlar. Aynı sebeple Goldeler de, ölüyü kulübenin kapısından değil, penceresinden dışarı çıkartırlar.[101] Samoyedler, Ostyaklar, Çukçeler, Asya Eskimoları ve diğer pek çok halk da, cenazelerini Tunguzlar ve Telengitlerin yaptığı gibi yaparlar.[102] Jurak Samoyedleri, cenazenin kapıdan çıkartılması hâlinde, ölünün sonra aynı yoldan geri dönüp birilerini yanına alabileceğine inanırken, Tunguzlar ölü dışarı çıkartıldıktan sonra çadırın yerini kaydırmayı, hâtta başka bir yere yeniden kurma gereği duyarken, Yakutlar kimi zaman cesedi çadırda terkettikleri,[103] Soyotelerse, bazı zamanlar çadırı ölüyle beraber bırakıp gittikleri olur.[104]

Ölen kişinin evinde ateş yakılması da ölünün akraba ve yakınlarını koruduğuna inanılan bir başka gelenektir. Sibirya halklarının hemen hepsinde ölü veya onun ruhu evde bulunduğu müddetçe, ocak ateşine özel bir ihtimam göstermekle, Goldeler ayrıca balık yağından yapılma meşaleler yakar, [105] Buryatlar kulübelerini Sibirya çamı reçinesi ve güzel kokulu otlarla tütsüleyerek arındırır, [106] Teleütler, ölünün dışarı çıkartılmasının hemen ardından cenazenin yatmış olduğu yerde keten otu yakıp, oraya bir taş koyarlar ki, yedi gün sonra bu taş ölünün mezarına konulur.[107] İnanışa göre, ölüler ateş ve taştan korkarlar.

Cenaze defnedildikten sonra, geri dönüş yolunda da riayet edilmesi gereken birtakım kurallar vardır. Kazak Kırgızları defin yerinden dönerken, atlarını içlerinden bazılarının attan düşmesine sebep olacak kadar hızlı at sürdükleri anlatılır.[108] Tunguzlar da defin yerinden dönerken, arkalarında bıraktıkları izleri kışın karla, yazın da çalı çırpı veya yapraklarla örterken, Yakutlar, defin töreninden dönüşte

---

100 Tretjakov, 168; Nioradze, 25
101 Simkevits, 20; Lopatin, 289
102 Tretjakov, 184, 189; Nioradze, 25
103 Strahlenberg, 377, Gmelin, II, 477; Serosevskij, 620
104 Olsen, 145; vrt. v. Helmersen, 57
105 Simkevits, 20
106 Agapitov ja Hangalov, 53
107 Anohin. Dusa, 263
108 Katanov, Über die Bestalt., 279

rüzgarın esmesini hayra alâmet olarak görürler, zira inanışlarına göre rüzgâr ölünün bütün izlerini alıp götürmektedir.[109] Karginzler de defin sonrasında Doğudan Batıya doğru mezarın etrafında üç defa döndükleri ve bu esnada; "o diğer dünyaya gitti, biz evimize, yakınlarımızın yanına dönüyoruz" dediklerinden bahsedilmektedir.[110] Orman Jurakları ise, defin törenlerinde mezar etrafında her defasında daha da büyük daireler çizerek ölünün aklını karıştırdıklarına inanırlar.[111] Doğudan, Batıya, yâni güneşin hareketine uygun şekilde yapılan bu tavaf şekli, insanların dünyasına yaklaşmayı temsil eder. Eğer, Batıdan Doğuya, yâni güneşin ters istikametinde gidilirse, yeraltı dünyasının ruhlarına yaklaşıldığına inanılır.[112]

Bütün Sibirya halklarında ortak olan bir başka gelenek de, cenaze törenine katılanların dönüş yolunda geriye bakmamalarıdır. Samoyedler bunun sebebini, "geriye bakıldığı takdirde, ölünün bakan kişinin ruhunu çalabileceği" olarak açıklarlar.[113] Teleütler, geri dönüş yolunda gözlerine çarpan herhangi üç nesneyi –bu nesneler bir taş, bir dal veya bir tutam ot olabilir- omuzlarının üzerinden geriye fırlatarak, ölüyü (üzüt) korkutup, kendileriyle beraber geri dönmekten caydırdıklarına inanırlar.[114] Minusinskin bölgesi Tatarlarında da defin yerinden eve gelen yol üzerinde bir hafta boyunca nöbet tutma âdeti vardır. Bu âdetin gayesi, ölünün eve geri gelmesini önlemektir. Nöbet bekleyenler, karanlık çöktükten sonra bir şeylerden şüphelenecek olurlarsa, tüfekleri ile havaya ateş ederler.[115] Bu geleneğin bir benzerine Jurak Samoyedlerinde rastlanır ki, onlar da mezarlıktan dönerken mezara üç tane ok atarlar.[116]

Defin törenine katılanlar, eve döndüklerinde arınmalıdırlar. Erkeklerin mezarlıktan döndüklerini gören Beltir kadınları, kapının önüne erkeğin eve girmeden önce yıkanması için bir kova su koyarlar. Ondan sonra bu kova, bir daha kullanılmaz ve bir çukura atılır.[117]

---

[109] Serosevskij, 649
[110] Katanov, Über die Bestalt., 226
[111] Lehtisalo, Entwurf, 130
[112] Ks. Holmberg, Vanster hand, 23
[113] Lehtisalo, Entwurf, 130
[114] Anohin, Dusa, 262
[115] Nioradze, 25
[116] Saskov, 59
[117] Katanov, Über die Bestatt., 109

Sagalar da aynı şekilde cenaze sonrasında kendilerini arındırırlar.[118] Goldeler, ellerini ve yüzlerini yıkayıp, bu arada kadınlar evi tütün kökleriyle tütsüleyerek, arındırırlar. Evin kilerinin kapısı açılır ve havalandırılır.[119] Sarı Uygurlar ise, katı lapadan bir insan heykelciği yapıp, bu figürü yeni yapılmış bir kiremitin üzerine koyup, bu kiremitin üzerinde ellerini yıkarlar. Su ile dağılan heykelciğin olduğu bu kiremiti, ölünün yakıldığı yerde sönmek üzere olan ateşe atarak, cenaze dönüşü özel bir törenle kendilerini arındırırlar.[120]

Bazı halklar, ateşi arındırma maksadıyla kullanırlar. Yakutlar, mezarlıktan dönerken yolda bir ateş yakıp, üzerinden atlarlar. İnanışlarına göre ölü artık onları takip edemez. Ölünün üzerinde taşındığı tahtalar ve üzerinde yıkandığı hasır yakılıp, ölüden geriye kalan kıyafetler dumana tutularak arındırılır. Bazı yerlerde koşum hayvanları da ateşin arasından geçirilir.[121] Plano Carpini'nin aktardığına göre, Tatarlar bu arınma işlemi için yanyana iki tane ateş yakıp birbirlerine taraf olan yanlarına birer mızrak dikerler. Bu iki mızrak bir çıta ile birleştirilerek, insanlar ve hayvanlar bu şekilde meydana getirilen bir kapının içinden geçerler. Her biri bir yanda duran iki kadın, kapıdan geçenlerin üzerine su serper.[122] Ölenin eşyalarını diğerlerinden ayırdıktan sonra, yakılan iki ateş arasından geçirilerek arındırılışını, Ruysbroeck aynı şekilde kitabında aktarmaktadır.[123] Bu geleneği Buryatlar hâlen devam ettirmektedirler.[124]

Plano Carpini'nin anlatmış olduğu "kapı"nın, tabii ki ateşin, ölüyü durdurmak için olduğu aşikardır. Bir kapının koruyuculuğuna sığınma fikri, Sibirya kabilelerinden Koryaklar'da defin sonrası özel olarak dikilmiş iki ağacın arasında bir nevi "geçit"ten geçip dönerken şamanın her geçene bir ağaç dalıyla vurma[125] şeklinde görülür. Lehtisolo, bu hususta Samoyedlerin defin töreninden dönerken, benzer şekilde bu kapılardan geçtiklerini ve bu ka-

118 Sama, 112
119 Lopatin, 288
120 Gulbin, 204
121 Priklonskij, Tri goda (ZSt. 1891), 64; Serosevskij, 618
122 Plano Carpini, III, 4
123 Ruysbroeck, 255
124 Klements ja Hangalov, 145-146
125 Kraseninnikov, I I, 167

pıların ölünün dönüş yolunu kapatacaklarına inandıklarını aktarır.[126] Kamçaladlar ise, ağaçların genç filizlerinden bir çember yapıp, bunun içinden sürünerek geçer, sonra bu çember ormana götürülür ve Batıya bakacak şekilde asılır.[127]

Sibirya halklarının inançlarında cenazeyi defin esnasında kullanılan bütün araç gereçler, vasıtalar, yâni cenazenin taşındığı kızak, tekne veya yük arabaları, mezarın kazıldığı kürekler, mezarlıkta pişirilen yemeğin tenceresi uğursuzluk getirebilecek olan ne varsa hepsi korkulan nesneler olup, bu sebeple Yakutlar bu eşyaları parçalayıp, mezarlıkta bırakırlar.[128] Benzer şekilde Teleütler, cenazenin taşındığı kızağı parçalayıp, mezarlıkta bırakırken,[129] Turuhansk bölgesi Tunguzları mezarlıkta pişirilen "cenaze yemeği" yendikten sonra, yemeğin pişirildiği tencerenin dibini delip, tencereyi ölünün üzerine konduğu kereveti taşıyan direklerin dibine yanlamasına bırakıp giderler.[130] Bu eşyaların bir süre sonra tekrar kullanılmak üzere ölünün akrabaları tarafından geri alınması âdeti, muhtemelen daha sonraki dönemlerde doğmuştur. Ölü ve ölüm arasındaki bu ilişki, Karginzler'de, ölünün taşındığı kızak veya yük arabasını bozkırda ters çevririlip, bırakıldıktan bir buçuk veya iki ay sonra ölenin akrabalarının gelerek kızağı veya arabayı yeniden almaları,[131] Beltirler ve Sagalar'da ise, cenazenin taşındığı aracın üç gün boyunca, arabanın oku mezarlık istikametine çevrilmiş şekilde köyün dışında bırakılması şeklinde cereyan eder.[132] Stroschevski, bu konuda Yakutların cenazenin yanında bırakılan silâh ve araç gereçlerin kırılmasına özellikle dikkât ettiklerini belirtir. Tabii olarak yaşlılar bunun ölünün bunlarla insanlara zarar vermesini önlemek için yaptıklarını anlatırlarsa da,[133] ancak bu açıklama ölünün yanına bırakılan her şeyin hâtta elbiselerin bile yırtılmasını açıklamaya yeterli olmaması, muhtemelen bu geleneğin kökeninde eşyaların ruhu ile, insanların ruhu arasında kurulan bir paralelliği akla getirmektedir. Nasıl ki bir insan öldüğünde ruhu

---

126 Lehtisalo, Entwuf, 130
127 Kraseninnikov, II, 136-137
128 Serosevskij, 617-619; Priklonskij (ZSt 1891), 64, 77-78
129 Anohin, Dusa, 262
130 Vrt. Tretjakov, 169
131 Katanov, Über die Bestatt., 226
132 Sama, 108, 112
133 Serosevskij, 618

bedeninden ayrılıyorsa, ölünün öbür dünyada kullanması için yanına bırakılan eşyalar da bir nevi "öldürülerek" ruhlarının ayrılması sağlanmaktadır. Nitekim Katanov, Beltirlerin kırdıkları bu eşyaların, diğer tarafta hasarsız bir şekilde sahiplerine hizmet ettiklerine inandıklarını nakletmektedir.[134]

Her ne kadar ölünün geri dönmesini engellemek için çeşitli adetler varsa da, bir çok toplulukta ölünün ruhunun defin töreninden belli bir süre daha kendi evinde kaldığına ilişkin inançlar da vardır. Bundan hareketle Beltirler, cenazeyi bir gece boyunca kulübede bırakıp, defin töreninden döndükten sonra, üç gece boyunca nöbet tutup, bu esnada içlerinden uykuya dalan olursa hemen uyandırırken,[135] Kalarlar arasında benzeri bir gelenek; ölü gömüldükten sonra, üç gece boyunca akrabaları uyumayıp, bu esnada birbirlerine masal anlatarak,[136] Buryatlar, bir şaman öldüğünde, "şamanın oğulları" adı verilen yakınlarının, şamanın evinde gece gündüz ilâhiler okuyup, bu esnada üzerinde bir mumun yandığı bir masa etrafında yürüyerek,[137] Kazak Kırgızları ise, ölen kişinin akrabalarının üç gün boyunca kendi erzaklarından yemeyip, komşuları ve arkadaşlarının getirdikleri yemekleri yiyerek[138] gösterirler. Yakut inançlarına göre ölen kişinin ruhu üç gün boyunca hayatta iken yaşadığı ve dolaştığı yerlerde gezinmeye devam ettiğinden, ölenin akrabaları çeşitli yerlerde onun sesini veya ağlamasını duyabilirler.[139] Bu tasavvur, Yakut inançları arasına Ruslar kanalıyla girmiş ve kökeninde muhtemelen "ölüye ilk üç gün boyunca, dünyada yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerin gösterildiği" yolundaki inanç şeklinden geçmiş olmalıdır. Yakutların bundan daha eskilere dayanan bir başka inanç tarzı da, ölen kişinin bu dünyadayken yarım kalmış işlerini tamamlamaya çalıştığı ve bu sebeple bu işler tamamlanana kadar, eski evine gidip geldiği üzerinedir.[140] Laponlar da benzer bir tasavvur, ölen kişinin başlamış olduğu işleri ivedilikle bitirmeye çalışmasına dairdir.

---

134 Katanov, Über die Bestatt., 108

135 Sama, 109

136 Sama, 228

137 Agapitov ja Hangalov, 53

138 Katanov, Über die Bestatt., 278

139 Pripuzov, Svedenija, 64; Serosevskij, 621-622; Priklonskij. Tri goda (ZSt 1891), 64

140 Serosevskij, 622

Ölümü takip eden üç gün, üç gecelik zamana ilişkin âdetlerin, özellikle uyanık kalmanın kökeninde, ölen kişinin cesedini üç gün boyunca evde tutma geleneğinin olup olmadığını bilemiyoruz, ancak eski zamanların pek çok halk arasında, meselâ eski İran'da görüldüğü üzre, ölünün ruhunun üç gün boyunca evde dolaştığı inancı mevcuttur. Bu üç gün, üç gecelik süre, bazı yerlerde yedi gün olarak karşımıza çıkar. Teleütlerin bir hafta boyunca ölen kişinin yattığı yatağın üzerine bir taş koyduklarını yukarıda anlatmıştık. Bu süre içinde ateş hiç söndürülmediği gibi, akşamları insanlar –en azından yaşlılar- yatmazlar ve gece boyunca sohbet edip, masallar anlatmak için, özel olarak bir masalcı çağrırlar.[141] Beltir âdetlerine göre, yedi gün boyunca ölen kişinin çadırından veya kulübesinden herhangi bir eşyanın dışarıya verilmesi veya çıkarılması eve uğursuzluk getirir. Bu süre içinde ölen kişinin yakın akrabaları, hayvanların kalplerini veya karaciğerlerini yemeyip, daha sonraları bu organları yemeye başlamadan önce, bir kalp ve bir ciğer alıp, bunları önce kendi kalp ve karaciğer bölgelerine üç defa sürüp, ormana attıktan sonra yiyerek, yerine getirilmesi gereken bir âdetleri vardır. Bu âdetin terkedilmesi hâlinde, ölenin kalp ve ciğer ağrıları çekmesine sebep olacağına inanılır.[142] Yakutların inanışlarına göre de, ruhlara sunmak için en güzel parçalar kalp ve karaciğerdir.[143]

Ölen kişinin ruhu çok daha uzun süre boyunca evinde kalabilmesi mümkün olduğundan, bazı bölgelerde ruhun yeraltına geri gitmesi için bir şamanın özel ayin yaparak, onu götürmesi gerekir.

Her ne kadar bu geleneklerin çoğunluğu ölüm ve ölüden duyulan korku sebebiyle meydana gelmiyorsa da, bu aynı zamanda ölüp giden kişiye karşı duyulan hasreti de ifade ettiği bir başka gerçektir. Bu konuda Ruysbroeck, ölen kişinin arkasından yüksek sesle ağlandığını aktarır ki,[144] Çin vekayinâmelerinde Türklerin ataları (Tuiku)[145] için de aynı şeyler anlatıldığı gibi, bu geleneğe pek çok değişik bölgede rastlanır. Doğudaki Türk boyları arasında insanlar, ölü evine geldiklerinde akrabaların kapıda durup orada akşama kadar yas tutmaları âdettendir.[146] Kırgızlarda yas, "ölüler kültü"nün ayrılmaz bir parçası

---

[141] Anohin, Dusa, 262.

[142] Katanov, Über die Bestatt., 109

[143] Pripuzov, Svedenija, 60

[144] Ruysbroeck, 154

[145] Radloff, Aus Sib. I, 130

[146] Katanov, Uber die Bestatt., 282

olup, Kırgızlarının cenaze törenlerini tasvir eden anlatımlarda ölen kişinin cesedi kulübeden dışarı taşınırken, karısı ve kızının nasıl ağlayıp feryat ettikleri aktarılırken, bazı kaynaklarda ölenin karısı ve kızının bir yıl boyunca yas tuttuklarından bahsedilir.[147] Ölen kocasının arkasından ağlayan bir Saga kadını şu şekilde ağıt yakar; "Beni ve çocukları kimlere bıraktın. Kötü ölüm seni erkenden kopardı aldı. Yalnız ve mutsuz ben, sensiz nasıl yaşayacağım?"[148] Teleütlerde, ölen kişinin arkasından akraba ve tanıdıklarının okudukları –kendilerinin "yas" adı verdikleri – ağıtlar, kendi dünyevî şarkılarıyla aynı şekildedir. Teleütler, arkasından ağıt yakılmayan ölülerin, öte dünyada sağır olacaklarına inanırlar.[149]

Kırgız kadınları elem ve kederlerini, ağlama ve ağıtlar dışında yüzlerini tırnaklarıyla çizerek ve saçlarını yolarak gösterirler ki,[150] aynı gelenek Kazak Kırgızlarında ölenin karısı ve kızının yüzlerini kanatacak kadar tırmaladıkları[151] şeklinde görülür. Kederini bu şekilde göstermeye ilişkin bilgiler, en eski kaynaklarda bile yer almaktadır. Meselâ, Atilla'nın cenaze törenini tasvir eden Jordanes; "Töreleri gereği Hunlar, saçlarının bir bölümünü kestiler ve o çirkin suratlarında yaralar açarak kanattılar. Atilla gibi büyük bir savaşçının kadınların gözyaşlarıyla değil, erkeklerin kanlarıyla yas tutulması gerektiğine inanıyorlardı" şeklinde anlatmaktadır. Benzeri yas âdetleri "Tuiku" halkını anlatan Çin kaynaklarında; "akrabaları, ölenin kulübesinin kapısının önünde durup, yüzlerini bıçakla kesip, yüksek sesle feryat ederek, kan ve gözyaşları birbirine karışıyordu"[152] diye geçer.

En yaygın yas âdetlerinden biri de, saç örgülerinin açılması ve saçların kesilmesi olarak görünür. Beltir geleneklerine göre cenaze gömülürken, akraba olmayan yaşlı bir kadın, ölen adamın evinde adamın karısının saç örgülerini çözer ve saçlarını tam ortadan keser. Saçlar ancak yedi gün geçtikten sonra örülür.[153] Kazak Kırgızlarında ise, defin günü yabancı bir kadın, hem ölenin karısının, hem de kızının saç örgülerini çözüp, yedi gün geçtikten sonra, aynı kadın

147 Sama, 277; Radloff, Aus Sib. I, 485; Potanin, Otserki, IV, 699
148 Katanov, Uber die Bestatt., 113
149 Anohin, Dusa, 265
150 Zeland, 32; Radloff, Aus Sib. I, 485
151 Katanov, Über die Bestatt., 279
152 Jordanes, I., 49, Radloff, Aus Sib. I., 130
153 Katanov, Über die Bestatt. 290

saçları tekrar örer. Ölenin en genç kardeşinin karısı da saç örgülerini yarıya kadar çözer.[154] Goldelerde erkeklerin saç örme adeti vardır ve erkekler en azından ilk yas gününde saç örgülerini açarlar ve duydukları acının büyüklüğünü göstermek için saçlarını keserler. Bu geleneği yaşlı bir kadın, önce ölen adamın oğlunun, sonra da diğer yakın akrabaların saçlarını keserek yerine getirir. Bunu yaparken sırayla her birinin beline önce üzerinde küçük çıngıraklar olan beyaz bir kemer takar, sonra çözülmüş olan saçları fırçalayıp tekrar örerken, örgülerden birine beyaz bir kurdele bağlar. Sonra bu beyaz kurdeleli örgüyü kesip, kestiği bu saç örgülerini bir çeşit yastığın içine koyar. İleride yapılacak olan "anma törenine" kadar bu saçlar, ölen kişiyi hatırlatmak üzere saklanır.[155]

Ölen kişinin akrabalarının saç örgülerini çözme geleneğine Tunguzlar, Samoyedler ve Kuzey Vogulları gibi başka birçok Sibirya halkları arasında da görülür.

Saç örgülerinin açılması ve kurdelelerin çözülmesi, "ölüler kültü"nde muhtemelen ölen kişinin ruhunun hayatla olan bağlardan azad edilmesinin ifade edilmesidir. Bu arada kişilerin dış görünümlerinin onların gözünde "perişan" hale getirilmesi, çökmüş ve mutsuz bir ruh hâlini yansıtması da tabiîdir. Kırgız erkekleri bir yakınlarının ölümünden sonra, kırk gün boyunca tıraş olmadıkları gibi, kadınlar da bilezik ve küpelerini takmazlar.[156] Goldelerin kesilen saçları ölen kişiyi temsil eden bir yastık içinde saklamaları, saç kesme âdetinin bir çeşit kurban yerine geçtiğini de gösterir. Eski Türklerde, kesilen saç örgülerinin diğer başka eşyalarla beraber mezara konma âdeti oldukça yaygın olup, Urga yakınlarındaki Noin-Ula'da yapılan kazılarda bir Hun mezarında ölen kişinin yanında on yedi tane ipek iplerle sarılmış saç örgüsü bulunmuştur. Novitskij, bu konuda Ostyakların, anne, baba, eş veya aileden bir kişini ölümünde yüzlerini tırmalayıp, saçlarını yolduklarını aktarırken, kanlı saçların ölen kişinin üzerine atıldığını özellikle belirtir.[157] Osetler ve Gürcistandaki çeşitli dağlı kabileler arasında da ölen kişinin karısının saç örgülerini ölünün göğsüne bırakması âdetine rastlanır.[158]

154 Sama, 275
155 Simkevits, 25
156 Zeland, 32
157 Karjalainen, 89
158 Simkevits, 25

Saç örgüsü kesmekle kıyaslanabilecek bir başka gelenek de, ölenin atının yelesi ve kuyruğunun kesilmesi olup, meselâ Mingrellerde ölenin akraba ve arkadaşlarının atlarının yele ve kuyruklarını kesmeleri bir yas işareti[*] olarak görülür.[159]

[*] Ölenin atının yelesi ve kuyruğunun kesilmesi geleneği, eski Türklerde en önemli âdetlerden biri olmasına rağmen, yazar nedense bunun üzerinde durmadığı gibi, oldukça zayıf bir Mingreli örneğiyle geçiştirmeyi tercih etmiştir. Oysa, yazarın "Atilla'nın cenaze törenin de saç kesmesi" âdetine atıfta bulunduğu gerek Jordanes, gerekse Bizanslı Priskos'un tarihinde bu âdet özellikle detaylı şekilde anlatılır. Bu gelenek, yakın zamanlara kadar, Anadoludaki göçebe Yörük aşiretleri arasında, özellikle aşiret beyinin ölmesi halinde devam ediyordu. (ed.)

Goldelerin âdetleri gereği, ölen kişinin saçları kesilen akrabaları "anma şöleni" gününe kadar, uğursuzluk getireceği[160] inancıyla, çıplak ayakla bir başkasının kulübesine veya kayığına adım atamaz. Benzeri bir adet, Salym nehri kıyısında cenaze evine mensup kişilerin yedi gün boyunca çıplak ayakla dolaşmanın yasak olduğu[161] Ostyaklar arasında görülür. Bu yasak, muhtemelen korunmaya matuf olup, bunun kökeninde avcı halklar arasında yaygın olan "ölülerin, insanların izlerini takip ettikleri ve çıplak bir ayağın izlerinin çok daha kolay takip edilebileceği" inancının tezahürüdür. Bu yasağın asıl öznesi olan kadınlar için yasaktan çıkış yolu, kadının sol ayak bileğini, ölünün üzerine konmuş olan kırmızı bir sicimi bağladığı takdirde bundan âzade olacağıdır. Çoğu Sibirya halklarının inanışlarında kırmızı renk, kötü ruhları uzaklaştırmak için iyi bir vasıta olarak görülür ve kırmızı sicim bu yüzden yasağı esnetmek için ideal bir unsur olarak görülür.

Sibirya halklarında rastlanan matem kıyafetleri hiç şüphesiz bu halkların inançlarına yabancı etkilerle girmiş olmalıdır. Maack, Yakutlar hakkında yaptığı araştırmalarında, onlarda özel matem kıyafetlerine rastlamadığını özellikle belirtir. Kazak Kırgızlarında bir yıl boyunca ölen adamın dul eşi siyah, kızı da beyaz kıyafet giyip, kırmızı başlık takıp, dışarıya çıkarken de yüzlerini örterler. Yas yılı boyunca, mecbur kalmadıkça dışarı çıkmadıkları gibi, evde de bir şeylerle meşgûl olmayıp, evin işlerini akrabaları yerine getirirler.[162]

Defin Törenleri

Ölü ve ölümden duyulan korku sebebiyle yerleşmiş olan, yukarıda mevzubahs edilen defin ve yas âdetlerinin dışında, ölen kişinin yanına ölüler ülkesine göçünde ona lâzım olacak eşyaların bırakılması, ölüler kültünün tabiî bir parçasını teşkil eder. Çalışmamızda tetkik ve tahkik etmiş olduğumuz halkların, tesirinde kalmış oldukları

159 Karjalainen, 85
160 Maak, Vilj. okrug, III, 4, 98
161 Lopatin, 303; Katanov, Über die Bestatt., 232
162 Katanov, Über die Bestatt, 278

muhtelif yabancı kültürlerle, bu halkların yaşadıkları coğrafyada tabiî olarak bıraktıkları kültürel izlerle ilgilidir. Meselâ, Lama Budizminin yayılmış olduğu bölgelerde, ölen kişinin cesedinin vahşi hayvanlar ve kuşların yemesi için bozkırda terk edilmesi âdeti oldukça yaygındır. Budist rahipler kendi kitaplarına bakarak ölen kişinin çıplak mı, yoksa kıyafetleriyle mi, doğrudan toprağın üzerine mi, yoksa keçe çadır veya çalı çırpıdan yapılma bir barakanın içinde mi defnedileceğine karar verirler. Defin esnasında hangi sunu ve büyü gereçlerinin veya benzeri malzemelerin kullanılacağı da yine rahipler tarafından belirlenir. Cesedin ne şekilde yatırılacağı, ölen kişinin doğum saatine bakarak yapılan astral hesaplamalar sonuncunda tespit edilir. Bu hususta Tibet öğretileri, ölünün bazı durumlarda cesedin yakılması, suya bırakılması, toprağa gömülmesi, taşların veya ağaçların koruması altın bırakılması gibi değişik defin şekilleri öngörürse de, Kalmuklar buna pek riayet etmeyerek, sadece yüksek unvanlı kişilerin cesetlerini bir çeşit keçe çadır veya çalılardan yapılma bir barakaya defnederler. Toprağa gömerek defnetme şekli, genel olarak cesedin üzerine bir miktar toprak atma veya üzerine birkaç taş veya ağaç dalı koyarak yapılırken, suya defnetmede cesedi üzerine biraz su dökülerek, yakarak defnetmedeyse genellikle bozkırda bırakılan cesedin üzerinde biraz ot yakılarak defin yapılır. Sadece beylerin ve rahiplerin cesetleri ihtimam ile tamamen yakılır. Pallas, cesedin yakılarak defnedilmesinin Moğollarda daha yaygın olduğundan bahsederken, Kalmuklarda buna pek itibar edilmemesi muhtemelen yaşadıkları bölgenin ağaç yönünden kıt olmasıyla ilgilidir. Moğollar, ölülerini yaktıktan sonra, kemiklerini üstlerini hiç örtmeden açıkta bırakıp, kemiklerin etrafına üzerinde Tibetçe duaların yazılı olduğu beyaz ve mavi bayrakçıklar asarlar. Yüksek rütbeli kişilerin küllerini bir kap içinde toplayıp, cesedin yakıldığı yere dikilen tahta veya taştan yapılma küçük bir kaidenin dibine gömerler.[163]

Torgutların defin törenlerini anlatan Ivanovskiy, hastanın ölümünün hemen akabinde tören için Lama çağırıldığını ve Lamanın yaptıklarına karşılık olarak, ölünün atını, kılıcını ve elbisesini aldığını söyler. Ölünün cesedi evinden onbeş kulaç kadar doğusuna toprağın üzerine bırakılır. Torgut inancına göre dindar kişilerin cesetlerini köpekler yer, eğer yemezlerse, bu o kişinin günahkar olduğu anlamına gelir. Sadece çok ünlü ve itibarlı kişilerin cesetleri yakılırken, yakma

[163] Pallas, Sammlungen, II, 249 ss.

işleminden sonra Lama küllerini bakır bir kaba koyarak kil ile karıştırır. Bu kilden insan benzeri bir heykelcik yapılarak, ölünün yakıldığı yere yerleştirilir. Ivanovskiy, ölmüş atalarını temsil eden bu heykelciklere (Rusça: Kamennaya baba) Torgutların çok büyük bir saygı gösterdiklerini belirtir.[164]

Sarı Uygurlar, ölülerini bozkıra bırakıp veya toprağa gömdükleri gibi, bazen de yakarak defnederler.[*] Bu yakma töreni genelde akşam veya gece yapılır ve ölünün başı güneye gelecek şekilde bir odun yığınının üzerine yatırılıp, alevlerin en harlı olduğu sırada ateşin üstüne içki ve ekmek atılır. Bir süre sonra cesedin kalıntıları toplanıp, bir torbaya konularak, toprağa gömülüp, gömüldüğü yere de küçük bir tümsek yapılır.[165]

[*] Gerek Moğollarda, gerekse Sarı Uygurlarla, aynı coğrafyayı paylaşan diğer komşu halklar arasında ölü yakma geleneğinin erken dönem Buda-Mani etkisine dayanması daha mümkün görünmektedir (ed).

Lama Budizminin etkisiyle, çoğu zaman Soyoteler ölülerini bozkıra bırakırken, sadece Lamaların ve önde gelen kişilerin cesetlerini yakarlar. Tarbagatay bölgesinde ölen kişinin külleri, kil ile karıştırılıp bundan ölen kişinin küçük bir heykelciği yapılır. Bazı bölgelerdeki Soyoteler, cesedi bozkırda toprağa yatırırken, altına keçeden yatak serip, yastık olarak bir eğer bırakırlar. Ölünün yanına ayrıca kıyafetler-eğer kış mevsimi ise kürkler- ve çeşitli eşyalar bırakılması da âdettendir. Eski dönemlerde özellikle Kırgızların ölünün atını ölünün bedenine bağlayarak bıraktıkları bilinmekle beraber, artık ölenin atı ve eğerini Lamalar almaktalar. İrtiş nehri boylarında yaşayan Soyoteler, ağaç dallarından masaya benzer kerevetler yaparak, ölen kişinin kullanmış olduğu eşyalarla beraber, ölülerini bunların üzerine defnederler ki, özellikle şamanların cesetleri bu şekilde ve genellikle karaçam ağaçlarının yanında kurulan kerevetlere defnedilir. Şamanın büyü aletleri, davulu, elbiseleri ve diğer eşyaları da ağaca asılır.[166]

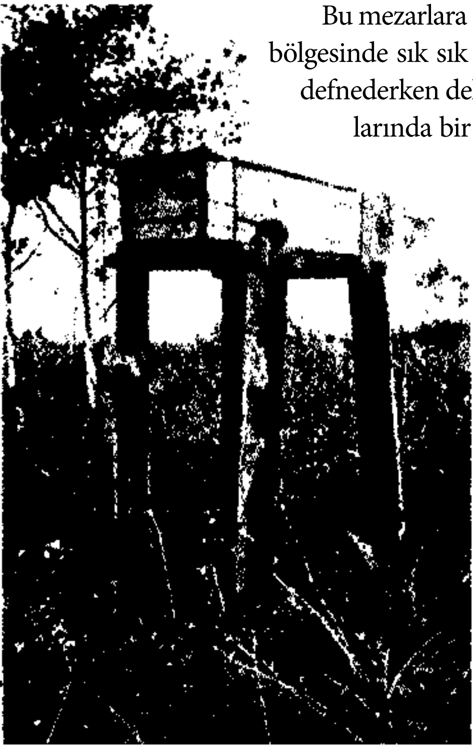
Buryatların büyük bölümü Lama inancına bağlı olmakla beraber, bazı bölgelerde Lamaist öğretilerle birlikte kendi eski gelenekleri de devam ettirdikleri görülür. Özellikle Balagansk ve İndinsk bölgelerinde hâlen şamanın tabutunun ormanda dört direk üzerinde kurulu bir kerevetin üzerinde defnedilmesi bu eski geleneğinin devam ettirdiğini gösterir. **(resim 28)**

---

164 Ivanovskij, Mong.-torgouty II, 23

165 Gulbin, 202-205

166 Katanov, Über die Bestatt., 229-231; Potanin, Otserki. II, 88. IV, 36; Olsen, 145

(resim 28)
Ölen bir Buryat şamanının tabutu.
Foto, B. E. Petri

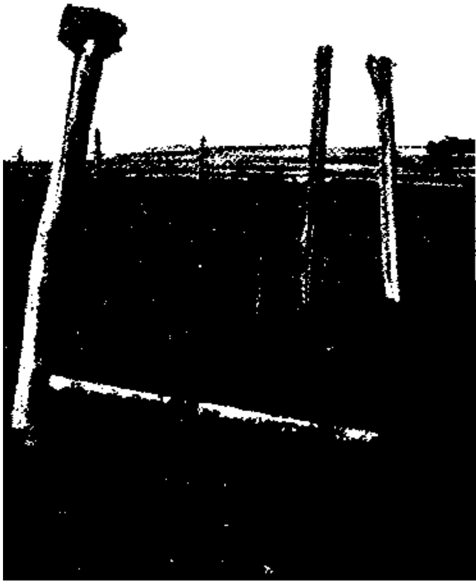
Bu mezarlara "Aranga" adı verilir ve eskiden bu uygulama Alarsk bölgesinde sık sık görülebilirdi. Soyoteler gibi Buryatlar da, şamanı defnederken delinmiş davulunu ve diğer eşyalarını cesedin yakınlarında bir ağaca asarlar.[167]

Buryatların yaşadığı bazı bölgelerde ölüler yakılarak defnedilir. Bunun için öncelikle ölüye en güzel kıyafetleri giydirilip, oku, yayı, bıçağı ve erzakı yanına bırakılır ve başının altına yastık olarak eğeri konulur. Kimi zaman ölen kişinin atı da öldürülüp, kendisiyle beraber yakılır. Yakma töreninden üç gün sonra, külleri toplanıp kayın ağacından yapılma bir kutuya konulur ve bu kutu, ya toprağa gömülür, veya bir ağaç kovuğuna yahut toprağa bu maksatla özel olarak dikilen bir direğin üzerine konarak, muhafaza edilir. (resim 29)

Şamanların cesetlerinin yakılması özel bir törenle yapılır. Şaman öldüğünde, cesedi yıkanıp, giydirilir, yanına büyü malzemeleri konularak, üç gün ve üç gece boyunca evde muhafaza edilir. Şamandan herhangi bir şekilde yardım veya tavsiye almış olan herkes şamanın evine toplandığında, "Şamanın oğulları" denilen dokuz öğrencisi şamanın hayatını, yaptıklarını ve başarılarını anlatıp, onu ta'zim eden cenaze ilâhileri okurlar. Evin içi Sibirya çamı kabuğu ve güzel kokulu otlarla tütsülenip, cenaze yemeği için koyun kesilir, pişirilen etlerinin bir kısmı çuvallara konarak, cesedin yakılacağı yere götürülür. Ölünün atı eğerlenip, gemi takılır, sırtına bir yorgan örtülür, boynuna bir çıngırak takılır ve ceset atın üzerine oturtulur. Ölünün arkasına yaşlı bir adam oturur, bir başkası da atı çekerek ceset yakma yerine götürürler. Bu esnada "Şamanın oğulları" ilâhi söylerken, yaşlılar çıngırak ve davul çalarlar. Köyden çıkarken ölü, toplanan kalabalığın etrafında üç defa Doğudan Batıya doğru dolaştırılır. Ölünün atını tâkip eden kalabalığın en başındaki kişi elinde genç bir kayın ağacı tutar. Bu ağacın dallarında küçük hayvanların postları asılıdır. Yolda bir "barsa"nın (barsa: ölmüş bir şaman için dikilen üç direk) önünden geçildiğinde,

---

167 Agapitov ja Hangalov, 57; Hangalov, Nov. mater., 84; Potanin, Otserki, IV, 37

(resim 29)
Buryat mezarlığı. Direğin üzerindeki kayın ağacından yapılma kutunun içinde ölen kişinin külleri vardır. Foto. B. E. Petri

tören alayı bir süre durur ve ânane icabı burada kuzu eti yenip içki içilir. Kayın ağacındaki postların bir kısmı bu şaman mezarındaki direklere asılır. Yol üzerinde uygun bulunan bir yerde de ölen şaman için mezar yeri düzenlenip, üç tane direk dikilir ve burada da aynı şekilde kuzu eti yenilip, içki içilir. Buryatlar, ölen şamanların insanların önünde durup, bir şeyler yiyip içtikleri veya tütün attıkları bu direklere atlarını bağladıklarına inanırlar.

Ormanda yakma işleminin yapılacağı yere varıldığında, şamanın cesedi keçeden bir şilte üzerine yatırılır. Cesedin toprağa değmesi hoş karşılanmaz. Ölünün yüzü Güneye bakacak şekilde yerleştirilir. "Şamanın oğulları" ilâhi söylerken, cenaze alayındakiler çam odunlarını toplayıp, öbek hâlinde yığarak, öbeğin üzerine atın eğer örtüsü ve törenin başlangıcında atın sırtına serilen çul serilir. Şamanın cesedi saygıyla bu örtünün üzerine yatırılıp, eğeri yastık olarak başının altına, yanına atın dizginleri ve gemi, yayı ve içinde sekiz tane ok olan sadağı konur. Köyden çıkarken sadakta dokuz ok bulunur, fakat birisi ormana gelirken köye doğru fırlatılmıştır. Yakınlardaki ağaçlara şamanın büyü araç gereçleri, hayvan postları ve kaplar içerisinde içkiler asılır. Cenaze alayındakiler burada bir süre yiyip içtikten sonra-bu ziyafete ölen şamanın ruhu da davet edilir- şamanın atının sırtına ve boynuna ufak çentikler atılır. Bundan sonra bazen at da öldürülüp yakıldığı gibi, bazen de öldürülmeyip, serbest bırakılır ve köye geri dönülür.

Köye dönüş yapmadan kısa süre önce, odun yığını ateşe verilir ve cenazeye katılanlar arkalarına bakmadan dönüş yoluna çıkarlar. Yakma yerine gelirken atılan ok, geri dönüş yolunda aranır ve bu ok daha sonra ölen kişinin evinde muhafaza edilir. "Şamanın oğulları" geri dönüşte, üç gün üç gece boyunca şamanın evinde ilâhiler söylerken, şamanın dost ve akrabaları evde toplanırlar. Şamanın yakın arkadaşları gelirken koyun, damıtılmış içki, "tarasun" (yerel bir yemek) ve genç kayın ağaçları getirirler ve bu ağaçların dallarına küçük hayvanların postları asılır. Et pişirildiğinde tekrar ölünün yakıldığı yere gidilir, yolda cenaze için yapılan "barsa" da durularak, ölü

yâdedilip, yanlarında getirilen yemeklerden yenilir. Cesedin yakıldığı yere gelindiğinde, yiyecekler yere bırakılıp, getirilen postlar yakındaki iki ağaç arasına gerilen bir ipe (dali) asılır. Sonra deri eldivenler giyilerek şamanın yanmış bedeninden kalan kemikler toplanıp, özel bir torbaya konulur. Bu torba daha sonra kalın bir çam ağacının gövdesinde açılan bir oyuğa yerleştirilir. Oyuğun ağzı itinayla kapatılır ağacın kabuğu da üzerine yerleştirilerek, böylece yabancı biri hiçbir şekilde "şaman ağacı"nı (bögi narkhan) oradaki diğer ağaçlardan ayırt edemez. Günümüzde, söz konusu yerlerdeki ormanlar yok olmasına rağmen, hâlâ "şaman ağacı"nın içinde olduğu bu tip kutsal ağaçları bozkırın ortasında veya dağlarda görmek mümkündür. Şamanın kemikleri ağaca saklandıktan sonra, şölen ve ilâhiler tekrar başlar ve törenin sonunda arta kalanlar yakılır. İpe asılmış olan kürkler bazen orada bırakılır, bazen de toplanıp köye geri götürülür. Orman hayvanlarının yakma yerindeki at eti kalıntılarını yemeleri hayra alâmet sayılır.[168]

Potanin, yakın zamana kadar Alarsk bölgesinde ölenin atının da kurban edildiğini, ancak şamanların artık bu geleneğe son verip, atı çabalarına karşılık, ödül olarak kendileri için alıkoyduklarını belirtmektedir. Ama hâlen bir çok kişi ölen kişinin atını ormana götürüp, ölenin selâmeti için orada serbest bıraktığı da vakidir. Eğer at geri dönerse, yakalanıp Ruslara satılır. Buryatların bir ölünün atından, ölümün kendisinden korktukları kadar çok korktukları söylenir.[169]

Son zamanlarda hükümetin (Rus hükümeti) emirleri gereği, Buryatların da ölülerini gömmeye başladıkları bilinmekle, bu durumlarda ölü, bazen tabutuyla birlikte, bazen de tabutsuz olarak toprağa defnedilmektedir. Cenaze, tabutsuz olarak gömülecekse, mezarın zeminine bir eğer örtüsü ve baş ucuna da eğeri ve dizginler konurken, tabutla gömüldüğünde bu eşyalar hâtta kimi zaman atın kendisi de yakılır. Ölen kişinin at arabası mezarına bırakılır, lâkin bu da diğer eşyalar gibi önce kırılıp kullanılmaz hale getirilir. Tabutsuz olarak defin, muhtemelen cesedi bozkırda bırakma geleneğinin devamıdır. Potanin, Alarsk bölgesi Buryatlarının bazen ölen kişinin cesedini ormana götürüp, sadece çalı çırpı ile örterek bıraktıklarını anlatır.[170]

---

168 Agapitov ja Hangalov, 53-57; Klements ja Hangalov, 145-146; EO 1891, 3, 163

169 Potanin, Otserki, IV, 37

170 Sama, lV, 37

Yüzyıllardır İslâm inancı içerisinde yaşamakta olan Türk topluluklarında, anlatılan bu defin âdetlerinin hemen hemen hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuş olduğu görülür. Bu konuda çalışanlardan Zeland, Kırgızların ölülerinin mezalarının kenarını biraz daha derinleştirdiklerini, cenazenin yıkanıp, kefene sarılı olarak yüzü Doğuya bakarak, oturur şekilde mezara yerleştirdiklerini ve cenazeyi ölümünün hemen ikinci günde defnettiklerini anlatır.[171] Keza, Doğudaki Türk boylarında cenazeler benzeri şekilde defnedilir. Yaptıkları dinî vecibeler karşılığında mollalara (imam), bütün koşum takımları ve eğeri ile beraber ölenin atının verilmesi, buralarda din adamlarını, bir zamanlar var olan ölüler için kurban verme geleneğinin mirasçısı hâline geldiklerini göstermektedir. Ölen kişinin mezarına eşya koyma geleneğiyse, özellikle önemli kişilerin cenazelerinde, cenazeye katılanlara para, giyecek veya çiğ et dağıtılması gelenek haline gelmiştir. Cenaze, mezarın yan duvarında açılan girinti içerisine ayakları Güneye, başı Kuzeye bakacak şekilde yerleştirilir ve mezar kapatılmadan önce bu girinti pişmemiş kiremitlerle (kerpiç) kapatılır.[172]

Tarbagatay bölgesi Kırgızları geleneklerinde, ölen kişi erkekse üç defa, kadınsa beş defa kefen bezi ile sarılır. Eğer mezarlık yakında değilse, cenaze bir deve üzerinde taşınır. Cenazeyi kaldıran hocaya (molla) emeğine karşılık olarak verilen kuzuya "grabalmosen" adı verilir. Ölen kişinin atına bir yıl boyunca kimse binmez. İslâm inançları gereği, ölen kişinin mezarına hiçbir şekilde eşya bırakılmaz.[173]

Diğer taraftan hıristiyan inancını benimsemiş olan Türk boyları arasındaki defin âdetleri, Ortodoks kilisesinin ayin ve geleneklerini yansıtır. Ortodoks ve Katolik inancı rahiplerinin, İslâm din adamlarına nazaran daha müsamahakâr davranmaları sebebiyle, hıristiyan Türkler arasında eski pagan inanışlarının kalıntıları defin âdetlerinde bir şekilde hâla göze çarpmaktadır. Meselâ, Altay bölgesindeki Tatarlar, bugün hâlen cenazelerini yıkayıp, giydirip, ağaç kovuklarına veya ahşap bir tabut içerisinde defnetmektedirler.[*] Ölen kişi, mevsime ve maddî gücüne bağlı olarak baştan ayağa bir seyyah gibi giydirilir. Beltir ve Karginzler, ölünün üzerindeki kıyafetin düğmelerini sökerek, bu düğmeleri ya ölünün evinde saklar, yahut

[*] Pek tabiî ki, Harva'nın "bugün bile" diye işaret ettiği zamanı/tarihi, onun bölgede (Altaylar) araştırma yapmış olduğu 1900'lü yılların başı olduğunu hatırda tutmak gerekir (ed).

171 Zeland, 32

172 Katanov, Über die Bestatt., 231-232, 282

173 Sama, 277-278, 280

onunla beraber tabuta koyarlar. Tabutun önünde köyün bütün erkekleri toplanarak, beraberce âyin yapılır ve cenaze çoğunlukla bir gece evinde kalır. Eski dönemlerde Beltirler, ölen kişinin en sevdiği atını eğerleyip, yelesi ve kuyruğunu örüp, eğerinin kenarlarına ölen kişinin eşyalarını- baltası- astıktan sonra, at bu şekilde cenaze mezarlığa götürülene kadar evin kapısında bekletirlerdi. Mezar yeri, cenaze alayı geldikten sonra kazılır, sonra at cenazenin yanına getirilip, dizginleri ölen kişinin sol eline tutuşturularak üç defa "atını al" denir. Bu ritüeli takiben, atın üzerindeki eşyalar alınır, at kuytu bir yere götürülüp orada öldürülür, cesedi de vahşi hayvanlar ve kuşların yemesi için orada bırakılırdı.[174]

Beltirler ölen kişinin yemek kabı ve kaşığını kırarak, tabutun içine koyar, tabutun sol tarafına içinde yemek olan bir kap, ölünün sol eline de ağzı kırılmış bir şişe içerisinde içki bırakırlar. İnanışa göre "öte dünyada sol el, ölenin sağ eli olacaktır". Mezarda ölünün ayak ucuna koşum takımları, eğeri, eğer örtüsü, tencere ve benzeri eşyalar konur, ölünün yanına bırakılan bütün eşyalar kırılır veya kesilir, tencerenin de tabanı delinir. İnanışlarına göre, diğer tarafta bunlar tekrar eski sağlam hâle gelecektir. Tabut kapatılmadan önce ölen kişinin selâmeti için yenilip, içilir, bazı bölgelerde de bu şölen mezarın kapatılmasından sonra yapılır.[175]

18. yy'da bu bölgeye seyahât eden Pallas, o dönemlerde gerek Beltirler, gerekse Kuznetski Tatarları ve çoğu Dağ Tatarları arasında ölü gömme geleneği olmadığını ve ölülerin tabut içerisinde ormanın derinliklerinde ağaçların üzerine bıraktıklarını, hâtta bu yoldan olmak üzere biri genç bir Beltir kadını, diğeri onun annesine ait olan bu tip iki mezarın; "ham kerestelerin birbirlerine bağlanmasıyla yapılan tabutlara, kapak olarak kayın ağacı kabuğu konulmuş şekilde tabutun, yaşlı çam ağaçları üzerine bırakılmış ve bunların birbirlerinden tahminen elli kulaç kadar uzakta olduğunu" anlatır. Pallas'ın aktardığına göre, tabutları ağacın iki dalına sabitlenmiş ve buradaki diğer dallar kesilip temizlenmiş, ikinci tabut atlı bir kişinin rahatça ulaşıp içine bakabileceği kadar alçağa yerleştirilmiştir. Ölen kişi giydirilmiş olarak tabuta yatırılmış, baş ucuna ayrıca kadın kıyafetleri, yanına da içinde erzak, yağ, et parçaları birtakım eşyaların olduğu

---

174 Radloff, Aus Sibir., I, 320-321, 337; Hilden, 147-148; Katanov, Über Die Bestatt., 105-108

175 Katanov, Über die Bestatt., 108; Majnagasev, Zagrobn. zizn. 278-280.

bir torba bırakılmış, eyer cenazenin ayaklarının arasına konulmuş, mezar başında kurban edilen atın kuyruğu ve toynakları da yanındaki ağacın dallarına asılıdır. Üzerinde hâlâ gemi ve dizginleri olan atın kafatası ise, ayrıca bir başka dala takılmıştır. Pallas, ölen kişi erkekse, yanına ayrıca yay ve içinde kırılmış okların bulunduğu bir sadağın da ölünün yanına konduğunu belirtir.[176]

Ölülerin ağaçlara defnedilmesi, Minussinsk bölgesi Tatarlarının kahramanlık destanlarında; ölümünün yaklaştığını hisseden bir Hanın, oğluna ettiği vasiyette şu şekilde geçer:

> Ben öldüğümde,
> beni sakın toprağa gömmeyin.
> Dokuz çam ağacının tepesini birbirine bağlayıp,
> tabutumu bunun üzerine koyun.

Günümüzde artık ölülerini toprağa defneden Karginzler, mezarın başucunda bir ateş yakar ve bu ateşte mezarlıkta kurban edilen hayvanların kemiklerini yakarlar. Kurban ederken, yerken de hayvanların kemiklerinin kırılmamasına özen gösterilir. Ateşe bunun dışında üç bardak içki ve bir avuç dolusu et atılır. Ateşin bu sunuları ölen kişinin faydalanabilmesi için ileteceğine inanılır. Tabut mezara indirilmeden önce, ölen kişinin yakınlarından biri ölenin atını mezarlığa, tabutun yanına getirir ama atı öldürmeyip, tekrar eve geri götürürler. Mezarlıktan dönüşte herkes cenaze evinde toplanır ve cenaze merasimi hazırlanır. Bu merasim esnasında, biri kulübenin arkasına, biri ocağa ve birisi de kapının önüne olmak üzere üç kaşık içki dökülür.[177] Laponların cenaze âdetleri arasında çadırlarının yakınlarındaki ruhlar için kurban kesme âdeti de yeralır. Bazı bölgelerde Sagalarda olduğu gibi şaman cenazeleri daha eski usûllere göre defnedilir ki, cenaze yüksek bir tepeye taşınıp yere yatırılır ve yanına davulu ve büyü aletleri bırakılır. Kalarlar ise, bozkırın ortasında bir yere dört tane direk dikip, bunların arasına tahta bir kerevet, kerevetin üzerine ağaç dalları, bunun üzerine de şamanın cesedini uzatıp, iki yanına dikine kesilip içleri oyulmuş ağaç kütükleri yerleştirilir. Şamanın delinmiş davulu ve davulun tokmağı bir ağaca asılır. Karagasseler, şamanlarını başları Doğuya bakacak şekilde toprağa gömerler.[178] Diğer Altay

---

176 Pallas, Merkwurdigkeiten, 125-127

177 Katanov, Über die Bestatt., 225-226

178 Sama, 112, 227-228, 229

kabileleri vaftiz edilmemiş ölüleri bu şekilde defnederler ki, hıristiyan geleneğine göre tam ters istikamette defnedilir.

Küçük çocukların cenazeleri kayın kabuğu veya keçeye sarılıp, ya ağaçlara asılır veya ağaç kovuklarına defnedilir.[179]

Şamanların dört direk üzerine yerleştirilen tabutlarda defnedilmesi geleneği, yukarıda anılan topluluklar dışında, Kuzeyde yaşayan Türk kökenli halklar arasında da oldukça yaygındır.

Tretyakov, Turhansk bölgesindeki Tunguzların törenlerini incelediği eserinde, bir Tunguz öldüğünde çadırın yan duvarlarından birinin açılıp, ölen kişinin üzerine ölüm kıyafetleri giydirilmiş şekilde özel bir kerevet üzerine yatırıldıklarını aktarır ki, bu kerevet birbirlerine yakın mesafede duran iki veya üç ağacın arasına bir kulaç kadar yüksekliğe yerleştirilmiş, üzerine dar bir tabutun içine ölen kişinin cesediyle, bu cesedin yanına konan horozu (tetik) çıkartılmış bir tüfek, kirişi kopartılmış bir yay, kırılmış bir balık zıpkını, bir balta ve bir piponun olduğu birtakım eşyalardan ibarettir. Tabutun yanına asılı altı delinmiş bir tencere, tencerenin içinde kor hâlinde kömür, ren geyiği yağı ve tütün bulunur. Tabutun üzerine konmuş olduğu ağaçların kabukları kerevet hizasına kadar soyulur ve ren geyiği kanı ile boyanır. Yabani hayvanların cesede yaklaşamaması için ağaçların gövdesine ucu sivriltilmiş demir çiviler çakılır. Ölen kişi kadınsa, kimi zaman sadece ren geyiği postuna sarılıp, toprağın üzerine bırakılır ve üzeri ağaç dalları ve çalılarıyla örtülür. Bu bölgedeki hıristiyanların cenazeleri ise gömülerek defnedilir.[180]

Bölgede yaptığım çalışmalar esnasında Tunguzlar bana; Şamanların tabutunun ağaçtan oyularak yapıldığını ve iki direk üzerine yerleştirilmesi gerektiğini anlatmışlardı. Diğer ölülerin tabutları ise, basit üç ya da dört direk üzerine konularak defnedilir. Tunguzlar, o bölgede yaşayan dalıcı martıgiller ailesinden bir tür martı kuşunun ruhanî bir varlık olduğuna ve ölen şamanların ruhlarının bu kuşun suretine büründüklerine inanırlar. Bu inanca göre bir şaman öldükten belirsiz bir süre sonra, ruhu geri dönerek bir akrabasının bedenine girer ve artık o kişi de şamanlık vasıflarına sahip olur. Eğer bir şamanın cenazesi toprağa gömülerek defnedilecek olursa ruh kuşu, daha da doğru bir ifadeyle söylemek gerekirse, "martı"sı tekrar geri

---

179 Sama. 227; Pallas,

180 Tretjakov, 168-16

dönemez ve bu döngü engellenir. Şaman kıyafeti, davulu ve büyü aletleri ölen şamanın yanında kalır, ama kıyâfetler ve davul yırtılır ve âdet gereği, bunların üzerindeki metal parçalar ölünün akrabaları tarafından saklanır.

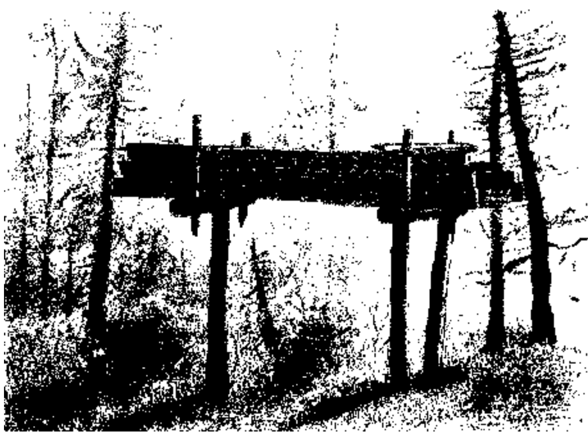
Gündelik hayatta kullandığı eşyalar ve av malzemeleri dışında, bindiği ren geyiği de ölüye eşlik etmesi için mezarının başında kesilip, eti hemen orada pişirilerek yenilir. Bu esnada hayvanın kemiklerinin kırılmamasına azami itina gösterilir. Bu kurbandan arta kalan hiçbir şey eve geri götürülmez, hayvanın derisi de bir ağaca asılır.

Maack'ın, Öjakit nehri kıyısındaki bir ormanda görmüş olduğu bir Tunguz tabutu hakkında vermiş olduğu malûmatta, tabutun kesilip, enine tahtalarla birleştirilmiş iki ağaç kütüğünün üzerine bir kulaç kadar yüksekliğe yerleştirilmiş olduğunu, tabutun dengesini desteklemek için iki tane direk çakılı olup, cesedin başı Kuzey-Doğuya doğru yerleştirilerek, cesedin sağ tarafına bir avcı bıçağı, içinde altı tane ok bulunan boncuklarla bezeli bir sadak, sol tarafınıda bir yay bulunduğunu, cesedin ayak ucundaki bir ağaç kabuğundan kabın içinde bir kaşık, bir kepçe, dibi delik bir tencere, dizlerinde duran ahşap bir kutunun içinde bakır ve kemikten mamûl yedek ok uçları bulunduğundan bahisle, tabuttaki bu tencerenin içinde, defin şöleni için kesilen ren geyiğinin içi etle doldurulmuş işkembesinin yeraldığı tabutun yakınında bir yere dikilen tahta bir iskele üzerine de kurban edilen ren geyiğinin derisi konulduğunu[181] ilâve eder.

Bıçak ve sadağın ölünün sağına, yayın ise sol tarafına konmuş olması, muhtemelen öteki hayatta kişinin sağ tarafının sol, sol tarafının da sağ tarafı olacağı inancıyla alâkalıdır.

Maack, Tunguz bölgesinde görmüş olduğu üç direk üzerine yerleştirilmiş bir başka ahşap tabutun baş tarafında bir direk, ayak ucunda iki direk olduğu ve ölünün başının Kuzeye doğru yerleştirildiğini anlatır. (resim 30)

(resim 30)
Tunguzların üç direk üzerine yerleştirilen tabutları.
Maack'ın anlatımına göre.

[181] Maak. Vilj. okrug. III, 104-105

Oroçe geleneklerine göre cenaze defnedilmeden önce, ölen kişiye en iyi elbiseleri giydirilir, paltosunun yakasıyla, pantolonunun paçaları yırtılıp, ayakkabılarının burunları kesilir. Bütün bu eşyalar, ölüler ülkesinde tekrar sağlam hâle gelecektir. Cesedin etrafına kayın ağacı kabuğu sarılıp, tabutun içi ağaç kabuğu ile kaplanır. Tabut, yontulmuş kalaslardan yapılmadır. Tabutun içine cesetle beraber mızrak, ok, bıçak gibi av gereçleri ve ayak ucuna balta, tencere gibi gündelik hayatta kullanılan eşyalar yerleştirilir. Tabuta bunun dışında samur veya tilki kürkü gibi başka eşyalar da konulur. Tekne, kar ayakkabısı, zıpkın gibi daha büyük eşyalarsa, tabutun yanına bırakılır. Ölen bir şamanın yanına kendi büyü malzemeleri bırakılır. Kadın mezarlarındaysa, ev işlerinde kullanılan eşyalarla beraber, kadının takıları ve süs eşyaları bırakılır. Tabut, ya çok derin olmayan bir mezara konulur, yahut ahşap bir platform üzerine veya kesilmiş kalın ağaçlarının kalan diplerinin üzerine yerleştirilir. Bu bölgede, açıklık bir alanda, göğün altına bırakılmış tabutlara sıklıkla rastlamak mümkündür.[182]

Schrenk, görmüş olduğu bir Olçe cenazesinin kayın kabuklarına sarılı şekilde bir tabuta yerleştirilmiş olduğunu ve tabutun 4-5 ayak kadar yükseklikte, üç direk üzerine yerleştirilmiş, erkek ve kadın ölülerin aynı mezarlığa defnedildiklerini aktarır.[183]

Sahalin'de yaşayan Orokelerin defin âdetleri de Tunguzlarınkine benzer. (resim 31) görüldüğü gibi, tabutu taşıyan direklerin altında kırılmış bir kızak görülebilir. Muhtemelen cenaze töreni esnasında dört kişi bu kızakla cenazeyi taşımışlardır. Tabutun içine av gereçleri ve geyik eyerinin konulması, Orokelerin her ne kadar ren geyiğini koşum hayvanı olarak kullanmasalar da, öbür dünyada binek hayvanı olarak kullanacaklarına dair inançlarından kaynaklandığını anlamak mümkündür. Keza, ölen kişinin bu hayvana öbür dünyada binebilmesi için, mezarın yanında ren geyiği kurban edilir. Bu kurban töreni esnasında, geyiğin dizginleri ölünün eline tutuşturulup, akraba ve tanıdıkları hayvanın etini yedikten sonra, kemikleri toplanıp mezara konur ve üzeri dikenli çalılarla örtülür. Bazen, ölen kişi için birden fazla hayvanın kurban edildiği olur.[184]

---

182 Simkevits, 35-36
183 Srenk, Ob inor. III, 143
184 Vasiljev, Osn. Tserty, 17-18

(resim 31)
Sahalindeki Orokelerin defin usulü.
B.A.Vasilyev'in çalışması

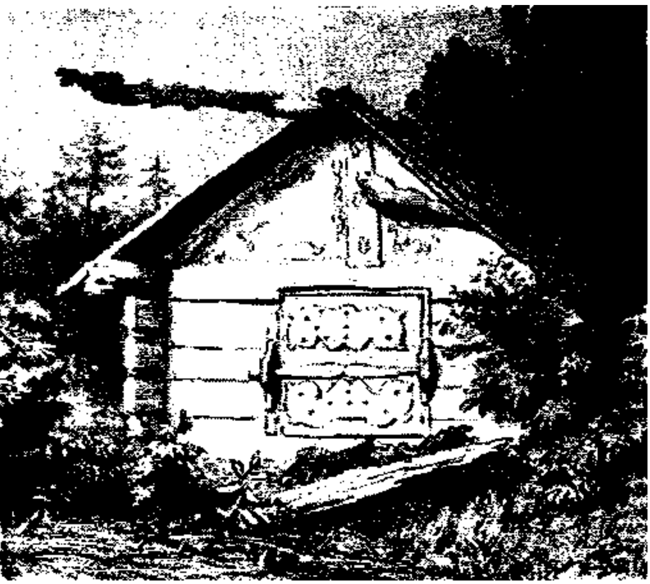
Schimkewitsch ve Lopatin, Goldelerin defin törenlerini detaylı bir şekilde şöyle anlatırlar: Kişi ruhunu teslim eder etmez, yere yatırılır ve saçları fırçalanır. Ölen kişi köyün önde gelenlerinden biriyse, bazen cesedinin yıkandığı da olur, ama genellikle Kuzey Sibirya kabileleri arasında ölünün yıkanması geleneği yoktur. Ölen kişi ihtimamla giydirilip, mevsim kışsa üşümemesi için üzerine kürk örtülür. Cesedin yüzü balık derisi, hayvan derisi veya keten bir kumaş parçası ile örtülür. Cenaze şöleni için kadınlar bakla yahut darı çorbası ve muhtelif şekilli ekmekler hazırlarlar. Ölünün payı, yanına konmuş olan bir sandalyenin üzerine bırakılır. Bu sırada yaşlı bir erkek, ölüye; "İç, sakin ol, çocuklarını ve biz akrabalarını rahatsız etme" diyerek, içki ikram ederler. Bu cenaze yemeğine akrabalar ve tanıdıklar katılırlar. Cenaze evde olduğu müddetçe, ölen adamın karısı geceleri onunla aynı yatakta yatmakla yükümlüdür. Genelde cenaze sadece bir veya iki gece evde kalır, sonrasında cenaze pencereden evin avlusuna çıkartılıp, sandık biçiminde bir tabuta konulur. Ussur nehrinin yukarı taraflarında yaşayan Goldeler, tabutun içine pipo, mızrak, zıpkın, tüfek, çakmak, bıçak, kap, elbise ve benzeri eşyalar koyarlar. Eğer ölen kişi kadın ise, tabuta ev işlerinde kullanılan eşyalar, takıları ve bir kutu içinde iğne, iplik, makas konur. Eşyaların hepsi kırılıp veya kesilerek tabuta konulup, demir eşyaların üzerine çentikler atılır. Amur nehri havzasında yaşayan Goldelerse, kağıt üzerine çizdikleri veya kağıttan kestikleri kuş, hayvan, köpek resimleriyle, bir kağıt üzerine bakır Çin sikkelerini bastırarak elde ettikleri resimleri de tabutun içine koyarlar. Bu resimleri kimi zaman tabuta konmayıp

ateşte yakıldığı da olur. Bu gelenek muhtemelen Çinlilerden Goldelere geçmiş olmalıdır.

Cenaze defnedilmeye götürülürken, yolda üç defa durulur ve yanlarında özel bir kap içinde taşıdıkları içecekler yere dökülerek; "İç, ölüler ülkesine yaptığın seyahâtin güzel geçmesini diliyoruz, buraya geri dönme, çocuklarını yanına alma" telkini yapılır. Bazı Golde kabilelerinde, cenaze bir sırığa iki yerden bağlanıp, taşınarak ormanın belli bir yerinde bir mezar yeri seçilir ve ölen kişinin en yakın akrabası bu mezar yerinin yanında bir ateş yakar. Bu ateşe içki, tütün ve cenaze yemeklerinden dökülerek, ölüye; "sana yeni bir ev yapıyoruz, orada mutluluk içinde yaşa, karın ve çocukların sana ziyarete geldiklerinde onları yanına alma" diye seslenilir. Mezar kapatıldıktan sonra ölen kişinin karısı, ölen adamın köpeğini getirir ve onu mezarın başında öldürür. Ölen köpeğin üzeri geyik postuyla örtülüp, mezarın üzerine bayrakçık benzeri bir bez asıldıktan sonra eve geri dönülür.[185]

Bir Golde yaşadığı yerden uzakta, bilinmeyen bir yerde öldüğü takdirde, ölen kişinin boyunda, elleri ayakları olan temsili bir heykel hazırlanıp, ölenin elbiseleri bu heykele giydirilerek, alışılageldik biçimiyle onun için gıyabında bir cenaze merasimi düzenlenir.[186]

(resim 32)
Goldelerin "Ölü kulübesi". Kaynak, Schrenk

Son dönemlerde Goldeler, Olçeler ve Oroçeler de Gilyaklar'ın yaptıkları gibi içine bir veya birden fazla tabutun defnedildiği "ölü kulübeleri" yapmaya başladıklarını ve ölüye verilen eşyaların, bu kulübenin duvarına asıldığı gözlemlenmiştir (resim 32). 1885 yılında Amur nehri havzasında böyle bir kulübeye rastlayan Schrenk, bu kulübeden nehre uzanan bir ip, bu ipin bir ucunun nehrin kıyısına bağlı olup, ip boyunca bir sıra ağaç dikilmiş olduğunu gördüğünü, Goldeler; Schrenk'e bu kulübenin nehirde boğulan

185 Simkevits, 19 ss., 36
186 Sama. 133

bir kişinin mezarı olduğunu ve ruhunun bu ip aracılığıyla, son dinlenme yerini bulacağını söylediklerini[187] anlatmışlardır.[188]

Her ne kadar "ölü kulübesi" veya toprağa gömme adetleri sonradan olma âdetler olsa da, Amur vadisinde yaşayan Tunguz kabileleri, cesedin yakılması geleneğini pek benimsememişlerdir. Bu gelenek, daha ziyade Gilyaklar, Koryaklar ve Kuzey-Doğu Asya Çukçeleri arasında yaygın olarak görülmektedir.

Hıristiyanlığı benimsemiş olan Yakutlarda defin usulleri hıristiyan dinine göre yapılır. Yakutlar da bölgede yaşayan Rusların yaptıkları gibi, kişi ölür ölmez ruhun arınabilmesi için cenazenin yanına bir kap su koyarlar. Ölünün cesedi yıkanıp, giydirilir ve kutsal köşedeki bir kerevetin üzerine yatırılır. Cesedin giydirilmesi esnasında üzerindeki bütün metal düğme ve kopçalar çıkartılır, kapatmak veya tutturmak için deri veya bitki elyaflarından mamûl ipler kullanılır. Cenaze şöleni için ölen kişi erkekse, en sevdiği atı, kadınsa, bir inek kesilerek, bu kurbanın etinden "cenaze yemeği" hazırlanır. Daha Kuzeydeki bölgelerde ren geyiği kurban edildiği de olur. Yakut mezarlarında da kırık kızak, tekne veya kürek yanında, altı delinmiş tencere, eyer, mızrak, pipo ve bıçak gibi malzemeler görülürken, şamanların davulları ve kıyafetleri mezarlarının yanına asılır, çocuk mezarlarında ise beşik ve oyuncak bulunur.[189]

Eski dönemlerde Yakutlar, cenazelerini dört direk üzerine oturtulan ağaçtan oyulma veya tahtadan yapılma tabutlar üzerine defnederler, hâtta kimi zaman Strahlenberg'in aktardığı gibi "ceset kalınca bir kalas parçası üzerine yatırılıp, bu kalas parçası dört direk üzerine yerleştirilerek, cesedin üzeri sığır veya at derisi ile örtülürdü". "Aranga" adı verilen bu eski mezarlar, hâlen bazı bölgelerde görülmekle birlikte, çoğunlukla harap olmuş durumdadırlar[190] (resim 33). Troschtschanskiy, eski bir "Aranga"nın yanında eyer, balta, yay, yedi adet ok, av bıçağı, av çantası gibi eşyalar gördüğünü anlatır. Notlarında belirttiğine göre, ihtimamla giydirilmiş olan cenaze, tekne biçimli bir tabutta yatmakta ve tabutun içinde iki tane başlık, pantolon, ayakkabı gibi ilâve kıyafetlerle, tabutun ayak ucunda, dibi delinmiş bir bakır kazan, bir tabak ve

187 Sama. 20
188 Srenk, Ob inor., III., 143
189 Srenk, Ob inor., III, 143
190 Strahlenberg, 377; Serosevskij, 619-620; Maak. Vilj.okrug. III, 97, 103; Trostsanskij, 88, 181

(resim 33)
Ağaç gövdesinden oyulup, direkler üzerine oturtulmuş bir Yakut mezarı. Kaynak, A. O. Popov

tahta bir kaşık bulunmaktadır.[191] Maack da, seyahâtleri esnasında bir ağaç gövdesinin dikine ortadan ikiye bölünüp, yarımlarının içleri oyulmuş, sığır derisine sarılı bir cesedin yanında oyuncak bebeklerin olduğu, iki direk üzerine yerleştirilmiş bir çocuk tabutu[192] gördüğünü anlatır.

Seroschevskiy, Yakutların "Aranga" yapma âdetini Tunguz ve Jukagirlerden almış olduklarını iddia ederse de, aslında bu âdet daha güneydeki halklar arasında da görülür. Hâtta yakın dönemlere kadar bazı Kafkas kavimleri (meselâ, Abhazlar), cenazelerini ağaç gövdelerini oyarak yaptıkları tabutları diktikleri dört direğin üzerine veya ağaç dallarına yerleştirmek suretiyle defnederlerdi.[193] Ormanlık olmayan bölgelerde, bazen de ormanlık bölgelerde Yakutlar ölülerin cesetlerini ağaç kabuğuna sararak veya sadece tekne biçiminde bir tabuta koyup toprağa gömmeden zeminin üzerine bıraktıkları da görülebilir.[194] Priklonskiy, bu konuda Lena nehri ağzında yaşayan Yakutların bir kanoyu- üzerinde kürekleri ile beraber- tabut olarak kullandıklarını gördüğünü anlatır.[195] Günümüzde ise, Yakutların, artık en azından ismen hıristiyan olmaları hasebiyle, cenazelerini toprağa gömerek defnettiklerini biliyoruz. Troschtschankiy, gömerek defnetme âdetinin, aslında daha önceleri uygulandığını ileri sürerken,[196] Gmelin; "bir bey öldüğünde, en gözde hizmetkarının da öteki hayatta kendisine hizmet etmesi için yakıldığından" bahsettiği notlarında Yakutlarda bir dönemler yakılarak defin âdetinin olduğunu iddia etmektedir.[197]

---

191 Trostsanskij, 89, 90
192 Maack. Vilj. Okrug. 105
193 Serosevskij, 620
194 Trostsanskij, 90-91
195 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 78
196 Trostsanskij, 88
197 Gmelin, II, 477

Yakutların yakılarak defin konusunda teferruatlı bir bilgi olmasa da, ölenin karısı veya hizmetkârının diğer hayatta kendisine eşlik etmek zorunda olduklarına ilişkin bazı rivayetler de mevcut olup, bu konuda Priklonskiy, bir kadının kocası ile beraber defnedildiğinden bahseder.[198] Schimkewitsch ise, Yakutlarda önde gelen bir kişi öldüğünde, onunla beraber bütün koşum takımlarıyla birlikte en sevdiği atı, üzerine yiyecek ve kürkler yüklenmiş ikinci bir at ve ölüler ülkesinde efendisine hizmet etmek üzere bir hizmetkârın da kurban edilerek defnedildiğini aktarır.[199]

Yakutların yaşadıkları bölgenin Kuzeyindeki bir şaman mezarında, direklerin üzerine konulmuş kuş figürlerine rastlanır ki, Priklonskiy, bunların bir şaman öldüğünde, tabutunun ayak ucuna konan guguk kuşuyla, baş ucuna konan atmaca heykelcikleri olduğunu söyler.[200] Şaman mezarlarında bu kuş figürlerinden dört veya daha fazla miktarda olabilir ve bu figürler muhtemelen kızıl gerdanlı dalgıç veya kara gerdanlı dalgıç kuşu tasvirleri olup, şamana görevini yerine getirirken, yardımcı olan ruhların büründükleri suretleri temsil etmektedirler. Bu tarz ahşap figürler şaman ayinleri esnasında da kullanılır. Özellikle Tunguz ve Dolgan şamanlarının mezarlarında bu figürlere sık sık rastlanır (resim 34). Daha geç dönem Yakut mezarlarının üzerine tahtadan yontulmuş küçük kaideler konması da dikkât çekicidir ki, bu âdete Sibirya bölgesine yerleşen Rus mezarlıklarında da rastlanır.

(resim 34)
Bir Tunguz şamanının tabutundaki ahşap kuş figürler.
Kaynak, Stadling

Sibirya'da yaşayan Türk kökenli halkların defin âdetleri çok büyük bir çeşitlilik göstermekle, tabutlarının Amerikan Kızılderililerinde olduğu gibi direkler üzerine yerleştirilmesine genel olarak kuzey Sibirya halkları arasında rastlanır. Bu âdetin ilk hâli, muhtemelen Pallas'ın da aktarmış olduğu cesedin ağaçlara yerleştirilerek defnedilmesi olup, bunun örnekleri günümüze

[198] Priklonski, Tri goda (ZSt 1891), 77; vrt Trostsanskij, 3
[199] Simkevits, 6 Priklonski, Tri goda (ZSt 1891),
[200] Priklonski, Tri goda (ZSt 1891), 58, 78

kadar ulaşmıştır. Priklonski aldığı notlar arasında Yakutların bazen tabutu ağaç dalları arasına yerleştirmekle yetindiklerini ve bu ağacın dibine canlı bir atı gömdüklerini, böyle bir mezardan arta kalanları kendi gözleriyle görmüş olduğunu aktarır.[201] Tunguzlar, ölünün cesedini ren geyiği postuna sarıp bir ağaca asarken, Bogutschanski Tatarlarının defin âdetleri ile ilgili olarak cenazeleri ağaçların üst dallarına asıp, alt dallarını koparttıkları anlatılır.[202] Alt dalları koparmalarının sebebi, ölülerin ağaçtan aşağı inmelerini önlemektir. Hâtta bazı bölgelerde, hâlen çocukların cesetleri ağaçlara asılmakta veya ağaç kovuklarına defnedilmeleri devam etmektedir.[203]

Çin vekayinâmelerinde bahsedilen bu âdetler hakkında 5.yy'da Yenisey nehrinin yukarı taraflarında yaşayan "Dubo" isimli bir kabilenin, ölülerinin cesetlerini bir tabuta koyup, ya yüksek dağlara götürdükleri veya ağaçlara yerleştirdikleri anlatılır. Burada bahsi geçen kabile, muhtemelen kendilerine "Topa" adı veren Soyoteler olmalılardır. Zira, Soyotelerde tabutların direkler üzerine yerleştirilme geleneği en azından şaman cenazelerinde elan uygulanmaktadır. Çin kaynaklarında cenazelerini ağaçlara defnettikleri belirtilen "şivei" isimli kabile de muhtemelen Tunguzlar olmalıdır.[204]

Çin kaynakları bunun dışında; 5.yy'dan, 7.yy'a kadar Kara İrtiş nehri kıyılarıyla, Gobi çölünün Kuzeyinde yaşayan "Tuiku" kabilelerinin cenazelerini yakarak defnettiklerini, cesetle beraber, kişinin atı ve kullandığı eşyaların da yakıldığını kaydederler. Bu kaynaklarda yazılanlara göre, büyük bir kahramanın cenazesinin yakıldığı yerde, onun hatırasına özel bir anıt dikilmiş ve bu anıta kahramanın resmi yapılmış ve yaptığı kahramanlıkları yazılmıştır. Prof. A. M. Tallgren'in bana; ölülerin yakılarak defnedildiği 5. ve 7.yy'lardan kalma eski Türk mezarlarına rastladığını anlatmıştır. Yukarıda bahsi geçen kaide, muhtemelen yanlış aktarılan bir bilgi sonucu, Çin kaynaklarına mezar kaidesi olarak geçmiştir. Aynı kaynaklarda Mançuryalı "sjan bi" boyu ile akraba olan ve 1.yy'da Doğu Moğolistan da yaşayan "Uhuan"ların (Dung chu olarak da adlandırılırlar) ölünün cesediyle beraber atı, köpeği, kıyafetleri ve eşyalarının yakılıp, külle-

201 Sama, 77; vrt. Trostsanskij, 91

202 Saskov, 58; Simkevits, 5; vrt. Gmelin, II, 251

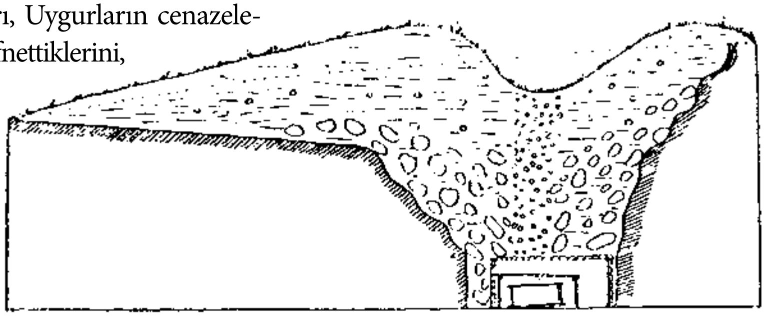
203 Saskov, 8-59; vrt. Verbitskij, 86

204 Katanov, Über die Bestatt., 102, 104

rini mezarlığa taşıdıklarını ve mezarlığa giderken yol boyunca ilâhi söyleyip dans ettikleri aktarılır.[205]

Yine Çin vekayinâmelerinde Doğu Moğolistan'da yaşayan Hun hükümdarları öldüğünde, ona altın ve gümüş işlemeli bir elbise giydirip, bir tabuta yatırdıkları ve bu tabutun daha büyük bir sandığın içine konduğu anlatılır. Urga yakınlarındaki Noin Ula'da bulunan bir kurgan kazısında, kurganın tabanındaki keresteden yapılma bir odanın içinde bahsi geçen böylesi bir koruyucu sandık ve bu sandığın içinde de Kuzey-Güney doğrultusuna yerleştirilmiş bir tabut bulunmuştur. (Bu kurganın çizimi ekteki 35 numaralı resimde görülebilir). 1.yy'dan kalma olduğu düşünülen bu kurganda bulunan eşyalar, sadece Çin değil, aynı zamanda Yunan-İskit etkilerini de ortaya koymaktadır.

Çin kaynakları, Uygurların cenazelerini diklemesine defnettiklerini, ölünün yaşayan bir insan gibi belinde kılıcı, kolunun altında mızrağı ve elinde gerilmiş yayı ile ayakta durduğu anlatılır. Radloff, bu mübalağalı tasvirin muhtemelen Uygurların ölülerini hayatta iken kullandıkları silâhlarla beraber defnettikleri bilgisinden türediğini ileri sürmektedir.[206]

(resim 35)
Urga yakınlarındaki Noin Ula'da bulunan bir Hun prensine ait Tümülüs (Höyük, Kurgan)

Orta Asyadaki Türk halklarının defin âdetleri hakkında çok değerli bazı bilgileri de 13.yy'da bu bölgelerden geçen Avrupalı seyyahların seyahâtnâmelerinden öğrenebiliyoruz. Bunlardan Plano Carpini, Tatarların ölen liderlerini gizli bir yere gömdüklerini ve yanına üzerinde et ve süt olan bir masa koyduklarını, ölü ile beraber bütün koşumlarıyla birlikte, atının da gömüldüğü, bir başka atınsa cenaze şöleni için mezarın üzerinde kurban edildiğini anlatır. Ölen kişinin hayatta iken kullandığı eşyalarının yanına ayrıca altın, gümüş konulur ve kullandığı arabayla, evi de tahrip edilir. Ceset, mahzeni andıran derin bir mezara konduktan sonra, mezarın üzeri kimsenin onu bulamayacağı bir şekilde kapatılır.[207] **(resim 36)**

---

[205] Sama, 101-102; Radloff, Aus Sib. I, 130-131

[206] Katanov, Über die Bestatt., 101; Radloff. Aus Sib., I, 127, 130; II, 121

[207] Plano Carpini, III

(resim 36)
Eski Türklerden kalma bir mezar heykeli. Kaynak, N. I. Weselovskiy

Ruysbroeck de seyahâtnâmesinde Moğollara ait cenaze törenlerine ilişkin olarak şahit olduğu intibalarını şöyle aktarır: "Bir kişi öldüğünde ağlayıp ve yüksek sesle bağırırlar, sonrasında bir sene boyunca cenaze sahibi vergiden muaf tutulur. Bir erişkinin ölümüne şahit olan bir kişi bir yıl boyunca Mangu Han'ın evinin avlusuna giremez. Bir çocuğun ölümünde ise, bu yasak bir ay olarak uygulanır. Eğer ölen kişi Cengiz Han'ın boyundan bir kimseyse, mezarının yanına bir çadır dikilir. Halktan kişilerin mezarlarının yerleri bilinmez, ama asillerin ve beylerin mezarlarının yerleri bilinir ve onların mezarlarının olduğu yeri bekleyen muhafızlar için özel bir ordugâh çadırı vardır. Ölenlerin hazinelerini de beraber gömüp gömmedikleri konusunda bir bilgimiz yoktur. Kumanlar ise, ölünün mezarının üzerine büyükçe bir tümsek yapıp, bunun üzerine ölen kişinin hatırasına onun boyunda bir heykel (balbal) dikerler. Bu heykelin yüzü Doğuya bakar ve göbek hizasında elinde bir tas tutar.(resim 36) Zenginler için piramit şeklinde tepesi dar tümülüsler dikilirken, bazı yerlerde kerpiçten yapılma yüksek kuleler, bazı yerlerdeyse, etrafta taş olmamasına rağmen, taş yapılar gördüm. Gördüğüm bir mezarın yanına dört değişik yöne bakan uzun direkler dikilmiş ve bu direklere onaltı tane at derisi asılmıştı. Mezara, ölen kişinin içmesi için kımız, yemesi için et bırakılmıştı. Daha Doğuda ise, üzeri büyük taşlarla kapatılmış mezarlara rastladım ki, bu mezarlardan birisi yuvarlak, diğerleri dört köşeli olup, mezarların dört ana yöne bakan köşelerine yüksek birer taş dikilmişti"[208]

Plano Carpini ve Ruysbroeck'in bahsetmiş oldukları mezar yerinin gizli tutulması âdeti, eski Türklerde çok yaygın bir âdet olarak görünmektedir. Hun İmparatoru Atilla'nın mezarının da yeri bilinmez[*] ve mezarı kazan ve cenazeyi kölelerin mezarın yerini söylememeleri için öldürüldükleri anlatılır.[209] Ruysbroeck, Kumanlar veya Polovetslerin de (Güney Rusya'ya yerleşen bu Türk boyuna Slavlar bu ismi vermişlerdir) mezarlara insan boyunda heykeller diktiklerini aktarır. Bu heykellere bugün Rusya'da "Kamennaya baba" adı verilmektedir. A.M.Tallgrens'le olan bir görüşmemizde profesör, bana bu heykellerin 900-1300 yılları arasından kalma olduklarını söylemişti. Bu mezar heykeller sadece Güney Rusya'da değil, Hazar denizinin

[*] Hatırlanacağı üzere, Atilla'nın cenazesinin defini esnasında Tisa nehrinin yatağının değiştirilip, kazılan mezara cenaze defnedildikten sonra, nehrin yatağı yeniden eski hâline getirilerek, cesedin ilelebet kimse tarafından bulunamayacak şekilde kaybedildiği bilinmektedir. (ed.)

208 Ruysbroeck, 154-155

209 Katanov, Über die Bestatt, 104

kuzeyindeki steplerden, Odessa, hâtta Galiçya, Asya yönünde Kırgızistan bozkırlarına, Yenisey nehrinin üst havzasına ve Altay dağlarının eteklerine kadar yayılmış durumdadırlar.[*]

[*] Kumanlara ait bu heykel mezarlar bugünkü Macaristan'ın küçük Kumanova olarak bilinen bölgesindeki bakiyelerine hâlâ rastlanmakta olup, yine çağdaş Finli Türkologlardan Atilla Jorma tarafından üzerinde çalışılarak, kayıt altına alınmış bulunmaktadır. (ed.)

Ruysbroeck'in "zengin mezarlarının üzerindeki küçük piramitler" diye bahsederken neyi kastettiğini, seyahâtnâmesinin başka bir yerinde; "Lamaların ölülerini yakıp, küllerini bir piramidin ucunda muhafaza ettikleri"ni anlattığı bölümde anlayabiliyoruz.[210] Bu piramitlerden kastedilen, muhtemelen Budistlerin "Stûpa" adı verdikleri anıt mezarlardan, bahsettiği "kuleler" ve "taş yapılarsa", daha sonraki dönemlerde Pers etkisiyle yapılan mezar anıtlar olmalıdır. Buna mukabil, yine Ruysbroeck'in bahsetmiş olduğu yuvarlak veya dört köşeli, kenarlarına ana yönlere bakan büyük birer taşın dikildiği mezarlarsa, özgün bir Orta Asya mezar mirasıdır. Bu tarz eski çağ mezarlarını Radloff, Abakan'da, Yenisey ve Jus nehirlerinin vadileriyle, Katun kıyılarında ve İrtiş nehrinin kaynağında bulup, incelemiştir. Bronz çağından kalma, üzerleri taş ve toprakla örtülü olan bu mezarlarda at koşumları da bulunmuştur. Arkeologlar, Sibiryadaki Semipalatinsk, Buchtarma ve Katun bölgelerinde Demir çağına ait büyük kurganları ve Abakan bozkırlarında görülen geç dönem Demir çağından kalma daha küçük boy kurganları incelerken, Altaylarda görülen ve Noin Ula'daki ile aynı dönemlerde yapıldığı tahmin edilen hükümdar mezarlarında çok sayıda değerli eşya yanında, mumyalanmış at cesetlerine de rastlamışlardır. Ne yazık ki bu mezarların çoğunluğu arkeologlardan çok önce soyguncular tarafından açılmış ve yağmalanmıştır. Bu mezarlarda bulunan eşyalardan, Çin ve Yunan-İskit kültürünün Asya'nın bu en merkezi bölgelerine kadar izlerini bırakmış olduklarını çıkarabiliyoruz.

Önceki bölümlerde nakletmiş olduğumuz ve daha kuzey bölgelerinde rastlanan direkler üzerine yerleştirilmiş tabutlarla defin geleneği, gömü mezarlarla temsil edilen bu eski çağ kültüründen daha farklı bir başka kadim kültüre işaret etmektedir. Orta Asyadaki mezar kültürü hepsinden önce bir "savaşçı-göçebe kültürü"dür ve bu kültürün en önemli evcil hayvanları at ve koyundur. Orta Asya'nın bu atlı halkları yakın döneme kadar ölülerini atları, koşum takımları ve eyerleri ile gömmüşler ancak bu geleneği bugün yerleşik hayata geçmelerine rağmen Yakutlar hâlen devam ettirmektedirler. Kuzey

210 Ruysbroeck, 190

(resim 37)
Eski Türklerden kalma bir bozkır mezarı. Kaynak, Gröno

kültürünün ana unsuru ise avcılıktır ve mezarlarda bulunan av gereçleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ren geyiğin ehlileştirilmiş olduğu ve binek hayvanı olarak kullanıldığı bölgelerdeyse, ölenin ren geyiği ona diğer tarafta eşlik etmesi için kurban edilir, bunun örnekleri Tunguzlarda görülmektedir. Sadece Goldelerde sahibinin köpeği, sahibine öbür dünyada eşlik etmek üzere kurban edilir, bunun sebebi de köpeğin bu bölgelerde en değer verilen ev hayvanı olmasıdır.(resim 37)

Anma Şölenleri

Turhansk bölgesindeki Tunguzların gelenekleri arasında belli tarihlere bağlı olarak, anma törenleri veya definden sonra mezar yerini ziyaret etmek âdetlerine pek rastlanmaz. Tretyakov, Tunguzların ölülerden çok korktuklarını meselâ, ormanda yaptıkları bir keşif gezisi esnasında bir mezarla karşılaştıkları takdirde, derhal geri döndüklerini anlatır. Eğer geldikleri mezar, tesadüfen bir akrabalarının mezarı ise, mezardaki tencereye kor, yağ ve tütün bırakarak oradan hemen uzaklaşırlar.[211] Benzeri şeylere Yakutlar için de değinen Maack, Ruslarla yakın ilişki içinde yaşayan Yakutların diğerlerinin aksine ölen kişinin hatırasına ölümünün 9., 20. ve 40. günlerinde ziyafet verdiklerini, bunun için hazırlanan yemekler yenmeden önce, evin bir köşesindeki masanın üzerinde bir saat veya daha uzun süre bekletilip, sonra da fakirlere dağıtıldığını anlatır. İnanışa göre ölen kişinin ruhu camdan girip, yemeğe katılmaktadır. Gerek bu anmanın yapılış tarihleri, gerekse yerine getiriliş biçimi, Rus geleneklerinden alınmadır, çünkü Ruslar'da ölen birinin hatırasına yemek verdiklerinde, camı açarak onu çağırırlar ve ölen kişinin yemeğini yedikten sonra, yemeğin kalanlarını fakirlere dağıtırlar.[212]

---

211 Tretjakov, 169
212 Maak, Vilj. okrug, III, 1, 98

Belli tarihlerde yapılan anma şölenleri sadece Hıristiyan veya İslâm dininin tesiri alanındaki Altay halkları arasında görülen bir gelenek olup, bunların ilk sırasında Abakan ve Altay Tatarları yeralır. Yemekten ölen kişiye pay ayırmaları göz önüne alındığında, Abakan Tatarlarının daha eski dönemlerden beri bu geleneği uyguladıkları düşünülebilir. Abakan Tatarları, ölen kişinin ölümünün 3, 7, 20 ve 40. günleriyle, yıl dönümlerinde ölen kişi için ateşe yiyecek ve içecek sundukları anma şölenleri düzenlerler. 20. ve 40. günlerde yapılan şölenler kalabalık bir katılımla, tanıdıkların ve komşuların hepsi bu yemeğe gelirler ve yanlarında yemekler getirirler. Ölen kişinin payı, özel kaplara konulur. Bu şölenler akşamları düzenlenir, çünkü ölülerin geceleri dolaştığına inanılır ve ertesi güne kadar devam eder. Ertesi gün de ölen kişinin mezarı ziyaret edilir. Mezarın başında ateş yakılıp, ölüye yiyecek, içecek ikram edilir. Abakan Tatarlarının ölümünün kırkıncı gününde ölen kişinin atını kurban ettikleri anlatılır ki, bu kırk gün boyunca ata kimse binemez. Atın eti, mezarın başında yenir ve atın kafatası mezarın yanına dikilen bir direğin üzerine geçirilir.[213]

Beltirler de ise, ölen kişinin akrabaları ölümden sonraki 3, 7, 20 ve 40. günlerin dışında yarım veya bir yıl geçtiğinde de anma şölenleri düzenlerler. 3. ve 20. gün törenlerine sadece akrabalar katılır ve yemeğin başlangıcında ölenin hatırasına ocak ateşine yiyecek ve içecek atılır. 7. gün yemeğine ise, tanıdıkların katılmasıyla, mezarlığa gidilip, mezarın başında ateş yakıldıktan sonra, katılan herkesten alınan bir parça et özel bir kaba konulur ve herkes başka bir kaba kendi matarasından bir parça içki döküp, sıra ile bu kaptaki içecekten birazını üç defa da mezarın üstüne serperek, ölene; "Bu içkiyi iç ve bu yemekleri ye" diye seslenir. Daha sonra yukarıda bahsi geçen kazan ve kap mezarın üzerine yerleştirildikten sonra, tanıdık ve akrabalar kendileri yiyip içmeye başlarlar. En son olarak ölen kişiye adanmış olan kaptaki içki, ateşin üzerine dökülerek, kazandaki etlerden üç avuç kadarı ateşin içine atılır. Mezarlıktan dönüldüğünde evdeki yemek başlar. 40. gün, yarım yıl ve bir yıl anma şölenleri de aynı şekilde gerçekleştirilir. Mezarlığa yapılan son ziyaretten sonra dul bir kadın, mezarın etrafında Doğu-Batı istikametinde üç defa dolaşarak, mezardaki ölüye; "şimdi seni terk ediyo-

213 Majnagasev, Zagrobn. zizn, 280-283; vrt. Radloff, Aus Sibir., I, 379-380

rum" diye seslenir. Beltir örflerine göre bu törenden sonra kadın, artık tekrar evlenmekte serbesttir.[214]

Sagalar ve Karginzlerin anma şölenleri de hemen hemen benzeri şekilde yapılmakla beraber, bunlarda ilâve olarak, şölende ölünün mezarı başında yakılan ateşte, şölen için kurban edilen hayvanın kemikleri yakılır ve kemiklerin kırılmamasına son derece ihtimam gösterilir. Karginzler ayrıca her ilkbaharda Guguk kuşu ötmeye başladığında ölenin hatırasına bir tören tertip ederler.[215]

Teleütler, 7. ve 40. günle, yıldönümlerinde yaptıkları bu şölene "Üzüt pairamy" adı verilir (pairam kelimesi, Farsçadaki "bayram" kelimesinden gelmektedir). Evdeki şölene sadece ölü için değil, katılanlar için de yemekler hazırlanır ve yemek kazanı önce pencerenin önüne konur, sonra buradan alınıp, bahçede ölünün tabutunun yapıldığı yere götürülür. Kazanı taşıyan kişi; "yaşarken sen kendin yiyordun, artık öldüğün için ruhun (sünä) yiyecek" diyerek, ölünün payını köpeklere verirler.[216] Ölen kişinin atı, öldüğü gün eve getirilir ve sırtına kıymetli örtüler ve kumaşlar serilip, yelesine ve kuyruğuna ipek kurdeleler takılır. Ölümü takip eden yedi gün boyunca üzerinde bu değerli örtüler ve eyeriyle bekleyen atla tanıdıkların ve komşuların evlerine gidilir. Gittikleri evdekiler ata yulaf, atı dolaştıran kişiye de çay ikram ederler. Ölümünün yedinci gününde sahibinin diğer tarafta da binebilmesi için at kurban edilip, atın üzerindeki örtüler ve eyeri fakirlere verilir. Bazen atın kendisinin de hediye edildiği olur ki, bu durumda atın yine de ölmüş kişinin mülkiyetinde olduğuna inanılır.[217]

7. ve 40. günlerde tanıdık ve akrabalar yanlarına yiyecek ve içeceklerini alarak anma şöleni için mezarlığa giderler. Mezarın kenarında iki ateş yakılır, bu ateşlerden küçük olanı mezarın baş tarafında olup ölen kişinin kendisi için, daha büyük olanıysa şölene katılanlar içindir. Teleütler, ateşin sunulanları ölüye (üzüt) ileteceğine inanırlar ve bu sebeple ölünün yiyip, içmesi için ayrılan yemek ve içecekler ölünün ateşine konulur. Şölen bittikten sonra katılanların en yaşlısı öne çıkar ve "senin ateşini söndürüyorum ve küllerini hamur tatlısı ile örtüyorum" diyerek ateşi söndürür. Evin arındırılması, 40.

---

214 Katanov, Über die Bestatt., 109-111
215 Sama, 113, 227
216 Anohin, Dusa, 265-266
217 Sama, 260

(resim 38)
Kuzey Moğolistan'da eski Türklerden kalma bir mezar heykeli. Foto, Pälsi

gün şöleninin bir parçasıdır. Bunun için şaman çağırılır ve ölen kişinin bulunup evden uzaklaştırılmasını tasvir eden bir ayin yapar. Bu ayinde şaman, bir taraftan davul çalarken, evin her köşesini araştırıp, sonunda ölünün ruhunu bulup yakalayarak onu avluya çıkarır. Bu esnada "sau" diye bağırır. Ölüyü, kendisi için hazırlanmış olan tabuta girip, kendisi için kazılmış olan mezarda yatmaya davet eder. Ölünün evden uzaklaştırılması ayini ile aynı zamanda ölüm meleği "Aldačy" de evden uzaklaştırılmış olur.[218] (resim 38)

Radloff, eğer ölen kişinin yakınlarının etrafından gönüllü olarak ayrılmaması durumunda, onu uzaklaştırmak için gerekirse çok uzaklardan bile olsa şaman getirildiğini anlatır. 1860 yılında Radloff, Kengi gölü kıyısındaki bir köyde yapılan böylesi bir arındırma ayininde ölen bir kadının ruhunun arınmasına ve uzaklaştırılmasına şahit olduğunu şöyle aktarır: "karanlık bastıktan sonra şaman davulunun sesi ve tahminen yüz adım kadar mesafeden çadırın etrafında dolaşan şamanın şarkısı duyulmaya başlanır ve şaman gittikçe küçülen daireler çizerek, çadırın yanına gelip en sonunda çadırın kapısından içeri girer. Ocak ateşinde davulunun her iki tarafını dumanla tütsüledikten sonra, kapı ile ocak arasına oturur, gittikçe daha alçak bir sesle şarkı söylemeye, davulu gittikçe daha azalan bir ritimle çalmaya devam eder ve en sonunda sadece çok hafif mırıltılar gelmeye başlar. Daha sonra şaman dikkâtle ayağa kalkar, ocağın etrafında dolaşır ve ölen kadının adını seslenir, bu esnada kadını arıyormuşçasına her köşe bucağa bakıp, bir yandan da fısıltı hâlinde ölen kadının

[218] Sama, 262-263; vrt. Anohin, Materialy, 20-21

sesini taklit ederek, kendisinin şamana evinde kalmak için yalvarmasını canlandırır. Ölen kadın, ölüler ülkesine gitmek istememektedir, zira oraya giden yol hem çok uzun, hem de o yolda tek başına yürümek çok korkunçtur. Şaman elinde davuluyla evin her köşesinde ölüyü takip eder ve en nihayetinde onu davulu ile tokmağı arasına sıkıştırıp, sonra da onu yere yatırıp davulunu üzerine kapatmayı başarır. Davul sesi gittikçe boğuklaşırken, ölünün ruhu da artık ölüler ülkesine doğru yola çıkmıştır. Daha sonra davulun sesinin tekrar gür çıkmaya başlayınca, izleyiciler şamanın ölüyle beraber ölüler ülkesine gittiklerini anlarlar. Şaman ve daha önce ölmüş olan akrabaların konuşmalarından, daha önceden ölmüş olanların ruhlarının topluluklarına yeni geleni almak istemedikleri anlaşılır. Bunun üzerine şaman oradaki ruhlara içki ikram eder ve onlar içkilerini içerken, ölen kadının ruhunu diğer ruhların arasına saklamayı başarır. Bütün bunları dans ve şarkılarla anlatan şaman, sonrasında haykırıp, sıçrayarak dünyamıza geri dönerken, kan ter içinde bayılarak yere yığılır"[219] Bu ayin her zaman bu şekilde gerçekleşmeyip, bazen ruh, şamanın elinden kaçarak, çadıra geri döner ve aynı ritüeller yeniden canlandırılır. Bazı şamanlar, ölüler ülkesi sakinlerinin kendisini tanımamaları için, ölen kişinin ruhuna yolculuğunda eşlik etmeden önce yüzlerini isle boyarlar.[220] Bu arındırma ayininde şamana yardım etmesi için çoğu zaman "Jajyk Han" veya "Nama" adı verilen Tufan efsanesinin kahramanı yardıma çağırılır. Şaman "Jajyk Han"ı yardıma çağırırken, yükselen suların sesini taklit eder. "Jajyk Han" yahut "Nama" aynı zamanda ölülerin diğer tarafa yanlarında götürdükleri ev hayvanlarını da geri getirmeye yardımcı olur. Bazı yerlerde ölümü temsilen ölünün yatağına bir horoz bağlanıp, şaman bu horozu kovalar. Ölüm meleği "Aldacı"yi uzaklaştırmak için de, çadırın içinde ardıç tütsüsü yakılır.[221]

Altay halklarının aslında belli tarihlerde anma şöleni düzenleme geleneklerinin olmadığını ve ölülerin dünyasından korktukları için, mezarlıklardan uzak durduklarını ileri süren Potanin, bu tesbitinde yanılmaktadır.[222] Sadece Altay halklarında değil, bir çok Kuzey halkları arasında görülen ve şamanların en önemli vazifesi olan "ölen kişilerin

---

219 Radloff, Aus Sib. II, 52-53
220 Sama, 55
221 Verbitskij, 73, 103 m; Anohin, Materialy, 21
222 Potanin. Otserki, II, 87

yaşayanların dünyasından ölüler dünyasına götürülmesi" tasavvurunun kökeni, muhtemelen çok daha eski dönemlere dayanmakta, bu ayinin ölümün 40. gününde yapılması ise, Altay halklarının inanışları arasına hiç şüphesiz sonraki dönemlerde girmiştir.

Volga boylarında yaşayan ve önemli bölümü hıristiyan inancına mensup olan Çuvaşlar arasında belli tarihlerde yapılan anma törenleri vardır. Ölen kişinin vefatın üçüncü gününde, cenazenin tabutunun hazırlanmış olduğu yerde bir kuzu veya tavuk kurban edilir. Yemek esnasında katılanların en yaşlısından başlayarak, yaş sırasına göre herkes ölen kişiye yemeğinden bir lokma verir. Ayrıca dış kapıdan dışarıya da yemek atılır. Tanıdıkların çoğunluğu asıl 7. ve 40. gün yapılan şölene katılıp, yanlarında mum ve yemek getirirler, bunlar gece boyunca ölen kişiye ikram edilir. İçlerinden bazıları ölen kişiyi yemeğe davet etmek üzere kızak veya araba ile mezarlığa giderken, yol boyunca çıngırak çalarlar. Mezarlık dönüşünde ölü ile sanki hayattaymışçasına konuşulur, kulübeye davet edilir ve ocağın yanına geçerek ısınması teklif edilir. Ocağın yanına konan bir masada boş yemek kapları ve çanaklar bulunur, bunlar ölen kişi için oraya konulmuştur ve şölene katılanlar yemeklerden yemeye başladıkça, sıra ile o kaplara yediklerinden ve içtiklerinden birer parça koyarlar. Bu kapların kenarına yanan birer mum takılmıştır. Ölen kişiyi eğlendirmek için şarkılar söylenir, oyunlar oynanır ve dans edilir. Gerek Çuvaşlarda, gerekse İdil boylarında yaşayan Fin kökenli halklar arasında olan bir geleneğe göre ölen kişinin yakınlarından biri, ölenin temsilcisi seçilir ve şölen gecesi onun kıyafetlerini giyer. Sabah gün ışırken, ölü tekrar mezarlığa geri götürülüp, dönüşte aynı giderken olduğu gibi çanlar çalınır. Cenaze mezarlığa geri götürülürken, yanında yemek de götürülür. Özellikle anma şöleni için kurban edilen atın başı ve bacakları yanında gömlek, pantolon, ayakkabı, yemek kapları, tabak ve kaşık gibi eşyalar bırakılır. Mezarın yanında şarkı söylenip dans edildiği de olur. Evde kalanlarsa, ölünün masasını üzerinde yiyeceklerle beraber, sokağa çıkartıp, etrafında dans ederler. Dans esnasında bir kişi masayı devirir ve üzerindeki yiyecekler köpeklere verilir.[223]

Çuvaşlar, yukarıda belirtilen belirli günlerin dışında, özellikle ilk haftalarda her Perşembe akşamı ölen kişiyi anarlar. Özellikle Ekim ayının ilk Perşembesinde veya Ekim ayı içerisinde yapılan anmalarda

223 Timrjasev, 271; Magnitskij, 168 ss.

en son ölen kişiye Çuvaşlar ayrı bir önem verirler. Bu anmalar için ölen kişinin cinsiyetine göre bir at veya inek, kimi zaman sığır veya kuzu kesilip, bol miktarda içki hazırlanır. Yapılan hazırlıkların büyüklüğü, ölen kişinin hayattayken sahip olduğu konuma ve çevresiyle orantılıdır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, akrabaların bazıları yanlarına içki, kızarmış tavuk, küçük kekler ve bir keçe örtü alarak ormana giderler. Ormanda uygun bir ıhlamur ağacı bulup, ağacı keser ve bu ağaçtan iki ayak yüksekliğinde bir kazık yaparak, bunun üst tarafını çeşitli oymalarla süslerler. Keçe örtü kazığın etrafına sarılır. Yanlarında getirilen yemekler ormanda yenip, içkinin bir miktarı ölmüş kişinin şerefine yere dökülür. Eve dönüldüğünde, dört erkek bu kazığı evin içine taşır, duvara dayalı bir sedirin üzerindeki bir kuş tüyü yastığın üzerine yerleştirerek, ölen kişinin herhangi bir eşyasını kazığın üstüne giydirirler. Meselâ, ölen kişi kadınsa, kazığa kadının başlığı takılır. Bundan sonra oyunlar ve danslar başlar, içlerinden bazıları da ağıt yakar. Daha sonra bütün tanıdık ve akrabalar, yanlarına bir miktar yiyecek alarak, yanlarında giydirilmiş kazıkla beraber, mezarlığa gidip, kazığı ölen kişinin mezarı üzerine dikerler. Mezarlıkta ve daha sonra evde yeme, içmeyle, gece boyunca anma şöleni devam eder.[224]

Müslüman Türk halkları arasında da belli tarihlerde yapılan anma törenlerine rastlanır, ama bu törenler çoğu yerde gösterişten uzak, oldukça sadedir. Rusya Tatarları, ölenleri vefatın 3., 7. ve 40. günlerinde öleni anar ve onun hatırasına yemek hazırlarlar. Özellikle 40. gün yemeği için geniş bir tanıdık ve akraba kalabalığı ölen kişinin evinde toplanır.[225] Doğudaki Türk boyları ise, ölülerini 20. gününde ve ölüm yıldönümünde anmayı tercih ederler.[226] Bu konuda kayda değer ilginç âdetleri olan Kazak Kırgızları da ölülerini bu tarihlerde anarlar. Bütün yas dönemi boyunca, evin baş köşesine bir eyer konulur ve bu eyere ölenin kıyafeti, başlığı ve kemeri takılır. Ölen kişi genç bir erkekse, ayrıca ucuna kırmızı bir kurdelenin takılıp bir de mızrak dikilir. Mızrak, ucu çadırın/evin dışına çıkacak şekilde yerleştirilerek, bir yıl boyunca orada kalır. Ancak vefatın birinci yılında "iyi bir insan" gelir ve onu oradan alarak kırar. Evin kadını ve kızı mızrağı vermek istemeyip, direnirlerse de, gelen erkek mızrağı onların elinden

[224] Timrjasev, 271-273; Magnitskij, 179 ss.; Rudenko, 83-88
[225] Koblov, Rel. Obrjad, 43-44
[226] Katanov. Über die Bestatt., 233, 283- 284

alıp, kırar ve sonra büyük bir ateşin içine atıp, mızrağı yakar. Mızrağı ortadan kaldırdığı için evin hanımı ona bir palto hediye eder. Bir başka anma ritüeli de 7. gününde ölen kişinin atının kuyruğunun kesilmesi ve bozkıra atılmasıdır. Kırk gün boyunca evdeki ocağın yanında küçük bir lamba yanık durur. Genel olarak bütün anma günlerinde, özellikle ölüm yıldönümlerinde tanıdıklar ve akrabalar ağırlanıp, yemek ikram edilir.[227]

Yas dönemi esnasında eğer taşınmak veya göç etmek gerekirse, ölmüş kişinin atının kuyruğuna kırmızı bir bez bağlanır ve eyeri ters olarak takılır. Eyere, ölen kişinin paltosu, başlığı, tüfeği ve kılıcı asılır. Atı, ölen kişinin karısı, eğer o hayatta değilse kızı sürer. Eğer ölen kişi kadınsa, eyer bir devenin üzerine takılır ve üzerine bir örtü veya kadının bir elbisesi örtülür. Kadının kızı veya gelini deveyi dizginlerinden tutarak güder. Bir yılın sonunda, ölen kişinin atı kurban edilir ve burada kemiklerin kırılmaması için özel ihtimam gösterilir.

Kazak Kırgızlarının ölülerini anma törenlerinde ayrıca at yarışı düzenledikleri ve yarışı kazanan ölen kişinin köyündense, aldığı ödülü ölen kişinin evine getirir. Birinci gelen atın aldığı bu ödüller kimi zaman 300 at veya 300 inek gibi büyük miktarlar da olabilir. Radloff, şahit olduğu bu yarışlardan birinde; "Birinci gelene, içinde bütün eşyalarıyla birlikte kırmızı keçeden bir çadır (yurt), çadırın önünde bütün ziynetleriyle at üstünde onu bekleyen bir gelinlik kız ve ellişer tane deve, at, inek ve koyun, ikincinin ödülü ise 10 külçe (Jambe) gümüş ve onar tane deve, at, inek ve koyun, en küçük ödül ise, beş tane at" ödül verildiğini belirtmektedir. At yarışlarının dışında güreş müsabakaları da düzenlenir. Turfan Türklerinin anma törenlerinde eğer anılan merhum erkekse, at yarışları ve güreşler düzenlenir.[228] Bu geleneğe, Kafkas halkları arasında da rastlanır.[229]

Katanov, bu konuda Batı Çin'de yaşayan Türklere ait bir başka yas geleneğini; "Yas süresi erkekler için dört, kadınlar içinse yedi aydır. Ölen kişinin eşi bu süre dolmadan evlenmek isterse, ölen eşinin mezarına bir testi su götürüp, bunu ölenin başucuna döker"[230] biçiminde anlatır.

---

227 Sama, 277-281

228 Sama, 278-279; vrt. Radloff, Aus Sib. I, 487-489

229 Katanov, Über die Bestatt., 283-284

230 Pallas, Sammlungen, II, 291-296

Görüldüğü gibi araştırmaya konu olan halklardan müslümanlarda ve hıristiyanlarda da genel olarak anma günleri aynı tarihlerdir. Yakutların, 7. değil de 9. gün bu anma törenini yapmaları, Rus kilise geleneği ile ilgilidir. Her iki dinde de ölen kişinin 40 gün boyunca eski eviyle yakın bir ilişki içinde olduğu inancı vardır. Bazı bölgelerdeki 40. gün töreninin asıl anlamı, ölen kişiyle son vedalaşma olması ve artık ölüler ülkesine gitmesidir. Bu kırk gün inancının nereden geldiği tam olarak bilinmemektedir, ancak hıristiyanlığın ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren, İsa'nın kırkıncı gün mezarından göğe yükseldiği inanışı vardır. Yıl dönümünde yapılan anma törenleriyse, muhtemelen daha eski dönemlerden kalmadır.

Müslümanlıkta ve hıristiyanlıkta 40 günlük süreye karşılık olarak, Lama Budizminde 49 gün veya yedi haftalık süre vardır. Pallas, ölen kişinin ruhunun zarar görmemesi için bu süre boyunca Kalmukların ava çıkmadıklarını, hayvan kesmediklerini hâtta böcek bile öldürmediklerini yazar. Kalmuk inançlarına göre bu süre boyunca "ruh" hâlâ dünyada dolaşmakta, ancak 49. gün mahkemeye çıkacak ve hakkındaki nihai karar verilecektir. Anma törenlerinde ölünün kağıt üzerine çizilmiş bir resminin yakılması geleneği bu inanca dayanmaktadır.[231]

Gulbin, Lamaizme mensup Sarı Uygurların da ölülerini 49. gününde andıklarını, bu anma töreninde ölüye çay ve ekmek ikram edildiğini ve kağıt yakıldığını anlatır.[232] Durumu iyi olan Moğollar, ölenin yıldönümünde anma töreni düzenlerler. Sarı Uygurlarda ise, üç yıldönümünde anma yaparlar; bunların ilkinde bir, ikincide iki, üçüncüde de üç tane lamba yakılır.[233] Soyoteler de bu 49 günlük süreye riayet ederler, ama onların uygulaması o kadar sıkı olmayıp, bu sürenin her yedinci gününü yasa ayırıp, bu günlerde ölen kişinin kulübesinden dışarı bir kap süt bile çıkartmazlar. Dörbötlerin inanışlarında ise bu yasaklı günler, ölen kişinin ayın kaçında öldüğü ile ilgili olarak hesaplanıp, aynı rakamın geçtiği tarihlerde uygulanır. Kişi, ayın 3. günü öldüyse, ayın 13. ve 23. günleri veya ayın 9. günü öldüyse, 19. ve 29. günleri kulübesinden dışarı bir şey çıkartılması yasaktır. Bu inanışlar ve gelenekler anlaşılacağı üzere, yabancı kültürlerden bu topluluklara geçmiştir.[234]

---

231 Gulbin, 206

232 Pallas, Sammlungen, II, 296

233 Gulbin, 206

234 Potanin, Otserki, IV, 37

Amur vadisindeki anma törenlerindeyse, Çin inançlarının açık tesiri görülür. Bazı bölgelerdeki Goldeler arasında Çinde olduğu gibi, kadının ilk geceyi kocasının cenazesi ile beraber mezarlıkta geçirmesi adeti vardır ki, kadın mezarın yanında uyur. Cenazenin defnedilmesinden yedi gün sonra-bazen daha erken- özel olarak hazırlanan beyaz bir yastık, ölen kişiyi temsilen yatağına konur. Yastığın üzerine ölen kişinin hatırasına, eğer erkekse elbisesi ve başlığı, kadınsa ziynet eşyaları ve takıları, çocuksa oyuncakları konulur. Goldeler, ölü ile yakın ilişkisi olduğuna inandıkları bu yastığa "fanja" adını verirler. Yemek saatlerinde, bu yastığın yanına bir yemek kabı konulur ve yatmaya giderken, kadın bu yastığı kendi yanına alır. "Fanja"nın önüne ahşaptan yapılma ve göğsünde bir delik olan küçük ruh bir heykelciği konulur (Ajami fonjalko). Anma törenlerinde bu delikten yanan bir pipo geçirilip, "Büyük Anma Töreni"ne kadar "fanja"ya bu şekilde ihtimam gösterildikten sonra bu törende "fanja" yakılır.[235] Goldelerin anma merasimleri arasında iki tanesi, özellikle bahsedilmeye değer törenlerden olup, bunlardan biri, "Nimgan" isimli törendir. Bu törenin düzenlenme zamanı bölgeye göre değişmektedir, bazen defnin yedinci gününde olduğu gibi, bazen daha geç bir tarihte, hâtta iki ay sonrasında düzenlenebilmekte, diğeriyse, Goldelerin "Kazatauri" adını verdikleri büyük anma törenidir. "Kazatauri" töreninin en önemli yanı, ölen kişinin ölüler ülkesine gönderilme ayinidir. "Ningan" gibi, bu ayinin de kesin bir zamanı yoktur, hısım ve akrabalar kendi aralarında anlaşarak, ayinin yapılacağı günü tespit ederler. Kimi zaman kısa süre içerisinde, kimi zaman ise yapılması bir yıl hâtta daha fazla bile sürebilmektedir. "Kazatauri" düzenlenene kadar, ayda bir küçük anma törenleri düzenlenir ki, bu törenlerde akşam gün batarken "fanja"nın önüne yiyecek ve içecek kapları konulur.[236]

"Nimgan" düzenleneceği zaman, bu törene mahsus kuş şeklinde ekmekler ve çeşitli yemekler hazırlanıp, tören için çağrılan şaman "fanja"nın yanına oturtulur. "Fanja" ya içki ve kıyılmamış tütün ikram edilip, "Ajami fonjalko"nun göğsündeki deliğe yanan bir pipo yerleştirilir, bu esnada kadınlar avluda iki yöne; Doğuya ve Batıya kapısı olan özel bir çadır kurarlar. Çadır hazır olduktan sonra "fanja" çadıra getirilip, temiz bir örtünün üzerine yerleştirilir. Çadırın her iki girişinde birer ateş yakılır, bunlardan Doğudaki "dünya" tarafındaki,

---

[235] Simkevits, 21 ss., 37-38; Lopatin, 291 ss.

[236] Lopatin, 294

Batıdaki de "ölüler ülkesi" (buni) tarafındaki ateş addedilir. Kadınlar samandan "mugde" denilen bir kukla hazırlayıp, buna ölen kişinin elbiselerini giydirirler. Bütün bunlar hazır olduktan sonra, şaman ayin kıyafetini giyer ve çadıra gelir. Yas alâmeti olarak şaman beyaz bir kemer takar, diğer katılanlar da saç örgülerinden birini beyaz bir kurdeleyle bağlarlar. Katılanların hepsinin elinde söğüt ağacından bir değnek bulunur. Şaman "fanja" ve "mugde"nin ayine uygun şekilde yapılıp yapılmadığını kontrol ettikten sonra, ölen kişinin "ruh"unu aramaya başlar. Başlangıçta davulunu seyrek ve yavaş bir tempoyla çalan şaman, gittikçe daha hızlı ve yüksek sesle çalmaya devam ederken, bu esnada ilâhiler söyleyerek ruhlardan (seon) yardım ister. Sonrasında, sanki ruhları görmüş ve verdikleri cevabı dinlermiş gibi davranmaya başlar. Bu esnada törene katılanlar, şamanın mırıldanmalarını ve hareketlerini dikkâtli bakışları arasında şaman önce vecd hâlinde kendinden geçip, sonra tekrar kendine gelerek sıçramaya ve dans etmeye, ilâhi okumaya ve bu arada da "ruh"u aramaya devam eder. En sonunda şaman bir sevinç çığlığı atarak, sanki bir şeyleri elinde sıkıca tutuyormuş gibi yaparak, izleyicilere "ruhu yakalamayı başardığını" söyler. Dünyada gezindiği bu süre içerisinde eğer ruh hastalanmış veya yaralanmışsa, "fanja"nın içine konmadan önce tedavi edilmesi ve iyileştirilmesi gerekir. Şaman tarafından "fanja"nın içine konulan ruhun oradan uzaklaşmaması için kadınlar "fanja"nın önüne yemek ve su koyarlar, şaman da "iç ve coşkumuzu paylaş" diyerek içki ikram eder. Törenin sonunda yemekten arta kalanlar ve "mugde" ateşte yakılır, "fanja" ise eve geri götürülür.[237]

En son düzenlenen anma töreni "Kazatauri"dir ve aynı hazırlıklar burada da tekrarlanır. Bu ayin için şamanı çağırmaya gidenler yanlarında içki de götürüler. Şaman getirilen içki tasının içine işaret parmağını sokup, sol elinin üzerine birkaç damla üzerine damlatıp, "ruhlara" (seon) sunduktan sonra, ayin elbisesini giyerek, davulunu alır ve ruhlardan yardım ister. Cenaze evinin önünde yine "Nimgan" töreninde olduğu gibi her iki girişte birer ateş yakılarak, bir çadır kurulur ve şaman eve geldiğinde, "fanja" dışarıdaki çadıra götürülene kadar "fanja"nın yanında oturur. Bu tören için de yine üzerine ölenin kıyafetlerinin giydirildiği bir "mugde" hazırlanır ve "fanja"nın nehire taraf olan yanına yerleştirilir. "Mugde"nin ayakları nehrin akış yönüne uzatılır. Şaman, davul çalarak çadırın içindeki kötü ruhları

---

237 Sama, 294 ss., Simkevits, 22 ss.

korkutup kaçırdıktan sonra, ölen kişinin ruhunu aramaya başlar. Bu esnada sahip olduğu ruhlardan ve ölüler ülkesine seyahâtin tehlikelerinden bahsederken, davul çalıp, dans edip, haykırarak çadırın içinde ve etrafında dolaşır. Yardımcıları onun peşinde dolanır ve kemerinden sıkıca tutarlar. En sonunda ruhu yakalayan şaman, elinde sıkıca tutarak çadırın içine girer. Ondan sonra yakalanan ruhun gerçekten ölen kişinin ruhu olup olmadığının tespitine gelir ve şaman, ölen kişinin akrabalarına yakaladığı ruhun özelliklerini sayarak, bunların ölen kişiye uyup uymadığını sorar. Yakaladığı ruhun gerçekten ölen kişinin ruhu olduğunda emin olduktan sonra, bu ruhu "fanja"nın içine koyar. Ruhu "fanja"nın içine koyma işi, şamanın "fanja"nın önünde diz çöküp, ellerini üzerine koyup, sonra da ellerinin üstüne üflemesiyle yerine getirilir. Serbest olduğu sürede eğer ruha kötü ruhlar zarar verdiyseler-meselâ, kulağını kesmek veya gözünü kör etmek gibi-büyüleriyle ruhu tekrar sağlığına kavuşturmak da şamanın görevidir ve şaman ruh ile konuşarak onun tekrar sağlığına kavuştuğunu teyid eder. Bundan sonra ruhun ağırlanması başlar. Anma törenine katılanlar gece boyunca yiyip içip, ölen kişinin ruhunu sevindirerek, onu mutlu etmeye çalışırlar. İlerleyen bir saatte şaman aniden kalkıp, yiyecek ve içeceklerden artanları ateşe atarken, kadınlar da çadır içerisinde bir yatak hazırlayıp "fanja" ve "mugde"yi bu yatağa yatırırlar. Şaman yatağın yanında diz çöküp, "fanja" ile konuşur ve ondan artık uyumasını isteyerek, yatağın üzerini örter. Şaman ve çadırda bulunanlar da yatarlar. Ertesi gün şaman yine kıyafetlerini giyip, davulunu çalarak uyuyan ruhu uyandırır. Ruh uyandırıldıktan sonra, örtünün altından "fanja" ve "mugde" çıkartılır, kadınlar yeni yemekler hazırlarlar ve ikram ve şölen tekrar başlar. Hazırlanan yemeklerin bir bölümü yine ateşe atılırken, akşam olduğunda "fanja" bir önceki akşamki ritüelle yine uyutulur. Bu büyük anma töreni en önemli ameliye olan, yâni "ölünün ruhunun, ölüler ülkesine gönderilmesi"ne sıra gelene kadar bazen birkaç gün boyunca devam eder. Bu ayin yapılacağı gün şaman, sabah erkenden ilâhiler okuyarak, "fanja" yı uyandırıp yemeğe çağırır, ona yeterince yemesini, ama çok fazla içki içmemesini tembihler, zira ölüler ülkesine yapılacak seyahât tehlikelerle doludur ve sarhoş şekilde bunların üstesinden gelmek imkânsızdır. Güneş batarken "ölünün gönderilmesi" ayini başlar. Bu çok önemli ayinin başlangıcında şaman ilâhiler söyleyip, dans ederek yüzüne kömürle çizgiler çeker -Altay şamanları gibi Golde şamanlarının da kendilerini

tanınmaktan korumak için yüzlerini boyamaları dikkât çekicidir- ve davulunu yüksek tempoda çalarak, ruhlardan kendisine gelmelerini rica eder ve geldiklerinde onları hemen yutmak için ağzını açarak, akabinde bazı hayvan ve kuşların seslerini taklit ederek, başını sallamaya ve sıçramaya başlar. Seslerini taklit ettiği bu hayvanlar, ruhların (seon) suretlerine büründüklerine inanılan hayvanlardır. Ruhlara, ölene "ölüler ülkesi"nin (buni) yolunda rehberlik etmeleri için dua ettikten sonra, bu ayine mahsus özel olarak getirilmiş ve üzerine basamakları olan ağaca tırmanarak, en üst basamağa çıkıp etrafa bakmaya başlar. Gözlerini kısarak ölüler ülkesinin yolunu gözetler. Bu esnada başka esrarlı bilgilere de vakıf olur ve ayine katılanlar şamana Amur nehrinin ne zaman donacağı veya kışın çok kar yağıp yağmayacağı, av sezonunun bereketli geçip geçmeyeceği gibi sorular da sorarlar. Bu basamaklı ayin ağacı muhtemelen daha önceki bölümlerde görmüş olduğumuz "dünya ağacı"nı temsil etmekte olup, şaman için bir nevi geleceği gözetleme kulesi vazifesi görür. Şaman, çadıra döndükten sonra tekrar "fanja"nın önüne oturup, bu esnada ölünün akrabaları şamanı ruh ile beraber seyahâte çıkmaya teşvik ederler. Şaman bu yolculuk için "bučči" ve "koori"yi yardıma çağırır. "Bučči" kanatları olan tek bacaklı bir insan görünümünde, "Koori" ise, uzun boyunlu bir kuşa benzer. Her ikisinin de tahtadan birer figürü yapılıp, bunların üzerleri genç bir geyiğin derisiyle kaplânır bu hal ayin esnasında "Bučči" genel olarak dik, "Koori" de yatay olarak yerleştirilir ki, böylece şamanın ölüler ülkesine seyahâti esnasında her ikisi de aynı yöne doğru hareket edebilsinler. Ayin esnasında özellikle "Koori" kuşunun desteğinin ruhun ölüler ülkesine götürülmesi için vazgeçilmez olduğu fark edilir, zira şamanın onun yardımı olmadan ölüler ülkesinden geri dönebilmesi imkânsızdır. Bu seyahâtin en zor bölümlerini şaman, "Koori" kuşunun sırtında kateder. Yorgun düşene kadar uzun uzun dans edip, ilâhiler söyleyen şaman, yüzünü Batıya dönerek, Sibirya kızaklarını temsil eden bir kalasın arkasına oturup, kalasın üzerine "fanja", "mugde" ve bir sepet dolusu yiyecek konur. Bundan sonraki aşamada şaman, ruhları çağırır ve onlardan acilen kızağın önüne köpekleri bağlamalarını ister, ayrıca bir uşağı çağırıp, onu kızağa, kendi arkasına oturtur ve köpeklere bağırarak onları koşturmaya başlar. Seyahât esnasında karşılaşılan bütün zorluklar, değişik olaylar veya ölünün ruhuyla, uşağı arasında geçen konuşmalar, şamanın

okuduğu ilâhilerle, yakarış ve haykırışlarına yansırken, bir yandan da hazır bulunanlara gördükleri ve duyduklarını aktarır.[238]

Schimkewitsch, köpeklerin çektiği kızakla ölüler ülkesine gitmenin sadece Amur vadisindeki Golde geleneklerinde yer aldığını, daha Kuzeyde yaşayan Goldelerin ise ren geyiğine binerek gittiklerine dikkât çekerken,[239] bu ayinlerde bahsi geçen ren geyiği sayısı dokuz tane olup, bunlardan sekizi ölenin eşyalarını taşırken, dokuzuncunun sırtında ölünün kendisi seyahât eder. İnanca göre, bu ren geyiğinin ruhu, şamanın kendisi olup, dolayısıyla ölüyü sırtında taşırken, onu tehlikelerden uzak tutmayı başarabilir.[240] Şaman ve yanındakiler ölüler ülkesine vardıklarında, ruhlar şamana gelerek nereden geldiklerini, onu kimin yolladığını, bu yeni gelenin kim olduğunu sorduklarında, şaman tedbirli davranarak, ne kendisinin ne de yanındaki ruhun gerçek ismini söyler. Ölen kişinin ruhunu, oraya daha önce gitmiş tanıdıklara emanet ettikten sonra, şaman geri dönüş yolculuğuna çıkar ve “Bučči” ve “Koori”nin yardımlarıyla yoldaki zorluk ve tehlikelerin üstesinden gelerek geri döner. Köpeklerin çektiği kızağı, yolculuğun sadece ilk aşamasında ve dönüşte son aşamasında kullanır. Geri döndüğünde ayine katılanlar, merak ve heyecan içerisinde şamana yolculuğun nasıl geçtiği, ölüler ülkesinin nasıl bir yer olduğunu, ruhların orada nasıl bir hayat sürdüğü gibi çeşitli sorular sorarlar. Şaman dinleyicilere her şeyi tek tek anlatır, hâtta ölüler ülkesindeki akrabalardan bazılarına selâmlar veya hediyeler bile getirir. Bu anlatım faslı bittikten sonra şaman, “fanja” ve “mugde”yle birlikte, ölüler için muhafaza edilmiş olan yemek sepetini de ateşe atar. Bu sırada şamanın yardımcıları otlardan bir ip örerek, bu ipin bir ucunu şaman, bir ucunu ölen kişinin akrabaları ateşin üzerinde tutarken, bir müddet sonra şaman ipi ortadan keser. Bazı durumlarda ipin her iki parçası, bazen bir parçası ateşe atılıp, diğer parçası daha küçük parçalara bölünerek, Batıya doğru fırlatılır. Bu, ölen kişi ile yaşayan akrabaları arasındaki son bağın da nihai olarak koptuğu anlamına gelir ve bu andan itibaren akrabaların ölen kişiye karşı hiçbir yükümlülükleri kalmaz, ölen kişi onlardan hiçbir şey bekleyemez.[241]

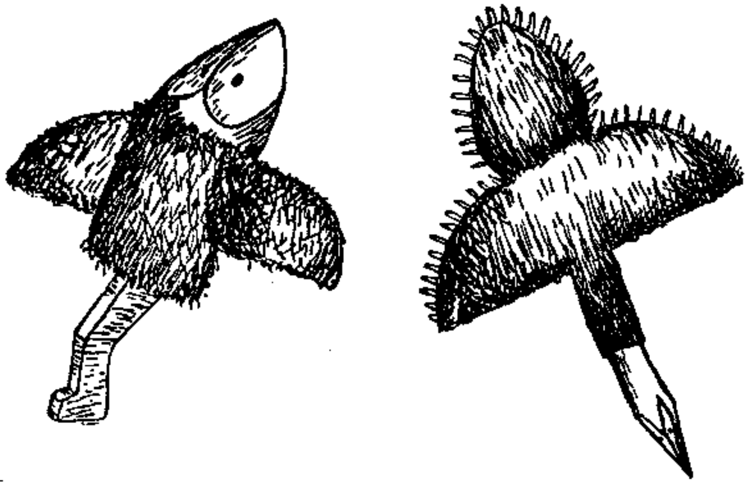
---

238 Lopatin, 309 ss.

239 Simkevits, 18

240 Sama, 18; vrt. Lopatin, 284-285

241 Lopatin, 318 ss.

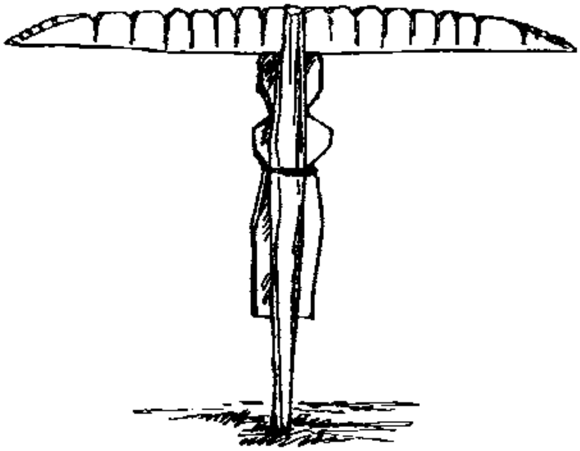
(resim 39-40)
Ölüler diyarına seyâhat eden Golde şamanına yardım eden "Bučči" ve "Koori".
Kaynak, Schimkewitsch

Lopatin, "mugde"nin, ölen kişiyi temsil eden görsel bir figür olduğunu, ikram ve duaların sadece "fanja" ve önüne yerleştirilmiş olan "ajami fonjalko" heykelciğine değil, "mugde"ye de yapıldığına ve "fanja" ile beraber "mugde"nin de çadıra taşındığına dikkât çeker ki,[242] gerek "fanja", gerekse "mugde"nin ölen kişiyi temsil ettiği tesbitinde Lopatin kesinlikle haklıdır ve bu törende "ajami fonjalko" bir nevi koruyucu ruhu temsil eder. Golde ayinlerinde ölen kişinin iki değişik nesne ile, yâni hem kukla, hem de yastıkla temsil ediliyor olması, aslında bu geleneğin asli hâlinde bunlardan hangisinin yer aldığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soru üzerinde düşünürken, samandan kuklanın her ayin için yeniden yapıldığı halde, yastığın bütün yas dönemi boyunca saklandığı göz önüne alınmalıdır. Batı Tunguz boyları arasında bu adetin olup olmadığını bilmiyoruz, ama Patkanov'un yazdıklarından en azından İrtiş nehri kıyısında yaşayan Ostyakların anma törenleri esnasında yatağın üstüne ölen kişiyi temsilen bir yastık koyduklarını biliyoruz.[243] Turhansk bölgesindeki Tunguzlarında ise, şaman ancak ölenin ruhunu bu dünyadan göndereceği zaman, ölen kişinin bir resmi veya kuklasını (mugde) hazırlarlar. Ayin esnasında bu figür, 41 numaralı resimde görülen "İrollon" adlı bir ahşap kaideye bağlanır. Ne yazık ki Tunguzlar arasındaki araştırmalarım esnasında bu "İrollon"un aslında neyi ifade ettiği konusunda bir bilgi edinemedim. (resim 41) Laponlar

242 Sama, 304
243 Patkanov, Dit Irtysch-ostajaken, I, 145

da, ölü için kurban ayini gibi bazı özel merasimlerde kullanılmak üzere ölen kişiyi temsil eden ve tahtadan yapılma suretler kullanırlar. Bu tahta suretlerin bütün yas dönemi boyunca evde muhafaza edilen "ölü kuklaları" ile karıştırılmaması gerekir. Kuzeydeki Ostyaklarla, komşuları Samoyedlerin yaptıkları bu "ölü kuklalara" Kırgızlar arasında da rastlanır. Potanin'in, notlarında kocası ölen Kırgız kadınının böyle bir kukla hazırlayıp belli bir süre boyunca onun yanında oturup yas tuttuğunu ve akşam olup yattığında, onu da yatakta yanına yatırdığını aktarır.[244] Priklonskij, Yakutların ölüme dair inançlarını anlatırken, bir çocuk öldüğünde Yakutların bir ineğin veya bir atın toynağından bir oyuncak bebek heykelciği yontup, bunu değerli kürk ve gümüş takılarla süslediklerinden bahseder ki, ölen çocuğun ruhunun yatışması ve onlara uğursuzluk getirmemesi için, her gün bu heykelciğin önüne yemek bırakılır. Çocuğun ruhunun kendilerine musallat olmasını önlemek maksadıyla bu küçük heykelcik bir ağaç kovuğuna konulur ve ona bir hayvan kurban edilir.[245] Daha eski kaynaklarda ise, sadece ölen küçük kızın hatırasının yadedilmesinden sözedilmektedir.[246] Nakledilen bu âdetin "ölü kuklaları" yapma geleneğiyle ne derece alâkası olduğunu bilemiyoruz. Banzarov'un aktarmış olduğuna göre sevilen bir kişinin ölümü hâlinde, oğulları, kızları ve erkek kardeşleri bir araya gelerek onun bir resmini yaparlar ve bu resim ölen kişinin evinde muhafaza edilir. Ev halkı, bu resmin önünde otur ve "bu resim, bizim (…) akrabamızındır" diyerek ona dua ederler.[247] Bu gelenekte, yas dönemi biter bitmez imha edilecek olan gerçek bir "ölü kuklası"nın mı, yoksa sadece gelecek kuşakların da ibadet edeceği bir ata putunun mu söz konusu olduğu ne yazık ki pek belirgin değildir. Moğol kültüründe bu tür "ölü kukla"ların olduğuna dair işaretler, son anma töreninde yakılarak imha edilen kağıt üzerine yapılma resimlerdir. Bu "ölü kuklaları"nın geçmişinin nerelere kadar uzandığı konusunda bir fikir yürütebilmek için, Çukçelerin ölen kişinin deriden yapılmış bir suretini yemek vakitlerinde sofralarına koyup, üzerine yağ ve kan sürdükten sonra, ölen kişinin mezarında yaktıklarını göz önünde tutmak gerekir.

244 Potanin, Otserki, IV, 699
245 Priklonski, Tri goda (ZSt 1891), 64-65
246 Pripuzov, Svedenija, 60
247 Banzarov, 30-31

(resim 41)
Irollon,
Batı Tunguzların âyinlerinde ölen kişinin ruhunu bağladıkları kaide.

Bu "ölü kuklaları" yapımından daha yaygın olarak rastlanan bir başka gelenekse, ölen kişinin kıyafet ve diğer eşyalarının "son anma töreni"ne kadar saklanması olup, bu geleneğin kökleri muhtemelen çok daha eskilere kadar uzanmaktadır. Ölen kişinin elbiselerinin onu temsil eden nesneler olarak kabûl edilmesi oldukça yaygın olarak görülen bir âdettir. Kırgız kadınlarının ölen eşlerinin ardından yedi gün boyunca çadırda oturup, eşlerinin kıyafetleri önünde ağıt yakmalarını Radloff bu inanışa bağlamaktadır.[248] Ölen kişinin kıyafetleri, başta Çuvaşlar ve çoğu Kafkas halkları olmak üzere bir çok halkın anma törenlerinde önemli bir rol oynamakta ve ölen kişinin ailesi bu kıyafetleri yas döneminin sonuna kadar muhafaza etmek zorundadır. Meselâ, Çerkesler ölen kişinin elbiselerini bir yastığın üzerine serip, bunun üzerine de silahlarını asarlar.[249]

Ölüler Diyarı

Altay halklarının ölümden sonraki hayata dair tasavvurları, cenaze defin adetlerinden anlaşılabilir. Ölen kişinin yanına yiyecek, giyecek, gündelik ev hayatıyla, mesleğine yönelik alet ve edavatın, silahların hâtta evcil hayvanların konuluyor olması, bütün bunların öbür dünyada da kullanılacağına ilişkin bir inancın hakim olduğunu göstermektedir. Potanin, Altaylıların kişinin öbür dünyada aynı bu dünyada yaşadığı şekilde yaşayacağına, yâni orada da hububat ekip,

[248] Bogoraz, Otserk, 51
[249] Radloff, Aus Sib. I, 486

hayvan yetiştireceğine, sığır eti yiyip, içki içeceğine inandıklarını aktarırken,[250] bu konuda bir Abakan Tatarı geçirdiği ağır bir hastalık esnasında ölen akrabalarının çadırlarını ve kıyafetlerini gördüğünü anlatmıştır.[251] Buryat inançlarına göre, ölen kişinin ölüler ülkesinde sahip olacağı yiyecek, kıyafet v.b., yaşayan akrabalarının cenaze töreninde onun için hazırlamış olduklarından ibarettir ve ölen kişi bu dünyada sahip olduklarıyla orantılı olarak, ölüler ülkesinde de yayan, at sırtında veya arabası ile dolaşacaktır. Yine aynı inanışa göre, ölen kişiler de öbür tarafta düğün ve benzeri kutlamalar yaparlar.[252] Marco Polo, Moğollardan bahsettiği seyahâtnâme notlarında, oğlu ölen bir aile ile, kızı ölen bir ailenin bir araya gelip ölmüş çocuklarını evlendirdiklerini anlatır. Bu evlilik töreni için ölen kişilerin resimleri çizilip, bu resimlerin yanına ayrıca kıyafet, hayvan ve para resimleri ilâve edilip, sonrasında bu resimler ve evlilik mukavelesinin yazılı olduğu kağıt hep beraber yakılır. Moğollar, ateşin bu çeyizi öbür dünyaya ileteceğine ve bu sayede ölen kişilerin ölüler diyarında evlenebileceğine inanırlar. Bu törenden sonra, her iki aile artık sanki çocukları bu dünyadayken evlenmişlercesine akraba kabûl edilirler.[253] Teleütler de, bu dünyada dul bir kadınla evlenen erkeğin, diğer hayatta yalnız kalacağına, zira dul kadının öbür dünyada ilk eşine geri döneceğini anlatırlar.[254] Buna benzer bir tasavvur Kafkasyadaki Çeçenler arasında; ikinci evliliğini yapan bir kadın öldüğünde, ilk kocasının akrabaları kadının cenazesini alıp, onu ilk eşinin mezarına defnetme şeklinde görülür.

İnsanların ölüler diyarında da bu dünyadayken uğraştıkları meşgalelerle uğraşacaklarına, meselâ, bütün büyü aletleri ve davulu ile gömülen bir şamanın, ölüler ülkesinde de aynı görevine devam edeceğine inanılır. Buryatlarda bu düşünce tarzı, zanaatkârın bütün iş aletleri kendisine eşlik eder, kâtibin kalemi veya terzinin iğnesi ölüler ülkesinde yanında olur. Hâtta inanışa göre çok becerikli ve ehil zanaatkârlar erken ölürler, zira ölüler ülkesinin efendisi onlara ihtiyaç duyar. [255] Tunguzlar da ölüler ülkesine gittiklerinde, yine çadırlarda

250 Potanin, Otserki, IV, 133-134; vrt. Anohin, Dusa, 267
251 Majnagasev, Zagrbn. zizn. 284
252 Agapitov ja Hangalov, 60
253 Marco Polo, 132
254 Anohin, Dusa, 267
255 Agapitov ja Hangalov, 60

oturup ava çıkacaklarına ve uçsuz bucaksız ormanlarda ren geyiği yetiştireceklerine inanırlar.

Golde şamanlarının cenazeyi öbür dünyaya (buni) götürürken yaptıkları ayin ve bu ayinlerde söyledikleri ilâhiler, Goldelerin de bu konuda benzeri inanışlara sahip olduklarını gösterir. Bu ilâhilerde şaman, ölüler ülkesine yapılacak yolculuğun zorlukları ve tehlikelerini anlatırken, yer altı dünyasına giden yolun geçtiği bazı yer isimleri sayar. Buna göre ilk başlarda, öte tarafa bu geniş bir yoldan gidilir, sonra bir yol ayrımına gelinir ve burada Goldelerdeki kabile sayısı kadar sapılabilecek yol vardır. Daha sonra karşılarına geniş bir nehir çıkar ve ancak tecrübeli ve zeki bir şaman eşlik ettiği ruhu karşı kıyıya başarıyla ulaştırabilir. Nehrin öte yakasında önce yakınlarda yerleşim olduğuna dair ufak tefek emareler-kırık bir dal, kesilmiş bir ağaç, ayak izleri v.b.- görülür, şaman bunlardan ölülerin köyünün çok uzakta olmadığını anlar, sonra köpeklerin havlamaları duyulmaya başlar ve en sonunda kulübeler, tüten bacalar ve ren geyikleri görülür.[256]

Ölüler ülkesine giderken bir yol ayrımıyla karşılaşılmasının sebebi, Golde kabilelerinin ayrı ayrı yerlerde yaşamalarıdır. Tabii olarak yaşadıkları bölgelere göre her kabilenin yaşadığı bölgede geçilen yol, dağlık, bataklık veya ormanlık olabileceği gibi, karşılaşılan zorluklar da buna göre değişmekte, hâtta yolculuk köpeklerin çektiği kızaklar veya ren geyiği sırtında gerçekleşmektedir. Yolculuk esnasında tasvir edilen manzaralar genellikle bu dünyadaki manzaraların eşdeğeri olup, ölüler ülkesinde hayat buradakine nazaran daha kolay, tabiat çok cömert ve bereketlidir, ava veya balığa çıkıldığında eli boş dönülmez.[257]

Troschtschanskiy'nin anlattığı Yakutların yeraltındaki ölüler ülkesi de Goldelerinkine benzer; Yakutlar arasında anlatılan bir efsaneye göre bir avcı bir geyiği takip ederken yolunu kaybedip, yanlışlıkla yeraltında ölüler ülkesine girer. Orada aynı Yakutlar gibi görünen, yaşayan ve Yakutça konuşan kendilerinden tek farkı çok daha ufak olan insanlar görür. Bu yeraltı ülkesindeki her şey, çadırlar, hayvanlar hâtta ağaçlar da aynı şekilde çok daha ufaktır.[258] Ruhların boy olarak küçük varlıklar oldukları inancı pek çok Avrasya halkrı arasında görülen ortak bir inançtır. Pripuzov, Yakutların ölüler ülkesindeki ruhların

256 Simkevits. 15 ss.
257 Lopatin, 28 ss.
258 Trostsanskij, 65

da bu dünyadaki eski sahipleri gibi kabile ve boylar hâlinde yaşadıklarını ve ölüler ülkesine akarsu üzerinden yürünebileceğini anlatır.[259] Yakut efsanelerine göre, ölüler ülkesi Kuzeyde yer almakta ve Yakut dilinde "Kuzeye doğru" veya "aşağıya doğru" kelimeleri aynı anlamı ifade etmektedir.[260] Bu ifade tarzına sadece Lena nehri kıyısında değil, Yenisey ve Ob nehirlerinin vadilerinde de rastlanmakla, bu büyük nehirlerin Kuzeye akıyor olmalarıyla alâkalı olabilir. Bunun dışında yön olarak Kuzeyin aynı zamanda gecenin yönü olarak tasavvur edildiği ve bu sebeple ölüler ülkesi tasavvuruna oldukça uygun düştüğünü de belirtmek gerekir. Turuhansk bölgesi Tunguzları bana; eğer çadırın kapısı Kuzeye yapılacak olursa, ölmüş akrabaların gelip rahatsız edeceklerini, bu sebeple çadırların kapısının Güneye bakması gerektiğini anlatmışlardı. Ölülerle ilişkili olduğuna inanılan bir diğer yönse Batı yönü olup, cenazenin başı Batıya gelecek şekilde gömülür veya ölülere kurban kesilirken yine Batıya dönülür.

Kuzey Sibirya halklarının ilkel dünya görüşleri, Yakutlara komşu topraklarda mukim olan Yukagirler arasında da ölülerin bu dünyadakilere benzeyen çadırlarda ve yine kabileler (boylar) hâlinde yaşadıkları inancı taşımalarıdır. Ölen kişi, ölüler ülkesine gittiğinde, oraya daha önce gitmiş olan akrabalarının yanına varıp, onlar gibi yaşayan akrabalarının "koruyucu ruhu" olur. Yukagir şamanlarının ilâhilerinde ölüler ülkesi, geniş bir suyun ardında olup, kendileri de aslında bir "gölge varlık" olan ölüler, orada hayvanların "gölgeleri"ni avlarlar.[261]

Altay halkları genel olarak bu "gölgeler dünyası"na, yeraltı dünyası değil, "Öbür dünya" (Atku doidu) veya "diğer ülke" (Ol jär veya Pakša jär) adını verirler.[262] Ölüler ülkesinin en önemli özelliği, her ne kadar her şey aynı bu dünyadaki şekliyle kurgulanmış olsa da, aslında aynı şey olmadığıdır. Schrenk, Olçelerin ölüler ülkesini (Bun) anlatırken, orada da insanların muhtelif halklar, boy, kabile ve aileler hâlinde birarada yaşadıklarına inandıklarından, ölüler ülkesinde ay, güneş ve yıldızlar ve Olçelerin vatanında olduğu gibi Amur nehri ve dağlar vardır, hayvanlar ve bitkiler de insanların dünyasındaki gibidir. Ölüler ülkesinin bu dünyadan farkı, orada her şeyin buradakinin tersi olmasıdır, yâni bu dünyada gündüzken,

---

259 Pripuzov, Svedenija, 60

260 Trostsanskij, 63, 86;Serosevskij, 663

261 Johelson, Brodjatsie rody, 185

262 Anohin, Dusa, 267 ja Material, 20

ölüler ülkesinde gece olduğunda, ruhlar uyumaya giderler, burada yaz iken, ölüler ülkesinde kış mevsimidir. Bu dünyada ava çıktığında fazla balık veya ayı avlayamayan avcı, orada çok daha fazla avlayacaktır. Schrenk, bunun dışında Olçelerin ölüler ülkesinin yeraltında olmadığını da kaydeder.[263]

Öbür dünyadaki her şeyin bu dünyadakinin tersi olduğuna dair inanç şekline, diğer Altay halkları arasında da rastlarız. Meselâ, Beltirlerde defin töreninde ölünün sol eline bir şişe içki konulur, eğer at kurban edilmişse, atın dizginleri de ölünün sol eline tutuşturulur. Bunun ardında yatan inanç, öbür dünyada sol elin sağ el hâlini geleceği düşüncesidir ki, yapılan muhtelif mezar kazılarında buna ilişkin pek çok örneğe rastlanmıştır.[264] J. R. Aspelin, Kuzey Rusya'daki Ananjino kazılarında açılan bir kahramanın mezarında bulunan ölünün hançerinin bedenin sağ tarafında takılı olduğunu aktarır.[265] Aynı kazı bölgesinde araştırmalar yapmış olan Hudjakov da, mezarlarda gördüğü bazı taş üzerine kazınmış resimlerden bahseder. Bölge halklarında silâh, geleneksel olarak solda taşınmasına rağmen, bu resimlerde silah sağ tarafta olarak resmedilmiştir. Hudjakov, bu konuda Çuvaşların günümüzde hâlâ devam ettirmekte oldukları bir geleneğe dikkât çeker. Bu gelenekten olmak üzere ölen kişinin kıyafeti, yaşayanların yaptıkları gibi sağ taraftan değil, sol taraftan iliklenirken, bıçak da kemerinin sağına asılmaktadır.[266] Kılıç veya hançerin ölünün sağında değil de, solunda bulunması, ölenin yaşarken solak olduğuna işaret etmektedir.

Bu dünyada gündüzken, ölüler ülkesinde gece, burada gece iken de orada gündüz olduğu tasavvuru oldukça yaygındır. Ölülerin geceleri dolaştıkları inancı buradan kaynaklandığı gibi, ölüleri anma törenleri de bu sebeple geceleri düzenlenir. Olçeler gibi, Somoyedler de ölüler ülkesinde ayrı bir ay ve güneşin olduğuna inanırlar.[267] Lehtisalo'nun aktardığına göre Samoyedler, ölüler ülkesinde güneşin Batıdan doğup, Doğudan battığına inanırlar ve Batı ölülerin yönü, Doğu da yaşayanların yönü olarak kabûl edilir. Öbür dünyanın nehirleri de bu dünyadaki nehirlerinin bir nevi yansıması olup, akış yönleri bu

---

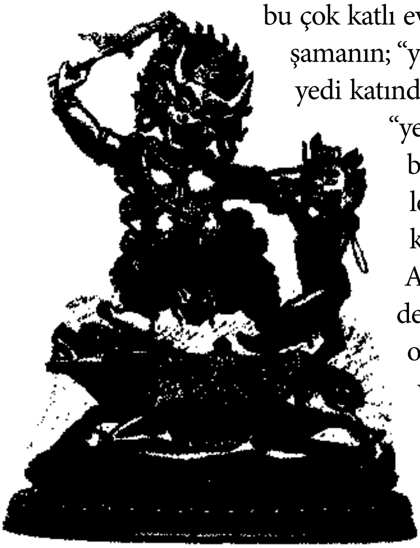
263 Srenk, Ob inor, III, 2, 132
264 Katanov, Über die Bestatt., 107-108
265 Hudjakov, ks. Holmberg, Vanster hand, 27
266 Katanov, Über die Bestatt., 230
267 Sama. 279

dünyadakilerin tersinedir. Bu inanç, Kazak Kırgızlarının ölünün atını eyerlerken eyeri ters takmalarışeklinde tezahür eder.[268]

Katanov'un belirttiğine göre, Beltirler benzeri şekilde bu dünyada ters olduğuna inanılan her şeyin, ölüler ülkesinde düzeleceğine inanmaktadırlar.[269] Ölülerin mezarlarına bırakılan kayık, araç gereç, kap gibi eşyaların ters olarak konulmasının sebebi buna dayanmaktadır. Aynı gözlemlerde bulunan Karjalainen, Ostyakların "kazan ve tabakları mezara ters koyduklarına" dikkât çeker. Lehtisalo'nun anlatılarına göre Jurakların ölüler ülkesi, bizim dünyamız gibidir; ancak insanlar orada ters dururlar ve çadırların veya ağaçların tepeleri de bizim gözlerimize yere dönük duruyormuş gibi görünürler. Benzeri bir tasavvura ise bizzat kendim Yenisey halk inançları arasında rastlamıştım ki, bunlardan Laponlar da yer altı dünyasını ters bir şekilde tasavvur ediyorlardı. Lundius, "Descriptio Lapponiae" adlı eserinin altıncı sayfasında bir Lapon şamanının trans hâlinden çıktıktan sonra, kendisine "yer altında ters durup, yürüyen bir halk olduğunu" anlattığını aktarır. Yeraltı dünyasının ormanları, dağları, ırmak ve gölleriyle yeryüzünün birebir aynısı olduğu düşüncesi, aslında yeraltı dünyasının bu dünyanın bir yansıması olarak tasavvur edildiğini ortaya koymaktadır. Bu hususta yapmış olduğum çalışmalardan birisi, yeraltı dünyasına atfedilen bütün bu özelliklerin aslında su yüzeyinde görülen yansımadan esinlenerek, tahayyül edildiğini ortaya koymaktadır.[270] Ölüler ülkesinin "aşağılarda" veya "suyun ardında" bir yerlerde tasavvur edilmesinin temelinde de muhtemelen bu yatmaktadır.

Göğün katlarının karşılıklarının yeraltında da varolduğuna dair Tatar inançları, aslında bu "yansıma dünya" veya "yeryüzünün yansıması" diye adlandırabileceğimiz tasavvurla ilgilidir. Radloff, Altay halklarının dünya görüşlerinden bahsederken, "gökyüzü, ışığın imparatorluğu on yedi katmandan, yer altı, yâni karanlığın imparatorluğu ise yedi veya dokuz katmandan oluşur"[271] diye anlatır. Muhtemelen bu inançların en eski hâllerinde, yeraltı ve gökyüzündeki katmanların sayısı birbirine eşit olup, bu sayı yeraltı için şimdi belirtilen sayı idi. Altayların başka bölgelerinde yedi veya dokuz katlı gökyüzü tasavvuru görülür ve Tatarların dünya görüşünde yer alan

268 Sama, 108
269 Holmberg, Vanster hand, 33 ss.
270 Radloff, Aus Sib. II, 3
271 Karjalainen, 339

(resim 42)
Hint mitolojisinde Ölüler Ülkesi prensi Yama. Kaynak, Grünwedel

bu çok katlı evren tasavvuru Vasyugan Ostyak inançlarında bir şamanın; "yerin ihtiyarı"nın yanına gideceği zaman, yeraltının yedi katından geçmek zorunda olup, bu katların her birinde "yerin ihtiyarı"nın bir muhafızı yaşamakta[272] olduğu biçimde geçer. Turuhansk bölgesi Samoyed efsanelerinde birbirinden suyla ayrılmış olan yedi katlı- kimi zaman da dokuz katlı- bir yer altı tasavvuru[273] Anutsin'in anlattığına göre, aynı inanç Yeniseylerde de mevcut olup, yeryüzünün altında dev bir mağara olup, insanların yaşadığı yeryüzü, bu mağaranın tavanını meydana getirir ve mağarada alt alta yedi kat vardır.[274] Beltir, Karagasse ve Karginzler gibi bazı Tatar kabileleri arasındaysa, hem yeraltının hem de göğün üç katı vardır.[275] (resim 42)

Tunguzların inançlarında yer almayan ve Yakutlar hakkındaki hiçbir kaynakta da bahsi geçmeyen bu çok katmanlı yer altı dünya tasavvuru, hiç şüphesiz yabancı kültürlerin etkisiyle sonraki dönemlerde Sibirya Tatarlarının inanışları arasına girmiş olmalıdır.

Altay Tatarları, dünyadaki insan ve hayvanlara hastalıkları gönderen bir yeraltı ruhuna da inanırlar. Ölüleri kendi etrafına toplayan bu ürkütücü ruh, atletik vücutlu, dizlerine kadar inen sakalı, kömür siyahı gözlü olarak tarif edilen, "Erlik"dir, ancak bu isim kullanılmaz, onun yerine "Kara nämä" (siyah şey) adı kullanılır. Erlik'in yer altı dünyasının denizlerinde küreksiz bir tekne ile gezdiği veya kara bir boğanın sırtında dolaştığı, yüzünün geriye baktığı anlatılır. Elinde kırbaç yerine, bir yılan veya yarım ay şeklinde bir balta vardır. Dokuz nehrin birleşip "Toibodym" isimli tek bir nehre dönüştüğü yerdeki karanlık sarayı "Örgö" de yaşar. İnsanların gözyaşlarından oluşan bu nehrin üzerinde bir at kılı inceliğinde bir köprü vardır ve ölülerden biri bu köprüden kaçmaya kalkacak olsa, sendeleyip aşağıya düşer ve dalgalar onu yine ölüler ülkesinin kıyılarına atar. Toibodym ırmağında korkunç yaratıklar yaşar ve Erlik'in sarayını korurlar. Bir başka efsaneye göre de Erlik'in sarayı "zengin deniz"in

272 Tretjakov, 203-204.
273 Anutsin, Otserk, 12.
274 Katanov, Über die Bestatt., 226, 229-230
275 Anohin, Materialy, 1-4, 19; vrt. Radloff, Aus Sibir., II, 10

(Bay tengiz) kıyısında[276] bulunmaktadır. Erlik'in yanına giden, ayinlerde şamanların da geçtikleri yol engellerle (pudak) doludur.[277] Bu engellerin neler olduğuna dair eldeki kaynaklarda yeterli bilgi olmamakla birlikte, muhtemelen şamanların Baş Tanrı'nın yanına çıkarken aşmak zorunda oldukları engellere tekabül eden zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Wusjagan Ostyaklarının şamanı, Erlik'in yanına ulaşabilmek için yedi yer altı katından geçmesi,[278] yer altı dünyasının yerüstü dünyasının örnek alınarak kurgulandığını ortaya koyar. Erlik'in yedi veya dokuz oğlunun olması da, Gök Tanrı'nın oğullarının sayısı ile paralellik gösterir. Kimi zaman Erlik'in hizmetkarları (älčizi) de denilen ve isimleri bölgeye göre değişebilen bu "oğullar", huzursuz ruhlardan (Körmös) oluşan bu sürüyü idare eder, şamanın yer altı dünyasına yaptığı seyahâtte ona yardımcı olur ve şaman ile Erlik arasında aracılık yaparlar. Ancak en yetenekli şamanların Erlik'in yanına çıkabileceğine inanılır. Erlik'in oğullarının aynı zamanda insanların evlerini kötü ruhlardan koruduklarına da inanılır. Her kabilenin (Sök) koruyucusu olarak kabûl ettiği bir veya iki tane "oğlu" vardır. Burada kabilenin koruyucusu olan ruhlar ile, Erlik'in oğulları-veya hizmetkârları-inançları içiçe geçmiş görünmektedir.[279] Vasyugan Ostyakları'nın inanışlarında ise, daha önce gördüğümüz gibi "yerin ihtiyarı"nın muhafızlarının her biri ayrı bir katta yaşamakta ve göğün her katında bulunan muhafızlara karşılık gelmektedirler. Erlik'in en çok bilinen oğullarının isimleri "Karaš", Ksrsy Han", "Temir Han", "Padys pi", "Pai mãttyr" olup, bunların arasında en çok bahsi geçen ilkidir. Kara deriden hazırlanıp, üzerine dokuz kurdele takılan figürüne "čalũ" adı verilir ve bunlar iki çubuk üzerine takılarak, genellikle çadır kapısının sol tarafına yerleştirilir. Şamanların Erlik'e dua edip, ona niyazda bulundukları tam bu noktadan yer altı seyahâtine başladıkları anlatılır. Erlik'in resmi veya heykeli yapılmaz, ama ona ve oğullarına kurban edilecek kara boğa veya kara inekler, genelde köyün kuzeyinde kurban edilir. Anohin, Erlik'e verilen kurbanlar arasında atın olmadığına özellikle dikkât çekmektedir.[280]

---

276 Anohin. Materialy, 4

277 Karjalainen, 339

278 Anohin, Materialy, 4-7

279 Sama, 2-4, 7-8, 19

280 Sama, 8-9

Erlik'in efsanelerde dokuz –kimi yerlerde sekiz- kızı olduğu anlatılır ki, bu da Gök Tanrı'nın dokuz kızına karşılık gelmektedir. Asli görevlerinin ne olduğu bilinmemekle beraber, oyunları ve danslarıyla yeraltına seyahât eden şamanların dikkâtlerini dağıttıkları ve Erlik'e götürdükleri kurbanları ellerinden almaya çalıştıkları anlatılır. Şaman şarkılarında bu kızlar, esmer, siyah saçlı, şehvetli varlıklar olarak tarif edilirler. Bazı şarkılarda Erlik'in oğlu "Pai mättyr"ın dokuz kızından bahsedilir ve bu kızlar kara yılanlarla karşılaştırılır. Muhtemelen bu şarkılardaki kızlar da Erlik'in bu dokuz kızıyla aynı varlıklar olmalıdır.[281]

Altay halklarının dualarında "Erlik Baba"[282] diye geçen Erlik, Minussinsk Tatarları arasında "İrle Han" veya "İlkan" adıyla, Buryatlarda da "Erlen Han" adıyla karşımıza çıkmaktadır.[283] Potanin, Kuznetski Tatarlarının (Teleütlerin) Erlik'e "Adem" adını verdiklerini ve onu aynı zamanda ilk insan olarak kabûl ettiklerini aktarır.[284] Hiç şüphesiz burada tarif edilen varlık, Hind mitolojisindeki Yama'dır. İnanışa göre Yama, ilk ölen kişi olarak ölüler ülkesinin efendisi olmuştur ve mavi bir öküze biner.[285] Altay halklarında görülen "ölüler ülkesinin efendisinin yüzünün geriye baktığı" inancına, eski Mısırlılarda da rastlarız. Mısırlılardan kalma resimlerde, yeraltı dünyasının kayıkçısı, kayığında yüzü arkaya bakar durumda resmedilmiştir. Yakutların inanışlarındaki yeraltı dünyasının efendisi olan "Arsan duolai" da, Erlik ile aynı varlıktır.[286] Priklonskiy'nin aktardığına göre Yakutların "Yeraltı Prensi"ne "Bukhar dodar"da denilmekte ve Erlik gibi bir boğaya bindiği, maiyetinde sekiz tane şeytan olduğu[287] anlatılır. Karakırgızların "Arman"ı ise, Pers mitolojisindeki "Ehriman"ın yansıması olup, kötü ruhlar Arman'ın emrinde ve yeryüzüne hastalık, afet, kıtlık yılları gibi belâları o musallat eder.[288] Yukarıda bahsi geçmiş olan at kılı inceliğindeki köprü tasavvuru da Pers inanışlarından geçmiş olmalıdır.[*]

[*] Harva, bu iddiasında da kaynak göstermeden, bunu Pers inançlarına atfeder. Oysa, daha sonraları bileceğimiz tek Tanrılı dini inançlarda "kıldan ince, kılıçtan keskin" köprü motifi (İslâm'da) hatırlandığında, bu inancın kimden geçerse geçsin, ama çok daha önce gönderilen tek Tanrı inancını va'zeden dini bir kaynağa dayanması daha akla yatkın görünmektedir. (ed.)

---

281 Radloff, Aus Sib. II, 10

282 Majnagasev, Zagrobn. Zizn, 291; Hangalov, Nov. Mater., 47-51; Skaz. Burjat, 145

283 Potanin, Otserki, IV, 71; TTOIS, III, 99

284 Grünwedel, 62

285 Trostsanskij, 68-69, 86

286 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 61

287 Pojarkov, İz oblasti, 35

288 Lopatin, 285

Lopatin, Goldelerin dini inançlarında günahla, ölümden sonra günahların bedelinin ödenmesi kavramının olmadığını anlatır.[289] Altay halklarının en eski inanç sistemleri için genelde durum budur ve yabancı dini inançların tesirine maruz kalmayan topluluklar için bu, bugün de geçerlidir. Buna mukabil, Baykal gölünün Doğusunda, Transsibirya havalisinde yaşayan Tunguzlar, insanın ölümden sonra ruhunun tartılacağı ve bu terazinin kefelerinde ağırlık olarak beyaz ve siyah taşların olduğu inancı taşırlar. Buna göre eğer beyaz taş hafifse, ölen kişinin ruhu gökyüzüne yükselir, eğer siyah taş daha hafifse, kişinin ruhu yeraltına gider. Yeraltına giden ruh, önce koyu gri renkli, soğuk ve karanlık bir uçuruma, sonra da asla sönmeyen bir ateşin içine atılarak cezalandırılır.[290] Ruhun tartılması kavramı, eski Mısırlılarda da vardı. Radloff, Altay halklarının inançlarına dair kaleme aldığı eserinde, Altaylıların, günahkârların ruhlarının yeraltında kaynar katran dolu kazanlara atılacaklarına inandıklarını aktarır ki, [291] bu inanç İdil havzası halkları arasında da mevcuttur. Bilindiği üzere bu tarz tasavvurlar, müslüman ve hıristiyan inancında da yer alır.

Ölüler ülkesinde günahların cezalandırılması fikrine, yer altı ülkesinde geçen bazı destanlarda rastlarız. Mu-monto isimli bir kahramanın babası için yeraltı ülkesine gidişinin anlatıldığı bir Buryat efsanesi buna iyi bir örnek teşkil eder: Yer altı ülkesine gitmek için, Mu-monto, yola çıkan Kuzeye doğru yürürken, yolda büyük siyah bir taşa rastlar, onu yerinden kaldırarak "gel buraya" diye seslenir. Bir anda önünde açılan bir yarıktan bir tilki çıkar ve Mu-monto'dan kuyruğunu tutmasını ister. Tilkinin kuyruğunu sıkıca yapışan Mu-monto, onun peşinden yeraltı ülkesinin derinliklerine iner ve yolda çok ilginç şeylere şahit olur; çıplak kayalıkların tepesinde besili atlar, mümbit çayırlarda ise zayıflıktan acınacak halde kemikleri çıkmış atlar, bir başka yerdeyse ağızları dikilmiş kadınlar görür. Kaynayan katran dolu bir kazanın içinde memurlar ve şamanlar debelenmektedirler. Biraz daha ilerlediğinde, elleri ayakları bağlanmış erkekler ve dikenli çalılara sarılan çıplak kadınlar görür. Bir başka yerde ise çok fakir göründükleri hâlde aslında mutlu, ama çok zengin görünüp de açlıktan kıvranan kadınlarla karşılaşır. Onlara, bunu sorduğunda; fakir görünümlü kadının hayattayken insanlara hep yardım

289 Sib. Vestnik, IXX, 33
290 Radloff, Aus Sib., II, 12
291 Burj. skazki. 29 ss.

etmiş olduğunu ve o yüzden burada mutlu olduğunu, zengin görünümlü olanların ise, hayatlarında cimri ve katı kalpli olup, şimdi bu sebeple açlık çektiğini öğrenir. Dikenli çalılara sarılan kadınlar, hayatta iken hafif meşrep olup, kocalarına sadık kalmayan kadınlardır. Elleri ve ayakları bağlı olan adamlarsa, hayattayken hırsızlık yapan adamlardır. Kaynayan katran kazanlarında cezalandırılanlar, dürüst ticaret yapmayanlar, ağzı dikilmiş kadınlar da, başkaları hakkında yalanlar, dedikodular yayan kadınlardır. Çıplak kayalardaki besili atlar, hayatta iken iyi bakılmış ve semirmiş olan atlar, mümbit çayırlardaki zayıf hayvanlar ise, hayatta iken doğru dürüst bakım ve yiyecek yüzü görmemiş atlardır.[292]

Castrén'in Saya bozkırlarından derlemiş olduğu bir Tatar efsanesinde yer altı ülkesi benzer bir şekilde tarif edilir. Bu efsanede, "Yeraltı ülkesinin" efendisi İrlek Han'ın kızının kara bir tilki suretine bürünerek, yeryüzüne çıkıp kötülükler yapmasından bahsedilir. Komdei-Mirgän adında bir yiğit bu tilkinin peşine düşer, ama tilki adamın yolunu kaybetmesini sağlar ve bu arada adamın ayağı kırılır. Akabinde yeraltından Djilbegän adında dokuz başlı bir canavar çıkar, canavar kırk boynuzlu bir boğanın sırtına binmektedir. Bu canavar, kahramanın başını koparıp, yeraltındaki evine götürür. Kahramanın kız kardeşi Kubayko, ağabeyinin cenazesinin ağıt yakmak için geldiğinde, ağabeyinin başının olmadığını görüp, başını geri getirmek için yeraltına inmeye karar verir. Kubayko canavarın izlerini takip ederek, İrle Kan'ın ülkesine giden geçidi bulur. Bu geçitten aşağı indiğinde çok ilginç şeylerle karşılaşır. İlk gördüğü şey, bir kadının hiç durmadan bir kaptan başka bir kaba biteviye süt boşaltmasıdır. Biraz daha ilerlediğinde, üzerinde ne bir tutam otun, ne bir damla suyun olduğu çorak bir yerde bir at bağlanmıştır, ama at buna rağmen oldukça bakımlı ve sağlıklı görünmekte, bir başka yerdeyse acınacak kadar zayıf ve çelimsiz bir at, yeşil çayırların ortasında bir su kaynağının yanında otlamaya çalışmaktadır. Daha ileride yarım bedenli bir insanın, bir ırmağa set örmeye çalıştığını görür, hâlbuki bedeni tam bir insanın bile yapamayacağı bir iştir bu. Kubayko, yoluna devam ederek, yeraltı ülkesinin daha da derinliklerine iner. Uzaklarda bir yerden çekiç sesleri gelmektedir, bu sese yaklaştığında kırk adamın demir döverek, 40 çekiç, 40 testere ve 40 tane maşa yaptıklarını görür. Canavarın izlerini takip ederek, en sonunda İrle Kan'ın

292 Castén, Föreläsningar, 149 ss.

kırk köşeli taş sarayına ulaşır. Saray, çok yüce bir dağın eteklerinden akan bir nehrin kıyısındadır. Sarayın girişinde hepsi aynı kökten çıkan dokuz tane karaçam vardır. Ölüler ülkesinin dokuz prensinin atları burada bağlıdır ve Kubayko da atını buraya bağlar. Atını bağlarken, ağacın üzerinde şu yazıyı görür: "Tanrı Kudai, yeri ve göğü yarattığı sırada bu ağacı da yarattı ve bugüne kadar yaşayan hiçbir insan veya hayvan bu ağacın yanına gelememiştir". Bu sözleri okuduktan sonra Kubayko, ölüler ülkesinin efendisinin sarayına girer ve kapıyı arkasından kapatır. İçerisi zifiri karanlık olduğu için Kubayko yönünü şaşırıp, görünmeyen ellerin kendisine saldırıp yakalamaya çalıştıklarını farkeder. Kubayko, kendisine saldıran bu azap cinlerini/ruhlarını yakalamaya çalışır, ama bu ruhların bedenleri olmadığı için başaramaz ve korkuyla bağırır. Bunun üzerine önünde bir kapı açılır ve kapıdan sızan ışıkta yeraltı ülkesi beylerinin reisinin (Ataman) kendisine doğru geldiğini görür. Ataman, Kubayko'yu görünce hiçbir şey demeden geriye döner ve Kubayko'da onu takip eder. Önce bazı boş odalardan geçip, sonra içinde insan benzeri varlıkların olduğu odalara gelirler. Odalardan birisinde büyük bir şevkle yün eğiren yaşlı bir kadın, diğerinde hiçbir şeyle meşgûl olmayan ama bir türlü kursaklarından geçmeyen bir şeyi yutmaya çalışan kadınlar, üçüncü odada hepsinin boyunları ve ellerinde büyük taşlar bağlı, harekete edemeyen orta yaşlı kadınlar, dördüncü odada boğazlarından bir iple direğe bağlanmış erkekler, beşincisinde mızrakla delik deşik edilmiş, yaralarının acısıyla bağırıp yalvaran silâhlı adamlar, altıncı oda da elleri bıçaklı, benzeri sesler çıkaran yaralı erkekler, yedinci odada havlayan kuduz köpekler ve bu köpeklerin ısırdığı kuduz insanlar, sekizinci odada ise, evli çiftler yatmaktadırlar. Ancak, örtülerin her biri dokuz kuzu derisinden olmasına rağmen, yine de bu çiftlerin üzerini tam örtmeye yetmediğinden, karı koca birbirleriyle örtüyü kendi üzerlerine alma yüzünden kavga etmektedirler. Dokuzuncu odada, küçük bir örtünün altında oldukça sakin bir şekilde uyuyan bir başka çift vardır; örtüleri tek bir kuzu derisinden ibaret olmasına rağmen, karı koca bununla yetinmekte ve geçinip gitmektedirler. Neredeyse bir bozkır büyüklüğünde olan onuncu odada ise, reisleri İrle Han ve diğer sekiz "Ölüler Ülkesi" Beyi oturmaktadır. Kubayko, saygıyla eğilip, beyleri selamladıktan sonra, onlara; hizmetkârları olan Djilbegän'in neden ağabeyinin başını kesip götürdüğünü sorar. Beyler, Kubayko'ya; Djilbegän'ın bunu kendilerinin

emriyle yaptığını ve Kubayko yeryüzüne çıkıp onlara "yedi boynuzlu koçu" getirdiği takdirde, ağabeyinin başını kendisine geri verebileceklerini söylerler. Bu "yedi boynuzlu koç" toprağa o kadar gömülmüştür ki, sadece boynuzları görünmekte ve onu oradan sökerek, çekip çıkartmak gereklidir. Cesur ve gözüpek bir genç kız olan Kubayko, şartı kabûl etmesiyle, "Ölüler Ülkesinin" beyleri onu alıp, her biri insan başlarıyla dolu dokuz odadan geçirirken, orada ağabeyinin de başını gören Kubayko ağlamaya başlar. Onuncu odada, bahse konu olan toprağa gömülü koç bulunmaktadır. Kubayko birkaç deneme yaptıktan sonra var gücüyle koçun boynuzlarına asılır ve üçüncü çekişinde hayvanı topraktan çekip çıkartmayı başarır. Kubayko'nun ne kadar güçlü bir kız olduğunu gören beyler, onu takdir ederek, söz verdikleri üzere ağabeyinin başını ona geri verip, onu girişteki karaçam ağacına kadar geçirirler. Kubayko atına biner ve ölüler ülkesinin beylerinden kendisine eşlik etmelerini ister. Dönüş yolunda onlarla sohbet ederken, "Ölüler Ülkesinin" beyleri ona gördüklerinin anlamını tek tek anlatmaya başlarlar: "Görmüş olduğun o hiç durmadan bir kaptan diğerine süt boşaltan kadın, bütün hayatı boyunca misafirlerine su karıştırılmış süt ikram etmiş olduğundan, şimdi bu yaptığının cezası olarak suyu sütten ayrıştırmak için sonsuza kadar o gördüğün işi yapacaktır. Görmüş olduğun yarım bedene sahip kişi, bir cezaya çarptırılmış değildir. O yarım beden, çok zeki ve bilgili olan, nehirlerin önüne set çekebilen, karar verdiği her şeyi yapabilen bir insana aittir. Onun orada olmasının yegâne sebebi, bir insanın aslında bazı uzuvları olmasa da çok önemli işler yapabileceğini göstermektir. Nehrin akıntısına kapılmış olarak dolaşan bedense, tek başına ve sadece kendi bedenine güvenen insanın aslında çok da fazla bir şey yapamayacağını gösteriyor. O beden aslında bir zamanlar güçlü, ama budala bir adama aitti ve nasıl şu anda sular onun bedeninin üzerinden akıp gidiyorsa, her şey de onun zihninden o hiçbir şeyi anlamadan öylesine akıp gitmiştir. Çorak araziye bağlanmış olan besili at, akıllı bir adamın en kötü şartlar altında bile hayatiyetini en iyi şekilde idame ettirebileceğini, mümbit çayırlardaki zayıf at ise, gerekli özen ve ihtimam gösterilmediğinde en bereketli çayırların bile bir işe yaramayacağını işaret eder.

Kubayko, Beylere; o karanlık odada ona saldırarak, elbisesini yırtan ve yakalamaya çalışan ama ele avuca gelmeyen o varlıkların ne olduklarını sorar. Yer altı ülkesinin beyleri Kubayko'yu; "onlar bizim

görünmez hizmetkârlarımızdır, kötü insanlara zarar verip, hâtta onları öldürürler ama iyi insanlara kötü bir şey yapamazlar" diye cevaplar. Kubayko saraydaki odalarda görmüş olduğu insanların suçlarının ne olduğunu sorduğunda şu cevabı alır: "Yün eğiren kadınlara bu ceza, bütün hayatları boyunca güneş battıktan sonra, yâni çalışmanın yasak olduğu saatlerde yün eğirdikleri için verildi. (Sibirya ve İdil Tatarlarıyla, aralarında Amerikan Kızılderililerinin de olduğu bir çok halk arasında gün batımından sonra çalışmak günah addedilir). İkinci odada gördüğün kadınlar, sarmak için aldıkları iplik yumağının bir bölümünü kendileri için ayırıp, yumağın ortasını boş bırakan kadınlardır. Bu çalmış oldukları ipliklerin yumaklarını şimdi ebediyyen yutmaya çalışacaklar, ama hep boğazlarında tıkanacağı için bunu başaramayacaklardır. Üçüncü odada görmüş olduğun, boynuna ve kollarına taş bağlı kadınlarsa, sattıkları tereyağının daha ağır çekmesi için içine taş koyan kadınlar, dördüncü odada gördüğün boynunda her an onları boğabilecek ipe bağlı olan adamlar, hayattan bezip, kendini asarak canına kıyanlar, beşinci odadaki mızraklarla delik deşik olup, acılar içinde mütemadiyen bağırıp haykıranlar ise, eşleriyle anlaşamadıkları için kendini vurarak intihar etmiş olanlardır. Altıncı odada da, sarhoş olup kendi hayatlarına acımasızca son verenler, yedinci odada ise, kuduz köpekleri kızdırarak onlar tarafından ısırılanlar, sekizinci odadakiler ise, hep kendilerini düşündükleri için evlilik hayatlarını huzursuzlukla geçirenler bulunur ve cezaları da aslında birbirlerine karşı anlayışlı ve uyumlu olsalar onlara fazlasıyla yetecek olan bir örtüyü sonsuza kadar paylaşamayanlar, dokuzuncu odadaki evli çiftlerse, aslında çok fakir olan bir ailenin bile aslında birbirleriyle uyum ve huzur içinde yaşayabileceklerini göstermek için orada örnek olarak bulunuyorlar. Onlar, her hangi bir şekilde cezalandırılmak için değil, sadece kötü insanların her an daha fazla pişmanlık hissetmeleri için buradalar."

Bu konuşmaların ardından Kubayko, yeraltı ülkesinin beyleri ile vedalaşıp yeryüzüne çıkar, ağabeyinin başını cesedinin yanına getirir ve "Yeraltı Ülkesinin" efendisinin vermiş olduğu "hayat suyu" ile ağabeyini tekrar canlandırır.[293]

Osetlerin ve başka bir çok halkın efsanelerinde de buna benzer cezaların çekildiği ölüler ülkesi tasavvuruna rastlamak mümkündür.

[293] Veselovskij. Razyskanija, V, 162-163

Meselâ, bunlardan Osetlerin "Yeraltı ülkesi" ile ilgili efsanelerinde bütün hayatları boyunca tartışan geçimsiz bir çiftin, bir öküz derisi örtüyü bile paylaşamadıkları, halbûki uyumlu bir çiftin, bir tavşan derisini bile huzur içerisinde paylaştıkları anlatılır.[294] Bu efsanelerin ana fikirleri evrensel değerlere dayanmaktadır.

Hayatları boyunca yapmış olduklarına bağlı olarak, insanların değişik yerlerdeki ölüler ülkelerine gittiklerina dair inançlar da vardır. Radloff, Altay Tatarlarının, Erlik'in yeraltındaki ülkesine sadece günahkârların gideceklerine, iyi insanların ise göklerde mutlu bir hayat süreceklerine inandıklarını söyler.[295] Dindar ve iyi insanlar için ayrılmış olan "göklerdeki cennet" tasavvurunun gelişmiş dinlere (Tek Tanrılı) mahsus olduğu kesin olmakla beraber, Altay inançlarında görülen bütün "ölülerin göğe yükselmesi" tasavvuru, İslâm veya Hıristiyanlık etkisine dayanmamaktadır. Bazı bölgelerdeki Yakutlar, bütün ölülerin, günahkâr veya dindar, şaman veya herhangi bir kişi, namuslu veya hırsız olsun, hepsinin göğe (Tangaralla) çıkacaklarına[296] inanırlar. Priklonskij'in bildirdiğine göre bu insanların ruhları (kut), gökyüzünde kuş suretinde yaşarlar.[297] Yakut inançlarında yer alan "Abasy"ler, yeraltında yaşayıp, kimi zaman özel bir geçidi (Abasy oibono-ruh geçidi) kullanarak, insanların dünyasına giren kötü ruhlar[298] olup, "abasy"ler aslında ölmüş olan insanların ruhlarıdır. Birbirleriyle çelişkili görünen bu iki farklı-ölülerin gökyüzünde kuş suretinde yaşaması ve "abasy"ler -tasavvur biçiminden ilki, yâni ölüler ülkesinin gökyüzünde yer alması tasavvuru, muhtemelen Yakut inançlarına daha sonraki dönemlerde girmiş olmalıdır.

Buryatlar, cesedi yakılan bir şamanın, dumanla birlikte gökyüzüne yükselip, orada bu dünyada sürdüğü hayatı aynı şekilde sürdüreceğine inanırlar ki, bu inanç, Yakutlara daha sonraları geçmiş bir düşüncedir. Bu şamanlar, ölüler ülkesindeyken yaşayanların onlar için sundukları yiyecek ve içeceklerle beslenir, mezarlarına bırakılmış olan kıyafetleri giyer ve defin törenlerinde onlar için kurban edilen ata binip, hâtta orada eşleri ve çocukları da olabilir.[299] Ölüler

---

[294] Radloff, Aus Sib., II, 12
[295] Pekarskij, Materialy, 276
[296] Priklonskij, Tri goda (ZSt. 1890), 29
[297] Vasiljev, İzobrazenija, 276
[298] Agapilov ja Hangalov, 55; Podgorbunskij, 27
[299] Stadling, 19, 20, 25

ülkesinin gökyüzünde olduğu fikri, ölülerin yakılarak defnedilmesi âdetiyle yakın bir bağlantı içinde olup, bunun izlerine Çukçe ve Koryak inançları arasında rastlanır.[300] Bazı ölülerin göğe çıkarken, bazılarının da yeraltındaki ölüler ülkesine gittiklerine ilişkin inanç, muhtemelen epey eski dönemlere dayanmakta olup, meselâ yıldırım çarpması sonucu ölen kişilerin göğe çıktıkları inancı, oldukça yaygındır.[301] İdil havzasının pagan halklarından Çeremislerin inançlarına göre, doğal yollardan ölmeyip, şiddet yoluyla hayatını kaybedenler de gökyüzüne çıkarlar.[302] 18.yy'ın önde gelen araştırmacılarından Strahlenberg, Ostyakların benzeri bir inanışını şu şekilde aktarır: "Obi nehri havalisinde yaptığım seyahâtim esnasında bir Ostyak'a öldüklerinde ruhlarının nereye gittiğini sorduğumda, Ostyak bana; başkası tarafından öldürülen veya bir ayı saldırısı sonucu ölenlerin doğrudan gökyüzüne gittiklerini, ama insan kendi yatağında veya benzeri tabii yollardan ölürse, gökyüzüne çıkmadan önce, yeraltı ülkesinin Tanrısına bir süre hizmet etmesi gerektiğini anlatmıştı"[303] demektedir. "Jugra Halklarının Dini" isimli eserinin muharriri olan Karjalainen ise, Ostyaklara bu inanışın Tatarlardan geçmiş olduğunu ileri sürer.[304] Ben tetkik etmiş olduğum Altay halkları arasında bu tasavvura rastlamama rağmen, bu inanç şeklinin dünyanın muhtelif yerlerinde; Laponlar, Çukçeler ve Tilingitlerle Amerika ve Avrasya'nın arktik bölge halklarında görüldüğü gibi,[305] Türk kökenli halkların bazılarının inançları arasına da girmiş olabileceği, bu tasavvurun bu kadar değişik ve geniş bir alanda yaygın olmasının, ortak bir kökeni olabileceğini düşündürmektedir. Bir çok ilkel toplumda savaş meydanında ölmenin, hasta yatağında ölmekten daha şerefli bir ölüm olarak kabûl edilmesi ve savaşta ölenlerin öbür dünyada daha büyük mükâfat alacağı düşünülmesi bu inançla ilgilidir. Karjalainen, Çin kaynaklarının, "Tuiku" halkı için "savaşta ölmeyi bir şeref, hastalıktan ölmeyi ise, utanılacak bir şey saydıklarını" bildirir. Her ne kadar bu düşünce yapısı ilkel toplumlarda cesaret ve kahramanlığı teşvik ediyorsa da, dünyanın bu kadar değişik yerlerinde gökyüzünün savaşta ölen kahramanların

300 Ivanovskij. Mong.-torgouty, 24
301 Holmberg, Die Religion der Tscheremissen (FFC 61), 14 m.
302 Strahlenberg, 76
303 Karjalainen, 127
304 Stadling, 26; Srenk. Ob inor., III, 2, 130-131; Alexander, North Amer. Mythology, 249, 274
305 Karjalainen, 126-127

dinlenme yeri olarak tasvir edilmesini açıklamaya kâfi gelmemekte, ayrıca sadece savaşta ölenler değil, tabii olmayan yollarla, genel olarak şiddete maruz kalarak ölenlerin de gökyüzüne yükseldiklerine inanıldığını gözönüne almalıyız. Meselâ, Ostyaklar vahşi hayvanların parçaladığı kişilerin gökyüzüne çıktıklarına inanmaktadırlar.[306] Buna ilâve olarak, bir çok halkın inancına göre, hasta yatağında ölenler yeraltına giderken, intihar edenler bile gökyüzüne çıkmaktadır. Bu durumda bu inancın kökenini savaşçılık ve kahramanlık duygularından daha başka sebeplerde aramak gerekir.

Ölümden sonraki hayat veya gidilen yer, göründüğü kadarıyla insanın nasıl bir hayat yaşadığı ile değil, nasıl öldüğü ile ilgilidir, ama bu da bazı araştırmacıların iler sürdükleri gibi tek başına bütün bu defin geleneklerini açıklamaya yetmemektedir. Bu sorunun cevabı, ister bir hastalık sonucu, ister kanlı bir yoldan olsun, ölüm şeklinin ilkel toplumların tahayyülünde neler ifade ettiğinde saklıdır. Burada özellikle gözönüne alınması gereken husus, ilkel toplumların bakış açısında, bizim doğal yollardan ölüm olarak kabûl ettiğimiz ölümleri, onların doğal olmayan ölümleridir. Herhangi bir sebeple şiddete maruz kalarak ölmek, her ne kadar bizim için tabiî olmasa da, ilkel toplumların dünya görüşünde bunun tabiî karşılanmasıdır. Bir hastalık sonucu ölüm durumunu ele alacak olduğumuzda, bu durumda daha önce ölmüş olan akrabalar ve yeraltında yaşayan başka ruhlar, hasta kişinin ruhunu alıp, onu yer altı ülkesine götürürler. İlkel insanların kafalarında en net kurgulamış oldukları tasavvurlardan biri, kötü ruhların musallat olduğu insan ruhlarının onların emrine girmiş olmalarıdır. Peki, bu durumda yeraltı ruhlarının alıp götürmedikleri insan ruhları nereye gitmektedir? Yeraltına götürülmeyen ve yersiz-yurtsuz kalan bu huzursuz ruhların yeryüzünde serbestçe dolaştıklarının düşünülmesi, ne olduğu tam kavranamayan bir çok tabiat olayının bu serbest ruhlarla ilişkilendirilmiş olmasını akla getirmektedir. Bu sebeple bir çok halkın inanancında, meselâ Kuzey ışıkları içinde veya sabah ve akşam kızıllığında savaşta ölenlerin ruhları görülebilmekte, hâtta bu kızıllığın sebebi, ölülerin akan kanları olarak açıklanmaktadır. Bir Ostyak şiirinde geçen üç kızıl sincabın savaşta ölen bir kahramanın göğe çıkan ruhu ile konuşması anlatılır. Sincaplar, ruha: "İnsan kanı içinde ne bulursak yiyoruz, insan kanı içinde ne bulur-

[306] Sama, 127 ks. Holmberg, Taivas-tuonela, 129-136

sak içiyoruz, haydi geri dön"[307] diye seslenirler. Gökyüzünün ölüler ülkesi olarak ilk tasavvuru, muhtemelen bu yeraltına götürülmeyen ruhlarla ilgili olup, zaman içerisinde kahramanların veya dindar iyi insanlara vaad edilen kutlu ülke hâline dönüşmüş olmasıdır.

Ölülerle, Yaşayanlar Arasındaki İlişki

M. A. Castrén, Sibirya Tatarlarının inançlarından bahsederken, Tatarların tabiatta sayısız ruhun bulunduğuna inandıklarını anlatır. Bu ruhlara bazı kabileler "Aina", bazıları "Üzüt", bazıları da "Aza" adını verirler. Bunlar genelde toprağın içinde olmakla beraber, çevrede dolaşırlar. Şamanların ayin ve dualarla bunları kendi yanlarına çağırabileceklerine inanılır. Tunguzlar gibi Tatarlar da her şamanın kendine ait böyle bir takım ruhları olduğuna ve bu ruhların büyük bir sadakat ve bağlılıkla şamanın emirlerini yerine getirdiklerine inanırlar. Bu ruhların iyileri ve kötüleri vardır, ama günümüzde bu ruhların genelde "İrle Han"ın emirleriyle insanlara hastalık ve hâtta ölüm getiren kötü ruhlar olduklarına inanılır.[308] Yukarıda Castrén'in aktarmış olduğu isimlerden "Aina" (Farsçadaki, Aenanh'tan gelme bir kelime) ve "Aza" özellikle kötülüğe sebep olan ruhlar olarak anılırlar. Radloff'un aktardığına göre Şorlar, yeraltında yaşayan "Aina"ların ölen insanların ruhlarını yediklerine, [309] Lebed Tatarları da "Aza"nın zaman zaman insanlara musallat olduğuna ve böyle bir durumda ancak şamanın siyah bir hayvanı kurban ettiğinde o insanı rahat bırakacağına inanırlar.[310] Mevzubahs olan bu ruhlar, muhtemelen ölen insanların ruhları olup, bu ruhlar için kullanılan diğer isim olan "Üzüt" (Yzyt) de halk inançlarında bu anlamda geçmektedir. Majnagaschev, Minussinsk Tatarlarının ölen kişinin ruhunu anma şölenine kadar "Sünä" ya da "Sürnü" olarak adlandırdırıp, ancak şölenden sonra "Üzüt" kelimesini kullandıklarına dikkât çekerken,[311] Anohin, Teleütlerin "Üzüt"ünün Rusların "Pokojnik"i ile aynı şey olduğunu ifade etmektedir.[312] Bu kelime, daha önce bahsi geçmiş olan "Ölüler Bayramı"nda da (Üzüt pairamy) geçmektedir. Geceleri görülen bir kelebek de,[*] suret değiştirmiş bir ölü

[*] Yaşadığımız bölgede genellikle geceleri lamba ışığına bazen orta boy, bazende daha büyük kelebek geldiğinde, ebeveynlerimiz evimizde daha önceleri ölen bir kişinin ruhunun evimizi ziyarete geldiğine ve hayır istediğini söylerlerdi. Bu kelebek için "ruh geldi" derler, ertesi gün annemiz gözleme pişirip, bu ruhun ziyaretine binaen (aslında ölenin adına) komşulara hayır dağıttığımız günler çocukluk hatıralarımız arasındadır. Ayrıca, bu kelebeğin öldürülmesinin de günah olduğuna inanılırdı. (ed.)

---

307 Sama, 127 ks. Holmberg, Taivas-tuonela, 129-136
308 Castrén, Föreläsningar, 189
309 Radloff, Aus Sib., I, 351
310 Sama, I, 362
311 Majnagasev, Zagrobn. zizn. 278
312 Anohin, Dusa, 261-262

olarak tasavvur edilmekte ve bu sebeple bu kelebek cinsine “Üzüt kubaghan” (Ölü kelebeği), bataklıklarda görülen ışıklara da “Üzüt odi” (Ölü ışığı) adı verilmektedir.[313] Davet edilmemiş olduğu halde konuk olarak bir eve gelen “Üzüt” de aynı “Aina” veya “Aza” kadar korkutucu bir varlığı ifade eder. Teleütlerde ölünün anma şöleni 40. gün yapılır ve inanışlarına göre bu süre boyunca ölen kişinin ruhu mezarlıkta yaşadığı gibi, bazı geceler eve gelip kapıyı çalar. Bu durumda evin içerisindeki akrabaları korku içinde ocağın kapağını açıp kapatırlar veya ellerine bir kırbaç veya bıçak alarak “neden geldin, kendi yoluna git” diye ruha seslenirler.[314] Şamanın dışındaki insanlar ruhu göremezler, sadece köpekler ruhun geldiğini fark edip, havlamaya veya ulumaya başlarlar.[*] Bu sebeple hortum[**] gören insanlar “git, git” diye bağırırlar.[315] “Üzüt”, bir eve girdiğinde, evdekilerden birinin ağzından girip, onun midesine inebileceği ve ağır sancılara sebep olabilir. Bu ruhun uzaklaştırılması için bir şaman çağrılır. Şaman, tahtadan küçük bir kürek alır ve küreğe kor hâlinde kömürler ve onun üzerine biraz un, tereyağı ve tütün koyarak hastanın yattığı yatağa yaklaşır. Bu esnada önce hafif sesle fısıldayarak, sonra gittikçe sesini haykırma seviyesine kadar yükselterek, sihirli sözcükler okur ve ölünün ruhunu oradan ayrılmaya davet eder. Daha sonra elinde kürekle avluya çıkar, küreği fırlatır ve “haydi, kendi yoluna git” diye bağırır.[***]

Böyle bir ayinde şamanın ruha hitabı ve söylediklerine ilişkin ilginç bir örnek şöyledir:

Sen nasıl bir “Üzüt”,
nasıl bir kötü kara ruhsun (Jäk)?
Her köşeye giriyor,
Her çalılığa saklanıyorsun,
Bir hortum kılığında dolaşıyorsun,
Rüzgarın ruhu olarak çekip git buradan.

Beyaz bir dağın üzerinden mi geldin?
yoksa, bir sel gibi bir nehirden mi?
Adını söyle bana ve yolunu,
Dişlerini sıkma,
Sorduğumda ağzını aç,

[*] Köpeğe atfedilen bu hassasiyet, yaşadığımız muhitte, aynı inanç formatında birazda kafiyeli olarak “...Kadında keramet var, güler bildirmez/Köpekte keramet var ürer bildirmez” biçiminde bir deyişle dile getirilmesi, aynı zamanda insanın görüp, hissedemediği pek çok şeyi köpeğin görüp, hissettiği inancını taşımaktadır.

[**] Aynı şekilde bu tür hortum veya hortumvari küçük fırtınalara yaşadığımız yerde “şeytan ruhu” adı verilirdi ki, yanından geçmenin hayra alâmet olmadığı, yanından geçerken Besmele çekilmesi gerektiği çocuklara tembih edilir, değilse, aklın baştan gideceğine (delirme) inanılırdı. (ed.)

[***] Bu tür bir kötü ruh/cin savma durumu yine yaşamış olduğumuz bölgede, genel olarak havale geçiren bir kimse için yapılırdı. Aradaki fark, kor ateşle dolu kürek, hastanın üzerinde dolaştırılırken, besmele çekilmesiydi. Daha sonra ateş dolu kürek, küllüğe serpilirken, kötü ruhun gelmemesi için temennide bulunulurdu. Muhtemelen bu ritüel, eski bir geleneğin, İslâmla birlikte şekil değiştirmiş hâlini akla getirmektedir. (ed.)

313 Majnagasev, Zagrobn. zizn. 291; Katanov, Über die Bestatt., 113
314 Anohin, Dusa, 262
315 Majnagasov, Zagrobn. zizn. 285; Anohin, Dusa, 26

Seni yeşil ateşe atar,
ve kırmızı korlar üzerine yatırırım.
Seni mızrağımla yok eder,
Seni kılıcımla vurup düşürür,
Mavi demirle kıstırıp, seni
derin uçurumlara atarım.
Acele et, çık oradan
İsmini ve hangi kabileden olduğunu söyle bana!
Senin için hazırlanan tabuta geri dön
Senin için kazılan mezara geri dön
Aldačy (ölüm meleği) ile beraber geri dön
Acele et, çık dışarı
Köpeğim seni ısıracak,
İneğim sana boynuz vuracak,
Tayım sana çifte atacak,
Bana adını ve yolunu söyle,
kendi yoluna git.[316]

Üzüt'ün maddi zararlara da sebep olduğu olur. Meselâ Teleüt kadınları içki yaparken maya tutmadığı takdirde, "Üzüt"ün susayarak içki kabına girip, susuzluğunu bastırdığına inanırlar. Bu durumda hastalara uygulanan "ruh uzaklaştırma" ayini yapılır.[317]

Altyalılar ve Telengitler'in "Körmös" adıyla bahsettikleri varlıklar ölülerin ruhlarıdır. Bunlardan bazıları Erlik'in hizmetinde ve belli belirsiz zamanlarda insanların arasına gelerek, hastalık yayıp, insanların ruhlarını çalar veya başka kötülüklerde bulunurlar. Birisi hastalandığında "Körmös yiyor" denir ve kişi ölürse, "Körmös yedi" diye anlatılır. Bu yönüyle "Körmös" bize daha önce bahsi geçen "Aina"yı hatırlatır.[318]

Yeraltındaki "Ölüler Ülkesinin" derinliklerinde yaşayan bu kötü huylu "Körmös"lerin dışında, yeryüzüne daha yakın yerlerde yaşayan ve orada insanlar gibi bir hayat süren başka "Körmös"ler de vardır. Bunlar, her ne kadar kızdırıldıkları zaman, akrabalarına ağır eziyetler yapabilen varlıklar olmalarına rağmen, yardım istendiğinde yaşayan akrabalarını koruyup, yardımcı da olurlar. Yaşayan insanlar, onlarla sadece rûyalarında değil, gündelik hayatlarında meselâ evde, ormanda veya dağda karşılaşabilirler. Bu ruhların dikenli ot ve çalılardan uzak

---

316 Anohin, Dusa, 263-265

317 Sama, 265

318 Anohin. Materialy, 6, 21

durduklarına inanılıyor olması, onların fizikî bir bedenleri olduğuna da inanıldığını göstermektedir. Ölüler ülkesinin en değerli sakinlerinin ölen şamanlar olduklarına inanılır. Altaylılar, şamanların öldükten sonra akrabalarını terk etmediklerine inanırlar. Ölen bir şaman, kimi zaman uzun yıllar geçtiğinde bile, sonraki kuşaklardan birine görünebilir ve ona kendisinin akraba çevresinin koruyucusu olduğunu anlatıp, kendisi için kurban vermelerini ister. Ölen bir kişinin isteğini reddetmek, kötü sonuçlara yolaçacağından, akrabalar hemen özel bir tören düzenlerler. Bu tören için ölen kişinin "čalũ" adı verilen bir resmi hazırlanır ve çadırın baş köşesine konur. Böylece ölen kimse, artık nesilden nesile evin ve ailenin koruyucusu olmuş olan "Körmös"lerin arasına katılmış olur. Ölen kişinin ruhunun yapılan resme gelmesini sağlamak için çağrılan şaman, resmin üzerine içki serper ve sihirli sözcükler söyler.[319]

Anohin, bu konuda Altay halklarının anne ve baba tarafından atalarını yedinci kuşağa kadar bildiklerini aktarır. Bir ailenin oğlu evlenip, kendisine yeni bir yuva kurduğunda, hem kendisi hem de karısı baba evlerinden "Körmös" resimleri getirirler, erkek evinden gelen resimler çadırın erkek tarafına, kadın evinden gelen resimler ise kadın tarafına konulur. Altay geleneklerine göre erkek ve kız tarafının koruyucu ruhları birbirlerinden ayrı muhafaza edilirler. Aynı soy (sök) içinde birbirleri ile evlenmek yasaktır ve her soyun ayrı "Körmös"leri vardır. Ama genel olarak kız tarafının "Körmös"lerine daha az önem verilir, hâtta kimi zaman unutulup, gözardı edildiği olur. Dolayısıyla, bir ailenin "Körmös"lerinin sayısı sanıldığından fazla olmaz. Bu koruyucu ruhlar arasında büyükler ve küçükler vardır. Küçüklerin özel bir isimleri yoktur ve onlara kısaca "babanın babaları" veya "annenin babaları" adı verilir. Büyüklere ise "Ulu körmös" adı verilir ve bunlar sıklıkla destanlarda da geçer.[320]

Ailenin başına hastalık veya benzeri bir kötülük geldiğinde, şaman gelerek bu uğursuzluğa hangi "Körmös"ün sebep olduğunu bulmaya çalışır ve bunu yaparken, ruhu teskin etmek için bir de kurban verir. Bu ilk kurban verilen ruhun yardım etmemesi durumunda, başka ruhlara da kurban vermek gerekebilir. Ölmüş akrabalara dua edilir ve onlardan çadırlarını korumaları ve yuvalarının etrafında dolaşan yabancı ruhları uzaklaştırmaları dilenir. Bunun dışında gündelik işler

---

319 Sama, 21-22, 27

320 Sama, 23-24

içinde bir seyahâte çıkarken, ava veya balığa giderken, hâtta ağaçtan yemiş toplarken bile ölmüş akrabaların ruhlarından yardım istenebilir. Şaman herhangi bir sebeple bir âyin düzenlenmesi gerektiğine karar verdiğinde, genelde "Körmös" resimlerinin üzerine içki serper.[321]

Tomsk bölgesinde yaşayan hıristiyan Tatarlar, elleri ayakları olmayan, ama göz yerinde iki tane düğme olan küçük bebekler hazırlarlar ve bunları evlerinin kilerlerinde saklayıp, küçük hayvanların veya kuşların derilerini bu bebeklere sunu olarak yakın bir yere asarlar. Hastalık veya benzeri bir başka sıkıntı meydana geldiğinde, bu bebekler evin içine getirilir ve onlara yemeleri için süt çorbası veya kurban edilmiş bir koyunun kanı ikram edilir.[322] Günümüze kadar muhtelif şekillerde ulaşmış olan bu yaygın ritüel ve inançlar, hiç şüphesiz Altay halklarının bir zamanlar bir "ata kültü" inancına sahip olduklarını göstermektedir.

Altay Tatarlarının "Körmös" adını verdikleri varlığın Yakutlardaki karşılığı "Abasy" ve "Yör" adını verdikleri ruhlardır. "Abasy", çok eskiden ölen ruhların dönüştükleri ve genelde kötü olarak addedilen bir ruh olup, Yakut efsanelerinde sık sık adı geçer ve bazı hastalıklarda "Abasy'nin hastayı yediği" söylenir.[323] "Yör" denildiğinde ise, etrafta dolanan huzursuz bir ruh kastedilir. Yakutlar, bazı kişilerin ruhlarının yaşamış oldukları yerlerden ayrılmayı istemediklerine ve hep yakınlarında dolaşarak akrabalarını huzursuz ettiklerine inanırlar. Bu ruhlar genellikle, ya yaşadıkları dönemde etraflarındaki akrabalarına çok bağlı olan ve onları çok seven kişilerin ruhları, ya yaptıkları iş beklenmedik ölümleriyle yarıda kalmış kişilerin veya doğal olmayan yollardan öldürülerek hayatını kaybetmiş kişilerin ruhlarıdır. Evlenmeden ölen kadınların huzursuz hâlleri de, bu tarz huzursuzluklara sebep olabilir. Dişleri olmayan insanların "Yör"e dönüşemeyeceğine dair taşıdıkları inanç, bu ruhların dişleri olan varlıklar olarak tasavvur edildiğini gösterir.[324]

"Abasy" gibi "Yör"de korku veren bir varlıktır ve bir insanın içine girdiği takdirde, şiddetli ağrılara hâtta akıl hastalıklarına sebep ola-

321 Sama, 24-25, 28 vrt. Verbitskij, 12

322 Malov, Neskolko slov, 41

323 Trostsanskij, 81, 85; Vitasevskij, 36; Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 59, 62

324 Trostsanskij, 82, 85-86; Serosevskij, 622-623

bileceğinden, o ruhu ordan çıkarmak için şaman çağrılması gerekir.[325] Seroschevski; "Yör"lerin kimi zaman kuşlar gibi sürüler hâlinde dolaştıkları ve uçarken avaz avaz bağırarak gürültü yaptıklarını"[326] Priklonskij ise, her ailenin kendine göre "Yör"leri olduğu ve ailenin bu "Yör"lerin kimlere ait "Yör"ler olduklarını bildiğini aktarır. Sadece insanlara değil, ailenin sahip olduğu hayvanlara da zarar verebilen bu "Yör"lerden kurtulmak için kurban vermek gerekir.[327] Cenazeleri toprağa verilmemiş olan ölülerse, en tehlikeli olanlardır. Çünkü fırtına veya kasırgalara sebep olabilirler.[328] Ölen kişinin ileride aileye musallat olup, huzursuzluk vereceği düşünüldüğünde veya bunu yapmaya başladığında Yakutlar, ölen kişinin bir resmini yapıp, geleneksel bir ayinle ruhu bu resmin içine hapsederler. Troschtschanskij'nin anlattığına göre bunun için öncelikle şaman, ölen kişinin kayın kabuğu üzerine bir resmini yapar ve ruhu bunun içine hapseder. Böylelikle zaman içerisinde aile evinde bir huzursuz akrabaların hapsedilmiş ruhlarından oluşan bir "Yör" galerisi oluşur ve bu resimlere zaman zaman yemek verilir.[329] Troschtschanskij'nin anlattığı bu gelenek, muhtemelen kendi görmediği ama duymuş olduğu bir gelenektir, çünkü onun araştırma yaptığı dönemde artık hemen hemen hiçbir Yakut'un evinde bu tarz "ev Tanrısı" denilebilecek resimler bulundurulmuyordu, ama daha eski dönemlerdeki kaynaklarda bu gelenekten bahsedildiğini biliyoruz. Schtschukin'in 1844 yılında neşredilen "Yakutska Seyahât" adlı eserinde bu tarz bir âyini anlatır. Eserde belirtildiğine göre, bu âyin hakkındaki bilgiler yazarın bulduğu iki el yazmasına dayanmakta ve eserde şöyle ilginç bir bölüm yeralmaktadır: "Çadırlarında kehribar gözlü ve kayın derisiyle kaplânmış tahta heykelcikler vardı. Bu "Ev tanrıları"na saygıda asla kusur edilmiyor ve kurban edilen bir hayvanın etini yerken, bu heykelin yüzüne bir parça yağ sürüyorlardı"[330] Ölen kişinin resme hapsedilmesi fikrinin kökeninde, hiç süphesiz resme hapsedilmiş bir ruhun serbestçe dolaşan bir ruha nazaran çok daha rahat edebileceği fikri hâkim olup, onu hoş tutup memnun etmenin karşılığında, ondan umulan bazı şeyler de vardır.

---

325 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 70-73
326 Serosevskij, 622
327 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 70-72
328 Serosevskij, 619
329 Trostsanskij, 97
330 Stsukin, 276

Pripuzov, her evin, her soyun ve her kabilenin kendine has bazı ruhları olduğunu anlatırken, bazı bölgelerde bilinen bazı ruhların isimlerini de bildirir. Ancak, burada özellikle dikkât çekici olan taraf, bunların çoğunlukla erkek veya kadın şamanlar olduklarıdır.[331] Şamanların diğer insanlara nazaran daha imtiyazlı konumlarının öldükten sonra da devam etmesi anlaşılır bir şeydir.

Banzarov, Moğolların ölen kişinin ruhunun geride kalanlara iyilik veya kötülük getirebileceğine inanmaları durumunda, bu ruha "Ongon" adını verdikleri ve bu ruha büyük saygı duyduklarını aktarır. Hangi ruhun "Ongon" olabileceğini ise şaman tespit eder. Hem tek tek bölgelerde, hem çeşitli kabileler, hem de bütün Moğol boyları arasında ortak olan bu tarz bir çok "Ongon" vardır. Öldükten sonra "Ongon" olanlar arasında genellikle beylerin ataları, bazı bölgelerin şamanları veya tanınmış büyük komutanlar olduğu gibi, bunun dışında her ailenin yakın akrabalarından oluşan kendi "Ongon"ları bulunur.[332] Moğollar, bu "Ongon"ların figürlerini de yaparlar. 13.yy'da bu bölgeden geçen Ruysbroeck, Moğolların ölen kişilerin keçeden yaptıkları figürlerine, göz alıcı elbiseler giydirerek, bunları arabalarına koyduklarını anlatır. Anlattığına göre bu figürlere şamanlardan başkası el süremezmiş. Törenlerde veya her ayın birinci günü bu figürler çadırın içine getirilir, bütün ev ahâlisi toplanır ve ona ibadet ederler. Bu sırada hiçbir yabancının çadıra girmesine izin verilmezmiş.[333] Muhtemelen daha üst tabakadan Moğolların hayatına dair bir kesit sunan bu bilginin ilginç yanı, bu figürlerin arabalarda saklanmasıdır ki, bu da Moğolların göçebe hayat tarzıyla ilgili yönüne işaret etmiş olup, benzeri şekilde Samoyedler de, Tanrı veya ruh figürlerini kızaklarında saklayıp, taşırlar. Ruysbroeck, eserinin bir başka yerinde, Moğolların bu "ruh resimlerini" evlerinde sakladıklarından bahseder. Anlattığına göre evin erkeğinin yatağının üzerinde keçeden yapılma bir bebek bulunur ve buna "evin erkeğinin, erkek kardeşi" adı verilir. Evin kadının yatağının üzerinde yine bir başka keçe bebek bulunur ve ona da "evin kadının, erkek kardeşi" adı verilir. Duvarda, her ikisi arasında ve biraz daha yüksekte ailenin koruyucu ruhunun resmi, evin kadınının ayak ucunda bulunan bir başka "ruh resmi" ise, genelde evdeki köle kadınlar ve diğerlerini temsil eder. Bir şölen

---

331 Pripuzov, Svedenija, 60-61

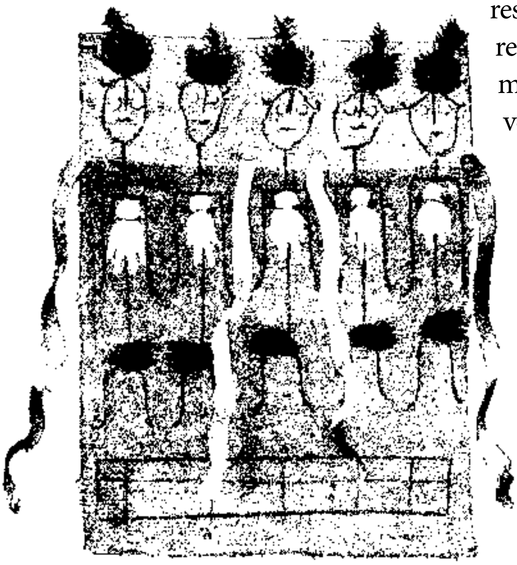
332 Banzarov. 6, 30 ss.

333 Ruysbroeck, 191

esnasında bir parça içecek, önce erkeğin yatağının üzerindeki resme, sonra sırayla diğerlerinin üzerine serpilir.[334] En son bahsi geçen, kadının ayak ucundaki resme ne isim verildiği ve neyi ifade ettiği konusunda Ruysbroeck bilgi vermemektedir.

Moğollar gibi, Buryatlar ve Kalmuk inançları arasında "Ongon"a rastlanır ve onlar da bununla ilgili bebek veya benzeri resimler kullanırlar. Georgi, Buryatların hazırladıkları Ongon figürlerinin keçe, tahta, koyun postu veya tenekeden olduklarını, bunları bazen giydirdiklerini, bazen de sadece boyadıklarını anlatır. Keçeden yapılan bebeklerin gözleri kuş gözü veya cam boncuklardan yapılır, koyun postundan yapılanlara ise "İmegilčin" adı verilir. Bunu yapmak için ayakları çıkartılmamış siyah bir koyun postunun kafa bölümüne bir insan kafasını sembolize eden bir tahta parçası konulup, bu tahtanın üzerine mercandan gözler yapılır. Bazan bu postun içi doldurulup, kenarları dikildiği de olur.[335] Pallas, "İmegilčin"leri "Ongon" saymayıp, onları koyunları ve diğer hayvanları korumak için yapılmış, ayrı bir işleve sahip olduklarını ileri sürerken, ayrıca "İmegilčin"lerin erkek ve dişi olmak üzere iki çeşit[336] oldukları bilgisini verir. Georgi'ye göre kumaş üzerine boyanarak yapılan "Ongon"lar çok yaygın olup, bunlar genelde dörtgen bir kumaş parçası üzerine kırmızı boya ile resmedilen bir veya en fazla üç tane insan resminden meydana gelir. Resmin gözleri, mercandan veya tahıl tanelerinden yapılır ve kafa bölümünde bir tutam kartal tüyü bulunur (resim 42)

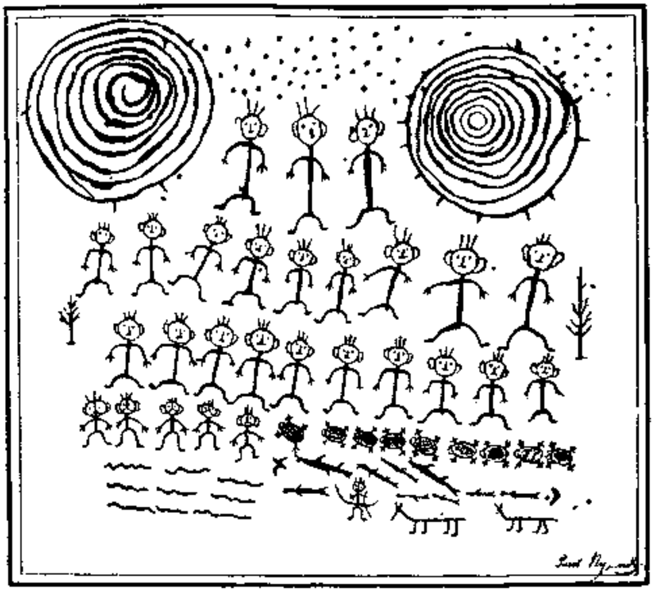
(resim 42) Kudinsk bölgesinden bir Buryat "Ongon"u. Kaynak, Agapitov ve Şangalov

Lamaların "Burk Han" için yaptıkları resimlere benzeyen bu tip kumaş veya deri üzerine yapılmış resimler, Buryat kültüründe günümüze kadar ulaşmıştır. "Ongon" lar sadece ölen kişileri değil, çeşitli hayvanları yahut gizemli yaratıkları, hâtta gök cisimlerini bile temsil edebilirler. Bazı "Ongon"lardan ancak belli hastalıklarda yardım istenir, buna örnek olarak Buryatların "Zuruktan Ongon" adını

[334] Sama, 144-145; vrt. 240
[335] Georgi, Bemerkungen, I, 313-314; vrt. Saskov, 77-78
[336] Pallas, Sammlungen, II, 347

verdikleri "Ongon"u gösterebiliriz. Kırmızı renk boya ile çizilmiş olan bu "Ongon" da 27 tane şaman başlığı takmış, şaman resmedilmiştir. Buryatlar bunlardan dokuzunun kör, dokuzunun ellerinde, dokuzunun da ayaklarında bir sakatlık olduğunu anlatırlar ki, şamanlar dışında muhtelif hayvanların resmedilmiş olduğu bu "Ongon"dan sadece gözü, eli veya ayağında bir sakatlık olanlar yardım isteyebilirler.[337] **(resim 43)**

(resim 43)
Zuruktan Ongon.
Kaynak, Zatolpyayev

Georgi'nin tarif ettiği bir tür ongon ise, 20-25 cm kadar yükseklikte tahtadan yapılma bir insan heykelciğidir. Bu ongon, kimi zaman şaman davulunun çemberini andıran bir çemberin içine, kimi zaman da bir kutunun içine yerleştirilir. Bu ongonların elleri, ayakları ve kafaları vardır ama bazıları giydirilmemiştir, diğerlerine ise Buryat kıyafetleri giydirilmiştir. Agapitov'da Baykal bölgesindeki çadırların hemen hepsinde aynı tip ongonlardan gördüğünü anlatır. Bunlar, kırmızı kumaştan yapılma insan biçimli figürler olup, kayın ağacından yapılma bir çemberin içine yerleştirilmişlerdir. Figürün boyun bölgesine kolye gibi kurşun plâkalar yerleştirilmiş, etrafına beyaz ve açık kırmızı kurdeleler takılmıştır. Figürün içine yerleştirildiği çemberin içinde bir tane dikine konmuş ahşap çubukla, bir de enine konmuş metal bir çubukla bu çubuğun üzerine konulmuş çıngıraklar yeralır[338] **(resim 44)**.

Changalov'un Buryat şamanizmi üzerine yazdığı eserde resmedilen bir başka ongon ise, çemberin içindeki dikine ahşap çubuk insan şeklinde yontulmuş ve deriyle kaplânmış, gözleri beyaz boncuklardan yapılmıştır.[339] Şaman davulunun içini andıran bu ongonlar,

[337] Zatopljajev, Nekot. pover., 9
[338] Agapitov ja Hangalov, 27 ss.
[339] Hangalov, Nov. mater., kuva 11

Altay Tatarları arasında da görülürler ve ongon fikrinin şamanizm inancıyla yakından ilgili olduğunu gösterirler.

Bazı kabilelerde çok değişik türde ongonlar görülebilir. "Börtö" isimli ongon bunlara iyi bir örnek teşkil etmekle, Hangin boyunu temsil eden bu ongon, büyükçe bir insan kafası şeklinde, saçları, sakalları ve göz bebekleri kara kuzu derisinden yapılmıştır. Kitaba aldığımız çizimde, bu görüleceği üzre ağzında bir yağ parçası ile resmedilmiştir (resim 45).

Bu "Ongon"un bir zamanlar bir şamanın kafası olduğu ve oğulları Horedoi ve Horton'un Moğolistan'dan kaçarken yanlarında getirdikleri anlatılır. Changalov, bu kabiledeki hemen her ailenin evinde bu ongondan bulunduğunu aktarır.[340] Burada adı geçen bütün ongonlar, şamanlar tarafından hazırlanıp, çadır kapısından girişte sol tarafta veya erkek bölümünde bulunur. Zira, çadırın sağ tarafı kadınlara ait olup, bu tarafta sadece kadınların koruyucu ruhları, yâni hamilelik ve doğumda yardımcı olan veya çocuklarla, ev hayvanlarını koruyan ruhların ongonları bulunur.[341] Altay Tatarlarında da kişinin cinsiyete göre kullanım alanları belirlenmiş ve Ruysbroeck çadırların kapılarının Güneye baktığını, erkeklerin Batı, kadınların da Doğu tarafını kullandıklarını, ailenin reisi olan erkeğin yerinin, çadırın en arkasında, çadıra giren erkekler yaylarını kadınların tarafına asamadıklarını[342] belirtirken, Georgi'de, kadınların erkek tarafında bulunan ongonlara yaklaşmaları ve çadırın o tarafına geçmeye hakları olmadığını anlatır.[343]

(resim 44)
Kırmızı bezlerden yapılıp, kayın çembere takılan Ongon.
Kaynak: Agapitov ve Changalov

Evde muhafaza edilen ongonların dışında, Buryatların dışarıda duran ongonları da vardır. "Dağ ongonları" adı verilen bu ongonlara daha çok Kudinsk, Vercholensk ve Olchonsk bölgelerinde rastlanır. Agapitov, evlenen bir Buryat çiftinin düğünlerinde şamanın onlar için özel bir ongon hazırladığını, bu ongonun kumaş üzerine çizilen insan görünümünde resimlerin, gözlerinin cam veya metal boncuktan, saçlarının samur kürkünden yapılıp, kafasına da birkaç baykuş

---

[340] Agapitov ja Hangalov, 28; vrt. Skaz. burj., 125; Hangalov, Nov. Mater. 74 s.

[341] Agapi tov j a H anga lov, 32; Georgi, Bemerkungen, I, 314

[342] Ruysbroeck, 144

[343] Georgi, Bemerkungen, I, 314

tüyü takıldığını anlatır. Gördüğümüz bu tarz bazı Ongon resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, resimlerin bedenlerinin alt tarafında samur kürkü kullanılmakta, ongon üzerindeki her resmin göğüs hizasında, insan şeklinde küçük bir metal levhalar asılmakta ve üzerine çizilmiş olduğu kumaş parçasına beyaz ve sarı kurdeleler takılmaktadır (resim 44). Bu ongonlar, ahşap kutulara veya deri çantalara konduktan sonra üst tarafı oyularak, bir kovuk açılıp, ağzı da bir tahta sürgü ile kapatılabilen kütüklerin içinde muhafaza edilen ve kabilenin kışlarını geçirdiği köyün dışında bir yere dikilirler. Bu direklerin üzerine, içindekileri korumak için küçük bir de çatı yapılır. Bu kutuların içindeki ongonların üzerindeki resimler, ailenin atasını veya bir şamanı ve oğullarını temsil etmekle, çeşitli kurban merasimlerinde kullanılır. Aile reisi öldüğünde, bu ongonla birlikte, ongonun muhafaza edildiği direk de yıkılır.[344]

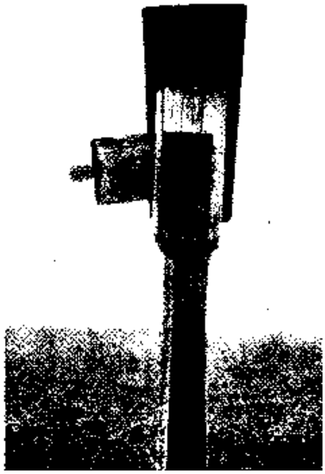

(resim 45)
Buryatların Hangin boyuna ait olduğuna işaret eden Börte ongonu. Kaynak, Agapitov ve Changalov

Her ne kadar Agapitov'un bahsettiği veya B. E. Petri'nin fotoğraflamış oldukları (resim 46 ve 47) direkler, bozkırda görünmelerine rağmen, isimlerinden anlaşılacağı üzere bu "Ongon"lar genel olarak dağlarda bulunurlar. "Dağ ongonları"nın dışında, Buryatlarda "Dağın İhtiyarı/yaşlısı" inancı vardır. Changalov, her bölgenin, kabilenin veya köyün böyle bir "Dağ ihtiyarı"nın olduğunu ve bu "Dağ İhtiyarı"nın o yerin yahut kabilenin koruyucu ruhu (zajan) olduğuna inanıldığını aktarır. İnanışlarına göre bu "Dağ İhtiyarları", o dağda veya ormanda defnedilmiş olan erkek veya dişi şamanların ruhları olup, güçleri de sadece o bölgeyle sınırlıdır. İçlerinden bazılarının tanındığı ve saygı gördüğü bölge çok geniş olabilir, ama tesir sahaları mahallî olduğundan, başka bölgelerde yaşayanlar, bu ruhlar için kurban veya sunuda bulunmazlar.[345]

Buryatlar, iyi ruhların hayvan sürülerini koruyup gözettikleri inancıyla, yaşadıkları bölgelerdeki dağlara bazı küçük çadırlar yapıp bırakırlar. "Hayvanların ve hayvancılığın tanrıları"nın geceleri veya kötü havalarda bu çadırlarda barınıp, sürüyü gözeteceğine inanırlar. Benzeri biçimde Soyoteler de kötü havalarda ruhların içine girebil-

[344] Agapitov ja Hangalov, 27 s.; Hangalov, Nov. Mater. 71 s.
[345] Hangalov, Nov. Mater. 83 s.

(resim 46-47)
Buryat ongonlarının üzerlerine konulduğu direkler. Resim, B. E. Petri

meleri için, kutsal olarak nitelendirdikleri dağlarda "âva" adını verdikleri çadır kurup bırakırlar.[346]

Buryat inançlarında bir tapınma nesnesi hâlini almış olan bu ruhlar dışında, kurban vermeye gerek olmayan ama uğursuzluk getirebileceğine inanılan başka bir çok tabiatüstü varlık bulunur. Bu yaratıklardan biri, geceleri dolaşan, tek gözlü ve gözü kedi gözü gibi parlayan "Anakhai" olup, başka hayvanların suretine girdiğinde bile, yine tek gözü vardır. İnsanlar onun çıkarttığı sesleri ve kendine has kokusunu duyarlarsa da, onu ancak şamanlar görebilirler. Bir Buryat tekerlemesinde; "Ocaktan uzaklaşanı kurt, köyden uzaklaşanı anakhai yer" sözleri, bu yaratığın kötü karakterini anlatır. Anakhainin çocuğu olmadan ölmüş bir kadının ruhu olduğu ve bu sebeple genellikle çocuklara musallat olduğu ve onlara eziyet ettiği anlatılır. Çocukları ondan korumak için, çocukların beşiğine Anakhainin korkacağı bir nesne bırakılır ki, bu nesneler genelde metal bir ayna, kırbaç veya çıngıraktır. Anakhainin özellikle silahlardan, metal nesnelerin birbirine çarpma sesinden, ateşten ve dumandan korktuğuna inanılır. Bir çocuğa Anakhai musallat olduğunda, çocuğun bir resmi çizilir ve bir beşiğin içine konarak, bozkıra bırakılır. Anakhainin bundan sonra çocuk yerine bu resme eziyet edeceğine inanılır. Bu yaratığı sadece şamanlar görüp yakalayabilirler ve anlatılana göre, şaman onu yakalayıp döverek cezalandırdığında dayanılmaz derecede

346 Georgi, Bemerkungen, I, 322; Olsen, 139

ağır bir koku salar.[347] Anakhai'ye benzeyen ve kötü kokan bir başka yaratık da "Uker"dir. Bu yaratık, aç ve üşümüş hâlde insanların kulübelerine girerek, karnını doyurup, ısınmaya çalışır. Küçük çocukları tuzağa düşürmeye çalışan bu yaratık, genç yaşta ölmüş bir kadının ruhudur. Musallat olduğu kişi tabii yollardan öldüğünde, "uker" de nihayet ölüler ülkesine gider.[348]

Loğusa yatağında ölen genç kadınların veya genç kızların huzursuz ruhları olan "Dakhul" ve "Ada" da evlere musallat olarak, küçük çocuklara eziyet ederler. Çocukların boğazlarını sıktıkları ve çocukların boyunlarında mor parmak izlerinin kaldığı anlatılır. Bu ruhlardan "Ada" isimli olanı, genelde açtır ve evlerde yemek arar. Onun yemiş olduğu yemeklerden yiyenler, balgamlı bir öksürüğe tutulurlar. "Ada"nın insan görünümlü küçük bir yaratık olduğuna inanıldığından, evlerden uzak tutmak için baykuş derisi kullanılır. "Ada"nın bir başka özelliği de sarımsağı andıran bir koku yaymasıdır. Bazen gizemli bir ışık demeti içerisinde ortaya çıkar ki,[349] bu tarz ışık yayan başka iki ruh da "Ablin" ve "Zya"dır.[350]

İnsanların evlerinin civarında toplanıp, yaşayanların ruhlarını ele geçirmek için sık sık istenmeyen misafirler olarak ziyafet ve düğünlere gelen ruhlara Buryatlar "Bokholdoi" adını verirler. Bu ruhların özellikle ayın karanlığında veya yeni hilâlin yeni göründüğü gecelerde dolaştıklarına inanıldığından, böyle gecelerde şamanlar bu ruhları kovmak için gürültülü ayinler tertip ederler. Bu yersiz-yurtsuz ruhlar, kimi zaman toplanıp terk edilmiş boş bir kulübe veya çadıra girip, mavi bir ateş yakarak, geceyi orada ateşin başında geçirirler. Bu ruhlar, ateşin başında otururken veya dans ederken asla tam bir çember oluşturmayıp, daima bir açıklık bırakırlar. İnanışa göre, bu açıklıktan girip ruhların ateşinden çalabilen bir kişi zengin olur. Zaman zaman bozkırdaki otların arasında çember biçiminde izler görülür ki, bunların "ruh dansı"nın izleri olduğuna inanılır (İsveççede aynı anlamda elvdans kelimesi vardır). Ruhların bu toplantılarına reisleri olan tek gözlü bir ruh başkanlık eder ve reis, istediği ruhu insan ruhu avlamaya gönderir. Bir efsanede, bir insanın böyle bir ruh toplantısına gelip, reisi alnından vurduğu ve reisin nasıl kalça kemiğine dö-

---

347 Zatopljajev, Nekot. pover., 3; Batarov, Burj, pov., 10, 14; Petri, star.vera, 37

348 Batarov, Burj. pov., 13

349 Sama, 10, 14; Agapitov ja Hangalov, 24-25; Petri, Star. vera, 35 ss.

350 Banzarov, 30; Saskov, 57; Hangalov, Nov. mater., 52; Agapitov ja Hangalov, 26

nüştüğü anlatılır. Söz konusu kalça kemiği, üç gün sonra tekrar ruha dönüşmüştür. Bu ruhların söyledikleri şarkıların insanlar tarafından duyulabildiğine inanılır.[351]

Batarov, "kişinin üç tane ruhu" olduğuna inanan Buryatların kişi öldüğünde bu ruhların birinin yeraltı ülkesine, diğerinin "Bokholdoi" olarak bizim dünyamızda kaldığına, üçüncüsünün de tekrar insan olarak doğduğuna inandıklarını anlatır ki, ölen kişilerin ruhlarının daha sonraki nesillerdeki akrabalarında tekrar dünyaya gelebileceği inancına Tunguzlar ve Yakutlar arasında rastlanır.[352]

Tunguz kabilelerine dair tetkiklerde, ölenlerin ruhlarının burada birçok ayin ve inanışın ana unsuru olduğunu görürüz. Bu konuda en önemli husus, aile içinde nesilden nesile miras gibi aktarılan akraba ruhlardır. Schirokogorov, bu akraba ruhlarının, babanın ölümünden sonra oğullarına ve kızlarına musallat olduğunu aktarır. Bu ruhlar, kızı evlendikten sonra da takip ederler ve yeni ailesine ve çocuklarına musallat olurlar. Musallat olan ruhun anne tarafından aktarılması nadirdir, kadın öldükten sonra ona musallat olan ruh, çocuklarına musallat olmaya devam etmez. Böyle bir ruhun musallat olduğu kişi, bu ruhun bir resmini yapar ve hayatının geri kalanın da ona saygı gösterir ve tapar. Evin erkeği, karısının akrabası olan ruh için de kurban verip, sunular hazırlar. Doğu Tunguzları, nesilden nesile aktarılan ruhlara ve onların resimlerine "šavoki", bazı kabileler "Syven", Goldeler ise "Seon" adını verirler. Bazı yerlerdeyse, kökeni ve kim olduğu belli olmayan böyle pek çok ruh vardır. Bu ruhların resimleri, kimileri tahtadan oyularak, kimileri metalden bükülüp veya kağıt veya kumaş üzerine çizilerek, çok çeşitli şekillerde yapılırlar. Trans-Baykal bölge Tunguzlar ve Goldeleri de üzerinde birden fazla unsurun; insanlar, hayvanlar, tabiatüstü varlıklar, hâtta gök cisimlerinin yeraldığı "toplu resimler" hazırlarlar. Bu tarz resimlerin atalar veya akrabaların ruhlarını temsil etmedikleri kesindir, zira bunların yapım tarzlarında açık bir Çin etkisi sezilmekle, bu resimlere bazı Tunguz kabileleri, Moğollar gibi "Burkhan" adını vermektedirler.[353]

---

351 Batarov, Burj. pov., 10 s., Agapitov ja Hangalov, 61; Petri, Star. vera, 39-40

352 Batarov, Burj. pov., 1; Priklonskij, Tri goda (ZSt 1890), 185; Bogoraz. Otser, 52

353 Sirokogorov, 20, 22; Lopatin, II, 211ss., 225

18. yy başlarında Tunguzlar arasında araştırmalar yapan Gmelin; "Kendilerinin ahşaptan oydukları yarım dirsek boyunda Tanrıları vardı" diyerek anlattığı bu resimlerin, günümüzde görülenlerin daha eski bir hâlini temsil etmektedirler. Gmelin, "Tunguzların ava veya balık tutmaya elverişli bir yer bulduklarında, bu putlara her akşam sabah bir şeyler vererek, avda başarı ve bereket dilediklerini" ve "av başladıktan sonra ilk yakaladıkları avı, yakaladıkları yerde "şeytana" sunduklarını" aktarır.[354] Aynı bölgeye birkaç on yıl sonra gitmiş olan Georgi ise, bozkırda yaşayan Tunguzların bu Tanrı resimlerini çadırlarının girişinin sol tarafına astıklarını ve her çadırda bu resimlerden on, belki daha fazlasının olduğunu, Orman Tunguzlarının ise bu resimleri çadırın dışına, açıklık yerlerde bulundurduklarını anlatır. Georgi'nin özellikle dikkât çektiği husus, Orman Tunguzlarının bu resimleri muhafaza için bir nevi çadır hazırlayıp, "šonan" adı verilen bu çadırı, üç kazığın piramit oluşturacak şekilde toprağa çakıp, üzerlerine hayvan postundan bir örtü konulmasıyla yapıldığı ve genelde ailenin barındığı çadırın birkaç adım arkasına kurulu olduğudur. "Šavoki" adı verilen bu ahşap tanrı tasvirleri veya resimleri, şaman tarafından hazırlanıp kutsanır. Bu tasvirlerin, mercan yahut kurşundan gözleri olmasına karşılık, elsiz, ayakları oldukça kaba ve hantal, bazılarının kıyafetleri yokken, diğerlerine şaman kıyafetleri giydirilmiş, yükseklikleri bir buçuk ayak kadardır. Yine Georgi'nin aktardığına göre bazı bölgelerdeki Tunguzların, ayrıca taştan tanrıları da bulunmakta olup, bunlar genellikle dağlarda veya ormanlarda tesadüfen bulunmuş biçimsiz taşlardan ibaret, çoğunlukla biraz zorlama bir tahayyülle yontulmuş, bir insan siması şeklinde olduğudur.[355]

Georgi'nin, özellikle bu koruyucu ruhların tasvirlerinin muhafazası hakkında anlattıkları oldukça ilgi çekicidir. Bozkır Tunguzları, Moğol ve Altay Tatarlarıyla benzeri bir âdeti benimserken, Orman Tunguzlarının çadır dışında bir açıklığı tercih etmeleri dikkât çekicidir. Bu konuyu Yenisey Tunguzlarına sorduğumda bana; bu resimlerin şaman çadırında muhafaza edilmediklerini, göç zamanı kayın kabuğundan çantalar içine konup, kutsal rengeyiğinin sırtına astıklarını anlattılar. Bu bölgede rastladığım "ruh resimleri/tasvirleri"nin hepsi ahşaptan olup, metal veya kâğıt veya kumaş üzerine resim yapma âdetine burada rastlanmaz.

354 Gmelin, II, 214

355 Georgi, Bemerkungen, I, 278-27

Ailenin koruyucu ruhları genelde ailenin geçim kaynağı olan meslek ve zanaatların başarılı şekilde sürdürülmesine yardımcı olsa da, aslında çok yönlü faydaları vardır.[356] Fakat, bazı durumlarda belli bir gayeye yönelik olarak, belli bir ruh resmi/tasviri kullanılır ki, meselâ bazı bölgelerde belli hastalıklar için dua edilen özel bir ruh vardır.[357] Şamanların görevlerine yardımcı olan ve kendilerini sadece şamanlara gösteren ruhlar, bu özel ruhlar arasında en önemlilerdendirler. Tunguzların koruyucu ruhlarının önemli bir bölümü de ölmüş şamanlardır. Georgi, bu ruh resimleri/tasvirlerinin bazılarına şaman kıyafeti giydirilmiş olduğuna ve her kurban töreninde ölmüş şamanların ruhlarından yardım istendiğine dikkât çeker.[358] Yaşanılan bölgeye has ruhların dışında, yabancı bazı ruhlara da dua edildiği olur ki, bu yabancı ruhlara Goldeler ve Doğu Tunguzları "Dona" adı verirler. İnanışa göre, "Dona" şamanın içine girecek olursa, şaman yabancı bir dilde konuşmaya başlar.[359] Her ne kadar yabancı kökenli bir çok "Syven" bulunsa da, her ailenin kendi koruyucu ruhu, ailenin geldiği bölgeden bir ruh olması, ölmüş atalara tapma kültüne işaret etmektedir.[360] Goldelerin en çok bilinen "mahallî" koruyucu ruhu "Putsiku"dur ve vatanı Tungus(ka) nehridir.[361]

Lopatin, Goldelerin çok korktukları ruhların resmini yapıp, ruhu bir ayinle bu resme yerleştirdiklerini aktarır. İnanışlarına göre, resmine hürmet gösterilen ve ağzına yağ sürmek suretiyle beslenen ruhlar, ehlileşip, artık tehlike yaratmazlar, hâtta insanlara yardımcı olmaya ikna edilebilirler. Ruhun resmin içine girmesi için, resme bir ip bağlanır, böylece ruh, ipi takip ederek resmin içine girer. Golde ve Doğu Tunguz efsanelerinde ruhların takip ettikleri "ruh patikaları" kavramı, bu ayindeki ip, "ruh patikası"nın yerini alır.[362] Akrabalarının koruyucu ruhuna dönüşen ve bu sebeple kendi akrabaları tarafından hürmet ve bakım gören ruhların sayısı fazla olmayıp, onlardan çok daha fazlası böyle bir şerefe sahip olmadıkları için zayıf, aç, açgözlü ve kötü karakterlidirler. İnsanlara sık sık kötü sürprizler

356 Pekarskij ja Tsvetkov, Otserki, 115
357 Sirokogorov, 23 ss.; Simkevits, 39 ss.
358 Georgi, Bemerkungen, I, 278
359 Sirokogorov, 29; Lopatin, 213
360 Sirokogorov, 23
361 Lopatin, 212
362 Sama, 214-215

yapan bu huzursuz ruhların çoğunluğu, insanlar arasında dolaşabilmek için ölüler ülkesine gitmeyip, bu dünyada kalmış ruhlardır ve onları yatıştırmak ve memnun etmek için kurbanlar verilir.[363] Öldükten sonra gömülmeyen insanların ruhları da bu son gruba dahildir, bunlara Goldeler ve Doğu Tunguzları "Arenki" adını verirler. Bu ruhlar genelde dağlarda, ormanlarda, nehir ve göllerde ve aniden gelen ecelle nerede karşılaşmışlarsa oralarda dolaşır, ormanlarda sahte ışıklar olarak ortaya çıkar, bağırıp haykırarak veya ıslık çalarak insanları korkuturlar. Ormanın gizemli sesleri onların insanları korkutmak veya tuzağa düşürmek için çıkardıkları seslerdir. Bulundukları yere göre insanları suyun içine veya uçurumlara çekebilir veya ormanın derinliklerinde kaybolmalarına sebep oldukları gibi, bazen de geçenlere küçük taşlar veya ağaç dalları atarlar ve sık sık insanların rüyalarına girerler.[364]

"Buseu" adını verdikleri varlıklar, Goldelerin en çok korktukları ruhlar arasındadır. Ölü doğan, intihar eden veya tabiî olmayan yollardan ölen kişilerin ruhlarının "Buseu"ya dönüştüklerine inanılır. "Buseu"lar bütün mutlu insanları kıskanırlar ve onlara kötülük yapmaya çalışırlar. Bir "Buseu" tehlike yaratmaya başlarsa, şaman bir ayin tertipleyerek, kuru otlardan "Buseu"nun bir resmini hazırlayıp, resmi kulübeden dışarı fırlatırken, bu esnada ayine katılanlar hep bir ağızdan "dışarı" diye bağırırlar. Bu ayinle kötü ruhun kovulmuş olduğuna inanılır. Efsanelerde "Buseu" korkunç görünümü, kocaman dişleri ve devasa bedeniyle, insan yiyici olarak tarif edilirken, istendiği zaman vahşi hayvanların veya kuşların suretine bürünebilen bu yaratık, kulübelerde saklanır ve gece insanlar uyuduğunda onlara azap çektirmeye başlar, hâtta onların bedeninin içine bile girebilir. Hem çocukların, hem de büyüklerin korktukları bir başka yaratıksa, demir tüylü "Gaza" kuşudur. Bu kuşun hem pençeleri, hem de gagası demirdendir.[365]

"Sekka" adlı yaratıksa, kardeş evliliğinden doğma birinin ruhu olup, sadece şamanlar tarafından görülebilen küçük bir piç görünümündedir. Kadınlara musallat olan bu yaratık, onların göğüsleri ve rahimlerini kemirir. Bu ruhu kovabilmek için şaman onu bir resmini

---

363 Sirokogorov, 17-18

364 Sama, 16; Lopatin, 217

365 Lopatin, 211-212, 219-220

yaparak, ruhu içine hapseder ve sonra da bu resmi balık derisinden yapılma bir torbaya koyar.[366]

Doğu Tunguzların "Bon" adını verdikleri yaratığın ise, insana benzer bir bedeni vardır ve damarlarında koyu kırmızı renkte kan akar. İnsanların uyurken kabûs görmelerine sebep olarak onlara eziyet eder. Tunguzlar "Bon"ların, cesedi gömülmemiş bir ölünün ruhunun başka bir ölü bedene girerek onu canlandırmasıyla ortaya çıktıklarına inanırlar. Anlatılana göre, doğum yapmadan ölmüş bir hamile kadının bedenine giren bir "Bon" mezarda doğum bile yapabilir. "Bon" efsanelerde çok sık geçen bir varlıktır.[367]

Bahsi geçen bu yaratıklar için genelde kurban kesilmez, çoğunlukla, bağırarak, davul çalarak, metal eşyaları birbirine vurarak veya ok atıp, ateş ederek bu ruhların kovulabileceğine inanılır.[368]

---

[366] Sama, 273-274

[367] Sirokogorov, 16-17; Lopatin, 218

[368] Lopatin, 2201

Yedinci Bölüm

Tabiat Ruhları

Tabiatın Efendileri

Belli bir bölgenin hâkimi olarak kabûl edilen ruhları Altay halkları o bölgenin efendisi olarak anlamlandırılırlar. Bunlar, sadece coğrafî mekânların değil, hayvanlar veya bitkilerin, hâtta nesne veya tabiat olaylarının da efendileri olabilir. Bunun için Tatarcada "ä", "eä", "öyä", Yakutça da "ičči", Buryatça da "edžen", Tunguzcada da "amaka" şeklinde ifade edilen bu kelimelerin hepsi, efendi, sahip anlamına gelen kelimelerdir. Jukagir ve Çukçeler gibi Kuzey Sibirya halk inançları arasında bu tip ruhlar vardır, her ormanın ve gölün, hâtta her ağaç ve hayvan türünün bir "efendisi" olduğuna inanılır.[1]

Hâkimiyetleri belli bir bölgeyle sınırlı olan bu ruhlardan bir tanesi de "ev ruhu"dur. İdil Tatarları bu ruha "Evin efendisi" anlamına gelen "Üy üyase" adını verirler. İnanışlarına göre, insan görünümünde ve uzun saçlı olan bu ruh, evdeki ocağın yanında veya evin yer döşemesinin altında yaşar. Genelde iyi bir varlık olup, evi ve evin dirliğinin, refahının koruyucusudur ama her hangi bir sebeple öfkelenecek olursa, ev halkının hastalanmasına da sebep olabilir. En çok öfkelendiği şeylerden biri, evin bodrumunda kendisi için bırakılan su kabının devrilmesidir. Onu öfkelendirmemek için her yıl en azından bir defa-genellikle de sonbaharda- ona lapa sunulması gerekir. Kimi zaman "Evin efendisi" için hayvan kurban edildiği de olur. Ailenin oğlu yeni bir ev açarken, evin uğurlu olması için yerine getirilmesi gereken âdetlerden olmak üzere, eline bir ekmek alıp, anne-

[1] Jochelson, The Koryak, 119; Bogoras, the Chukchee, 285; Stadling, 12

babasının evine gider ve tam gece yarısı evin bodrumuna inerek üç tane mum yakıp, bodrumdan biraz toprak alarak, bunu yeni açmış olduğu kendi evinin zeminine serper. Bu, baba evindeki bereket ve dirlikten kendi evine taşımayı ifade eden bir ritüeldir. Eve dönüş yolunda bir insan veya hayvanla karşılaşıldığı takdirde, bütün bu işlemin tekrarlanması gerekir.[2]

İdil Tatarlarının inançlarında ayrıca bir de "Ahırın efendisi" (Abzar üyase) vardır. Buda, "Evin efendisi"ne benzer bir varlık olup, muhtemelen eski dönemlerde her ikisi de aynı idi. Tatarlar bu ruhun bazen atlardan birini iyice besleyip, bakımını yaparken bir başkasını ihmâl ettiğine, yemini çaldığına, ona eziyet edip hayvanın rüyasına kabûs olarak girdiğine inanırlar. "Ahırın efendisinin" bir ata böyle eziyetler ettiği, ertesi sabah atın yorgun ve terli olmasından anlaşılır. Geleneklere göre, "Ahırın efendisine" kara bir kuzu kurban edilir ve bu kuzunun eti bir öğünde hemen yenip bitirilmeli, kemikleri ve diğer kalıntıları ahırın zeminine gömülmelidir. Bu kurbanı ailenin en yaşlı üyesi keser.[3] Diğer Çuvaş ve İdil halklarının inançlarında bu ruhların karşılığı olan ruhlar ve bunlarla ilgili âdetler görülür.

İdil boylarında görülen bu "… Efendisi" inancı, Sibirya halkları arasında pek yaygın değildir, ama Middendorff'un hazırlamış olduğu sözlükte geçen "džiä iččitä" isimli ruh, "evin asıl sahibi ve koruyucusu olduğuna inanılan en eski sakini" olduğu ve bu sözcüğün Yakutçada geçtiğini belirtmektedir. Finlandiyada konuşmuş olduğum bazı mülteci Yakutlar, evin efendisi olan bu "džiä iččitä"nın Ruslardaki "domovoj"a (Evin ruhu) karşılık geldiğini ve asla resminin yapılmadığını anlatmışlardı. Yakutlarda ayrıca "Çadırın efendisi" yâni "balagan iččitä" ve hâtta çadır direklerinin efendisi de bulunmaktadır.[4] Maack, Yakutların eskiden çadır direklerini dikmeden önce üzerlerine kımız ve at kanı sürdüklerini aktarır. Evin efendisine her fırsatta kımız veya başka içkiler sunulur, bunu yapmak için evin erkeği içmeden önce parmağını içkiye batırır ve sağa ve sola bir parça içki serper.[5] Ruslardan gelme bir inanç olan "Ahırın Efendisi" inancı ise, bazı bölgelerdeki Yakutlar arasında da görülür.[6] "Evin efendisi'nin" evin en

---

2 Maksimov, 569-573; Koblov, Mifologia, 6-8

3 Maksimov, 573-575; Koblov, Mifologia, 8-9

4 Pripuzov, Materialy, 36; Ionov. Duh-hozjain, 22-23

5 Maack, vilj. Okrung, III, 1, 111

6 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 62

eski sakini olduğu inancı da muhtemelen Ruslardan geçmiş olmalıdır. Bunun dışında bir de "Ateşin efendisi" vardır, ama bu ruh bazı yerlerde evin avlusunu süpürüp, ahırı temizlediğine inanılan Rusların "domovoj"u ile karışmıştır.[7]

Bazı bölgelerdeki Buryatlar, her evde ocağa yanında bir yerlerde bir ruhun bulunduğuna inanırlar. Bunu aktaran Agapitov, Ruslarda görülen bu inanç şeklinin gerçek kökeninin neresi olduğu konusunda tereddütlerini dile getirir.[8] Schirokogorov ise Mançuların muhtemelen Çinlilerden almış oldukları bir ev ve bahçe ruhuna inandıklarını ve onun için bazen kurban kestiklerini aktarır.[9]

Golde inancında, "Evin ruhu" ailenin koruyucusu addedilir ve her evde bir resmi bulunur. "Džuli" adı verilen bu ruha lapa ve içki sunulur ki, özellikle evin erkeği uzun bir ava veya seyahâte çıktığında, bu ruha dua edilir ve aile fertleri ona emanet edilir. Muhtelif hastalıklarda, özellikle sırt ağrılarında bu ruha başvurularak, hastanın iyileşmesi için "džuli" evin önüne çıkartılıp, kalçalarına kadar toprağa gömülürek, hasta iyileşene kadar bu şekilde kalır.[10]

Avrupa halkları arasında görülen ev, aile ve ev hayvanlarını koruyan "Evin ruhu"na, Sibirya'da ailenin koruyucu ruhları tekabül eder. Bu ruhlara ilişkin resimler günümüzde hâlen bazı çadırlarda görülmekte olup, bunların arasında Soyotelerin "Ev Tanrısı"nı da belirtmek gerekir. Bu "Ev Tanrısı'nın" kumaş, deri veya ahşaptan yapılma tasvirleri veya resimlerine ev halkının her yemeğe oturuşunda "Ev Tanrısı"nın payı sunulur.[11] Bir çok halkın inanışında, "Ateşin efendisi" evin koruyucu ruhu olarak karşımıza çıkarsa da, aslında buna ilişkin inanış ve ritüeller en baştan itibaren evden ziyade ateşin kendisine yöneliktir.

Çok yaygın bir başka ruh inanç da "Ormanın efendisi"dir. (Kazan Tatarlarında "Urman öyase", Yakutlarda "Tya iččitä", Buryatlarda "Oin edžen", Tunguzlarda da "ũre amaka") Ormanlık dağlarda bu ruha "Dağın efendisi" (Dag äzi) adı verilir.[12] Yakutlar, Ormanın efendisi için ayrıca "Bajanai"[*] veya "barallak" gibi yüceltici sözler kullanırlar

[*] Almanca karşılığı magnat, büyük toprak sahibi, toprak ağası, derebeyi gibi anlamları taşımaktadır, ancak Yakutlar bunu bir tür övgü sıfatı olarak kullandıklarından, "bey" kelimesi olarak kullanmayı tercih ettik. (ç.n.)

---

7 Sama, (ZSt, 1890), 170
8 Agapitov ja Hangalov, 24-25
9 Sirokogorov, 19
10 Lopatin, 222-223; vrt. Simkevits, 56
11 Olsen, 138
12 Petri, Prom. Karagas, 43

ki, her ormanın veya çalılığın bir ruhu, efendisi olduğuna inanırlar.[13] Karagasse ve Buryatlar, her orman ve ağacın bir efendisinin olduğuna inanırken,[14] Karagasselerin inandıkları bu tip "mahallî" ruhlar arasında Barbitai, Kãn ve Khongorok nehirleri kıyılarında tanınan "barbitai äzi", "kãn äzi" ve "khongorok äzi" vardır ve bu ruhların avda bereket getirdiklerine inanılır.[15]

Sibirya halkları arasındaki "Ormanın efendisi"nin özellikleri pek belirgin değildir. Çoğu zaman bir insan suretinde tasavvur edilip, öyle resmedilir. Schirokogorov'un aktardığına göre Tunguzların Orman efendisi ormanda yaşayan ve ormandaki hayvanların efendisi olan ak saçlı bir ihtiyardır. Nizâmi evlerde değil, ormanda bulunur ve resmini yapmak için önce bir ağacın kabuğu kazınır, sonra oyularak gövdesine ağız, burun, gözler ve sakal çizilir.[16] Samoyedler, Finliler ve Laponlarda benzeri âdetlere rastlanır. "Ormanın efendisi", Sibiryanın bazı bölgelerinde çok iri bir varlık olarak tasavvur edilir. Meselâ Yenisey vadisinde yaşayan Tunguzlar, bana "Ormanın efendisi"nin bir insandan çok daha büyük olduğunu anlatmışlardı. "Ormanın ve orman hayvanlarının efendisi" olan Moğolların "Manikãn"ı da çok iri bir insan suretinde,[17] Buryatların "Oin edžen"i siyah, çok uzun ve insana benzeyen bir varlık şeklindedir. "Ormanın efendisi" sık sık bir hayvan veya herhangi bir nesne suretine büründüğünden, Tunguzlar çocuklarını hayvan yahut herhangi bir eşyaya benzeyen taşlarla oynamamalarını, çünkü bunların "Ormanın efendisi" olabileceği konusunda ikaz ederler.

"Ormanın efendisi" insanlara nadiren görünür, ancak insanlar sık sık onun sesini kimi zaman bağırırken, kimi zaman ağlarlarken veya kahka atarken duyabilirler. Bu tasavvurun arkasında ormanda duyulan ve kaynağı meçhûl sesler vardır. Bazen de "Ormanın efendisi" ormanda dolaşanları kendisine çekmek için insan sesini taklit ederler, ancak buna aldanıp, bu sesi takip edenler ormanın derinliklerinde yollarını yitirip, kaybolurlar. Burada insan sesini taklitten kastedilen, muhtemelen sesin yankılanmasıdır.

---

13 Serosevskij, 669-670
14 Petri, Prom. Karagas, 43; Agapitov ja Hangalov, 20
15 Petri, Prom. Karagas, 43
16 Banzarov, 21.
17 Skaz. burjat, 84

Zelenin, orman ruhlarının iki değişik türü olduğunu ileri sürerek, bunlardan birinin sessizliği severken, diğerinin tam tersine gürültü yapıp, bağırdığını ve güldüğünü söyler. Zelenin'e göre; "Dağın efendisi" olan ruhlar bu ilk gruptandırlar. Lamutlar ve Yakutlar, "Dağın efendisi"ni rahatsız etmemek için bir dağın yakınından geçerken gürültü çıkarmaktan çekindikleri gibi, Alarsk bölgesindeki Buryatlar, ava çıkıldığında şarkı söylenmesi veya yüksek sesle konuşulmasını uygunsuz bulurlar, çünkü Hangai dağının efendisi gürültüden hoşlanmaz. Katschinski Tatarları da dağlara çıktıklarında gürültü yapmazlar. Şorlar da eğer av esnasında gürültü yapılacak veya ıslık çalınacak, şarkı söylenecek olursa, "Ormanın efendisinin" av hayvanlarını da yanına alıp, çekip gideceğine hâtta kimi zaman kızıp bir fırtına bile çıkartabileceğine inanırlar. Altay Tatarları ava giderken, evdeki hanımlarına gürültü yapmamaları, kahkaha atmamaları veya kavga etmemelerini tembihlerler, çünkü "Ormanın efendisi" gürültüden hoşlanmaz ve kızacak olursa, avcılara hiçbir av vermezler.[18]

Yakutların "Bayanai"si ise, buna mukabil, gürültüden ve kahkahalardan hoşlanan bir ruh olmakla, av yakalandığında onun adı bağırarak anılır ve kahkaha atılır. Bu konuda Ionov, Yakutların kurdukları bir tuzağa düşen bir geyiği gördüklerinde "Ho ho hoh", bak, "Kara ormanın efendisi" (Kara tya iččitä) bize av sundu, hoh, hoh" diye bağırıp, sıçrayarak avın yanına koştuklarını ve kahkahalar attıklarını anlatmaktadır. Bunu yapma sebepleri, "Ormanın efendisi"ne onlara sunduğu bu av için minnet ve sevinçlerini göstermektir.[19] Orman Jurakları da bir ayı gördüklerinde attıkları bazı özel naralar vardır. Lehtisalo'nun anlattığına göre, Juraklar ayıyı gördüklerinde "he heey, he he hey" diye bağırırlar ki, bu âdetin yerine getirilmemesi büyük bir ayıp sayılır.[20] Bazı bölgelerde yaşayan Buryatlar, ormanda ava çıkarken yanlarına güzel hikâyeler anlatan veya şarkılar söyleyen birini aldıkları anlatılır ki, bunun sebebi, gece ormanda çadır kurduklarında "Ormanın efendisi"nin de güzel vakit geçirmesini ve kendilerine bol av ihsan etmesini sağlamaktır.[21]

Av esnasındaki gürültü yasağı, elbette ki av hayvanlarının ürküp kaçmasını önlemek içindir, dağlardayken sessiz olunmasının sebebiyse,

---

18 Zelenin, Tabu slov, I, 64-65

19 Ionov, Duh-hozjain, 5; Pripuzov, Materialy, 40

20 Lehtisalo, Entwurf, 20

21 Zelenin, Tabu slov, I, 67

dağın üzerlerine bir fırtına yollamasından korkulmasıdır. Yakutların avı yakaladıktan sonra gülme ve bağırmalarının kökeninde, avı yakalamanın sevinciyle atılan çığlıklar vardır ve muhtemelen bu çığlıklar, orman seslerinin taklidinden oluşmaktadır. Av yakalanana kadar Yakutlar da avın ürkmesine sebep olacak gürültülerden kaçınırlar.

Yakutların "Ormanın efendisi"ne toprak ağası (beyi, efendisi) anlamına gelen "bayanai" de dediklerinden yukarıda bahsetmiştik. Bu sıfattan da anlaşılacağı gibi Yakutlar, "Ormanın efendisi"ni ormanın ve içindeki hayvanların sahibi olarak düşünmektedirler. Geçimini avcılıkla sağlayan kişilerin geçimlerinin bu ruhun onlara verdiği ihsanlara bağlı olması hasebiyle avcılar, "Ormanın efendisi"nin teveccühünü kazanmak için ellerinden geleni yaparlar. Avcılığın yanında hayvancılığın da yapıldığı yerlerde "Ormanın efendisi"nin itibarı aynı şekilde yüksektir ve insanlar ondan yardım isterler. Petri, "Dağın efendisi"nin (dag äzi) Karagasselerin en önemli tanrısı olduğunu ve onun kendilerine kürk hayvanları verip, ren geyiği sürülerine baktığına inandıklarını belirtir. Bu sebeple sadece belli bir olay veya maksat için değil, senenin belli dönemlerinde düzenli olarak kurban ve sunularda bulunulur. Bu dönemlerin ilki Mayıs ayında, tabiat yeşile büründüğünde gerçekleştirilir ve ren geyiği sürülerinin çoğalması, hayvanlarının yavrulaması maksadıyla "Dağın efendisi" için ateşe çay ve yağ atılır. Haziran ayında yazlık köylerine geçtiklerinde, ikinci sunu merasimi düzenlenir ve göç ettikleri yerdeki ruha da hayvan sürüleri için dua edilir. Üçüncü sunu töreniyse, güzün av mevsimi başladığında yapılır. Bu törende de herkes "Dağın efendisi"ne dua ederek, kendilerine "samur, sincap, yağlı etler ve kara ayılar" ihsan etmesi dilerler.[22]

Sonbahar, avcı toplulukların kurban zamanı olup, bu yoldan olmak üzere Yenisey vadisi Tunguzları, sincabın tüyleri griye dönüştüğü dönemde yeni yıl bayramlarını kutlarlar ve bu bayramda "Ormanın efendisi" en önemli yeri tutar. Sonbaharda av dönemi başladığında Yakutlar "Ormanın hâkimi"ne dua eder ve sunu yaparlar, bu törende ateşe kurban eti ve tereyağı atılır.[23] Yakutlar her dönem ilk avı yakaladıkları yerdeki bir ağacın kabuğunu soyar ve çıplak ağacın gövdesini oyup yahut kurum ile boyayarak, "bayanai"nin bir resmini çizerler.[24]

---

22 Petri, Prom. Karagas, 43; vrt. Katanov, Pojezdka, 145

23 Serosevskij, 673; Ionov, Duh-hozjain, 7

24 Trotsanskij, 169; Pripuzov, Svedenija, 63; Pekarskij, Materialy. 676

Tunguzlarda da benzeri gelenek, ormanda ava elverişli bir bölgede bir ağacın kabuğu soyulup, bu gövdeye göz, ağız, burun ve sakallar oyularak "Ormanın efendisi"nin resmi işlenerek[25] yerine getirilir. Ormanın efendisine sunulanlar arasında kumaşlar, kurdelalar, değerli hayvan kürkleri vardır. "Bayanai"nin avcılara av ihsan etmemesi sonucu avcılar elleri boş döndükleri takdirde, tekrar onun teveccühünü kazanmak için Yakutların uyguladığı bir âdetleri vardır: bunun için, "Orman efendisi"nin bir metre kadar boyunda ahşap bir resmini hazırlayıp, bunu çadıra götürerek, üzerini kesmiş oldukları bir hayvanın kanı ile boyarlar. Çadırın sağ tarafına yere küçük dallar yığılır ve bir nevi sunak olarak kullanılmak üzere yeşile boyanmış bir masa konulur. Masanın üzerine et, lapa kâsesi, kaşık, içki şişesi ve bardaklar bırakılır. Ayini yönetecek kişi kadın kıyafetleri ve başlığı giyip, elinde bir av tuzağıyla, "Çadırın efendisi", "Ateşin efendisi", "Ahırın efendisi" ve "Çadırın dört direğinin efendisi" diye dua eder.[26]

Bu konuda Witaschevskiy'nin anlattıkları, Ionov'un gördüklerini de teyid etmekte, buna bazı ayrıntıları da ilâve etmektedir. Buna göre, bu ayin gece yapılmakta ve sabah olduğunda "Ormanın efendisi"nin resmi ormana götürülüp bir ağaca asılmaktadır.[27] Ancak, her iki aktarımda da ayini yönetip, dua eden kişinin neden kadın kıyafetleri giydiği konusunda herhangi bir malûmat yoktur.

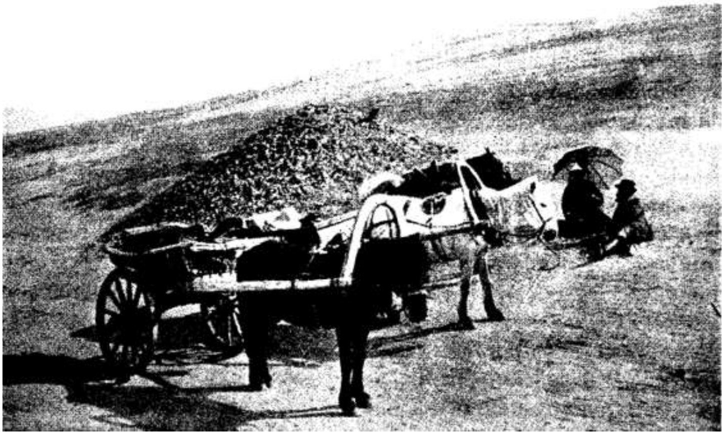
Ava ilişkin adetlerin doğru bir şekilde yerine getirilmemesi durumunda "Ormanın efendisi"nin öfkeleneceği ve hayvanları saklayıp, onlara av ihsan etmeyeceğine inanılır. Ormanda yetişen meyve ve yemişlerin toplanması veya ağaçların kesilmesiyle ilgili olarak, "Ormanın efendisi" ilgilenmemesinden,[28] "Ormanın efendisi"nin aslında orman hayvanlarının koruyucu ruhu olduğu sonucuna varabiliriz. Yakutlar, her hayvan türünün ayrıca bir efendisi olduğuna inanırlar.[29] Oroke ve Oroçeler gibi bazı Tunguz kabileleri arasında özellikle "Ayı ruhu" (Do oto)nun çok önemli bir yer işgâl ettiğini görüyoruz.[30] Goldeler, bazı orman hayvanlarının resimlerini yaparlar ve ormana giderken veya o hayvanlarla ilişkili olduğuna inandıkları bir hastalığa

25 Sirokogorov, 15
26 Ionov, Duh-hozjain, 21 ss.
27 Vitasevskij, 37 ss.; vrt. Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 60
28 Ionov, Duh-hozjain, 3
29 Sama, 16
30 Vasiljev, Osn. tserty, 19

yakalandıklarında bu resimlere dua ederler.[31] "Ormanın Efendisi" çoğu zaman bir orman hayvanı suretinde veya onun sırtına binmiş olarak tasavvur edilir.[32] Çoğunlukla bu orman ruhlarının ormanda ölenlerin ruhları olduğuna inanılır. Buryatlar, "oin edžen" adını verdikleri ve ormanda bağırıp sesler çıkartarak, insanların yollarını yitirmelerine sebep olan "Ormanın efendisinin" aslında ormanda kaybolmuş bir kişinin huzursuz ruhu olduğunu anlatırlar.[33] Tunguzlar gibi bazı halkların inanışlarında ise, "Ormanın efendisi" ile, ormanda dolaşan ölülerin ruhları birbirlerinden açıkça ayrılmıştır. Yakutlarda "bayanai"nin bir çeşit "yör" veya "abasy" olup olmadığı pek belirgin değildir. Diğer yandan, av esnasında veya geçim kaynağı olan diğer faaliyetlerin sürdürülmesinde sık sık ölenlerden yardım dilendiğini de göz önünde bulundurmalıyız. Jochelson, Yakutların bu konudaki inanışlarını şu şekilde anlatır: "Kabilenin yaşayan üyeleri ve ölmüş olanlar arasında yakın bir ilişki vardır. Kabile üyelerinin hayatlarının devam etmesi, geçim kaynaklarını sürdürebilmeleri buna bağlıdır. Bir avcının bir geyiği öldürebilmesi için, öncelikle ölmüş bir akrabasının ruhunun o geyiğin gölgesini öldürmesi gerekir, aksi takdirde avcı geyiği avlayamaz"[34] Gmelin'den yukarıda naklettiğimiz üzre Tunguzların, "her av seferinin, ilk avını şeytana sunma" gelenekleri, muhtemelen bu geleneğin kökenin ölüler kültüyle ilşkilidir.[35]

Tabiatın en esrarengiz ruhları çetin yolların, sarp dağ geçitlerinin veya dağ zirvelerinin ruhlarıdır. Yakutlar bu ruhlara "Yolların efendisi" (Suol iččitä) veya "Geçitlerin efendisi" (ãttuk iččitä) adı verirler.[36] Maack, Yakutların bir boğazdan veya tekneyle yüksek debili bir akıntıdan geçerken bu ruhlara sunu sunduklarını anlatır ki, bu sunular, at kılı, kumaş paçaları, deri parçaları veya kuş tüylerinden ibaret olup, bunlar yakınlardaki bir ağacın dalına asılır. (resim 48) At sahibinin kendi atının yelesinden veya kuyruğundan kopardığı bu kılları, çok değerli sunular kabûl edilir ve Yakutlar, tekneyle bir yere gidecekleri zaman da yanlarına bu at kıllarından bulundururlar.[37] Maack, iki nehrin

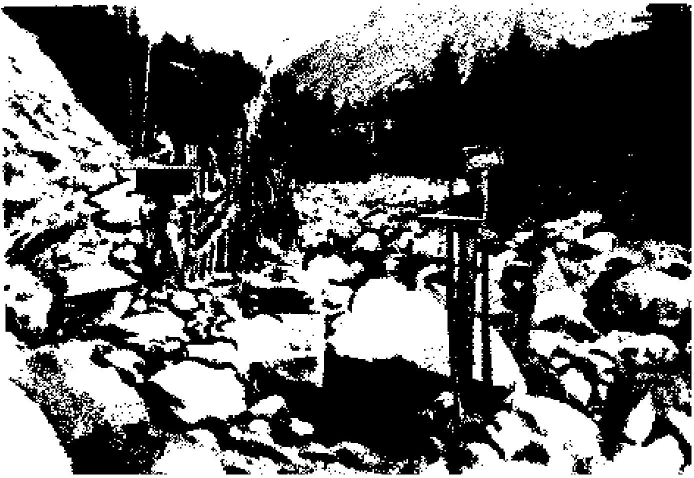
[31] Simkevits, 43 ss.; Lopatin, 224-225
[32] Vitasevskij, 38; Ionov, Duh-hozjain, 5; Sirokogorov, 15
[33] Saskov, 56
[34] Johelson, Brodjatsie rody, 185
[35] Gmelin, I I, 214
[36] Trostsanski, 39, 54
[37] Maak, Vilj. okrug, III, 107; vrt. Trostsanskij, 4

(resim 48)
Atın yelesinden veya kuyruğundan kesilen kıllar "Dağ ruhlarına" sunulur.

birleştiği bir noktaya gelindiğinde Tunguzların bıçaklarıyla eğerlerinden bir parça deri kesip, yakındaki çalıların üzerine astıklarını ve genellikle bu çalının üzerinde daha önceden asılmış başka parçaları gördüğünü de aktarır.[38] Âdetten olduğu üzre, mezarlıklarda da at kılı sunusuna rastlanması, geçitlerdeki bu ruhların, ölülerle bağdaştırıldığını düşündürmektedir. Sibiryanın bazı bölgelerindeki dağ sırtlarında veya ulaşılması güç olan yerlerde "Obo" adı verilen taş yığınları görülür ki, bu yığınlar her geçen kişinin yığının üzerine bir taş daha atmasıyla oluşmuş, eğer bu yerine getirilmezse, yolculuk eden kişinin başına bir belâ geleceğine inanılan gelenek hâlen sürmektedir.[39] Radloff, yaptığı seyahâtler esnasında Altaylıların bir dağın öte yakasına veya nehrin karşı yakasına geçecekleri zaman bu vesileyle oluşmuş bir taş yığınına her geçenin bir taş koyduğu gibi, oradaki kutsal ağaçlardan birine bir kumaş parçası bağladıklarını,[40] Majnagaschev de benzer bir şekilde Beltirlerin "Obã" adını verdikleri bu yerlerdeki yığınların üzerine bir dal veya bir taş koyduklarını veya biraz içki döktüklerini anlatır.[41] Buryatların "Obo"ları yolculuğun tehlikeli yerlerinde bulunurken,[42] Kalmukların "Obo"larına bozkırın herhangi bir yerinde, kimi zaman bir tepeciğin yanında veya bir derenin kıyısında rastlanır.[43] Banzarov, Moğolların "Obo"larını yol üzerlerine yapmalarının sebebini, "yolcuların at kılı veya benzeri sunularını kolayca ifa edip, yolculuğun geri kalan bölümünde o "Obo"nun ruhunun korumasını kazanabilmeleri" olarak izah eder.[44]

38 Maak, Vilj. okrug. III, 107 m.
39 Olsen, 141
40 Radloff, II, 15; vrt. Hildén, 129
41 Majnagasev, Zertvoprin., 102 m.
42 Kagarov, Mong. "obo", 115
43 Sama, 115
44 Banzarov, 18

(resim 49)
Moğol "Obo"su.
Her geçenin üzerine bir taş koyduğu taş yığını. Resim, Pälsi

Herhangi bir yere bir taş veya dal bırakma geleneği eski dönem halkları arasında oldukça yaygın bir âdet olup, bunun örneklerine dünyanın muhtelif yerlerinde rastlamak mümkündür. Araştırmacılar bunu kimi zaman bir sunu, kimi zaman da bir büyü ayini olarak nitelendirirler. İslâm dünyasında mübarek insanlar veya evliyaların ruhuna tazim için taş yığını üzerine bir taş koyma şeklinde devam ettirdikleri görülür.[45] Karelya bölgesinde ise taş konulurken; "Aziz Petrus, bu taşı sunuyorum" denir. Bazı durumlarda alışılmadık bir ölümün gerçekleştiği yerlere de taş bırakılır ki, bu konuda Zelenin, Rusya'da buna ilişkin bazı örnekleri aktarır.[46]

Batı Avrupa'da bu tip taş yığınlarının olduğu yerler, genelde yer altı ruhlarıyla ilişkili yerler olup, Estonyalıların kaybolan bir hayvanı bulmak için böyle bir yere taş veya dal koyma geleneğinde[47] görüleceği üzere, dünyanın çeşitli yerlerinden derlenen bu tür bilgilere dayanarak, bu geleneğin kökeninde ruhlar dünyasıyla ilgili inançların yattığını söyleyemek mümkündür.[48] Ne var ki, bu taş koyma âdetinin nasıl ortaya çıktığı ve neyi ifade ettiğini açıklamak güçtür. Muhtemelen buradaki maksat, etrafta dolaştıklarında zarar verebilecek olan varlıkları belli bir yerde tutma olmalıdır.

Yakutlar ve başka halklar, tanımadıkları veya uzak yerlere gitmeleri gerektiğinde gizli bir dille konuşurlar ve hayvanları, silahları, tekneleri hâtta yolculuktaki olayları- meselâ bir nehri geçmek gibi- sembolik kelimeler veya yabancı kelimelerle ifade ederler. Troschtschankiy, bunun emniyet sebebiyle, bölgedeki ruhları aldatmak için yapıldığını belirtir ki,[49] bu geleneğe av seferlerinde de riayet edilir.

---

45 KSz IX, l, 197; Kagarov, Mong. "obo" 116

46 Zelenin, Otserki mifologii I, 29 s.

47 Holzmayer, Osiliana, 73

48 Ks. esim. Eitrem, Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer (Vidensk. Selsk. Skr. Hist. filos. kl.1914). Kristiania, 1915

49 Trostsanskij, 54-55; vrt. Maak, Vilj. okrug, III, 112

Altay halk inançlarında belli bir yerin ve havalinin efendisi olan ruhlar dışında, tabiatta dolaşan pek çok başka ruhlar bulunur. Bunlar genel olarak kötü olarak addedilen ve kendilerine tapılmayan ruhlardır. Bunlardan birisi, Volga Tatarlarının "šuräle" adını verdikleri uzun parmaklı bir ruh olup, bu ruhun omuzlarının arkasına atacak kadar büyük göğüsleri olduğuna ve tuzağa düşürdüğü insanları gıdıklayarak (gıdıklanma ile boğulma) öldürdüğüne inanılır. İnanışa göre, bazen de insanların ağzına göğsünü bastırarak ölmesine sebep olur veya otlamaya çıkan atların sırtına binerek, onları çatlatıncaya kadar koştururlar.[*] Tatarlar, bunun ata bindiğinde yüzü arkaya dönük olarak oturduğunu anlatırlar. "šuräle"nin sudan korktuğuna ve "šuräle" nin peşine düştüğü bir insanın, eğer yakınlarda bir dere varsa onun karşı tarafına geçerek kurtulabileceğine inanırlar.[50]

[*] Hemen hemen benzeri inanç yaşadığımız bölgede de, muhtemelen İslâmla ilgili olarak ruh'un yerini cin alarak varlığını devam ettirmektedir. Başıboş ve kötü cinin ata ters bindiği ve atı çatlatırcasına koşturduğu Anadolunun pek çok yerinde halk söylenceleri arasındadır. (ed.)

Çuvaşların "Obyda"sı da, "šuräle" gibi iri göğüslü ve uzun saçlı bir insan suretinde ormanda dolaşır, ama üzerinde kıyafet olmaz. Ayaklarının geriye dönük durmasından kolayca tanınabilir. Tuzağına düşürdüğü insanları bitap düşürüp, yorgunluktan ölene kadar onları gıdıklar ve onlarla dans eder. "Obyda"nın koltuk altında bir delik vardır ve ancak ona dokunulursa bütün gücünü yitirip kurbanını bırakır. Hakkında anlatılan bir başka özellik de, bindiği atın geri geri koşmaya başlamasıdır. Bahsi geçen bazı ruhlarda gördüğümüz yüzün geriye dönük olması durumu "Obyda"da hem ayakların geriye dönük olması, hem de atın ters koşması şeklinde ortaya çıkmaktadır.[51]

İdil Tatarlarının "Albastı"sı, hem açık alanlarda, hem de terk edilmiş virânelerde rastlanılan kötü ve tehlikeli bir ruhtur. İnsan görünümünde olmasına rağmen, sık sık ormanda veya tarlalarda her hangi bir nesnenin suretine bürünmüş şekilde görülür. Bir insana musallat olduğunda, o kişi nefes almakta zorlanmaya ve kalbi sıkışmaya başlar ve bu surette boğularak ölür.[52] Kırgızlar, kendi "Albastı"larının kocaman kafalı, dizlerine kadar inen göğüsleri, parmaklarının ucunda pençeleri olan çok iri bir kadın olduğuna ve genelde hamile kadınlara musallat olduğuna inanırlar. Albasta'nın ele geçirdiği bir kadının ciğerlerini nehirde yıkarken görüldüğü anlatılır.[53] Mészaros, bu

50 Maksimov, 607-609; Koblov, Mifologia, 11-15

51 Ks. Holmberg, Die Relig. der Tscheremissen, 55-56

52 Koblov, Mifologia, 18-21

53 Pojarkov, 41 s.

hususta Türk kadınlarının loğusa yatağında onlara musallat olan "Albastı"dan kendilerini korumak için kafalarına kırmızı bir bez bağladıklarını anlatır.[54]

Çuvaşların korktukları bir başka kötü orman ruhu da, yarım bedenli, tek eli, tek ayağı ve tek gözü olduğuna inandıkları "Ar sori"dir (yarım insan).[55] Aynı inanç Osmanlı Türklerinde de vardır ve "yarım adam" adı verilir. Bu tek gözlü, tek kulaklı, tek kollu ve tek bacaklı yaratığın eski tapınakların harabelerinde yaşadıklarına inanırlar.[56]

Bu özel olarak bahsedilen ruhlar, anlaşılacağı üzere bu halkların tahayyüllerinde gayet teferruatlı ve açık olarak canlandırılmışlardır. "şuräle", "obyda" ve "albasty"nın Sibiryadaki "Orman ruhu"na benzeyen tek yönü, bazı mahâllerde çok iri bir varlık olarak tasavvur edilmesidir. Ancak, bazı bölgelerde bu ruhun boyunu uzatıp kısaltabileceğine de inanılır. Kötü olmaları ve korkulmaları sebebiyle, bir önceki bölümde bahsedilen huzursuz ruhlar sınıfına daha yakın görünmektedir. Kurbanlarını boğmak için kullanabilecekleri kadar iri göğüslerinin olması gibi, bazı özellikleri onların aslında dişi varlıklar olduklarının ortaya koyar. Bir çok halk inancında vakitsiz ölen kadınların ruhları önemli bir korku unsurudur. Moğol inançlarındaki bozkır ruhu olan ve Buryatlarda benzerini gördüğümüz "Albin"de ölen kimselerin huzursuz ruhlarına örnek teşkil eder. Yolların kenarlarında insanları altadatan yanıltıcı ışıklar oluştururlar ve "Albin"in ışığını takip eden kimse, yolunu yitirerek kaybolur.[57]

Bölgede bulunan bir göl veya nehrin ruhuna genel olarak "Suyun efendisi" adı verilir. Yakutlar her su kaynağının, gölün veya nehrin bir ruhu olduğuna inanırlar. Karagasseler gibi bazı halklar da balık avının bereketli geçmesi için "Suyun efendisi"ne sunularda bulunurlar. Petri, Karagasselerin dalyanlarda ava başlamadan önce, kıyıdaki bir ağaca "Džalama" adını verdikleri renkli bezler bağlayıp, ağacın yanında yaktıkları bir ateşe çay, süt, yağ ve tereyağı attıklarını anlatır. Bu ateşe asla ekmek ve tütün atılmaz, çünkü Suyun efendisi; "sug äzi" bunlardan hoşlanmaz. Bu törene orada avlanan bütün balıkçılar katılırlar. Sunulan maddeler suya atılmadığı gibi, olta balıkçılığı yapılacağı zaman da kıyıda sunu yapılmaz. Su kültünde temizlik en çok dikkât edilmesi

[54] Meszaros, Osm.Türk. Volksgl., 55
[55] Magnitskij, 247
[56] Meszaros, Osm.Türk. Volksgl., 56
[57] Banzarov, 30

gereken hususlardan biri olup, suyun içine kirli, kötü kokulu veya bozulmuş bir şeyin atılması,[*] "Suyun efendisi"ni öfkelendirir. Temiz olmayan veya paslı bir kap ile hâtta bir süt kabıyla bile su almak yasaktır.[58]

Karagasse inançlarındaki "Suyun efendisi"nin özellikleri hakkında Petri'nin kayda değer bir bilgi vermemesi muhtemelen Altay Tatarlarının "Suyun efendisi" gibi o da çok açık şekilde tanımlanmamış olmasıyla ilgilidir. Schaschkov, Buryatların "Suyun efendisi"nin (Ukhun edžen) hem huy, hem de yaptıkları açısından Rus inançlarındaki "Suyun efendisi"ne (Rusalka) çok benzediğini ve Buryatların onun boğularak ölmüş birinin ruhu olduğuna inandıklarını aktarır.[59] İdil Tatarları ve Çuvaş inançlarındaki "Suyun efendisi" de, Ruslardaki su tanrılarını andırır ve ayrıntılı olarak tasvir edilir. Yakutların "Suyun efendisi"de oldukça ayrıntılı özelliklere sahiptir. Bu ruhların noel ile üç kral yortusu arasındaki dönemde karaya çıktıkları tasavvuru hiç şüphesiz Ruslardan geçmiş olan bir unsur olup, inanışa göre bu dönemde yanlarına sayıca epey fazla olan çocuklarını da alarak karaya çıkan bu ruhlar, çocuklarını bir öküzün üzerine bindirip, çeşitli sesler çıkartarak yollarda dolaşırlar. Bu sesleri duymak için insanlar yol ağızlarında, terk edilmiş evlerde veya buz tutmuş göllerin üzerinde açılan deliklerin yakınlarında bekleyip, duydukları seslerden, gelecek seneye dair kehanet çıkartmaya çalışırlar. Sığırlarıyla beraber suyun altında yaşadıklarına inanılan bu ruhlara Yakutlar "Silikin"[60] adını verirler.

Bahar gelip buzlar çözülmeye başladığında, Yakutlar suya ekmek ve tuz atar, havaya ateş ederler. Bu sunumun gayesi, "ihtiyar"ın onlara zarar vermemesidir. (Yakutlar, göl ve nehirleri "ihtiyar" anlamına gelen "äbä" (ebe)[*] kelimesiyle ifade ederler)[61] Ruslar ve bazı Doğu Avrupa haklarında da buzların çözüldüğü dönemlerde benzeri merasimler yapılır.

Yakutlar, ilkbahar avlarının başladığı dönemde "Suyun efendisi"ne (ũ iččitä) iyi bir balık avı sezonu geçirmek umuduyla bir düve kurban ettikleri de anlatılanlar arasında yeralır, ama genellikle, ona balık

58 Petri, Prom. Karagas, 62-63
59 Saskov, 56-57; vrt. Agapitov ja Hangalov, 13
60 Serosevskij, 670; Trostsanskij, 180; Priklonskij. Tri goda (ZSt 1891), 62
61 Trostsanskij, 178

[*] Suya dair olan bu inanç şekli, Anadolu'da suya tükürülmemesi, kirli bir şey atılmaması, hâtta çocuklara suya işememeleri sıkı sıkısı tembih edilerek, şeytan çarpacağı söylenir ki, bu durum muhtemelen bu su kültü inancının, islâmî şala bürünmüş hali olsa gerektir (ed.)

[*] "Ebe" kelimesi Anadolu Türkleri arasında, çocuk doğumuna yardımcı olan usta kadın için kullanıldığı gibi, aynı zamanda "baba-anne" veya "anneanne" için de kullanılır. Tabiî olarak, bu durum onun ihtiyar, yaşlı olmasıyla ilgili olup, ilginç bir şekilde Yakutların göl ve nehirleri yaşlı, ihtiyar anlamına gelen "ebe" kelimesi ile ifade etmeleri, Altay kültür geleneğinin Anadolu ile olan bağını teyit etmektedir (ed).

ve içki sunulur.[62] Yakutlar "Suyun efendisi"ne ayrıca, "ukulan tojon" derler.[63]

Batıdaki Orman Tunguzlarına "Suyun efendisi"nin yaptıkları tapınmaları sorduğumda, sunu veya kurbanların nehre atılması geleneğinin kendilerinde asla olmadığını belirtmelerine rağmen, "Suyun efendisi"nin özellikleri konusunda tatmin edici bir bilgi verememişlerdir. Çoğunluğu su kenarlarında yaşayan Goldeler, "Muke ambani" adını verdikleri bu "Suyun efendisi"nin görünmesinin ölüm habercisi olduğuna inanırlar. Lopatin, ilkbaharda buzlar çözüldüğünde Goldelerin suya bitki kökleri sunduklarını ve kimseye zarar vermemesini dilediklerini aktarır. "Suyun efendisi"nin insanları boğduğuna ve pek çok yerde her yıl en az bir kişinin canının aldığına inanılır. Bazı kabilelerin üyelerine ise "Suyun efendisi" asla tuzak kurmaz. Su üzerindeyken bir fırtınaya yakalanıldığında eğer "Suyun efendisi"ne dua edilirse, teknenin önünde dalgasız, düz bir yolun açılacağına ve bu rotada kürek çekerek sağ salim kıyıya ulaşılacağına inanılır. Bir fırtınada dua ederek kıyıya varan Goldeler, bunun adına bir domuz kesip, kanını suya dökerler. Domuz kurban edilmesi, bu geleneğin Çin kökenli olabileceğine işaret etmektedir.[64]

Golde inançları arasında bir başka su ruhu da "Kalgama" olup, bu ruhun da balık avında onlara yardım ettiğine inanılır ve tahtadan resimleri yapılır. Bu resimlerde yuvarlak vücutlu, uzun bacaklı ve yüksek bir şapkası olan bir varlık olarak tasvir edilir. Balık avının iyi gitmediği durumlarda "Kalgama"nın desteğini alabilmek için şaman çağırılır ve bir ayin düzenlenir. Bunun için önce tahtadan bir mersin balığı tasviri oyulur ve bu tasvir kuyruğundan kulübenin tavanına asılır. Bir süre orada kaldıktan sonra indirilip, bir su kabına konup, daha sonra bu su dökülür. Bu ayin yapıldıktan sonra yakalanan ilk balık, bu balık resminin ağzına konarak "Kalgama"ya sunulur ve bir süre burada kalır. Daha sonra balık alınıp temizlenir ve solungaçlarından çıkan kan "Kalgama"nın resmine sıvanıp, balığın solungaçları "Kalgama"nın ayaklarının dibine bırakılır.[65]

Goldelerin "Kalgama"sı bazen yalnız bir varlık olarak, bazen de evli bir çift olarak anlatılır. Yalnız bir yaratık olarak tasavvur edildiği

---

62 Serosevskij, 670; Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 60
63 Pripuzov, Svedenija, 62
64 Lopatin, 231-232
65 Sama, 223; vrt, Simkevits, 51-52

yerlerde, bazen erkek, bazen de kadın olarak geçer. Erkek "Kalgama" çoğu zaman kendisine bir iple bağlı köpeğiyle birlikte resmedilirken, kadın olarak tasavvur edilen "Kalgama"nın resimleriyse genelde epey büyük olup, bir metre civarı yüksekliktedir. Goldeler, "Kalgama"nın, kendilerine sadece balıkçılıkta değil, diğer geçim kaynaklarında da yardımcı olduğuna inandıklarından, sadece balığa çıkarken değil, kara avına giderken de resimlerini yanlarında taşırlar.

Balık ve kara avında yardım ettiğine inanılan bir başka ruh da "čalli aga"dır, bu ruhun resimlerini erkekler ava çıktıklarında kemerlerinde taşırlar. Goldeler, "Kalgama"da olduğu gibi onu da hoşnut etmek için şamandan yardım alırlar. Goldelerin yardımını umdukları ve resmini kemerlerinde taşıdıkları bir diğer ruh da "Adžekha"dır. Bu ruh, diğerlerinden farklı olarak şamanlara yardım eder ve bu sebeple şamanlar ayin yaparken bir erkek bir de dişi "Adžekha" resmini göğüslerine asarlar.[66] Dolayısıyla, bu ruhun diğer orman ve su ruhlarıyla aynı grupta değerlendirilmemesi gerekir.

Kutsal su kaynakları veya nehirlerin ruhları da aslında tam olarak su ruhları grubunda sayılmaz. Moğolların yaşadıkları bölgelerdeki kutsal nehirler arasında Selenge, Orhun, Kärälä ve Sarı nehir sayılabilir. Çok eski kaynaklarda bile bu nehirlere tapıldığından bahsedilmektedir. Bazı Avrupa halklarında olduğu gibi, Buryatlarda da kirletilen veya kutsallığı bozulan bir kaynağın kendine başka bir yer arayacağı inancı hakimdir. Aynı şekilde belli nehir ve derelerin yağmur yağdırabileceği inancı da oldukça yaygın olup,[67] muselâ Altay Tatarları Abakan nehrinin efendisi olan Abakan Han'ın yağmur yağdırabileceğine inanırlar.[68]

Moğollar arasında yaygın olarak görülen bir inanç da, göllerde yaşayan bir boğanın fırtına veya benzeri bir olay olmadan önce böğürmeye başladığına dairdir.[69] Yakutlarda bir "Su boğası" (ũ ogusa) tasavvuruyla, bazı göllerde bu boğanın yaşadığı ve bazen de kışın gölün üzerindeki buz tabakasını kırdığı[70] şeklinde rastlanır. Göllerde yaşayan ve böğüren bir "Su boğası" tasavvuruna Avrupada da rastlarız

---

66 Lopatin, 223-224; Simkevits, 51-52
67 Zatopljajev, 4 s.; Saskov, 27.
68 Radloff, A us Sib. II, 7
69 Potanin, Otserki, IV, 186
70 Gorohov, Materialy, 39; Middendorff, IV, 2, 1602.

ki, bu tasavvurun doğması, muhtemelen böğürtüyü andıran bir ses çıkaran bir tür balaban kuşu (botaurus stellaris) sebep olsa gerektir.

Daha önceki bölümlerde "Toprağın ve bitkilerin büyümesinin efendisi", "Ateşin efendisi" ve "Rüzgârın efendisi" gibi çeşitli ruhlardan bahsetmiştik, bu sebeple bu bölümde onlara fazla girmeyeceğiz. Eşyaların ruhları arasında, Buryatların "Telli çalgıların efendisi" olarak andıkları ve insanlara iyi birer müzisyene dönüştürebildiğine inanılan "Huri edžen" bahsedilmeye değer bir başka ruhtur. İnanca göre, müzik kabiliyetine sahip olmak isteyen kişi, aysız bir gecede üç yolun kesiştiği bir yerde ipek dizginler takılmış olan bir atın kafasına oturmalıdır. Tam gece yarısı bu at kafası, hareket etmeye başlar ve çalgıcıyı üzerinden atmaya çalışır. Üzerindeki kişi eğer düşerse ölür, ama dikkâtli olup atın kafasının üzerinde kalmayı başarırsa, çok başarılı bir müzisyen olur.[71] Bu tasavvura Avrupa halkları arasında da rastlanır ve muhtemelen de Buryat inançları arasına başka halklarla etkileşim sonucunda girmiştir. Yakutlar ve Buryatlarda demircilik mesleği çok değer verilen bir meslektir ve bu mesleğin bazı aletlerinin kendi "efendileri" vardır. Troschtschanskiy, hiçbir şekilde Ruslardan geçmeyen bütün demircilik aletlerinin Yakutların gözünde birer "... Efendisi"nin (İčči) olduğunu aktarır. Çekiç ve örsün ortak bir tane, kerpeten ve demirci ocağının kendilerine ait birer efendilerinin olduğuna, "Körüğün efendisi"nin ise hepsinin üzerinde olduğunu anlatır.[72] Pripusov, demircilerin yeraltında yaşayan özel koruyucu ruhlarının olduğunu ve buna "Kuday bakşı" dendiğini aktarır. Yakutlar bu ruh için kahverengi bir inek keserler ve kanını demircilik aletlerine sürer, hayvanın kalbi ve karaciğeri demirci ocağında kızartılıp, örsün üzerine konarak tamamen ezilene kadar dövülür.[73]

Balagansk bölgesindeki Buryatlar ise, dokuz oğlu ve bir kızı olan Boschintoi isminde bir "Demirci tanrısı"ndan bahsederler. Bu ruh, ailenin insanlara demir işleme sanatını öğretmiş olduğuna inanılır ve onlara sunu olarak demirci ocağına kımız dökülüp, hâtta bazı zamanlarda kuzu kurban edilir. Boschintoi'nin oğulları ve kızı resimlerde ellerinde çekiç, kerpeten, körük v.b. demircilik aletleri ile resmedilerek, onların bu aletlerin efendileri olduğuna inanılır.[74]

---

71 Skaz. burj., 85

72 Trostsanskij, 53

73 Pripuzov, Svedenija, 62

74 Hangalov, Nov. mater., 4, 73-74, 145-146; Agapitov ja Hangalov, 8-9

Kafkas halklarından olan Abhazlar da Yakutlarınkini andıran benzer bazı geleneklere sahiptirler ve onların da özel bir demirci tanrısı bulunur. Abhazlarda bu tanrı için kesilen kurbanın kâlp ve karaciğerinin örs üzerinde dövülmesi geleneği vardır.[75] Demircilerin [*] tanrısı kültü, İran üzerinden yayılmış olabilir.

[*] Hangi kültürün, birinden diğerine geçtiğinin tesbiti mümkün olmamakla birlikte, Harva burada da Asya Türk kültürünün en önemli kaynaklarından biri olan "Ergenekon" destanında çıkışı temsil eden körükçü ve demirci figürlerini atlayarak, pek çok konuda olduğu gibi, burada da mevzuyu İran'a bağladığı görünmektedir. (ed.)

"Tabiatın efendileri" inanışının en yaygın olarak görüldüğü halk muhtemelen Yakutlardır. Goroşov, Yakutlarda suyun, dağların, taşların, otların, çalıların, otlakların, kapların, silâhların yâni hemen her şeyin bir "efendisi" (ičči)" olduğuna dikkât çekerken,[76] Troschtschanskiy de, Yakutların inançlarında ses çıkartan, hareket edebilen veya bıçak gibi insanlarda yara açabilen her şeyin "efendisi" olduğunu anlatır.[77] Doğu Tunguz kabileleri arasında da muhtelif yerlerin "änduri"leri dışında, çeşitli kap ve aletlerin de "efendisi" olduğuna inanılır.[78]

Av Âyinleri (Törenleri)

Sibirya halkları arasında bazı hayvanlar bir takım tasavvur veya geleneklere konu olmuştur. Herhangi bir sebeple kutsal kabûl edilen ve bu sebeple asla öldürülmeyen bazı hayvan türleri bunun önemli bir kısmını teşkil eder. Ruhların büründükleri suretler arasında sayılan kazlar, kuğular ve özellikle de dalıcı kuşlar bunlar arasındadır. Bunun dışında meselâ Goldeler, kaplan gibi tehlikeli bir hayvanı da kutsal kabûl ederler. Ormanda bir kaplanla karşılaşan bir avcının, silahlarını atıp kaplanın önünde eğilmesi ve kaplana "…ihtiyar, bana avda başarı ihsan et, yemeğimi sağla, tüfeğimin menziline av hayvanları yolla" demesi gerekir.[79] Bir çok Sibirya halkı arasında bir kabilenin, bir hayvan türü ile özdeşleştirilmesi çok sık görülür. O kabile, bu hayvanı asla öldürmediği gibi, rahatsız etmekten bile çekinir; aksi takdirde bir uğursuzluğun geleceğinden korkulur. Sadece orman hayvanları değil, suda yaşayan canlılar da çoğunlukla bu tarz inançların temel unsuru olurlar. Avcının geçiminin avdaki başarısına bağlı olması, bu âdetlere riayet etmede göstereceği hassasiyetle ilgili olup, hayvanların insanların niyetlerini sezebilecekleri inancı, avcının daha da dikkâtli olmasını gerektirir. Özellikle ayının bu konuda çok has-

75 Hristianskij Vostok, V, 3, 169 ss.
76 Gorohov, Materialy, 39; vrt. Serosevskij, 651
77 Trostsanskij, 26-27, 52
78 Sirokogorov, 16
79 Lopatin, 206

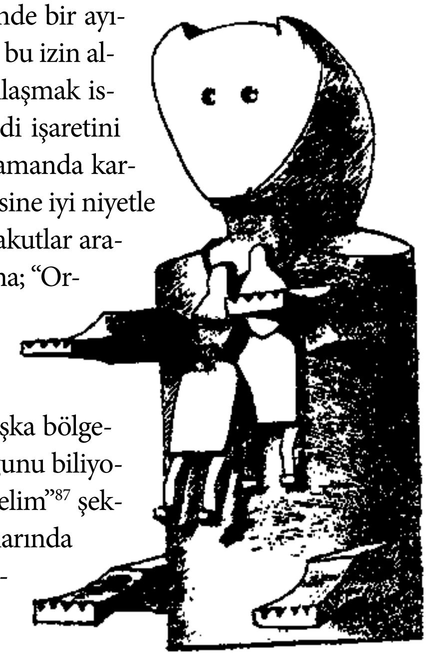
sas içgüdüleri olduğuna inanılır. Yakutlar, ayının çok uzaklarda bile olsa, kendisinden bahsedildiğinde bunları duyabileceğine, her şeyi hatırlayacağına ve asla unutmayacağına inanırlar. Bu sebeple evdeyken, hâtta kışın ayılar kış uykusuna yattıklarında, ayı hakkında kötü söz sarf edilmez, uyurken bile etrafta olup bitenleri takip ettiğine inanılır.[80] Altay Tatarları, toprağın ayıya sesleri ilettiğine, Soyoteler de "toprak ayının kulağıdır" sözüyle, bunu teyid ederler.[81] Tunguzlar bir ayı ini bulduklarında, bunun haberini tanıdıklarına çeşitli ses ve işaretlerle haber verdikleri gibi, evden çıkıp ava giderken de aynı şekilde gizemli davranışlar sergileyip, sanki çok uzun bir yolculuğa çıkarcasına hazırlık yaparlar. Altay Tatarları da ayı avına gitmek üzere buluştuklarında, asla avın gayesinden bahsetmeyip, birbirleriyle sadece mimik ve jestler aracılığıyla anlaşırlar, zira ayının konuşulanları duyması hâlinde avın başarısız olacağına inanılır. Şorlar, ayıya haber vermelerini engellemek için, ayı avına çıktıklarında yolda karşılaştıkları bütün hayvanları öldürür,[82] Yakutlar, ayının kendisini öldürmeye karar veren bir avcıyı hissettiği takdirde, avcı yokken evini basıp çocuğunu öldüreceğine inanırlar.[83] Sibirya halklarının çoğu, ayıdan bahsedecekleri zaman şifreli isimler kullanırlar ki, bunlar arasında "ihtiyar", "kara ihtiyar", "koca adam", "orman efendisi", "kara hayvan" v.b. isimleri sayılabilir. Oreçenlar ise, bu tip şifreli konuşmaları ancak bir ayının inini keşfettiklerinde yaparlar.[84]

Bahsi geçen bu âdetler, sadece ayı avı için değil, başka av hayvanları için de geçerlidir. Her avın kendine has bazı esrarlı ritüelleri vardır ve sadece hayvan için değil, bazen silâhlar ve tuzaklar için de özel kelimeler kullanılır, bu sebeple dışarıdan biri için avcı, dili anlaşılmaz özel bir şekil alır.

Ayının bu halklar açısından diğer orman hayvanlarına nazaran çok daha büyük bir öneme sahip olmasının sebebi, sadece kendine has bir hayat tarzı-kış uykusuna yatması-olması değil, Sibirya ormanlarında yaşayan en büyük ve güçlü vahşi hayvan olmasıdır. Bazı halklarda ayı korkusu o kadar güçlüdür ki, içlerinden çoğu ayı avına bile

80 Serosevskij, 658
81 Zelenin, Tabu slov, I, 18-19
82 Dyrenkova, Bear worship, 414
83 Ionov, Medved, 52
84 Zelenin, Tabu slov, I, 107-110; Dobromyslov, 82

gitmezler.[85] Maack, Tunguzların bir ağaç gövdesinde bir ayının diş izlerini gördüklerinde kendi işaretlerini de bu izin altına çizdiklerini anlatır ki, bu onların ayıyla karşılaşmak istemediklerini gösterir, zira inanışlarına göre kendi işaretini ayının diş izinin üzerine çizmek, ayıyla en kısa zamanda karşılaşmayı istemek anlamına gelir.[86] Ayıların, kendisine iyi niyetle yaklaşanlara karşı merhametli oldukları inancı, Yakutlar arasında ayıyla karşılaştıklarında önünde diz çöküp ona; "Ormanın Efendisi, ormanını düşün ve oraya git, biz sana bir şey yapmayacağız, seni yaralamayacağız, oraya geri git" dediklerinde, ayının onlara bir şey yapmayacağı inancı şeklinde tezahür eder. Başka bölgelerde bu konuşma: "Senin buraların hâkimi olduğunu biliyoruz ve sana zarar vermek için gelmedik, bırak gidelim"[87] şeklinde ifade edilir. Şorlar ormanda ayı ile karşılaştıklarında şapkalarını çıkartıp, ona "kendi yoluna git, muhterem varlık" derken, Teleütler, çocuklarına eğer ormanda ayı ile karşılaşacak olurlarsa; "Büyük amca, çocukları korkutuyorsun. Ne arıyorsun ve nereye gidiyorsun! Lütfen kendi temiz yoluna git" demeyi tembihlerler,[88] avcılar da ayıdan bahsedecek olduklarında, onu rahatsız etmeyecek ifadelerle; "büyükbaba", "büyükanne", "baba", "amca" gibi[*] akrabalık kelimeleri kullanırlar.[89] Bir ayının, kendisini yaralayan veya canını yakan kimseden en kısa sürede intikamını alacağına inanılır. İlkel toplumların inançlarına göre bir hayvan türünün herhangi bir üyesi veya öldürülen ayının "gölge ruhu" öldürülmesinin intikamını almak isteyebilir. Goldeler, bazı hastalıkların iyileşmesi veya avda uğur getirmesi için ayıların resimlerini yaparlar (resim 50).

(resim 50)
Goldelerin yapmış oldukları bir "ayı ruhu" resmi.
Kaynak, Schimkewitsch

[*] *Buradaki ayı motifi, kökeni bilinmemekle beraber, Anadolu'da bir darb-ı mesel olarak kullanılan "Ayıya dayı demek" deyiminin, eski Sibirya Turanî halk inançlarıyla ilgisi olabilir mi sorusunu akla getirmektedir. (ed.)

Aynı maksatla, başka vahşi hayvanların resimlerini yaptıkları da olur.[90] Ancak bütün bu tehlikelerine rağmen, fırsat buldukça ayıları avlamaktan da çekinilmez. Postu, en değerli kürk, eti de en lezzetli et addedildiği gibi, avcılar daha cesur olmak için kanını içerler.

85 Borozov, Lamuty, 65
86 Maak, Vilj. okrug, III, 108 m. 4.
87 Serosevskij, 658
88 Potapov, 17
89 Dyrenkova, Bear worship, 425, 427; Potapov, 17; Ionov, Medved, 51
90 Simkevits, 40 ss.

Ayrıca çok uzun bir zamandan beri yağı ve safra kesesi ilaç, dişleri ve pençeleri de büyü malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bazı bölgelerde ayının ruhanî güçlerinin ancak çiğ olarak yendiğinde, yiyenlerin bedenine geçeceğine inanılır ve ayının bazı organları pişirilmeden çiğ olarak yenir. Avcı toplumlarının inanışlarında ayının ayakları, pençeleri ve dişleri gibi bazı uzuvlarının koruyucu özellikleri vardır. Yuvalarının korunması ve selâmeti maksadıyla Tunguzlar ayının ön ayaklarını çadırlarının kapısına asar,[91] Şorlar da, kötü ruhları (aina) uzaklaştırmak için kapının yanına ayı ayağı koyarken,[92] bazı yerlerde, evde bir çocuk varsa, onun yanına ayı ayağı, pençesi veya kürkünden bir parça asılır. Minussinsk Tatarları, ayının "Kapı ruhu" vazifesi gördüğünü düşünürek, ayıya karınca, mürdüm eriği ve bir zambak türünün (lilium martagon) kökleri sunulur. Teleütler, "Kapı ruhu"nu bir ayı postu içinde tasvir ederler.[93] Glazov bölgesindeki Votyaklar da ayıyı "Evin ruhu" olarak tasavvur ederler. Yakutlarda, küçük çocukların beşiklerine bir ayı ayağı koymak âdeti vardır. Kolysman bölgesindeki Telengütler hayvan sürülerinin çoğalması için çadırlarında daima bir ayı ayağı bulundurur, Şorlar, ishal olan sığırlarının sağlıklarına kavuşmaları için boyunlarına bir ayı pençesi bağlar, Altay Tatarları başı ağrıyan kişinin ağrısını dindirmek için kafasına bir ayı pençesi asarlar.[94] Turuhansk bölgesinde de ren geyiklerine kurtların saldırmaması için, boyunlarına ayı pençeleri asılır. Ayının dişleri de bir çok yerde büyü maksadıyla kullanılır.

İlkel halkların tasavvurunda, vahşi hayvanların vücudunun herhangi bir parçası hayvanın bütün fizikî ve ruhî güçlerini temsil eder ki, bu inanç tarzı edilen yeminler de, meselâ masumiyetini ispatlamak isteyen bir Tunguzun, bir ayı postunu, pençesini veya dişini ısırarak; "eğer yalan söylüyorsam, ayı beni yesin" biçiminde ifade edilir. Benzeri biçimde Yakutlar yemin ederken, bir ayı kafatasına oturup, ısırarak veya öperek, Altay Tatarları oturdukları bir ayı postunun ağzını öpüp, koklayarak, bazı bölgelerde ayı kafatasından su içilerek, Soyoteler ayının ağzını koklayıp, kafasını veya ayağını yalayarak, bazı kabileler arasında ise, bıçakla ayının kafasından tüyler kopartılarak

91 Titov, 98
92 Potapov, 18
93 Dyrenkova, Bear worship, 430
94 Kulakovskij, 59; Dyrenkova, Bear worship, 430-431

"ayı üzerine" yemin edilir ki,[95] benzeri geleneklere Sibiryadaki Fin kabileleri arasında da rastlanır.

Ayıların dışındaki diğer orman hayvanlarının uzuvları büyülerde kullanılır. Kuzey Buz denizi kıyılarındaki halkların kemerlerine Kutup ayısı dişleri asmalarına, benzer şekilde Amur bölgesi halkları da kaplan dişleri ve pençelerini kemerlerine asar veya ren geyiklerini korumak için kuyruklarına kaplan kürkü parçaları bağlarlar. Priajanski bölgesi Tunguzları vahşi yaban geyiklerinin dişlerini bir nevi uğur olarak üzerlerinde taşırken, Yakutlar, kötü ruhları evlerinden uzak tutmak için bir ipe dizilmiş tavşan kulaklarını, kuyruklarını veya yaban tavuğunun kuyruk tüylerini evlerinin tavanına asıp, ahırın kapısına astıkları baykuş kafasının da ahırı koruyup gözeteceğine inanırlar. Bazı hayvanların uzuvları, özellikle küçük çocukları korumak için kullanılır. Yakutlar, çocukların beşiklerine ayı ayakları dışında, yırtıcı kuş pençelerini astıkları gibi, bazen samur kafatası veya doldurulmuş tavşan kürkünü de aynı maksatla kullanırlar. Goldeler, çocukların beşiğine vaşak kemiklerini, Altay Tatarları beşiğin iplerine dağ keçisi, koyun ve kuş kemikleri asarak, bunların tıkırtılarının çocuklara huzur verdiğine inanırlar. Hiç şüphesiz bu âdetin kökeninde de çocukları koruma maksadı vardır (resim 51). Bazı Samoyed boylarında kızaklarda bulundurulan bir kurt postunun, ren geyiklerini kurt saldırısından koruyacağına inanılır.[96]

Her ne kadar ayı, diğer orman hayvanlarına nazaran en çok korkulan ve saygı duyulan hayvan olsa da, avcının veya karısının avlanan hayvan ile ilişkisi veya avın kemikleriyle yapılan ritüeller de ayı diğer hayvanlar arasında temel olarak çok büyük bir farklılık gözlenmez.

(resim 51)
Altay bölgesinde çocuk beşiğinin iplerine bağlı hayvan kemikleri.
Kaynak, Karunovskaja

Kadın ve Av

Bütün Sibirya halkları, kadın ve av arasında çok hassas bir ilişki olduğuna inanırlar. Bu inançtan hareketle, kadınların özellikle adet veya hamilelik dönemlerinde erkeklerin avdaki şanslarını azaltacağını,

95 Potanin, Otserki, IV, 39; Dyrenkova, Bear worship, 431; Zelenin, Tabu slov, I, 56; Middendorff, IV, 2, 1610; Tretjakov, 272; Lehtisalo, Entwurf, 52

96 Maak, Vilj, okrug, III, 108; Pekarskij ja Tsvetkov, 113; Zelenin, Tabu slov, I, 71; Karunovskaja, 28; Lehtisalo, Entwurf, 53

basiretsizlikleriyle hayvanların başka bölgelere kaçmasına sebep olacağını düşünürler. Turuhansk bölgesindeki Tunguzların geleneklerine göre adet dönemindeki kadınlar, topluluktaki erkeklerden tamamen uzak durur, hâtta bu dönem boyunca bir başka çadırda yaşarlar. Bu dönemlerde, çadırdaki silahlar ve diğer av gereçleri çadırın arkasına veya başka bir yere konulur, adet gören kadınların avcıların oldukları çadırların etrafında dolaşmaları hâtta av hayvanlarının karşısına çıkmaları bile yasaklanır. Aynı yasak Kuzey Yakut bölgesinde köyün yakınlarındaki nehire su içmeye inen yaban ren geyiği sürüsü orada olduğu müddetçe, hamile kadınların köyde bir çadırda bekleyip, dışarı çıkmama ve geyiklerin olduğu tarafa bakmamalar şeklinde devam eder. Hamilelerin yaban ren geyiklerinin dolaştığı bir yoldan geçmeleri veya onlar etrafta iken nehirdeki bir tekne içinde oturmaları da yasaktır, çünkü onların varlıkları, geyiklerin korkup o bölgeyi terk etmesine sebep olabilir. Kadınların hamilelik dönemlerinde, kocalarının da uymaları gereken bazı kurallar vardır ki, bazı bölgelerde ava çıkmaları bile uygun bulunmaz.[97]

Kadınların neden hamilelik dönemlerinde ormandaki hayvanlar için zararlı oldukları sorusuna dair elimizdeki kaynaklarda çok çeşitli ve çelişkili açıklamalar vardır. Ostyaklar, ayının doğacak çocuğun ileride kendisini avlayacağını düşündüğü için hamile kadınlardan nefret ettiğini ve hamile kadınları yakaladığında karınlarını parçaladığını anlatırlar.[98] Lule-Lappmark'a da bu soruya benzer şekilde; "Doğacak çocuk erkekse, ayı hamile kadına kızgındır" cevabını vermiştir.[99] Ancak, halk arasındaki yaygın inançları yansıtan bu tür açıklamalar, özellikle ayı veya geyik gibi önemli bir av yakalandığında sadece hamile olanların değil, bütün kadınların etraftan uzaklaştırılması anlayışını açıklamaktan uzaktır.

Bu konuda anlatılan sebeplerden biri de, kadınların esrarlı bir şekilde av malzemelerini ve avcıları "kirlettikleri"dir. Kadınların sadece kara avcılığına değil, balık avına çıkmaları da yasaktır.[100] Soyoteler, kadınların suyu kirletmeye[*] müsait oldukları için, balık avına götürülmediğini anlatırlar. Yenisey Ostyakları, bir kadın nehre gi-

[*] Kitapta bunun için kullanılan fiil, "verderben" olup, anlamı zarar vermek, değerini düşürmek, bozmak. Biz tercümede kirletmenin uygun olacağını düşündük. (ç.n.)

97 Priklonski, Tri goda, (ZSt 1891), 62 s.
98 Karjalainen, 390 m.
99 Drake, Sigrid, Västerbottenslapparna (Lapparna och deras land VII), 343
100 Zelenin, Tabu slov, I, 35

recek olursa, balıkların Kuzey denizine kadar kaçtıklarını anlatırlar. Kadınların, orman hayvanları konusundaki yasaklarıysa, balıkçılıkta olduğundan daha da sıkıdır. Avlanan hayvanların derilerinin yüzülmesi, etlerinin parçalanması, hâtta pişirilmesi kadınlara yasak işler arasındadır. Çoğu yerde kadınların çiğ eti veya işlenmemiş taze yüzülmüş deriye dokunmaları bile bu yasaklar içindedir. Yakut inanışlarına göre kadınlar, yeni yüzülmüş bir ren geyiği derisine basmaktan veya kemiklerinin üzerinden geçmekten, kurutulmamış bir tilki postuna dokunmaktan sakınmaları gerekir. Bu sebeple Yakutların yeni yüzülmüş ve işlenmemiş ayı, geyik, tilki, kunduz ve kakım postlarını satmaktan kaçındıkları anlatılır. Bunun sebebi, bu postları sattıkları kişilerin bu yasaklara riayet etmemeleri durumunda artık avda şanslarının yaver gitmeyeceğinden korkmalarıdır.[101] Golde kadınlarının da avlanan ayının kafasına bakmaları yasaktır ve ayı için düzenlenen törenlere de katılamazlar.[102]

Kadın ve av hayvanları arasındaki bu olumsuz ilişkinin nereden kaynaklandığını araştırırken dikkât çeken bir husus da, hayvanın yakalanmasından sonra kadınların uyması gereken kuralların, erkeklerin ava giderken eşleri sebebiyle uymaları gereken kurallardan çok daha geniş kapsamlı olmasıdır.

1917 yazında Turuhansk bölgesinde Tunguzların avladıkları ayının postunu çadırın girip çıktıkları kapıdan değil, arka tarafta, çadırın altından içine soktuklarını duymuştum. Bunun sebebini, ayının kadınların kullandığı yoldan eve girmeyi istememesi şeklinde açıklamışlardı. Buryatlar da avı çadıra kapıdan sokmayıp, bir avcının avladığı su samurunu çadır duvarında açılan bir delikten içeri soktukları görülmüştür.[103] Avladıkları bir tilki veya vaşağı kulübenin penceresinden içeri sokan Yakutlarla,[104] bazı Moğol kabilelerinde kurban edilen hayvanların etleri pişirilip akrabalara dağıtılırken, etlerin çadırın kapısından değil, kapının solunda çadır duvarında açılan bir delikten dışarı çıkartan Moğollarda da[105] görülmektedir. Bu geleneğin, eski av gelenekleriyle bağlantılı olduğu gayet açıktır. Benzeri şekilde Kamçaladlar da avlamış oldukları su samurunu, çadırın

---

101 Ionov, Duh-hozjain, 20, 18 m.
102 Lopatin, 205
103 Zelenin, Tabu slov, I, 52, 52-5:1.
104 Kulakovskij, 93; Zelenin, Tabu slov, I, 52-53
105 Potanin, Otserki, II, 91

bacasından aşağı atarak içeri sokmaktadırlar.[106] Bazı Gilyak kabileleri, kafası olan bir ayı postunu çadırın içine kapıdan değil, bacadan iğne yapraklı ağaçlardan yapılma bir çubuğun ucuna takarak içeri taşırlar.[107] Amur vadisi kabileleri avlanan ayıyı pencereden kulübeye,[108] Laponlar, ayı ve ren geyikleri yanında, avladıkları tavşan, sansar, vaşak, kunduz, samur, hâtta kuşları ve ruhlara kurban ettikleri hayvanları da çadırın arka tarafında açtıkları ve içinden ancak sürünerek geçebildikleri bir aralıktan,[109] kütük evlerde oturan Ostyaklar da ayı postunu kapıdan değil, arka pencereden kulübeye sokup, kulübeden kilere götürürken de aynı yolu takibederler.[110]

Bu gelenekleri incelediğimizde, çadırlardan kütük evlere geçişte bu âdetlerin devam ettirilmiş olduğunu görüyoruz, ancak bu bin yıllık geleneğin nasıl teşekkül ettiği hakkında söz konusu halklar da bu hususta herhangi bir açıklama getirememektedirler. Thomson nehri kıyısında yaşayan Kızılderililer, avladıkları avı çadırlarına kapıdan içeriye almamalarını "kapıyı kadınların kullanması" olarak açıklamalarına karşılık,[111] bu soruya Tunguz ve Laponların da aynı şekilde cevaplândırmış olmaları oldukça dikkât çekicidir. Keza, Lapon avcılar, avladıkları ayıyı eve taşırken kadınların geçtiği yollardan geçmemeleri, kadınların da ayının geçtiği yoldan geçmeleri istenmeyen bir şeydir, hâtta avlanan ayıyı taşıyan ren geyiklerini bile kadınların bir yıl boyunca kullanmalarının yasak oluşu da[112] bunlara ilâve edilecek âdetler arasındadır.

Kadınların maruz kaldıkları bu sınırlamaların av bittikten sonra daha da katı bir biçimde devam etmesi, bu yasakların avın başarısızlığa uğramasından ziyade, avlanan hayvanın kadın için tehlike yarattığı düşüncesinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Bu halkların çoğunun ölen kişinin cesedini kulübeden çıkartırken kapıyı kullanmayıp, çadır duvarı aralanarak dışarı çıkarttıkları

---

106 Kraseninnikov, I, 217

107 Sternberg, Die Religion der Giljaken, 268

108 Srenk, Ob inor., III, 82, 99; Zelenin, Tabu slov, I, 53

109 Isak Fellman, Handl. och uppsatser, I, 392; Holmberg, Lappal. uskonto, 43-44

110 Potkanov, Die Irtysch-ostjaken I, 128; Karjalainen, 518, 533

111 Frazer, The golden bough, II, 406

112 Fjellström, Kort berättelse om lapp. björna-fänge, 19; Holmberg, Lappal. usk., 46

mânidar olmakla birlikte, tabii olarak bunun ardında, kapıdan çıkartılan ölünün rahatlıkla çadıra geri dönüş yolu bulabileceği düşüncesi yatmaktadır. Bazı bölgelerde, ölen kişinin cenazesini dışarı taşıyanların ayak izlerinin bile silinmesi, bu geleneğin doğuşu hakkında bize bazı ipuçları vermekte, ölen kişi ve hayvanın ruhlarının izleri takip edebilecekleri inancı, bütün avcı toplumlarda görülen ve muhtemelen avcılıkla geçinen bu insanların tabii hayatın gözlemlerinden doğduğunu göstermektedir.[113]

Bu tehlikelere karşı alınan tedbirlerin evdeki erkek ve çocuklardan ziyade, kadınları ve özellikle de hamile kadınları kapsıyor olması, tehlikenin özellikle onlara yönelik olduğu inancının hâkim olmasının işaretlerine, Tunguz kadınlarında, avcılar avdan döndüklerinde bir tedbir olarak yüzlerini örtüp, ayı etini ya bir eldivenle veya tahta bir kaşıkla tutarak yemelerinde ve özellikle Lapon kadınlarının çeşitli korunma tedbirlerine başvurduklarında görmekteyiz.

Bu gelenekler derinlemesine incelendiğinde, ilk ortaya çıkışının kadınların kirli veya aşağı varlıklar olarak görülmesinden değil, sadece onları korumaya matuf olduğu anlaşılmaktadır.[*] Bu koruyucu kısıtlamaların küçük kızları veya yaşlı kadınlardan ziyade, doğum yapabilecek yaştaki kadınları kapsaması, kadınların cinsellikleri ve doğurma yetenekleriyle ilgili olduğu kesindir. Hamile kadınların ölmekte olan bir kişiden veya cesedinden uzak durmalarına sebep olan aynı korkular, onların öldürülen hayvanlar konusunda da tedbirli olmalarını gerektirmektedir. Sadece hamileler değil, diğer kadınlar da sadece cinsiyetleri sebebiyle, ruhların hedefi olabilirler. Finlilerin, avladıkları ayıyı eve getirdiklerinde terennüm ettikleri bir şarkının sözleri bu konuda bazı ipuçları vermektedir:

[*] Bu gelenek ve inançlar incelendiğinde, bu toplulukların günlük hayatlarının kazandırdığı tecrübe ve gözlemlerin çok sıkı bir ilişki içinde olduğu anlaşılır. Meselâ, kadının ayı postu üzerine oturması veya çıplak elle dokunması, muhtemelen derinin nemli ve canlı organik parazitlerle, bakterilerin, o zamanın şartlarında hijyenik zayıflık sebebiyle kadın vücuduna girerek ona vereceği zararla ilgili olması olarak da düşünmek mümkündür (ed).

> Varokatten vaimoraukat,
> Koruyun kendinizi zavallı kadınlar,
> Varokatten vatsojanne,
> Kadınlar, karnınızı koruyun,
> Kokekatte kohtujanne!
> Ana rahminizi sakının!

İlkel halkların inanışlarında, ruhların ana rahmindeki cenine girip tekrar dünyaya gelmeye çalıştıkları inancının olması, dolayısıyla hamile kadının korunması, gelecek kuşakların korunması demektir.

---

[113] Vrt. Holmberg, Uber die Jagdriten, 9-11

Meselâ, Yakutlarda görülen, "hamile bir kadının yeni yüzülmüş bir ayı postuna oturması halinde, çocuğunun kötü karakterli olacağı" inancı bu tasavvurla ilgili bir durum olup,[114] ruhların kadınlara rahim hastalıkları da getirebileceğine inanılır. Högström, Laponların noelde etrafta dolaşan ruhlara kurban verdiklerini ve "kadınların rahimlerini delmemeleri" dilediklerini aktarırken,[115] Jaschtschenko'da, Kola'daki Lapon kadınlarının, ruhların yaşadığı kutsal bir yere yaklaştıkları her seferinde belli bir rahatsızlık hissediklerinden, yabancı bir bölgeden geçerken aynı rahatsızlığa tutulduklarında, etrafta kutsal bir yer olduğuna hükmettiklerini anlatır.[116] Bu örnekler gözönüne alındığında, tedbir maksatlı bu kısıtlama ve kuralların, cinsiyetlerarası görev dağılımını daha anlaşılır hâle getirmekte ve öldürülmüş olan hayvanın bile, hâlen bir korku nesnesi olması, kadını eti yerken bile tedbirli olmaya zorlamaktadır. Hem Sibirya, hem de Laponyada yaygın olarak hamile bir kadının av hayvanının kanını veya kalp ve karaciğer gibi organlarını yemesi uygun bulunmadığı gibi, Soyeteler arasında genel olarak hamile bir kadının ayı eti yemesi yasaktır. Yakutlarda hamile kadın ve kocasının ren geyiğinin iç organlarıyla, hayvanın baş etiyle, butunu yememeleri gerekir. Tunguzlar, Vogullar, Juraklar, Laponlar gibi bazı halklar arasında daha da katı bir âdet vardır ki, buna göre bir av hayvanının, özellikle bir ayının başından veya bedeninin döşünden çıkan eti yemeleri yasak olduğundan,[117] bu yasak parçalar genelde diğerlerinden ayrı pişirilirler. Bu yasak ve kısıtlamalarının kökeninde, hayvan vücudunun bu bölgelerinde hayvanın ruhunun veya ruhanî kuvvetlerinin gizli olduğu inancı yatmaktadır.

Avcı ve Av

Avcı ile av arasında karşılıklı korkuya dayanan bir ilişki vardır. Hayvanlar tabii olarak avcıdan ürktükleri gibi, avcı da öldürdüğü hayvanların öç almasından korkmaktadır. Avı avlamadan önce uygulanan âdetler, hayvanların duyduğu korku ile av esnasında veya sonrasında yerine getirilenler ise avcının korkusuyla ilgilidir. Her iki gruptaki âdetler, aynı zamanda avcının avdaki şansını yitirme korkusunu da yansıtır.

---

114 Ionov, Medved, 57

115 Ks. Holmberg, Über die Jagdriten, 14-15

116 Jastsenko, Neskolko slov o Russkoj Laplandii (EO XII), 31

117 Ks. Holmberg, Uber die Jagdriten, 15-16, Zelenin, Tabu slov, I, 32-33

Sibiryadaki bütün avcı topluluklar[*] için, ava çıkmadan önce avcının arınması, avın en önemli şartlarından biri olup, bu arınma genellikle avcıların bir ateş yakıp, üzerinden atlamaları veya kendilerini, silâhlarını ve hâtta köpeklerini dumanla tütsüleme şeklinde cereyan eder. Meselâ, Yakutlar sonbaharda av mevsimi başladığında elbiselerini ve av gereçlerini yaktıkları ateşin yanına koyarlar. Bu arınma merasimine ihtiyaç duyulmasının sebebi genelde kadınlarla ilgili olup, orman ruhunun arınmamış silâhlarla ava çıkılmasından nefret ettiğine, dolayısıyla adet döneminde veya yeni doğum yapmış bir kadının silâhlara dokunmuş veya üzerinden geçmiş olmasının avın başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olacağı inancıyla, ava çıkmadan önce bu arınma merasimi mecburî kabûl edilir. Kirlenmiş av gereçleri, ateşle, mümkünse yıldırım düşmüş bir ağacın kıymıklarıyla yakılan bir ateşle arındırılır. Şorlar ve diğer halklarda av seferi hazırlıkları yapılırken, avcıların eşleriyle ilişkiye girmeleri de yasaktır.[118] Fin-Ugur avcıları da kadınların erkeklerin kirlenmesine sebep olduklarına inanır, Syrjänler, "avın temiz bir şey olduğunu ve temiz insanlar gerektirdiğini" söylerken, Ostyaklar, ayı avına çıkacakları zaman kendilerini dumanla arındırır ve bunu; "Ayının öfkesini çekebilecek bütün kirlerden, özellikle de bir kadının teması sonucu oluşacak kirlerden arınmak" olarak açıklarlar.[119] Finli avcı kabileler arasında bu arınma geleneği, çeşitli şekillerde görülebilir.

[*] Harva, gözlemlediği halkların inançlarının teşekkülünü açıklarken "avcı toplum" kavramını kullanır. Bu kavram, Avrupa merkezli tarih çizelgesinin öngördüğü "ilkel toplum" ve "ilk çağ"ın içini dolduran önemli argümanlardan biri olup, yazarın bu eseri kaleme aldığı tarih dikkâte alındığında Avrupa düşüncesinin 20.yy başlarında Sibirya/Altay halklarını hâlâ "ilk çağ" ve " ilkel avcı topluluklar" olarak görmeleri oldukça ilginç bir yaklaşım tarzıdır (ed).

Halk inançları arasına yerleşmiş olan bu "orman ruhunun kadının kirlettiği av malzemelerinden nefret etmesi" veya "ayının öfkesini çekmek" gibi gerekçeler, çok eski dönemlere dayanan bu geleneklere, daha sonraki dönemlerde getirilmiş olan suni açıklamalardır. Bu arınma ayini, insanlar ve av malzemeleri üzerine sinen insan kokusunu bastırmak ve av hayvanlarının hassas koku alma yetenekleriyle, insan kokusunu alarak kaçmalarını önlemek için alınan tedbirden kaynaklanmaktadır. Zaten bir çok topluluğun bu arınma törenlerinde ardıç, Sibirya çamı kabuğu veya kuvvetli kokuları olan otları kullanmaları da bunu ortaya koymaktadır. Bu konuda meselâ Finli avcılar, avlarının kokularını almalarına tedbir olarak kendi bedenlerini, tüfeklerini ve diğer av gereçlerini çam yapraklarıyla ovar veya sığır sidiği sürerken, Altay Tatarlarının bazı kabileleri av aletlerini

118 Zelenin, Tabu slov, I, 25-26, 29-31

119 Nalimov, Zur Frage nach den Beziehungen der Geschlechter bei den Syrjänen (SUSA XXV, 4), 5, 11; Karjalainen, 512

ve elbiselerini evlerinin içinde değil, dışarıdaki kilerlerde saklarlar ki, buralarda genellikle ağır bir yiyecek kokusu olur.[120]

Laponlar gibi Sibirya halklarının çoğu da ayı avına kışın çıkarlar ve ayıyı ininde öldürürler. İnin girişi kapatılıp, tavandan açılan bir delikten sokulan mızraklarla ayı öldürülür. Bazı bölgelerdeki avcılar, gelenek gereği ine geldiklerinde, önce girişinin önünde eğilerek ava saygılarını sunar, ona övgü dolu sözler söyleyip, onun huzurunu bozdukları için ayıdan özür dilerler. Priyanski Tunguzları, ayıya; "Baba, sana değer veriyoruz, bizden korkma"[121] diye seslenirken, Tuhansk Tunguzları da ayının kendilerini tanımaması için ayının inine yaklaşırken, yüzlerini kurumla boyayarak, öç almak isteyecek olan ayının aklını karıştırıp, öfkesini komşuları olan Yakutlara yöneltmek için; "Buraya, senin yanına gelen Tunguz değil, yolunu şaşırmış bir Yakut" diye seslenirler.[122]

Uyuyan ayıyı öldürmeden önce uyandırmak, avcılığın temel şartı olarak kabûl edilir ki, ayının da ormanda uyuyan bir insana saldırmayacağına ve bir ayıyı uyandırmadan öldüren bir avcının, başka bir ayı tarafından onu uyurken öldürmek suretiyle intikam alacağına inanılır.[123] Ayıyı sopalarla dürterek uyandırırken ona; "kalk ayağa, seninle dövüşmek için savaşçılar geldi" denilerek, meydan okunur. Laponlar, uykuda olan bir ayının öldürülmesini alçakça bir hareket olarak görürken, Ostyaklar inin içine ancak hayvan hareket etmeye başladığında ateş ederler ki, benzeri âdete Karelyalılar arasında da rastlanır. Vuokkinemi bölgesindeyse ayı; "sevgili ayı, kalk, misafirlerini ağırla" sözleriyle uyandırılır.[124]

Av esnasında hayvana eziyet etmeden, hızlı şekilde öldürmeye özellikle dikkât edilir ki,[*] hayvana eziyet edildiği takdirde avın uğurunun kaçacağına inanılır. Turuhansk Tunguzları, bir av tuzakta uzun süre acı çekerek beklediğinde, aynı yerde bir daha tuzak kurmanın uygun olmayacağına inanırlar. Bir hayvana eziyet edip, ona acı veren kişinin hastalanacağı ve her av hayvanının ruhunun olduğu ve bu ruhun ona acı çektirenlerden intikam alacağına dair inançlar Tunguzlar arasında

[*] Yazarın Avrupa merkezci bakış açısını yansıtan "ilkel avcı toplumlar" olarak adlandırdığı Sibirya halklarının inançlarında her hayvanın canı olduğu gibi, ruhu da vardır. Oysa, Ortaçağ kilisesinde tartışılan konulardan biri de, hayvanların ruhu olması bir yana, canlarının da olmadığına hükmedilmesidir. Meselâ, günümüz İtalya köylerinde hâlâ domuzlar kesilerek değil, karnına bıçak saplanarak hayvan acı içinde can çekişerek öldürülür. Göçebe/bozkır toplumlarıyla, yerleşik toplumların eşyayı ve evreni kavrayış açısından önemli bir ölçü olduğu kanaatindeyiz (ed).

120 Zelenin, Tabu slov, I, 25-26
121 Pekarskij ja Tsvetkov, 59
122 Titov, 95
123 Serosevskij, 659; Trostsanskij, 55; Zelenin, Tabu, slov, I., 15
124 Drake, Västerbottenslapparna, 331; Virittäjä 1914, 83; Sirelius, Suomen kansan-omaista kulttuuria, 1, 37 s.

oldukça yaygındır. Maack'ın naklettiği bir hikayeye göre, Kolma nehri yakınlarında bir takım kötü kâlpli insanlar, bir ren geyiğini yakalayıp diri diri derisini yüzüp, sonra bırakırlar, hayvan acı içerisinde oradan kaçıp gittikten sonra, bir daha o bölgeye ren geyikleri gelmemiştir. Hikâyenin devamında anlatıldığına göre bir defasında bir ren geyiği sürüsü nehri geçip gelmek üzereyken, bu diri diri derisi yüzülen geyik ortaya çıkıp, koşarak sürünün yanından geçmiş, bütün sürü tekrar geri dönüp gitmiştir.[125] Lapon avcıları, ayıyı ilk hamlede öldüremeyip, ayı yaralı hâlde inine çekilirse, onu öldürecek yeni bir fırsat için inin girişinde beklerken; "Maksadımız, seni yaralayıp acı çektirmek değildi. Seni hiç acı vermeden hemen öldürebilmeyi isterdik, ama buna sen izin vermiyorsun. Acılarının sebebi biz değiliz"[126] sözleriyle, ayıdan özür beyan ederler. Bu konuşmaların sebebi hiç şüphesiz, ayının öcünden ve lânetlenip bir daha av uğurunun kaçmasından duyulan endişe olup, bu sebeple olmalı ki, Altay Tatarlarında avın, gözüne veya kulağına ateş etmek yasaktır.[127] Ayı öldürüldükten sonra ininden dışarı çıkartılıp, bu arada ondan defalarca af dilenerek, avcılar kendilerini bunun için kendilerini mazur göstermeye çalışırlar. Bogoraz, Lamutların ayıyı dışarı çıkartırken onun ruhunu yatıştırmaya yönelik ilâhiler söylediklerini ve bir tür "barış ayini" düzenlediklerini anlatır.[128] Yenisey vadisindeki Tunguzlarsa, ayıyı öldürdükten sonra bir süreliğine inden dışarı çıkıp, sonra sanki tesadüfen oradan geçerken ayının ölüsünü görmüş gibi davranarak, bir taraftan da hiç tanımadıkları insanların ayıyı öldürmüş olduğundan yakınarak, hâtta bazı bölgelerde; "seni biz öldürmedik, bunu bir Yakut yaptı" diyerek ayıya bilgi verirler. Yakutlar da genelde ayıyı öldürdüklerinde suçu komşuları olan Jukagirlere atarlar. Duyulan korku sebebiyle suçun başkalarına yüklenmesine, Ostyaklar, ayıyı öldürdükten sonra; "seni Rusların yaptığı bir ok öldürdü, seni öldüren, Rusların yaptığı bir mızraktır" şeklinde konuşmayla, yine ayının öç almasından korkan Yakutlarda, ayının kendini öldüren kurşunu kimin attığını bilmemesi için hep beraber aynı anda ateş etmeleri[129] şeklinde başka bölgelerde de rastlanır.

---

125 Maak, Vilj. okrug, III, 109-110

126 Drake, Västerbottenslapparna, 332

127 Zelenin, Tabu slov, I, 42

128 Bogoraz, Lamuty, 65

129 Titov, 95; Zelenin, Tabu slov, I, 41, 43; Karjalainen, 390, 521; vrt. Witsen, II, 635

Diğer taraftan barışma ritüelleri sadece ayılar için yapılmaz, meselâ Yakutlar kurdukları tuzağa bir vaşak düştüğünde ağlamaklı bir sesle, kendi aralarında; "Yazık, karanlık ormanların bu değerli hayvanı buradan geçerken hayatını kaybetti" diyerek hayıflanırlar.[130]

Avlanan bir hayvanın derisi yüzülürken, çoğunlukla ilk olarak ağzın etrafında dudaklar, burun ve burun delikleri ile beraber yüzülür. Soyote âdetlerine göre avcı, avın burun deliklerini yüzüp çadırında saklar, bu sebeple eskiden kürk tacirlerinin Soyotelerden burun delikleri olan bir ayı kafa postu alma imkânı olmazdı. Priayanski Tunguzları da avladıkları tilkinin çene derisini yüzerek, üç gün sakladıkları sonra bir ağaca astıkları anlatılır. Yakutlar, avladıkları orman tilkileri veya Kutup tilkilerinin çene derilerini ayırırken, bazı Altay Tatar kabileleri avlanan tilki ve samurun çenelerinin derilerini ayırıp, içinde o hayvanların ruhlarının saklı olduğuna inanılan bu deriler, bir kutu içerisinde saklarlardı. Soyoteler, avladıkları samurların dudakları ve bıyıklarını göğüslerinde taşıyarak, bunların avda kendilerine uğur getireceğine, Çukçeler yaban hayvanların çenelerinin evlerini koruduğu inancıyla bunları evde saklarken, Gilyaklar da fok balığının burnunu kesip saklarlar.[131]

Benzeri âdetlere, Fin-Ugur halkları arasında rastlanır ki, Gondatti, Vogulların yanında bir tilki, samurun yahut bir kakımın çenesinin bulunduran kişinin işlerinin rast gideceğine inandıklarını aktarır.[132] Vogullar da ayıyı öldürdükten sonra çenesinin ve etrafının derisini yüzerler. 18.yy'da aynı gelenek Laponlar arasında da devam etmekteydi. Fjellström, Laponların ayının ağız çevresindeki ince ve tüysüz derinin nasıl ön taraftan başlayarak yüzdüklerini ve yüzen kişinin bunu kendi yüzüne takışını anlatır.[133] Finlandiyada hayvan öldürüldükten sonra ilk olarak -ve acilen- hayvanın ağız çevresi (turparengas) veya dudakları (huulipanta) yüzülür. Ayının ağız çevresinin Samoyedler için ne denli önem taşıdığını, Kai Donner'in Ket nehri yakınlarından alıp, Helsinkideki Fin Milli Müzesine getirdiği şaman kıyafetinden de anlaşılmaktadır. Bu kıyafeti tamamlayan alın bandı, ayının ağız çevresi derisinden meydana gelmiş ve ayının burun delikleri bariz bir şekilde görülmektedir. Şaman, bu

130 Zelenin, Tabu slov, I, 42
131 Ks. Holmberg, Über die Jagdriten, 23-24; Zelenin, Tabu slov, I, 56-58
132 Gondatti, Sledy jazyts. verovanii u manzov, 71
133 Fjellström, Kort berättelse, 2.

alın bandını muhtemelen ayinlerde ayıyı canlandırmak veya kendisine ayıya has özellikleri kazandırmak maksadıyla kullanmaktadır. Finlandiyanın bazı bölgelerinde de tavşanın ağız çevresi derisi (kirsio) yüzülüp, tavşanın öldürüldüğü yerde bırakılır. İdil bölgesinde bu eski av geleneklerine artık pek riayet edilmemekle birlikte, Çeremislerde görüldüğü üzre nadir de olsa Çeremisler, kurban ettikleri atın derisini yüzmeden önce, ağız çevresinin derisini burun delikleriyle beraber yüzüp ayırmaktadırlar.[134]

Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bu geleneğin çok eski dönemlere dayandığı ve temelinde bir korunma güdüsü olduğu aşikardır. Ayı avına ilişkin bir Fin şarkısında geçen; "Ayının burnunu keserim, böylece artık koku alamaz" sözleri, bu geleneğin arkasındaki düşünce biçimini çok açık bir şekilde özetlemektedir. Bu konuda Gilyakların kendisini kimin öldürdüğünü bilememesi için yakaladıkları fokun burnunu ve gözlerini kesip, denize attıkları, Sakaların "artık insanları görememesi için" öldürdükleri ayının gözlerini çıkarttıkları, Kareller ayının gözlerini yutarak, böylece ayıların onlara saldırmayacağına, Şorların ise, ayının gözlerini yeme âdetinin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir.[135]

Kondoma bölgesi Şorları, öldürdükleri ayının ilk olarak dişlerini sökerler, bu âdet bazı Altay halklarında da görülür ki,[136] Yakutlar derinin değerini düşürme pahasına avladıkları tilkinin pençelerini veya ayaklarını kesip, çıkartırlar.[137] Her ne kadar bu kesilen uzuvlar büyülerde kullanılsa da, kesilmelerinin asıl sebebi, ileride başlarına gelebilecek tehlikeleri engellemektir. Syrjänlerin ayı avı hakkında aktardığı şu tanıklık, konuyu bariz bir şekilde anlatmaktadır: "Bir ayı öldürüldüğünde, ilk iş olarak çenesindeki dişleri kırılıp, pençeleri sökülür. İnanışlarına göre, ayı ancak bunlar yapıldığında gerçek anlamda ölmüş sayılır ve avcılar ancak bundan sonra rahatça oturup sigaralarını tüttürebilirler"[138]

Anlaşılacağı üzere, avlanan bir vahşi hayvanın sadece ağız çevresi değil, gözleri, dişleri, pençeleri de en kısa sürede çıkartılması gerekir. Bu işlerin bu kadar aciliyet kesbetmesi, yukarıda belirtmiş ol-

134 Ks. Holmberg, Uber die J agbriten, 23-24
135 Srenk, Ob inor., III, 233; Dyrenkova, Bear worship, 419
136 Dyrenkova, Bear worship, 415-416; Potapov, 18-19
137 Zelenin, Tabu slov, I, 56
138 Manninen, Suomensukuiset kansat, 292

duğumuz korku unsurunu doğrulamaktadır. Tehlikenin ancak bu uzuvlar kesilip, bedenden uzaklaştırıldığında geçmiş olacağı inancı, çok eski bir avcılık geleneğinde kendini göstermekte olup, bu geleneğe göre ayının öldürüldüğü yere tesadüfen gelen başka bir avcı, öldürülen ayının pençeleri ve dişleri sökülmemişse, ayının eti üzerinde ayıyı avlayanlar kadar hak sahibi olarak kabûl edilir.[139] Rusya'nın Karalien bölgesinde de benzer bir avcı geleneğine göre ayının ağız çevresindeki deri tam olarak yüzülüp çıkartılmadan oraya gelen bir yabancının, av üzerinde hakkı olduğuna dairdir.[140] Deri tam olarak yüzüldükten sonra gelenlere pay verilmemesinin sebebiyse, artık lânetlenme tehlikesinin ortadan kalkmış olduğu inancı olsa gerektir.

Sibiryadaki avcı halklar, avladıkları ayının derisini avladıkları yerde yüzerler ve aynı yerde bir ateş yakarken, Turuhansk bölgesi Tunguzları, yaktıkları ateşin üzerinden atlayarak arınma merasimlerini yerine getirirler. Karagasseler öldürdükleri ayıyı ininden çıkartır çıkartmaz ardıç dalları ve hayvan yağıyla bir ateş yakıp tütsülerlerken, bir yandan da "kik, kik, kik" diye sesler çıkartarak, hayvanın kürkünü tüylerin ters yönde sıvazlarlar. Ostyaklar, avlandıkları yerde ateş yakıp, yanlarında bulunan tütsülenmiş yemekleri yer, Laponlar avladıkları ayının bedenini yaktıkları ateşle arındırırlar. Finli avcıların da benzeri şekilde ayıyı öldürdüklerinde ateş yaktıkları anlatılır.[141]

Ayının öldürüldüğü yerde ateş yakılması, eti ister orada pişirilsin, ister sadece biraz dumana tutularak tütsülensin, ateş ve duman yoluyla ayının ruhunun uzaklaştırılması maksadına matuf olduğunu gösterir. Yaban hayvanlarının çobanların yaktıkları ateşten ürkmeleri gibi, bu hayvanların ruhlarının da yakılan ateşten ürküp kaçacağı inancı oldukça yaygındır. Ateşin kötü ruhları uzak tutma özelliğini daha önce cenaze defin merasimlerinde de görmüştük. Bu sebeple olmalı ki, Şorlar, ayının kafasını kestikten sonra, kafayı bir yaban üvezinden yapılma bir sopanın ucuna takar, ateşte biraz tütsüledikten sonra yüzü Doğuya bakacak şekilde sopayı yere diker, akabinde ava katılan avcıların tamamı ayının kafasına ateş edip, ayının kafası sopanın ucunda asılı iken ayı ile;

---

139 Sama, 292

140 Sirelius, Uber das Jagdrecht bei einigen finnisch-ugrischen Völkern (SUST XXX), 26-27

141 Ks. Holmberg, Uber die Jagdriten, 22

Bir ağaca tırmandın, ayağın boşa bastı ve öldün
Yemişlerden yedin, kayadan yuvarlandın ve öldün
Yaban üvezi meyveleri yedin, kaydın ve öldün
Yaban mersinlerinden yedin, bataklığa battın ve öldün.[142]

dedikten sonra, ayının kafasını kürküne sararak eve götürürler veya bazı yerlerde avlandığı yerde sopaya takılı olarak bırakırlar.

Altaylı avcıların, ayının öç almasından korkarak yaptıkları ve kendilerini bu ölümde suçsuz göstermek ve bütün bu olanların sorumlusunun aslında ayının şanssızlığı olduğunu anlatmak maksadı taşıyan bu konuşma, bize Finli avcıların ayı avında söyledikleri şarkıyı hatırlatmaktadır.

En mine sinua pannut
Ben seni öldürmedim
Eike toinen kumppalini
Yol arkadaşlarımdan biri de öldürmedi
İtse hairahit haolta
sen kendin ormanda tökezledin
İtse vierit vempelelte
ağacın dalından sen kaydın
Puhki kultaisen kupusi
ve o altın bedenin patladı
Hakli marjaisen mahasi
ve yaban mersini dolu miden patladı

Bazı bölgelerde de, ayının derisi yüzüldükten sonra çıplak kadavrası dallarla kırbaçlanır ki,[143] Laponlarda öldürülen ayıyı dal parçalarıyla kırbaçlama geleneği, lisanlarında "ayıyı dalla döv" deyimi bu geleneğin yaygınlığını ortaya koymakla[144] birlikte, bu geleneğin arka plânında "ruhu bedenden çıkmaya zorlamak" düşüncesinin olup olmadığı konusunda ne yazık ki bilgi sahibi değiliz.

Altay Tatarlarının, ayının ruhunun onları takip edememesi amacıyla ayı ininden çıktıktan sonra değişik yerlerde havaya ateş etmeleri, kar ayakkabılarının izlerini örtmek için ayakkabılarının altına dikine dal parçaları yerleştirmeleri veya kar üzerinde daireler çizerek yürümeleri, ayının ruhunun şaşırıp bu dairelerden çıkamayacağı

142 Potapov, 18-19
143 Sama, 18.
144 Holmberg, Lappal usk., 45

inancını yansıtır. Şoreler de, ayının kendilerini takip edebileceği izleri ortadan kaldırırken, "yolumuzdan gelme" diye seslenmeleri, öldürülen ayının ruhunun üç gün boyunca etrafta dolaştığı, insanları korkutup onlara eziyet edeceği ve eğer bir avcı kulübesine yaklaşacak olursa, kulübedeki ateşin sönüp, köpeklerin havlayıp ulumaya başlamaları inancıyla ilgilidir.[145] Sibiryalı avcılar, başarılı bir ayı avı sonrası eve dönerken, köyden tanıdıklarına rastlayacak olurlarsa, avdaki başarılarını onlara değişik sesler çıkartarak veya şarkılar söyleyerek anlatırlar. Ayının postu eve taşınmadan önce süslenir ve hâtta bazen avın cinsiyetine göre erkek veya kadın elbiseleri giydirilip, bir de başlık takılır. Yenisey Tunguzları ayıya cinsiyetine göre; "büyük baba" veya "büyük anne" diye hitap ederler ki, Ostyaklarda da rastlanan bu âdet üzre, ayıya uzun zamandır görmedikleri bir akrabaları gibi davranarak, ruhunu yatıştırmaya çalışırlar. Bu ritüeller sadece ayılar için değil, diğer av hayvanları için de geçerli olup, Ionov; Yakutların tuzağa düşen bir tilkiyi öldürdükten sonra köye döndüklerinde hemen eve girmeyip, dışarıda bir müddet bekledikten sonra kapıyı çaldıklarını ve "Ormanın efendisinin hediyesi var" dediklerini aktarır. Bu söz üzerine evdekiler neden bahsedildiğini anlayıp, "Ormanın efendisine" sunmak üzere hemen ocak ateşine tereyağı ve yiyecek koyarlar ve evin avlusuna bir şapka bırakırlar. Avcılar bu şapkayı tilkinin başına geçirip, tilkiyi elbiselerinin etekleri ile örterek evin içine taşırlar. Bu esnada tilkinin yüzünün asla ocak ateşine dönük olmamasına dikkât edilir. Tilkinin derisi, evin arka tarafında ocağın gerisinde bir yerde yüzülür ve postu, sanki evin şeref misafiriymişçesine evin baş köşesinde bir yere yerleştirilerek, gün boyu orada kalır, sonra kilere kaldırılır.[146] Yakutlar hakkındaki bir başka anlatıma göre ise, Yakutlar avladıkları bir vaşağı evin penceresinden içeri sokmadan önce, hayvanın boynuna gümüş bir kolye takıp ona kadın kürkleri giydirirler.[147] Buryatlar avladıkları bir samuru, özel olarak açtıkları bir delikten kulübeye sokarken; "bir dostumuz misafir geldi" derken,[148] Tunguzlar, samur veya mavi tilki gibi değerli kürklere sahip hayvanları şereflendirmek için avların kafalarına bir başlık geçirip veya bir beze sarıp, onları öpüp, okşayarak, sevgi gösterisinde bulunurlar. Yakutlar,

---

[145] Potapov, 20; Dyrenkova, Bear worship, 416-417
[146] Ionov, Duh-hozjain, 19
[147] Zelenin, Tabu slov, I, 53
[148] Sarna, 52

"Ormanın efendisinin" neşeli ve gürültücü bir varlık olduğu inancıyla, kurdukları tuzağa yakalanan bir kakımın ağzına tereyağı veya kaymak sürerken yüksek sesle güler, tuzağa bir ren geyiğinin yakalandığını gördüklerindeyse, çocuklar gibi zıplayıp, bağırıp çağırarak, kahkahalar atarlar.[149]

Turuhansk Tunguzları arasında dikkât çekici bir başka âdetse, avladıkları ayının etini pişirmeden önce onun daha önce bir insan yeyip yemediğini öğrenmektir. İnaçları gereği daha önce insan yemiş olan bir ayının eti yenmez. Ayının insan eti yiyip yemediğini öğrenmek için ayının ön ayağı havaya atılır ve yere nasıl düştüğüne bakılır. Eğer ayının ön ayağı yere ters şekilde düşerse, ayının daha önce bir insanı yediğine hükmedilir. Şorlar da ayının etini pişirmeden önce kalbine bakarak, kalbinde insan tüyü veya benzeri bir şeyler bulurlarsa, ayının daha önce insan yemiş olduğuna hükmederek, bu durumda ayının eti ve postunu ateşe atarken, Ostyaklar aynı şekilde ayının insan yemiş olup olmadığını öğrenmek için midesine bakıp, midesinde saç yumağı veya benzeri bir şeye rastlarlarsa, insan yediğine kanaat getirip, ayıyı ve postunu yakarak imha ederler.[150] İnsan yemiş olduğuna inanılan bir ayının bedeninin postuyla beraber imha edilmesi, muhtemelen ayının öldürmüş olduğu insanların ruhlarının hâlen ayının bedeninde bir yerlerde olmasından duyulan korkudur.[151] Bu sebeple o ayının eti yenmediği gibi, aynı zamanda ayıdan bir nevi intikam alınması olarak da değerlendirilebilir.

Daha önce insan yemediğine kanaat getirilen ve dolayısıyla "saygın" bir ayı ise, bir ziyafet düzenlenerek şereflendirilir. Bu yemekte ayının ruhunu sakinleştirip, neşelendirmek maksadıyla yerine getirilen bir çok ritüel aslında ayının ruhundan duyulan korkuya dayanır. Aslında burada hedeflenen şeylerden biri de, öldürülen ayıya güzel kıyafetler giydirip, tatlı sözler söyleyip, hâtta ona ikramlarda bulunarak, diğer av hayvanlarının da gönlünü almaktır. Bunun için Yakutlar, avladıkları kakım, samur veya tilki gibi hayvanların ağızlarına tereyağı sürerken, aslında onların gönlünü hoş tutmak ve bundan sonra kurdukları tuzaklara düşmelerini sağlamaktır.[152] Keza, Kamçaladlar da avladıklara foklara izzet ikramda bulunurken, maksatları di-

---

[149] Ionov, Duh-hozjain, 5

[150] Tretjakov, 273; Dyrenkova, Bear worship, ld6; Karjalainen, 393

[151] Srenk, Obinor., III, 64

[152] Kulakovskij, 92-93

(resim 52)
Ayı bayramında/şöleninde yüzlerinde kayın ağacı kabuğundan yapılma maskelerle dans eden Vogullar.
Kaynak, Ahlqvist

ğer foklara aslında insanlara misafir olarak gelmiş oldukları mesajını vermektir.[153] Kola bölgesindeki Laponlarsa, avladıkları Kutup ayısının ağzına bir balık yerleştirip, ona hitaben; "Sana iyi ev sahipliği yapmadığımızı söyleyemezsin, diğerleri de gelsinler, onların da karnını doyururuz" şeklinde konuşurlar.[154]

Sagalar, avlamış oldukları ayı için bir nevi defin töreni düzenlerler. Ayının ölüsü için düzenlenen bu törende bütün gece boyunca yenilip, içilir, şarkı söylenir ve avladıkları hayvanın ruhunun bu mecliste yeralıp her şeyi görüp duyduğuna inanırlar. Şölen esnasında, ayının cinsiyetine göre, "yaşlı büyükbabam öldü" veya yaşlı büyükannem öldü" diye feryat edip yakınılır.[155] Diğer Sibirya halklarında ayı için benzeri cenaze şöleninden olmak üzere; Tunguzlarda bu törene katılan kimse, şölen bitmeden oradan ayrılıp, uyuyamaz. Ayının ölüsü için düzenlenen bu tören, bir başka yönüyle ölen insanlar için yapılan gömülme ve anma merasimlerine benzer. Bu tören esnasında evden dışarı hiçbir şey-hâtta su bile- çıkartılmaz. Misafirleri ağırlamak için ayı eti sunulur ve bu etin ikramı daha sonraki günlere bırakılamaz. Lamutlar ve Laponlar bu şölene bütün komşularını davet ederler.[156] (resim 52)

---

153 Krnseninnikov, I, 266 s.
154 Harusin, Russkie lopari, 204
155 Dyrenkova, Bear worship, 421
156 Bogoraz, Lamuty, 65

Maack, Amur vadisi halklarının geleneklerini aktarırken, "ayı şölenleri"nde gerçekleştirilen bazı mizahî de sayılabilecek birtakım ritüellerden de bahseder ki,[157] bunlardan en ilginç olanı, ayıyı şaşırtıp kafasını karıştırmaya yönelik olanıdır. Potanin, Yakutların "ayı şöleni" esnasında çıkarttıkları seslerle, ayının aklını karıştırmaya çalıştıklarını anlatır. Bu şölende erkekler "gark! gark!", kadınlar da "tag! tag!" sesleri çıkarıp, karga seslerini taklit ederek, güya ayının toplanıp kendisini yiyenlerin insanlar değil de, kargalar olduğunu[*] inanacağına inanmalarıdır.[158] Bazı Yakut kabilelerinde de, avlanan ayının kalbi daha bedeni soğumadan çıkartılıp, avcılar tarafından parçalanıp yenirken, avcılar bu sırada "garkh! garkh" diye, karga seslerini taklit ederler. Dyrenkova, bu geleneği aktarırken; ava katılan herkesin ayının kanından içtiğini, avın karaciğer, kalp ve yağından birer parçayı çiğ olarak yediklerini ve gözlerini gökyüzüne çevirerek üç defa "ukh" diye bağırdıklarını anlatmaktadır.[159]

[*] Halk arasında "bu senin anlattığına kargalar bile güler" deyimini akla getirmektedir ki, bu deyimin eski bozkır toplumunun av geleneği ile ilgisi olabilir mi bilmiyoruz. Ancak, ister istemez Yakut avcıların ayının etini yerken, yiyenlerin kendileri olmayıp, kargalar olduğunu! söylemeleri ve buna inanmaları modern dünya gerçekliği karşısında gerçektende insanı güldürecek, ama gerçeğin bir başka boyutuna işaret etmektedir (ed).

Angara nehrinin yukarı havzasında yaşayan Tunguzların da "ayı şöleni" esnasında uyguladıkları benzer bir âdetle; avcılar avdan köye geri dönerken ormanda "kuk!, kuk!" diye bağırmaya başlarlar ve bu sesleri duyan köydeki herkes çadırlarından çıkıp ellerini kollarını sallayarak "kuk!, kuk!" diye onlara eşlik ederek karşılarlar. Köye geldiklerinde ayının etlerini parçalamaya başlayan erkekler önce "uhuu" sonra da "kuk" diye sesler çıkartırlar. Çeşitli bölgelerdeki Tunguzların "ayı şölenleri"ne şahit olan Dobromyslov, şölene katılanların kuşların kanat çırpması gibi, kollarını sallayıp, havaya sıçradıklarını ve karga sesi çıkarttıklarını aktarır. Bu törenlerde bazen yüzlerini is ve kurum ile siyaha boyarlar. Tunguzlar, avın kemiklerini ormana götürürken; "Seni öldüren biz değiliz, bunu Ruslar yaptı, seni yiyenler biz değiliz, bunu kargalar yaptı. Biz sadece senin kemiklerini bulduk ve gömüyoruz" sözleri, bu geleneğin arkasında yatan sebebi açıkça ortaya koyar.[160] Bu sözler, Ostyaklar ve Samoyedlerde görülen bir geleneği hatırlatmaktadır ki, o da bu toplulukların ayının aklını karıştırmak için, ayının kafasını ve postunu çadırın arkasına bırakıp, gözlerini ağaç kabuğuyla kapatarak, onu oraya kargaların getirmiş olduğunu söylemeleridir.[161]

157 Maack, Putesestvie, 50
158 Potanin, Erke, 6 m.
159 Dyrenkova, Bear worship, 417-418
160 Titov, 96; Dobromyslov, 82
161 Karjalainen, 391

(resim 53-54)
"Turna kuşu" ve "baykuş". Vogulların ayı şöleninden. Kaynak, Kannisto

[*] (Yazar burada oyun, piyes anlamında bir kelime kullanmış olmasına rağmen, biz burada konunun ruhuna uygunluk açısından temsil kelimesini kullanmayı tercih ettik. (ç.n.)

Konuyla ilgili bu tür temsiller (canlandırmalar)[*] ve muhtemelen bundan daha eskiye dayanan danslar, Ostyaklar ve özellikle de Vogulların "ayı şölenleri"nin vazgeçilmez parçaları olmalıdır. Karjalainen, Ostyakların danslarından bahsederken, dans figürlerinin "başta eller olmak üzere, belli uzuvların bilinçli bir şekilde döndürülmesi veya ileri geri hareket ettirilmesinden oluşturulan figürlerin ne anlama geldiği günümüz kabile üyeleri tarafından her ne kadar anlamlarını bilinmiyorsa da, aslında ilk ortaya çıktıkları dönemlerde birtakım savunma ve saldırı hareketlerini temsil ettiklerini"[162] söylemektedir. Patkanov, Ostyak kadınlarının "ayı şöleni" esnasında kollarını çırparak ortalıkta dolandıklarını aktarmasından,[163] bu temsillerden maksadın, hiç şüphesiz yırtıcı kuşların taklit edilmesidir ki, kimi zamanlar ayı şölenlerinde Vogulların yırtıcı kuşları çağrıştıran kıyafetlere büründükleri, Tunguzların yaptıkları karga taklitleri aynı anlamı taşımaktadır.[164] İlkel avcı kültürünün bir parçası olan bu gelenekler aslında günümüz sahne sanatlarının geçmişine de ışık tutmaktadır.[*] (resim 53-54)

[*] Harva'nın da vurguladığı üzere, bu taklidî figürler, daha sonraları ortaya çıkacak olan gelişmiş sahne ve gösteri sanatları, (Msl, Kırgızlarda "Kartal" oyunu, Selçuklular dönemi tabii hayatın canlandırılmasına yönelik farslar, daha sonraları Anadolu Türkleri arasında kapalı oda veya meydan oyunları şeklinde devam eden seyirlik oyunlar v.b.) tragedyanın ilk çıkış hâlini hatırlatmaktadır ki, bu durum aynı zamanda mitoloji gibi insanlığın ortak ürünlerini yansıtan antropolojik ve folklorik unsurları salt bir millete mâleden Avrupa merkezli tarih ve medeniyet anlayışının da anlamsızlığını ortaya koymaktadır.(ed.)

Tumen nehri boylarında yaşayan Oroçeler, Sahalin'de yaşayan Orokeler, Aino ve Ostyaklar, ayı yavrularını yakalar ve iki üç yaşına kadar beslerler. Ayı büyüyüp yenecek hâle geldiğinde-bu genellikle kış yaklaşırken olur- önce süslenir ve köyde dolaştırılarak bir nevi sahne işlevi gören bütün ahâlinin toplandığı bir meydana getirilip burada ok atılarak öldürülür. Orokeler ayıyı oklayarak öldürecek

162 Sama, 530
163 Patkanov, Die Irtysch-Ostjaken, I, 129
164 Ks. Holmberg. Über die Jagdrriten, 31-32

olan kişiyi başka bir kabileden seçerler. Ayı öldürüldükten sonra yapılan şölen ise, ormanda öldürülen bir ayı için yapılan törenden pek farklı değildir.[165]

Bu bölgede yapılan ayı törenlerinde; Oroçeler, Olçeler ve Gilyaklar köpek, Orokeler ise ren geyiği yarışmaları düzenlerler. Uzak yerlerden bile gelenlerin olduğu bu yarışmalar "ayı şölenleri"nin en cazip bölümünü oluşturur.[166] Daha önce bahsi geçmiş olduğu gibi, Türk kökenli bazı kabilelerin ölüleri için düzenledikleri anma törenlerinde de bu tip yarışlar yapıldığı görülür. Bütün bu toplulukların düzenledikleri "ayı şölenleri"nin son aşaması, hayvanın kemiklerinin "itinalı" bir şekilde defnedilmesidir. Bu definden dönen avcılar için, aynı bir cenaze töreninden dönüşte olduğu gibi bir arınma ayini düzenlenir ki, zaten her ikisinden sonra arınma yapılmasının ardında yatan düşünce de aynıdır. Arınma ayinlerinin en yaygın iki çeşidi ateş üzerinden atlamak ve ardıç veya Sibirya çamı gibi ağaçlarla yakılan ateşin dumanı üzerinde bir müddet oturarak tütsülenmektedir. Ayının kemikleri ormanda defnedilip, eve dönülürken, avcılar ayının kemiklerinin bırakıldığı yere doğru ateş ederler. Bu tür âdetlerden olmak üzere Karaller, bir ağaca astıkları ayı kafatasına ateş ederek, kendilerini emniyet altına almaya çalışırken,[167] Tunguz avcıları, yaşça en büyükten başlayarak sırayla ayının karnına ok atarlar ki,[168] benzeri gelenek Finlilerde de görülür. Meselâ, Kareller öldürdükleri ayının göğsünü yarıp, ayının kanı ile yakınlardaki bir çam ağacına bir çarpı işareti çizip, ona ateş ederken, bazı yerlerde ayının dalağı hedef tahtası olarak kullanılır. Laponlar ise ayının karaciğerini bir çam ağacına asıp ateş ederler ve içlerinden bundan sonra ilk ayıyı avlayacak olanın ciğere ilk isabet ettiren olduğuna inanırlar. Öldürdükleri avı tekrar tekrar vurma geleneğinin kökeninde de muhtemelen kendini koruma güdüsü yatmaktadır.

Av Hayvanlarının Kemiklerinin Muhafazası

Avlanan hayvanların kemiklerinin muhafazası konusu av âdetleri arasında önemli bir yer tutar ve bu âdetlere riayet edilmemesi hâlinde, artık avda şanslarının yaver gitmeyeceğine inanılır. Özellikle ayı

165 Leontovits, Priroda, 56; Vasiljev, Osn. Tsrety, 18-19
166 Vasiljev, Osn. Tsrety, 18
167 Potapov, 19
168 Ks. Holmberg, Über die Jagdrriten, 33

(resim 55)
Yakutların hayvan kemikleri için hazırladıkları kerevet.
Kaynak, Troschtschanskij

şölenlerinde bu âdetler çok büyük bir titizlikle yerine getirilir ve öldürülen ayıya karşı son bir saygı görevi addedilir. Gösterilen bu titizlik ve saygı, etin parçalanması aşamasında başlayarak, kemiklerin sadece eklem yerlerinden ayrılmasıyla, en ufak kemiğe bile zarar vermekten kaçınılarak devam eder. Aynı ihtimam yenirken de gösterilir ve kemiklerin hiçbir parçasının zarar görmemesine dikkât edilir, bu sebeple yerken, bıçak veya benzeri keskin cisimler kullanılmadığı gibi, yemekten sonra bütün kemikler ihtimamla toplanır.

Bogoraz, Lamutların ayı kemiklerini titizlikle toplayıp, canlı bir ayının bedenindeki gibi sırayla dizip birbirlerine bağlayıp, sonra da bir insan cesedine yaptıkları gibi, ormanda direkler üzerine kurdukları bir kerevet üzerine koyduklarını aktarır.[169] Orokeler de ayının bütün iskeletini özel olarak hazırladıkları bir kerevetin üzerine koyup, göğüs omurlarını da bir söğüt dalına dizerler.[170] Goldeler kemikleri yüksek bir ağaca asmak suretiyle defneder,[171] bazı Tunguz kabileleri ayı kemiklerini bu şekilde defneder ve bu esnada tek bir kemiğin bile kaybolmamasına azami dikkât gösterirler.[172] Yakutlar da kemiklerin kaybolmaması veya kırılmaması için çok büyük ihtimam göstererek, bunların hepsini genelde kayın kabuğundan bir kılıfa sarıp, bir ağacın veya dört direk üzerine kurulmuş bir kerevetin (aranga) üzerinde defnederler.[173]

Ayı kemiklerinin böylesi bir ihtimamla saklanması, genel olarak bütün avcı kültürlerinde rastlanan çok eski bir âdet olup, Laponlar hakkındaki eski kaynaklarda, ayı etini parçalarken sadece kemiklere zarar vermemeye değil, aynı zamanda atardamar ve kas kirişlerini de zedelememeye özen gösterdikleri anlatılır. Bu sebeple hayvanın

169 Bogoraz, Lamuty, 65
170 Vasiljev, Osn. Tserty, 19
171 Lopatin, 205; Srenk, Ob inor. III, 97
172 Pekarskij ja Tsvetkov, 60, 113
173 Ionov, Medved, 53; Kulakovskij, 96

kafasını bedeninden ayırırken, soluk borusu ve ona bağlı diğer organları kafada asılı bırakılıp, hepsini birlikte pişirirler. Ayıdan geriye kalanlar, kayın dallarından bir sedye üzerinde defnedilirken, her kemiğin doğru yerde olmasına özen gösterilir, cinsel organları, daha önce yüzülmüş olan ağız çevresi derisi ve kuyruğu yerli yerine konarak defnedilirken, bazen Orokelerin yaptıkları gibi, ayının omurlarını sıralarını bozmadan bir ağaç dalına asarlar. Köpeklerin ve orman hayvanlarının huzurunu bozmamaları için ayının mezarı çam yaprakları, çalı, çırpı v.s. ile örtülür.[174]

Turuhansk bölgesindeki yerli gelenekleri üzerine incelemelerde bulunan Tretjakov, Kuzey Sibirya'da ayının kemiklerini asmak veya bir kerevet üzerinde defnetmek gibi âdetlerden bahsetmez.[175] Ancak buna karşı, Tunguzlar ve Goldeler de ayı eti veya yağının yere düşürülmesi yasaktır.[176] Laponlarda ayının kemiklerini gömmek dışında, ağaçlara defnettikleri görüldüğü olur. Graans; "ayı kemikleri bir araya getirilip bağlanır ve hayvanın öldürüldüğü yerde bir ağaca asılır" diye aktarır. Bazı yerlerde de yontulmuş ağaçlardan yapılan bir nevi kerevetin (peäleb) üzerine konulup, bir ağacın köpeklerin veya başka yabani hayvanlarının ulaşamayacağı yükseklikteki bir ağaç dalına asılır. Kemikler kerevetin üzerine dizilirken, Sibiryadaki gibi titizlikle sıralanırlar.[177]

Dobromyslov, Oroçonların ayının kemiklerini defnedilmek üzere ormana götürürken, ayının burnu, kulakları, boynu, nefes borusu, ayakları ve kuyruğundan parçaları yanlarına aldıklarını ve kemikleri dizerken bunları da yerlerine yerleştirip, ayının bir nevi tekrar "canlandırmasını" yaptıklarını aktarır.[178] Titov da, Tunguzların ayı kemiklerini bir kerevetin üstüne yayıp, üzerine yosun örtüp, ayrıca kalp, bağırsak, göz ve kulaklardan parçaları yanına koyduklarını anlatır. Defnederken ayının ağzı Batıya dönük olacak şekilde bırakılır ki, burada Batının, ölen hayvanın gitmesi gereken yön olduğu addedilir ve defin töreni esnasında ayıdan tekrar af dileyen ve avda yeni başarılar ihsan etmesini isteyen Tunguzlar, bu sırada elleriyle ayıya Batıyı işaret ederler. Angara nehrinin üst havzasında

174 Holmberg, Lappal. Usk., 50
175 Tretjakov, 273
176 Seresovskij, 658; Lopatin, 205
177 Graan, Relation (Archives des Tradition populaires Suédoises, VII, 21, 67 m.
178 Dobromyslov, 82

yaşayan Tunguzlarsa, ayının kafası ve bedeninin sol tarafından kesilmiş etleri dört tarafı balta ile yontulmuş bir ağaca asarlar.[179] Bu aktarılanlardan da anlaşılacağı üzere, ayı definlerinde Batı yönü ve sol taraf, ölü defin adetlerindekine benzer bir anlam taşımaktadır.

Günümüzde bir çok bölgede ayının sadece kafatası bu şekilde itina ile saklanıyor olması, muhtemelen buralarda bu geleneğin asli hâlinde bütün beden kemiklerinin muhafaza edilmekte olduğunu göstermektedir. Meselâ, Karagasseler sadece ayının kafatasını bir ağaca asmakla yetinirler ki, kafatasını kırmamak için beynini yemezler. Sagalar, Kalarlar ve Karginzler ayının kafatasını bir ağaca asar, Tubalar ve Telengitler ise çoğu zaman ayının kafatasını dilinin bir parçasıyla birlikte gömerler. Karginzler, defin öncesinde ayının burun deliklerini yosunla doldurur, Sagalar ayının çene kemikleri arasına taş koyup, bazı kabileler ot veya saman doldururken, Soyoteler ayının çene kemiğini bir ağaca yahut yol kenarında dikili bir direğin üstüne asarlar.[180]

Ayının bütün beden kemiklerinin muhafaza ediliyor olmasına karşılık, genel olarak kafatasına özel bir önem atfedilmesi hususunda Maack, gezileri esnasında Yakutların ve Tunguzların ayının kemiklerini ormana götürüp, kesilmiş üç ağacın üzerine kurulu bir kerevete defnettiklerini ve üzerini ot ve dal parçaları ile örttüklerini, ancak ayının kafatasını bir zafer nişanesi olarak evlerinin yakınında bir yere astıklarını anlattığı aynı eserinde, Oroçonların da ayının kafatasını kayın ağacı kabuğuna sarıp bir ağaca astıklarını belirtir.[181] Lehtisalo, Orman Jurakları ayının kafatasını yol kenarındaki bir ağaca asıp, geri kalan kemiklerini toplayarak, ya toprağa gömdüklerini yahut suya attıklarından bahseder.[182] Evde beslenip, büyütülmüş bir ayının kurban merasimini izleyen Leontovitsch, Amur bölgesinde kayın kabuğuna sarılıp insanlara yapıldığı gibi defnedilmiş ayı mezarları olduğunu, ancak Amur bölgesinde ayının kafatasının, ayının öldürüldüğü yere yakın bir yerde bir ağaca veya oraya dikilen bir direğin üzerine takıldığını aktarır.[183]

Ayının kafatasının bu şekilde diğer kemiklerden ayrı tutulması, çoğunlukla büyü amaçlı olup, evlerin yakınlarında muhafaza edil-

---

179 Titov, 96

180 Dyrenkova, Bear worship, 419-420; Potapov, 19-20; Serebrjakov, 35

181 Maak, Vilj. okrug, III, 19

182 Lehtisalo. Entwurf, 51

183 Leontovits, 56 s.

mesi, yol kenarlarında direklere veya ağaçlara asılması onun koruyucu özelliği olduğuna inanılmasıyla ilgilidir. Soyote inançlarından birinde, yoldan geçenlerin ayının kafatasına selâm verdikleri takdirde, onun yolda karşılaşacağı diğer ayılar tarafından kendisine zarar vermeyeceğine ilişkindir.[184]

Truhansk bölgesindeki Tunguzların öldürdükleri hayvanın kafa derisini çadırlarında saklıyor olmaları, hayvanın kafasının dinî bir anlamı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim, Yenisey vadisindeki kürk tüccarları bana; Tunguzlardan kafası olan bir ayı postu alamadıklarını, avda şanslarının kaçmaması için ayının kafasını kendilerine vermediklerini anlatmışlardı. Jurak-Samoyedleri de ayının kafa derisininin kulaklarını çıkartıp keten bir beze sarar ve onu bir nevi "Ev tanrısı" (Kaehe) yerine koyup, zaman zaman dudaklarına içki sürerler. Bu konuda yapmış olduğu çalışmalarla tanınan Lehtisalo, Samoyed dilinde yer alan ve "Tanrı resmi/tasviri" gibi anlamlara gelen "kaehe", "haehe", "koika" gibi kelimelerin, aslında Türkçe'de "kafa derisi"[*] anlamına gelen bir kelimeden Samoyed diline geçmiş olduğunu ileri sürmektedir.[185]

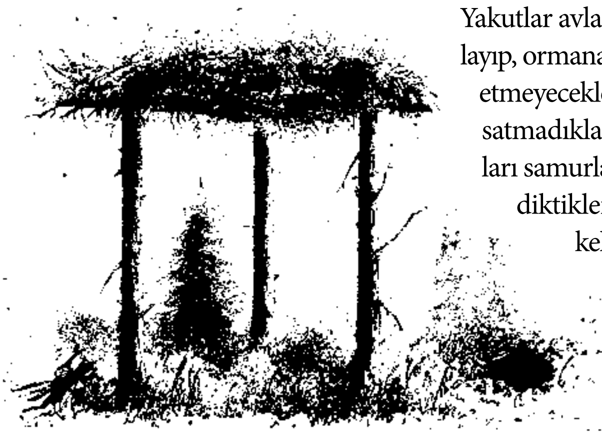
[*] *Buşünkü Türkçede kullandığımız "kelle"nin ilk hâli olduğu kuvvetle muhtemel görünüyor. (ed.)

Belli ayin ve törenin öznesi olma şerefi, her ne kadar ayı gibi görünse de, hiç kuşkusuz bu sadece ayı ile sınırlı değildir. Maack, Tunguzların beslenme alışkanlıklarında yer alan bütün hayvanların kemikleri ve ren geyiği boynuzlarını da kesik üç ağaç gövdesi üzerine yerleştirilen bir kerevet üzerine koyarak defnettiklerini aktarır[186] **(resim 56)**.

Prijanski, Tunguzları için yabani ren geyiklerinin kafatasları ve bacak kemikleri özel bir önem taşımakla, bu kemikler ya bir ağaca asılmakta veya ormanda bir tahta kerevet üzerine yerleştirilip, bunun yanında, hayvanın çeşitli organ ve uzuvlarından kesilmiş küçük parçaları yüzdükleri kafa derisine sarıp bohçalanarak, bunu bir direğin üzerine koydukları bir kutunun içinde muhafaza ettiklerini ve bu kutu içinde yer alan bohça sayısının, avcı tarafından öldürülen ren geyiği sayısını gösterdiklerini aktarır.[187]

---

184 Dyrenkova, Bear worship, 420
185 Lehtisalo, Entwurf, 51, 104-105
186 Maak, Vilj. okrug, III, 19
187 Pekarskij ja Tsvetkov, 113

(resim 56)
Tunguzların hayvan kemiklerinin defni için hazırladıkları direkler üzerine dikili kerevet. Kaynak, Maack

Yakutlar avladıkları geyiklerin kemiklerini toplayıp, ormana defnederken, kemikleri muhafaza etmeyeceklerini düşündükleri kişilere geyik eti satmadıkları anlatılır. Altay Tatarları, avladıkları samurların bedenlerini dört direk üzerine diktikleri ve çalı çırpı ile örttükleri bir iskelede muhafaza ederken, Karagasseler samurun etini ve kemiklerini ağaçlara asarlar. Tilki eti yemeyen Yakutlar, avladıkları tilkinin derisi yüzülmüş bedenini, kuru otlarla sarmalayıp, ya yüksek ağaçlar arasında bir yere yerleştirir veya toprağa gömerler. Aynı şekilde avladıkları kurdun derisi yüzülmüş bedenini kuru ot ile sarıp, bir ağaca asarlar. Prijanski, Tunguzların avladıkları tilkinin, Laponlar da kurdun yüzülmüş bedenini bir ağaca asarlar. Sibirya halkları, kendileri için herhangi bir özel anlamı olmayan hayvanlar için meselâ, ayı veya ren geyiği için gösterdikleri tarzda bir ihtimam göstermemekle beraber, Yakutlar bazen tavşanların da kafataslarını kulübelerinde muhafaza ettikleri olur ki, Maack, Amur bölgesinde bazı çadır duvarlarında ipe dizili tavşan kafatasları görmüş olduğunu aktarır.[188]

Tretjakov, Turhansk bölgesinde ayı kemiklerinin yakılma geleneğinden bahseder ki,[189] eğer bu gelenek ayıyı "cezalandırma" maksadı taşımıyorsa, daha eski geleneklerle çelişen bir gelenektir. Diğer taraftan Laponlar ve Sibirya halkları, ayının en değersiz parçasının bile ateşte yakarak yok etmekten sakınırlar. Yakutlar, et ateşe düştüğü takdirde, ayının çok öfkeleneceğine, Altay Tatarları da ayı kemiklerini yakan bir avcının bir daha asla ayı avlayamayacağına inanırlar. Tunguz ve Buryatlar, avlanan hayvanın veya kuşun tüyleri ateşte yakıldığında, avdaki şanslarının kaçacağını düşünürler. Burada ateş, sunu törenleri, arınma ve kötü ruh kovma ayinleri için uygun bir yardımcı unsur olup, av hayvanlarının kalanlarının ortadan kaldırılması için değildir.

---

188 Ionov, Duh-hozjain, 20; Zelenin, Tabu slov. I, 46; Petri. Prom. Karagas, 45; Kulakovskij, 93; Jastrenskij, 260; Pekarski ja Tsevetkov, 113; Middendorff, 2, 1640; Maak, Vilj. Okrag, III, 109 m.

189 Tretjakov, 273

Ölen hayvanlardan geriye kalanlarla, insanlar için yapılan törenler kıyaslandığında aralarında ciddi benzerlikler bulunduğu görülür. Daha önceki bölümlerden hatırlanacağı üzre, Sibirya halklarının çoğunluğu ölülerini ağaçlar veya direklerin üzerindeki korunaklı yerlere defnederler. Her ne kadar cenaze âdetleri artık değişikliğe uğramış olsa da, hayvan kemiklerine yapılan defin törenleri bu geleneklerin eski hâllerini hâlen büyük oranda muhafaza etmektedir.[190] Sözün gelişi Schrenck, Goldelerin "ayı mezarlıkları"nda ölmüş insan mezarlarına bırakılan kayın ağacı kabuğundan yapılma kaplardan gördüğünü aktarır ve bu kapların, aslında öldürülen ayının "gölgesi"ne sunu yapma olduğunu ileri sürer.[191] Bu kaplar muhtemelen avlanan ayının kemiklerini taşımak için kullanılmıştır. Ayı için de, ölen insana yapıldığı gibi bir nevi yol azığı konması ihtimâli pek de göz ardı edilecek bir husus değildir.

Gerek insanlar, gerekse hayvanlar için uygulanan bir başka gelenek, kafa derisinin yüzülmesi ve saklanmasına ilişkin olup, Turhansk Tunguzları bana eski dönemlerde çadırlarında sadece ayıların değil, öldürdükleri düşmanlarının da kafa derilerinin sakladıklarını anlatmışlardı. Fin kökenli Ostyaklar ve Amerikan Kızılderililerin eskiden uyguladıklarını bildiğimiz bu âdetin, bir zamanlar Tunguzlarda da var olduğundan şüphe etmemiz için bir sebeb görünmemektedir. Hiç şüphesiz o dönemlerde, insan kafatasına, günümüzde ayı kafatasına verilen önem verilmekteydi. Nitekim, buna ilişkin birtakım örneklere Sibirya'da rastlanmakla, Jochelson, Jukagirlerin eski dönemlerde kabile reisi veya büyücüsü öldüğünde, bedenindeki etleri kesip güneşte kurutarak sakladıklarını anlattığı çalışmasında, bu ritüel yerine getirilirken ellerini ölüye sürmemek için maske ve eldiven takıp, kesilen parçaları bir nevi tabutun içine yerleştirerek, yüksekçe bir ağaca veya direklerin üzerine konduğu, kemiklerininse akrabalara dağıtıldığından bahseder. Akrabalar, bu kemikleri bir nevi uğur veya tılsım maksadıyla üzerlerinde taşıyarak, zor bir duruma düştüklerinde ondan medet umarlar. Ölen kişinin kafası ise kabilenin en yaşlı kişisine verilir.[192]

Konuyla ilgili olarak bazı seyyah ve araştırmacılar, yukarıda aktardığımız şekilde kemikleri saklanan hayvanların aslında kurban edi-

---

190 Zelenin, Tabu slov, I, 25, 47, 75

191 Srenk, Ob inor., III, 97

192 Johelson, Brodjatsie rody, 181; vrt. Johelson, Materialy, 110 s.

len hayvanlar olduğunu, bu hayvanların "Orman ruhu" için kurban edilmiş olduklarını ileri sürmektedirler. Maack da aynı fikirde olup, çalışmalarında belirttiğine göre Tunguzlar ona ilk başta uyguladıkları defin tarzının sadece kemikleri köpeklerden ve diğer yırtıcılardan korumak olduğunu söylemiş olmasına rağmen, Maack'ın konuyla ilgili sorusunda ısrar etmesi üzerine, bu kemiklerin "Orman ruhu"na kurban edilen hayvanlara ait olduklarını söylemişlerdir.[193] Maack'ın ısrarlı ve yönlendirmeli soruları karşısında, karşı tarafın onun fikrini tasdik etmiş olmayı tercih etmeleri de elbette ihtimâl dahilinde olabilir. Avcı halkların av öncesi ritüelleri veya av esnasında sarf ettikleri cümlelerde, "Orman ruhu" ile ilgili çok bir şey olmaktan ziyade, avın kendisinin yatıştırılması ve teskin edilmesi bütün bu ayinlerin ve konuşmaların merkezini teşkil eder. Kemiklerin muhafaza edilişinin arkasında yatan sebepse, muhtemelen kemikler var oldukları müddetçe hayatın esrarlı bir şekilde devam edeceğine ilişkin inançtır. Fjellström, Laponların ayının kemiklerini tam olarak yerli yerine yerleştirdikten sonra, ayıya "koşup gitmesini ve arkadaşlarına kendisinin nasıl bir izzet-i ikram gördüğünü ve korkmak direnmek yerine, onların da insanlara yakalanmalarını tavsiye etmesini" söylerler.[194] Ayının kemiklerini ağaçlara asarken Goldeler de ayı ile konuşur ve ona "bize öfke duyma, biz sana güzel muamele ettik, bize avlayabileceğimiz başka hayvanlar yolla"[195] derler. Finlilerin bir ayı avı şarkısında da benzeri düşünceler şu şekilde ifade edilir:

Sano täältä saatuasi
Buradan gidip
Metsolahan mentyäsi
ormana döndüğünde de ki;
Ei täällä pahoin pietty
Bana orada kimse kötü davranmadı,
Simoa täältä syötettihin
bana bal petekleri verdiler, yemem için
Mesijuomat joutettihin
ve içmem için tatlı bal şerbeti

Laponların bundan başka, kemikleri ihtimam gösterilen bir ayının ayağa kalkacağına ve ileride kendisini tekrar avlatacağına inandıkları

---

[193] Maak, Putesestvie, 97 ja Vilj, okrug, III, 109
[194] Fjellström, Kort berättelse, 29
[195] Lopatin, 205

anlatılır ki,[196] diğer ilkel toplumlarda da benzeri tasavvurlar, meselâ Amerikan Kızılderilileri arasında avladıkları bizonların kemiklerinin doğru sıraya göre dizili halde bozkırlara bırakmaları ve bir sonraki av sezonunda tekrar hayata döneceklerine olan inançlarıyla, Eskimolar arasında, tekrar hayata dönmeleri ve tekrar avlanabilmeleri için samur kemiklerini suya atma âdetlerinde görmek mümkündür. Thurenius'un Laponlar hakkında aktardıkları arasında özellikle şu bilgi oldukça ilginçtir. "Ayı, tavşan ve vaşak kemiklerine köpek veya benzeri yabanî hayvanların ulaşamaması için kuru kum tepelerinin altına gömülmeli veya dağlardaki kaya yarıklarına saklanmalıdır. Buraların tercih edilmesinin sebebi, bu hayvanların kara hayvanları olmalarıdır, su canlılarının kemikleri ise su kaynaklarına saklanır"[197]

Bu tür inanç biçimlerini yansıtan avla ilgili masal ve destanlarda oldukça yaygındır. Meselâ, Kafkasyada anlatılan bir masalda, "Orman ruhlarının" bir hayvanı öldürüp pişirdikten sonra kemiklerini hayvanın postuna sarıp bohça yaptıkları, sonra[*] bu bohçaya dallarla uzun uzun vurmak suretiyle hayvanı tekrar canlandırdıkları anlatılır. Masalda anlatılana göre "Orman ruhlarının" böylesi bir ziyafetine davet edilen bir avcı, ruhlara fark ettirmeden kemiklerden bir tanesini alarak yerine bir sopa parçası koyar. Daha sonra tekrar canlanan hayvan bir gün tesadüfen aynı avcıya av olur ve avcı hayvanın bedenindeki kemiklerden birinin yerinde kendi sopası olduğunu şaşkınlıkla görür.[198] Buna benzer masallar başka bölgelerde de görülür ve meselâ Tunguzların avladıkları hayvanın kemikleriyle birlikte göz ve kulaklarından aldıkları parçaları defnetmeleri, hiç şüphesiz bu inanışın bir yansımasıdır.

Yukarıda bahsi geçen bütün bu örnekler, insan kemiklerinin de hayvan kemiklerinin de muhafazasının aynı maksada matuf olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konu üzerinde çalışan bazı araştırmacılar, bu ritüellerle defnedilen hayvanların aslında bir hayvan ruhundan çok daha yüksek bir ruhu barındırdığına inanılan hayvanlar olduklarını ileri sürmekte olup, bunlardan Karsten'in Brezilya'da bir yerli kabile hakkında vermiş olduğu bilgiler bu inanışın bir tezahürü olarak görülmektedir. Karsten'in anlattığına göre, bu kabilede avlanan hiçbir hayvan

[*] Anadolu'nun başka yerlerinde olup olmadığını bilmiyoruz, ancak burada olayın kahramanlarından birinin Nasreddin Hoca olduğu ve onun mizahçı olmasına da atıfta bulunulan bir tevatürü, annemiz bize çocukluk çağlarımızda şöyle anlattığını hatırlıyorum: "Nasreddin Hoca ve üç arkadaşı bir gün ders aldıkları Hocalarının koyununu ondan habersizce kesip birlikte yerler. O zaman kadar, kesilen hayvanın kemiklerini kırmadan eksiksiz olarak hayvanın postu içine toplanırsa, bir müddet sonra hayvan eski canlı hâline gelebilmekteymiş. Ne varki, Nasreddin ve arkadaşları koyunu yedikten sonra, arkadaşlarından biri muziplik olsun diye, koyunun aşık kemiğini saklar. Bunları gören Nasreddin'de olanları gülerek seyreder. Akşam olduğunda Hocaları koyunlarından birinin topalladığını gördüğünde, öğrencilerinin topallayan koyunu kendisinden habersiz kesip yediklerini anlayarak, öğrencilerini yanına çağırıp onlardan birincisine kendisinin ne yaptığını sorar. Öğrenci; "koyunun aşık kemiğini sakladığını" söylediğinde, Hoca; "Ömür boyu kendisinin saklı kalıp, kimsenin tanımamasını", ikinci öğrencinin koyunu kestiğini söylemesi karşısında; "artık kesilen herhangi bir hayvanın bir daha eski hâline gelemeyeceğinden, bundan böyle insanoğlunun zahmete katlanarak bu hayvanları yetiştirmesi" gerektiğini, üçüncü olarak da Nasreddin'e ne yaptığını sorduğunda, Nasreddin'in olanları seyredip, sadece güldüğünü söylemesi üzerine, ona da; "dünya durdukça, kıyamete kadar insanların kendisine gülmesi" için beddua eder. Rivayet odur ki, (annemin anlattığına göre) eğer öğrenciler kestikleri koyunun kemiklerini tam tekmil postun içine koysalarmış, bugün kesilen hayvanlar Allah tarafından tekrar kısa sürede eski hâllerini alacaklarmış. (ed.)

196 Wiklund, En nyfunnen skildring af lapparnas björnfest (MO VI), 37
197 Isak Fellman, Afhandl. och uppsatser, I, 392
198 Hristianskij Vostok IV, 1, 107 s.; vrt. V. Sydow, Tors färd Utgard (Danske Studier 1910), 90

veya balık, kabile büyücüsü gelip kutsanmadan yenmez. Bu kabilenin inancına göre, ölen büyücülerin ruhları av hayvanları veya balıkların bedeninde tekrar dünyaya gelir ve bu hayvanlar en değerli yiyecekler olarak kabûl edilirler.[199] Finlandiyada, ayının bedenine kötü bir insanın ruhu girmişse, ayının insanlara kötülük yapmayacağı inancı hâkimdir. Böyle bir insanın ruhunun girdiği ayı için "Ayı şöleni" yapıldığına dair herhangi bir örneğe rastlanmamakla birlikte, daha önce belirtilmiş olduğumuz gibi, Sibirya halkları bir insanı yediği ve dolayısıyla muhtemelen bir insan ruhu taşıdığını düşündükleri bir ayının etini hiçbir şekilde yemezler ve bedenini tamamen yok ederler.

Sibirya ve başka pek çok bölgede anlatılan masallarda, ayının zekâsı aslında bir zamanlar insan olmasına bağlanır. Turuhansk bölgesindeki bir inanca göre, bir ağacın tepesine üç kere tırmanıp, orada ayının sesini taklit eden biri ayıya dönüşebilir. Yakutlarda da bu inanış kesik bir ağaç gövdesinin üzerinden üç defa atlamak şeklindedir.[200] Yine başka bir rivayete göre, bazen ayının derisi yüzüldüğünde, kürkünün altından bir insan bedeni çıktığı, hâtta bir defasında derisi yüzülen bir dişi ayının ortaya çıkan çıplak bedeninin bir kadın bedeni olduğu, göğüsleri ve ayaklarının bile bulunduğu anlatılan hikâyeler arasındadır.[201] Laponlarda da görülen bu masallar, öldürülen ayıya gösterilen saygının, aslında barındırdığına inanılan insan ruhuna gösterildiğine dair bir delil teşkil etmezler.

Yakutların "Ayı şöleni" esnasında "Ormanın efendisi"nin (bajanai) bir resmini yapıp, ona taptıkları anlatılır. Anlatılana göre, ayının eti yenip, kemikleri dikkâtle toplandıktan sonra, hepsi kayın ağacı kabuğuna sarılır, içine "Ormanın efendisi"nin resmi konulup, bir ağaca asılır ve onunla: "Büyük baba! seni, Ruslar veya Tunguzlar yediler, biz tesadüfen senin kemiklerini bulduk ve topladık" diye konuşurlar.[202] Bu ritüelde telâffuz edilen bütün sözler ayıya yönelik ve ayının kemikleriyle beraber ağaca asılan resim de muhtemelen eski dönemlerde ayıyı temsil eden bir resimdir. Yakutların- bazı başka kabileler gibi-hangi düşünceyle ayıyı ""Ormanın ruhu" olarak adlandırmış olduklarını bilemiyoruz. Bu resim geleneği, ölen kişinin bir resimle temsil edildiği anma şölenleriyle paralellik gösterir. Schrenk'in aktarmış

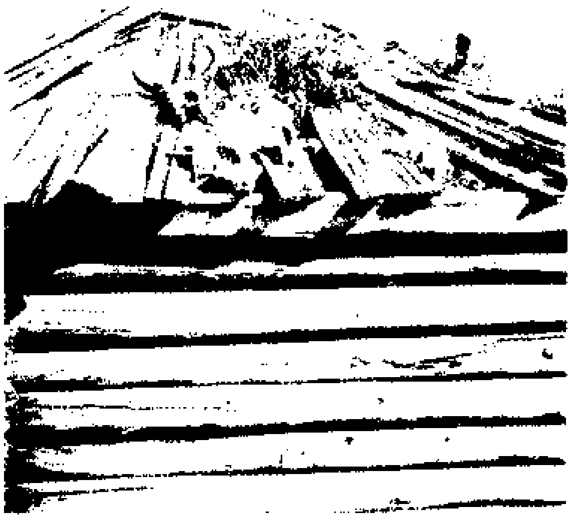
199 Karsten, Naturfolkens religion, 51-52

200 Potanin, Otserki, IV, 168; Serosevskij, 660

201 Ionov, Medved, 51-52; Serosevskij, 660

202 Pekarskij, Iz jak. stariny, 499 s.

olduğu bir âdete göre, Gilyaklar "Ayı şöleni" esnasında ayının Gilyak giysileri giymiş olarak temsili bir resmini baş köşeye koyarlar. Sternberg, her "Ayı şöleni"nden sonra ayının bir resminin yapıldığını ve bu resmin özel bir yerde koruyucu ruhların resimleri gibi ihtimamla muhafaza edildiğini anlatır. Çukçeler ve Koryaklar ayı şölenlerinde, ayı postuna bürünmüş bir kişiyle ayıyı temsil ederken, bazı bölgelerdeki Koryaklar da ayı şöleni için ayının bir resmini hazırlarlar.[203] Bütün bu örnekler göz önüne alındığında, Yakutların bu âdeti gayet tabii görünmektedir. Yapmış olduğu araştırmalarda Kuzey Asya şamanizmindeki avlanma ritüellerinde, sadece avlanan yaban hayvanlarının değil, beslenme amaçlı olarak kesilen ev ve çiftlik hayvanlarının da belli ritüeller takip edilerek bir kurban sunusuymuşçasına öldürüldüklerini belirten Stadling, bu konuda yanılmamaktadır.[204] Eski dönemlerde kesilen ev hayvanlarının kemikleri muhafaza edilir ve kemiklerinin kırılmaması için et parçaları ancak eklem yerlerinden kopartılırdı. Laponlar, kendi evcil ren geyiklerinin kemiklerini de, avladıkları vahşi ren geyiklerinin kemikleri gibi köpeklerin ulaşamayacakları şekilde defnederlerdi. Yakutlar, sadece yaban hayvanlarının değil, at, ren geyiği ve inek kafataslarını da ağaçlara asar, Kırgızlar kestikleri at ve koyunların kafataslarını yüksekçe bir yere veya bir direğin tepesine koyar, Buryatlar da kestikleri ev hayvanlarının kafataslarını ahırlarının damına asarlardı[205] (resim 57).

(resim 57)
Buryat ahırının çatısındaki hayvan kafatasları.
Foto, B. E. Petri

Avrupadaki tarım toplumları arasında buna karşılık gelen geleneklere rastlamak mümkündür. Ev hayvanları, vahşi hayvanların ehlileştirilmesi yoluyla elde edildikleri için, onların kesilmesi esnasında eski avcı kültüründen kalma bazı âdetlerin uygulanması bu açıdan anlaşılabilir bir durumdur. Bu, özellikle Kuzey bölgelerinin en değerli

203 Srenk, Ob inor·., III. 715; vrt. Sternberg, Ant. kult. 185; Gahs. 250
204 Stadling, 37
205 Seresovskij, 657; Potanin, Otserski, II, 16

ev hayvanı olan ren geyikleri için geçerlidir. Günümüzde bile Laponlar, hâlâ ren geyiklerini kulübelerinin kutsal kabûl ettikleri tarafında keser, etini arka kapıdan içeri sokar ve hayvanın etini de erkekler pişirirler. Hayvan kesimine ve kemiklerinin muhafazasına yönelik bu geleneklere her ne kadar et ihtiyacı için kesilen ev hayvanları için riayet edilirse de, bu hayvanlara kurban anlamı yüklenmemiştir. İlginç bir başka nokta ise, tarım toplumlarının kurban ayinlerinde de avcı toplumlardan gelen eski geleneklerin devam ettiriliyor olmasıdır. Tarım toplumları ile, avcı toplulukların kurban törenlerindeki âdetler arasında hayvanın postunun sunak yerinde bırakılması dışında pek belirgin bir fark yoktur. Av âdetleri arasında görmüş olduğumuz ve paleolitik dönem Avrupasında örneklerine rastlanan "avlanan hayvanın kafatası ve bacak kemiğinin muhafaza edilmesi" geleneği, aynı şekilde kurban törenlerinde de uygulanmaktadır. Benzer şekilde, av hayvanlarının kemikleriyle beraber, çeşitli organ ve uzuvlarından parçaların saklanması, kurban edilen hayvanlar için de geçerlidir. Avcı topluluklarda görülen ve avın bazı parçalarının ayrı pişirilmesi veya bazı parçalarının kadınların yemelerine ilişkin yasaklar, tarım toplumlarındaki kurban törenleri için de geçerlidir.

Bütün bunlar, av hayvanlarının kemiklerinin muhafaza edilmesinde kendini gösteren eski avcılık geleneklerinin kurban törenlerindeki yansımalarına işaret eder. Bu törenlerde kurbanın "öbür dünyaya" gönderilmesi, kurban yemeğinin en önemli parçasıdır. Kurban yemeği her ne kadar şatafatlı olursa olsun, bu yemekte kurbanın kemiğinin kırılması veya kaybedilmesi, bütün kurban merasiminin boşa çıkmasına sebep olur. Karjalainen doğru bir tespitle, Ostyakların kurban törenlerinin aslında "kurban edilen hayvanın koruyucu ruha teslim edilmesi" anlamına geldiğini belirtir.[206] Laponlar, kurban töreninden sonra kemikleri eksiksiz olarak toplayıp, doğru sıralamayla kutsal sunaklarına götürmeleri hâlinde, tanrıların kemikleri tekrar etle donatıp kurban hayvanını canlandıracaklarına inanırlar. Bir tayı kurban ederken Çeremisler Gök Tanrıya şu şekilde dua ederler: "Sana gelen bu ruhu, tüyleri, yelesi parlayan, gümüş kuyruklu, gümüş toynaklı bir tay hâline getir." Kurban ettikleri atın kemiklerini bir ağaca asan Votyaklarsa, hayvanın aslında ölmeyip, yaşıyor olduğuna ve nihai hedefine gittiğine inanırlar.[207] Kurban geleneğinin kökenlerini anlayabilmek için, bu gelenek ve tasavvurlar büyük bir önem taşımaktadır.

---

[206] Karjalainen, 462

[207] Ks. Holmberg. Über die Jagdriten, 50-51

Sekizinci Bölüm

Şaman ve Şamanlar

Şaman

Sibirya halklarının ilkel ruh inançlarına dayanan dünya görüşlerine Şamanizm adı verilir. Bunun sebebi, bir nevi büyücü olan şamanın bu dünya görüşünde dikkâte değer bir rol oynamasıdır. Şaman adını, sadece Mançu-Tunguz halkları kullanmasına rağmen (Tunguzca: šaman; Golde dilinde: s'aman; Mançuca: sama) araştırmacılar bu kelimeyi Sibirya büyücülerinin genel adı olarak uluslararası literatüre almışlardır. Bu kelime ilk olarak 1692'de Moskova büyük prensi tarafından Çin'e gönderilen Yssbrant Ides ve yaveri Adam Brand'ın yazmış oldukları seyahâtnâmede yer almıştır. Kelimenin kökeni hakkında muhtelif görüşler arasında bazıları, şaman kelimesinin kendisinin kök olduğunu ileri sürerken, Donner gibi bazı araştırmacılar Sanskritçede geçen "çramana, Pali samana" (dilenci keşiş) kelimesinden geçmiş olduğunu iddia etmektedirler. Bu kelimeye yakın kelimeler olarak Toharca'da "samāne", Sogd dilinde "šmn=šaman" ve Çincede de "ša-men" şeklinde rastlanır.[1]

Türk-Tatar boyları arasında büyücüye genel olarak "Kam" adı verilir ki, hâlen Sibirya Tatarları, Sarı Uygurlar ve benzeri bozkır halk bu kelimeyi kullanmakta, Rus etnoğrafya çevrelerinde şamanın yaptığı görevleri tarif etmek için kullanılan "Kamlanie" kelimesi de anlaşılacağı üzre buradan türetilmiş olup, Uygur Türklerinin ilk yazılı metni olan Kutadgu Bilig'te de (1069 Yusuf Has Hacip tarafından

---

1 Banzarov, 34-35; Laufer, 105 ss.; Donner, Über soghdisch nom "Gezetz", 6-8

kaleme alınmıştır) "Kam" kelimesi, büyücü anlamında kullanılmaktadır. Ruysbroeck'in de bu kelimeyi bilmiş olduğunu yazdığı şu cümlelerden anlaşılmaktadır: "Franklar Antakya'yı aldıklarında (1.Haçlı Seferi, 1098) "Con Cham", bütün Kuzey bölgelerinin hâkimi idi. "Con" bu kişinin adı, kahin anlamına gelen "cham" ise ünvanıydı. Buralarda kahinlere "cham" denilir ve halk üzerinde hüküm sürebilmek, kehanet yeteneğine bağlı olduğu için hükümdarları da "cham" ünvanını kullanılırdı"[2] Bu satırlarda Ruysbroeck "Kam" ve "Han" ünvanlarını birbirleri ile karıştırmaktadır. Bir başka yerde de büyücünün faaliyetlerini şu şekilde tarif eder: "Bunların bazıları şeytana tapar ve kötülüğün emrinde olan ruhları geceleyin çadırlarında toplarlar. Çadırın ortasına pişmiş et konulur. Tapınma ayinini düzenleyen kahin (Kam); büyüsüne başlar ve davulunu sertçe yere vurur. Bir anda çıldırmış gibi davranmaya başlar ve çadırdakiler onu bağlarlar. Sonrasında iyice karanlık bastığında kötü ruh gelir, büyücü ona et sunar ve kötü ruh onlara kehanetlerde bulunur"[3]

Günümüzde, Moğollar, Buryatlar ve Kalmuklar şamana "Bö", Yakutlar da ""Ojun" adı verirler. Kadın büyücüler için ise genel olarak Moğolcadan gelen "Udugan" kelimesini kullanırlar. Kadın şamanlar, erkek şamanlar kadar önemli bir rol oynamazlar. Priklonskij, Yakutların kadın şamanlara ancak yakınlarda erkek şaman yoksa veya nispeten küçük bir iş yapılacaksa başvurduklarına dikkât çeker.[4] Fakat, yine de Yakutlar ve Buryatlar arasında çok büyük ün kazanmış ve ölümlerinden sonra adlarına kurban sunusu yapma geleneği oluşmuş kadın şamanlar da vardır.

Moğollar, Yakutlar veya Trans-Baykal bölgesi Tunguzları gibi değişik halklar kadın şamanlar için ortak bir kelime kullanırken, erkek şaman için bütün bu dillerde değişik kelimelerin olmasını Troschtschankij çok eski dönemlerde şamanların kadın olmasına bağlamaktadır. Troschtschankij eserinin bir başka yerinde kadınların sinir hastalıklarına daha duyarlı olmaları sebebiyle, şaman ayininin bir parçası olan vecd hâline daha yatkın olduklarını ve bu sebeple şaman ayinlerinin kadınlar tarafından başlatılmış olduğunu ileri sürer. Troschtschanskij'nin görüşüne göre, Yakut şamanlarının önlüklerinin göğüs bölümünde yer alan iki küçük yuvarlak metal parçası (resim 68-69),

---

2 Ruysbroeck, 171

3 Sama, 258-259

4 Priklonskij, Tri goda (ZSt 18 11), 58

kadının meme ucunu temsil etmekte ve şamanlığın asli hâlinin kadınlardan doğduğuna delil teşkil etmektedir.[5] Troschtschanskij'nin bu tezini destekleyen Nioradze, Teleüt ve Buryatlarda "ilk şamanın bir kadın olduğuna" dair efsanelerin varlığına dikkât çekerse de, [6] ileri sürülen bu tezler aslında çok zayıf ve dayanaksız kalmaktadır. Zira, kadınların toplum içinde ruhlar aleminden sakınılıp uzak tutulduğu, kutsal nesnelere dokunmaları veya kurban ayinlerine katılmalarının sınırlı olduğu gözönüne alındığında, şamanlığın en baştan itibaren erkeklerin elinde olması daha muhtemel görünmektedir. Donner, Samoyedlerin bu konudaki görüşünü; "İlâhi takdir ile, insanlar ve ruhlar dünyası arasında aracılık görevini üstlenen gerçek bir şaman daima bir erkektir" diye aktarır ki,[7] muhtemelen bu düşünce, geçmiş dönemlerde de Sibirya halklarının hâkim bakış tarzını ortaya koymaktadır.

Şamanın Güçleri ve Yetenekleri

Şamanın en önemli görevlerinden biri, ruhlar âlemi ile irtibat kurmak ve bu görev her ölümlüde olmayan bazı kabiliyetlere sahip olmayı gerektirir. Şamanlık, eğitimle kazanılabilecek bir yetenek olarak değil, insanların kaderlerinde olan ve kaçamayacakları bir mecburiyet olarak kabûl edilir. Turhansk Tunguzları, insanların kendi irade ve çabalarıyla şaman olamayacaklarını, şamanlığın onlara bahşedildiğini anlatırlar ki, bu armağan, bahşedilen kişiye özellikle başlangıç aşamasında ağır ve yıpratıcı bir yük teşkil eder. Altay bölgesi şamanizmi inceleyen Werbitskij, şamanlık yeteneğinin aynı zamanda ailede yaşayan bir nevi irsi hastalık gibi tasavvur edildiğini aktarır ki,[8] böylesi yeteneğin bir çeşit hastalık gibi görüldüğüne ilişkin birçok örneğe rastlanır. Bu hastalığın oldukça şaşırtıcı nöbetleri olduğuna değinen Radloff'un belirttiğine göre, önce şamanın bedeni ağır bir yorgunluk hissine kapılır, bunu kasılma ve titreme nöbetleri takip eder. Bir süre sonra hasta pek de doğal görünmeyen bir şekilde gevşemeye başlar, içinde hissettiği bir baskı ile ağlama nöbetine girer, titreyerek ve gözleri sonuna kadar açılmış bir halde bir anda ayağa sıçrar, ağzından köpükler boşalıp yere düşene kadar büyülenmiş gibi dönmeye

---

5 Trostsanskij, 118-119, 123
6 Nioradze, 54
7 Donner, Sip. samoj. kesk., 142
8 Verbitskij, 44

başlar ve sonunda bilinçsiz bir şekilde yere yığılır. Bu esnada bütün uzuvları tamamen hissiz bir şekilde, elinin altına gelen her şeyi kapar, kimi zaman kor hâlinde ateşi, kimi zaman kesici nesneleri yutup ve sonra da bunları hiçbir zarar görmeden istifra ettiği olur. Bunlar şamanın ayağa kalkıp, davulunu çalmaya başlamasına kadar sürer ve sonra sakinleşerek kendine gelir. Şamanlığın atalardan gelen bir çağrı olduğuna ve bu çağrıya karşı çıkıp, şaman olmayı reddedenlerin akıl hastalığına yakalanacağına veya erken yaşta öleceklerine inanılır.[9]

Şaman geleneği konusunda Soboljev'in belirttiğine göre, Altay Tatarları da şamanlığın doğuştan geldiğine ve çocukluk yıllarından itibaren sara (epilepsi) nöbetleri şeklinde kendini gösterdiğine inanırlar. Hasta sık sık kendini kaybeder, insanlardan uzaklaşır ve bir şaman onu eğitmek üzere yanına alana kadar genelde perişan bir hâlde yaşar.[10] Yakutlar, şamanlık yeteneklerinin daha çocukluktan itibaren kendini gösterdiğine inanırlar.(resim 58) Stsukin, kaderi şamanlık olan bir kişinin, çocukluğundan itibaren dengesiz davranışlar gösterip, ormanlarda amaçsızca dolanıp, kendini sulara veya ateşe attığını, kendini öldürmeye çalıştığını aktarır. Akrabaları bu davranış bozukluklarından çocuğun şaman olabileceğini anlarlar.[11] Bu davranışlar, çocukluk çağlarında olabileceği gibi, gençlik yıllarında hâtta daha sonraları da ortaya çıkabilir. Genel inanca göre bu emareler, söz konusu kişiye bir ruhun musallat olmasıyla ortaya çıkar. Bu ruh, hem o kişiye istediklerini yaptırır, hem de kendisi o kişinin hizmetine girer. Bir Yakut şamanı, kendisine şamanlık vazifesinin bahşedilişini şu sözlerle anlatır: "Yirmi yaşındayken hastalandığım bir gün, gözlerim ve kulaklarım başka insanların görüp duyamadıklarını görmeye ve duymaya başladı. Dokuz yıl boyunca bu ruh ile mücadele ettim. Hiç kimseye bu olanları anlatmaya cesaret edemedim çünkü bana inanmayacaklarını, benimle alay edeceklerinden korkuyordum. En sonunda ölüm derecesinde hastalandım ve o zaman "şamanlık etmeye"[*] ve kendimi daha iyi hissetmeye başladım. Bugün bile, uzun süre şamanik vecd hâline girmediğim takdirde, kendimi rahatsız ve hasta hissederim"[12] Bu konuda Trostsanskij, bazı rahatsızlıkların şamanlık yeteneklerine işaret ettiğine ve bu rahatsızlıklara sahip olanlara "mänärik" adı ve-

[*] Yazar kitapta schamanieren fiili kullanmış, ancak bu kelime Almanca-Almanca sözlüklerde bile olmayan, bir şamanın eylemini ifade etmek üzere türetilmiş özel bir kelimedir. Çeşitli formlarda görülen biçimiyle bu fiil, şamanın yaptığı ayinler esnasında girdiği vecd (trans) hâlini, kendinden geçiş hâlini anlatmaktadır. Yukarıda sara nöbeti olarak tarif edilen titreme ve kasılmalar, ağızdan köpüklerin çıkması, gözlerin dışarı fırlaması gibi durumlar kastediliyor. Türkçe karşılığı, "şamanik vecd" en yakın anlam karşılığı olsa gerektir. (ç.n.)

9 Radloff, Aus. Sibir., 11, 16-17
10 Soboljev, 83; vrt. Anohin, Dusa, 268
11 Stsukin, 277
12 Stadling, 63

rildiğinden bahisle; bu kişiler sık sık sara veya histeri benzeri krizler girdiklerini, ancak şamanların da ayinleri esnasında “mänärik”ler gibi kendilerinden geçtikleri halde, bunu kendi iradeleri ile gerçekleştirdiklerini, “mänärik”lerinse, bunu çoğunlukla ellerinde olmadan istem dışı yaşadıklarını, nadiren şamanlar gibi kendi iradeleri ile yapabildiklerini anlatır.[13]

Agapitov ve Changalov’un aktardığına göre, Buryatlar ölmüş şamanların ruhlarının gelecekteki şamanları tespit ettiklerine ve onları gençliklerinden itibaren bu göreve hazırladıklarına inanırlar. Şamanlık yeteneğinin bazı emareleri vardır. Kişinin sık sık baygınlık geçirmesi, ruhları görmesi, muhayyel bir âlem yaratması, insanlardan kaçması, dağlarda veya ormanlarda tek başına yaşaması gibi emareler gözlemlenir ve bunların değerlendirilmesi sonucu kişi bir şamanın eğitimine verilir.[14] Petri ise, halusinasyonlar görme, başkalarının göremediği varlıklarla konuşma, vecd hâline geçme gibi şamanlık yetisini gösterdiğine inanılan işaretlerin bir nevi sinir hastalığına benzediğini aktarır. Bazen, hasta durup dururken üzerinde bir baskının şiddetiyle şamanik vecdi yaşamak ister, dans edip şark söylemeye başlar ve bu sayede kendini daha iyi hisseder.[15]

(resim 58)
Bütün kıyafet ve malzemeleri ile bir Yakut şamanı.
Kaynak, A.O.Popov

13 Trostsanskij, 119-120

14 Agapitov ja Hangalov, 44-45

15 Petri, Staraja vera, 50-51.

Tunguzlarda şamanlık yetenekleri bir hastalık şeklinde ortaya çıkar. Schirokogorov'un bildirdiğine göre, şamanın ölümünden sonra emrindeki ruhlar, serbest kaldıklarında kabilenin gençleri arasında gizemli hastalıklar yaymaya başlarlar. Bu hastalığa yakalanan kişiler kendilerine düşsel bir âlem yaratıp, dalgınlaşır, yaşama güçlerini, heyecanlarını kaybeder, uykularında gezmeye başlar, melankolik bir ruh hâline kapılıp, sık sık tabiata kaçarlar. Bu hastalıklara yakalanan kişilerde sinir buhranları ve kasılmalar görülür ki, hiç kimse bu kişilere yardımcı olamaz. Ancak musallat olan ruhlar, hastalardan birini kurban olarak belirlediklerinde, diğerleri tekrar düzelir, ama ruhların belirlediği kişinin durumu daha da kötüye giderek, iştahını kaybeder, uykusuzluk çekmeye başlar, geceleri nöbetler geçirir, şamanlar gibi titremeye, dişlerini takırdatmaya başlarlar. Bu durumda genelde akrabaları hastaya bir davul verirler ve hasta "şamanik vecde" kapılarak bir süre sonra kendinden geçer. Tunguzlar, bir şaman adayının şuurunu yitirmesini, bir ruhun onun içine girmiş olmasına bağlarlar.[*] Bu olay ormanda, hastanın yanında ona yardım edebilecek kimse yokken de başına gelebilir. Bu durumda ruhların ele geçirdiği bu kişi, akrabaları onu arayıp bulana veya kendi başına bir şekilde geri dönene kadar ormanda günler boyu vecd hâlinde kalabileceği gibi, bu arada ölmesi de ihtimâl dahilindedir.[16] Diğer Sibirya halkları ve Laponlarda da şamanlık belli yeteneklerin bahşedilmiş olmasına bağlıdır. Wenjamin, Samoyedlerde bir şamanın çocuklarının hepsinde bu yeteneklerin olmayabileceğini, içlerinden sadece ruhların seçtiği ve göründükleri çocuğa bu yeteneğin bahşedildiğini aktarır. Herhangi bir çocukta bu özel emareler keşfedildiğinde, o çocuk bir şamanın eğitimine verilir.[17]

[*] Günümüzde bu tür rahatsızlık geçiren kimselerin "içine cin girdiği" söylenerek, iyileşmesi için cinci hocalara götürüldüğü bilinmektedir. Bu tür hastalıklardan biri de epilepsi (sara) olup, bu tür hastaların mistik güçlere yatkın oldukları yine bilinen hususlardır (ed).

Şamanlık yetilerine delâlet eden ve dolayısıyla şamanlığın ön şartı olarak kabûl gören rahatsızlık veya hastalık belirtilerinin hâlen tatmin edici şekilde izah edilebilmiş olmadığından, bu topluluklarda çok itibarlı mevkileri olan şamanları "ruh hastası" olarak nitelendirmek çok yanlış bir kanaat sergilemek olur. Şaman adayları hakkında bir çok araştırmacının aktardıklarından bu adaylarda saranın karakteristik bir özellik olduğu ortaya çıkmaktadır ki, bunun Golde şaman adayları için de geçerli olduğunu belirten Lopatin, sara nöbetlerinin belirsiz aralıklarla ortaya çıkması ve nöbet sonrasında

16 Sirokogorov, 43-45
17 Venjamin, 128

(resim 59)
Golde Şamanı.
Kaynak, Schimkewitsch

hastanın kendiliğinden normale dönmesi sebebiyle bu hastalığın ilkel halkların gözünde özellikle esrarengiz bir hastalık olduğuna dikkât çekmektedir.[18] Şamanların psikolojisi incelendiğinde, muhayyel bir âlem yaratıp, kendinden geçme durumlarının şamanların tipik özellikleri olduğu görülür. Hiç beklenmedik anlarda gelebilen bu sıkıntı nöbetlerinden kurtulmak için hasta, zaman zaman bu nöbetleri taklit edip, benzeri şekilde kendinden geçerek hastalığını dizginlemeye ve verdiği sıkıntıları azaltmaya çalışır. Bir çok şaman bunu yapmaya başladıktan sonra, durumlarının çok daha iyiye gittiğini ve yaptıkları işi bırakacak oldukları takdirde, sıkıntılarının tekrar başladığını anlatmışlardır. (resim 59)

Bu kendinden geçme hâli, aslında muhayyel bir âlem yaratma ile de yakından ilişkili olup, kendinden geçme esnasında bir ruhun şamanın bedenine girdiğine inanılır. Bu sırada şamanın söylediği sözler, onun kendi sözleri değil, onun ağzından konuşan ruhun sözleridir. Şaman tekrar kendine geldiğinde içine giren ruhun kendisi aracılığıyla söylemiş olduklarını hatırlamadığı için, şamanın yanında bilgili ve tecrübeli birinin bulunması, şamanın hareket ve sözlerini dikkâtle takibederek, aklında tutması gerekir. Bu kişi şamanın bedenine giren ruhla konuşup, kim olduğunu, nereden geldiğini ve ne

[18] Lopatin, 242

istediğini sorar. Şaman ayinlerinde çok önemli bir yer işgâl eden bu kişiye "şamanın yardımcısı/kalfası" adı verilir.[19] Lapon şamanlarının yardımcılarına Finliler "çözücü" derler ki, bu adın verilmesinin sebebi, muhtemelen kendinden geçmiş haldeki şamanın söyledikleri-nin genelde pek açık olmaması ve bazı şeyleri tahmin etme, çözümleme kabiliyetiyle ilgili olmasıdır.

Sadece çalışarak şaman olabilmek mümkün olmadığı gibi, kişinin ruhani yetenekleri ne kadar yüksek olursa olsun, yine de bu önemli ve çok yönlü vazifeyi yerine getirmek için tek başına kabiliyet de yeterli değildir. Bunun için kendisine bahşedilen ruhanî yetenek dışında, fizikî esneklik, kurnazlık, mesleki bilgi, geleneklerin ve inançların çok iyi bilinmesi ve hepsinden önemlisi ruhlar âlemiyle kalben bir ilişki içinde olmak gereklidir. Bu sebeple şaman adayı, sadece bilge akrabalar tarafından değil, kendi güçlerini ona aktarabilecek güçlü bir şaman tarafından eğitilmelidir. Bu tarz fantastik bir ortamda yıllar boyu tabiatüstü olaylara aşina olduktan sonra şaman adayı, nihayet etrafı ruhlarla çevrili, korkuyla karışık bir saygı uyandıran, ayin sırasındaki her söz veya hareketi etrafındakiler tarafından merakla takibedilen muktedir bir şaman olur. Bu muktedir adamın, karanlık bir gecede içini insanların doldurduğu bir çadırda sadece yerde yanan ateşin ışığında yaptığı şaman ayini, katılanları çoğunlukla bir nevi hipnoz durumuna sokar. Zamanla bu "ruh çağırıcısı"nın adı etrafında bir şöhret halesi oluşur, çevrenin saygısını kazanmaya başlar ve adı gelecek kuşaklara aktarılır.

Şaman ve Ruhlar

Şamanın, ruhlar tarafından belirlenmiş bir kişi olduğunu daha önceki bölümlerde görmüş olduğumuz üzre, şamanizmin yayılmış olduğu her yerde buna inanılır. Tretjakov, Turuhansk bölgesindeki Tunguzların, şamanlık vazifesi için seçilen kişilerin gece rüyalarında "Khargi" isimli şeytanı gördüklerine inandıklarını anlatır ki,[20] bu bölgedeki Tunguzlar, şamanların ruhuna "Martı" derler ve şaman ruhlarının bir süre sonra dünyaya geri dönerek, kendi akraba çevresinde genç kuşaklardan birinin bedenine girdiğine ve ona şamanlık yeteneklerі kazandırdığına inanırlar. Şamanın "Martı"sının ne zaman geri

[19] Sirokogorov, 42
[20] Tretjakov, 211

döneceği belli değildir, bu süre kısa veya uzun olabilir. İnanışlarına göre, toprağa gömülerek defnedilen şamanların ruhları dünyaya geri dönemez. Şamanlık işaretlerini taşıyan kişiyi bulmak için akrabaları şamanın "Martı"sını temsil eden bir kuş resmi kullanırlar.

Altay Tatarları, şaman adayının hastalık nöbetleriyle olan mücadelesini gördüklerinde "ruh (tös) yerini buldu" veya "ruh azapta" gibi ifadeler kullanırlar.[21] Buryatlar, şamanik vecd başladığında, "akrabaların ruhunun içine girmiş olduğunu" veya kimi zaman da "çılgınlığın ruhunun içine girdiğini" söylerler. Bu konuda şahit olduğu bir olayı Petri, şu şekilde tarif eder: "Çılgınlığın ruhu, şamanı ele geçirdiğinde, şaman önce öne doğru eğilir, bacaklarını açar, kafasını eğer ve yüksek sesle "abrrrr" şeklinde bağırmaya başlar". Buryatlar bu hareketin, "şamanın içine ruh girdiği" anlamına geldiğini, her seferinde bunun olduğunu anlatırlar. Petri'nin aktardığına göre, bu esnada şaman dışarıdan bakan insanların gözünde tamamen bilinçsiz, kendinden geçmiş olarak görünür. Ruh kendisinden ayrıldıktan sonra şaman derin derin iç çeker, elbisesinin eteği ile yüzünü siler ve gittikçe daha hafiflediğini hisseder.[22]

Ölen bir şamanın, bir başkasında ortaya çıkarak onu şamanlık mesleğine yönlendiren ruhuna Yakutlar "ämägät" adını verirler. Ölen şamanın bakır plâkadan insan görünümünde bir tasviri yapılıp, yeni şamanın elbisesine takılması, yeni şamanın şaman ayini esnasında "ämägät" aracılığıyla duyup görebileceğine inanılmasıyla ilgilidir.[23] Yakut şamanlarının ayrıca "Käläni" adı verilen ve onlara yardım edip, refakat eden bazı ruhları vardır. Şaman, herhangi bir büyü veya ayine başlarken onları çadırına çağırır ve ayin esnasında onlarla konuşur. Şamanının iradesi altındaki cinlerin, güçleri ve becerilerine bağlı olduğuna inanılır.[24] Schtschukin'in aktardığına göre, şamana ayinde yardımcı olan "Käläni"ler de muhtemelen aynı kabile veya soydan gelen ölmüş şamanların ruhları olup,[25] vecd hâline geçtiklerinde şamanların adını söylediği ruh isimleri arasında bu "Käläni" ruhlarının da isimleri yeralır.

---

21 Anohin, Materialy, 36; Dyrenkova, Polutsenie, 269
22 Petri, Staraja vera, 51
23 Serosevskij, 625-627; Stadling, 105-106; Vasijev, Sam. kostjum, 6-7
24 Ionov, Primetsanija, 186
25 Stsukin, 410

Soyun veya kabilenin ölmüş şamanları, Altay bölgesi halklarının inançlarında koruyucu ruhlar olarak yeralırlar. Altay Tatarları, bu ruhların şamanik vecd ayini esnasında şamanın başına, omuzlarına, kollarına ve ayaklarına oturduklarına ve şamana yardımcı olduklarına inanırlar. İnanışa göre şamanların emrindeki bu görünmez yardımcıların sayısı değişebilmekte, büyük bir şamanın on tane yardımcı ruhu varken, daha az kıdemli bir şamanın bir veya iki tane olabilmektedir. Anohin'in aktardığına göre birden fazla yardımcı ruhun olması durumunda, bu yardımcı ruhların reisliğini/liderliğini soyun atasının ruhu yapmaktadır. Bu koruyucu ruhlar grubunun büyüklüğü, şamanın ruhanî kuvvetlerine bağlı olduğundan dolayı bir şaman kendisine diğerlerinden daha fazla ruhu çekiyor olabilir, hâtta kudretli bir şaman başka bir şamanının ruhunu dahi ele geçirebilir.[26] Altay halklarının inançlarında bu ruhların en önemli işlerinden biri, şamanlara tavsiyelerde bulunmalarıdır. Şaman ayininin en heyecanlı bölümü, şamanın bu koruyucu ruhlarla konuşmaya başlama anı olup, bu esnada onlara neler istediklerini ve diğer ruhların onlar aracılığıyla ne dilekler ilettiklerini sorar. Ruhlar âleminden bilgiler ve haberler getiren bu ruhların hizmetlerine değer biçilemez ve bu sebeple şaman onları hoşnut etmek için ayine başlarken bu ruhların (Körmös) resimlerine sunu olarak üzerlerine içecek serper.[27] Anohin'in anlattıklarına göre, Altay Tatarları ile diğer halkların bu ruhların faaliyetleri hakkında çeşitli tasavvurları vardır. Altay Tatarları bu ruhların şamanın bedeninin dışında olduklarını düşünürken, diğer bir çok halk, bu ruhların şamanın bedenine girdiklerine inanırlar. Bu farklı bakışı, Golde şamanlarının koruyucu ruhlarını (seon) çağırırken, şamanın ağzını açıp, ruhları yutma hareketi yapmaları ve eğer ruhlar hayvan suretinde gelecek olurlarsa, o esnada içine giren hayvanın sesini taklit etmeleri[28] şeklinden anlaşılmaktadır. Tunguzlardaki benzeri âdet ve inançlar hakkında Schrikogorov, Tunguzların ölen şamanın koruyucu ruhlarına "Syvén"ismi verdiklerini ve şamanın ölümünden sonra bu ruhların akrabalar arasında kendisine uygun bir kişi arayıp, sonra da kurban seçtiği bu kişiye şamanlık yetileri verdiklerini aktarır. Bu şekilde, hem koruyucu ruhlar şamanı etkileri altında tutma imkânı bulmakta, hem de şaman bu koruyucu ruhlar

---

26 Anohin, Materialy, 29-30

27 Sama, 28

28 Lopatin, 316

aracılığıyla diğer ruhlar üzerinde etki oluşturabilmekte ve zorda kalan kabile üyelerine yardımcı olabilmektedir. Çevrede serbestçe dolaşıp yaşayan akrabalarına huzursuzluk verebilecek olan bu ölmüş akraba ruhlarını etrafında toplayıp, denetimi altında tutabilme gücüne sahip olan bir şamanın kabile için ne derece büyük önem taşıdığı kolayca tahmin edilebilir. Anlayabildiğimiz kadarıyla, bu halkların inanıçlarına göre ölen şamanın ruhu, sonraki nesillerden bir toruna geçerken, tek başına geçmeyip, ölen şamanın koruyucu ruhları ile beraber geçer.[29] Özel bir seçim sonucu şamanın bedenine giren bu "ruh"u, Tunguzlar, Yakutların "ämägät"i gibi tasavvur ederler ve bu şaman ruhunun diğer koruyucu ruhlardan ayrı bir yeri olduğuna inanırlar. Şamanın bedeninden ayrılıp ruhlar âleminden haberler ve sorulan soruların cevaplarını getiren ruh, bu ruh değildir, bu ruh aracılık yapar, diğer ruhlarla bağlantıya geçer, onlardan bilgi ve haberler alır, hâtta başka ruhları şamana yardımcı olmaya ikna edebilir veya zorlayabilir.[30]

Şaman ayini esnasında şamanın bedenine giren "Syvén"ler güçleri, görünümleri ve yetenekleri bakımından çok değişik olabilirler. Onu etkisine alan ruha bağlı olarak şaman kendisine ait olmayan yetenek ve özellikler kazanabilir. Bu sayede yaşlı, çökmüş, hastalıklı bir şaman, kendi içine hareketli, enerjik bir ruh girdiğinde bir anda genç biri gibi dans etmeye ve üzerindeki ağır şaman kıyafetine rağmen bir metreye yakın yüksekliğe sıçrayabilmektedir. Âyin esnasında kendinden geçen çelimsiz zayıf bir kadın şamanı zapt etmek gerektiğinde, bazen güçlü kuvvetli bir grup erkeğin bile bunu zorlukla başardıkları görülmüştür. Eğer şamanın bedenine ateşten korkmayan bir ruh girecek olursa, şaman kızgın korlar üzerinde yürüyebilir, kızgın demiri eliyle tutabilir veya yanan bir mumu ağzına sokabilir.[*] Hayvan suretindeki ruhlar da, şamanların bedenine girdiklerinde onlara hayvanların özelliklerini kazandırırlar, meselâ yılan görünümde bir "Syvén" içine girdikten sonra, şaman bir yılan gibi hareket edebilir. Tunguzların hortum suretinde olduğunu düşündükleri "Syvén" ise, şamanın bir hortum gibi dönmesini sağlar. Bedene giren ruhun, şamanın bedenî özelliklerini de etkileyebileceğine örnek olarak, bir kadın şamanın bedenine giren hamile kadın ruhu sebebiyle şamanın karnı-

[*] Günümüzde çoğu basın yayın organlarına akseden veya anlatılan, tarikat zikirlerinde rastladığımız ve halk tarafından keramet olarak algılanan vecd (sarhoşluk) halinde kendinden geçme, ateşte yürüme, kor halindeki ateşi yutma, bedenin çeşitli yerlerine bıçak saplama gibi ritler, anlaşılacağı üzre salt din veya dindarlıkla ilgili olmayıp, çok eski bir geleneğin islâmî şala bürünmüş şekli olarak karşımıza çıkar (ed).

29 Sirokogorov, 43-44
30 Sama, 38

nın şiştiği ve ruh şamanın bedeninden çıktığında tekrar eski hâline döndüğü anlatılır.[31]

Tunguz ve Golde inançlarına göre şamanların içine giren ruhlar, sadece akrabaların ruhlarıyla sınırlı olmayıp, kimi zaman yabancı kabilelerden ruhlar da-özellikle de kadın şamanların- içine girebilmektedir. Bu yabancı "Syvén" yabancı bir dilde konuştuğu için, şaman da bu yabancı dili konuşmaya başlar. Bu sebeple ayin esnasında Tunguz şamanının Yakutça, Daurice, Mançuca veya Çince kelimeler söylediğine rastlanır. Eğer söz konusu şaman bu dilleri bilmeyen bir şamansa, bu durum şamanın ağzından yabancı bir ruhun konuştuğunun delili sayılır.[32]

Bazı zamanlar ruhlar, şamanları bir araç olarak kullanır ve şamanın değişik amaçlar için başka ruhları çağırmasını sağlayıp, istenilen vazifeyi yaptıktan sonra bu çağrılan ruh bir anda kaybolur. Tunguzlar, ruhun ortadan kaybolmasıyla birlikte şamanın bir anda sakinleştiğini, yüzünü yıkayıp gözlerini ovuşturduğunu, su veya çay içip yorgun ve bitkin bir hâlde derin uykuya daldığını anlatırlar. Ertesi gün dinlenmiş ve huzurlu bir şekilde yatağından kalkan şaman, artık üzerinde herhangi bir baskı hissetmez.

Sahip oldukları ruhların, şamanlara olağanüstü özellikler kazandırabildiklerine olan inanç, sadece Tunguzlarla sınırlı olmayıp, Goldeler, ayin esnasında kendinden geçmiş bir şamanın ateşte yanmayacağına, soğukta donmayacağına veya suda boğulmayacağına, vücudunun ağır darbe veya yaralanmaları kaldırabileceğine, ona bir şey olmayacağına inanırlar.[33] Petri, şamanların gösterdikleri kerametler arasında ateşte dans etmek, çıplak ayakla kor hâlindeki demir üzerinde yürümek, kor hâlindeki kömür parçalarını yutmak veya kaynayan suyu bir anda soğutmak gibi şeyleri saymaktadır.[34] Sadece Sibirya halkları değil, Laponlar arasında da sık sık bahsi geçen bu olaylar, gerçek gözlemlere dayanmaktadır. Şaman adaylarının bile sara nöbetleri esnasında kendilerini ateşe ve suya atmak veya yarı çıplak halde karların arasında dolaşmak gibi fiilleri gösterdikleri, hiçbir acı hissi duymadan bedenlerini keskin cisimlerle kesen şamanlara rastlanması bilinen şeylerdir. Ancak, tecrübeli bir şaman asıl olarak ayine katılan-

---

31 Sama, 39, 42

32 Sama, 29

33 Lopatin, 247-248

34 Petri, Staraja vera, 52

ları olağanüstü şeyler gördüğüne inandırmakta başarılıdır. Bu konuda özellikle Lehtisalo'nun Obdorsk Samoyedleri hakkında naklettikleri oldukça ilgi çekicidir: "Şaman elindeki bıçağı tek tek inceleyip kontrol eder ve herhangi biri kirli ise tekrar temizler. En büyük bıçak en sona bırakılır. Sonrasında gömleğini çıkartıp, bıçaklardan birini karnına saplar ve eliyle üstüne vurarak içeri girmesini sağlar, daha doğrusu katılanlar böyle görürler. Aynı şekilde diğer bıçakları da bedeninin değişik yerlerine saplar. Daha sonra en büyük bıçağı alıp, ilk vuruşta yarıya kadar, ikinci bir vuruşla da tamamen kafasına saplar. Şamanın yardımcısının bu yapılanlara yakından bakma izni yoktur, yaklaşmaya çalışırlarsa, şaman onu elindeki bıçakla tehdit eder. Şamanın yüzü siyaha boyalıdır ve konuşamaz haldedir, işaretlerle davulunu ister. Davul çalıp dans etmeye başladığında, bıçaklar teker teker vücudundan dışarı çıkarıp, yere düşmeye başlar. En sonunda başını sallamaya başlar ve önce bıçağın ucu sonra da tamamı görünür ve bıçak yere düşer. Şaman seyircilerin bıçağın biraz önce kafasına saplamış olduğu bıçak olduğunu teyit etmelerini ister.[35]

Şamanın, izleyicilerin safiyane inançlarını kendi çıkarına kullandığı bu örnekte görüldüğü gibi, bazı kurnaz şamanların olayı bir hokkabazlık gösterisine çevirmeye başladıklarını da ortaya koymaktadır.

Şamanizm ve Hayvanlar Âlemi

Şamanizmle ilgili kabûl edilen bazı kutsal hayvanlar, Sibirya halklarının inançlarında çok önemli bir yer tutar. Bu hayvanların kutsallıklarının nelere dayandığı pek belli olmamakla birlikte, bunların bazıları genel olarak kutsallaştırılmış hayvanlar, bazıları da belirli bir bölgede belli bir kabile veya boy için önem taşıyan, hâtta kendisi ile olan gizemli bir ilişkisi sebebiyle tek bir kişi tarafından kutsallaştırılmış bir hayvan bile söz konusu olabilmektedir. Bu kutsallaştırılmış hayvanlar arasında başta kartal ve kuğu olmak üzere, bazı kuşlar özellikle dikkâte değer bir yer tutarlar.

Şamanizmin kökeniyle ilgili efsanelerde kartal, Tanrıların ulağı olarak kabûl edilir. Agapitov ve Changalov'un naklettikleri bir efsaneye göre, kötü ruhlar insanların başına belâları musallat edene kadar, dünyada hastalık ve ölüm yoktur. Bunu gören Tanrılar, insanlara

---

[35] 35 Lehtisalo, Kertomus, 25-26; Saskov, 97; Banzarov, 42; Lopatin, 247

yardım etmesi için kartalı yeryüzüne yollarlar, ama insanlar kendilerini korumak için gelen kartalın ne dilini, ne de geliş maksadını anlamadıkları için kartal çaresizce gökyüzüne geri döner. Tanrılar bu sefer kartala yeryüzünde karşılaştığı ilk insanı şamanlık yetenekleriyle donatma vazifesi vererek geri gönderirler. Kartal yeryüzüne tekrar geldiğinde, bir ağacın altında uyuyan bir kadınla karşılaşır. Kadın eşinden ayrı yaşamaktadır ve kartal bu kadınla ilişkiye girer, kadın hamile kalır. Daha sonra kocasına geri dönen kadın, bir süre sonra bir erkek çocuğu doğurur ve dünyadaki bu çocuk ilk şaman olur. Aynı efsanenin bir başka anlatım biçimine göre de, kartalla karşılaştıktan sonra kadın, ruhları görebilmeye başlar ve ilk şaman olur.[36] Buryatların bu sebeple kartalları kutsal kabûl ettikleri ve çadırlarının üzerinde uçan bir kartal gördüklerinde, kartalın şerefine havaya süt veya tarasun (bir nevi damıtma içki) serptikleri anlatılır. Buryat inançlarında, bir kartalı öldüren kişi de ölür, Yakutlar için bir kartalı yaralamak çok büyük bir günahtır. Kurulan tuzaklardan birine yakalanan bir kartal ölürse, onu kayın kabuğuna sarar ve ölülerine yaptıkları şekilde özel bir kerevetin (arangas) üzerine veya bir ağaca defnederler.[37] Serschevskij, kartalın kemiklerini onun için hazırlanan defin yerine götürürken, Yakutların kartal ile "senin bakır kemiklerini kerevet üzerinde muhafaza ediyorum, senin gümüş iskeletini yükseklere kaldırıyorum" diye dua ettiklerini aktarır. Kartalın insanlara yardım ettiği gibi, isterse onlara hastalık ve çeşitli belâları da getirebileceğine inanılır. Bazı durumlarda Yakutlar kartalın bir resmini çizip, ruhunu bu resme koyar ve bu resmi çadırın kutsal kabûl edilen köşesine asarlar. Troschtschanskij'nin anlattığına göre, yakınlarında bir kartal gören bir Yakut, bir dana kurban edip, etin bir parçasını kartalın yemesi için bırakır, hâtta yakınlarda bir kartal yoksa bile, bazı zamanlarda evin/çadırın önüne kartal için bir masa konulur ve üzerine kurban edilen bir hayvanın kalbi bırakılır.[38] Bazı bölgelerdeki Altay Tatarları nezdinde kartalın özel bir yeri vardır. Geçen asrın başlarında Altay bölgesine seyahât eden Aleksander von Bugge, Çariş nehri kıyısındaki bir kulübede, kulübenin en kutsal yerinde doldurulmuş bir kartal gördüğünü anlatır. Bunun anlamını sorduğunda; onun bir Tanrı

---

36 Agapitov ja Hangalov, 41-42; Baldunnikov, Perv. saman, 67-69

37 Saskov, 75-76

38 Trostsanskij, 55-56; vrt. Serosevskij, 656-657; Sternberg, Kult orla, 723

olduğu cevabını alır.[39] Ancak, bu anlatılan kuşun, daha önceki bölümde bahsi geçen ve mitolojik bir anlam yüklü kartalla karıştırılmaması gerekir. Altay bölgesindeki kartalla ilgili inançlar bu bölgedeki diğer kutsal kuşlarla karşılaştırılmalıdır.

Avlanması ve öldürülmesi günah kabûl edilen bir başka kuş da kuğudur. Kuğu ile ilgili olarak Buryatların ilginç bir efsanesi vardır. Efsaneye göre bir gün üç kuğu, yüzmek için bir göle inerler. Kuğular, kuğu kıyafetlerini çıkarttıklarında her üçü de çok güzel kızlara dönüşürler. O esnada kıyıda duran Khoredoi isimli bir avcı, kuğulardan birinin kıyafetlerini alıp, saklar. Kuğu kızlar yüzdükten sonra giyinmek için kıyıya çıktıklarında, içlerinden birinin kıyafetinin çalınmış olduğunu görürler. Ancak yapılacak bir şey olmadığından, elbisesi çalınan kuğu, insan suretinde orada kalırken, diğer ikisi uçarak gözden kaybolurlar. Avcı, kıyıda kalan kuğu kızı kendine eş olarak alıp onunla evlenir ve kadın 11 erkek ve 6 kız evlat doğurur. Sonra bir gün göl kıyısındaki elbisesi aklına gelir ve kocasına onu nereye sakladığını sorar. Karısının artık kendisini ve çocuklarını terk etmeyeceğinden emin olan adam, kadına elbisesini geri verdiğinde üzerinde nasıl duracağını görmek isteyen kadın, elbiseyi giymesiyle, bir kuğu olup, çadırın bacasından çıkarak göklerde kanat çırpmaya başlar. Kocasının çadırının üzerinden uçarken onlara şöyle seslenir: "siz yeryüzü yaratıklarısınız ve yeryüzünde kalın, ben göklerin yaratığıyım ve oraya geri dönüyorum." Yükselip uzaklaşırken de, son olarak; "Her ilkbaharda kuğular Kuzeye uçup, her sonbaharda geri dönerlerken, benim şerefime özel âyinler yapın" diyerek, gözden kaybolur. Buryatların anlattığına göre, kadının kızlarından biri annesinin gitmesine engel olmak için onu ayaklarından yakalamaya çalışırsa da başaramaz. Ancak, kızın elleri kurumlu olduğu için, kuğunun ayakları siyaha boyandığından dolayı, o zamandan beri kuğuların ayakları siyah olarak kalmıştır.[40]

Çin'de ve Avrupa'da da yaygın olarak anlatılan bazı masalları hatırlatan bu efsaneyi, yukarıda görmüş olduğumuz kartal efsanesiyle kıyaslayacak olursak, her ikisinde de insan soyunun başlangıcının bazı kutsal hayvanlara dayandırıldığı görülür. Birinde kartal, soyun kutsal babası olurken, diğerinde kuğu, kutsal anne olur. Bu bakış açısından devam ettiğimiz takdirde ise, karşımıza totemizm çıkmaktadır.

---

[39] Ledebour, II, 24

[40] Skazanija burjat, 114-117, vrt. 125-126

Bir çok ilkel halk inançlarını oluşturan totemizmde, bir soyun veya kabilenin atasının belli bir hayvan türü olduğuna inanılır ve bu kabileye genellikle bu hayvanın ismi verilir ki, kabilenin üyeleri bu hayvana büyük bir değer atfederken, bu hayvan türü asla avlanmaz, öldürülmez ve eti yenmez. Bu türden bir hayvanın cesedi bulunacak olursa, özel bazı tören ve ayinlerle defnedilir. Totemizm kelimesi bir Amerikan Kızılderili kabilesinin dilinde "kabile, soy, akrabalar" anlamına gelen "totem" kelimesinden türemiş ve bu kelimeyi Kızılderili inançlarını ifade etmek için ilk olarak kullanan kişi, Kızılderili kabileleri arasında dolaşan ve intibalarını 1791 yılında yayınladığı seyahâtnâmesinde anlatan Kanadalı tüccar J. Long olmuştur. Ondan on yıllar sonra Mac Lennan totemizmi dinler tarihi ve sosyoloji konusundaki araştırmalarına konu ettiğinde, ilim çevreleri bu konuya ilgi göstermeye başlamışlardır. Eldeki bilgiler çoğaldıkça, daha çok araştırmacı bu konu üzerinde çalışmaya ve fikir yürütmeye başlamış, bunlardan bazıları ilkel toplumlardaki bütün hayvan tapınmalarını totemizm kalıntıları olarak değerlendirmeye tabi tutarak, bu arada "ayı şölenlerini" bile totemist inançlarla açıklamaya çalışmışlardır. Oysa, hayvanların içinde yer aldığı bütün gelenek veya inançların totemizm yoluyla açıklanamayacağı malûmdur.

Sibirya halklarının gelenek ve inançlarında Amerikan Kızılderililerininkileri andıran bazı özellikler tesbit edilmiştir. Mac Lennan, ilim âleminin dikkâtini totemizm üzerine çekmeden, hâtta J. Long'un eserinden çok önce Ph. J. Strahlenberg, 1730 yılında yayımladığı çalışmasında Yakutların inançlarını şu sözlerle anlatılmaktadır: "Her kabilenin kutsal saydığı kuğu, kaz veya karga gibi kendine has bir hayvanı vardır ve o kabile bu kutsal hayvanın etini yemez. Diğer kabileler ise bu hayvanı yiyebilirler"[41] Aynı tespiti, 1844 yılında, içinde iki eski elyazmasını yayınladığı eserinde, Schtschukin; "Her soyun kendi koruyucusu ve temsilcisi bir hayvan vardır. Bu hayvan beyaz burunlu bir aygır, karga, kuğu veya atmaca olabilir ve o hayvanın eti yenmez"[42] diyerek, isabet kaydetmiştir.

Bu tarz inançlar Yakutlar arasında günümüze kadar yaşamaya devam etmekte olup, bu satırların yazarı değişik Yakut kabilelerine mensup ve hâlen Finlandiya'da yaşayan üç mültecinin bu konudan bahsettiklerini duymuştur. Bu üç mülteciden birinin kabilesinden

[41] Strahlenberg, 378

[42] Stsukin, 276

birinin kartal, birinin karga, diğerinin de ak ayaklı, başı ak lekeli bir kahverengi inek olmak üzere, ayrı "soy hayvanları" olduğunu ifade etmişlerdir. Kabile üyelerinden birinin o kabilenin "soy hayvanı"nı korkutması, yaralaması veya öldürmesi yasaktır, bunun ihlâli çok büyük uğursuzluklar getirir. Soy hayvanı inek olan mültecinin anlattığına göre, kabile üyelerinin sürülerinde "soy hayvanı" tanımına uygun bir inek doğacak olduğunda, bu başkalarına satılabilir veya hediye edilebilir, ama yabancı bir yerdeyken bile böyle bir hayvanın etini yemek veya sütünü içmek bir Yakut için yasaktır. Yabancılar için ise böyle bir yasak yoktur. Bu mülteciler bana; Yakut kabilelerinde baba tarafından alt kuşaklara aktarılan böyle bir çok soy hayvanı olduğunu anlattılar, saydıkları hayvanlar arasında at, ayı, köpek, kedi, atmaca, kuğu, guguk kuşu, çavuş kuşu gibi bir çok hayvan vardı. Bir soyun veya kabilenin bu soy hayvanının adıyla anılıp anılmadığı hakkında ise bilgileri olmadığı gibi,[*] bu soy hayvanı ile kabile arasında ne tür bir bağ olduğunu da açıklayamamışlardır. Tek bildikleri ve anlattıkları, bu soy hayvanlarının her anlamda daha "değerli" ve "iyi" oldukları idi.

[*] Günümüz Yakut kültürünün, Rus kültürü ve Sovyet rejimi tarafından bozulduğu dikkâte alındığında, Yakutlar arasında "soy hayvanı" isimlerinin artık çoğunun unutulduğu ve modernite karşısında hükmünü yitirdiği bilinmektedir (ed)

Türk ve Moğol halkları arasında da bu tarz inançların izlerine rastlamaktayız. Meselâ, bazı Buryat kabileleri kendi soylarının kökeninin-buna "Uthka" adını veriyorlar-kuğu olduğuna inanırlar. Changalov'un aktardığına göre, Khangin kabilesinin şaman şarkılarından birinde kabilenin "Tthka"sının "Sen kuşu" olduğu söylenir, Serel Moğolları ise "Tthka"larının "Hun kuşu" olduğuna inanırlar. Bu her iki kuş türü de Sibiryada yaşayan kuğu türlerinden olup,[43] Potanin, kuğunun kendilerinin kutsal annesi olduğuna inanan Hangin kabilesi üyeleri için bir kuğuyu öldürmenin çok ağır bir günah sayıldığını, hâtta içlerinden bazılarının kuğunun tüylerine dokunmaya bile cesaret edemediklerini anlatır.[**] İnanışlarına göre, bir kuğunun resmini veya heykelini yapan bile hastalanır.[44] Schaschkov aktarmış olduğu bir Buryat efsanesinde, bir kuğunun yuvasını bozup, yavrularını kaçıran bir avcıdan bahsedilir ki, rivayete göre ana kuğu, gagasına bir parça ateş alıp, avcının çadırının üzerine atmış ve bütün köy yanmıştır. İlkbaharda kuğular geri geldiklerinde Buryatlar kuğuların şerefine sunu olarak havaya biraz içecek serperken, kadınlar da ilkbaharda gelen ilk kuğuyu gördüklerinde, önünde eğilip, ona dua ettikleri anlatılır.

[**] "Soy hayvanı" inancıyla ilgisi olup olmadığı bilinmemekle beraber, kuşlara atfedilen bu değer, Anadolu'da "güvercine ve turna kuşuna dokunmanın uğursuzluk getireceği", leyleğin ise-daha da önemli-Kabe'den gelmesi (hacı leylek) hasebiyle mübarek sayılması, eski Altay inancının İslâmileşmiş hali olup olmadığını akla getirmektedir (ed).

43 Hangalov, Nov. mater., 74-75
44 Potanin, Otserki, IV, 23-24; vrt. Skazanija burjat, 81

(resim 60)
Noin Ulla'daki Hun mezarından çıkan bir metal plaka.
Kaynak: Alföldi

Kuğuya tapma inancı, muhtemelen ilk olarak kuğunun kendi soyunun atası olduğuna inanan kabilede başlamış ve sonra da yayılmıştır. Balagansk bölgesindeki Hangin kabilesi dışında, Alarsk bölgesindeki Buryatlar arasında da kendi soylarının atası olarak kuğuyu kabûl eden iki kabile daha bilinmektedir. Yukarıda nakledilmiş olan "kuğu kıyafetlerini çıkartıp, yüzen ve avcının karısı olan kuğu" efsanesine her iki bölgede de rastlanmaktadır.[45]

Kartal için yapılan özel tören ve ayinler de, muhtemelen belli bazı kabile veya soylarla sınırlı olup, Dyrenkova'nın aktardığına göre, bir Teleüt kabilesi olan Märkutlar, kendi soylarının "Berkut" kuşuna dayandığına, benzer şekilde Jutty kabilesi, soylarının koyundan, Jurta kabilesi ise, beyaz başlı kartaldan geldiğine inanırlar.[46]

Agapitov ve Changalov, soy atası olarak "Buga noyan" (Boğa Bey), kurt, tatlı su gelinciği (Lota) gibi hayvanları da sayarlar. Bunlardan "Buga Noyan" hakkında şamanların anlattığı bir çok efsane vardır ve Buryatlar onun için kurban da verirler. Bu yaratık, efsanelerde hem boğa, hem de insan olarak karşımıza çıkar ki, anlatıldığına göre bir hanın kızı ile evlenmiş ve bu evlilikten doğan oğlu Bulagat kabilesinin atası olmuştur.[47] Uygur efsanelerinde de "Boğa Bey" ve kardeşi "Kartal Bey" Uygurların bey sülalesinin ataları olarak yer alır ki, Uygur efsanelerinde; "Boğa Bey"in, Tola ve Selenge ırmaklarının beraber aktığı yerde, iki çam ağacının arasındaki bir tepede doğmuş olduğu anlatılır. Bu sebeple, Macar araştırmacılardan A.Alföldi, ekteki resimde (resim 60) görülen, Noin Ula'daki Hun mezarlarında bulunan metal levhalardaki boğa resminin bu tarz bir efsanevî soy atasının resmi olduğunu ileri sürmektedir.[48]

Sibiryada soylarının atasının kurt olduğuna inanan birçok kabile ve boya rastlanır ki, meselâ Uygurların kökenlerine ilişkin bir efsanede anlatıldığına göre, çok güzel iki kızı olan bir Hun Hakanı, etra-

---

45 Saskov, 75

46 Potanin, Otserki, IV, 24

47 Agapitov ja Hangalov, 20; Skanzanija burjat, 94ss., 144 ss.; Mironov, 51ss.

48 Alföldi, Die geistigen Grundlagen des hochasiatischen Tierstiles (Forschungen und Fortschritte, 1931, no 20, Berlin)

fındaki damat adaylarını kızları için uygun bulmayıp, Gök Tanrıya dua eder. Bunun üzerine kızlara damat olarak Tanrı, göklerden bir kurt gönderir ve kızlar da Uygurların soyunun başladığı kutsal anneler olurlar. Bir Çin vekayinâmesinde, "Tu-kiu"ların (Türkler) armalarında altın bir kurt başı olduğu yazılıdır. Radloff, bu sembolün kökeninin Türklerin atalarının bir dişi kurt tarafından büyütüldüğüne ilişkin efsaneye kadar uzandığını kabûl eder.[*] Doğu Altaylarda yaşayan Bersit kabilesi mensupları da atalarının kurt olduğuna veya Cengiz Han'ın kabilesinin atasının da boz bir kurt olduğu anlatılır.[49]

Goldelerin Aktenka kabilesi de kendi soylarının kaplandan geldiğine inanırlar. Anlattıklarına göre, soy ataları olan Aktenka, bir erkek kaplanın bir Golde kadınıyla olan evliliğinden doğmuştur. Bu kabile mensuplarının kaplandan korkmasına gerek olmadığı, kaplanın onlara bir zarar vermeyeceği söylenir. Tabii ki kabile üyelerinin de kaplana zarar vermeleri veya yaralamaları, hâtta kaplanın peşine düştüğü bir avı yakalamaları yasaktır. Avladıkları hayvanın, daha önce bir kaplan tarafından yakalanmaya çalışılan av olduğundan şüphelenildiği takdirde, o hayvanın etini yemedikleri gibi, hâtta postunu bile kullanmazlar. Kaplanlara zarar vermeme konusunda sadece kendi kabile üyelerinin değil, başka kabilelerin de aynı hassasiyeti göstermesi beklenir, kabile dışından biri yanlışlıkla bir kaplanın ölümüne sebep olursa, cezalandırılır. Cezadan kurtulmak için Aktenka kabilesinden birine gidip hatasını itiraf ederek, o da kabilenin diğer üyelerini toplar ve durumu aktarır. Kaplanı öldüren kişi, kefaret olarak içki ve av eti getirip, bunlar kabilenin ormandaki sunak ağacına götürerek, orada kabilenin yaşlısı tarafından bir konuşma yapılır: "İhtiyar, öfkelenme, oğlun talihsiz bir kaza sonucu vuruldu, bundan sonra daha dikkâtli olacak. Sana getirdiği ikramları kabûl et, bunları ye, iç ve olanları unut" dedikten sonra, köyde birkaç gün süren bir af şöleni düzenlenir.[50]

Sternberg de yaptığı araştırmalar esnasında Amur vadisindeki bir çok kabilenin kendi soylarını kaplana veya ayıya dayandırdıklarını aktarır ki, bu kabilelerin efsanelerinde, rüyasında kaplanla –veya ayıyla- evlenip, hamile kalan bir kutsal büyük anneden bahsedilir.[51] Bu yoldan olmak üzere, "soy atası" ayı olan Altay Tatarlar olduğu gibi,

[*] "Kurt" yahut "Bozkurt" konuyla ilgili araştırmacıların hemfikir oldukları üzre Türklere özgü en eski efsanevî motiflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun özellikle son yıllarda Türklerin millî sembolü üzerine yapılan spekülasyonlara cevap olması yönünden son derece açık bir cevap niteliği taşıdığı kanaatindeyiz (ed).

49 Banzarov, 9, 71; Radloff, Aus Sib., I, 129; Potanin, Otserki, II, 161
50 Lopatin, 207-208.
51 Sternberg, Ant. kult, 167

Teletskoi gölünün Doğu kıyısında yaşayan Telengitlerden Kara-Tele kabilesi bunlardan biri olup, Bijsk ve Kuznetsk bölgesindeki bazı Tatar kabileleri de soylarının ayıdan gelmiş olduğuna inanırlar.[52]

Yukarda aktardığımız efsane ve inançlardan anlaşılacağı üzere hayvan, soyun ilk kurucusu olarak görülür ve bir kadının bu soy hayvanıyla ilişkiye girmiş olduğuna inanılır. 1774'te yayınladığı çalışmasında Kamçatka'daki intibalarını aktaran Steller, Kamçaladların ikizler hakkındaki ilginç bir tasavvurunu nakleder: Bu tasavvura göre Kamçaladlar, ikiz doğumlarda çocuklardan birinin babasının bir kurt olduğuna inanmaktadırlar. Bu sebeple, her sene Ekim ayında yapılan şenliklerde samandan bir kurt yapılır ve bu kurt bir yıl boyunca saklanır ki, bundan maksat, kurdun köydeki genç kızlardan biri ile evlenmesidir.[53] Sternberg, kadın ile hayvan arasındaki ilişkinin rüyada gerçekleşmesinin ilkel halkların bakış biçimleri düşünüldüğünde gayet anlaşılabilir bir şey olduğunu söyler. Burada dikkât çeken husus, her ne kadar gördüğümüz örneklerde "soy atası" erkek hayvan olsa da, aslında bu insan-hayvan arası ilişki her iki cins ile de gerçekleşebilecek bir şeydir. Yukarıda bahsi geçen Yakut göçmenlerden biri, "soy atas"ı olarak kahverengi bir ineği anlatırken, kastettiği kahverengi bir boğa idi ve konuşmalarında bir "soy annesi" bahsi geçmiyordu. Genelde bu "soy hayvanları", hayvanın anne değil, baba olarak yer aldığı efsane ile ilişkilendirilir. Bu sebeple, bir hayvanın kabilenin "soy atası" değil de, "soy annesi" olarak yer alması anlaşılması güç bir durumdur. Bu konuda benim bildiğim yegane dişi soy hayvanı, Sibirya halkları arasında kuğudur. Yeniseyler bir defasında bana, kuğuların da kadınlar gibi âdet gördüklerinden bahsetmişlerdi. Soyun kurucusu olan kuğunun en baştan itibaren "soy anası" olarak yer alıp almadığı belli değildir. Soy hayvanına ilişkin bütün bu inançların tek ve aynı kaynaktan çıkıp çıkmadığı da tartışmalıdır.

Daha önce bahsi geçmiş olduğu gibi, bazı kabilelerin totemi gök gürültüsüdür. Gök gürültüsü çoğu zaman büyük bir kartal veya benzeri bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Bazı kabilelerin hayvanlara verdikleri isimler veya bey ailelerinin hayvana benzeyen armaları, bu totem inançları konusunda aydınlatıcı bilgiler sunabilir.

---

52 Dyrenkova, Bear worship, 425, vrt. 428
53 Steller, 117, 327-328

(resim 61)
Bir Buryta şamanının "kutsal postları"
Foto, B. E.Petri

Şamanların koruyucu ruhları, sadece kabilenin totem hayvanlarının suretlerinde görünmeyip, başka hayvan suretlerinde de ortaya çıkabilir, ancak çoğu zaman şamanların kendileri bile bu hayvanların ne ifade ettiği konusunda tam bir fikir sahibi değillerdir. Bu ruhların büründükleri suretlere "şaman hayvanları" adı verilir. Meselâ, Buryatların Sartul kabilesi kendi soy hayvanlarının (uthka) onlara her türlü hayvan kanı-özellikle de Sartul kabilesinin "şaman hayvanlarının" kanını-tüketmeyi yasaklamış olduğunu anlatırlar.[54] (resim 61)

Burada "şaman hayvanları" ifadesi ile kastedilenin ne olduğu pek belli değildir. Buryat şamanlarının kulübelerinin genelde arka taraftaki duvarında büyücü asasıyla beraber, bir dizi küçük orman hayvanının postu asılı durur, fakat bu postların-eğer sadece kurban hayvanlarının postları olmak dışında bir özellikleri yoksa-aslında ne anlama geldiği bilinmemektedir. Tunguzların "Syvén"inin ve Goldelerin "Seon"unun bazen hayvan suretinde göründüğünü daha önce aktarmıştık. Sibirya halkları, kaz veya dalgıç kuşları gibi bazı su kuşlarının ruhanî varlıklar olduklarına, özellikle kızıl gerdanlı dalgıç kuşunun parmakla gösterilmesinin bile uğursuzluk getireceğine inanırlar. Tunguzların, Dolganların ve Yakutların sunak taşlarında veya mezarlarında bu kuşun resimleri bulunur ki, kanaatimizce bunun arkasında yatan, muhtemelen ölmüş şamanların bu kuşun suretine girmiş oldukları, en azından Tunguz inançlarına göre ölen şamanın "Martı"sının bu surette yeni şamana geçmiş olduğudur.

Tunguzların şaman ayinlerinde, çeşitli hayvanlardan yardım alınır. Turuhansk'ta bulunduğum sırada, şamanın ayinden önce özel bir çadır kurduğunu ve bu çadırın etrafına üzerine tahtadan oyulan ve ayinden sonra imha edilen güneş, ay, gök gürültüsü kuşu gibi bazı figürlerin konduğu, sekiz kazık çaktığını anlatmışlardı. Güneş, gök gürültüsü kuşu, kuğu ve guguk kuşu figürleri çadırın Doğusuna, ay,

[54] Hangalov, Predanija, 21

turna kuşu, martı ve dalgıç kuşu ise Batısına yerleştirilir. Ayinin başlangıcında şaman, çadırın içinde, ateşin arka tarafında çıplak toprağa oturur ve yanına bazı hayvan figürleri koyar. Sol tarafında gri alabalık, su samuru, kurt ve kurbağa larvası, sağ tarafında "nelma balığı", yılan, kertenkele ve ayı figürleri, önüne de bir başka kertenkele figürü koyar. Tunguzlar, havada, suda, yer altında veya yerüstünde yaşayan çeşitli hayvanların şaman ayini için çok önemli olduğuna, şamanın bu hayvanların yardımına başvurduğuna inanırlar. Ayinin başlangıcında şaman, bu figürleri sırasıyla havaya kaldırıp eliyle tartar ve ağırlıklarına göre bazı sonuçlar çıkartır.

Dolgan ve Yakut şamanları da küçük figürlerini yaptıkları kurt veya tilki gibi hayvan yardımcıları olup, bazen bunları bir işi halletmeleri için ruhlar alemine gönderirken, [55] Buryat şamanları, aynı şekilde bu hayvan yardımcılarına başvurdukları şu şarkıdan anlaşılmaktadır:

Koşucumuz bir tavşan, ulağımız bir Bozkurttur,
Kuğu kuşu bizim "Khubilghan"ımızdır[*]
Khoto kartalı bizim elçimizdir"[56]

[*] khubilghu: suret değiştirmiş hâlimiz

Zatoplajev, her Buryat şamanının kendine mahsus bir "Khubilghan"ı olduğunu ve birinin bir kartal, bir diğerinin akbaba, bir başkasının kurbağa v.b. olduğunu aktarır.[57] Buryat şamanlarının "Khubilghan"ının belirli bir hayvan olması gibi, Dolgan ve Yakutlar şamanlarının da belirli bir hayvan suretinde görünen özel bir ruhlarının olduğunu anlatılır. Dolgan ve Yakutlarda bütün şamanların balık, kuş, böcek ve benzeri hayvan suretlerinde çeşitli yardımcı ruhları olduğuna, ancak her şamana ait "İjä kyl" (Ana hayvan) adı verilen bir tane "asıl ruh" olduğuna ve şamanın hayatıyla, ölümünün bu hayvana bağlı olduğuna değinen V. N. Wasiljew, bir şamanın bu "asıl ruh"u, birinci defasında, şamanlık yetileri kendisine bahşedildiğinde, ikincisi şamanlık hayatının ortalarında ve üçüncüsünde de ölümünden önce olmak üzere, hayatı boyunca sadece üç defa gördüğünü, "ana hayvan"ın şamandan daha önce öldüğü, herhangi bir sebeple ana hayvan öldüğünde şamanın da ölmesinin kaçınılmaz olduğunu anlatır. Wasiljew'in aktardığı bir inanca göre, kötü niyetli bir şaman, büyü yoluyla bir başka

55 Serosevskij, 648
56 Hangalov, Nov. mater., 95
57 Zatoplajev, 9

şamanın “ana hayvan”ını korkutup ölmesine sebep olursa, ölen “ana hayvan”ın sahibi de ölür.[58]

Serosevskij’nin aktardığına göre, bu hayvanlar arasında en kudretli olanlar boğa, aygır, ayı, geyik ve kartaldır. En şanssız şamanlar, “İjä kyl”i köpek veya kurt suretinde olan şamanlardır. Özellikle köpek suretindeki “İjä kyl”ler, sahipleri olan şamanları asla rahat bırakmayıp, devamlı surette sahiplerinin “kalbini kemirip” “bedenlerine eziyet ederler”. Etrafta yeni bir“İjä kyl”in dolaşmasından, yakınlarda yeni bir şamanın doğduğu anlaşılabilir. Bu şaman hayvanlarının kabilenin totem hayvanlarından farkı, “sadece şamanların görebildikleri” hayâl mahsûlü varlıklar olmalarıdır. Yakutlar iki şamanın mücadelesinde, onların hayvanlarının birbirleriyle dövüştüklerine ve bu dövüşün aylar hâtta yıllarca bile sürebileceğine inanırlar. Hayvanı kavgada yenilen şamanın, artık ölümü yaklaşmıştır. Şamanın hastalanması, “İjä kyl”inin bir başka şamanın “İjä kyl”i ile dövüşmesi olarak algılanır.[59]

Altay Teleütleri, şamana ait özel bir ruha inanırlar ve bu ruha “tin bura” adı verilir. “Tin” ruh, “Bura” ise hayvan anlamındadır. Anohin’in anlattığına göre, şamanlar arası mücadelede daha güçlü olan şaman, rakibinin “tin bura”sını elinden alabildiği gibi, onun ayaklarını veya kafasını kesebilir. Bir şamanın “tin bura”sı ölecek olursa, kendisi de iki veya üç gün içerisinde ölür.[60]

Yukarıda verilen misâllerden de anlaşılacağı üzre bu hayvan suretindeki ruhlar, sahipleri olan şaman ile çok yakın bir ilişki içindedirler. Muhtemelen bu ruhlar aslında şamanın hayvan suretine giren kendi ruhudur. Şamanın kendi ruhunun ren geyiği suretinde dolaşıyor olması en yaygın tasavvurlardan biridir. Nitekim, Golde şamanları ölen kişiyi ölüler ülkesine götürecekleri zaman, ren geyiği suretine bürünür ve ölen kişiyi sırtlarına alırlar. Orman Jurakları da, şamanlarının ruhları öte dünyaya yolculuğa çıktığında, “boğa suretinde dolaşıyor” ifadesini kullanırlar.[61] Tretyakov’un aktardığına göre Turuhansk Samoyedleri, her şamanın hizmetinde ren geyiği suretinde dolaşan bir yardımcısı olduğuna inanırlar. Duruma göre gevşeyen veya gerilen gizemli bir bağ, şamanla, bu ruh hayvanını

58 Vasiljev, Izobrazenija, 277-278
59 Serosevskij, 626, 649
60 Anohin, Dusa, 259
61 Lehtisalo, Entwurf, 159; vrt. sama 148

birbirlerine bağlar. Kimi zaman birkaç şaman bir araya gelip, "ren geyiği ruh"larını hoşlanmadıkları bir başka şamanın "ren geyiği"ne saldırtırlar. Bu saldırıya maruz kalan "ren geyiği" dayanamayıp, pes ederse, sahibi olan şaman da ölür.[62] Lehtisalo'nun Jurak Samoyedlerinin ölüler kültü üzerine aktardığı; "yaşlı bir şaman (ngytterma) öldüğünde oğlu, ngytterma'nın bir tahta üzerine boynuzları ve bacakları olan bir ren geyiği tasviri hazırlayıp, ölen şamanın karısının bu tasviri, ren geyiği derisine sarıp, çadırın kadınlar bölümünde muhafaza etmesi"[63] bu konuyla yakından ilgilidir. Benzeri inancın Laponlar arasında rastlanması, konu açısından J. Kildal'ın 18.yy'da yapmış olduğu gözlemler oldukça önem taşır: "İki büyücünün ren geyiklerinin birbirleriyle dövüştürmesi, kazanan geyiğin sahibinin kazanması ve kaybedenin sahibinin de kaybetmesi anlamına gelmektedir. Ren geyiklerinden biri, diğerinin boynuzlarını kırdığı takdirde, boynuzları kırılanın sahibi hastalanır, biri diğerini öldürdüğü takdirde, ölen geyiğin sahibi büyücü de ölecektir. Dövüşen ren geyiklerinin hissettikleri yorgunluk veya bitkinlik, adlarına dövüştükleri büyücüler tarafından da yaşanır"[64]

Burada ilgi çekici olan husus, birbirlerinden çok uzak yerlerde yaşayan çeşitli halklar arasında ren geyiğinin "şamanın ruhu"nu temsil etmiş olmasıdır. Büyücüler arası mücadelede, aslında mücadele edenler, ren geyiği suretine girmiş olan şamanların kendi ruhlarıdır. Lapon inançlarını inceleyen Forbus, şamanın bazen, kendi kuşunu (vurnes lodde) rakibinin kuşuna saldırttığını aktarır.[65] Goldelerin inanışları ise, Yakutların "İjä kyl"ına benzer şekilde, insan ruhlarının belli bazı suretlerde olduğuna inanırlar. İnanışlarına göre, iyi insanların ruhları ren geyiği, geyik veya balık suretinde; kötülerin ruhları ise kurt ve kakım gibi yırtıcı hayvanların veya sivrisinek, at sineği gibi kan emici hayvanların suretinde görünürler. Skolt, Laponlarının inançları arasında geçen "Kaddz" ve İskandinav inanışlarındaki "Fylgja" ise, bir nevi "refakatçi hayvan" olarak tarif edebileceğimiz varlıklar olup, yukarıda bahsi geçen ruh tasavvurlarıyla bazı yönlerden paralellik gösterirler.[66]

62 Tretjakov, 212
63 Lehtisalo, Entwurf, 141
64 Reuterskiöld, Källskrifter, 92
65 Sama, 67
66 Lopatin, 199

Şaman Ağacı

Dolganlar ve Yakutlar, baş Tanrı "Ajy tojon"un dünyayı ve insanları yaratırken, hastalık veya talihsizlik durumlarında insanlara yardım etmesi için ilk şamanı da yaratmış olduğuna inanırlar. Bu konudaki efsanelerde ayrıca özel bir şaman ağacından bahsedilir. V. N. Wasilyev, bu inanışları şu şekilde aktarır: "Tanrı şamanı yarattığında, kendi evinin kapısının önünde asla devrilmeyen, sekiz dallı, kutsal "tyspät turũ" ağacını yarattı. Bu ağacın dallarının altında Tanrının kendi çocukları yaşıyorlardı. "Ajy tojon", bu ağaçla beraber aynı anda, yeryüzünde de üç ağaç yarattı, bunların dibinde oturup şaman aletlerini ve malzemeleri yaptı ve yarattığı şamana bunları insanların iyiliği için kötü ruhlarla mücadele ederken nasıl kullanacağını öğretti. Bu ilk günün hatırasına, her şamanın dünyada kendi "turũ"su, yâni şaman ağacı bulunmaktadır. Bu ağaç, şamana yetileri ilk bahşedildiği anda büyümeye başlar ve şaman ölünce de devrilir. Tanrıların katındaki "tyspät turũ" ise, yeryüzündeki şaman ağaçları gibi ölümlü değildir, asla yaşlanmaz ve devrilmezler"[67]

Goldeler ise, biri gökyüzünde, diğeri ölüler ülkesinde, üçüncüsü de yeryüzünde olmak üzere üç adet "dünya ağacı" olduğuna inanırlar. İnanışlarına göre, ilk şaman olan Hado, şaman aletlerini bu yeryüzündeki "dünya ağacı"nın dibinden almıştır. Her şamanın ayrıca birer ağacının olduğu ve şamanın hayatının bu ağacın hayatına bağlı olduğuna dair inanç, Goldelerin yanında, Oroçeler ve Orokelerde de görülür.[68] Obdorsk'un Kuzeyinde yaşayan Tundra Jurakları da şaman ve ağacı arasında bu tarz esrarlı bir ilişki olduğuna inanırlar. Lehtisalo bu ilişkiyi şu sözlerle aktarır: "Şamanın kutsal yeri, ağacının (tăď ib'em be' a) olduğu yerdir. Bu ağaca dayalı duran iki tane insan büyüklüğünde "Sjadai" (put) bulunur ve bunlar ağacı korurlar. Şamanın ağacı kesilecek olursa, şaman ölür, ancak ağacı kesmek mümkün değildir, çünkü baltayı ağaca vurmaya kalktığınızda balta yön değiştirir ve kendi ayağınıza gelir. Şaman öldükten sonra ağaç kurumaya başlar. Bir şaman, kuruyan ağacın bir şaman ağacı olduğunu fark ederse, bu ağacı keser ve bu ağacın tahtasından "sjadai"ler (put) yapar"[69]

---

67 Vasiljev, Izobrazenija, 285 ss.
68 Sternberg, Kult orla, 733
69 Lehtisalo, Kertormus, 22-23

Bütün bu aktardıklarımızdan anlaşılacağı gibi, şaman ağacıyla şaman arasında çok yakın bir ilişki olduğuna dair inanç, Altay halklar arasında yaygın olarak görülmektedir. Elimizdeki mevcut kaynaklardan, bir ağacın bu özelliği nasıl kazandığı konusunda ise herhangi bir bilgi edinemiyoruz. Sözkonusu şamanın büyü aletlerinin bu ağaçtan yapılmış olmasıyla bir alâkası olup olmadığını da bilemiyoruz. Dolganlar ve Yakutlarda gördüğümüz "şamana yetileri bahşedildiğinde, şamanın ağacının büyümeye başladığı" inancı, bu ihtimâli dışlamaktadır.

Ak ve Kara Şamanlar

Kaarlo Hildén, Sibirya kabilelerinde Altay halklarında görülmeyen bir "Ak şaman" ve "Kara şaman" ayrımı olduğundan,[70] Anohin ise, Şamanizm üzerine kaleme almış olduğu eserinde Altay Tatarlarının inançlarında Ak ve Kara şamanların (Ak kam ve Kara kam) olduğunu ve her iki türün de ayinlerinde şaman davulu kullandıklarını bahsederler. Bu iki tür şaman arasındaki temel farklılık; Ak şamanların asla "Erlik"e, "Ölüler ülkesinin efendisi"ne başvurmamaları ve "manjak" adı verilen özel şaman kaftanını giymemeleridir. Bu kıyafeti sadece kara şamanlar giyerler ve onların her türlü ruh (tös) ile ilişkileri vardır. Ak şamanlar, beyaz kuzu derisinden yapılma özel bir başlık takarlar ki, beyaz renk; "temiz varlık"lara (aru tös), yâni Gök Tanrı Ülgen ve oğullarıyla diğer iyi ruhlara tapmayı ifade eder. Başlıklarında ayrıca bir demet baykuş tüyü (ülbräk) takılı olup, başlığın arka tarafından üç beyaz kumaş şerit (jalama) sarkar. Yere kadar uzanan bu üç şerit, kurban törenlerinde kurban rahibinin kıyafetinde de bulunur.[71]

Konuyla ilgili olarak Yakutların yaşadıkları bölgelerde araştırmalar yapmış olan Troschtschanskij, ak ve kara şaman kavramlarının geçmesine rağmen, şamanizm araştırmalarında bu konuya yeterli önem verilmediğinden bahisle; "çoğu kaynakta, bahsi geçen şamanın, Ak şaman mı, yoksa Kara şaman mı olduğu belirtilmez. Bu konuda benim de tek bildiğim, Yakutların Ak şamana "Ajy ojuna" Kara şamana da "Abasy ojuna" adını verdikleridir" der.[72] Ancak, Troschtschankij'nin

---

70 Hildén, 131

71 Anohin, Materialy, 33 ss.

72 Trostsanskij, 111

bahsetmiş olduğu "Ajy tojuna"nın gerçek büyücü olmayıp, sadece kurban rahipliği görevini üstlenen kişi olması da muhtemeldir. Bu iki görevlinin sık sık birbiriyle karıştırılması araştırmaları daha da zorlaştırmaktadır. Pripuzov'un yapmış olduğu ve muhtemelen doğru olan bir tespit, Yakut kabilelerinde Ak ve Kara olmak üzere iki değişik şamanın olmadığı, aynı şamanın hem yer altı, hem de gökyüzü varlıklarıyla ilişki kurdukları[73] noktasındadır. Bu konuda araştırmalarım esnasında Turuhansk Tunguzlarıyla yapmış olduğum görüşmelerde, kendilerinin tek bir şamanlarının olduğu ve Gök Tanrıya kurban sunulurken, bunun illâ ki bir şamanın yapması gerekmediğini anlatmalarıdır. Anlattıkları arasında geçen bir başka önemli husus da, Gök Tanrıya sunulan kurbanların sadece gündüzleri kesilmesi gerektiği ve bu kurbanı ailenin reisinin veya en yaşlı erkeğinin kesebileceği idi. Buna mukabil, şamanların yaptıkları bazı ayinlerin gerektirdiği kurban ve sunular ise sadece geceleri yapılabilmektedir.

Obdorsk'un Kuzeyinde yaşayan Jurakların, yer altı ve gökyüzündeki ruhlara verdikleri kurbanlar için farklı sunak yerleri ve kurban rahipleri vardır, ama her iki gruptaki kurban rahiplerine "Tad'ib"e adını verirler. Bu kurban rahipleri arasındaki ayrım, onların yeraltı ruhları veya gökyüzü ruhlarının emrinde olmalarına göre değişir, ama elimizdeki kaynaklarda meselâ, gökyüzü ruhlarının emrinde olan kurban rahibinin bu ruhlarca seçilmiş özel yetenekleri olan bir olup olmadığına dair bir bilgi yoktur.

Buryatlardan bahseden kaynaklarda, Ak ve Kara şamanların bahsi geçer ki, Agapitov ve Changalov, Buryatların şamanları iyi veya kötü tanrıların hizmetinde olmalarına göre Ak şamanlar veya Kara şamanlar olarak ikiye ayırdıklarını aktarırlar. Ak şamanlar (Sagani bö) sadece iyi tanrılara ibadet edip, insanlara asla kötülük yapmayıp, insanlara mutluluk ve bereket getirmesi için iyi Tanrılara dua ederken, Kara şamanlar ise (Karain bö), insanlara kötülük yapar, kötü ruhlara ("Doğu tengrilerine", "Doğunun efendisine", "Olkhon adasının efendisi ärlen Han'a", "kara atın efendisine") ibadet eder ve kurban verirler. Ak şamanların kıyafetlerinin beyaz, kara şamanların ise mavi ipek veya pamuklu kumaştan yapıldığı anlatılır.[74] Kudinski Buryatları, şamanlarına bu özel renklerdeki giysileri ancak öldükten sonra cenazelerinde giydirir. Balgansk bölgesindeki şamanlarsa, yaşarken,

73 Pripuzov, Svedenija, 64
74 Lehtisalo, Kertormus, 22

özel ayinlerde bu kıyafetleri giyerler. Öldükten sonra cesedi yakılan Ak şamanın külleri beyaz kumaştan, kara şamanın ise mavi kumaştan yapılmış bir bohçaya doldurulur ve bir ağaç kovuğuna defnedilir.[75] Buryatlar arasında derlenmiş olan ve bariz abartmaların da yeraldığı bu efsanelerde, Kara şamanlar olumsuz karakterler olarak tasvir edilirler. Aslında, yer altı ülkesinde hoş tutulmaları ve memnun edilmesi gereken kötü ve aynı derecede güçlü varlıklar olduğu düşünüldüğünde, bu vazifeyi yerine getiren Kara şamanların da topluluk için vazgeçilmez öneme haiz olması gerekir. Kara şamanların sadece kötülük yapan, olumsuz kişiler olması durumunda, onlar için hazırlanan özel kıyafetler veya cenaze merasimlerinin açıklanması zorlaşmaktadır. Dolayısıyla, Kara şamanlara yakıştırılan olumsuz düşünceler, muhtemelen sonraki dönemlerde bu halkların inanışlarına hâkim olan bir dünya görüşünün eseridir. Konuya daha geniş bir çerçeveden bakılıp, diğer halkların inançlarıyla kıyaslandığında, Buryatların Kara şamanlarının aslında şamanizmin ilk hâlini temsil ettiği fikri akla daha yatkın gelmektedir.

Şamanın Kutsanması[*]

[*] Burada kullanılan kelime, Katolik kilisesinde konsekrasyon, yâni rahibin göreve başlama âyini anlamına da gelen kelime olup, kendini dine adama anlamına da gelmektedir. (ç.n.)

Stadling, Yakut şamanların bir adetinden bahseder ki, her yaşlı şamanın bir şaman adayına eğitip, onu göreve hazırladığını ve onun için bir "ämägät" resmi yaptığını anlatır.[76] Aynı konuda Pripuzov, Yakutların arasında şahit olduğu, genç bir şamanın göreve başlama ayinini şöyle aktarmaktadır: "Yaşlı şaman, genç şaman adayını yüksekçe bir dağa veya bozkırın ortasında bir yere götürür, üzerine şaman kıyafeti giydirip, ona davul, tokmak ve etrafına at dizgini sarılı bir söğüt dalı verir. Adayın sağ tarafında kabilenin faziletli gençlerinden dokuz delikanlı, sol tarafında da dokuz bakire kız durur. Yaşlı şamanın kendisi âyin kıyafetlerini giyer, adayın arkasında durarak, adayın tekrarlaması gereken ruhanî kelimelerini söylemeye başlar. Şaman adayı ilk olarak yaşlı şamana, kendisi için değerli olan her şeyden ve Tanrıdan vazgeçip, bundan sonra kendisinin dileklerini yerine getirecek olan ruhun hizmetine adayacağına yemin eder. Daha sonra bu "özel ruh"un kim olduğu, nerede yaşadığı, hangi hastalıklara sebep olduğu ve nasıl yatıştırılıp rızasının kazanılabileceği konuşulur. Şaman adayı bunu takiben bir kurban keser ve kanını elbisesine sürer,

75 Agapitov ja Hangalov, 46; Saskov, 82
76 Stadling, 63

kurbanın etini de ayine katılanlarla birlikte yerler"[77] Anlatılan bu törende meselâ "Tanrıdan vazgeçme" gibi bazı unsurların Pripuzov'un kendi yorumu olma ihtimâli varsa da, yeni şamanın vazifesini devralabilmesinin bazı özel tören veya ayinlerle olması muhtemelen doğrudur. İnançları gereği, kendi refah ve mutluluğu için şamanın varlığının vazgeçilmez olduğuna inanan ve şamanın bütün o pahalı kıyafet ve malzemelerini karşılayan kabile üyeleri temsilcilerinin yeni şamanlarının bu ilk göreve geliş törenini izlemeleri gayet anlaşılabilir bir durumdur.

Tunguz kabilelerinde de, şaman adayının bazı ananevî ritüelleri yerine getirip, kabiliyetlerini kabile mensuplarına sergilediği ve sonunda adayın şamanlığa hak kazandığı bu törenlerin tarihi çok önceden tesbit edilir. Kurban kesilmesi ile sona eren bu törenler bazen günlerce sürebilir.[78]

Yeni şamanın göreve başlama merasimi, Goldelerin kurban şölenlerinin en önemli ritüellerinden biri olup, şaman adayı sırayla köydeki her haneyi dolaşır, şaman dansı yapar ve kurban şölenine davet eder. Köy içersindeki bu ziyarete önce tek başına başlar, her hanede bir kişi peşine takılır ve şaman adayıyla, onu takip eden kalabalık en sonunda adayın kurban töreni hazırlıkları yapılan evine gelirler. Şölenin yapılacağı akşam, şaman danslarıyla başlar, dans edenlerin hepsi belinde çıngıraklar olan bir şaman kemeri takar ve ellerinde şaman davulu olur. Bu dansa en az dokuz kişi katılır. Yeni şaman, şaman kıyafetini giydikten sonra ortada dans etmeye başlayıp, diğerleri davullarını çalarak etrafında dönerler. Dansa ara verildiğinde, şaman adayı ruhlar için bir methiye söyler ve onlara yeni görevinden bahseder, sonra yüksek sesle "Seon"un verdiği ve herkesin uyması gereken buyrukları söyler. Daha sonra yeni şamanın önünde yakılan ateşe yaban biberiyesi atılır. Goldeler, bu bitkinin dumanının arındırıcı özellikleri olduğuna inanırlar. Şaman adayının methiyesi bittikten sonra kabilenin en yaşlı üyesi, şamanın önünde diz çökerek, ona bir tas içerisinde içki sunar. Genç şaman, üç defa parmağını tasın içine batırarak ruhlar için bir parça içki serper. Bu serpme işlemi sol elin üzerinden yapılır. Ertesi gün, sunak yerine gidilir. Buraya daha önceden dokuz tane domuz getirilmiştir ve şaman yardımcıları verilen bir işaretle bunları kesmeye başlarlar. Şaman adayı kurban kanından bir parça içtikten

77 Pripuzov, 65
78 Sirokogorov, 45, 47

sonra, dans etmeye başlar, kendinden geçer ve orada bulunanlar ona gelecekle ilgili sorular sormaya başlarlar. Şölen, etler ve içkiler bitene kadar devam eder. Şamanın görevde olduğu sürece belli yıllarda kendi "Seon"u için bu tip şölenler vermesi gereklidir.[79]

Şaman ayinine ait teferruat yönünden Buryat şamanlarının göreve başlama merasimleri çok daha ilgi çekicidir. Changalov, bazı Buryat şamanlarının şamanlık görevini ifa ediyor olsalar bile, "kutsanma" fiilini gerçekleştirmemeyi tercih ettiklerini anlatır ki, "kutsanma", şamanın üzerine çok daha ağır görevler yüklemekte ve bu sebeple de "kutsanmış" olan şamanlar, daha itibarlı ve üst düzey şamanlar grubunu oluştururlar. Buryat inanışlarına göre, "kutsanmak" çok özel bir anlam taşır, bu sayede şamanın zihni aydınlanır, öte dünyanın ve ruhlar aleminin esrarları önünde açılır. Tanrıları, Tanrıların yaşadıkları yerleri, yarattıkları varlıkları ve bunlara kimler aracılığıyla nasıl ulaşabileceğini öğrenir.[80]

"Kutsanma", adayın kendini belli görevlere vakfetmesi ve belli bir hayat tarzını benimsemesi anlamına geldiğinden, "kutsanma"nın belli bazı hazırlık aşamaları vardır. Aday, kirli kabûl edilen her şeyden uzak durmayı-meselâ domuz eti yememe- kabûl etmek zorundadır veya düzenli olarak bazı yıkanma ayinleriyle kendini temizlemesi gerekir. Gerçek "kutsama törenleri"ni "şaman babası" adı verilen ve adayın hocalığını üstlenen gerçek bir "kutsanmış" kişi yönetir. Bu ayin için seçilmiş dokuz delikanlı, ayinde "şaman yardımcısı" olarak hizmet ederler. Bu yardımcılar, ayin için gerekli ön hazırlıkları yapar, şaman adayı ile beraber şölen için gerekli malzemelerin tedariki için koştururlar. Bu maksatla kaldıkları çadırda, onlara süt, tarasun, kurunga gibi yiyecek ve içecekler, para ve değerli hediyeler sunulur. Adayın elinde taşıdığı küçük bir kayın fidanına bez ve deri parçaları takılır. Balagansk bölgesinde şaman yardımcıları ellerinde bir kayın fidanı taşırlar.

Aynı bölgedeki geleneklere göre, şaman adayı, "şaman babası" ve şaman yardımcıları bir çadırda inzivaya çekilip, dokuz gün boyunca oruç tutarlar ve bu süre boyunca çay ve suda pişirilmiş un dışında hiçbir şey yiyip, içmezler. Bu çadırın etrafına at kılından yapılma bir ip çekilir ve bu ipe küçük orman hayvanlarının postları, kumaş parçaları,

---

79 Lopatin, 250 ss.

80 Agapitov ja Hangalov, 46

çomak veya kaşık gibi benzeri cisimler asılır. Bu süre içinde kabilenin diğer üyeleri "kutsanma merasimi" için gerekli diğer hazırlıkları yaparlar. Şölen gününün arifesinde kutsal koruluktan veya mezarlıktan kayın dalları ve köküyle birlikte sökülmüş en az iki tane kayın ağacı getirilir. Ağaçları sökmeye gidenler, yanlarında "tarasun" adını verdikleri içki ve bir koyun götürürler ve bu koyun "kutsal koruluğun" efendisi adına kurban edilir. Kayın ağaçları ertesi gün köye getirilip, ayinin yapılacağı yerlere yerleştirilir. Köküyle beraber sökülüp getirilen kayınlardan birisi şamanın çadırındaki ocak yerinin yanına, tepesi yukarıdaki bacadan çıkacak şekilde toprağa dikilir. Ayin esnasında şamanın üzerine tırmanarak göğün üst katlarına çıkacağı bu ağaca, "Kapı bekçisi" (Udešii burkhan) adı verilir ve bu ağacın şamana göğün çeşitli katlarının kapısını açtığına inanılır. Bu ağaç, "adanma töreni" sonrasında da yerinde muhafaza edilir ve köye giren herhangi biri "kutsanmış" şamanın çadırının hangisi olduğunu kolayca anlayabilir. Köküyle beraber sökülüp getirilmiş olan diğer kayın da benzeri önemde bir rol oynar. "äkhä šara modon" adı verilen bu ağaç, çadırın dışına dikilir ve ayin esnasında şaman bu ağacın üzerine tırmanarak göğe çıkar. Köküyle dikilen kayın ağacının yanına, dokuz tane kayın dalı dikilir. Bunların kökleri olmadığı için, onlara "kuru kayınlar" adı verilir. Changalov'un aktardığına göre, bu "kuru kayınlar" üç küme hâlinde dikilir ve etraflarına at kılından bir ip çekilip, ipin üzerine beyaz, mavi, kırmızı ve sarı şeritler asılır. Bu renklerin ne anlama geldikleri konusunda herhangi bir bilgimiz olmamakla beraber, dört ana yönü ifade etmiş olmaları muhtemeldir. En son kümedeki ağaçlara dokuz hayvan postu ve içinde içki bulunan kayın kabuğundan yapılma bir kap asılır. Changalov, bütün bu ağaçların, mavi-beyaz renkli bir iple çadırdaki ağaca bağlanmış olduğunu ve bu ipin "gök kuşağını ve şamanın tengrilerin katına yapacağı seyahâti" ifade ettiğini aktarır. Petri'nin aktardığına göre bazı bölgelerde bu ip mavi, beyaz ve kırmızı renklerdedir. "Kutsanma töreni" için dikilen kayın ağaçlarının dışında, toplam dokuz tane başka ağaç veya kazık daha dikilir ve bunlara kurban edilecek koyunlar bağlanır.

Kutsal törenin gerçekleşmesi için daha dokuz tane "žido"ya ihtiyaç vardır. Bunlar, alt ucu sivriltilip, üst tarafına da Sibirya çamı (abies pichta) reçinesi takılmış kayın dallarıdır ve orta bölümlerindeki yontulmadan bırakılmış olan bir dala, bir bez parçası asılır. Ayin esna-

sında meşale olarak kullanılan bu dalların alt uçlarının sivriltilmesinin sebebi, toprağa rahatça saplanmasını sağlamaktır. (resim 62)

Aday ve törene katılan şaman yardımcıları, tören esnasında beyaz elbiseler giyerler, şaman adaylarının eteklerinde mavi bez parçaları takılıdır. Potanin, tören sırasında "şaman babası" ve şaman adayının kafalarında kırmızı ipek püskülü olan beyaz başlıklar taktıklarını aktarır.

Şamanın "kutsanma" öncesi, şamanın alet ve malzemeleri de, meselâ asaları, at kırbacı, telli çalgısı (khur) ve benzerleri "kutsanır". Özellikle şamanın "at kırbacı"nın kutsanması, bu kırbaca bir nevi can verilmesi anlamı taşır ki, şamanın ruhlar âlemine yapacağı seyahâtlerde bu kırbacın sahibine bir at gibi hizmet edeceğine inanılır. Asaların "kutsanması" esnasında, "at kırbacının efendisine" ve "karısına" (khorboši nojon ve khorboši khatun) bir koyun kurban edilir ve onların şerefine etrafa "tarasun" serpilir. Bazı törenlerde, kırbacın alt ucuna kurban edilen koyunun kanı sürülür. Kutsanma merasimi esnasında, şamanın telli çalgısı (khur), "tarasun" hazırlanan kabın altına, taşan damlaların çalgının tellerinin üzerine damlayacak şekilde yerleştirilir. Bu şekilde kutsanan bir çalgının sesini Tanrıların da duyacağına inanılır.

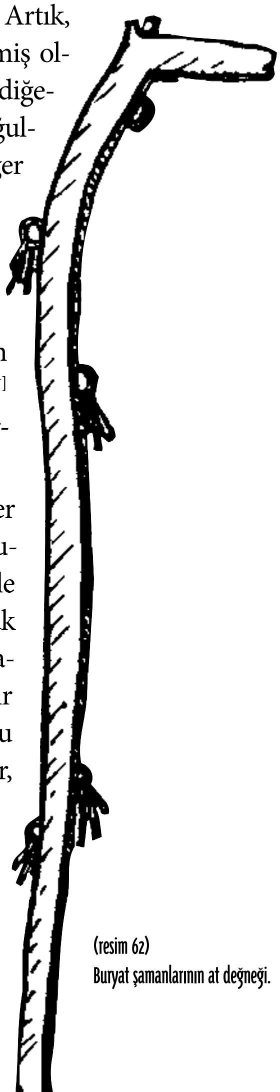
Tören günü, sabahtan itibaren çadırda toplanan davetliler şaman dansı yapmaya, Tanrılara dua etmeye ve onlara "tarasun" sunmaya başlarlar. Törene ilk olarak "ärgil bugha nojon tonkhoi"nin şerefine içki serpmekle başlanır. Adı geçen bu varlık, yeryüzünde kendini ilk olarak kutsamış olduğuna ve sonra da diğer şamanların kutsanmalarına yardımcı olduğuna inanılan şamanın ruhudur. Daha sonra, "Batı hanları" ve onların dokuz oğulları için içki serpilip, dualarda onların "yeryüzünde yaşadıkları, dokuz ülkenin hükümdarı ve Buryatların da koruyucu ruhları oldukları, gümüş kemerlerinin ve gümüş kılıçlarının oldukları" anlatılır. İçecek sunulan diğer varlıklar ise, sırasıyla; "şaman babası"nın ataları, mahallî ruhlar, yeni şamanın koruyucu ruhları, bulunulan bölgenin ve diğer bölgelerin ölmüş ünlü şamanları, büyük "Burkhan"lar ve diğer güçlü tanrılardır.[*] İçecek sunusundan sonra "şaman babası", çeşitli ruhlara tekrar dua eder ve bu duanın sözlerini şaman adayı tekrarlar. Bu devir töreni esnasında şaman adayı elinde bir kılıç tutar ve bu kılıcın kendisine şamanlık yetileri gibi gökler tarafından bahşedildiğine inanır. Şaman adayı bir anda çadırın içindeki kayın ağacına tırmanmaya başlar ve bacadan

[*] Soyut, tek tanrıdan (Gök Tanrı), daha sonra çok tanrılı (panteist) inanca geçişle ortaya çıkan "Tanrılar", bir tapınma aracı değil, hemen her şeyin bir ruhu/efendisi/sahibi olarak kabûl edilmektedir. Bu tanrılar, "yaratan" veya "yaratıcı" değil, eşyanın uğur yahut uğursuzluğu diyebileceğimiz, ruh inancıyla ilgili bir durumdur. Mesl, şaman var, şamanın ruhu var, balta var, baltanın ruhu var, su var, suyun ruhu var, dağ var, dağın ruhu var, v.d. gibi. Bu durumu tek Tanrılılık veya çok Tanrılılıkla karıştırılmamalıdır. Zira, bunlar tanrı veya tanrılar değildir.

Ancak, klâsik çok tanrıcılığa mahsus olarak yaratılan tanrılar ki-bu putperestliktir-muhtemelen Budizm tesirine yoğun olarak maruz kalan meselâ, Buryatlarda putperestlik şeklinde tezahür ederken, Budizm tesirinden uzaklaştıkça Altaylılar'da görüldüğü şekliyle ...efendisi/veya ruhuna dönüşerek tapınılan putperestlikten tamamen uzaklaşmaktadır. Keza, yakın zamanlara kadar günümüz Anadolu Türk halk deyimleri arasında "her yerin bir sahibi var" deyimi, bu eski inancın, (kökeni unutulmasına rağmen) devamı olması kuvvetle muhtemeldir. (ed.)

çadırın damına çıkar, bu esnada da Tanrılardan yardım diler. Artık, "kutsanma yeri"ne gitme zamanı gelmiştir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz meşaleler yakılır, bir tanesini "şaman babası", bir diğerini de şaman adayı ellerine alır. Arkadan gelen "şamanın oğulları", "kutsanma ayini" için gerekli olan keçe minderleri ve diğer malzemeleri taşırlar. Onların arkasında, daha önce "adanmış" olan kişiler ve özel davetliler yer alır. Bütün ayin malzemeleri, güzel kokulu otlarla yakılmış olan çadırın önündeki ateşe tutularak arındırılır ve kutsanır. Şölene katılan davetliler, içinde kokulu otların tüttüğü bir ateş küreğiyle, başlarının üzerinden üç defa geçirilmek suretiyle önceden arıtılmışlardır.[*] Törene katılanlar çadırdan çıkıp kayın ağaçlarının yanına gelirler ve şarkı söylerler.

Bazı bölgelerde çadır ile kayın ağaçlarının arasındaki yer otlarla kaplanmış olur. Kayın ağacı sırasında en Doğuda bulunan ağaca "turge" adı verilir. Bu ağaç çeşitli kumaş parçaları ile süslenmiş ve dibine keçe bir minder konularak, bir nevi sunak taşı hâline getirilmiştir. Minderin üzerine içi "tarak" ve "tarasun" dolu kaplar ve kurban etinin içine konulacağı büyükçe bir leğen bulunur. Dokuz sayısının, İdil boyu halklarında olduğu gibi Buryatların dini merasimlerinde de mühim bir yeri vardır, meselâ sunu kaplarının veya sunulan ekmeklerin sayısı daima dokuzdur. "Turge"nin yanında, şaman adayı ve kutsanmayı gerçekleştirecek kişiler yarım daire şeklinde dizilirler ve meşaleler buralara dikilir. Kayın ağaçlarının Kuzeyine dokuz adet sunu kazanı yerleştirilerek, geri kalan seyirciler de bu kazanların çevresinde toplanırlar.

(resim 62)
Buryat şamanlarının at değneği.

"Kutsanma merasimi"nin en önemli unsurlarından anlarından biri de adayın kan ile arındırılmasıdır. Aday bunun için bedeninin üst tarafı çıplak olarak beyaz bir keçe minderin üzerine oturur. Tören yerine beyaz bir keçi getirilip, adayın başının üzerine kaldırılır ve kanı adayın üzerine akacak şekilde bıçakla yaralanır. Fışkıran kan, dokuz defa adayın değişik yerlerine tutulur ve sonra keçi serbest bırakılır, törene katılan genç erkekler keçiyi yakalayıp kurban ederler. Changalov'un aktardığına göre aday, keçinin kanını başına, gözlerine ve kulaklarına sürer, Balagansk ve bazı başka bölgelerde ayrıca keçinin kanından da içer. "Kan ile arınma"dan sonra, sıra "su ile arınma"ya gelir. Bunun için üç değişik su kaynağının

[*] "Ateşle arınma" ayini, Anadoluda bir kimseye nazar değdiğinde, bir soba küreği ateşle nazar değen kimsenin başı üzerinde çevrilmesi ve bu arada Kur'andan bazı sureler okunmasını hatırlatmaktadır. Muhtemelen bu eski "ateşte arınma" ritüelinin hem şeklen, hem de ruhen devam etme biçimi olmalıdır. Zira, her iki durumda da kötü şeylerden temizlenme sözkonusudur (ed).

suyu ile önceden doldurulmuş bir kazan içine kızdırılmış taşlar atılarak ısıtılır ve "şaman oğulları" bu suya daldırılan kayın dalı demetleriyle adayın vücudundaki bütün kan lekeleri kaybolana kadar adaya vururken, bu esnada bir şaman, "khur" çalarak buna eşlik eder ve "şaman oğulları" adaya bundan sonra sıkı sıkıya bağlı kalmaya antiçeceği kuralları okurlar. Changalaov'un aktardığına göre bu kurallar; "Fakir bir insan senden yardım isterse, oraya yürüyerek git ve emeğin için ondan fazla ücret alma, sana ne veriyorsa onu kabûl et. Daima fakirlerin ve zayıfların yanında ol ve Tanrılara, fakir ve zayıfları, kötü ruhlardan ve onların güçlerinden korumaları için dua et. Eğer seni zengin bir adam çağırırsa, ona bir öküz ile git ve ondan da çok para isteme. Seni aynı anda hem bir zengin, hem de bir fakir çağırırsa, önce fakir olana git, sonra zengin olana" biçiminde va'z edilen daha çok ahlâki içeriklidir. Bunun akabinde kurban verilecek hayvanların kesilmesine başlanır. Hayvanların sayısı en az dokuz olmalıdır, ama törene katılanların sayısına bağlı olarak daha fazlası da olabilir. Bir yandan şölen yemeği hazırlanırken, diğer yandan da şaman ritüelleri devam eder. Törenin bir başka önemli anı da, "göğe yükselme" bölümüdür. Bu bölümde "şaman babası" yukarıda bahsi geçen büyük kayın ağacının tepesine kadar tırmanır ve dokuz defa kendi etrafında döner. Şamanın yukarı tırmanışı esnasında, ruhunun da göğe yükseldiğine inanılır. Yaptığı her dönüş, göğün bir katının geçilmesini ifade eder. Göğün dokuzuncu, yâni son katına çıktıktan sonra, tekrar dokuz defa döner ve aşağıya yeryüzüne iner. "Şaman oğulları" bütün bu göğe çıkış ve iniş süresi boyunca, ağacın altında keçe bir minder tutarlar ve şaman aşağı indiğinde kendini bunun üzerine bırakır. Hemen akabinde, yeni aday da aynı şekilde göğün katları arasındaki seyahâtine başlar, hâtta daha eskiden kutsanmış olan şamanlar da aynı şeyi yaparlar. Toplanan seyirci kalabalığının bu esnada kendinden geçtiği anlatılır. Genç şaman ağacın tepesine çıktığında, ruhları yardıma çağırır ve içlerinden hangisine her gün "tarasun" sunacağını bildirir.

Bu merasim, çeşitli bölgelerde bazı ufak farklılıklarla ama temelde aynı şekilde yerine getirilmektedir. Meselâ, Balagansk bölgesinde şaman adayı bir keçe minderin üzerine oturtulup, dokuz kayın ağacının etrafında dokuz kere Doğu-Batı yönünde dolaştırıldıktan sonra aday, sırayla her ağacın üzerine tırmanıp, dokuz defa ağacın gövdesinin etrafında döner. Şaman adayı yukarıda dönerken, "şaman babası"

da aşağıda ağacın dibinde aynı dönüşleri tekrarlar.[81] Potanin, çadır kapısının sağında dokuz tane kayın ağacının dikili olduğunu ve yeni şamanın keçe bir minder üzerinde buraya taşındığını anlatır ki, en uzaktaki kayının yanına gelindiğinde genç şaman, minderden kalkıp, ağaca tırmanmaya başlar, en tepeye ulaştığında ağacın gövdesinin etrafında üç defa döner ve bir sonraki ağaca geçer. Bütün ağaçlarda bunu tekrarladıktan sonra getirilmiş olduğu keçe minderin üzerine tekrar oturur.[82] Bu törende dokuz kayın ağacının bulunmasının sebebi, muhtemelen dokuz kayının göğün dokuz katını temsil etmesidir.[*] Bu kutsanma ritüelleri gerçekleştirilirken diğer taraftan da sunulacak kurban etleri pişirilmiş olarak, özel sunu kaplarına konarak "turge"nin yanına bırakılırlar. Her kabın içine, kurban edilen her hayvanın etinden biraz konulur. İlk olarak "Ateşin efendisi"ne bir parça et ve çorba, ardısıra "Şaman babası", "Şaman oğulları" ve diğer şamanlar sıraya girerler, her biri ellerinde Tanrılar için bir kap et ve bir kap çorba tutarak Tanrılara yeni şamanın sunularını kabûl etmesi için dua edip, ellerindeki et ve çorbaları havaya veya ateşe atarlar. Bundan sonra törenin şölen bölümüne geçilir. İlk olarak "Şaman babası" yemeğe başlar, diğer katılanlar da onu takip ederler. Kurban edilen hayvanların kemikleri itinayla samana sarılır ve dokuz kayın ağacının (gur burgahan) dallarına asılır.

[*] Dokuz sayısı, Altay soylu halkları arasında önemli bir inanca tekabül etmekle, kutsal sayılması oldukça dikkât çekicidir. Oğuz boyları arasında "Dokuz Oğuzlar" bunun en somut örneklerinden biridir (ed).

Kurban töreninde sonra şamanlar çadıra geri dönerken, kabilenin gençleri eğlenmeye başlarlar. Ertesi sabah, "döbedöi" için bir koyun kurban edilir. Buryat efsanelerinde "döbedöi", Solbon'un (Venüs yıldızı) seyisi olarak geçer ve muhtemelen sabah yıldızını, yâni Venüs'ü temsil etmektedir. Koyunun kemikleri yakılır, postu ise "turge"nin arkasında yer alan ve "zuhäli" adı verilen ağaca asılır. Hayvanın burun deliklerine kayın yaprakları doldurulur ve kafasına bir meşale (žido) takılır.

Şaman kutsama töreninde bazen başka sunular da yapılır. Bunlardan birisi, "bugha nojon" (Boğa efendi) için verilen hayvan sunusudur. Bu törende hayvan öldürülmez, bu sadece hayvanın Tanrılara vakfedildiği bir sunudur. Bunun için koyu gri renkli bir boğa seçilir ve kutsanmış su ile yıkanır, kurdelelerle süslenip, bir boyunduruk takılır. Hayvanın başından aşağı "tarasun" dökülür, kısa bir dua yapıldıktan sonra hayvan serbest bırakılır. Şaman kutsama törenleri çoğu

81 Sama, 46 ss.; vrt. Petri, Staraja vera, 56 ss.
82 Potanin, Otserki, IV, 58 ss.

zaman dokuz gün sürer, dokuz günün sonunda kayın ağaçlarına asılı olan bezler ve postlar toplanarak, şamanın kutsanmış araç gereçlerinin saklandığı bir sandığa konur.[83]

Changalov'un dokuz, Petri'ninse beş kutsanma derecesinden bahsettiği bu merasimleri, eski dönemlerde çok daha sık yapılırmış. Anlaşıldığı kadarıyla her yeni kutsanma, şamana daha fazla itibar kazandırmakta ve ulaşılan kıdem derecesini gösteren belli işaretler taşımakla birlikte, bu işaretlerin neler olduğunu ve nereden çıkmış oldukları bugün bilinmemektedir. İlk kutsanmasında şamana verilen kılıç, şamanın göğe çıkışında onu kötü ruhlardan korumak içindir, inanışa göre kötü ruhlar kılıcın kendilerine değmesinden korkarlar. Muhtemelen kutsanmalarla kazanılan kıdeme ilişkin işaretler, şaman giysilerine de yansımaktadır. Bu konuda Petri, beş defa kutsanmış bir şamana "zarin" unvanının verildiğini anlatır.[84] Ancak, bu oldukça teferruatlı kutsanma törenlerinin, törenlerin asli hâlinden çok uzaklaşmış oldukları aşikardır ve muhtemelen de bu kadar uzun ve karmaşık bir tören hâline kendiliğinden dönüşmemiştir. Bu törenlerin, yabancı bir dinin ritüelleri örnek alınarak geliştirildiğini varsaydığımız takdirde, bu dinin hangi din olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu törenlerde Lamaizmin etkileri olabilir mi? Zira, Lamaların da kendi kutsanma törenleri ve buna ilişkin kıdem dereceleri vardır. Lamalar, "temiz" kabûl edilmeyen hayvanların etlerini yemeleri yasak olduğu gibi, kutsal vazifelerini devretmek için öğrenciler yetiştirirler ve özel kıyafetleri vardır, ama Budist lamalarının bile "pagan zamanlardan kalma inanç kalıntıları" olarak nitelendirdikleri Buryat merasimlerinde Lama törenleri ile başka bir paralellik gözlenmez.

Bu hususta dikkâtimizi Mani dinine çevirecek olursak, neler bulabiliriz? Orhon nehri kıyısındaki Kara Balasagun harabelerinde bulunan ve üzerinde üç dilde yazılar bulunan yazıtlarda "kutsal usta" (Mar), Mani'nin öğretilerinin Uygur devletinin doğduğu dönemlerde (8.yy) bu bölgede yayılmaya başladığı anlatılır.[85] Buryatların bazı halk destanlarına Pers baş tanrısı "Ahura Mazda"nın (Hürmüz) girmiş olduğunu düşündüğümüzde, Mani dinine ilişkin bazı tasavvurların veya ritülellerin de geçmiş olabileceği akla yakın gelmektedir. Mani dini hakkında bildiklerimiz bize bu konuda çokda fazla mukayese imkânı

---

83 Agapitov ja Hangalov, 49-51

84 Petri, Staraja vera, 66

85 Hansen, 7-8

vermemekle birlikte, ancak Sogd dilinde yeralan ve aslında" dilenci keşiş" anlamına gelen "şaman" kelimesinin, aynı telaffuzla Mançu Tunguzlarına geçmiş olduğunu hatırladığımızda, kutsanmış şamanların hayatları boyunca uymaları gereken kurallar dizisinin bu Mani keşişleriyle ilgisi olduğunu görürüz.

Roma imparatorluğu döneminde Hıristiyanlıkla kıyasıya bir rekabete girmiş olan eski Pers inançlarına bakıldığında, dikkâte değer birtakım ilişkiler göze çarpmaktadır. Mitra kültünde, Buryatların kutsama ayinlerini andıran törenler vardır. Adayın kan ile kutsanmasının bir başka örneği, Mitra inancı dışındaki bildiğimiz diğer dinlerde görülmez. Mitra dini mensuplarının "taurobolium" adını verdikleri bir töreni anlatan Prudentius, bir boğanın kanının yerdeki delikli döşemeden alttaki bir oyukta oturan adayın üzerine akacak şekilde akıtıldığını ve adayın yüzünü akan kana doğru dönüp, bu kanı yanaklarına, kulaklarına, dudaklarına ve burnuna sürdüğünü, diliyle yaladığı ve hâtta heyecanla bunu içtiğini anlatır.[86] Görüldüğü gibi, Buryatlarda aynı ayin, kurban edilecek keçinin adayın tepesinde tutularak yaralanarak, akan kanın adayın "başına, gözlerine ve kulaklarına sürmesi, hâtta içmesi" şeklinde uygulanmaktadır.

Hayat boyu uyulması gereken kurallar ve edilen yeminler, domuz eti ve başka "pis" kabûl edilen yiyeceklerden uzak durulması, kutsanma dereceleri ve bunlara ilişkin işaretler de bu konuda birbirine benzerlik gösteren yönlerden bazılarıdır. Ama bütün bunlar arasında en dikkâte değer olan, Mitra rahiplerinin göğe çıkış veya gök katları arasında gezinme merasimleridir. Origines'in aktarmış olduğuna göre bu ritüel, kutsanma töreninin en önemli bölümünü teşkil etmektedir ki, bu kadar çok benzerliğin tesadüfî olması beklenemez.

Mitra dini, bütün inanç esasları ve rahipleriyle Roma İmparatorluğunda yayılmaya başladığında, zaten çok uzun bir gelişme dönemini geride bırakmış ve doğduğu topraklara ait bir çok tasavvur ve ritüelleri kendi içinde barındırıyordu. Bu ritüeller, muhtemelen gerek o dönem, gerekse sonraki dönemlerdeki Pers büyücüleri tarafından da uygulanmaya devam etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Buryatlara ait yukarıda aktardığımız bu ritüellerin Pers büyücülerinden ilham almış olma ihtimâli çok daha yüksektir. Zira, gerek büyücülerin, gerek şamanların görevlerinin aynı ruhanî mevzuları ihtiva

86 Holmberg, Der Baum des Lebens, 141-142

ettiği, benzer şekilde gerek Mitra kültü, gerekse şamanizmde âyin esnasında kendinden geçmenin önemli bir yer işgâl ettiği düşünüldüğünde, Orta Asya halklarının kültürel yönden daha yüksek bir medeniyete sahip olan Pers komşularından ciddi ölçüde etkilendiklerini söylemek mümkündür.

Bahsi geçen bu geleneklerin muhafaza edildiği yegâne topluluk Buryatlar değildir. İlijskoi ve Tarbagatay bölgelerinde yaşayan ve Tunguzların bir kolu olan Sibo kabilesinde de benzeri kutsanma ayinleri yapılmaktadır. Bu kabilenin kutsanma törenlerinde "kara kabuklu kayın" dedikleri ve üzerine basamaklar oyulmuş bir kayın ağacı kullanılır. Krotkov'un anlattığına göre bu basamaklar göğün katlarını temsil etmektedir. Kutsanacak olan şaman adayının evinde yine üzerine dokuz basamak oyulmuş -ama daha küçük- bir ağaç bulunur.[87] Altay Tatarlarının şamanları da göğe çıkmak için dokuz basamak oyulmuş bir kayın ağacı kullanırlar. Yakutların törenlerinde de, bazı Buryat kabilelerinde olduğu gibi sıralı şekilde dizilmiş kayın ağaçları kullanılır. Hâlen geleneklerinde göze çarpan izlerden anlaşıldığı kadarıyla, muhtemelen Yakutlar ve Goldelerin kutsama törenleri de eski dönemlerde Buryatların törenlerine benzer şekilde yapılmaktadır.

Şaman Giysisi

Sibirya şamanları-burada mevzubahis olan şamanlar, erkek şamanlardır- görevlerini ifa ederken, özel bir kıyafet giyerler. Altay bölgesinde bu ayin kıyafeti kullanılmadığı zamanlarda kulübenin arkasında, "körmös" resimlerinin saklandığı yerde özel bir deri bohça içerisinde muhafaza edilir. Bir taşınma veya göç durumunda bu deri bohça atın eğerine asılır ve atı herhangi bir kadının sürmesine izin verilmez.[88] Kuzey Sibirya halkları içinde şaman kıyafeti aynı derecede kutsaldır. Tunguzlar, şamanın kıyafetini ve diğer büyü malzemelerini özel olarak bu iş için ayrılmış bir ren geyiğinin sırtına yüklerler ve bu geyik gündelik işlerde kullanılmaz. Bu kutsal giysinin kirlenmesinden endişe edildiğinden, bu kıyafete kadınların veya yabancıların el sürmemeleri için azami dikkât gösterilir. Şaman kıyafetinin eskiyip, artık sihirli gücünü kaybetmesi veya şamanın artık görevi bırakması sebebiyle atıl kalıp kullanılmayacağı durumlarda imha edilip, bir ke-

---

87 Sternberg, Kult. orla, 735-736

88 Anohin, Materialy, 37-38

nara atılmaz, ormana götürülüp bir ağaca asılır. Şaman öldüğünde, kıyafeti sahibinin mezarının yakınında bir yere asılır.[89] (resim 63)

(resim 63)
Lebed Tatar şamanının, elinde şaman davulu ile.
Kaynak, Grönoesim

Yeni şaman olan birine geleneklere göre yeni bir şaman kıyafeti hazırlanır. Schirokogorov'un aktardığına göre Doğu Tunguzlarında şaman kıyafetini yaşlı dullar veya bakire kızlar (yâni kirli olmayan, temiz kadınlar) diker. Kıyafetin üzerindeki bütün aksesuarlar, kabile tarafından karşılanır ve kıyafet her şeyiyle tamamlandığında, yeni şaman ayrıca bir merasim yapılmadan elbisesini giyer.[90] Altay bölgesi ve bazı yerlerde şaman kıyafeti, önce ona değmiş olan diğer insanların dokunuşlarından arındırılmaları gerekirken,[91] bazı bölgelerde arındırma ve kutsama merasimi yapılır ve bu merasimler esnasında şamanın koruyucu ruhlarına sunularda bulunulur. Yakut şamanının bir hayvan kurban edip, kanını elbisesine sürdüğü anlatılır. Elbisede bazı tamirler veya düzeltmeler yapılır veya yeni parçalar eklenecek olursa, şamanın yine kurban vermesi gerekir.[92] Altay bölgesinde şamanlar, kutsanmış kıyafetlerini içliklerinin üzerine giyerken, sıcak mevsimlerde çıplak bedenleri üzerine giyerler. Gmelin, Tunguz şamanlarının şaman kıyafetlerini senenin her döneminde çıplak beden üzerine giydiklerini bildirir ki, muhtemelen bu gelenek eski dönemlerde diğer bölgelerde de uygulanmaktaydı. Arktik bölge halklarının şamanları da kıyafetlerini çıplak bedenlerinin üzerine giydikleri söylenir.[93]

Bütün detayları ve aksesuarlarıyla tam teşekküllü bir şaman kıyafetine Altay bölgesi halkları arasında-hâlen şamanizme mensup kabilelerde bile-artık pek rastlanmamakta, bazı bölgelerde atalarından miras kalan ritüelleri gündelik kıyafetlerle gerçekleştiren şaman-

89 Sirokogorov, 34
90 Sama, 34
91 Anohin, Materialy, 36-37
92 Stadling, 75
93 Gmelin, II, 44; Serosevskij, 645; Pa1las, Merkwürdigkeiten, 244

lar bile görülmektedir. Özel kıyafet giymeden, sadece şaman davulu ile şaman ayini düzenleyen şamanlara günümüz Altay bölgesinde rastlanmaktadır. Radloff'un notlarında Kuzey Altaylarda yaşayan Şor, Teleüt ve Kara Tatar kabilelerinde şamanların gerçek şaman kıyafeti giymedikleri yazılıdır.[94] Kaarlo Hildén, Lebed Tatarları içinde aynı gözlemde bulunurken, kabile şamanının şaman kıyafeti giymediğini, ancak şamanın üzerinde konumunu gösterebilecek tek şeyin başına sarıp, arkadan bağladığı keten bez olduğu ve bu bezin olmaması durumunda şaman ayininin başarılı olamayacağına inandıklarını[95] bildirir. Şaman kıyafetinin şaman ayinlerinin hâlâ vazgeçilmez bir parçası olarak görüldüğü yerlerde bile, bu geleneğin yavaş yavaş kaybolmakta olduğu görülür. Şaman kıyafetinin yerini sadece birkaç aksesuarla tamamlanan gündelik kıyafetlere bırakması elbette bir anda gerçekleşmiş bir şey değildir. Zaman içerisinde kıyafetin bazı parçaları kullanımdan çıkmış ve şaman kıyafeti geleneği şimdiki hâlini almıştır. Eski dönemlerde şaman kıyafeti şu parçalardan oluşurdu: entari-özellikle Kuzey halklarında-boynu saran bir göğüslük, başlık, eldivenler, uyluklara kadar çıkan çizmeler. Kıyafetin kullanımdan çıkış aşamalarını düşündüğümüzde, muhtemelen ilk olarak eldivenler, sonra da çizmelerin kullanılması bırakılmıştır. Entari ve başlık, bazı yerlerde sadece bir tanesi kullanılıyor olsa bile, şaman kıyafetinin hâlen kullanımı süren son parçalarıdır.

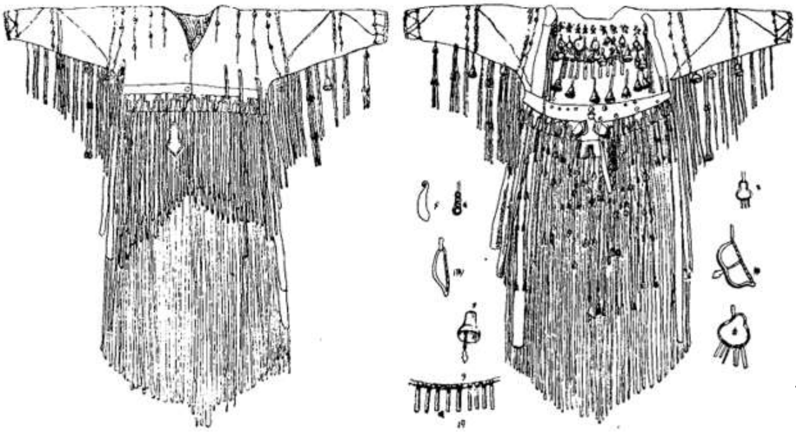
Kıyafetin kullanımdan çıkması olarak kastedilen, sadece bazı parçalarının artık kullanılmaması değil, aynı zamanda kıyafetin aksesuarı olarak nitelenebilecek olan kıyafete asılan eşya ve benzeri nesnelerin de bir çoğunun artık kullanılmamasıdır. Hâlen kullanımı devam eden bir çok aksesuarın bir elbiseden diğerine geçirilirken yerlerinin değiştirildiği de görülür.

Her ne kadar günümüz seyyahları, bir şaman üzerinde tam teşekküllü bir şaman elbisesi görme şansını nadiren yakalasalar da, yine de uzun yıllar içerisinde Rusya, Sibirya ve hâtta bazı Avrupa şehirlerinde müzelerde toplanmış olan şaman elbise koleksiyonları, bize bu ilginç kıyafetin geçmişi ve taşıdığı anlam hakkında geniş bir bilgi sunmaktadır. Değişik dönemlerde ve bölgelerde çalışan araştırmacıların eserlerinde yer alan şaman elbisesi tasvirleri de bu konuda önemli bilgi kaynaklarındandır.

---

94 Hildén, 136

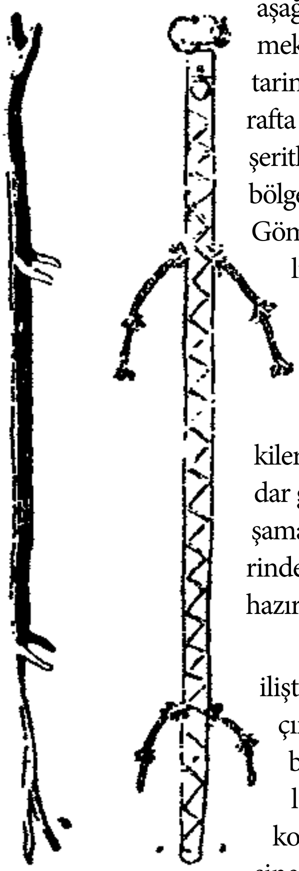
95 Radloff, Aus Sibir., II, 17

(resim 64)
Telengit şaman elbisesi.
Kaynak, A. V. Anochin

Elimizde kıyaslama yapabileceğimiz bol miktarda malzeme olduğu için hangi tip kıyafetin hangi bölge kültürlerine ait olduğunu anlamak pek zor değildir. Bazı hâllerde, aynı halkın şaman kıyafetlerinde bile farklılıklar olabilmekte, ama bu farklılıklar çoğunlukla kıyafetin ana hatları üzerinde değil, üzerine takılan aksesuarlar ve süslerde olup, kıyafetin asıl karakterine ilişkin bir farklılık yaratmamaktadır. Bu farklılıkları meydana getiren şeyler, genellikle değişik suretlere büründüklerine inanılan ve her birinin değişik anlamlar ifade eden, şamanın koruyucu ruhlarının resimleridir. Bir başka ilginç nokta ise, Tunguzlarda ve diğer halklarda şaman kıyafetlerinin birkaç ana tipinin olmasıdır. Bu tipleri doğru şekilde ayırabilmek için elbette bu kıyafetlere ait bütün parçaların orijinal hâlleriyle muhafaza edilmiş olduğundan emin olmamız gerekir. (resim 64)

Bunu özellikle belirtme ihtiyacı duymamızın sebebi, bazı müzelerde bilgi eksikliği sebebiyle değişik kıyafet parçalarının bir araya getirilmiş olmasıdır. Bir şaman kıyafeti ayrıntılı şekilde incelendiğinde, bu kıyafetin şamanın kendi beğenisi veya aklına gelen tesadüfî fikirlerle oluşmadığı, belli bir insan grubunun ortak değerlerinden ortaya çıkmış olduğu anlaşılacaktır. Zira, bu kıyafetler biraz incelendiğinde, bazı Altay şaman kıyafetlerini oluşturan parçaların, aslında bir hayvanı temsil eden bir bütünü meydana getirdiği açıkça görülecektir. Sözün gelişi, Altay Telengitlerinin geyik veya koyun postundan yapılan şaman gömleği (manjak) incelendiğinde, aslında bu kıyafetin büyük bir kuşu canlandırdığı, Telengitlerde kol altı dikişleri boyunca takılmış olan ince şeritlerin aslında kuşun kanat tüylerini temsil ettiği anlaşılır. Omuzlardan

(resim 65)

aşağı inen deri şeritler veya kumaş parçalarına "kanat" adı verilmekte ve bunlara çoğunlukla baykuş tüyleri takılmaktadır. Entarinin alt bölümü tamamen bu şeritlerle kaplıdır, bunlar arka tarafta da devam ederler ve bu şeritler yere kadar uzanır. Arkadaki şeritler, kuşun "kuyruğunu" temsil eder. Bazen şamanın omuz bölgesine dik olarak takılmış olan baykuş tüyleri kıyafete iliştirilir. Gömlekte hâkim olan fikir, başlıkta da görülür ve zaten bu başlığa da "kuş başlığı" (kyš pörük) adı verilir. Altay bölgesinde artık çok nadir görülen bu başlık, kırmızı kumaştan yapılır ve üzerine metal düğmeler, küçük midye kabukları, boncuk şeritleri iliştirilir. Başlıkta püskül ve yine baykuş tüyleri kullanılır. Muhtemelen eski dönemlerdeki başlıklar, şimdikilere nazaran çok daha fazla kuşu andırmaktaydı.[96] Her ne kadar günümüzde sadece gömlek ve başlık kullanılıyorsa da, Altay şamanının kıyafetinin aslında bir kuşu-kullanılan baykuş tüylerinden anlaşılacağı üzere aslında baykuşu- canlandırmak üzere hazırlandığı açıktır.

Kötü ruhları uzak tutmak için Altay şamanının kıyafetine iliştirilmiş bir çok nesne vardır: kollarda ve sırtlarda yer alan çıngırak veya ziller bu maksatla konulmuş; genelde sağ kolda beş, sol kolda ise dört tane bulunur. Elbisenin sırtına takılan bir ipe dizili metal halkalar ses çıkartarak kötü ruhları korkutmak içindir. Ayrıca elbisenin sırtında yer alan enlemesine bir şerit boyunca metal çubuklar asıldığı gibi, bazen de bir ok takılı metal yay figürü asılır.(resim 65) Bunlardan her sırada dokuz tane bulunur. Bu metal çubuklar, ok ve yay figürleri ve "yilan basi" (yılan başı) adı verilen ve yine elbisenin sırtına sıralar hâlinde dizilerek asılan küçük midyeler de hiç şüphesiz kötü ruhları kaçırmak içindir. Entaride dikkât çekici bir başka nokta, omuz, dirsek ve bilek eklemlerine takılan vaşak derisi şeritlerdir. Bu şeritlerin şamanın eklemlerini koruma maksadı taşıdığını söylemek yanlış olmasa gerek.

Bu bölgedeki şaman kıyafetlerinde belli başlı mitolojik varlıkların tasvirleri yeralır ki, bunlar arasında en yaygın olanlar, enseye iliştirilen, her birinin kafasında bir baykuş tüyü olan dokuz ufak bebek "Ülgen'in kızları"nı temsil ederler. Elbisenin her iki tarafından aşağıya yılanı andıran bir başka figür sarkar. Bu figürlerden siyah veya

---

[96] Anohin, Materialy, 33 ss.; Potanin, Otserki, IV, 49 ss.

kahverengi kumaştan yapılmış olanı "ärlik"ın ülkesinde yaşayan canavar "yutpa"yı temsil eder. Yutpanın aralık bir ağzı, iki çift ayağı ve çatallı bir kuyruğu vardır. Diğer taraftan sarkan figür ise yine "ärlik"ın ülkesinde yaşayan ve "arba" isimli bir başka canavardır. "Arba", yeşil renkli kumaştan hazırlanır ama bacakları ve kuyruğu kırmızıdır. Kafasının üzerinde baykuş tüyleri ve gözünü temsil eden küçük bir bakır levha bulunur. Bu iki canavarın ölüler ülkesine yaptığı seyahâtte şamanı koruduğuna inanılır. Şaman kıyafetinin belinde çoğunlukla üzerinde metal süslemeler ve midye kabuklarının olduğu bir kemer bulunur.[97] Lankenau, kırmızı renkli başlığının üzerinde gri bir baykuşun kanatları ve kuyruğu takılı olan bir şaman kıyafetinden bahseder ki, bu muhtemelen daha eski zamanlardan kalma bir kıyafetin entarisi karaca derisinden yapılmadır ve arka tarafında yine baykuş tüyleri bulunmaktadır. Diğer "kuş tipi" şaman kıyafetleri gibi bunun da muhtelif yerlerinden deri şeritler sarkar. Kıyafetin arka tarafında on iki adet kakım postu, uzunca bir şeridin ucunda baykuş pençeleri, koltuk altlarında iki büyük çıngırak asılıdır.[98] Kakım kürkleri ve baykuş pençeleri daha önce çıngıraklarda gördüğümüz gibi kötü ruhları uzaklaştırmak maksadıyla kıyafete iliştirilmiştir. Soyotelerin şaman kıyafetleri de tipik bir kuş canlandırmasıdır. Oldukça iyi şekilde muhafaza edilmiş böyle bir Soyote şaman kıyafetini Orjan Olsen, Oslo Etnografya müzesine bağışlamıştır (resim 66). Bu parça Altay bölgesi kıyafetleriyle

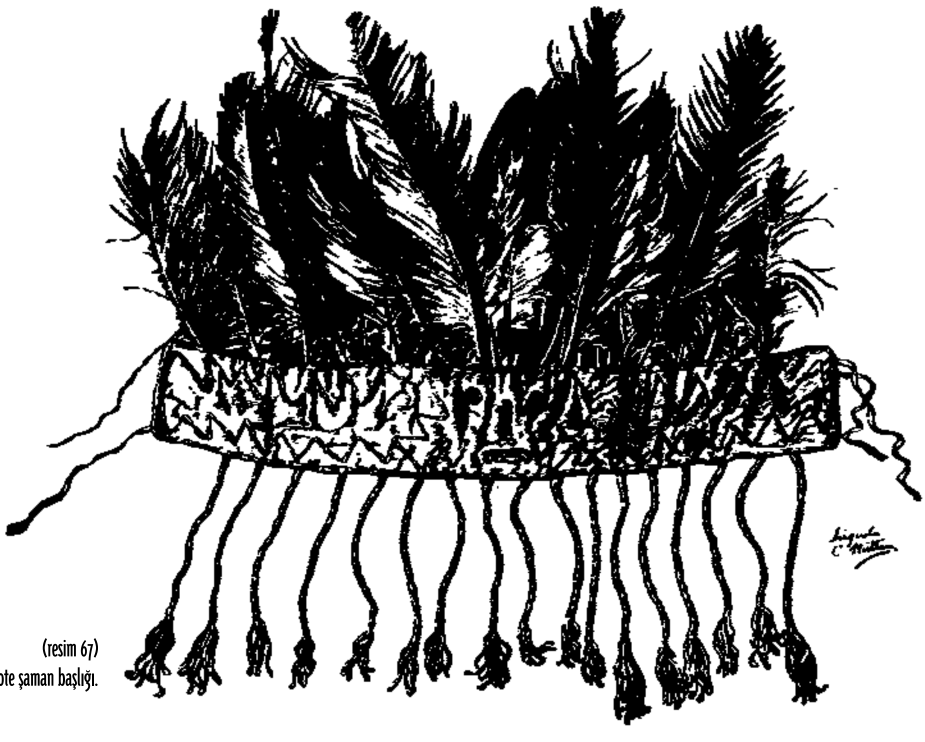

(resim 66)
Bütün aksesuarları ile beraber Soyote şaman kıyafetinin, önden ve arkadan görünümü.
Oslo Etnoğrafya müzesi

[97] Sama, 39 ss.
[98] Lankenau, 279

kıyaslandığında, gerek parçaları, gerek arkasında yatan fikir açısından birbirlerine ne kadar çok benzedikleri fark edilebilir. Gömleğin kollarından ve sırtından sarkan kumaş ve deri şeritler, her iki kıyafetin ortak ana hatlarını oluşturur ve bu şeritlerin konulma amaçları her iki kıyafette de aynıdır. Altay kıyafetinde kanatları sembolize eden ve omuzlardan aşağı sarkan şeritler veya gömleğin kenarlarından sarkan ölüler ülkesi canavarlarını simgeleyen yılansı figürlerin, Soyote şamanının kıyafetinde benzer anlamlar taşıyan karşılıkları vardır. Metal ziller ve çıngıraklar iki kıyafetin ortak noktalarından olup, Soyote şamanının omuzlarında Altay şamanında olmayan iki tane metal plâka görürüz, bu plâkalar muhtemelen yine şamanın korunması için kıyafete ilâve edilmiş aksesuarlardır, ama ne yazık ki daha ayrıntılı bir bilgiye sahip değiliz. Soyote şamanının kıyafetinin başlığı, üzerine dikine gelecek şekilde baykuş tüylerinin takılmış olduğu bir alın bandı şeklindedir ve ön tarafında cam boncuklardan gözleri olan bir yüz işlenmiştir (resim 67).

Başlığın alt tarafından şamanın yüzüne düşecek şekilde püsküller sarkar. Eski dönemlerde Altay şamanlarının başlıklarında yüzü

(resim 67)
Soyote şaman başlığı.

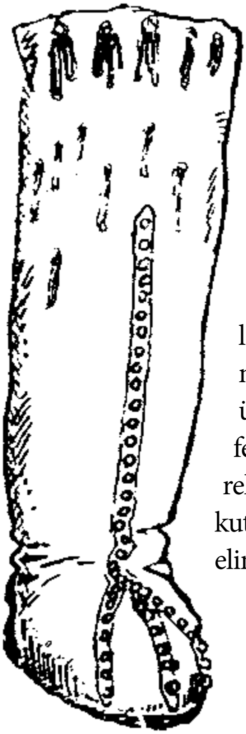
(resim 68-69)
Karagasse şamanı
Kaynak, Nioradze

gizlemek için bu tarz ama daha kalın püsküller bulunurdu. Gömlek ve başlık dışında çizmeler de Soyote şamanının kıyafetinin bir parçasıdır. Çizmelerin üst taraflarına kısa deri şeritler ve kuş tüyleri, ayak uçlarına deri şeritler işlenerek, çizmeye kuş ayağı görüntüsü verilmiştir.[99] (resim 68).

Aynı kültürel ortama ait bir başka "kuş tarzı" şaman kıyafeti örneğine Karagasseler arasında rastlamaktayız. Karagasse şamanının başlığında da dik olarak tutturulmuş baykuş tüyleri ve kıyafetin üzerine iliştirilmiş bir yığın takı arasında omuzlardan sarkıtılmış uzun şeritler-kanatlar- bulunur. Bütün bu kıyafet detayları incelendiğinde, bu halkların inançları gereği şamanlık görevlerinin kuş-daha da doğrusu baykuş- suretinde yerine getirilmekte olduğu anlaşılabilir. (resim 69)

Kuzey Sibirya halklarından Dolganlar, Yakutlar ve Tunguzlar "kuş tarzı" şaman kıyafetleri kullanılırsa da, bu bölgedeki kıyafetlerin Altay, Soyote ve Karagasse şaman kıyafetlerinden bazı farklılıkları

99 Vrt. Heikel, En sojot. Schaman kostym (FM 1896)

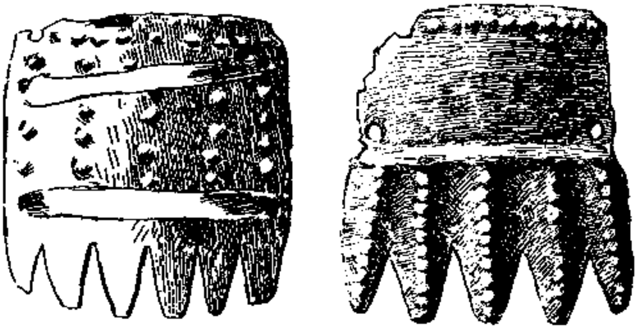
(resim 70)
Tunguz şamanının
kuş ayağı desenli çizmesi

gösterir. Altay, Soyote ve Karagasse kıyafetlerindeki şaman gömlekleri kürk gibidir, postun tüyleri temizlenmez ve kıyafetin iç tarafında kalır. Kuzey Sibirya şaman kıyafetleri ise, ren geyiği postundan elde edilen güderiden yapılır. Bu bölge şamanlarının kıyafetlerinde kol dikişi boyunca takılmış deri şeritler kuş kanatlarını, arka eteğinden sarkan deri şeritler ise kuşun kuyruğunu sembolize eder. Kıyafetin muhtelif yerlerinden sallanan yaprak veya çubuk şekilli metal aksesuarlara "kuş tüyü" adı verilir, bunlar çoğu zaman çizmelere de takılır.[100] Tunguz şamanının çizmelerinin üzerinde Soyote şamanının çizmelerinde görmüş olduğumuz deri işlemeler veya sarı boncukların sıralanması ile yapılmış, üç ya da beş parmaklı bir "kuş ayağı" figürü bulunur. (resim 70) Kıyafetin başlık bölümünün hazırlanmasında da aynı düşünce ile hareket edilmiş ve gerçek kuş tüyleri ile donatılmıştır. Tunguz ve Yakutların şaman kıyafetlerinin hangi kuş türünü temsil ettiklerini ise elimizdeki bilgilerle söylemek zordur.

Kuzey Sibirya şamanlarının kıyafetleri, incelediğimiz diğer kıyafetlerden farklı olan bir başka yönü de, metal nesnelerin çok daha fazla kullanılması ve bu metal nesnelerin bazılarının vücuttaki kemikleri temsil etmesidir. Meselâ, Yakut şamanının kollarında uzun, ince metal çubuklar görürüz. Bu çubuklar üst kol, dirsek ve önkol kemiklerini temsil ederler. Bazı şaman kıyafetlerinde kıyafetin kollarına iliştirilmiş olan bu "metal kemiklerin" yerlerinin değiştirilmiş olduğunu görmekle beraber, bunun ne sebeple yapıldığı ise bilinmemektedir (resim 72). Eski kaynaklarda bahsi geçen, lâkin başlıklar gibi günümüzde artık hiç kullanılmayan özel eldivenler de kıyafetin bir parçasıdır. Eldiven olarak kullanılan parça, kıyafetin kol ucuna takılan ve beş parmaklı bir el görüntüsü verilmiş olan bir metal parçadır. Entarinin her iki tarafında, boynun altında yine metalden yapılmış olan köprücük kemiği ve omzunda da metal omuz kemikleri tutturulmuştur[101] (resim 71).

Georgi, Tunguz şamanının kıyafetini tarif ederken, kol ucunda demirden yapılma bir parçanın takılı olduğunu aktarır. Şamanın ayaklarında da, elleri gibi metal "zırh"lar vardır.[102] Gmelin, şamanın deri çoraplarının yukarıdan aşağıya kadar metal parçalarla kaplandığını

[100] Trostsanskij, 173 ss., 187 ss.; Nioradze, 60 ss.
[101] Vasiljev, Sam. Kostjum, 10 s.; Pekarskij ja Vasiljev, Plasts i buben, 102 s.
[102] Georgi, Bemerkungen I, 280

(resim 72)
Yakut şamanının "demir" elleri

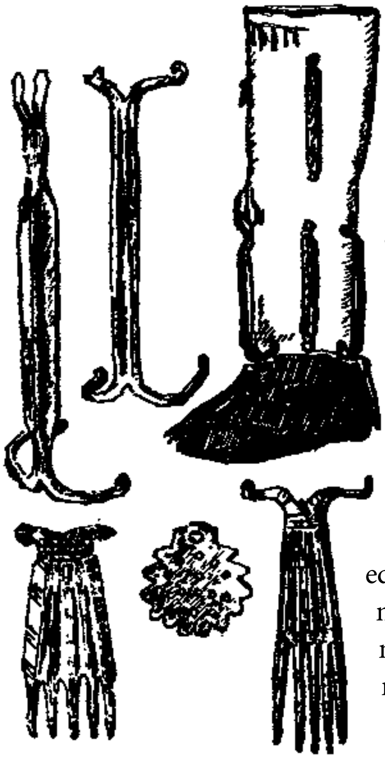
ve uçlarında beş adet metal parmak olduğunu anlatır.[103] Turuhansk seyahâtim sırasında benim de şamanlarla tanışma ve konuşma fırsatım oldu ve özellikle Yeniseylerin şamanının güderiden mamûl ve demir parçalarıyla bezenmiş çizmesi özellikle dikkâtimi çekmişti. Orada bulunanlar, bu çizmenin üzerinde bulunan metal parçaların bir ayının ayağındaki kemikleri temsil ettiklerini anlatmışlardı ki, aynı çizme üzerinde ayının hem ön ayaklarının, hem de arka ayaklarının kemikleri yer almaktaydı. Çizmenin konç bölümünde ayının baldır, uyluk, ön kol ve üst kol kemiklerini temsil eden yine metalden mamûl başka bazı süslemeler bulunuyordu. Ayının ön ayağı, çizmenin tarak bölümünde, arka ayağı da topuk kısmında canlandırılmıştı[104] (resim 73).

Aslında kollarda olmasını bekleyeceğimiz canlandırma figürlerinin, çizmelerde yer alması, bu çizme süslemelerinin Yeniseylerin sonraki dönemlerde benimsediği bir gelenek olduğunu akla getirmektedir. Tunguz şamanının- ki muhtemelen Yenisey şamanlarının kıyafetlerinin ilham kaynağını oluşturmaktalar- kıyafetindeki temsili el ve kol kemiklerinin gerçek yerlerine karşılık gelecek şekilde yerleştiriliyor olması da bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Ancak, Tunguz şamanının kıyafe-

(resim 71)
Yakut şamanının entarisi-arka görünüm Kaynak, Pekarskij

[103] Gmelin, II, 193
[104] Vrt. Anutsin, Otserk, 42 ss.

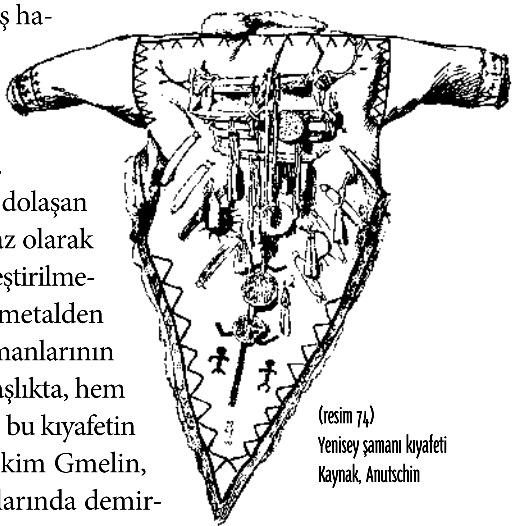
(resim 73)
Yenisey şamanının "demir kemikli" çizmesi

tindeki kemiklerin, ayı kemiklerini temsil edip etmediği tam olarak bilinmemekle beraber, Witsen, 1705'de yayımlanan eserinde, Tunguz şamanlarının eldiven ve çizmelerinde demir ayı pençeleri bulunduğunu,[105] keza Mordvinov'da 1860 yılında yayımladığı eserinde Tunguz şamanlarının çizmelerinde demir, bazen gerçek ayı pençeleri, eldivenlerinde de kuş pençelerinin olduğunu belirtmiştir.[106] Şaman kıyafetlerinde demir kemiklerin bulunması, bize bir zamanlar bu kemiklerin aslında bir bütünü temsil ettiklerini düşündürmektedir. Bazı araştırmacılar, bu kemiklerin aslında kıyafette canlandırılmaya çalışılan hayvanı temsil ettiklerini kabûl etmektedirler ki, buna göre meselâ, kuşun canlandırıldığı bir kıyafetteki metal kemikler, aslında kuş kemiklerini temsil ederler. İlk başlarda ben de bu görüşü kabûl etmiş olmama rağmen, konu üzerinde teferruatlı olarak çalışmaya başladığımda, bu görüş artık beni tatmin etmemeye başladı.[107] (resim 74)

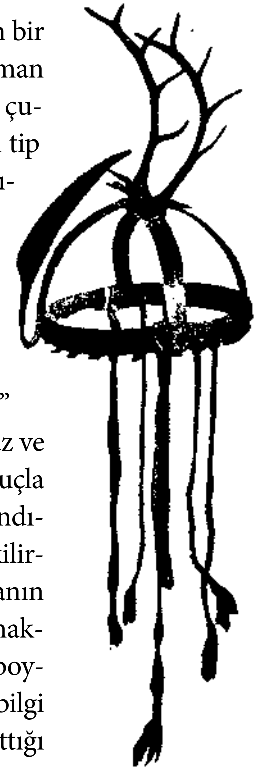
Yakut şamanlarının kıyafetlerindeki metal nesnelerin, aslında insan iskeletini temsil ettiğini yazan Troschtschanskij bu konuda aslında doğru bir tespitte bulunmuştur.[108] Kai Donner de, bir Yenisey yerlisinin kendisine şaman kıyafeti üzerine iliştirilmiş olan kemiklerin şamanın kendi kemiklerini temsil ettiğini anlattığını aktarır.[109] Şamanın kemiklerini sakınması ve itinayla koruması gerektiğine ilişkin çok sayıda örnek vardır. Meselâ, Şorlar, kötü ruhların şamanların kemiklerini birbirine karıştırmak için fırsat gözlediklerine inanırlar ki, benzeri inanışlar Yakutlar arasında da görülür.[110] Yakut şamanlarının kıyafetlerinde eklemlerin olduğu yerlere yerleştirilen metal levhalar, şamanların eklemlerini korumak için olduğu çok açıktır. (resim 75)

105 Witsen, II, 663
106 Mordvinov, 62
107 Holmberg, The Shaman costume, 14 ss.
108 Trostsanskij, 136
109 Dunner, Uber die Jenissei-ostjaken, 15
110 Dyrenkova, Polutsenie, 273-274

Bahsi geçen halkların bazılarında kuş haricinde başka bir hayvanın canlandırıldığı şaman kıyafetleri görürüz. Bu kıyafetler, başlıklarında bulunan boynuzlar sebebiyle kolaylıkla diğerlerinden ayrılırlar. Kıyafetin başlığı genellikle başı çepeçevre dolaşan bir metal çembere başın üzerinden çapraz olarak geçen başka iki metal yarım çemberin birleştirilmesiyle oluşur. Bu başlığın üzerine de yine metalden üç çatallı bir boynuz takılmıştır. Altay şamanlarının kıyafetlerindeki baykuş tüylerinin hem başlıkta, hem de kıyafetin arka tarafında bulunması gibi, bu kıyafetin de arkasında bir" boynuz" bulunur. Nitekim Gmelin, bir Tunguz şamanının kıyafetinin omuzlarında demirden yapılma çatallı bir boynuz görmüş olduğunu aktarır.[111] Rusya ve Sibiryadaki müzelerde görmüş olduğum Tunguz şaman kıyafetlerindeki boynuzlar, iki omuz arasına yerleştirilen bir demir çubuğun iki ucuna takılmış olduklarını gördüm. Bir şaman kıyafetinin sırtında, uçlarında küçük boynuzlar olan bu metal çubuklardan birden fazlası alt alta sıralanmış olabilir ve bu ikinci tip şaman kıyafetinin en temel karakteristik özelliğidir. Bu tarz kıyafet, Tunguzlar üzerinden Batıda, Samoyedlere ve Yeniseylere kadar yayılmıştır (resim 75). Bu şaman kıyafetinin, kol altından sarkan püsküllerin eksikliği dışında, aslında kuş tarzı kıyafetten pek bir farkı olmayıp, bu kıyafetin de üzerine kemikler veya değişik nesneler iliştirilmiştir. Etekteki püsküllerse, diğerine nazaran çok daha kısadır ve bunlara "kuş tüyü" değil, sadece "tüy" adı verilir.[112] Bazı şaman kıyafetlerinde bu "tüy"lerden hiç olmaz ve resimde görülen Yenisey şaman kıyafeti gibi arka eteği sivri bir uçla sonlanır (resim 74). Bu kıyafetin olabildiğince bir hayvanın canlandırılması için uğraşılmıştır. Ama asıl zor olan şey, bu kıyafet dikilirken tasavvur edilen ve ayırıcı özelliği boynuzları olan bu hayvanın hangi hayvan olduğunu tespit edebilmektir. Bu konudaki kaynaklarda genelikle sadece "demir boynuzlar"dan bahsediliyor, ama boynuzların tam olarak ne boynuzu olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Witsen'in eserinde Tunguz şamanlarını anlattığı

(resim 74)
Yenisey şamanı kıyafeti
Kaynak, Anutschin

(resim 75)
Yeniseylerin metal şaman başlığı
Kaynak, Anutschin

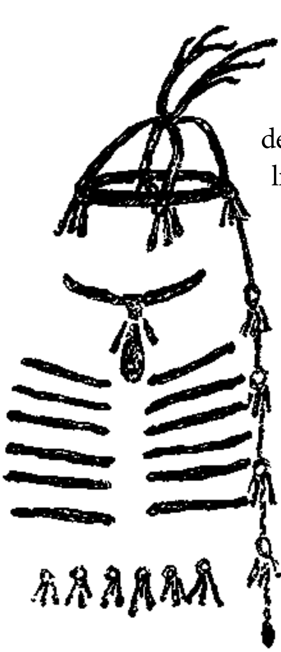
111 Gmelin, II, 44-45, 83
112 Pripuzov, Svedenija, 65

(resim 76)
Tunguz şamanı.
Kaynak, Witsen

bölüme eklemiş olduğu çizimler, elimizde bu konudaki en eski-ve pek de kesin olmayan- kaynaklardan ibaret olup, bu çizimlerdeki çatallı boynuzlar, bir ren geyiğinin boynuzlarını hatırlatmaktadır. Yeniseylerin şaman başlığındaki boynuzlar da aynı şekilde bu ren geyiği boynuzlarına benzemektedir (resim 76).

Ama bu kıyafet türünün bir ren geyiğini mi, yoksa başka bir boynuzlu hayvanı mı temsil ettiği belirgin değildir. Doğu Tunguzları hakkında araştırmalar yapmış olan Schrikogorov, bu demir boynuzlu başlığın erkek karacayı temsil ettiğini ve kendisinin de üzerinde gerçek karaca boynuzları olan bir şaman başlığı görmüş olduğunu yazar. Aktardığına göre, şaman kıyafeti de karaca derisinden yapılmıştır.[113] Bunlara benzer boynuz başlıklı şaman kıyafetleri eski dönemlerde Buryatlar tarafından da kullanılmıştır. Pallas, bir Buryat şamanının başlığında karaca boynuzlarını andıran demir boynuzlar görmüş olduğundan bahseder ki,[114] Buryat mezarlarında yapılan kazılarda bulunan nesnelerden aynı sonuca varılabilir (resim 77).

Göründüğü kadarıyla, her ne kadar artık günümüzde şaman başlıklarında yer alan boynuzlar ren geyiği boynuzlarını andırsa da, aslında Buryatlardan doğu Tunguzlarına kadar bir çok topluluğun şamanları tarafından kullanılan bu kıyafetin asli hâlindeki ilham kaynağının karaca olduğudur.

Buryat mezarlarında bulunan eşyalardan, eski dönemlerde şaman kıyafetlerine şamanın kemiklerini temsil eden

(resim 77)
Buryat şaman mezarından çıkan
demir eşyalar

113 Sirokogorov, 33
114 Pallas, Reise, III, 182 vrt. Potanin, Otserki, IV, 54

"demir kemikler" konulduğunu anlaşılmaktadır. Kıyafetlere kemik koyma âdetine Altay veya Sayan bölgelerinde rastlanmayıp, bu gelenek muhtemelen Baykal bölgesinde doğmuş ve Kuzey Sibirya bölgesine kadar yayılmıştır. Bahsi geçen bu iki tip şaman kıyafetinden hangisinin daha eski olduğu sorusu ise şimdilik cevapsız kalmaktadır.

(resim 78)
Bir Yakut şamanının göğüslüğü.
Kaynak, Pekarskij

Tunguz ve Yakutların şaman gömlekleri ve göğüslüklerinde (resim 82) yer alan metal nesneler sadece zil, çıngırak ve kemiklerden ibaret değil, bunların yanında birçok başka nesneler de bulunur. Bunlar arasında göğüslüğün arka tarafına takılmış bulunan ay ve güneş figürleri dışında, yuvarlak metal bir ayna ve ortası delik yuvarlak metal bir levha vardır. Bunlardan ortası delik metal levha muhtemelen yeryüzünü temsil ederken, ortadaki delik de şamanın bir dalgıç kuşu gibi yer altı ülkesine inişini ifade etmektedir (resim 1, ve 71). Kıyafete bunlardan başka şamanın çeşitli suretlerdeki yardımcı ruhlarının küçük figürleri de ilâve edilmiş olup, bunlar arsında dört ayaklılar, sürüngenler, balıklar, yılanlar ve hepsinden önemlisi martı ve benzeri dalıcı kuş figürleri yeralır. Dalıcı kuşlar kutsal kabûl edilirler ve ruhlar âlemine gittiğinde şamanlara yol gösterip, onları koruduklarına inanılır. Bazı şaman kıyafetlerinde de insan suretindeki ruhların figürleri bulunur.

Moğol şaman kıyafetleri de Soyote şamanlarınınkine yakındır. Başlıkta bir kuş tüyü öbeği yer alır, lâkin kol altlarında ve eteklerde kuş tüylerini simgeleyen püsküller bulunmaz (resim 79). Buna mukabil, bazı Altay ve Soyote şaman kıyafetlerinde (resim 80 ve 81)

(resim 79)
Elinde davulu ile Kuzey Moğolistanda bir şaman.
Foto, Pälsi

(resim 80)
Davulu ile Soyote şamanı, önden görünüm. Kaynak, Nioradze.

(resim 81)
Aynı Soyote şamanı, arkadan görünüm

görülen yılan şeklinde püsküller bulunur. Kıyafete çoğu zaman yuvarlak bir metal ayna ve ruh figürleri de takılır. Bu figürlerin yapım şekillerinde Çin kültürünün etkisi görülür. Kıyafetten sallanan yılan görünümlü püsküllere, bazı Tunguz ve Buryat şamanlarının kıyafetlerinde de rastlanır. Pallas, Buryatlar arasında bir kadın şamanın üzerinde bu "yılan" püsküllerinden otuz tane kadar gördüğünü ve bunların yere kadar uzandığını anlatır.[115] Yukarıda sözkonusu ettiğimiz şaman kıyafetleriyle kıyaslandığında, Amur vadisindeki kıyafetler çok daha basit yapılmışlardır. Golde şamanının önlüğü balık derisinden veya mavi pamukludan yapılma, ön tarafında kemerin altında aralarında iki kaplan ve iki ejderhanın bulunduğu çeşitli resimler çizilmiştir. Bunun dışında kertenkele, yılan veya kurbağa resimleri de önlükte yer alabilir. Lopatin, bu hayvanlara şamana yardımcı olan hayvanlar olduklarına inanıldığını anlatır. Ejderhalar şamanı göğe taşır, kaplanlar şamanı ormanda gezdirir, kertenkele, yılan ve kurbağa ise şaman nehir, göl veya bataklıktan geçerken ona refakat ederler. Önlüğün üst tarafında aynı malzemeden yapılma kısa kollu bir ceket bulunur. Bu kıyafetin en dikkât çekici parçası, Çin başlıklarında ilham alınmış olan başlık olup, bu başlığa; ayı, kurt, tilki gibi çeşitli hayvanların postlarından kesilmiş şeritler dikilmiş ve bunlar dağınık şekilde şamanın omuzlarına kadar iner. Kıyafetin üzerine ayrıca ziller, çıngıraklar, metal aynalar ve benzeri cisimler asılmıştır (resim 82). Bazen başlıktaki şeritler çene-

[115] Pallas, Reise, III, 182

nin altında birbirlerine bağlanır veya başlığa ren geyiği boynuzlarını hatırlatan demir boynuzlar ilâve edilir ki, Lopatin, sadece büyük şamanların bu tarz bir başlık kullandıklarını belirtir.

(resim 82)
Şaman kıyafeti içinde Golde şamanı. Kaynak, Schimkewitsch

Üzerinde çok sayıda boru şeklinde sallanan demir aksesuarların olduğu kemer ve üzerine parlak renklerle yılan, kertenkele ve kurbağa resimlerinin çizili olduğu eldivenler Golde şaman kıyafetinin bir parçasını teşkil eder. Bunun dışında şamanın göğsünde ve sırtında deri şeritlerle tutturulmuş metal aynalar sallanır ki, inanca göre bu aynalara insanların yaptıklarını yansımakta ve yine bu aynalar şamanı kötü ruhların oklarından korumaktadır. Şaman, ayin sonrasında bu aynaların arkasına kendisine atılan ama aynanın koruduğu okların sayısı kadar çentik atar. Golde şamanlarında görülen bir başka âdet de kafalarına, kollarına ve ayaklarına ince kiraz ağaç dalları sarmalarıdır. Aynı adet Aino halkı arasında da vardır.[116]

Mançurya şamanlarının paltolarının yaka ve omuz bölümlerinde resimler bulunur ki, bunlar içinde palto, ruhları korkutmak için kırmızı renkli kumaştan yapılır-Altay şamanlarının başlıklarının kırmızı olma sebebi de budur- ve çoğunlukla üzerinde sadece birkaç metal ayna bulunur. Kemerde asılı olan aksesuarlar, Goldelerinki ile hemen hemen aynıdır. Başlıkta ise kimi zaman bakırdan yapılma bir kuş resmi, kimi zaman da demir bir boynuz yeralır. Kimi başlıklarda birden fazla kuş resmi olduğu da görülmüştür. Schirokogorov'un belirttiği gibi, Amur vadisindeki halkların şaman kıyafetlerinde Çin kültürünün etkisi oldukça belirgindir.[117]

Türk, Moğol ve Tunguz halklarının şaman kıyafetlerine genel olarak göz gezdirdikten sonra, bu ilginç kıyafetlerin aslında hangi maksatla ortaya çıkmış olduğu sorusu ortaya çıkar. Eğer şaman, kıyafetini sadece ruhlar âlemi ile bağlantıya geçtiğinde kullanıyorsa, bu kıyafetin ona bu esnada belli bazı faydalarının dokunuyor olması gerekir. Ancak diğer taraftan bu kıyafetin üzerinde bir çok nesnenin ruhların korkutulmasına yönelik olduğunu biliyoruz. Bu durumda acaba şamanın başka bir surete bürünmesine yarayan bu kıyafeti ne olarak

---

[116] Lopatin, 259 ss.; Simkevits, 11-14
[117] Sirokogorov, 32-35

anlamak gerekir? Kıyafetin işlevi şamanın kendisini korumak mı, yoksa kötü ruhları insanların etrafından kovmak mıdır?

Altay ve Sayan bölgelerindeki şaman kıyafetlerinin ilham kaynağı olan baykuşun, kötü ruhların güçlerini bertaraf etme özelliği olduğu malûmumuzdur. Baykuşun kötü ruhları çocuğun beşiğinden uzak tutacağı inancıyla bazı bölgelerde hâlen bir çocuk hastalandığında bir baykuş yakalayıp beslemek âdeti vardır.[118] Wogulların ayı şölenlerinde de ölen ayının ruhunu korkutmak için, şölene katılanlardan biri baykuş maskesi takar ki, Sibirya şamanının kötü ruhları kovmak için boynuzlu bir hayvan kılığına girmeleri bu sebeple akla yatkındır. Bütün bunları göz önüne aldığımızda, şaman kıyafetinin arkasında yatan fikrin, illâki totemizm veya şamanın "ruh hayvanı" ile bağlantılı olması gerekmediği ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar şamanın, kıyafetine bürünmüş olduğu hayvanın suretinde dolaştığına ilişkin inançlar varsa da, bunlar şaman kıyafetinin kökenindeki fikri yansıtmamaktadır.[119] Goldelerin bir efsanesinde, kuş suretinde uçmakta olan bir ruhun, bir kanat çırpışıyla bir anda metalden tüyleri olan bir şaman kıyafetine büründüğü anlatılır.[120] Eğer şaman kıyafetinin kökenindeki fikir, şamanın kimliğini gizlemekse, muhtemelen ilk hâli sadece bir yüz maskesi veya başlıktan oluşmaktadır. Orman Tatarları şamanları bazı ayinlerde şaman kıyafeti yerine, sadece yüzlerine taktıkları kayın kabuğundan bir maske ile yetinirken,[121] Buryat şamanları yüzlerini deri, tahta veya metalden yapılma maske ile gizlerler, fakat elimizdeki mevcut bilgiler bu maskelerin Moğol lamalarının bazı ayinlerde yüzlerini gizlemek için kullandıkları maskelerle nasıl bir bağlantıları olduğunu açıklamaya kâfi gelmemektedir.[122] Altay ve Golde şamanlarının ölen birinin ruhunu ölüler ülkesine götürürken tanınmamak için yüzlerini kurum ile siyaha boyadıklarını daha önce görmüştük. Golde şamanlarının sinir hastalığına yakalanan birini tedavi etmeye başlamadan önce, yüzüne boya ile çizgiler çektiklerine dair anlatımlar vardır.[123] İlkel topluluklarda, başı tamamen

---

[118] Potanin, Otserki, IV, 28

[119] Vasiljev, Sam. kostjum, 42; Anutsin, Otserk, 7-8

[120] Simkevits, 63

[121] Potanin, Otserki, IV, 54

[122] Nioradze, 77

[123] Radloff, Aus Sib., II, 55; Lopatin, 316, 328

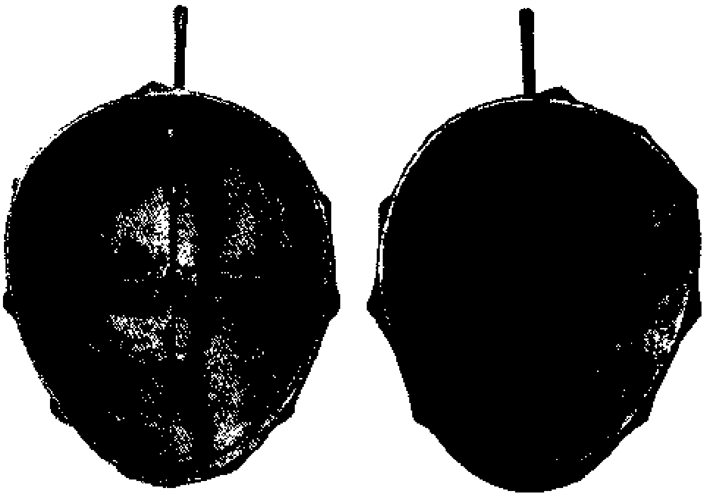
örten maskeler de vardır ve muhtemelen Sibirya şamanlarının kıyafetlerinin ilk çıkış noktası bu maskelerdir. Wenjamin'in belirttiği gibi şaman kıyafetinin en önemli parçası başlığıdır.[124] Anlatılan bir Altay şaman başlığının tam bir baykuş gövdesinden-kanatları ve kafası ile beraber muhafaza edilmiş durumda- ve şamanın yüzünü örten püsküllerden oluştuğunu gözönüne alındığında, çizmesine kadar detaylandırılmış şaman kıyafetlerinin aslında şamanın baykuş olarak tasavvur edildiği ve bu başlıktan türemiş olduklarını söylemek mümkündür.

Karacayı andıran kıyafetin gelişimi hakkında tahmin yürütmekse çok daha kolay görünmektedir. Bir Mançu şamanının en göze batan özelliği, başlığının üzerindeki boynuzlardır. Ruhları korkutmak için kullanılan bu çeşit boynuzlu maskeler sadece Asya'da değil, dünyanın çeşitli bölgelerindeki ilkel halklar arasında rastlanmaktadır. İlk zamanlarda sadece başlığı kapsayan bu düşüncenin, zaman içerisinde şamanın bütün kıyafetine hâkim olması, kendisini en açık şekilde elbisenin sırtına iliştirilen boynuz figürlerinde gösterir. Karaca tipi şaman kıyafeti, kuş tipi kıyafete tamamen paralel bir gelişme gösterir. Genelde bütün şamanların kıyafetleri, ya karaca tipi veya kuş tipidir. Schirokogorov, Trans-Baykal bölgesi şamanlarının, alışılagelmişin aksine her iki tipte birer kıyafetleri olduğunu, buna gerekçe olarak da kuş tipi kıyafetin tek başına bütün şamanlık vazifeleri için yeterli olmamasını gösterdiklerini anlatır.[125]

Şaman Davulu

Her ne kadar şaman kıyafeti günümüzde günden güne önemini yitirip, gözden kayboluyorsa da, şaman davulu Sibirya şamanının en önde gelen büyü araçlarından biri olup, hâlen bu halklar için önemini kavramaktadır. Bilindiği gibi şaman davulu, Lapon büyücülerine kadar yayılmış bir alettir. Birtakım dinî maksatlarla ortaya çıkmış olduğuna şüphe olmayan bu müzik aletinin tarihinin ne kadar eskilere dayandığını söylemek mümkün değilse de, çoğu Sibirya halkının şaman davullarının yapılış tarzı itibariyle Laponların "elek" tarzı şaman davullarını andırması dikkât çekicidir.

124 Lehtisalo, Entwurf, 148
125 Sirokogorov, 35

(resim 83)
Yakut şaman davulunun
iç ve dış görünüşleri.

Türk, Moğol, Tunguz halklarının yayılmış oldukları geniş coğrafyada rastlanan şaman davulları arasında her ne kadar bazı farklılıkları varsa da, aslında hepsi aynı prototipi teşkil ederler. Tunguz, Yakut ve Dolgan şamanlarının davulları genelde oval şekilde; (resimler, 83) karaçam, söğüt veya kayın ağacından yapılma bir gövdenin üzerine tüyleri temizlenmiş ren geyiği derisinin gerilmesi ile yapılmıştır. Doğu bölgelerinde karaca veya Yakut kabilelerinde at derisi de kullanılır. Derinin gergin durması için çoğu zaman gövde çemberi ile, deri arasına ufak yonga parçaları sıkıştırılır. Davulun alt tarafı açıktır ve burada çapraz biçimde birbirine kaynatılmış iki metal çubuktan oluşan bir tutma yeri vardır ve bu çubuklar davulun gövdesine deri şeritlerle sıkıca tutturulmuştur. Bazı davulların tutma yerlerinde ayrıca bir de kuş figürü bulunur. Davulun içerisinde ziller, çıngıraklar ve ses çıkartacak muhtelif metal aksam bulunur. Davul derisinin iç ve dış tarafında ise, genelde herhangi bir resim veya tasvir bulunmaz.[126] Buna mukabil, Georgi gördüğü bazı şaman davullarının üzerinde kuş, yılan ve muhtelif hayvan resimleri olduğunu, hâtta bu davulların tutma yerlerinde bu tarz resim ve figürlerin olduğundan bahseder.[127]

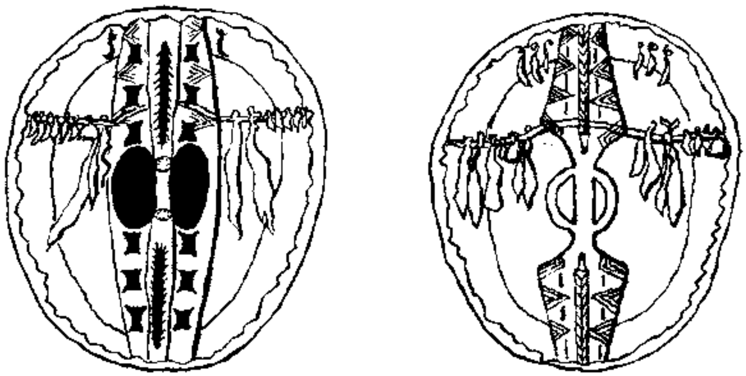
Altay ve Sayan bölgesinde rastlanan şaman davulları da aynı şekilde imâl edilmiş olup, onların da kenarlarında davulu germek için sıkıştırılan küçük yongaların oluşturduğu yükseltiler vardır. So-

---

[126] Vasiljev, Sam. Kostjum, 43 s; Pripuzov, Svedenija, 65; Pekarskij ja Vasiljev, Plasts i buben, 113s.; Sirokogorov, 33; Lopatin, 262; Nioradze, 49 ss.

[127] Georgi, Bemerkungen, I, 281

yote davulları ise, neredeyse daire şeklinde, tutulacak yeri çapraz yerleştirilmiş iki çubuktan oluşur ve bunlara "kutsal" bez şeritler bağlanmıştır. Günümüzde çoğunlukla at derisi kullanılarak yapılan deri yüzeye, Soyoteler herhangi bir resim yapmazlar[128] (resim 80, 81). Altay bölgesi ve Abakan vadisinde yaşayan Tatar boylarının şamanlarının davulları, etnografya açısından ilginç örnekler sunar. Bu davulların gövdesi, daireye yakın veya hafif oval şekilde, sedir, kayın veya söğüt ağacından, üzerlerine gerilen deri, maral (ceylan), yaban keçisi (Sibirya keçisi) veya tay derisindendir. Hildén, Lebed Tatarlarının davul için oğlak derisi kullandıklarını, kayın ağacından yapılan tutma yerinin Lapon davullarındaki gibi davulun iç tarafını ortadan ikiye ayrıldığını bildirir. Abakan Tatarlarının davullarında bu tutma yeri/çubuğu üzerinde çok ince işçilik gerektiren figürler bulunur (resim 84 ve 85). Altay Tatarlarının davullarında ise, bu tutma çubuğunun üzerinde bir insan figürüyle, üst tarafında bakır boncuklardan yapılma gözleri olan bir insan yüzü, alt tarafta ise onun ayakları yeralır (resim 86). Boynuna çeşitli renklerde bezlerin bağlandığı bu figüre "tüngür äzi", yâni "Davulun efendisi" adı verilir. Aralarında Lebed Tatarlarının da olduğu bazı boylarda ise, bu tutma çubuğunun her iki tarafına insan çehresi işlenir. Şaman davullarının tutma yerlerindeki figürleri andıran tasvir ve resimler, bu halklar arsında bir çok kişinin çadırlarında yeralır. Bunlar, çadırın arka tarafında diğer ruh resimleri ile beraber saklanır, onların; şamanın ölüler ülkesine gitmiş olan atalarını temsil ettiğine inanılır ve onlara dua edilir.

(resim 84-85)
Abakan şamanının
tutma yerindeki süslemeler.
Kaynak, Klements.

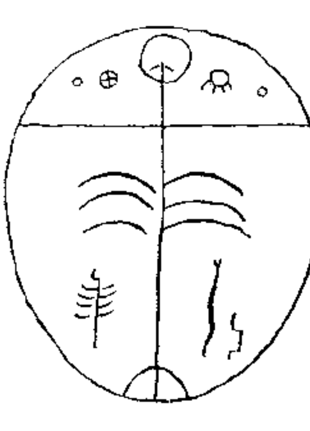
[128] Olsen, 97

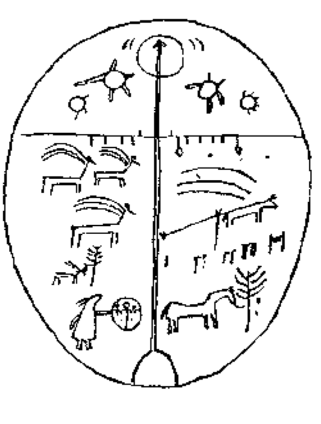

(resim 86)
Elinde davulu ile Doğu Altay şamanı
Kaynak, Nioradze.

Altay ve Abakan Tatarlarının şaman davullarının iç tarafındaki tutma çubuğuna dik olarak yerleştirilmiş bir demir çubuk bulunur ki, bu çubuk "Davulun efendisinin kollarını" temsil eder ve şaman elbisesinin arka tarafında asılı olan çıngıraklardan bu çubuğa takılır. Çoğunlukla çubuğun bir tarafında beş, diğer tarafında dört tane olmak üzere bu çıngıraklardan dokuz tane bulunur. Bunların yanına ayrıca ziller, küçük oklar ve bez şeritler takıldığı olur. Bu zil ve çıngırakların asıl işlevi, davulun çıkardığı sesi artırmaktır.

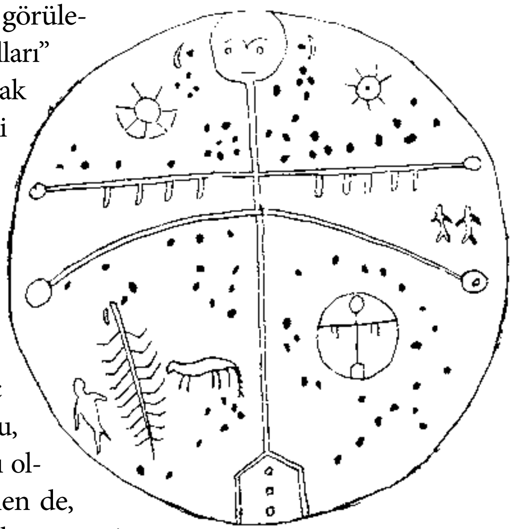
Altay Tatarlarının davullarının en ilgi çekici yönlerinden biri, davulun derisi üzerine genelde siyah, beyaz ve bazen de kahverengi boya kullanılarak yapılan resimlerdir. Altay Telengitleri, davulun derisinin iç tarafına da bu resimlerden yaparlar (resim 87 ve 88). Resimlerde, davulun tutma yerinde yer alan insan suretli figürün, yâni "Davulun efendisi"nin çizimi bulunur, ama bunun dışında şaman inançlarında yer alan pek çok başka varlık da resmedilir. Davulun tutma yerine dik olarak yerleştirilen çubuğun (davulun efendisinin kollarının) üst tarafında kalan bölüme gökyüzü ve yıldızlar, alt bölüme ise gök kuşağını (solongy) temsil eden bir veya üç tane yay ve davulun tutma yerinin yapıldığı kayın ağacıyla, davulun derisinin alındığı yere maralın resmi çizilir. Diğer resimler de ölüler ülkesinin varlıkları veya şaman ayinleri, sunu törenleri ve benzeri şeyleri

(resim 87-88)
Altay şaman davulunun iç ve dış yüzeyindeki resimler.
Kaynak, Anochin.

temsil eden resimlerdir.[129] Resim 95'de görüleceği gibi, "Davulun efendisi" ve onun "kolları" hâtta bu "kollar"da asılı duran zil, çıngırak gibi nesneler dahi davul derisinin her iki yüzeyine de resmedilmiştir. Acaba bu resimleme işi eski dönemlerde, bu iki yüzeyden hangisiyle başlamıştır? "Davulun ruhu"nun tabiatı icabı davulun içerisinde bulunduğunu ve şamanın da ayin esnasında diğer ruhları burada topladığı gözönüne alındığında, geleneğin asıl başlangıç noktasının bu iç taraftaki resimler olduğu, dışarıdaki resimlerinse bunun bir kopyası olduğu sonucuna varırız. Zaten Karjalainen de, "Şamanın yardıma çağırdığı ruhların toplanma yeri olan davulun içinde, gökyüzü ve yeryüzü resimleri ile küçük bir dünya meydana getirilmiştir ve davulun dış tarafına bu dünyanın aynısı veya benzerinin resmi yapılmıştır" derken, bu bakış tarzını ortaya koymaktadır.[130] (resim 89)

(resim 89)
Altay şaman davulunun iç yüzeyindeki resimler. Kaynak, Potanin

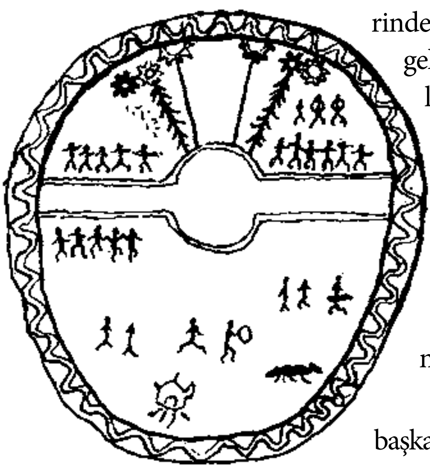
Abakan Tatarlarında ise davulun sadece dış yüzeyine resimler yapılması dikkât çekicidir. Bu davulların tutma yeri insan şeklinde olmadığı için bu davullardaki resimlerde "Davulun efendisi"ni bulamayız. Abakan Tatarlarının davullarındaki resimler çok daha değişik tarzdadır. Buradaki resimleme usûlüne göre, davulun üst yüzeyi önce enine bir ayırma şeridi ile üst ve alt bölümler olmak üzere ikiye ayrılır (resim 15, 23 ve 94). Bu şerit çoğunlukla üst bölümün de etrafında dolaşır ya da kimi zaman çepeçevre davulun bütün yüzeyini dolaşır. Bu ayırma şeridinin üst tarafı gökyüzünü temsil eder, bu bölümde güneş, ay ve yıldızların resimleri bulunur. Kimi zaman da bunlara ilâve olarak başka resimler, meselâ elinde yay ile at veya başka hayvanları kovalayan atlıların resimleri bulunabilir. Davullardan birinin üzerinde elinde bir yıldızı-muhtemelen Solbon yâni Venüs- tutan at üzerinde bir adam resmedilmiştir (resim 23). Bazı davullarda da, davul yüzeyinin gökyüzünü temsil eden üst bölümüne tepelerinde bir yıldızın parladığı ağaçlar veya direkler resmedilmiştir (resim 90). Deri yüzeyin alt bölü-

129 Klements, Neskolko obr. bubnov, 25 ss.; Potanin, Otserki, IV, 40 ss.; Anohin, Materialy, 49 s. Radloff, Aus Sib., II, 18
130 Karjalainen, 558-561

münde ise, elinde davulu ile bir şaman, ölüler ülkesine ait hayvanlar ve hastalık yaratan ruhlar gibi çeşitli varlıkların resimleri görülür. Bu varlıkların sayısı tek sayılıdır. Davulun üzerindeki resimlemeler arasında çok büyük farklılıklar görülebilir ve bunlar bazen kendine has bir karakter gösterir.

Abakan Tatarlarının yaptığı gibi, sadece dış yüzeyin resimlendiği şaman davullarına nadiren de olsa Altay bölgesinde rastlanır. Ressam Gurkin'in,[*] Teletskoi gölü kıyısındaki bir yerleşimde görüp, resmini çizdiği bir şaman davulu bunun örneklerinden biridir. Bu davulun yüzeyindeki gökyüzünü temsil eden üst bölümünün tam ortasında "dünya ağacı"nı görülür ki, bu ağacın bir tarafında ay, diğer tarafında da güneş resmedilmiştir. Davul yüzeyinin alt bölümünde ise, iki tane boynuzlu hayvan görülür. Kahverengi toprak boyası ile yapılan bu resmi ilginç kılan ise, davulun yüzeyini ikiye ayıran ayırma şeridinin alt çizgisi boyunca sarkan bazı nesnelerin yeralmasıdır (resim 15). Bunlar, diğer Altay şaman davullarında yeralan ve "Davul efendisinin kolları"na asılmış olan zil, çıngırak v.b. cisimleri temsil ederler ve her ne kadar bu davulda bulunmasalar da, davul üstü resimlemelere girmiştir.[131] Muhtemelen bu her iki tip davul da birbirinden bağımsız olarak geliştirilmiş olmasına rağmen, zaman içerisinde birbirlerini etkilemişlerdir. Her iki tip davulun ortak noktası, üzerlerinde minyatür bir dünyanın resmedilmesidir, ama bu geleneğin hangi tip davulla başlamış olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir başka ilginç nokta ise, bazı Lapon davullarında da davulun üst yüzeyinin enine bir çizgi ile ikiye ayrılması ve üst bölüme gökyüzü ve diğer gök cisimlerinin resimlerinin yapılmasıdır. Birbirlerinden bu kadar uzak yerlerde yaşayan iki halkın bu geleneği bir diğerinden öğrenmiş olmaları pek muhtemel görünmemektedir.

[*] Altay Türklerinin ünlü siyaset adamı ve ressamlarından olan G. İ. Gurkin, 1870'de Oyrat-Tura köyünde doğmuştur. Sovyet devrimi esnasında bağımsız Altay-Hakas cumhuriyetinin kuruluşuna önderlik etmiş, milliyetçi olması münasebetiyle, Stalin'in ünlü 1937 yargılamaları sonucu idam edilmiştir. (ed.)

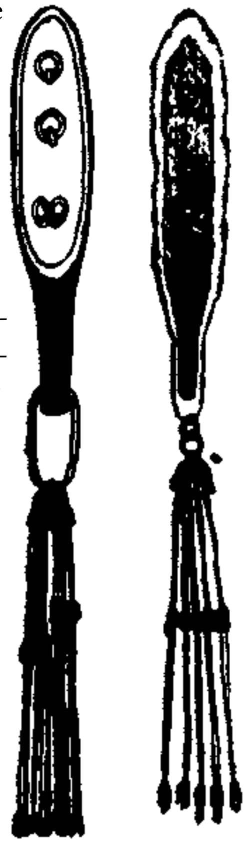
(resim 90)
Abakan şaman davulunun deri dış yüzeyindeki resimler. Kaynak, Klements.

Altay bölgesinde gövde bölümüne yıldızlar veya başka şekillerin çizildiği davullar görülebilir. Günümüzde ise, üzerinde hiçbir resimleme olmayan davullara da rastlanmaktadır ki, Hildén, Lebed Tatarlarının davullarının üzerinde hiçbir resim olmadığını söyler.[132] Keza, Moğol şaman davullarının üzerinde

[131] Potanin, Iz alboma, 101
[132] Hildén, 135

hiçbir resim yer almaz. Bazı resimlerde yer alan Moğol şamanı ve iç tarafı da görülebilen şaman davulu araştırmacı Sakari Pälsi, Kiachta ve Urga arasındaki bölgedeki malzemeleri fotoğraflamıştır. Bu davulun içinde, tutma çubuğunun üst tarafında yer alan insan başı figürü, Altay davullarındaki "Davulun efendisi"ni akla getirmektedir. (resim 89)

Davulun tokmağı olarak hemen her yerde çamaşır tokacına benzer bir cisim kullanılır. Altay bölgesinde bu tokmak, genç kayın ağaçlarından yapılır, Lebed Tatarları bu tokmağı "spiraea chamaedryfolia" cinsi bir çalının dallarını yontarak yaparlar. Tokmağın davula vurulan bölümüne tavşan derisi veya oğlak benzeri bir hayvanın uyluk bölgesi derisi sarılır. Tokmağın arka yüzeyine küçük metal halkalar takılır. Tokmağın sap bölümünün ucuna bir delik delinir, buradan bir halka geçirilip, bu halkaya renkli bezler, kumaş şeritleri gibi şeyler bağlanır. Şaman şarkılarında "kamçı" olarak geçen tokmağın şamanın elinden fırlayıp, düşmemesi için de şamanın bileğine bağlanır.[133] Kuzeydeki bazı halklarda, tokmağın sapı bir hayvan kafası şeklinde oyulur ki, Goldeler buraya ruhların resimlerini kazırlar. Tokmağın tutma bölümüne Goldeler karacanın uyluk derisini, Tunguzlarsa ren geyiği veya başka bir hayvanın uyluk derisini sararlar.[134]

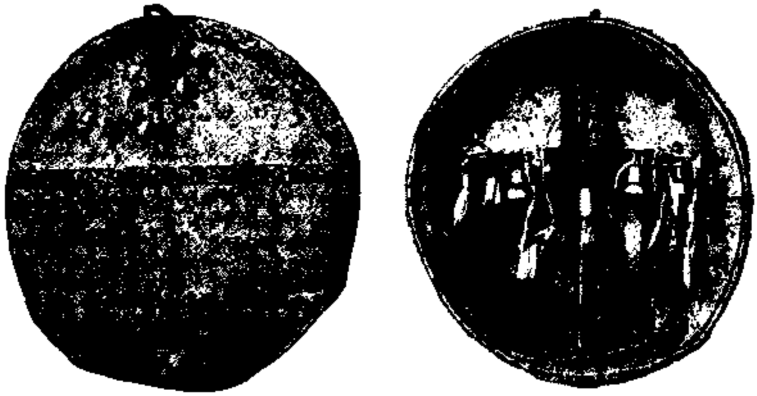

(resim 91)
Altay şaman davulunun tokmağı. Kaynak, Anochin

Şaman davulu kutsal bir eşya olarak görülür ve taşınma veya göç esnasında "kirlenmemesi" için ona da şaman kıyafetine gösterilen ihtimam gösterilir. Tunguzlar, davulun gövdesi için kullanılacak ağacı da kutsal bir yerden temin ederken, benzer şekilde Altay bölgesinde, davul yapılacak ağacın insanlar veya hayvanlar tarafından zarar verilmemiş, üzerinde bir zedelenme bulunmayan bir ağaçtan olmasına dikkât ederler. Bu sebeple davul yapımında kullanılacak ağaç bulmak için el değmemiş, ücra yerlere giderler. Yakutlarsa, davul yapımında kullanacakları parçaları, seçtikleri çam ağacından, ağacın büyümesini engellemeyecek şekilde keserken, ağacın dibinde bir kurban keser ve kestikleri dalın üzerine kan ve içki dökerler. Altay bölgesinde davul, dumana tutularak ve üzerine içki serperek tütsülenir, davul eskidiğinde, genelde kasnak değiştirilmeyip, sadece derisi değiştirilir ve davul kullanılmaya devam edilir. Davul

133 Radloff, Aus Sibir., II, 19; Hildén, 135-136; Olsen, 98; Anohin, Materialy, 62

134 Lopatin, 262

(resim 92-93)
Beltir şamanının
iç ve dış görünümü
Kaynak, Nioradze

herhangi bir sebeple, meselâ evdeki birinin ölümü v.s., "kirlenecek" olursa, yine sadece derisi değiştirilir. Kullanılıp yıpranmış bir davul derisi imha edilmeyip, ormanda bir ağaca asılır. Şamanın ölümünden sonra, davulu mezarının yanına bırakılır. Şaman davulu, erkek şamanlara has bir eşya değildir, kadın şamanlar da şaman ayini esnasında davul kullanırlar.[135] (resim 92-93)

Şaman davulunun işlevinin ne olduğu konusunda kaynaklarda çok değişik açıklamalara rastlanır. Priklonskij, Yakutların şaman davulunu, şamana ruhlar âlemine giderken eşlik eden hayvanın sembolü olarak gördüklerini anlatır. Bazı Yakut efsanelerinde adı, "şamanın atı" olarak geçer. Buryatlar da davuldan, şamanın seyahâtlerinde bindiği at olarak bahsederler. Buryat ve Yakutların yaşadıkları bölgelerde davulun derisinin at derisinden yapılıyor olmasının bununla bir ilgisi olabilir mi bilinmez? Davulun, karaca veya maral derisinden yapıldığı bölgelerde, davula karaca veya maral adı verilir ki, Karagasse ve Soyote şamanlarının şarkılarında "ben bir şamanım, yabani bir karacanın sırtında geziyorum" cümlesi bu konuda bir ipucu vermektedir. Yakut efsanelerinde, şamanın davulunu çalmaya başladığında yedi gök katında uçarak dolaştığı anlatılır.[136] Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere davul, şamanın seyahâtlerine eşik eden bir nesne veya hayvan olarak tasavvur edilmektedir. Bu durumda Altay bölgesinde davulun tokmağına "kamçı" adının veriliyor olması oldukça makûl görünmektedir. Şamanın davul sesi eşliğinde kendinden geçmesi ve ruhunun bedeninden ayrılarak seyahât etmesi, bu

135 Anohin, Materialy, 51; Vasiljev, Sam. kostjum, 45

136 Priklonski, Tri goda (ZSt 1891), 53; Hudjakov, 142-143; Malov, Nesk. Slov, 331; Vasiljev, Sam. kostjum, 45; Maak, Vilj, okrug, III, 148

kurguya oldukça uygun düşmektedir. Bu konuda hâlen cevaplayamamış olduğumuz soru, davulun en baştan itibaren şamanı coşturmak için kullanılıp kullanılmadığıdır. Karjalainen; "Bir Ostyak'a davul çalınmasının sebebini sorduğunda, hiç tereddüt etmeden, davul çalarak şamanın o sırada üzerinde uğraştığı konuda kendisine yardımcı olacak ruhları veya kendi koruyucu ruhlarını çağırdığını söyler" şeklinde anlatmasıdır.[137] Golde şamanının kıyafetini giyip, davul çalmaya başlayışını ve "Seon"ları yardıma çağırışına şahit olan Lopatin ise, davul çalma ritüelini şu şekilde anlatmaktadır: "Şaman önce davulunu hafifçe çalmaya başlar, sonra daha sık aralıklarla, daha güçlü şekilde davula vurup, bir taraftan da ilâhiler söyleyerek, ruhlardan yardım ister. Sonra bir anda sanki ruhları görmüş ve onlardan istediği cevapları almış gibi davranmaya başlar"[138] Altay halkları ve Yakutlar da ruhların davula toplandığına inanırlar.[139] Ancak, bunların yanında şamanların davul çalarak, kötü ruhları kovmaya çalışmalarının bir çok örneğine rastlanır ki, meselâ Altay bölgesinde ölen kişinin evinin "arındırılma" ayininde şaman davul çalarak her köşeyi dolaşır ve evinden ayrılmak istemeyen ve oralarda dolaşmakta ısrar eden ruhu en sonunda "davul ve tokmak" arasına hapsetmeyi başarır.[140] Şamanın kıyafetinin ruhları korkutmaya yönelik olduğunu gözönüne aldığımızda, sesini yükseltmek için içerisine yerleştirilen bütün o çıngırak, zil ve benzeri aksamla beraber, şaman davulunun da aslında bu maksada hizmet ettiğini düşünebiliriz. Tetkik ettiğimiz halkların çoğunun bu yöntemi evlerine giren kötü ruhları kovmak için kullanmakta olduklarını ise biliyoruz.

Dr. Lehtisolo, Ob nehrinin aşağı havzasında yaşayan Tundra Jurak şamanlarının şarkılarında davulları için "yay ağacı" veya "şarkı söyleyen yay ağacı" ifadesini kullandıklarına dikkât çeker. Samoyedler ve Fin kökenli halkların şamanlarının davul kullanmaları muhtemelen sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu halklarda büyücünün asıl silâhı, ruhları korkuttuğu, bazen de üzerlerine ok attığı yayıdır. Lehtisolo, şamanın yayı ile ok atarak ruhları korkutmasına ilişkin bazı örnekler sıralar ki,[141] eğer davul ile yay arasında bir nevi

---

137 Karjalainen, 564

138 Lopatin, 316

139 Hildén, 142; Vitasevskij, İz nabljudenij, 166, 183

140 Vasiljev, Sam. Kostjum, 34; Radloff, Aus Sibir., II, 54

141 Lehtisalo, Kertomus, 23

halef-selef ilişkisi varsa ve ruhları kaçırmanın asıl aracı yay ise, bu durumda davulun da aslında bir nevi "seyahât vasıtası" olarak ortaya çıktığını düşünmek mümkündür. Bazı Türk halklarının şaman ayinlerinde de yay kullanılır. Radloff, Lebed nehri kıyısında gördüğü bir şamanın davul yerine, yay kullandığını ama bu yayı ruhları kovmak için değil, çağırmak için kullandığını anlatır.[142] Anohin de, Altaylarda gördüğü erkek ve kadın, her iki cinsten şaman ayinlerini sadece bir küçük yay (yölgö) kullanarak yaptıklarını aktarır. Ayinin nasıl gerçekleştiğine ilişkin detaylar Anohin'in notlarında yer almaz, ama oktan bahsetmemesi, yay kirişinin ayin esnasında sadece bir çalgı gibi kullanıldığını düşündürmektedir.[143]

Kırgız büyücüleri (Baksı) davul kullanmayıp, onun yerine şarkı söylerken kopuz (kobus) çalarlar. Büyücünün bir tane asası vardır ve asaya üzerinde zil ve çıngırakların olduğu bir tahta parçası iliştirilmiştir. Baksı, kopuz çalıp şarkı söyledikten sonra, asasını eline alıp sallamaya başlayarak kendinden geçmiş vaziyette dans etmeye başlar. İki şaman beraber ayin yapacak olduklarında, içlerinden biri kopuz çalıp şarkı söylerken, diğeri de elinde asasını sallayarak dans eder.[144]

Priklonskij, Yakut şamanlarının bazen davul yerine bir asa kullandıklarını anlatır.[145] Buryat şamanının da kayın ağacından veya demirden yapılma iki tane asası vardır. Bu asalara, "at" adı verilir, tutma yerleri at başı biçiminde ve alt uçları da at toynağını andırmaktadır (resim 65). Bazen asanın orta yerine bir "diz" resmi de yapılır. Normalde sağ elde tutulan asa, sol elde tutulandan birazcık daha uzundur ve her ikisinin de üzerine çıngıraklar ve küçük hayvanların postları takılır. Changalov, her ikisinin de şamanı gitmek istediği yere taşıyan bir at olarak tasavvur edilmeleri sebebiyle, davul ve at biçimli asanın bazı durumlarda birbirlerinin yerini tuttuklarını aktarır. Davulun gövdesi gibi, asanın yapılacağı malzeme de kutsal yerlerden, genellikle eski şamanların mezarlarından tedarik edilir.[146] Altay bölgesindeki Orman Tatarlarının şamanları da "at biçimli asa" kullanırlar.[147]

142 Radloff, Aus Sibir., I, 362
143 Anohin, Materialy, 52
144 Radloff, Aus Sibir., II, 59-60
145 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 53
146 Agapilov ja Hangalov, 42-43; Gmelin, III, 26; Pallas, Reisen, III, 181; Petri, vera, 67
147 Potanin, Otserki, IV, 54

Laponlarda görülen "davul ile kehanetlerde bulunma" geleneğine Türk kökenli halklar arasında rastlanmaz. Tunguzlar ve bazı başka Kuzey Sibirya halkları, havaya atılan tokmağın yere düşüş şeklinden kendi işlerine ilişkin sonuç çıkartmaya çalışırlar. Eğer tokmağın davula vurulduğu yüzey yukarı gelirse, bunu hayra âlamet bir cevap olarak kabûl ederler.

Şamanın İcraatları

Normal şartlar altında, ruhlar âlemiyle bağlantıya geçmeden çözülemeyeceğine inanılan durumlarda, şamanın yardımına başvurulur. Şaman bu yardımı iki şekilde yapar. Ya ruhunu bedeninden ayırıp, ruhlar âlemine yolculuk yaparak, orada soruların cevaplarını öğrenir, veya ruhlar onun bedenine girerek onun ağzından konuşurlar. Kendinden geçmiş olan şaman aracılığıyla konuşan ruh, şamanın kendisinin de bilmediği şeyleri anlatırken, şamanın yanında bulunan bir kişi şamanın konuşmalarından anlam çıkartmaya çalışır. Şamanlar aracılığıyla ruhlar âlemiyle doğrudan temas kurmak mümkün olduğu için, sihir veya büyülerden medet ummaya ihtiyaç duyulmaz.

Bazı kaynaklarda, şamanın aslında birçok görevi üstlenmiş olduğu anlatılır ki, meselâ koyunun omuz kemiğine bakarak kehanette bulunmak, hastaları iyileştirmek, kurban ve sunu ayinlerini yönetmek gibi işler şamanın iştigâl alanına girmektedir. Şaman kelimesi sıklıkla yanlış kullanılır. Yukarıda adı geçen faaliyetlerin hepsini, kabile içinde güvenilir bir kişi olduğu müddetçe, gerçek anlamda şaman olmayan biri de yerine getirebilir. Hayatın her alanında şamanın yardımına ihtiyaç duyulduğu düşüncesi kesinlikle yanıltıcıdır. Radloff'un da özellikle belirtmiş olduğu gibi, beklenmedik, olağanüstü bir gelişme olmadığı taktirde, doğum, evlenme ve cenaze gibi durumlarla şamanın hiçbir ilgisi yoktur.[148] Şamanın yardımına ancak doğumun gerçekleşememesi, zor olması veya çiftin çocuklarının olmaması gibi hâllerde başvurulur. Turuhansk Tunguzları, çocuğa isim verilmesi sırasında şamanın bulunmasının gerekli olmadığını anlatmışlardı. Hildén ise, Lebed Tatarlarının şamanının doğumdan birkaç gün sonra gelip doğan çocuk ve lohusanın sağlığı için ayin yaptığını, doğumdan iki veya üç hafta sonra çocuğa isim verilirken tekrar geldiğini anlatır. Buryat geleneklerine göre doğumdan sonra şaman

---

[148] Radloff, Aus. Sibir., II, 55

gelir ve çocuğun "ağlamaması ve hızlı büyümesi" için bir demet ot veya yaprağı suya batırılarak çocuğa vurur. Bu ot demetinin ıslatıldığı suya ardıç yaprakları ve kokulu otlar atılıp, sonra da çocuğun mutluluğu için koyun veya keçi kurban edilir.[*][149] Turhansk Tunguzları ile bu konuyu konuştuğumda bana; kendilerinin ancak belli durumlarda şamanın yardımına başvurduklarını, böylesi durumların; meselâ ölen kişini ruhu, ölümünden bir sene sonra hâlâ eski evinde kalmaya devam ediyorsa, ruhu ölüler ülkesine göndermek için veya yurtsuz bir ruhu kendisi için yapılmış bir tahta resmin içine hapsedebilmek için veya bilinmeyen bir sebeple avdaki şanslarının kaybolması olduğunu, bunun dışında sonbaharda av mevsimi başladığında veya aileden biri ağır bir hastalık geçirdiğinde de şamana başvurulduğunu anlatmışlardı. Diğer Sibirya halkları da benzeri sebeplerden şamanın yardımına başvurdukları olur.

[*] Yeni doğan bebeğe kurban kesme geleneği Anadolu Türkleri arasında İslâmî bir kimliğe bürünerek, hâlen devam ettiği bilinmektedir. Bu yoldan olmak üzere, çoban kültüründen mülhem olmak üzere, bebeğin sesinin büyüdüğünde gür çıkması için, erkek bebeğin kulağının yakınında keçi çanı çalındığı, çocukluk hatıralarımız arasındadır. (ed.)

(resim 94)
Samoyed şamanı.
Kaynak, Donner

Altay Tatarları ve Golde şamanlarının öldükten sonra evde kalmaya devam eden ruhları yakalayıp, ölüler ülkesine götürmelerine dair ayinleri anma merasimlerini anlattığımız bölümlerde görmüştük. Serbest dolaşan bir ruhun sebep olduğu zararları önlemek maksadıyla bir resmin içine hapsedilişi hakkında ise daha az bilgi vardır. Ruhun resme hapsedilmek istenmesinin sebebi, resmin içerisinde duran ruhu, ikramlar yoluyla sakinleştirmenin çok daha kolay olması ve bu iş de önce şamanın ayin düzenleyerek söz konusu ruhu arayıp bulması ile başlar. Ruh yakalandıktan sonra, ona ilk ikramı şaman yapar, daha sonra aile bunu devam ettirir. (resim 94)

Ava gidilmeden önce şaman ayini yapılması geleneği günümüzde sadece Jukagirler gibi bazı kuzey kabileleri arasında devam etmektedir. Bu ayinde şamanlar ruhlardan ormandaki hayvanların gölgelerini yakalamalarını isterler. İnanışlarına göre, ancak gölgeleri yakalanmış olan hayvanlar, avcılar tarafından avlanır. Tunguz şamanı, bu ayin esnasında avın yakalanışını canlandırır. Eğer ren geyiği avına çıkılmışsa, şamanın geyiklerin bulundukları yerleri

[149] Hildén, 147; Hangalov, Nov. Mater., 98 ss.

bulması da gerekir. Tabiatüstü yetenekleri sayesinde gaipten haberler alabilen şaman, gerekli durumlarda çok önemli bilgiler de verebilir, meselâ düşmanın gücü veya nerede pusu kurmuş olduğu, çalınan eşyaların veya gömülerin yeri, uzak diyarlardaki bilinmeyen gizemler gibi konularda da bilgi verir. Ancak, Sibirya halklarının şamana en çok başvurdukları konu hastalıklardır. Altay bölgesinde özellikle sıtma, çiçek, frengi veya zekâ geriliği gibi konularda şamana başvurulur. Anohin, Altay Tatarlarının, Moğollarda olduğu gibi şifalı bitkiler veya ilaçlar kullanılmadıklarını, şaman aracılığıyla hastalığa sebep olan "körmös"ün hangisi olduğu ve nasıl sakinleştirileceğinin öğrenildiğini aktarır.[150] Hastalığın sebebinin, hastanın ruhunun bedenden ayrılması ve dış dünyadaki kötülüklere maruz kalması olduğuna inanılması sebebiyle, şamandan beklenen kaybolan ruhu bulup geri getirerek, hastayı sağlığına kavuşturmasıdır. Buryat efsanelerine göre bu, ruhu getirmek ilk şamandan itibaren şamanların vazifesidir. Efsaneye göre, ilk şaman olan Morgon-Kara (bazı anlatımlarda da Bokoli-Kara) çok zeki ve becerikli bir şamandır ve yeraltı ülkesinin efendisi "Ärlen kan"ın yeraltına aldığı ruhlarını bile ordan çıkartıp dünyaya geri getirebilmektedir. "Ärlen kan", bu durumu Gök Tanrı "äsägä malan tengri" ye şikayet eder, Tanrı da şamanın yeteneklerini bir de kendisi denemeye karar verir. Bunun için bir insanın ruhunu alır, bir şişeye koyar ve şişenin ağzını parmağı ile kapatır. Ruhun sahibi olan insan hastalındığında, akrabaları Morgon Kara'ya gider ve yardım isterler. Şaman hemen işe başlar ve kayıp ruhu ormanlarda, göllerde, dağlarda ve hâtta ölüler ülkesinde bile arar ama bulamaz ve davuluna binerek göklere çıkar. Orada da uzun süre aradıktan sonra, nihayet aradığı ruhun aslında bir şişeye tıkılmış olduğunu ve Tanrının şişenin ağzını parmağıyla kapattığını fark eder. Kurnaz şaman, bir yaban arısı suretine bürünür ve tanrıyı alnından sokar, Tanrı da acıyla elini şişenin ağzından çekip alnına götürdüğünde, şaman fırsattan istifade ederek, zavallı ruhu kurtarır. Şaman, yanında kurtardığı ruhla beraber davulunun üstüne binip yeryüzüne geri döndüğünü gören Tanrı buna çok sinirlenir ve şamanın davulunu ikiye parçalayarak, şamanın güçlerini azaltır.[*] Buryat inançlarına göre, eskiden hem altı, hem de üst tarafı deri kaplı vurma yüzeyi olan şaman davulu, o zamandan beri tek taraflıdır.[151]

[*] Burada dikkât çekici bir husus, yoğun Budizm tesiriyle, Tanrı muhayyel bir varlık olmaktan çıkarak, daha somut bir varlığa dönüşmeye başlamıştır. (ed.)

150 Anohin, Materialy, 25

151 Perv. burj. Saman Morgon-Kara, 87 ss.; vrt. Damejev, 69-70

Bu konuda hastalıkların tek sebebi kişinin ruhunun "kaybolması" değildir. Bazen, kişinin bedenine giren bir-veya bazen daha fazla- ruhun kişiye acı çektirerek hastalığa sebep olduğuna inanılır. İlk durumdaki görevi hastanın kayıp ruhu aramak olan şaman, bu ikinci durumda da bedene giren kötü ruh veya ruhları çıkartmak zorundadır. Ama, ruhun geri çağırılması veya kötü ruhların kaçırılması kesinlikle şaman tarafından gerçekleştirilmesi gereken ayinler değildir. Şaman yakınlarda değilse, hastanın akrabalarının da kendi başlarına kayıp ruhu geri çağırdıkları veya gürültü yaparak hastanın bedenine giren kötü ruhu kovmaya çalıştıklarına dair bir çok örnekler vardır. Meselâ, Goldeler bunun için samandan bir kukla yapıp, ruhu içine hapseder ve kuklayı da dışarı atarlar,[152] ancak akrabaların ruhu geri çağırmak veya kötü ruhu kovma konusundaki çabaları yetersiz kalırsa, şamanın yardımına başvurulur.

Yaygın inançlardan birisi de, öncelikle ruhu kaçmış olan hastanın bedenine giren yabancı ruhun kovulması gerektiğidir. Bu sebeple, Tunguz şamanının ayini birkaç değişik aşamadan oluşur. Şirikogorov, bu aşamaları şu şekilde sıralar:

1. Şaman, kendi koruyucu ruhlarına müracaat eder ve bunlardan biri şamanın hizmetine gelir.
2. Bu koruyucu ruhun yardımıyla hastalığın sebebini ve hastanın kayıp ruhunun nerede olduğunu öğrenir.
3. Şaman, tekrar ruhlarını yardıma çağırır ve onların yardımıyla hastanın ruhunu yakalar.
4. Şaman, yardıma gelen ruhlarının yardımıyla hastanın bedenine giren ruhu yakalar ve onu ait olduğu yere geri götürür.
5. Şaman, hastanın ruhunu tekrar bedenine yerleştirir.
6. Şaman, koruyucu ruhlarına yardımları için teşekkür eder.

Schirikogorov, bazı ruhların bütün bu çabaları boşa çıkartıp, tedaviyi engelleyebileceklerini, şamanın başarılı olabilmek için iyi niyetli ruhları koruması altında olması gerektiğini anlatır. Şamanın koruyucu ruhlarının her birinin kendine has becerileri, özellikleri dilleri ve karakterleri vardır ve ayin esnasında şaman bunların hepsini canlandırır.[153]

---

[152] Lopatin, 282

[153] Sirokogorov, 41

Yakut ve Dolgan şamanlarının da en önemli vazifeleri, hastanın bedeninden kötü ruhları uzaklaştırmak ve kayıp ruhu geri getirmektedir. Bu halkların şaman ayinlerinde belli bir sıraya göre hareket edilir ve başlangıç adımı daima ruhların çağrılmasıdır. Bu konudaki kaynaklardan birisinde anlatıldığına göre şaman, çadırın ocağının yanında yere oturur ve ruhlara müracaat eder. Yardımını istediği ruhlar; "ateşin ruhu", "çadırın ruhu", köyün ruhu", kendi koruyucu ruhları, ölmüş akrabaların ruhları ve hâtta muhtemelen hastalığın sebebi olan "Abasy" gibi ruhlardır. Bundan sonra sıra, şamanın hastanın ruhunu çalan kötü ruhun nerede saklandığını bulmaya gelmiştir ve şaman davulunu çalmaya başlar. Davulunu çalarken bazen durur, ayağa kalkar ve sanki uzaklarda bir şeyler görmüş gibi davranır. Bu esnada bazen bir at kişnemesi veya bir kuşun ötüşünü taklit ettiği de olur. Ayinin üçüncü aşamasında şaman, hastanın bedenine girmiş olan bütün "Abasy"leri yakalar. Onları hastanın bedeninden çıkartmak için mızrağa benzer bir kayın dalı kullanır. Bu dalın üç yerinde enine bir şerit hâlinde kabuğu çepeçevre soyulmuş ve üç-kimi zaman da yedi- yerine at kılları bağlanmıştır. Bu gizemli silahı yüksek sesle tehditler yağdırarak hastaya yöneltir. Daha sonra şaman, kötü ruhu mağlûp etmeyi başardığını ve kendisine teslim olduğunu gösteren bir jest yapar ve orada bulunan diğerleri mızraklarını kötü ruha saplamaya çalışırlar. Bunu takiben şaman davul çalıp, ilâhiler söyleyerek ruhu ait olduğu yere geri götürür, bu esnada bazen kendinden geçer. Eğer hastanın bedenine birden fazla ruh girmişse, şaman bu yaptıklarını her ruh için tekrar yapar. Şamanın hastanın bedeninden çıkarttığı bu ruhlar arasında meselâ, "kafa kesici yör" gibi tehlikeli ruhlar varsa, şaman bir anda öfkeye kapılır, orada bulunanlardan bir bıçak ister, davulun tokmağı ile sanki kendi boğazını kesecekmiş gibi hareketler yapar, kendi bedenini ısırır, onu engellemeye çalışanların ellerini ısırmaya çalışır. Ayinin dördüncü aşamasını, şamanın gökyüzüne seyahâti oluşturur. Şaman bunun için kulübenin Güneye bakan penceresine dönerek durur. Pencerenin olduğu duvarın dışına, ortadaki kayın, diğer ikisi karaçam olmak üzere dalları kesilmiş üç ağaç dikilidir ve kayın ağacının üzerine gagası Güneye bakacak şekilde ölü bir martı, kayının Doğusunda kalan ağaca ise bir at kafatası konmuştur ve ağaçların üçü de at kılları ve kumaş parçalarıyla donatılmıştır. Ağaçlar at kılından yapılma bir iple birbirlerine bağlı, ağaçlar ve evin duvarı arasına da üzerinde bir tas içki olan bir

masa yerleştirilmiştir. Şaman, bedenini eğip bükerek ve tokmağı tuttuğu sağ elini sallayarak bir kuşun uçuşunu canlandırmaya başlar. Göğe çıktığında, göğün dokuz katına (olokh makam) uğraması gereken şamanın, her kattaki ruhlara hediyeler götürmesi gerekir. Şaman yukarı çıkarken gözleriyle hem yukarıyı, hem de aşağıyı tarar, aşağı inerken öne eğilir ve orta dünyaya, yâni insanların yaşadığı yere geldiğinde kendinden geçmiş bir haldedir. Onu kendine getirmek için ateş yakılması gerekir.[154] Ateş yakmanın ne ifade ettiği bilinmemekle birlikte, Kai Donner, Samoyed şamanlarının ayin sonrasında kor hâlindeki kömürler ve alevlerle "arındıklarından" bahseder.[155] Görevin yerine getirilip, ayinin sona ermesinden sonra şaman bir süre ocağın yanında oturmaya devam eder ve bu esnada ocağa sunu olarak at kılı ve tereyağı atılır.

Yukarıda aktarmış olduğumuz ayine şahit olanlar, kayın ağacının tepesine dikilen martının, gökteki ruhlara verilmiş bir kurban olduğuna ve gökyüzüne yaptığı seyahâtte şamanın önünden uçarak ona yol gösterdiğine inanıldığını anlatmışlardır. Aynı kaynak, söz konusu köyde daha sonra bir başka şamanın aynı ayini yaptığında, her üç ağacın tepesine kuş resimleri yerleştirilmiş olduğunu anlatır. Ağaçlardan Batıdakinin üzerinde "Öksökö kyl" (iki başlı efsanevî bir kuş), ortadakinde "Käi kyl" (bir başka efsanevî kuş) ve sonuncusunda da "Suor" (kuzgun) resmi vardır.[156] Bu hayvan resimlerinin şamanın ruhuna eşlik ettiklerine inanılır.

Yakut şamanlarının ayinlerinde ise-her ne kadar bölgelere göre değişiklikler gösterse de-çoğu zaman ağaç kullanılır. Priklonskij, bir hastayı iyileştirmek için yapılan bir ayin için çadırın dışına bir karaçam, bir kayın ve bu kayın ağacının Güneyinde uzakça bir yere tek sıra hâlinde dalları yontulmuş dokuz tane karaçam dikilip, bir iple birbirlerine bağlanmış olduklarını aktarır. Anlattığına göre, çadırın dışındaki ilk karaçam ağacının gövdesine dokuz tane oyuk kazınır ve kurban edilecek hayvan bu ağaca bağlanır.[157] Seroschevskij'de, şaman kurban keseceği zaman çok sayıda ağacın sıra hâlinde dikildiğinden bahseder ki, anlattığına göre bu ağaç sırasının en sonuna kurban edilecek hayvanın bağlandığı bir kazık, onun da gerisine

154 Vitasevskij, İz nabljudenij, 167 ss.
155 Donner, Sip. samoj.kesk., 147
156 Vitasevskij, İz nabljudenij, 182; vrt. Serosevskij, 645
157 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1891), 56-57

(resim 95)
Yakutların kurban töreni.
Kaynak, Seroschevskij.

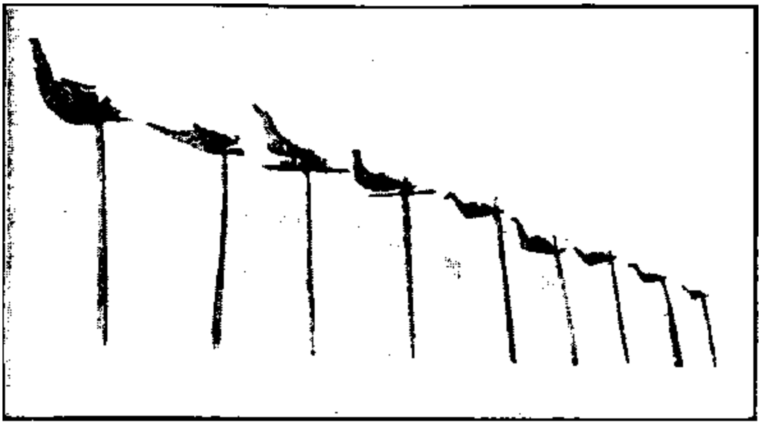
her birinin üzerinde bir ahşap kuş figürü bulunan üç tane kazık dikilir. Bu kuş figürlerinden ilki efsanelerdeki iki başlı kuşu, ikincisi bir martı veya kuzgunu, üçüncüsü de guguk kuşunu temsil eder. Kuşların gagaları Güneye bakar. Kuş figürlerinin takılı olduğu direklerin bir buçuk metre kadar ilerisinde dalları kopartılmış dokuz tane çam ağacı bulunur. Çam ağaçlarının sadece tepelerinde bir miktar dal ve yaprak bırakılmıştır. Kuşların olduğu direklerden başlayarak, bütün ağaçlar boyunca at kılından yapılma bir ip çekilir, her iki ağaç veya direk arasında ipe bir tutam beyaz at kılı asılır. Ağaçtan ağaca hep biraz daha yükselerek geçen bu ip, Seroschevskij'ye göre şamanın kurban ettiği hayvanla beraber göğe yükseldiği yolu temsil etmektedir.[158] Ekte yeralan, Seroschevskij'nin eserinden alınma resimde tepelerinde bir miktar yaprak bırakılmış dokuz ağaç görülmektedir. (resim 95).

Yakutça konuşan Dolganların ayin ve törenleri Yakutlarınkini andırır. Kuzey bölge halklarının şamanları da, bir hastayı iyileştirmek için dokuz gök katını dolaşmak zorundadırlar. Her katta, görevleri şamanı korumak ve kötü büyücülerin göğe çıkmalarına engel olmak olan ruhlar vardır. Dolganlar, hiçbir kötü yaratığın göğün ilk katından daha yukarı çıkamayacağına inanırlar, iyi varlıklarsa her durakta kısa bir süre oyalandıktan sonra yukarıya yolculuklarına devam edebilirler. Bu seyahâtin en zor bölümleri ilk üç kattır, ondan sonraki katları aşmak gittikçe daha kolaylaşır. Yukarıda bahsi geçen bu dokuz adet ağaç, hiç şüphesiz bu durakları (olokh), yâni göğün katlarını temsil ederler. Dolganların geleneklerinde, sıra hâlinde dikilmiş olan dokuz adet direk şamanın göğe yolculuğunu ifade eder. Bu direklerin her birinin tepesine hepsi aynı yöne bakan ahşap kuş figürleri yerleştirilmiş olup, direkler kısadan uzuna sıra hâlinde dikilmiş olduğu için, kuş figürleri de gittikçe daha yükselir.[159] (resim 96)

---

158 Serosevskij, 645-646

159 Vasiljev, İzobrazenija, 280 ss.

(resim 96)
Dolgan şamanının göğe seyahati
Kaynak, V. N. Wasiljev

Yakut ve Dolgan şamanlarının bu seyahâtin her durağında, yâni her katta bulunan ruha bir sunu yapmaları gerekir. Bu sebeple bir çok yerde, sunak yerinde ayrıca tek bacaklı bir "masa" bulunur. Bu "masa"nın yüzeyi basit, bir tahta plâkadan oluşur ve üzerine dokuz (bazı yerlerde yedi) küçük kâse oyulmuştur. Şaman gökyüzünde her bir üst kata çıktıkça, sırayla bu kâselere süt doldurur. Bazı yerlerde bu kâselerin yanına ayrıca küçük bir et parçaları konurken, bazı yerlerde de bu tören, ağaçların altında değil, "dünya sütunu"nun (tyspät turũ – asla devrilmeyen sütun) altında gerçekleştirilir. Aynı şekilde bu sütunlarda da, çatısını oluşturan plâkanın kenarında içine süt doldurulan dokuz küçük kâse bulunur (resim 5).

Bu ayinleri takibederken, akla şamanın neden hastaları iyileştirmek için göğün dokuzuncu katına kadar seyahât etmesi gerektiği sorusu gelmektedir. Witaschevskij, şamanın göğe hastanın ruhunu (kut) aramak için çıktığını ileri sürer.[160] Bu cevabı doğru kabûl ettiğmiz takdirde, bu sefer şu soruyla karşılaşırız; kötü bir ruhun (Abasy) ele geçirmiş olduğu bir ruh, nasıl olur da göğün en üst katına çıkabilir? Sonuçta genel inanca göre kötü ruhlar, gökyüzünde özellikle de Tanrının bulunduğu katta olamazlar. Şamanın gökyüzünden getirdiği ruh da, hastanın kayıp ruhunun yerine geçecek yeni bir ruh değil, hastanın kendi ruhudur. Bu duruma V. N. Vasiljev; "Kötü bir ruhun çalmış olduğu ruhu kurtaran şamanın, kurtardığı bu ruhu hemen hastanın bedenine geri götürmeyip, ruhu sakinleştirip tedavi etmek ve arındırmak için önce göğün dokuzuncu katına götürüp, kötü bir

[160] Vitasevskij, İz nabljudenij, 179

ruhun eline düşerek, şaşkın ve harap bir halde olan ruhun, kolaylıkla tekrar kaybolabileceğinden, bazen de gördüğü kötü muamele sebebiyle, hastalanmış veya kötü ruh tarafından yaralanmış olacağından, önce göğün dokuzuncu katında arınması ve tekrar sağlığına kavuşması gerektiği"[161] biçiminde açıklamaktadır. Vasilyev'in halk inançlarından derlemiş olduğu bu açıklama bizi başka bir soruya yöneltir; eski dönemlerdeki şamanizm açısından bu gökyüzü seyahâtleri ne anlama gelmekteydi? Troschtschanskij her ne kadar kendi ulaşabildiği kaynaklardan hiç birinde Yakut şamanlarının yeraltına seyahât ettiklerine ilişkin bir anlatıma rastlamadığını ve şaman efsanelerinin çoğunluğunun göğe çıkış üzerine olmasına rağmen, şamanın yeraltına seyahât etmesinin de mümkün olduğunu anlatır. Troschtschanskij'nin görüşüne göre dalıcı kuşların "şamanlara ruhlar âlemine giderken yol gösterdikleri" inancı ve şaman kıyafetlerinde yeralan ve "yer altına iniş deliği"ni temsil eden figürler buna işaret etmektedir (Bu yeraltına iniş deliği/boşluğuna "ruh deliği"-"abasy oibono" adı verilir). Troschtschanskij'nin tezine göre, yeraltına seyahât, Yakut inançlarına sonraki dönemlerde, şu anda yaşadıkları bölgelere göçmelerinden sonra girmiş ve şamanlar da nadiren yer altı ruhlarının yardımına başvurmuşlardır. Ruhların gökyüzünde olduklarına dair bu tasavvur, Troschtschanskij'ye göre Yakutların eski anavatanlarından kalmadır.[162] Ne var ki, durum Troschtschanskij'nin anlattığı kadar basit görünmemektedir. Meselâ, elimizdeki kaynaklarda Yakutların, ruhları çalan veya hastalık yaratan ruhların gökyüzünde yaşadıklarına inandıklarına dair bir örnek olmadığı gibi, hâtta V. N. Vasilyev'in bahsettiği üzre, bir insanın bedeninden ayrılan ruhun, kolaylıkla ruh avına çıkmış bir başka ruhun eline düşüp, yeraltı ülkesine götürülebileceğine dair inancın olması da dikkât çekmektedir. Bu durumda tabii olarak şamanın bu ruhu aramak için yeraltına seyahât etmesi gerekmektedir. Gözönüne alınması gereken bir başka husus ise, sonraki dönem kaynaklarında açıkça ortaya konduğu gibi Yakutların, şamanların faaliyetlerini ikiye ayırıyor olmalarıdır: "Allara kyrar" ve "Üsä kyrar". Bunların ilki, şamanların yeraltındaki ruhlardan, ikincisi de göklerdeki ruhlardan yardım aldıkları törenleri ifade etmesidir.[163] Herhangi bir olaya müdahale edecekleri zaman şamanların öncelikle yer altı ruh-

161 Vasiljev, İzobrazenija, 286; vrt. Stadling, 121
162 Trostsanskij, 65-66
163 Vitasevskij, İz nabljudenij, 168, 185, 188

larına başvurmaları, yer altı ruhları inanışının daha eski olduğuna delil teşkil etmektedir.

Witaschevskij, şamanın kötü ruhu hastanın bedeninden çıkardıktan sonra onu "Güneye" götürdüğünü anlatır ki, [164] bu bilgi muhtemelen bir yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır, zira "hastalığa sebep olan ruhların Güneyden, Yakutların eski vatanlarından geldiklerine" dair inançlarıdır. V. N. Vasilyev, bu hususta hastadan çıkarttığı kötü ruhu, yeraltı ülkesine götürmek için şamanın suya dalar gibi yapıp yere yattığını anlatmasıdır.[165] Tunguzlar, Çukçeler ve Laponlar da, şamanın uykuyu andıran bir duruma geçmesini "suya dalmak" olarak tanımlamaktadırlar ki,[166] verdiğimiz bu örnekler hiç şüphesiz öte dünyanın su altında bir yerlerde tasavvur edildiğine işaret etmektedir. Şamanların koruyucu ruhlarının sıklıkla dalıcı kuşlar olarak tasavvur edildiğinden daha önceki bölümlerde de bahsedilmişti.

Şaman ayinlerinin genellikle geceleri yapılması veya şaman kıyafetinin kendisi de şamanizm ile yeraltı ruhlarının yakın ilişkisine delil teşkil eder ki, Stadling de, Yakutların şaman ayinlerinin geceleri yapıldığını anlatır. V. N. Vasilyev de aynı şeyi Yakutlar ve Dolganlar için aktarır. Turuhansk Tunguzları bana; şamanın ancak karanlık çöktükten sonra ayine başladığını anlatmışlardı. Keza, Schrikogorov'da doğu Tunguz şamanlarının ayinlerini anlatırken "geceleyin, yarı karanlık bir evde başlar" diye bahsetmektedir. Ayin için gece karanlığının seçilmesi sadece Kuzey enlemlerinde yaşayan halklara has bir durum olmayıp, Altay halkları arasında oldukça yaygındır. 13.yy'da yazdığı seyahâtnamesinde eski Türk büyücülerinin (kam) ayinlerinden bahseden Ruysbroeck, "şeytandan haber bekleyenler, geceleri kulübelerinde toplanırlar" diye anlatır.[167] Durum böyleyken, "allara kyrar"ın Troschtschanskij'nin anlattığı gibi sonraki dönemlerde Yakut inanç sistemine dahil olan bir ilâve olmayıp, kökeninde Sibirya şamanizminin en eski tasavvurlarından biri olduğu oldukça açıktır. Sorulabilecek bir başka soru ise, şamanın göğe çıkmasının, günümüzde yaşadıkları bölgelere göç ettikleri dönemlerde de Yakut inançlarında olup olmadığıdır. Bu ayinin, Altay ve Baykal bölgelerinde çok eskiye

---

164 Sama, 178

165 Vasiljev, İzobrazenija, 271-272; vrt. Vasiljev, Sam. Kostjum, 24

166 Vasiljev, Sam. Kostjum, 24; Holmberg, Lappal. Usk., 105; Stadling, 96

167 Stadling, 94; Vasiljev, İzobrazenija, 270; Sirokogorov, 42; Ruysbroeck, 258 s.

dayanan bir geçmişi olduğunu düşündüğümüzde, Yakutların da hiç şüphesiz Kuzeye göçmelerinden çok önce bu geleneği benimsemiş olduklarını söyleyebiliriz.

Altay Tatarları hakkındaki kaynaklarda, hastayı iyileştirebilmek için şamanın gökyüzüne çıkmasıyla ilgili elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu kaynaklarda şamanın sadece kurban merasimlerinde Gök Tanrı için kesilen kurbanı gökyüzüne götürmesinden bahsedilir. Altay bölgesi Heiden misyon arşivinde bulunan, geçen yüzyılın ortalarından kalma eski bir el yazması metinde, şamanın göğe seyahâti çok ilgi çekici bir şekilde tasvir edilmiştir. Üç gün süren bir şenliği anlatan bu elyazması Radloff ve Werbitskij tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır ki,[168] bu elyazmasında anlatıldığına göre şenlik şu şekilde gerçekleşmektedir:

İlk akşam, güneş dağların ardında battığında şenlik hazırlıklarına başlanır. Şaman, kurban kesimi için bir tarafında kayın ağaçları olan uygun bir yer seçer ve buraya kapısı Doğuya bakacak şekilde keçe bir çadır kurulur. Çadırın ortasına tepesindekiler dışında diğer dalları temizlenmiş genç bir kayın ağacı dikilir, ağacın yeşil yapraklı tepesi, çadırın baca deliğinden dışarı çıkartılır. Ağacın tepesine bir nevi flama niyetine bir bez parçası asılır ve çadırın içinde kalan gövde bölümüne balta ile yukarı doğru sıralanan dokuz gedik veya basamak (tapty) açılır. Daha sonra şaman, kabilenin at sürüleri içinden Gök Tanrıya kurban edilmeye uygun bir at seçer. Gök Tanrıya kurban edileceği için, atın açık renkli olması gerekir. Atın kurban edilmesinden önce, şaman atın kurban için uygun olup olmadığını kontrol eder, atın ruhunu çıkartır ve ona göğün dokuzuncu katına çıkmaya ve orada Gök Tanrının beyaz çadırının yanında yaşamayı teklif eder. Bunun ardından hayvan kurban edilir.

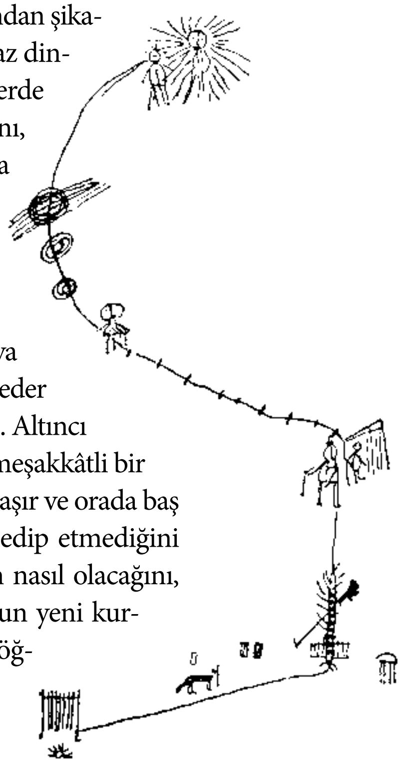
Ertesi gün, şamanın çadırında ateş yakıldığında şenlik tekrar başlar ve doruk noktası da bu ikinci gündür. Şaman ilk olarak, eline içinde bir gün önce pişirilen kurban etinin olduğu bir kap alır ve bu etten sırasıyla "Davulun efendisi"ne, "Ateş ana"ya ve çadırın içinde bulunan gözle görünen ve görünmeyen bütün misafirlere ikram eder. Sonra çadırın önünde gerili duran ipten (söltü), dokuz tane elbise alır. Elbiseler pamuktan veya çuhadan veya ipekten olabilir. Bu elbiseleri ardıç odunuyla tütsüleyerek arındırırken, bir yandan da bu "hiç

168 Verbitskij, 46 ss.; Radloff, Aus. Sibir., II, 20 ss.

bir atın taşıyamayacağı kadar değerli" hediyeleri över. Sırada davulun arındırılması vardır ve bundan sonra şaman ayin kıyafetini giyer. Davulunu tekrar ateşte tütsüledikten sonra ilâhi söyleyip davul çalmaya ve ruhları belli bir sıraya göre yanına çağırmaya başlar. Her bir ruhun gelişinde "ă kam ai" diye bağırır ve gelen ruhu bir el hareketi ile yakalayıp davulun içine sokar. Ayinin başarılı olması için yardımı gereken ve her birine ayrı ayrı dil dökülüp hoş tutulması gereken bir çok ruh vardır. Toplanan ruhların sayısı arttıkça, şaman davulunu daha kuvvetli çalmaya başlar. Çadırın etrafına dikilen kayın ağaçlarının çevresinde birkaç defa dolandıktan sonar "Kapı efendisi"ne (evin/çadırın kapısında yaşayan ruh) danışır ve ona başka hangi ruhlardan yardım istemesi gerektiğini sorar. "Kapı bekçisi"nin cevabını aldıktan sonra ondan ayrıca; bakırdan yapılma kılıcını eline alıp kapıda muhafızlık yapmasını ve düzenleyeceği ayini bozmaya çalışan bir "Aina" veya başka bir kötü ruhun içeri sokmamasını rica eder. Ondan sonra kurbanı bağışlayan kişiyi, ailesini ve akrabalarını arındırır ve çadırdaki bütün kötü ruhları dışarı kovar. Her ne kadar şaman ayinde yay kullanmasa da, şamanın şarkısında "ok atmak"tan bahsedilir ve bu da, bu silahın bir zamanlar kötü ruhları kovmak için kullanıldığına delâlet eder.

Bu hazırlık ritüelleri tamamlandıktan sonra, şaman nihayet yorucu gökyüzü seyahâtine başlamaya hazırdır. Bu seyahâtin bütün aşamalarını; ilâhileri, konuşmaları, mimik ve hareketleri hazır bulunanlara da canlandıracaktır. Bu göğe çıkış esnasında göğün hangi katında olduğunun anlaşılabilmesi için, göğe çıkışını temsilen çadırın içindeki kayın ağacına tırmanır ve ayağını bulunduğu gök katına tekabül eden basamakta tutar. Her yeni kata çıkışta bir gürültü duyulur ve şaman "bakın, içinden geçtim" diye bağırır. Daha sonra kayının ve ateşin etrafında dolaşır, daha bir kendinden geçmiş halde şarkı söyleyip, davul çalmaya devam eder. Göğün üçüncü katına geldiğinde, o zamana kadar onu taşımış olan kurban edilen at (pura) artık yorulmaya başlamıştır ve o yüzden onu "baš tutkan"a (Baş tutucu; kurban ayinlerinde görev alan şaman yardımcılarından biri) emanet eder. Atın ruhunun göğe yolculuğunun kalan bölümünü "Baš tutkan"ın ruhu eşlik edecektir. Şaman, bir kazın sesini taklit ederek, kendi yanına çağırır ve onun sırtına binerek seyahâtine devam eder. Bu esnada el ve kol hareketleri ile kazın uçuşunu canlandırır. Kaz göğün üçüncü katındaki "Süt gölü"nden içer ve "Sürö dağı"nda karnını doyurur. Bu arada

şamanın ağzından konuşarak, yolculuğun zorluklarından şikayet eden ve geri dönmek isteyen "Baš tutkan" da biraz dinlenir ve sonra yola devam edilir. Durakladıkları yerlerde şaman, izleyicilere o sırada neler görüp yaşadıklarını, meselâ kötü hava şartlarını, geçirdikleri hastalık veya atlattıkları kazaları anlatılır. Bazen başka bir şaman ile karşılaşır ve ondan duyduklarını da katılanlara aktarır. Her çıktığı gök katına ilişkin buna benzer olaylar anlatır. Meselâ, dördüncü gök katında "kara kuš"un (kartal) nasıl bir guguk kuşunu kovaladığını veya beşinci gök katında karşılaştığı güçlü "Jajuči"den bahseder (ruh inancı bölümünde bahsi geçen "koruyucu ruh"). Altıncı katta ayı, yedinci katta ise güneşi selâmlar. Uzun ve meşakkâtli bir yoldan sonra, sekizinci ve nihayet dokuzuncu kata ulaşır ve orada baş Tanrıya (Ülgen) kendisine sunulan kurbanı kabûl edip etmediğini sorar. Bunun dışında Baş Tanrıdan hava şartlarının nasıl olacağını, uğursuz yıllar ve benzeri konularda bilgiler alır, onun yeni kurbanlar isteyip istemediğini, istiyorsa neler istediğini öğrenir. Baş Tanrı "Ülgen" ile konuştuktan sonra, vecd hâlinin doruk noktasına ulaşarak, bitap halde yere yığılır. Çadırı bir müddet sessizlik kaplar, şaman kendine gelip gözlerini ovuşturup, gerinmeye ve gömleğindeki teri sıkmaya başlayana kadar kimse bir şey konuşmaz. Sonra uzun bir yolculuktan dönmüşçesine çadırda bulunanları selâmlar.

(resim 97)
Altay şamanının göğe seyahati.
Kaynak, Gurkin.

Şenlik, üçüncü akşam da devam eder, özellikle zenginler içecek getirir ve bunları çadırdaki ayin kayınının dibine dökerler. Bu ayinler elbette ki Altay bölgesinin her yerinde bütün detaylarıyla aynı değildir, kabilelere göre bazı farklılıklar gösterir. Bu farklılıklarda her ne kadar söz konusu bölgeye has gelenek ve inançların tesiri olsa da, farklılıkların asıl kaynağı şamanın bilgi ve beceri seviyesiyle ilgilidir. A. V. Anohin'in etnografya koleksiyonundan alınma olan yandaki resim (resim 97) bu ilginç ayinler hakkında önemli bazı detaylar vermektedir. Resimde gördüğümüz ince çizgi, "Ülgen'in yolu"nu temsil eder, yâni şamanın kurbanla beraber, baş Tanrının yanına yaptığı yolculuğu. Çizgi, yâni yol; kurbanı bağışlayan kişinin çadırından başlar (resimde burada bir ateş yanmaktadır) ve yolun kenarında kurbanla, onun bağlandığı kazığı görürüz. Hayvanın yanında üç tane içecek kabı vardır. Bunlardan ilki "bogdygan", ikincisi "Kökysch" ve üçüncüsü de "Ülgen" içindir. Bunların ilerisinde gördüğümüz eğik olarak duran direkse,

kurban edilen hayvanın derisinin asıldığı sırıktır. Göğe çıkan yol, asıl olarak kayın ağacından başlamakta ve üzerine dokuz tane basamak (tapty) oyulmuştur. Kayının üzerinde; "Bogdygan"ın evi, onun önünde de bir başka efsanevî yaratık olan "Bobyrgan"ı görürüz. Hatyol- boyunca devam ettiğimizde, dokuz adet küçük enine çizgi görürüz ki, bunlar şamanın geçeceği yoldaki "sallanan" yerlerdir. Buralardan geçen şaman, yolda "Ülgene giden yolda duran Kökysch"e rastlar. Burayı da geçtikten sonra, yuvarlak olarak işaretlenmiş yerlere ulaşır; bunların ilki sulak, ıslak bir yerdir ve mavi kumlar, ikincisinde beyaz kumlar vardır, üçüncüsü ise o kadar yüksektir ki, bulutlar bile oraya erişemezler. Bütün bunların yukarısında da etrafında ışık hareleri ile Baş Tanrı, "Ak Ülgen", yanında da ulağı vardır.[169] Bu yolda şamanın karşısına çıkan varlıklar arasında en önemli olanlar, elbette kendileri için içecek sunusu yapılanlardır.

Eğer bir hastalığın sebebinin, "ärlik"in hizmetkarlarının hastanın ruhunu ele geçirmesi olduğuna inanıyorsa, şaman ayini esnasında şamanın yer altına gidip, kayıp ruhu oradan getirmesi gerekir. Bu iş için şamanın yine üstesinden gelmesi zor engellerle (pudak) dolu bir meşakkatli yolculuk yapacak demektir. Karanlık ormanlar ve yüksek dağları geride bıraktıktan sonra, en nihayetinde "yeryüzü deliği"ne ulaşır. Bu yolculuk esnasında bazen ölmüş şamanların ve onların atlarının kemiklerine de rastlar. Yolculuğun en zor bölümü, yer altına indikten sonra başlar. Şaman orada karşılaştığı bütün bu olağanüstü şeyleri ayin esnasında sözleri ve hareketleriyle izleyicilere aktarır. Özellikle dikkâtini çeken yerler, günahkâların ruhlarının azap çektiği yerlerdir. Yoluna devam edebilmek için ölüler ülkesinin muhafızlarını ikna ettikten ve bu arada bir çok tehlike atlattıktan sonra, "ärlik"in karşısına çıkar. "ärlik" ilk başta öfkelidir ve şamana karşı sert davranır, ama zeki ve işbilir bir şaman "ärlik"i kurban ve sunular vaadederek ikna eder. "ärlik" ile konuşma bölümü, ayinin en heyecanlı bölümünü oluşturur ve sonrasında şaman kendinden geçer. Bazı bölgelerde şamanın yeraltına yolculuğunu göğe çıkarken yaptığı gibi, bir kazın sırtında yaptığına inanılır. Hastanın ruhu ile beraber geri dönüş yolculuğuna çıkan şaman, yavaş yavaş sakinleşmeye başlar ve sanki bir uykudan uyanıyormuşçasına gözlerini açar ve hazır bulunanlara yolculuk esnasında yaşadıklarını anlatır.[170]

---

169 Anohin, Etnogr. sbory, 103 s.
170 Potanin, Otserki, IV, 64 ss.

Yukarıda aktardığımız yeraltı yolculuğunda yer alan ölüler ülkesi tasvirleri hiç şüphesiz sonraki dönemlerde ve yabancı tesirlerle Altay inançları arasına girmiş unsurlar olmasına rağmen, bu şamanların yer altına yolculuklarının şamanizme sonradan dahil olduğu anlamına gelmez. Şamanların kayıp ruhları bulup, serbest bırakmak veya meydana gelen talihsizliklerin sebebini araştırmak için yer altına yolculuk yapmaları, Sibirya şamanizminin karakteristik özelliklerinden biridir. Gerek şamanın yeraltı seyahâtine çıktığı ayinler, gerekse ayin sonrası verilen kurbanlar, kendi içlerinde bir bütün teşkil eder ve bunlara ilişkin gelenekler göğe çıkış ayinlerine dair geleneklerden çok daha farklıdırlar. Bu sebeple benim kendi kanaatime göre, asıl göğe çıkış ayinlerinin şamanizmin orijinal hâline ait olmadıkları ve sonradan dahil oldukları üzerinedir.

Ölüler ülkesinde "zamanın" bizim dünyamızın tam tersi olması sebebiyle, şaman ruhlarıyla sadece geceleri iletişim kurabilmektedir. Bu sebeple şaman ayinleri gece karanlık bastıktan sonra başlar ve bazen bütün gece boyunca devam eder. Bölgelere göre- hâtta bazen kişilere göre-değişebilen bazı farklılıklar olsa da, bunlar genelde teferruata yönelik olmakla, şaman ayinleri ana hatlarıyla aynıdır. Yenisey nehrinin aşağı havzasında şahit olduğum bir şaman ayininde; şamanın hareketlerine ve mimiklerine özel olarak dikkât etmiştim. Şaman, dans ederken öne eğildiğinde, bedenini de uyumlu bir şekilde titretiyor ve kıyafetindeki metal aksamın ses çıkartmasını sağlıyor, bazen de bir anda kendi etrafında dönüp, sıçramaya başlıyordu. Seyirci gözüyle bakıldığında, sanki belirli bir hayvanı canlandırmaktaydı. Seyredenlerden biri bana, şamanın "bir ayı gibi yürüdüğünü" açıkladı. Ayin boyunca iki defa bir öfke buhranına kapılmışçasına yüzü değişti, terli suratında ürkütücü ve korkunç bir ifade belirdi, sonra sakinleşip, bitkin bir şekilde yere yığıldı. Bütün bunları yaparken, bir yandan da devamlı olarak şarkılar söyleyip, çadırdaki ruhlarla konuşup veya ölüler ülkesinde yaşadıklarını katılanlara aktarıyordu. Şarkı söylerken, birkaç dize söyledikten sonra her seferinde yardımcısı söylenen dizeleri tekrarlamaktaydı. Şarkının tekdüze akışını arada şamanın konuşmaları veya yaptığı tabiat sesi taklitleri bozmaktaydı. Gmelin, "şamanın şarkısı ayının böğrütüsünü, aslanın kükremesini, köpeğin havlamasını ve kedinin miyavlamasını andırır" diye yazarken, muhtemelen bunları kastediyor olmalıydı.[171]

[171] Gmelin, II, 493; vrt. Nioradze, 92 ss.

Şamanın hareketleri ve çıkarttığı sesler, özellikle de taklit ettiği hayvanın üzerinde taşıdığı sembolik kıyafet dışarıdan görünüm olarak tam bir uyum arz eder. Şamanın taklit ettiği hayvanlar elbette çok çeşitlidir ve o sırada içine girmiş olan ruh hangi surete büründüyse, o hayvanı canlandırır.

Tunguzlar ve Jukagir şamanları da ayin esnasında değişik hayvan ve kuşların seslerini taklit ederler.[172] Priklonskij, Yakut şamanlarının çoğunlukla kuş seslerini taklit ettiklerini anlatır. Lehtisalo da şahit olduğu bir Samoyed ayininde, ayin boyunca şamanın kekelemeye benzer sesler çıkarttığını, bu seslerin "a a a avlık" şeklinde ses çıkartan deniz papağanının (Fratercula arctica) taklidi olduğunu anlatır.[173] Buryat şamanı, ayin esnasında "boğa efendi"yi (Bugha noyon) canlandırması gerektiğinde, boğanın sesini taklite eder, dört ayak üzerinde yürür, yeri eşeler ve seyredenleri boynuzlarmış gibi yapar.[174] Bu ayinleri izleyen birinin dikkâti, sadece şamanın hareketlerine değil, ister istemez seyircilere de kayar. Sessiz bir coşku içinde şamanın ayinini izlerken kendilerini kaptırmış oldukları esrarlı atmosfer, seyircileri daha da heyecanlandırır. Bazı bölgelerdeki şamanlar, ayinin sonunda tek tek her izleyicinin ayaklarının dibine davulun tokmağını atar ki, tokmağın vurma yüzeyi yukarı gelecek şekilde düşmesi, şamanın görevini başarıyla ifa ettiğinin ve sözlerinin doğru olduğunun teyidi sayılır.

Kurban Merasimleri ve Kurban

Günümüz insanları için de önemli bir manevî ve içtimaî kurum olan şamanizm, geçmişin ilkel toplumlarında çok büyük bir anlama ve öneme sahipti. Bu toplumlarda şamanın gücü, öldükten sonra bile devam eder, resimleri yapılır ve ailenin veya kabilenin koruyucu ruhu olarak sonraki nesiller tarafından da kendisine ibadet edilip, yardım istenir.[175] Bununla beraber Sibirya şamanları ayrı bir sosyal sınıf teşkil etmeyip, yüksek bir gelir seviyesine sahip değillerdir, dolayısıyla dikkâte değer bir maddî güçleri yoktur.

172 Johelson, Brodj. Rody, 115
173 Priklonskij Tri goda (Zst 1891), 55; Lehtisalo, Kertomus, 23
174 Hangalov, Nov. Mater., 123
175 Anohin, Materialy, 22

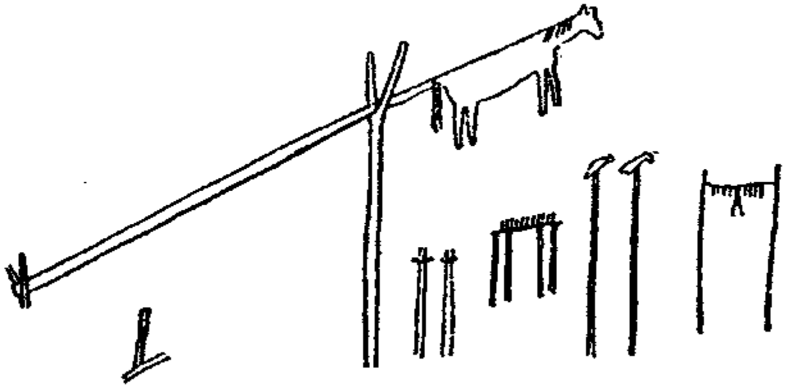
Kurban Merasimleri ve Kurban Şölenleri

İlkel halklar, insanların dünyasında görünmeyen ruhların dolaşmakta olduklarına ve onların insanların hayatlarını zorlaştırmaya, hâtta yönlendirmeye muktedir olduklarına inanırlar. İnsan suretine de girebilen bu ruhlarla iyi geçinmenin tek yolu, onların ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ölüm ve anma merasimleriyle ilgili bölümlerde örneklerini gördüğümüz ve kökenleri çok eski dönemlere kadar uzanan "ölülerin ruhuna kurban kesme veya sunu yapma" merasimleri, bunların bakış açısından bakıldığında, anlaşılabilir törenlerdir.

Ölüler kültü, Altay halklarının evlerinde muhafaza ettikleri ruh resimlerinin hoş tutulmasını da kapsamaktadır. Lopatin, Goldelerin yedikleri her şeyden-lapa, et veya tavuk- bu "ruh resimleri"nin ağzına sürdüklerini aktarır. Resmin önüne bir yemek tabağı koyarlar veya ona tütün ikram edip, tabağına parmaklarıyla içki damlatarak, onu bu şekilde memnun etmeye çalışırlar.[176] Ailenin koruyucu ruhları için yapılan bu ikram sunuları, sadece Goldelere mahsus bir gelenek değil, hemen bütün Sibirya halkları için geçerlidir. Ruh resimlerinin kürk veya kumaş parçalarıyla sarılması da yaygın bir gelenektir. Sık sık bu ruhlara hayvan kurban edilir ama bu kurbanın amacı her zaman söz konusu ruha ikramda bulunmak değil, bu kurban bazen hayvan ihtiyacı olan birine hediye etme şeklinde yerine getirilir. Kurban törenine ilişkin çoğu ritüel, avcı kültüründen kaynaklanan av ritüelleriyle paralellik gösterir. Buna ilişkin en iyi misâllerden biri, kurban edilen hayvanın kemiklerinin hiçbir şekilde kırılmadan veya zarar görmeden muhafaza edilmesidir. Bunun sebebi, kemikler muhafaza edildiğinde, kurban edilen hayvanın öteki dünyada adına kurban edildiği kişiye hizmet edeceğine inanılmasıdır.[*] Daha sonraki dönemlerde, Güneydeki halklarla ilişkiler sonucu yeni bazı gelenekler yayılmış olmakla, bu geleneklere göre ruhlara yapılan sunular, ateş yoluyla da iletilebilirler, lâkin burada da esas olan, hayvanın kemiklerinin zarar görmemesidir. Orman Tunguzları ve benzeri bazı topluluklar, kurban edilen hayvanın kemiklerini ormandaki bir ağaca asarken, bazı bölgelerde kurban hayvanının kemiklerinin korunaklı bir yere defnedilmesine özel önem gösterilip, dil, kalp ve ciğer gibi bazı organlarının parçalarını da yanına bırakırlar. Sarı Uygurlar, kurban edilen hayvanın kellesini, boynunu, kalbini, ciğerlerini ve kaburgalarını, yâni en

[*] İslâm inancına göre de, kurban bayramlarında kesilen kurbanın, öte dünyada (ahiret gününde), kurban sahibini "sırat köprüsü"nden geçireceğine inanılır. Bayram hutbesinde imam aynı şeyi va'zeder. Kanaatimizce, bu kurban ve kurbana dair inanç şekli, çok daha eski zamanlardan itibaren varolup, sonraları bu inancın şeklî bir ritüel olarak pagan kültürüne intikâl edip, daha sonraları da tek tanrılı dinlerde yeniden neşvü nema bulmuş hâli olsa gerektir. Zira, Ahdi Atik ve Kur'an da da insanlara kurban kesme emrinin olması hepimizce malûmudur (ed.)

176 Lopatin, 230

(resim 98)
Bir Altay davulunun üzerine resmedilmiş kurban yeri. Resimde, kurban edilen atın doldurulmuş derisi dışında dört ayaklı bir masa, üzerinde kuş figürleri olan iki tane direk ve iki sırığın arasına gerilmiş, üzerine de çeşitli nesnelerin asılmış olduğu bir ip görülmektedir.
Kaynak, Anochin

önemli olduğunu düşündükleri parçalarını diğerlerinden ayrı olarak pişirirken,[177] Buryatlar kurban etini pişirirken soluk borusu, ciğer ve kalbin birbirlerinden ayrılmamasına özellikle dikkât ederler ki, hâtta bazı yerlerde kurbanın başı, ayakları ve bahsi geçen diğer organları da hayvanın doldurulan postunun içinde bırakılır. Kurban hayvanının doldurulmuş postu, toprağa saplânmış bir kayın direğin üzerine asılır.[178] Kurban edilen hayvanların postlarının ağaçlara asılması Altaylarda yaygın bir gelenektir. Radloff, Altaylarda hayvanın derisinin doldurulup, eğimli bir sırığa takıldığında, bunun gerçek bir at gibi görüntüsü ortaya çıkardığını aktarır (resim 98 ve 99).

Altay bölgesi göçebe halkları için at, diğer hayvanlara nazaran daha değerli bir kurbandır. At, genel olarak Tanrılara verilen bir söze, bir adağa istinaden kurban edilir. Gmelin, Tunguz şamanının bir hastanın ruhunu geri getirdikten sonra ruhu çalan varlığı nasıl yatıştırdığını, şamanın, uzun bir ipin üzerine muhtelif hayvanların postunu ve kayın kabuğundan yapılma bir atı bu ipin üzerine asıp, ayin esnasında bütün bu hediyeleri "şeytan"a göstermekle, hediyelerin asılı olduğu ipin gerilmesinin hediyelerin kabûl edildiğine işaret sayıldığını ve vaadedilen atın, ancak hasta sağlığına kavuştuktan sonra kurban edildiğini[179] anlatır. Adanılan kurbanların ipe asılmasının Türk kökenli kabilelerde görülen yaygın bir gelenek olup olmadığını bilemiyoruz, ancak Altay bölgesindeki çoğu evde, ruh resimlerinin yakınına gerilmiş bir ip bulunur ve bu ipin üzerine dokuz tane bez veya şerit asılıdır. Çoğunlukla bu bezlerden ortadakinin üzerine bir hayvan

177 Malov, Ostatki, 68; vrt. Hangalov, Nov. Mater., 107
178 Hangalov, Nov. Mater., 99, 101, 113, 122, 127
179 Gmelin, II, 358-360

resmi çizilmiş veya bez yerine bir tavşan postu asılmıştır. Bu örneklerden, bir kurban adandığında, dilek gerçekleşene kadar onun bir resmi veya adak hayvanını temsilen küçük bir hayvanla yetinildiği anlaşılmaktadır. Daha önce görmüş olduğumuz örneklerden de anlaşılacağı üzere, üzerine hayvan postları, bezler ve muhtelif başka şeylerin asıldığı bu ipler kurban merasimlerinde kullanılır ki, meselâ, Buryatların merasimlerinde özellikle tavşan postunun çok önemli bir yeri vardı.[180] Radloff, Teleütlerin kurban merasimleri hakkında şunları yazar: "Şaman, bana bütün Teleüt evlerinde, Tanrı resimleri olmasa da, en azından Tanrılara adanmış bir bölüm bulunduğunu söyledi ve her evde birkaç tane bulunan, üzerine tavşan postu takılmış kayın direklerini gösterdi. Bu tavşan postlarının çürüyene kadar direkten çıkartılmadığını, çürüdüğünde, yeni bir direk dikilip oraya yeni bir tavşan postu asıldığını anlattı. Söylediğine göre bu direklere asılan tavşan postlarının üzerinde hayvanın kuş tüylerinin olması gerekir ve senede iki defa, sonbahar ve ilkbaharda, yerin ve göğün efendisi Ülgen için bu direklerin önünde sunu yapılıp postların üzerine süt serpilir". At kurban etmeyi adayan biri, bunun göstergesi olarak atın yelesinden veya kuyruğundan yolunma kıllar asar. (resim 99)

Altay halklarının inançlarında, Tanrılara veya ruhlara kurban sunmanın tek yolu hayvanın öldürülmesi değildir, Sibirya Samoyedleri ve Ogurlarda olduğu gibi kimi zaman hayvanlar canlı olarak da "adayabilirler". Maack, Yakutların ruhlara ren geyiği, at veya başka hayvanları adadıklarını anlatır. Bildirdiğine göre, bu hayvanların yaşı için bir sınırlama yoktur ve diğerleriyle karıştırılmaması için dizginlerine boncuklar takılır.[181] Georgi, Tunguzların sürülerinin çoğalması için şamanlar aracılığıyla Tanrılarına hayvan adadıklarını aktarır ki, "Hongun" adı verilen bu "adak" hayvanların kulaklarına veya dizginlerine kırmızı bir bez bağlanır. Georgi, ayrıca "süreli" adaklardan sözettiği yazılarında, vahşi hayvan saldırısı veya don gibi sebeplerle

(resim 99)
Altay bölgesindeki bir kurban yerinde yüzülmüş kurban atı derisi. Kaynak, Radloff

[180] Hangalov, Nov. Mater., 117-118, 126
[181] Maak, Vilj. Okrug, III. 1, 118

sürüleri zarar gören Tunguzların, bazen bir veya birkaç ay hâtta iki yıl boyunca sürülerini Tanrılara "adadıklarını" ve bu süre boyunca hiç bir hayvanı kesip, satmadıkları gibi, hediye de etmediklerini anlatır.[182] Buryatlar, vakfettikleri atın sırtına kımız veya süt dökerler. Adak hayvanı bir boğa da olabilir. Changalov, Buryatların bu adakları boğayı nasıl yıkayıp kurdelelerle süslediklerini, sırtından tarasun döküp, dualar okuduktan sonra hayvanı serbest bıraktıklarını anlatır.[183] Ancak adanılan bu kurban daha sonraki dönemlerde kesilmeye başlanmıştır. Pallas, Kalmukların sürülerindeki sarı baş beyaz bir koça "Tengri tokho" (Göğün koçu) adını verdiklerini, bu koçun asla iğdiş edilmeyip, satılmadığını ve özel olarak bakıldığını anlatır. Ancak hayvan iyice yaşlandığında kesilip, eti yenilir, yağı ve kemikleri ateşte yakılır, başı ve derisi de bir ağaca asılır. Onun yerine bir başka koç "Tengeri tokho" seçilip, adanır.[184]

Pallas'ın vermiş olduğu bu örnek, Finlilerin "yünü kırpılmamış koyun" adağını hatırlatmaktadır ki, küçük bir kuzu iken bunun için seçilen hayvan kesilecek kadar büyüyene kadar tüyü kırkılmaz. Geleneklere göre kurban edilecek hayvan sağlıklı ve o zamana kadar işe koşulmamış ve çiftleşmemiş bir hayvan olmalıdır. Bu sebeple, Kuzeydoğu Altay Türkleri (Kumandinler), kurban edecekleri atları genç ve üzerine hiç binilmemiş hayvanların arasından seçerler.[185] Öldürülmeyip, Tanrılara kurban sunma geleneğinin bu gelenekle nasıl bir ilişkisi olduğu bilinmemektedir. Bu sorunun cevabını ararken göz önünde bulundurulması gereken husus, adak hayvanları için de kurban kesiminde uygulanan ritüellerin aynen uygulanmasıdır. Bu ritüeller arasında, hayvanın kurban edilmeye uygunluğunun kontrol edilmesi, arındırılması, kurdele ve şeritlerle süslenmesi gibi işler yeralır.

Tanrının kurbandan razı olup olmadığını anlamak için Buryatlar, kurbanın sırtına bir içecek kabı koyarlar ve yere ne şekilde düştüğüne bakarlar. Kap, düz olarak (tabanı yere gelecek şekilde) düştüğünde, bunu tanrının kurbandan razı olduğuna yorarlar. Bir kabın veya kaşığın atılması âdeti, İran ve Sibiryadaki kurban gelenekleri arasında yeralır.[186]

---

182 Georgi, Bemerkungen, I, 284
183 Agapitov ja Hangalov, 52, vrt. Sama, 39
184 Pallas, Sammlungen, II, 334-346
185 Andrejev ja Polovtsov, 23
186 Malov, Ostatki, 67

Kurbanın sırtına kımız veya süt dökülmesi, İdil bölgesinde bir geleneği hatırlatmakta olup, burada da Tanrının kurbandan hoşnut olup olmadığını anlamak için hayvanın sırtına su dökülür ve hayvanın titremesi kurbanın kabûlû olarak addedilir.[187] Sarı Uygurların kurban edilecek koyunun sırtına "ak su" (beyaz su) adını verdikleri sütle karıştırılmış su döktükleri, hayvanın ürperip silkinmesini, kurbanın kabûl edildiği anlamına yordukları anlatılır ki, Tibet Tangutları, Tanrıların hoşnutluğunu anlamak için aynı şekilde hareket ederler. Mançu dilinde yer alan Çince kökenli bir kelime, benzer bir geleneğin bu bölgede de olduğunu ortaya koyar ki, bu kelime "kurban edilecek domuzun kulağına su veya içki dökmek" anlamına gelmektedir.[188] Antik dünyada benzeri geleneklere rastlanmaktadır.

Altay halklarının kurban ayinlerinde görülen farklılıklar, sadece bölgeyle ilgili değil, kurbanın verildiği varlığa göre ayin ritüellerinde de göze çarpar. Meselâ, ateş için verilen kurbanların özel bazı nitelikleri olduğu gibi, ölülerin ruhları için verilen kurbanlarla, Gök Tanrıya verilen kurbanlar arasında uygulanan ritüeller açısından farklılıklar vardır ki, bu farklılıklar özellikle kuzey bölgelerde daha açık olarak görülebilir. Turuhansk Tunguzları bana bu farkları açıklarken, örnek olarak bir hastanın iyileşmesi için düzenlenen bir kurban törenini anlatmışlardı. Söz konusu törendeki kurban, siyah bir ren geyiğidir, kesim esnasında yüzü Batıya dönük tutulur ve ayin gece yapılır. Kurbanın derisi bir çam ağacına asılıp, kemikleri çadırın arkasında toprağa gömülür. Buryat inançlarına göre, ölüler ülkesi ruhlarına kesilecek kurbanlar siyah renkli olmalı, gece kesilmeli ve kemikleri yakılmamalıdır.[189] Altay Tatarları ise, iyileşen bir hasta için kurban kestiklerinde aynı şeylere dikkât ederler.[190]

Gök Tanrıya ise beyaz renkte kurbanlar verilir. Turuhansk Tunguzlarında Gök Tanrıya kurban nadir olarak verilir. Bu ayin esnasında Doğuya veya Güneye dönerek ve daima gündüzleri yapılır. En yaygın kurban, beyaz bir ren geyiği olup, kurbanı ailenin reisi keser. Ren geyiğinin derisi yüzüldükten sonra bir direğin üzerine çapraz çakılmış iki tane tahtadan oluşan bir nevi haçın üzerine gerilir.

---

187 Zaharov, Polnyj mandzursko-russkij slovar (sana: *ızunsun*); vrt. Holmbrg, Die Religion der Tscheremissen (FFC 61), 128 m.

188 Agapito ja Hangalov, 16; Hangalov, Nov. Mater., 141, 143

189 Anohin, Dusa, 257

190 Verbitskij, 43

Geyiğin kafası ana direğin üzerine, ayakları ise çapraz tahtaların ve bu hâliyle tahta bir kerevetin üzerine yatırılır. Bu ayinde şaman yer almaz. Sibirya bölgesindeki halklar ve Samoyedler, Gök Tanrıya sadece beyaz hayvanlar kurban ederler ve kurban gündüz vakti Doğuya dönük olarak kesilir. Ayrıca bir çok yerde de kurban bir kayın ağacının altında kesilir. Werbitskij, Altaylardaki kurban geleneklerini şu şekilde anlatır: "Ülgen, zaten insanları seven bir Tanrı olduğu için ona nadiren kurban verilir. Ama her yetişkinin, evleneceği zaman Ülgene bir kurban vermesi gerekir ve Ülgen özellikle beyaz atlardan hoşlandığı için kurban, beyaz attan seçilir. Ülgene kurban edilmek için seçilen ata özel olarak ihtimam gösterilip, yelesine kırmızı bir kurdele bağlanır ve kadınlar bu ata binemezler. Kurban zamanı genelde ilkbahar aylarıdır ve kurban yeri olarak da bir kayınlık seçilir.[191]

Beltirler ise üç yılda bir Gök Tanrı için kurban keserler. Bu şölen için her aile özel olarak içki damıtır ve şölen yemeği için bol miktarda koyun hazırlanır. En tercih edilen kurban, kara başlı, ak koyunlardır. Erkekler "Kurban dağı"na giderken, başlıklarını kartal tüyleri ve mavi-beyaz şeritlerle süslerler. Dağdaki kurban yerinde dört kutsal kayın bulunur ve bunların Doğusunda ateş yakılır. Kurbanlar kesilip, etleri pişirildiğinde erkekler şapkalarındaki süsleri çıkartıp bir ipe dizerler. Bu ipin bir ucu en Doğudaki kayına bağlanır, diğer ucunu töreni yöneten kişi elinde tutar ve dua eder. Daha sonra iple Doğu-Batı yönünde bütün kayınların etrafında dolaşılır ve en Batıda kalan kayın ağacına ipin ucu bağlanır. Kurban eti pişirilirken çıkan dumanın güneşe doğru yükselmesi, iyiye âlamet bir işaret olarak addedilir. Kemiklere hiçbir zarar verilmemesine itina gösterilir ve kemikler, postla birlikte ateşte yakılır.[192]

Gök Tanrıya sunulan kurbanların "Dünyanın direği" veya sıra hâlinde dizilmiş ağaçların yanında kesilmesinden daha önceki bölümlerde bahsetmiştik. Bu kurban ayinlerinin asıl maksadı, kurban edilen hayvanı göğün yedi-veya dokuz- katından geçirip, gök Tanrıya ulaştırmak ve bu geçilmesi gereken gök katlarının bazılarında orada yaşayan ve sunular yapılması gereken bekçilerin olduğuna inanılır. Gerek bu ayinler, gerekse gök katları ve bekçilerine ilişkin tasavvurlar oldukça eskilere dayanmaktadır. Mitra kültüne ait eski tapınak resimlerinde yedi gök katını temsil eden ağaçlara ve aynı sayıda sunağa rastlanır (resim 100).

191 Majnagasev, Zertvoprinosenie, 94 ss.
192 Georgi, Bemerkungen, I, 286

(resim 100)
Boğa kurban eden Mitra.
Arka planda yedi gezegeni temsil
eden ağaçlar ve
sunaklar görülmektedir.
Kaynak, Cumont

Altay halklarının her yıl yaptıkları kurban törenleri genelde geçim kaynaklarıyla ilişkili olmasına rağmen Georgi, Orman Tunguzlarının belirli zamanlarda yaptıkları törenlerinin olmadığını aktarırsa da,[193] muhtemelen bu gözleminde yanılmaktadır. Turhansk Tunguzları bana sonbaharda, av mevsimi ve onların "yeni yıl"ı başladığında, ruhlar için bir şölen düzenlediklerini anlatmışlardı. Sonbaharda, Goldelerin de senelik kurban şenlikleri düzenlediklerinden sözeder. Lopatin, senede bir defa Amur nehri donduğunda Goldelerin toplanıp, düzenledikleri büyük bir şöleni şöyle anlatır: "Şölen tarihine hep beraber karar verilir ve şölen, en kalabalık köyde veya kabilenin en yaşlısının veya şamanının yaşadığı köyde düzenlenir. Şölenden bir gece önce kabilenin şamanı ilâhiler ve danslar yoluyla kabile ruhlarının gönlünü kazanıp, onları memnun etmeye çalışır. Ertesi gün toplu olarak "Kabile ağacı"na gidilir. Kurban edilecek hayvanlar önceden "Kabile ağacı"na götürülüp bağlanmış ve ağacın köklerinin dibine kabilenin koruyucu ruhlarının resimleri konulmuştur. Şaman bir süre ilâhiler söyleyip, dans eder ve bu sırada törene katılanlar diz çöker, şaman ruhların kurbanları kabûl ettiklerini söyleyene kadar da bu vaziyette beklerler. Bundan sonra yaşlılardan biri, ayakları bağlı bir şekilde ağacın dibinde yatırılmış olan domuzu keser. Şaman, domuzun

[193] Lopatin, 186

akan kanını ağacın dibindeki ruh resimlerinin üstüne sıçratır ve birazını da kendisi içer. Sonra herkes tekrar diz çöküp, şaman kabilenin koruyucu ruhlarına gelecek seneye ilişkin dileklerini iletir. Bundan sonra ağacın dibindeki ruh resimleri toplanır ve bir sonraki şenliğe kadar kiler veya yer döşemelerinin altında muhafaza edilir. Kurban edilen domuzun eti uygun bir kulübede yenilir. İçki içilirken önce başparmak içine batırılıp bir parçası ruhlar için etrafa serpilir. Kadınlar, şenliğin hiçbir aşamasına iştirak etmedikleri gibi, kurban hayvanın etinden de yiyemezler"[194]

Georgi, Orman Tunguzlarının belirli bir şenlik dönemi olmadığını, fakat "At Tunguzları"nın her yıl, ilkbaharda taze otlar bittiğinde yâni "ilk ot ve ilk süt döneminde" bir şenlik düzenlediklerini ve bu şenlikte Tanrılara hayvan kurban edip süt sunduklarını aktarır.[195] Bu gelenek, çoğu göçebe Altay halklarında da mevcut olup, çok eskilerden beri yapıldıkları bilinmektedir. Meselâ, "Hunnu hanedanı" dönemindeki vekayinâmelerde her yıl beşinci ayda (Çin takvimine göre beşinci ay) halkın biraraya toplanıp, "atalara, göğe, yeryüzüne ve ruhlara" kurban verdikleri anlatılır. Mayıs ayında gerçekleşen bu şenlikler hakkında Ruysbroeck, seyahâtnâmesinde; "Mayıs ayının dokuzunda, sürülerindeki beyaz kısrakları toplayıp kutsarlar. Sonra yere kımız dökerek, bir şölen düzenlerler. Bu şölende kımız içmek âdettendir, bu bizim Aziz Bartolomeus veya Sixtus gününde şarap içmemiz veya Jakubus ve Christophous günlerinde orman yemişleri yememiz gibi bir âdete benzemektedir"[196] diye bahseder.

Yakutların ilkbahar şenliği geleneği yeni göç ettikleri bölgelerde de devam eder: Troschtschanskij, Yakutların Gök Tanrı için düzenledikleri yegâne şenliğin bu olduğunu ve bu şenlik esnasında kımız sunup, Tanrıdan bereket dilediklerini anlatır. Gök Tanrı için hayvan kesmek yerine ona bir hayvan adayarak, bu hayvana o günden itibaren ihtimamla bakılır. Yine Troschtschanskij'in aktardığına göre, daha eski dönemlerde Gök Tanrıya yanlarında taylarıyla beraber bütün bir kısrak sürüsünün adandığını ve bu adak hayvanlarının Doğu yönünde uzak yerlere götürülüp serbest bırakıldığını[197] ilâve eder. Çeşitli kaynaklarda Yakutların ilkbahar şenlikleri hakkında başka bilgilere

---

194 Georgi, Bumerkungen, I. 286

195 Banzarov, 38

196 Rysbroeck, 255-256

197 Trostsanskij, 32-33

de rastlarız. Konu hakkında Strahlenberg, "Otlar yeşerdiğinde bütün aileler uygun bir ağacın altında toplanır-Yakutların yeni yılları Nisan ayında başlar-burada at ve sığır kurban ederler. Kurban ettikleri at ve sığırların başlarını etraftaki ağaçlara asarlar, atların kafaları derisi üzerinde bırakılır. Sonrasında daire oluşturacak şekilde oturarak, kımız adını verdikleri içkiden içerler. Kımızın konduğu kâse elden ele dolaşır, her alan kâsenin içine bir ip parçası daldırıp bununla, havaya ve ateşe kımız sepeler" sözleriyle şahit olduğu şenliği anlatır. 1823 yılından kalma bir vesikada ise, ilkbaharda kısraklar süt vermeye başlayıp ilk kımız yapıldığında, Yakutların tanrılarına sunu olarak ateşe içecek attıkları anlatılır. Bu vesikada adı geçen tanrılar; "Ürün ai", "Ürün ar", "Kün kübai Hatun" ve "äjäksit" isimli tanrılardır. Sunu töreni, daha sonra katılımcıların da içmeleriyle devam eder.[198]

Middendorff gibi, Maack da bu şöleni "ysyah" (patlatma, sıçratma) şenliği olarak adlandırır ve hamsin yortusuna yakın zamanda insanların açık alanlarda toplanarak bunu kutladıklarını anlatır. Bu şenlikte söylenen ilâhiler ve şarkılar; otların büyümesi, ağaçların yapraklarının açması, tabiatın canlanması üzerinedir. Şenlik alanı direklerle çevrilir, kayın ağaçları dikilip, katılanlar bu kayınların altına serili minder ve şiltelerin üzerine gruplar hâlinde otururlar. Bu gibi şenliklerde bolca tüketilen kımız, kayın fıçılar veya deri tulumlar içerisinde hazır beklemektedir. Şenlik, bu iş için önceden belirlenmiş üç kişinin öğleden sonra ellerinde bir tas kımız ile yüzleri Doğuya dönük olarak şenlik ateşinin başına gelmeleriyle başlar. Her biri elindeki kâseyi birkaç defa havaya kaldırır ve sırasıyla Gök Tanrı "Ar tojon", karısı "Kübäi Hatun", diğer önemli ruhlar ve ölen şamanların onuruna ateşe döker. Bundan sonra şenlikte yaşlılardan biri veya şenlik yemeğini bağışlayan kişi dua edip, tanrılara şükreder ve onlardan bolluk, bereket diler. Duanın sonunda herkes üç defa "urui" diye haykırır. Şenlik yemeğinden tanrılara kendi payları sunulduktan sonra, geri kalan katılımcılar da yiyip içmeye başlarlar.[199]

Priklonskij, başka bir bölgedeki ilkbahar şenliğini tasvir ederken, insanların sabah gün doğumundan itibaren şenlik alanında toplanışlarını, dokuz genç delikanlının öne çıkıp ellerinde bir tasla, sol dizlerinin üstüne diz çöküp beklemelerini, ayini yöneten rahibin sırayla bu dokuz kâsenin her birinin içindeki içecekten birer kaşık alıp tanrılar

[198] Pekarskij, Materialy, 676; vrt. Trostsanskij, 168-169
[199] Maak, Vilj. okrug, III, 113-114

için havaya savuruşunu anlatır.[200] Bazı bölgelerdeki Yakutlar, ilkbahar şenliği yemeği için özel bir çadır kurarlar. Bu çadırın duvarları ve zemini kayın dalları ve yapraklarıyla donatılır. Çadırın ortasındaki ateş yerine şenlik başlamadan önce sunu içecekleri dökülür ve katılanlar ancak bundan sonra içmeye başlayabilirler.[201] Yakutların bu ilk bahar şenliklerinde bunun dışında ödüllü at ve koşu yarışları, güreşler gibi faaliyetler de yapılır. İkili yarışlarda taraflardan birinin kara, diğerinin ak renkli kıyafet giymesine dikkât edilir, hâtta ikili at yarışlarında da buna dikkât edilmeye çalışılır.[202] Bilindiği üzere, Avrupanın bir çok yerinde yapılan ilkbahar şenliklerindeki yarışmalarda da "yaz" ve "kış" temsili olarak birbirleriyle yarışırlar.

Moğollar, Kalmuklar ve Buryatların ilkbahar şenliklerinde kımız önemli bir yer tutar. Banzarov'un anlattığına göre, bu şenlikler esnasında Moğollar diktikleri iki kazık arasına bir ip gerer ve kısrakları bu kazıkların yanına toplarlar. Bir kişi bir kısrağın, bir başkası da bir tayın üzerine oturup, kısrağın üzerindeki sürünün etrafında dolanırken, tayın üzerindeki her hayvanın sırtına biraz kımız dökerek hayvanları kutsar. Kutsanan hayvanların yelelerine ayrıca kırmızı birer bez bağlanır.[203]

Buryatların geleneklerinde ise, aileler hâlinde "Kurban dağı"nda toplanılıp, gelenler yanlarında sunulmak üzere süt, kımız ve kurbanlık hayvanlar getirirler. Ayini yöneten kişi, kayın ağacından bir sopanın ucuna takılı bir parça Sibirya çamı kabuğunu yakar ve bu sopayı her sunu kabının içine batırarak sunuyu kutsar. Sonra kurban sunağının yanına geçip, yüzünü Güneye dönerek dua okumaya başlar. Her aileden bir temsilci, sağ ellerinde bir kap "tarasun" sol ellerinde bir tas sütle ayin rahibinin yanına gelirler. Rahip elindeki sopayı tekrar taslara batırır ve içindeki içeceği Güney yönüne serper. Daha sonra elindeki sopayı göğe doğru çevirip, aile temsilcileri ellerindeki kapları havaya fırlatırken "uğur olsun" diye bağırırlar. Taslar yere düştüğünde, hangi konumda düştüklerine bakılır ki, dibi aşağıda kalacak şekilde, yâni düz olarak düşerse, bunun iyiye, ters düşerse talihsizliğe alâmet olduğuna inanılır. Bu işlem üç defa tekrarlanır. Kurban yemeğinden sonra başka yerlerde olduğu gibi güreş ve at

---

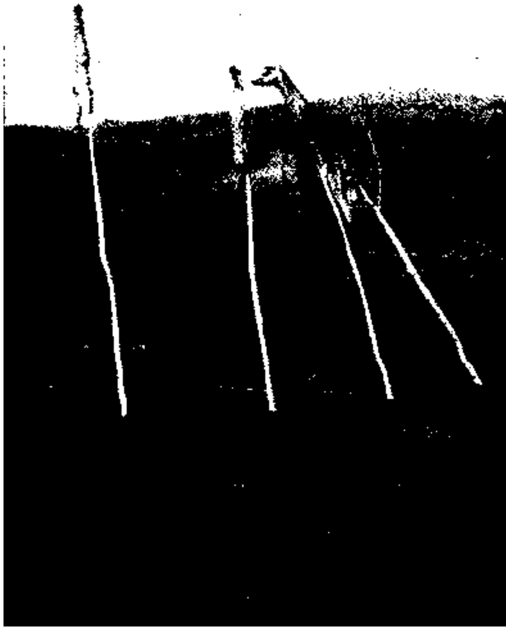
200 Priklonskij, Tri goda (ZSt 1890), 29

201 Saskov, 89

202 Trostsanskij, 105-106

203 Banzarov, 38-39

yarışları başlar. At yarışını kazanan, atının yelesine tarasun döker. Herkes iyice yiyip içtikten sonra şarkılar söylenmeye başlanır. Şenlik başladıktan sonra yağmur yağacak olursa, bu iyiye alâmet kabûl edilir ve şenlik daha da büyük bir coşkuyla kutlanır.[204]

Resim, 101, Buryatların sunak yeri. Foto, B. E. Petri

Abakan ve Altay bölgelerinde de benzeri şenliklere rastlarız. Radloff, Abakan bölgesinde bu şenliklerin Haziran ayında düzenlendiğini, her köyün muhtelif tarihlerde sunak yerinde toplandıklarını, her ailenin reisinin şenlik yemeği için bol miktarda kımız getirdiğini anlatır. Tanrılara kımız sunulması dışında, kurdelelerle süslenmiş hayvanlar kurban edilir. Buradaki şenliklerde de şarkılar söylenip, dans edilir, güreşler ve at yarışları yapılır ve şenlik şölenle sona erer.[205]

Katanov, Abakan bölgesindeki şahit olduğu Sagaların, Haziran şenlikleri hakkında şöyle söyler: Bütün ahâli yüksekçe bir dağda toplanır ve oraya şenlik alanına bir kayın ağacı dikip, altına dört bacaklı bir masa koyarlar. Kayının dalları ve kendi başlıkları beyaz ve mavi şeritler ile süslenir. Kurban olarak ak bir koyun seçilir ve kesilmeden önce üç defa kayın ağacının etrafında dolaştırılır. Ayin rahibi dualarında Gök Tanrıya, dağların ve suların ruhlarına niyazda bulunur.[206] (resim 101)

Orta Asyadaki bu ilkbahar şenlikleri, muhtemelen eski dönemlerde yeni yılın gelişinin kutlanması anlamına gelmekteydi. Daha önce de bahsi geçmiş olduğu gibi, Kırgızlar ilkbahardaki ilk gök gürültüsünü yeni yılın başlangıcı olarak sayarlar.

Schaschkov, Altay Teleütlerinin üç at veya inek kurban ettikleri bu şenlikleri 20 Haziranda düzenlediklerini aktarır. Şenlik tarihinin Haziran sonuna kadar gelmesi, muhtemelen tarım kültürünün etkisiyle olup, zaten şenlik tarihinin de Rusların "Elias Günü" (İlyas pey-

---

204 Saskov, 88-89

205 Radloff, Aus Sibir., I, 378

206 Katanov, Predanie, 282-283

gamber yortusu) ile aynı olması, dışarıdan ithal bir kutlama olduğuna işaret eder.[207]

Hildén, Lebed Tatarlarının her yıl alışılmış şekilde düzenledikleri tek bir şenliklerinin olduğunu ve bunun da (yaz) gün dönümünden sonraki ilk dolunayda yapıldığını anlatır. Bu kutlamalar her köyde ayrı ayrı ama aynı tarihte yapılır. Sunak yeri olarak, sık yapraklı genç bir kayın ağacı seçilir, ağacın bir dağın Doğuya bakan yamacında olması tercih edilir. Bu kutlamalarda sadece at kurban edilir ve şölen sonrası atın kemikleri kayın dallarından örülü bir sepetin içine konup, sunak ağacının dalına asılır. Bu şenliklerde ayin rahibine yardımcısı olarak dokuz delikanlı görev alır. Hildén'e mihmandarlık yapan bir kişinin, "Ekinlerin bu şenliklerden sonra olgunlaştığını" anlatmış olması, Lebed Tatarlarının oldukça geç dönemlerde tarım toplumuna geçmiş olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.[208]

Tarım kültürünün yaygınlaşmasıyla, geniş bölgelere yayılmış olan ve senenin sıcak aylarında kutlanan bu şenlikler, genelde Gök Tanrıya adanmıştır. Kurbanların beyaz renkli hayvanlardan seçilmesi, kurban veya sunu esnasında yüzün Doğuya veya Güneye dönülmesi ve kayın ağacının sunak yerlerinin en önemli unsuru olması Gök Tanrı inancının göstergelerindendir. Volga bölgesine göç edip, burada tarımla uğraşmaya başlamış olan Çuvaş ve Tatarların şenlikleriyse, hem düzenlendikleri dönemler, hem de düzenleme âdetleri yönünden bu bölgelerdeki Fin kökenli halklarla benzerlik gösterir.

207 Saskov, 90
208 Hildén, 139-141

Kaynaklar

Adrianov, A.V., Putesestvie na Altaj i za Sajany v 1881, g. (ZRGO po Odt. geografii, XI). Pietari, 1881.

---, Samanskaja misterija (EO, 1909), Moskova.

Agapitov, N.N., ja HangaIov, M. N., Samanstvo u burjat, Irkutskuj gubernii (IVSORGO XIV, 1-2), Irkutsk, 1883.

Akimova, T., Tsuvasis s. Kazanly, Volskogo ujezda, Saratovskoj gubernii (TNVONOK 34, IV), Saratov, 1926.

---, Altajskaja tserkovnaja missija. Pietari, 1865.

Andrejev, M.S., ja Polovtsov, A.A., Materialy po etnografii iranskih plemen srednej Azii (SMAE I, 9), Pietari, 1920

Anohin, A.V., Dusa i ee svojstva po predstavleniju teleutov, (SMAE; VHI), Pietari, 1929.

---, Materialy po samanstvu u jaltajtsev (SMAE, IV, 2), Pietari, 1924.

---, Samanizm u tleutov, (SZ, 1913, no: 253), Tomsk.

Anutsin, V. I., Otserk samanstva u Jenisejskih ostjakov (SMAE. Piatari, 1914.

Baldunnikova, A. I., Prvyj saman (BS III_IV).Irtkutsk, 1927

Banzarov, D., Tsernaja vera ili samanstvo u mongolov, Pietari, 1891.

Batarov, P.P., Burjatskija poverija o boholdojah i anahajah, (ZVSORGO II, 2), Irkutsk, 1890

---, Materialy po oratorskomu tvorfsestvu burjat (BS I), Irkutsk, 1926.

Bergeron, P., Voyages faits principalement en Asie dans les, XII, XIII, XIV et XV siecles par Benjamin de Tudele, Jean du Plan-Carpin, N. Ascelin, Guillaume de Rubruquis, Marc Paul Venitien, Haiton, Jean de Mandeville et Ambroise Contarini I-II., La Haye, 1735.

Bergmann., B., Nomadische Streifereien unter den Kalmücken.Riga, 1804-1805

Bogoraz, V. G., K psihologii samanstva u narodov severovostotsnoj, Azii (EO 1910, 1-2) Moskova.

---, Lamuty (Z 1900, VII, 1), Moskova, 1901.

---, Otserk materialnago byta olennyh tsuktsej (SMAE, I, 2), Pietari, 1901

---, The Chukchee (The Jesup North Pacific Expedition VII), New York, 1904.

Brand, A., Bschreibung seiner grossen Chinesischen Reise anno, 1692. Lybeck, 1734.

---, Burjatskija skazki i povcrja (ZVSORGO I, 1). Irkutsk 1889.

Castren, A. M., Föreläsningar i finsk mytologi (Nordiska resor och forskningar, III), Helsinki, 1853.

Czaplicka, M. A., Aboriginal Siberia, Oxford, 1914

Damejev, D. D., Legenda o prishozdenii samanizma i padenii volsebstva (BS, II I-IV), Irkutsk, 1927.

Dibajev, A. A., Baksy (EO 1907), Moskova.

Dobromyslov, N. M, Zametki po etnografii barguzinskih erotsen (TTKOPORGO, V 1).

Donner, Kai; Siperian samojedien keskuudessa vuosina, 19l1-1913 ja 1914, Helsinki, 1915.

---, Qber die. Jenissei-ostjaken und ihre Sprache (SUSA, XLIV, 2), Helsinki, 1930.

---, Uber soghdisch nom "Gesetz" und samojedisch nom" Himmel, Goth (SO 1), Helsinki, 1925.

Dyrenkova, N.P., Bear worship among turkish tribes of Siberia (Proceedings of the Twenty-third International Congress of Americanists, Sept. 1928).

---, Kult ognja u altajtsev i teleut (SMAE VI), Pietari, 1927.

---, Polutsenie samanskogo dara po vozzrcnijam turetskih plemen (SMAE, IX). Pietari, 1930

---, Plitsa v kosmogonitseskih predstavlenijah turetskih plemen Sibiri (Eripainos), Pietari, 1931.

Dahnhardt, O., Natursagen I-III. Leipzig ja Berlin, 1907-1910

Erman, G. A., Reise um die Erde durch Nord-Asien und die beiden Oceane in den Jahren 1828, 1829 und 1830. Berlin, 1833.

Fraehn, Ch. M., Die altesten arabischen _Nachrichten uber die Wolga-Bulgaren, aus Ibn Foszlan's Reiseberichten (Memories de 1'Académie Imp. des Sciences VI. Sc. politiques, histoire et philologie 1), Pietari, 1832

Fuks, AIeksandra., Zapiski o tsuvasah i tsercmisah Kazanskoj gubernii, Kasan, 1840.

Gahs, A., Kopf-Schadel-und Langknochenopfer bei Rentiervölkern (P.W. Schmidtille omist. Juhlajulkaisussa), Vien, 1928.

Galsan Gombojev, O drevnih mongolskih obytsajah i seuverijah (ZAO XIII), Pietari, 1859.

Georgi, J. G., Bemerkungen auf einer Reise im Russischen Reiche in den Jahren, 1773 und 1774, I. Pietari, 1775.

---, Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, Pietari, 1776.

Gmelin, J. G., Reise durch Sibirien von dem Jahr 1733 bis 1743, II, Göttingen, 1752.

Gorohov, N., Jurjung-Uolan (IVSORGO XV, 5-6), Irkutsk, 1883.

---, Materialy dlja izutseniju samanstva v Sibiri (IVSORGO XIII, 3), Irkutsk, 1883.

Granö, J. G., Altai I-II Porvoo, 1919.

---, Archaologische Beobachtungen von meiner Reise in Südsibirien und der Nordwestmongolei im Jahre, 1909 (SUSA XXVIII), Helsinki, 1912.

---, Archaologische BeoLaehtungen von meinen Reisen in den nördlichen Grenzgegenden Chinas in den Jahren, 1906 ja 1907 (SUSA XXVI), Helsinki, 1909.

---, Uber die geographische Verbretung und die Formen de Altertümer in der Nordvestmongolei (SUSA XXVIII), Helsinki, 1912.

Grjaznov, M.P., Pazyrykskoe knjazeskoe pogrebenie na Altae (Priroda, 1929).

Grünwedel, A., Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei, Leipzig, 1900

Gulbin, G. G., Pogrebenie u zel.yh ujgurov (SMAE VII), Pietari, 1928.

Hangalov, M. N., Noyye materialy o samanstve u burjat (ZYSORGO II, 1), Irkutsk, 1890.

---, Predanija i poverija unginskih burjat (ZVSORGO II, 2), Irkutsk, 1890.

---, Sud zajanov nad ljudmi (ZVSORGO II, 2), Irkutsk, 1890.

Hansen, 0., Zur soghdischcn lnschrift auf dem dreisprachigen Denkmal von Karabalgasun (SUSA XLIV, 2), Helsinki, 1830.

Haptajev, P.T., Kult ognja u zapadnyh burjat-mongolov (BS III-IV), Irkutsk, 1927.

de Harlez, Ch., La religion nationale des Tartares orientaux: Mandchous et Mongols, Paris, 1887.

Heikel, A. 0., En sojotisk schamankostym (Finskt Museum 1896), Helsinki.

V. Helmersen, G., Heise nach dem Altai im Jahre, 1834, ausgefürt, Pietari, 1848.

Hiekisch, C., Die Tungusen, Pietari, 1879.

Hildén, K., Om shamanismen i Altai, speciellt bland lebed-tatarerna (Terra, 1916), Helsinki.

Homberg, Uno, Der Baum des Lebens, (AASF X VI), Helsinki, 1922-1923.

---, Sjberian mythology (The Mythology of all Races IV), Boston, 1927.

---, Taivas-t.tuonela (Ajatus I), Porvoo, 1926.

---, The shaman costume and its significance (AUFA I, 2), Turku, 1922.

---, Über die Jagdriten der nordlichen Volker Asiens und Europas (SUSA XLI, 1), Helsinki, 1926.

---, Vanster hand och motsols (Rig 1925), Tukholma.

Hudjakov, I. A., Verhojanskij sbornik (ZVSORGO 1, 3), Irkutsk, 1890.

I des, Evert Yssbrant., Dreyjahrige Reise nach China von Moscau ab zu lande durch gross Ustiga, Sirienia, Perrnia, Sibirien, Daour und die grosse Tartarey, Frankfurt, 1707.

Inostrantsev, K. A., Neskolko slov o verovanijah drevnih turok (SMAE V, 1), Pietari, 1918.

Ionov, V. M., Duh-hozjain lesa u jakutov, (SMAE IV, 1), Pietari, 1916.

---, K voprosu obizutsenii dohristianskih verovanij jakutov (SMAE V, 1), Pia'tari, 1918.

---, Medv po vozzrenijam jakutoy (ZSt 1915, 3), Pietari.

---, Orel po vozzrenijam jakutov (SMAE I, 16), Pietari, 1931

Ivanoskij, A. A., Djavol-tvorets solntsa (EO 1890, 4), Moskova.

---, Mongoly-torgounty, II (IOLEAE LXXI, Trudy antropol. Otdela XIII), Moskova, 1893.

Jadrintsev, N. M., Ob alajtsah i tsernevyh tatarah (IRGO, 1881, XVll), Pietari.

---, O kulte medvedja, preimustseslvenno u severnyh inorodtsev (EO 1890), Moskova.

Jastramskij, S. V., Ostatki starinnyh verovanij u jakulov (IVSORGO XXVII), Irkutsk, 1897.

Johelson, V., Brodjatsie rudy tundry mezdu rekami Indigirkoj i Kolymoj (ZSt. 1900), Pietari.

---, Materialy po izutseniju jukagirskago jazyka i folklora I. Pietari, 1900.

---, The Koryak (The, Jessup North Pacific Expedition VI), Newyork, 1905.

Kagarov, E. G., Mongolskie "obo" i ih etnografitseskie paralleli (SMAE VI), Pietari, 1927.

Kalatsev, A., Pojezdka k telengetam na Altaj (ZSt.1896, 3-4), Pietari

Kamanskij, N., Sovremennyja ostatki jazytseskih obrjadov i religioznyh verovanij u tsuvas, Kazan, 1869.

Katanov, N. F., Pojedzka k karagasam v. l JO g. (ZHGO 18!)1, XVII). Pietari.

---, Skanzanija i legendy minusinskih tatar (SS 1887), Pietari.

---, Über die Bestattungsgebrauche bei den Türkstammen Central-und Ostasiens (KSz 1), Budapest, 1900.

Karatanov, I. ja Popov, N., Katsinskie tatary Minusinskago okruga (IRGO XX, 6), Pietari, 1884.

Karjalainen, K. F., Jugralaisten uskonto, Porvoo, 1918.

Karunovskaja, L. E., İz altajskih verovanij i obrjadov, svjazannyh s rebrn kom (SMAE V 1), Piateri, 1927.

Klements, D. A., Neskolko obraztsov bubnov minusinskih inorodtsev (SVSORGO II, 2), Irkutsk, 1890.

---, Minusinskaja Svejtsarija i bogi pustyni (VO 1884, 7).

---, Pojezdka v Katsinskuju step (VO 1886, 47).

Klements, D. Ja Hangalov, M., Obstsestvennyja ohoty u severnih burjat (MER 1), Pietari, 1910.

Koblov, J., Mitologija kazanskih tatar (IOAIE XXVI 5), Kazan, 1910.

---, Religioznye obrjady i obytsai tatar magometan, Kazan, 1908.

Kohn, A., Die Karagassen des kleinen Altaigebirges (Globus XXIV), Braunschweig, 1873.

Kopylov, V. H., Religioznye verovanija, semejnye obrjady i zertvoprinosenija severo-bajkalskih burjat samanisstov (TPMIE IV), Irkutsk, 1886.

Kotvits, V., Materialy dlja izutsenija tungusskih naretsij (ZSt, 1909, 1-3), Pietari.

Kotsinev, D. A., O pogrebalnyh obrjadah jakutov Viljuskago okruga Jakimskoj oblasti (IOAIE XII, 1-6), Kazan, 1895.

Kozmin, N. D. A., Klements i istoriko-entografitseskija izsledovanija v Minusinskom krae (IVSORGO XXXXV), Irkutsk, 1916.

Kraseninnikov, S., Opisanie zemli Kamtsatki I-II, Pietari, 1819.

Krasnov. S., Na Sahaline (IV, 1894), Pietari.

Kratkie otsety ekspeditsij po issledovaniju Severnoj Mongolii v svjazi s MongoloTibetskoj ekspeditsej **P. K. Kozlova**, Pietari, 1925.

Krejnovits, E. A., Otserk kosmogonitseskih predstavlenij giljak o-va Sahalina, (E 1929, no 1), Moskova.

Krotkov, N., Kratkija zametki o sovremennom sostojanii samanstva u Sibo, zivustsih v Ilijskoj oblasti i Tarbagatae, Pietari, 1912.

Kudatkubilik, ks. Radloff.

Kulakovskij, A. E., Materialy dlja izutsenija verovanij jakutov (eripainos), Irkutsk, 1923.

Landysev, S., Kosmologija i feogonija altajtsev jazylsnikov (PS, 1886), Kazan.

v. Lankenau, H., Die Schamanen und das Schamanenwesen (Globus, XXII), Braunschweig, 1872.

Laufer, B., Origin of the word shaman (AA, 1917, XIX).

v. Ledebour, C. F., Reise durch das Altai-Gebirge und Soongorische Kirgisen-Steppe, I-II, Berlin, 1829-1830.

Lehtisalo, T., Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden (SUST, LIII), Helsinki, 1924.

---, Kertumus työskentelystani jurakkisamojedi Matvei İvanovits Jaadnjen kanssa kesalla, 1928 (SUSA XLIV, 4), Helsinki, 1930.

Leontovits, S., Priroda i naselenie bassejna r. Tumni (Z, 1897), Moskova.

Lipski j, A. N., "Goldy" I. A. Lopatina, Vladivostok, 1925.

Lopatin, I. A., Goldy Amurskie, Ussurijskie i Sungarijskie. Vladivostok, 1922.

Maak, R., Putesestvie na Arnur, Pielari, 1889.

---, Viljujskij okrug jakutskoj oblasti, III, Pietari, 1887.

Magnitskij, V., Materialy k objasneniju staroj tsuvasskoj very, Kazan, 1881.

Maksimov, S., Ostatki drevnih narodno tatarskih (jazytseskih) verovanij u nynesnih krestsenyh ta tar Kazanskoj gubernii (IKE, 1876), Kazan.

Majnagasev, S. D., Zagrobnaja zizn po predstavlenijam turetskih plemen Minusinskago kraja (ZSt, 1915), Pietari.

---, Zertvoprinosenie nebu u beltirov (SMAE, III), Pietari, 1916.

Malov, S. E., Neskolko slov o sarnanstve u turetskago naselenija Kuznetskago ujezda Tomskoj gubernii (Z.St. 1909, II-III), Pietari, 1929.

---, Neskolko zametsanij k state A. V. Anohina "Dusa i ee svojstva po predstavleniju teleutov (SMAE, VIII), Pietari, 1929.

---, Ostatki samanstva u zeltyh ujgurov (ZSt.1912), Pietari.

---, Samanstvo u sartov Vostotsnago Turkestana (SMAE V, 1), Pietari, 1918.

Marco Polo; The travels of Marco Polo the Venetian,

London ja New York, 1911

Meszaros, Gyula., A csuvas ösvallas emlekei, Budapest, 1909.

---, Osmanisch-turkischer Volksglaube (KSz. VII), Budapest), 1906.

V. Middendorff, A. th., Reisen in den aussersten Norden und Osten Sibiriens wahrend der Jahre, 1843 und 1844 bis 1875 (III, 1, IV, 2), Pietari, 1851 ja 1875.

Mihajlov, V. I., Obrjady i obytsai tsuvas (ZIRGO, XVII, 2), Pietari, 1891.

Mihajlovskij, V. M., Samanstvo (IOLEAE LXXV, Trudy etnograf. otdela XII), Moskova, 1892.

Milkovits, Byt i verovanja tsuvas Simbirskoj gubernii v 1783 godu (SGV, 1851, no, 42), Simbirsk.

Mjahnajev, G. M., Legenda o svatovstve Khan-Tsurmasana i Lusata (BS, III-IV), Irkutsk, 1927. .

Mordvinov, A., Inorodtsy obylajustsie v Turuhanskom krae (VRGO, 1860, II), Pietari.

Munkacsi, B., Der Kaukasus und Ural als "Gürtel der Erde" (KSz. I), Budapest, 1900.

Müller, F., Unter Tungusen und Jakuten, Leipzig, 1882.

Nansen, F., Gjennem Sibirien, Kööpenhamina, 1915.

Nazyrov, K., Poverja i primety kazanskih tatar (ZRGO, VI), Pietari, 1880.

Nikiforov, N.J., Anolsskij sbornik (ZZSORGO, 1916), Omsk.

Nikolskij, N. V., Kratkij konspekt po etnografii tsuvas. Kazan, 1911.

Nioradze, G., Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern, Stuttgart, 1925.

Olsen, O., Et primitivt folk. De mongolske rennomader. Kristiania, 1915.

Ostorovskij, P., Etnografitseskie zametki o tjurkah Minusinskago kraja (ZSt, 1896, 2-4), Pietari.

Pallas, P. B., Merkwürdigkeiten der obischen Ostjaken, Samojeden, daurischen Tungusen, udinskischen Bergtataren etc. Frankfurt ja Leipzig, 1777.

---, Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs, III. Pietari, 1776.

---, Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Volkerschaften, I-II. Pietari, 1776-1801.

Pekarskij, E. K., Iz jakutskoj stariny (ZSt. 1908), Pietari.

---, Materialy po jakutskomu obytsnomu pravu (SMAE V, 2), Pietari, 1925.

---, Slovar jakutskago jazyka, Pietari, 1907.

Pekarski j, E. K. ja Tsvetkov. V. P., Otserki byta priajanskih tungusov, (SMAE II, l), Pietari, 1913.

Pekarskij, B. K. Ja Vasiljev, V., Plasts i buben jakutskago samana (MER I), Pietari, 1910.

Pervyj burjatskij saman Morgon-Kara (IVSORGO XI, 1-2), Irkutsk, 1880.

Pervyj saman Boholi-Kara (IVSORGO XI, l-2), Irkutsk, 1880.

Petri, B. E., Promysly karagas (IVSORGO, LIII), Irkutsk, 1928.

---, Staraja vera burjatskogo naroda, Irkutsk, 1928.

Plano Carpini, ks. Bergeron, P.

Podgorbunskij, f., Idei burjat samanistov o duse, smerti, zagrobnom mire i zagrobnoj zizni (l VSORGO XXII, 1), Irkutsk, 1892.

---, Samany i ih misterii (VO 1892).

Pojarkov, F., Iz oblasti kirgizskih verovanij (EO, XI, 1891), Moskova.

Popov, A. O., 0 verovanijah jakutov Jakutskoj oblasti (IV, SORGO, XVII, l-2), Irkutsk, 1886.

Popov, P. S., Kitajskij panteon (SMAE I, 4), Pietari, 1907.

Potanin, G. N., Gromovnik po poverijam i skazanijam plemen juznoj Sibiri i severnoj Mongolii, (ZMNP, 1882, 1), Pietari.

---, Erke. Kult syna neba v severnoj Azii, Tomsk, 1916.

---, Etnografitseskie sbory A. Anohina (TTO[S Ill, 1). Tomsk I Jl5.

---, Iz alboma hudoznika G. L Gurkina (TTOIS, III, 1), Tomsk, 1915.

---, Otserki severo-zapadnoj Mongolii II, IV. Pietari, 1881 ja 1883.

Potapov, L., Perezitki kulta medvedja altajskih turok (EI, 1928, 2-3), Pietari.

Pozdnejev, A., Kalmytskija skazki (ZVORAO 3-4, 6-7, 9-10), Pietari, 1889-1897.

---, Mongolija i mongoly, Pietari, 1896.

Priklonskij, V. L., Jakutskija narodnyja poverja i skazki, (ZSt, 1891), Pietari.

---, O samanstve u jatkutov (IVSORGO XVI, 1-2), Irkutsk, 1886.

---, Tri goda v Jakutskoj oblasti (ZSt. 1890 ja 1891), Piateri.

Pripuzov, N. P., Melkija zametki o jakutah (SVSORGO II, 2), Irkutsk, 1890.

---, Svedenija dija izutsenija samanstva u jakutov Jakuskago okruga (IVSORGO XV, 3-4), Irkutsk, 1885.

Prokopjev, K., Phorony i pominki u tsuvas (IOAIE XIX, 51), Kazan, 1903.

Radloff, W., Aus Sibirien I-II, Leibzig, 1884.

---, Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib, I-II Pietari, 1891 ja 1900.

---, Proben der Volkslitleratur der türlschen Stamme Sud-riens, I-III, Pietari, 1866, 1870.

---, Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecteI-IV. Pietari, l893-1911.

Rudenko, H. I., Tsuvasskie nadgobnye pamjatniki (MER I), Pietari, 1910.

Rudnev, A., Novyja dannyja po zivoj mandzurskoj retsi i samanstvu (ZVORAO XXI), Pietari, 1912.

Ruysbreck, Vilhelms av Ruysbreck, resa genom Asien 1253-1255, utg. Av Jarl Charpentier, Tukholma, 1919.

Samokvasov, D. J., Sbornik obytsnago prava sibirskih inorodtsev, Varsova, 1876.

Saskov, S., Samanstvo v Sibiri (ZRGO 1864, 2), Pieturi.

Sbojev, V., Tsuvasi v bytovom, istoritseskom i religioznom otnosenijah, Moskova, 1865.

Schiefner, A., Heldensagen der minusinskischen Tataren, Pietari, 1859.

Schmitd, I.J., Forschungen im Gebiete der alteren religiosen, politischen und literarischen Bildungsgeschichte der Völker Mittel-Asiens, vorzuglich der Mongolen und Tibeter, Pietari ja Leipzig, 1824.

---, Geschiehte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses von Ssanang Ssetsen, Pietari, 1829.

Schmidt, P. W., Der Ursprung der Gottesideo II, 3. Die Religionen der Urvölker Asiens und Australiens, Münster, 1931.

Schott, W., Altaische Studien. Berlin, 1860.

---, Alteste Nachrichten von Mongolen und Tataren, Berlin, 1845.

---, Über den Buddhaismus in Hochasien und in China, Berlin, 1846.

Serebrjakov, V., K voprosu o praaziatskih elementah kultury u Hakasov (EI 1928, 2-3), Pietari.

Serosevskij, V. L., Jakuty, Pietari, 1896.

Simkevits, P. P., Materialy dlja izutsenija samanstva u goldov (SPORGO I, 2), Habarovsk, 1896.

Sirokogorov. S. M., Opyt izsledovanija osnov samanstva u tungusov, Vladivostok, 1919.

Skawnija burjat, zapisannyja raznymi sobirateljami (ZVSORGO I, 2), Irkutsk, 1890.

Sleptsov, L, O verovanijah jakutov Jakutskoj oblasti (IVSORGO XVII, 1-2), Irkutsk, 1886.

Soboljev, I., Russkij Altaj (Z 1896, 3-4), Moskova.

Sofiskij I. M., O kiremetjah krestsenyh tatar (Trudy IV Arheol. Sezda v Rossii), Kazan, 1891

Solovjev, F., Ostatki jaztsestva u jakutov (Sbornik gazety "Sibir" I) Piateri, 1876

Spasskij, G., Zabajkalskie tungusy, (8V, XIX-XX), Piateri, 1822.

Spitsin, A.A., Samanizm v otnosenii k russkoj arheologii (ZRAO XI), Pietari 1899.

Srenk, L., Ob inorodtsah Amurskago kraja, II-III., Pietari, 1899, 1903.

Stadling, J., Shamanismen i norra Asien (Populara etnologiska skrifter 7), Tukholma, 1912.

Stefanovits, J. V., Na samanstve (Z 1897), Moskova.

Steller, G. W., Beschreihung von dem Lande Kamtschatka. Frankfurt ja Leipzig, 1774.

Sternberg, L., Antitsnyj kult bliznetsov pri svete etnografii (SMAE III), Pietari, 1916.

---, Die Religion der Giljaken (AR VIII), Leipzig, 1905.

---, Kult orla u sibirskih narodov (SMAE V, 2), Pietari, 1925

Strahlenberg, Ph. J., Der Nord-und östliche Theil von Europa und Asien, Tukholma, 1730.

Stsukin, N., Pojezdka v Jakutsk, Pietari, 1844.

Sumtsov, N. F., Otgoloski hristianskih predanij v mongolskih skazkah (EO 1890, 3), Moskova.

Tchihatcheff, P., Voyage scientifique dans l'Altai oriental et des parties adjacentes de la frontière de China, Paris, 1845.

Thomsen, W., Inscriptions de l'Orkon (SUST V). Helsinki 1896.

Timriasev, S., Pohorony i pominki u tsuvas-jazytsnikov der. Izalkinoj, Tsis topolskago ujezda, Savrusskago prihoda (IKE, 1876, no, 8), Kazan.

Titov, E. I., Nekotorye dannye po kultu medvedja u nizne-angarskih tungusov Kindigirskogo roda (ZSS I), Irkuts, 1923.

Tokmasev, G. M., Teleutskie materialy (TTOIS III; 1), Tomsk 1915.

Tretjakov, P. I., Turuhanskij kraj, ego priroda i ziteli. Pietari, 1871.

Trostsanskij, V. F., Evolutsija tsernoj very u jakutov, Kazan, 1902.

---, Ljubov i brak u jakutov (ZSt 1909., 2-3), Pietari.

Tsybikov, G. Ts., Kult ognja u vostotsnyh burjat-mongolov (BS III-IV), Irkutsk, 1927.

Vámbéry, H., Die primitive Kultur des turko-tatarischen Volkes. Leipzig, 1879.

---, Noten zu den alttürkischen lnschriften der Mongolei und und Sibiriens (SUST XII), Helsinki, 1899.

Vasiljev, B. A., Osnovnye tserty etnografii orokov (E, 1929, no, 1), Moskova.

Vasiljev, V. N., Izobrazenija dolgano-jakutskih duhov kak atributy samanstva (ZSt 1909), Pietari.

---, Samanskij kostjum i buben u jakutov (SMAE; I, 8), Pietari, 1910.

Veniamin, Samojedy mezenskie (VRGO III), Pietari, 1855.

Verbitskij, V. I., Altajskie inorodtsy, Moskova, 1893.

Veselovskij, A. N., K voprosu o dualistitseskih kosmogonijah (EO 1890, II), Moskova.

---, Razyskanija v oblasti russkago duhovnago stiha (ZAN 1883, 1890), Pietari.

Veselovskij, N. I., Sovremennoe sostojanie voprosa o "Kamennyh babah" ili "Balbalah" Odessa, 1915.

Vitasevskij, N.A., Iz nabljudenij nad jakutskimi samanskimi dejstvijami (SMAE V, l), Pietari, 1918.

---, Materialy dlja izutsenija samanstva u jakutov (ZVSORGO II, 2), Irkutsk, 1890.

Witsen, N., Noord en Oost Tartarye I-II. Amsterdam, 1705.

Vladimirstsov, B. J., Mongolskij sbornik razskazov iz Pancatantra (SMAE V, 2), Pietari, 1925.

Zakharov, A., Antiquities of Katanda (Altai), Eripainos teoksesta The Journal of the Royal Anthropological Institute, LV. Lontoo,, 1925

Zalesskij, N., K etnografii i antropologii Karagasov (TRAO 1898, III), Pietari.

Zatopljajev, N. Nekotoryja poverja alarskih burjat (ZVSORGO II, 2), Irkutsk, 1890.

Zeland, N., Kirgizy (ZZSORGO VII, 2), Omsk, 1885.

Zelenin, D. K., Tabu slov u narodov vostotsnoj Europy i severnoj Azii I.

Zaprety na ohote i inyh promyslah (SMAE VIII); Zaprety v domasnej zizni (SMAE, IX), Pietari, 1929, 1930.

Zitetskij, I. A., Otserki byta Astrahanskih Kalmykov (IOLEAE LXXVII, l, Trudy etnograf. Otdela, XIII 1) Moskova, 1893.

Zolotnitskij, N. İ., Kornevoj tsuvassko-russkij slovar. Kazan, 1875.

Dizin

A

abakan 2, 5, 44, 46, 53, 123, 202, 210, 217, 261, 263, 279, 327, 419, 420, 421, 422, 453

abakan han 327

abakan tatarları 44, 123, 210, 263, 421

abasy 292, 299, 320, 388, 431, 434, 435

abasy ojuna 388

abhazlar 179, 256, 329

ab-ı hayat 136

abirga 65

ablin 211, 307

ablin zya 211

abzar üyase 314

ada 50, 81, 138, 165, 307

adam brand 363

adem 87, 89, 90, 95, 98, 99, 100, 138, 286

agni 88, 195

ahırın efendisi 314, 319

ahura mazda 5, 74, 80, 95, 112, 123, 398

aina 5, 21, 186, 295, 296, 297, 332, 350, 438, 350, 415

airam-madija 62

äjäksit 451

ajy ojuna 388

ajysyt äjäkhsyt 134

ajy tojon 34, 65, 122

aksu 1

ak şaman 388

aktenka 381

alarsk 19, 73, 92, 141, 147, 195, 222, 244, 246, 317, 380

alba 159

albastı 323, 324

albin 324

alcor 154

aldacı 266

alkha 152

allara kyrar 435, 436

altai-kizi 2

altay(lı/lar) 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 14, 17, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 34, 37, 39, 40, 41, 44, 45, 47, 53, 62, 66, 67, 73, 74, 75, 76, 80, 86, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 104, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 129,

132, 135, 136, 137, 138, 140, 143, 145, 148, 149, 151, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 166, 168, 169, 173, 176, 177, 178, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 192, 193, 194, 197, 202, 203, 205, 207, 213, 216, 217, 219, 227, 228, 229, 230, 231, 247, 249, 261, 263, 266, 267, 273, 278, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 292, 293, 298, 299, 304, 309, 313, 317, 323, 325, 327, 330, 332, 333, 339, 341, 342, 343, 345, 356, 365, 366, 371, 372, 376, 377, 381, 385, 388, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 411, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 436, 437, 439, 441, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 453
altay han 202
altay kalmukları 2
altay tatarları 17, 21, 34, 39, 44, 66, 100, 109, 112, 113, 114, 121, 123, 132, 135, 151, 156, 158, 159, 177, 183, 186, 189, 190, 192, 194, 197, 203, 207, 216, 217, 219, 227, 263, 284, 304, 317, 327, 330, 332, 333, 341, 356, 366, 371, 372, 376, 428, 437, 447, altay telengitleri 420
altay teleütleri 23, 168, 385
altın dağ 51, 95
altın direk 123
ämägändär 139
amaka 313, 315
amin 207
amrta 62
amur(nehir) 4, 7, 8, 146, 153, 253, 254, 255, 271, 274, 275, 281, 333, 336, 349, 354, 356, 381, 414, 415, 449
anakhai 306
anakhai 306, 307
ananjino 282
angara 349, 353
angro mainjus 74
antakya 364
apostata 42
arakho 152
aranga 176, 244, 255, 256, 352
arap 10, 23, 87, 98, 99, 104, 111, 185, 189
arba 405
ardvisura 63, 66, 137
are 84
arenki 311
arima 5
är kãnum 125
arktik 196, 293,401
ärlen kan 429
arman 135, 286
arman han 135
arsan duolai 286
ar sori 324
ar tajon (toton) 60, 113
asan 172, 362
asuralar 152
asvattha 62
asvinler 162
asya eskimoları 233
aşina 46, 126, 370
at 3, 8, 30, 53, 58, 104, 118, 124, 126, 134, 140, 147, 154, 156,

158, 160, 161, 162, 175, 178, 179, 192, 203, 222, 227, 233, 245, 246, 248, 255, 257, 260, 261, 264, 268, 269, 279, 282, 284, 286, 288, 290, 314, 320, 321, 328, 361, 379, 386, 390, 392, 393, 394, 395, 418, 419, 421, 424, 426, 431, 432, 433, 437, 438, 444, 445, 451, 452, 453, 454, 160, 165, 223, 269, 320, 444, 445, 450, 453
ataman 289
ateşin efendisi 315, 319, 328, 397
ateş tufanı 109
atilla 4, 239, 260
ätin sügätä 172
atku doidu 281
at tunguzları 450
aut 127
avrasya 9, 280, 293
ay 37, 42, 48, 49, 50, 53, 59, 61, 87, 88, 99, 121, 127, 128, 129, 134, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 187, 192, 236, 260, 271, 281, 282, 284, 383, 413, 421, 422, 446, 450
ayakzıt 134
ay baba 148
ay han 148
ayı ruhu 331
ayı ruhu 319
ayı şöleni 349, 350, 361, 360, 361
ayi-tojon 113
ay tavşanı 151
ayzıt 134, 140
aza 295, 296
aziz ilya 118, 168
aziz petrus 322
azrail 231

B

babil 26, 46, 68, 74, 162
bajanai 315, 360
bakhtagan 125
baksı 426
bakşi 71
balaban kuşu 328
balagansk 82, 91, 122, 176, 183, 199, 204, 227, 243, 328, 380, 392, 395, 396
balagansk buryatları 227
balkan 163
balta efendi 172
balta tanrı 172
baltık 145, 186
banio 88
baraba tatarları 2
barbitai 316
barbitai 316
barbitai äzi 316
barkul 1
barsa 244, 245
barşen 38
başkırlar 1, 6, 29
batak 57
batak 21
bayanai 318, 320
bayanai 317, 319
baykal 3, 4, 5, 6, 7, 19, 87, 103, 108, 158, 168, 287, 303, 308, 364, 413, 417, 436
baykal tunguzları 108
bay tengiz 285
bay ülgen 44, 112, 123, 129, 136, 138
belagansk 20

beltir (ler) 2, 112, 114, 118, 196, 232, 234, 238, 239, 247, 248, 263, 264, 283, 284, 424, 448
benares 51
berde-gabat 99
bereket habercisi 130
berkut 380
bethel 41
bija 1
bijsk 382
binbir gece masalları 23
birsk 22
bizans 188
boa 133
bobyrgan 123, 440
bodhisatva (vairapani) 19, 94, 101, 109, 114, 137
bogdygan 123, 124, 439, 440
bogomil 75, 79, 85
boğa bey 380
boğa zada 181
bokholdoi 307, 308
bokoli-kara 429
bon 312
bors 88
boschintoi 328
bossol tojon 131
boşintoy 31
bothisatwa 5
bozkır ruhu 324
bozkır tunguzları 309
bö 364, 389
bögi narkhan 246
börtö 304
brezilya 359
buchtarma 261
buda 6, 35, 71, 88, 114, 314
budist kalmukları 67
budizm 5, 6, 46
buga 87, 120, 380
buga noyan 380, 442
bukhar dodar 286
bulagat 380
bulgaristan 79
bun 281
bundahishn 47, 88
burhan (izm) 7, 82
burk han 302
burkhan bakši 146
burkhan haldan 201
burkhan yolu 165
burkhatu han 185, 200
burto 161
buryat (lar) 3, 5, 7, 19, 20, 25, 26, 29, 30, 31, 37, 39, 41, 45, 65, 73, 79, 82, 83, 91, 92, 102, 113, 114, 118, 121, 122, 130, 132, 137, 147, 152, 153, 156, 158, 160, 161, 162, 165, 166, 171, 172, 174, 176, 177, 179, 181, 183, 184, 185, 187, 190, 195, 198, 199, 200, 204, 207, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 220, 224, 226, 229, 233, 235, 237, 244, 245, 279, 287, 292, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 315, 316, 317, 320, 328, 335, 346, 356, 361, 364, 367, 371, 376, 379, 380, 383, 384, 390, 392, 395, 397, 398, 400, 412, 414, 416, 424, 426, 427, 429, 442, 444, 446, 447
buseu 311
büyük ayı 30, 143, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 164
büyük bolgar devleti 5

C-Ç

calama 114
camenoi pojas 16
canavar sütü 177
cayuci 105
cengiz han 6, 10, 111, 114, 120, 201, 260, 381
cennet dağı 128, 136
christophous 450
çadırın efendisi 314, 319
çariş 376
çariştar 2
çavuş kuşu 379
çeçen(ler) 279
çennevya tatari 1
çeremis(ler) 91, 22, 75, 119, 131, 144, 213, 214, 343, 362
çerkes(ler) 278
çingala 32, 38
çivi yıldızı 28
çolim 2, 23
çolim tatarları 23
çukçe(ler) 8, 27, 28, 40, 41, 233, 293, 313, 342, 361, 436
çulişman 2
çuya 2

D

dag äzi 315, 318
dağın efendisi 180, 315, 317, 318
dağ ihtiyarı 305
dağ tatarı 248
dahur(lar) 4
dakhul 307
dalay lama 6
dalgıç kuşu 76, 79, 80, 81, 82, 257, 384, 413
dante 42
daurice 374
davulun efendisi 419, 420, 421, 423, 437
demirci tanrısı 328, 329
demir kazık 28
devalar 152
dicle 101
djambu-barus 138
djilbegän 288, 289
dogedoi 161
doğu asya 21, 22, 69, 143, 255
doğu moğolistan 258, 259
doğu tunguz(lar) 308, 310, 311, 412
doğu türkistan 5, 183
doh 81
dolgan(lar) 33, 34, 65, 133, 226, 257, 387, 384, 388, 418, 431, 434, 407, 433, 436
domovoj 314, 315
dona 310
do oto 319
dörbört(ler) 48, 193, 215
dravid 109
dsomaloiba 56
dubo 3, 258
dvipa 132
dzada 182
dzajagan 118
dzajagan 114

E

edda 15, 47, 150, 151
edyi 96
eflatun 41
ehriman 5, 74, 75, 286
ejderha 67, 153, 165, 168, 169, 170, 173

elek 145, 159, 417
elektra 157
elias 110, 118, 453
enoch 110
eraydah-buruydah 60
erkhe-mergen 146
erlen han 286
erlik 74, 90, 93, 94, 95, 109, 110, 126, 132, 231, 284, 285, 286, 292, 297, 388
erlik baba 286
ermeni 10, 79, 80
esege burkhan 82
esege-malan-tengeri 171
eski ahit 26
eskimolar 359
esrel/ezrel 231
este(ler) 28, 29
estonya (lı/lar) 98, 149, 215
etker 132
ev tanrısı 315, 355

F

fallik kültü 122
fanja 271, 272, 273, 274, 275, 276
fırat(nehir) 101
filistin 74
fin (li/ler) 5, 8, 13, 17, 22, 42, 79, 98, 113, 117, 145, 149, 162, 163, 186, 187, 188, 189, 190, 197, 199, 205, 213, 228, 231, 267, 316, 333, 339, 342, 343, 357, 370, 425, 454
finlandiya 79, 85, 378
fin milli müzesi 342
frank(lar) 364
fransisken 9
fylgja 386

G

galiçya 74, 261
galta ulan tengri 183
garuda 48, 52, 65, 66, 67, 101
garuda kuşu 52
gaza 311
geçitlerin efendisi 320
genius 229
geser han 226
gilyak(lar) 4, 8, 27, 150, 151, 254, 255, 342, 351, 361, 336, 361
glazov 332
gobi 258
golde(ler) 4, 45, 55, 65, 133, 141, 146, 148, 150,151, 155, 159, 165, 168, 173, 180, 193, 217, 219, 226, 227, 232, 233, 235, 253, 254, 271, 273, 275, 276, 280, 308, 310, 311, 315, 319, 326, 327, 329, 331, 333, 335, 352, 353, 358, 363, 368, 369, 372, 374, 381, 385, 387, 391, 414, 415, 416, 423, 425, 428, 430
göğün koçu 446
gök gürültüsü tanrısı 130, 179
gök kartalı 33
göklerin öfkesinin habercisi 130
gök meleği 29
gök tanrı 16, 31, 38, 40, 45, 57, 60, 66, 87, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 128, 131, 134, 147, 151, 157, 164, 171, 174, 183, 185, 196, 285, 286, 388, 429, 437, 448, 450, 451, 454
granö 1, 2, 182
guagnino 16
gudstrons uppkomst 116

guguk kuşu 264, 379, 383
gumanig 88
gurkin 53, 422, 439
güneş 41, 42, 45, 48, 49, 53, 87, 88, 99, 117, 121, 127, 128, 129, 134, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 273, 281, 291, 383, 413, 421, 422, 437
güneş ana 148
güneş han 148
güney pasifik 144
güney rusya 154, 260
gürcü 10, 136
gylfaginning destanı 90

H

habeşistan 99
hac yolu 165
hado 387
hangai 317
hangay han 200, 201
hangin 304, 305, 379, 380
haraberezaiti 47, 63, 137
hatun 60, 64, 130, 131, 134, 203, 204, 451
havva 98, 99
hayda 27, 150
hayda kızılderilileri 27
hazar 260
henoch 89
hera 115, 163
herberstein 16
heredot 113
hindistan 22, 45, 48, 50, 56, 60, 129, 147, 195
hongun 445
horedoi 304
horton 304
hortum cini 181
huma 56, 68
hun(lar) 5,239, 240, 259, 260, 379, 380
hun kuşu 379
hunnu hanedanı 450
huron 20
hürmüz 398

I-İ

ıdes 363
ırkutsk(nehir) 174
ıv. ınnozenz 9
ıx. ludwig 9
iblis 104, 130
iblis kãn 130
idil 1, 3, 148, 153, 162, 186, 188, 190, 196, 197, 203, 205, 210, 213, 228, 229, 231, 267, 287, 291, 293, 313, 314, 323, 325, 343, 395, 447
idil(volga) tatarları 1, 3, 148, 153, 162, 186, 188, 190, 196, 197, 203, 205, 210, 213, 228, 229, 231, 267, 287, 291, 293, 313, 314, 323, 325, 343, 395, 447
ijä kyl 384, 385, 386
ilijskoi 38, 400
ilkan 286
ilyada 115
ilya-muri 168
ilyas peygamber 168, 453
incil 46, 61, 62, 68, 81, 93, 97, 98, 99, 103, 106
indinsk 243
indo-cermen 186, 190, 197
indra 35, 56, 88
ip 21, 30, 35, 114, 134, 154, 194, 222, 254, 255, 275, 310, 392, 393, 433, 444, 451, 452

irle han 54, 55, 286, 289, 295
irminsul 29, 36
irollon 276
irtiş(nehir) 1, 2, 32, 103, 164, 188, 243, 258, 261, 276
irtiş ostyakları 103
isfahan 203
iskandinav 29, 30, 65, 88, 101, 107, 151, 386
iskitler(ler) 166, 259, 261
iştar 162
iye 65
iyilik katibi 137
izlanda 17, 47, 48, 65, 88, 89, 90, 150, 196, 229

J

jaik 125
jainismus 46
jajyk han 137, 266
jakubus 450
jälbägän 153
jamalin 39
jambu 56
japon(lar) 21, 36, 46, 69, 70, 151,163
j. long 378
jugra 32, 293
jukagir(ler) 212, 313, 428, 442
julians 42
jurak(lar) 186, 189, 197, 212, 233, 234, 317, 338, 355, 386, 425
jurake(ler) 108
jurak samoyedleri 186, 189, 197, 212, 233
jus 261
jutty 380
jüpiter 129
jüstinyen 188

K

kaddz 386
kader kâtibi 57, 228
kader yazıcısı 130, 135
kaehe 355
kafkasya 1, 74, 163, 174, 231
kafkasya tatarları 163
kainganglar 84
käläni 371
kalar(lar) 2, 237, 249, 354
kalde 166
kalgama 326, 327
kalmuk(lar) 3, 6, 29, 45, 46, 48, 51, 56, 68, 87, 99, 112, 145, 151, 242, 270, 302, 364, 452
kamçadal 8
kamçalad(lar) 236, 335, 347, 382
kamçatka 382
kamennaya 243, 260
kãn 124, 125, 126, 129, 130, 135, 316
kanada(lı) 378
kãn äzi 316
kan budal tengeri 177
kan eeksit erden ai 130
kãnum 125, 126
kapı ruhu 222, 332
kaplumbağa 19, 20, 36, 46, 67, 78, 84, 105
kara balasagun 5, 398
karagas 43
karagasse(ler) 2, 7, 249, 284, 316, 324, 325, 344, 354, 356, 407, 408, 424
kara han/kãn 126, 129
kara irtiş 258
karakırgız(lar) 1
kara kuš/kan 125, 126, 126, 439

kärälä 327
karalien 344
kara nämä 284
karaš 109, 110, 285
kara şaman 388
kara tatar 402
kara-tele 382
karel(ler) 210, 343, 351
karelya 322
karginz(ler) 2, 234, 236, 247, 249, 264, 284, 354
kargizan 126
karlık 124
karšit 125, 129
kartal ağacı 65
kartal bey 380
kaşgar 1
katolik 79, 247
katschinski tatarları 317
katun 1, 2, 261
katunya 202
kazak 1, 233, 237, 239, 241, 268, 269, 283
kazak kırgızları 1, 233, 237, 268
kazan 7, 28, 118, 154, 193, 255, 260, 263, 283, 315, 396
kazatauri 271, 272
kengi 265
kentaur 158
keray 109, 110
keremet 75, 91
kerkes 203
ket(nehir) 342
khalka moğolları 176
kham 1
khangai han 185
khongorok äzi 316
khoredoi 377
khormuzda 112
khubilghan 384
khurmusta 5, 112, 123, 152
kırgıs-kãn 126
kırgız(lar) 1, 6, 22, 29, 30, 86, 154, 159, 162, 173, 176, 186, 239, 240, 277, 278, 323, 361, 426, 453
kırım tatarları 1, 22
kızılderili(ler) 15, 20, 27, 41, 51, 84, 378
kiachta 423
kirpi 147, 184
kisigan tengri 129
koçinşina 88
kola 338, 348
koltlap(lar) 4
kolysman 332
komdei-mirgän 288
konda 33
kondoma 2, 343
koori 274, 275, 276
kopuz 426
korbolko 185
koreli(ler) 163
koryak(lar) 8, 28, 85, 115, 159, 235, 255, 293, 361
koybal(lar) 2
köknar 177
kökyš 123, 124
körmös 137, 222, 228, 231, 285, 297, 298, 299, 372, 400, 429
körüğün efendisi 328
krasnoyarsk 39
kubai hatun 64, 134
kubayko 54, 288, 289, 290, 291
kubilay 6, 9
kudai adıbu 47
kuday bakşı 328

kudinsk 118, 122, 194, 302, 304
kudinski buryatları 389
kuguldei 157
kuğu 27, 35, 82, 181, 375, 377, 378, 379, 380, 383, 384
kulikan 214
kumandin(ler) 1, 446
kuman(lar) 260
kund 88
kuran 26, 104, 179
kuran noyon 179
kurban dağı 448, 452
kurbustan 80, 112
kusagan tengereé 129
kuş geçidi 27
kuşların koruyucu ruhu 130
kuş yolu 162
kuş zadası 181
kut 65, 133, 135, 216, 217, 225, 226, 232, 292, 434
kutadgu bilig 129, 363
kutup yıldızı 27, 28, 40, 46, 123, 153
kuzey avrupa 178
kuzeydoğu altay türkleri 446
kuzey kafkasya 1
kuzey moğolistan 265
kuzey sibirya 2, 3, 13, 24, 59, 65, 71, 80, 86, 98, 108, 145, 149, 154, 159, 163, 167, 200, 211, 253, 281, 313, 353, 400, 407, 408, 413, 427
kuzey uygurları 174
kuzey vogulları 240
kuzgun 81, 85, 104, 107, 183, 432
kuznetsk 2, 382
kuznetski tatarları 248
kübay hatun 60
küçük ayı 30, 153, 154
kün kübai hatun 451

L

lama 6, 36, 195, 242, 243, 270, 398
lamaizm 6, 7, 49
lamut(lar) 7, 180, 317, 348
laplar(lar) 29, 32, 36
lapon(lar) 29, 144, 155, 162, 215, 224, 237, 276, 283, 293, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 344, 348, 351, 352, 356, 359, 361, 362, 370, 374, 386, 417, 419, 422, 436
laponya 121
lebed 1, 39, 82, 126, 127, 295, 401, 402, 419, 422, 423, 426, 427, 454
lebed (nehir) 426
lebed tatarları 1, 39, 126, 127, 295, 402, 423
lena (nehir) 3, 14, 256, 281
litvanya 144
lopmus 127
losun 48, 100
losva vogulları 93
lota 380
lozva 127
lu han 57
lun 169
lusat 147
lut 104

M

macar 10, 380
madari-burkhan 82, 91, 92

madhu 62
maiänä 136, 138
maidere 94, 95, 99, 109, 110
maitärä 136, 137
mamut 24, 86, 102
mänärik 366, 367
mancişiri 19
mançu(lar) 1, 3, 4, 363, 399, 417, 447
mançurya 4, 415
mançu-tunguzları 1, 3, 4, 363
mandeler 45
manegreler 4
mangdişir 21
mangu han 111, 260
mani 5, 62, 71, 74, 87, 88, 89, 398, 399
manikãn 316
manzan görmö 163
manzaşiris 87
mar 5, 398
märkut(lar) 380
mars 129
martı 250, 370,371, 383, 384, 413, 431, 433
mergen tengere 129
merkür 129
merküt 170, 175
meru 22, 46, 51
mesudî 131
mezopotamya 53, 62, 68, 143
mısır 22, 35, 57, 62, 63, 166
midgar(d) 48, 101
minusinsk tatarları 55
minussinsk 119, 154, 161, 178, 222, 249, 286, 295, 332
mitra 42, 129, 399, 400, 448, 449
mitra gizemleri 129
moğol(lar) 1, 2, 3, 6, 9, 10, 15, 17, 20, 29, 36, 42, 44, 45, 46, 48, 53, 56, 58, 65, 67, 69, 70, 87, 94, 100, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 132, 137, 148, 149, 151, 158, 162, 165, 168, 180, 182, 185, 187, 192, 197, 200, 201, 207, 209, 213, 216, 217, 226, 227, 228, 270, 277, 279, 301, 302, 308, 309, 322, 324, 327, 335, 364, 379, 413, 415, 416, 418, 422, 423, 452
mordo han 202
mordvin(ler) 21, 77 91,, 175
mordvin teryuhanları 175
morgon-kara 429
mugde 272, 273, 274, 275, 276
muke ambani 326
mula-cadi 57
mu-monto 287
muspilli 110

N

nadye 108
nama 104, 105, 106, 124, 266
namboa adoni 180
nanabozhu 84
nan-şan 6
natigai 201
nestoryan 5, 80
ni 5, 147, 195, 261, 281, 317, 318, 325, 392, 421, 423, 435
nimgan 271, 272
noin ula 169, 259, 261, 380
noj 103
norne 229
norveç 194

nuh 81, 103, 104, 106
numi-torem 127, 164

O-Ö

ob(nehir) 2, 14, 127, 186, 281, 425
obdorsk 108, 375, 387, 389
obdorsk samoyedleri 375
obo 52, 321, 322
obyda 323, 324
oçir 56
oçir-orron 56
oçirvani 19, 48, 71, 78, 94, 100, 101, 148, 152
od änä 197
od äzi 197
odem 207, 208, 216
odessa 261
odin 88
ojun 364
olchonsk 304
olçe(ler) 4, 252, 254, 282, 351
olkhon 389
omija 65, 133, 226
omija muoni 133, 226
ongon 301, 302, 303, 304, 305
orhun 5, 9, 201, 327, 398
orion 31, 148, 153, 157, 158, 159, 164, 166
ormanın efendisi 315, 316, 317, 318, 319, 320, 331, 360
ormanın ruhu 324, 358, 360
orman jurakları 234, 317, 354, 385
orman tatarları 1, 90, 153, 416, 426
orman tunguzları 309, 326, 443, 449, 450
ormuzd 74, 75
oroçe 252
oroçon(lar) 4,29, 168, 180
oroke(ler) 4, 319, 350, 351, 352
orok(lar) 4
orpheus 68
orron 56
orta asya 3, 5, 6, 9, 10, 18, 19, 20, 22, 31, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 54, 65, 66, 71, 73, 78, 79, 80, 85, 87, 93, 101, 105, 131, 143, 146, 155, 165, 168, 169, 170, 173, 177, 178, 179, 187, 191, 192, 196, 200, 203, 204, 206, 215, 261, 400
ortodoks 6, 7, 247
oset(ler) 136, 240
oslo etnografya müzesi 405
osmanlı(türkler) 6, 55, 163, 324
ostyak(lar) 23, 31, 32, 33, 40, 44, 52, 54, 55, 66, 103, 119, 144, 145, 149, 162, 164, 189, 197, 199, 211, 233, 241, 284, 293, 294, 334, 347, 349, 350, 357, 425
oyrat(lar) 3
öjakit 251
öksökö 33, 432
ölü ışığı 296
ölü kelebeği 296
ölü kukla 277
ölüler ülkesi 17, 266, 272, 274, 280, 281, 283, 284, 289, 291, 295, 406, 441, 447
örgö 123, 284
örgöni 217, 219
ötüken ana 200

P

padys pi 285
pai mãttyr 285, 286
pairekse 103, 119
paktu-kan 125
pali samana 363
panku 87, 90
pasifik 3, 144
pekin 6, 116
pelym 127
pelym tanrısı 127
petçora 16
pokojnik 295
porsanger 30
pseudo methodius 110
puirso 119
pur 39
puršak kãn 126
purusas 88
putsiku 310

R

rahu 152, 153
reşidüddin 10, 177
rig veda 35, 41
roma imparatorluğu 399
rus(lar) 2, 3, 10, 11, 21, 26, 64, 73, 74, 79, 80, 81, 91, 98, 103, 106, 110, 118, 154, 172, 199, 237, 246, 257, 262, 270, 325, 349, 360, 363
rusalka 325

S-Ş

sabi(ler) 71,131
saga(lar) 235, 236, 239, 264, 348, 354
sagadai ubugun 183
sagan 119, 172, 177, 181, 204
sagayer(ler) 103
sagay(lar) 2
sahalin 4, 8, 252, 350
saka 159
sakari pälsi 36, 423
sakson(lar) 32
salamat 139, 141, 161, 224
salym 38, 241
samanyolu 153, 162, 163, 164
sami 61, 67, 98, 143
samoyed(ler) 2, 8, 14, 28, 33, 39, 42, 80, 86, 107, 154, 199, 233, 234, 240, 282, 284, 301, 316, 333, 342, 355, 425, 428, 432, 442, 448
sanang-setsen 112, 114
sang-ti 116, 117
sanskritçe 5
sarapul 22, 83
sarı-kãn 126
sarı (nehir) 327
sarı uygur(lar) 6, 232, 235, 243, 363, 443
sartul 383
sar-uul 104
sata 182, 183
satanel 75
satpathabrahmana 41
satürn 128, 129
savaş tanrısı 129, 130
šavoki 308, 309
saya 288
sayan 1, 2, 4, 413, 416, 418
sekhait 57
sekka 311
selenge(nehir) 5, 201, 327, 380
semeikin 32

semipalatinsk 261
semit(ler) 196
semnoi poyas 16
sen kuşu 379
seon 272, 274, 308, 372, 383, 391, 392, 425
serel moğolları 379
shkand 88
sibirya 1, 2, 3, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 17, 24, 25, 26, 29, 32, 33, 39, 41, 42, 44, 45, 54, 59, 65, 71, 73, 79, 80, 84, 85, 86, 98, 103, 104, 108, 126, 140, 145, 146, 149, 154, 159, 163, 166, 167, 180, 181, 186, 187, 189, 196, 200, 211, 212, 213, 218, 222, 226, 230, 233, 234, 235, 236, 240, 241, 244, 253, 257, 274, 281, 284, 291, 295, 313, 314, 315, 316, 329, 330, 333, 338, 339, 340, 348, 351, 353, 356, 357, 360, 363, 365, 368, 374, 375, 378, 382, 383, 388, 393, 400, 402, 407, 408, 413, 416, 417, 419, 427, 428, 429, 436, 441, 442, 443, 445, 448, 452
sibirya samoyedleri 24, 445
sibo 38, 400
silikin 325
sincap 318
sirius 158
šivei 258
siyam 21
sjadai 387
sjan bi 258
sjun kan 130
sjunken eräli khomporun khotoi ai 130
skolte(ler) 31
skolt laponları 227
snorr 15
sogd 363, 399
soğdca 5
solbon 30, 160, 161, 162, 397, 421
solmo 73
soma 62, 177
sombol 82, 83
soozun-uul 104, 105
sosva 127
soyote(ler) 2, 4, 6, 7, 40, 42, 43, 114, 173, 178, 194, 196, 243, 244, 258, 270, 305, 330, 332, 334, 342, 354, 355, 405, 406, 407, 408, 413, 414, 418, 419 424
sök 125, 170, 203, 285, 298
su boğası 327
sugä tojon 130
sug äzi 324
suila 124, 126
šulma 146
sulmus 78
sumatra 21, 57, 85, 147
sumbur 45, 46
sumer 45, 46, 48, 49, 52, 56, 100, 101, 131
sumeru 45, 48, 49, 50, 52, 56, 101, 131
sumur 45
sungar 4
suolta 65
suomussalmi 79
suor 432
šuräle 323, 324
suriye 74, 99
suriyeli efraim 68

su sırığı 159
sut kul anine 137
suyun efendisi 324, 325, 326
sügä tojon 172
sünä 217, 264, 295
sür 135, 213, 217, 219
sürö 47, 128, 136, 138, 438
süt gölü 59, 60, 66, 67, 136, 137, 138, 438
sygva 127
syvén 308, 310, 372, 373, 374, 383
şal-yime 106
şatanga 4
şibegeni 82, 91, 92
şitkur 92, 102
şolmo 93
şor(lar) 2, 118, 119, 295, 317, 330, 331, 332, 339, 344, 346, 347, 402, 410

T

tad'ib 389
tadzja mama 199
takasut dzilga kān 130
tambovin 21
tamnydra 168
tangaralla 292
tapkhai 136
tarasun 161, 245, 376, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 446, 452, 453
tarbagatay 38, 178, 243, 247, 400
tarbagatay torgutları 178
tas 39, 131, 152, 179, 260, 391, 431, 451, 452
tavda vogulları 203
telengit(ler) 2, 152, 232, 297, 332, 354, 403
teleüt(ler) 29, 42, 135, 138, 139, 148, 157, 170, 184, 187, 188, 190, 191, 192, 197, 202, 208, 217, 219, 221, 222, 225, 232, 233, 234, 236, 239, 264, 279, 297, 331, 332, 365, 380, 402, 445
temir han 285
temuçin 6
tengere babay 118
tengeri 47, 48, 112, 119, 113, 131, 132, 168, 171, 172, 173, 177, 229, 446
tengeri purkān 168
tengri tokho 446
tenojoki 31
terazi 159
theodor khoni 88
thomson (nehir) 336
thor 101
tibet 3, 6, 17, 20, 23, 51, 106, 229, 242, 447
tibetçe 5, 6, 242
tibet tangutları 447
tienşan 3, 5
tin 207, 208, 385
tindu 207
tlingit 150
toharca 363
toibodym 284
tojon kötör 33
toklok 161
tola 380
tomsk 299
torem 31, 127, 164
torem talmas 127
torgut(lar) 146, 169, 170, 174, 191, 242
torogay 96

totem 175, 378, 382, 383, 385
tös-kãn 126
trans-baykal 308, 364, 417
trans-sibirya 287
tremyugan ostyakları 168
troya 157
truhansk 42, 355
tsagan şukuti 19, 78, 94
tšun suratan tura 137
tuba(lar) 2, 55, 56, 68, 354
tufan 21, 80, 81, 84, 101, 103, 105, 106, 107, 108, 124, 137, 266
tuhansk tunguzları 340
tuila 24
tu-ki-u 5
tu-kiu 120
tumen 350
tundra jurak 425
tundra jurakları 387
tunguz(lar) 1, 2, 3, 4, 7, 8, 11, 15, 24, 29, 65, 66, 70, 71, 86, 108, 120, 121, 139, 141, 146, 149, 150, 154, 155, 158, 164, 165, 167, 168, 176, 183, 186, 203, 209, 211, 214, 219, 232, 233, 240, 250, 251, 255, 256, 257, 258, 262, 276, 278, 279, 284, 287, 295, 308, 309, 310, 312, 316, 320, 321, 330, 331, 332, 334, 338, 340, 346, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 363, 368, 370, 372, 373, 374, 383, 384, 391, 400, 401, 407, 408, 411, 412, 413, 414, 415, 418, 423, 427, 428, 430, 436, 442, 444, 445, 446
tunk poks 164
turan 6
turfan 1, 5, 269
turfan türkleri 269
turge 395, 397
tur(u)hansk 28, 66, 80, 120, 139, 144, 151, 154, 163, 167, 183, 187, 196, 209, 219, 236, 250, 262, 276, 281, 284, 332, 334, 335, 340, 344, 347, 353, 356, 357, 360, 365, 370, 383, 385, 389, 409, 427, 428, 436, 447, 449
turuhansk samoyedleri 66, 385
turuhansk tunguzları 340, 347, 427, 436, 447
tula 226
türkistan 1, 5, 173, 183
türkmen(ler) 162

U-Ü

ubur 229, 230
udugan 364
ugur(lar) 8, 17, 32, 39, 43, 117, 139, 339, 342
uhuan 258
uker 307
ukulan tojon 326
ulukem 2
uluken beyi 200
ulu toyon 183
urak 177
urak sagan tengeri 177
ural(lar) 1, 16, 24, 25, 127
urga 6, 240, 259, 423
urjankhay 3
urman öyase 315
urmeer 15, 20, 69
urmenş 76
urmutter 75
ussur 4, 253

uthka 379, 383
uygur(lar) 5, 6, 213, 232, 235, 243, 363, 380, 398, 443
uygurca 129
üç yaban keçisi 158
üldürbe 114
ülgen 17, 21, 44, 45, 53, 73, 74, 93, 94, 95, 104, 109, 110, 112, 114, 120, 123, 124, 125, 126, 129, 132, 136, 138, 184, 221, 388, 404, 439, 440, 445, 448
ülker 26, 31, 144, 145, 153, 155, 156, 157, 159, 160, 162, 164, 166
ürgel 144
ürker 144, 160
ürün ai 120, 130, 183, 451
ürün ar 451
ürün ayi 72, 113
ürün ayi tojon 58, 113
üsä kyrar 435
üy üyase 313
üzüt kubaghan 296
üzüt odi 296
üzüt pairamy 264, 295

V

vairapani 19, 71, 101, 152, 153
vasuki 49
vasyugan ostyakları 31, 43, 127, 164, 285
veda 35, 41, 52, 115, 131
venüs 30, 129, 153, 160, 161, 162, 397, 421
verchojansk 174, 304
vili 88
vinnebago kızılderili 84
vischar 88
vispatokma 64
vişnu 20
vişnupurana 31
vogul(lar) 16, 23, 25, 31, 39, 76, 77, 79, 81, 84, 98, 103, 108, 109, 119, 124, 159, 163, 164, 197, 211, 338, 342, 348
volga 1, 3, 5, 8, 13, 22, 91, 112, 131, 137, 159, 162, 183, 267, 323, 454
volga tatarları 112, 159
vote(ler) 210
votyak(lar) 22, 75, 83, 84, 91, 144, 184, 215, 332
vuokkinemi 340

Y

yada 182, 183
yadacı 182, 183
yadu 183
yağmurun efendisi 179
yahudi 18, 23, 51, 68, 87, 89, 98, 99
yajnavalkya 42
yakut(lar) 3, 4, 7, 14, 15, 17, 18, 19, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 38, 39, 44, 58, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 73, 74, 75, 77, 90, 96, 113, 114, 130, 133, 134, 140, 144, 149, 150, 151, 155, 159, 163, 164, 168, 172, 174, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 196, 198, 203, 204, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 226, 230, 233, 235, 236, 237, 241, 255, 256, 257, 261, 262, 280, 281, 284, 292, 299, 300, 308, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 322, 324, 325, 326, 328, 330,

331, 332, 333, 334, 335, 339, 340, 341, 342, 343, 34, 347, 349, 352, 356, 361, 364, 366, 367, 371, 376, 378, 379, 382, 384, 385, 387, 389, 390, 400, 401, 407, 408, 409, 410, 413, 418, 424, 425, 426, 431, 432, 434, 435, 436, 442, 452
yama 62, 106, 284, 286
yär sub 202
yayık 72, 136
yayuci anne 135, 136
yayuçi 67, 136
yedi haydut 155
yedi ihtiyar 155
yedi muhafız 154
yedi tanrı 128, 130
yenisey(ler) 2, 3, 8, 13, 14, 33, 39, 42, 43, 66, 107, 149, 154, 159, 176, 184, 202, 211, 219, 258, 261, 281, 382, 283, 309, 316, 318, 334, 341, 346, 355, 409, 410, 411, 441
yenisey ostyakları 14, 33, 184, 334
yenisey tunguzları 309, 318
yıldırım ve ışık tanrısı 130
yima 62, 106
yimen 182
ymir 88, 89, 90
yo-han 138
yolların efendisi 320
yör 299, 300, 320, 431
yssbrant 363
yukagir(ler) 281
yula 217, 220, 221
yunan 48, 68, 79, 158, 166, 259, 261
yusuf has hacip 129, 363

Z

zada sagan tengri 181
zambu 56, 65, 67
zerdüşt 74
zeus 115, 116
ziemnoi poias 16
zinnalon 21, 22
zya 211
zrvan 75
zuruktan 302, 303
zurvanist 71
zya 307